

J. MÄNDMETS

TEOSED

JAKOB MÄNDMETS

TEOSED

Jakob Mändmets

TEOSED II

JAKOB MÄNDMETS

Teosed

II

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

TALLINN 1956

JAKOB MÄNDMETS

Jutustusi, novelle ja laaste 1914–1930

Avaldamata tööd

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

TALLINN 1956

Illustreerinud *O. Kangilaski*

Kunstiliselt kujundanud *P. Reeveer*

Autori portree ümbrispaberil *R. Kaljo* puugravüür

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
32579

MERI JA ARMASTUS

1

Iga silmapilguga tõusis pidutuju. Võllaneeme randlaste päevitanud, pruuniks põlenud näod õhetasid ja raputades oma sassis päid võtsid nad jõhkralt kõveraks kooldunud ja sarvenenud sõrmedega tugevate kehadega ja jämedate kõhtudega tüdrukute ümbert kinni ja viisid need tantsima. Tantsides liikusid nende kehad juhmilt, kuna nad selle juures meeletult paugutasid oma rautatud kontsadega vastu siledaks kulunud põrandapaasi. Poiste tüssijõkkide hõlmad lehvisid, pannes heljuma peenikest tolmu. Painajaliku halastamatusega surusid noormehed viinaklaasid tüdrukute pundunud huultele ja kui need enam rüübata ei jaksanud, valati neile vastikult haisev tuliviha viin kaela.

Leti ees istus Kesknõmme kohapidaja ja puukaupmees Kadak oma tütre ja väimehega.

«Kõrtsmik, anna veel viina ja õlut. Kui ka arve viiekümne rubla peale tõuseb, anna ikka.»

Kõrtsmik, kes kogu inimea oli istunud Viisu kõrtsi leti taga, ruttas kiiresti täitma seda käsku. Niisuguseid käske saab rannakõrtsis kuulda vahest üks kord elus.

«Hea mees, hea mees!» laulis vigane Rein, longates rikka mehe lähedale. Ta haiged, punaste laugudega silmad jooksid vett ja üle väljavajunud alumise moka süilitas ta kollast tubakavirtsa.

«See on õige. Sa tahad muidugi juua? Joo!»

«Hea mees, hea mees!» halises Rein.

«Minu kohta võite seda ütelda,» kõneles Kadak ja ajas oma mehise keha sirgu: «Ah-ah-ah — muidugi ei oleks igamees juba vaest poissi siit rannast omale väimeheks võtnud. Olgu nii — nõnda ma ütlesin — kui tahavad elada — elagu peale.»

Randlased kuulsid neid sõnu.

«Anton on tubli poiss! Tubli poiss!» ütlesid mitmed.

«Ükski ei ole siin külas nii osav ja agar meremees,» kinnitas Rein.

«Ela, ega mina keela,» tähendas Kadak, lüües väimehele koduselt õlale. «Suren mina, ega muud pärijat ole. Ma olen isa ja oskan lapse õnnest lugu pidada.»

«Kas kurat on see hea siin elada,» hüüdis kimara habemega randlane oma kähisevast rinnast, sellejuures käega toetudes vastu seina. «Ka ma läheksin siit ära — kerge ei ole see elu. Aga sellel poisil oli õnne!»

Keegi ei kõnelnud temaga. Ta jäi seisatama ja vaatas läbi kitsaste, määrdunud ja hoolega lapitud ruutude mere poole.

«Ta on sellest kuradi meremehe-elust pääsnud. Ma tean, ma tean, mis see tähendab,» pomises ta eneses.

Mitte silmapilguks, ka siis mitte, kui randlased olid meeletult joobnud, ei lasknud meri ennast ununeda nende meelest. Ka nüüd tulid valged lained perude hobustena lehvivate lakkadega alla kõrgelt merelt, sööstsid märatsevas tujus vastu lumivalget panga seina, langedes sealt miljonite pisaratena kerge aurupilve näol tagasi voogudesse. Aastate jooksul kangutavad nad panga küljest lahti kivilahmakaid. Kui nende töö ka rutulist edu ei näita, siis ei tee see voogudele muret. Aega neil jatkub.

«Andke neile veel viie rubla eest õlut ja viina,» ütles Kadak kõrtsmikule. «Aga meie sõidame nüüd ära.»

«Hea poiss, tubli poiss sa olid,» ütlesid randlased Antonile, «aga sul paganal oli õnne.»

«Aa — nägite nüüd,» kõneles Vihu Laas, seistes harkis jalu keset kõrtsituba, kõrgel venival toonil, kuna ta laiad meremehesaapa sääred olid vajunud lonti. «Niisugune peab naine olema.» Ta astus seina ääres olevate tüdrukute ette. «Aga mis teie ka olete. Eks teie näe, kui jämedad teie olete, justkui hakkaks igaüks last tooma.

Oi — mina ju tean, sest ma olen ilmas käinud. Aga tule tantsima!»

Ta sirutas käed ühe mustajuukselise tüdruku järele. See keeras mehele selja.

«Kui ei tule, ei tule — ega minagi palu. Ma võin ju üksigi.»

Ja ta jaunas keset tuba üksipäini, tugevasti paugutades oma laiade rautatud kontsadega vastu paasi.

2

Tee käis mööda ranna äärt üle kõrge kõmiseva nõmme. Pahemal pool all ulgus meri ja maal sasis meretuul kadakapõõsaid ja kiduraid sarapuid. Sarapuupõõsaste vahel otsisid lahjad lambad ja äbarikud talled mahlata rohuliblesid, ja kui vankrimürin neid peletas, jooksid eemale ja vaatasid siis oma rumalate silmadega aralt toredaid sõitjaid.

Ka neilegi oli vedruvanker ja säravate vasteldega hobune siin nõmmeteel iseäraline.

Alaliselt kostis pahemalt poolt merekohin. Visa jõuga tungisid lained üles kividega ülekülvatud rannale ja alles seal nad vaibusid — heites ägades hinge. Puhtaks oli merepind pühitud valgeist liblikaist, mida seal ilusa ilmaga rohkesti näed liuglevat. Nüüd oli uhke meri enese päralt. Ainult kangekaelne kajakas uhjutas meeleheitlikult tiibadega vastu tuult. Viimaks väsis ka temagi ja maru paiskas ta oma teelt kergesti kõrvale. Ainult tema hädaline kisendamine kuuldus selgesti läbi merekohina.

Merepinnal oli võitlemine. Üks laine langes teise kaela ja lõi kõrgele üles pärreldavad veemäed. Seal istus lainetel tosin neidusid ja nende pikad lahtised juuksed lehvisid uhkesti tuules. Rannale kuuldusid nende rinnapõhja kilkamised.

Ja all nõmmeteel sõitjate kõrvus mängis heledasti vilepill.

«Missugune kole on küll meri,» ütles noor naine, misjuures ta enese nagu hirmusunnil oma mehe vastu toetas. «Praegu on päev. Aga tuleb ette, et ollakse ka öösel maru ajal merel.»

«On oldud küll.»

«Küll sa oled aga näinud vaeva. Aga nüüd ei ole sul enam tarvis minna. Ma sureksin hirmu pärast, kui teaksin sind viibivat merel niisuguse ilmaga.»

«Randlaste naised magavad rahulist und.»

«Imelikud inimesed! Ega nad teagi, mis armastus on?»

«Ah, ah, ah, — need randlased on head inimesed,» kõneles vana Kadak. «Ma ütlesin neile: kui arve ka 50 rublani tõuseb, ikka maksan. Maksingi. Ma vean talvel 1000 sülda puid välja. Mul läheb kevadel inimesi tarvis, kes need laevadele laadivad. Nüüd nad tulevad. Peab oskama elada.»

«Sa ei lähe edaspidi ilmaski enam merele. Kas sa lubad seda?»

Noor naine võttis oma mehe käsivarrest kinni ja vaatas talle silma.

«Taevake, miks ei või seda siis lubada. Küsi sealt rannast — see oleks nende kõikide soov. Vilets ja raske on kiskuda mere käest igapäevast leiba. Ta on tujukas sõber, liig tujukas.»

Süda tahaks hõisata — hõisata nii kõvasti, et hääl merekohinast üle kostaks. Ta teab väga hästi, kuidas nende vahel tutvus sigines. Ta armastas teda, toitis tema peale mõtlemisega oma südant — aga ainult unenäos julges ta teda suudelda.

Aga nüüd oli see inimene ta noor naine.

Midagi ei ole enam kõigest endisest. Tal on nüüd naine, kes ilusam kui ükski tüdruk rannakülas. Tal on heledad sinised silmad, niisama kui sügav meri keset suve, ja ehaaegsest veepinna virvendusest kokkupõimitud juuksed katavad ta pead. Ta ihu on pehme ja valge nagu merevaht, millega peale maru kivine veepiire on kaetud ja mille tordid tuul üle nõmme kaugele kannab. Ta kõnnak on meeldiv nagu kajaka luurav lend, kui see hoolega piilub vilkaid kalu vees.

Niisugune on ta naine.

Ja sellele lisaks vaevarikka elu asemel muretu ja kerge tulevik.

Oi, sellele inimesele tahab ta oma elus rikkalikult tasuda selle õnne eest.

Kui palju päikest ja soojust!

Kesknõmme koht on rannast versta viis kaugel, seal, kus kuiv nõmmepind lõpeb ja mullasel maal kasvavad vängesti lõhnavad toomingad ja libedakoorelised pihlakad.

Praegune peremees Kadak oli selle koha tõstnud õige lühikese aja jooksul heale järjele. Uus maja vaatas mäeveerult heledasse päikesesse ja õhtul kuldas eha laiad ruudud silmipimestavalt.

Seal elas puukaupleja Kadak oma tütrega.

Nüüd tõi tütar oma südame väljavalitu majja. See vaatas esmalt harjumatult ümber ja sosistas:

«Kui palju päikest, kui palju soojust!»

Anton on rannakülast pääsnud, sealt, kus igapäevast viletsat leiba saadakse ainult võideldes. Ta vahetas oma kõva voodi pehme aseme vastu, kuhu teda naeratades kutsus noor naine.

Harjumata ja imelik oli esmalt uus elu. Ta oli nagu meremees, kes äkitselt astub kõikuvalt paadilt kindlale maale. Ei oska hästi käiagi, sest isegi nõmme pind näikse liikuvat jalge all.

Antoni harjumatus tegi noorele naisele lõbu ja tõstis isegi ta tuju. Kui tal hommikul vara uni pealt ära läks, silitas noor naine naeratades ta käharaid juukseid ja ütles: «Näha on, et mu mees rannalt pärit. Seal tõustakse muidugi vara üles.»

See kõik nõuab harjumist — lihtsat harjumist. Õige lühikese aja järele jõudis ka Antongi niikaugele, et ta rahulikult ehaajal teed jõi ja muretult murdis puhast leiba. Ei ole viga, mureta ja kerge elu õpetab ruttu enesest lugu pidama ja ta maitsest tõsist lõbu tundma.

Naine vaatas oma mehele otsa.

«Kui ma sind edasi kasvatan, siis jõuan peagi niikaugele, kus keegi ei või ütelda, et sinu tõin randlaste hulgast.»

Aga ainult õhtul — õhtul üsna hilja juhtus see. Väike puhas kamber — ühes seinas meelitavalt ülestehtud voodi, akende ees paksud eesriided ja akna all laual põlev lamp.

Vaikne — nii vaikne nagu hauas.

Oi — see on ju surnukamber ja see puhta lina lõhn — see on tingimata haua hais. Kus on lainetav meri, kus on tormi ulgumine, kus on soolasemaitseline udutus, kus on majaka särav tuli? Kus? Kus?

Anton unustas enese ja otsis. Aga ühtlasi tundis ta ka seda, kuidas see väike kamber oli kitsas ja ähvardas kinni matta hinge. Vaikus — vaikus. Ta on hirmuäratav ja nüüd tungib vaikuse kisendamine hullemini läbi aju kui vooguderüma.

«Mis sa mõtled?»

«Ah ma — mitte midagi. Mulle tuli meelde, kuidas vahel saatsin ööd mööda merel.»

«Noh, seda ei ole sul enam tarvis, sest mina ei luba sind jalagagi merele. Ma arvan — sul on ju minu juures palju lõbusam. Eks?»

Kohutav, kisendav vaikus taganes.

«Muidugi,» vastas noormees ja suudles noort naist.

Vana meremees kandis rasket kalakotti. Versta viis ei ole pikk maa, aga väsinud oli ta ja änges rinnad matsid hinge kinni. Kui ta Kesknõmme väravani jõudis, otsis vanake sarapikust kivi, kuhu päike peale paistis, istus sinna ja hammustas lehttubakat.

«Imelik, kuidas mu rinnad kinni on, nii et seda väikest kalakotti ei suuda kanda. Ja mis maa see siis õige on!»

Nüüd tegi ta kotisuu lahti, võttis saleda kehaga havi välja ja vaatles seda.

«Eks Anton ole neid püüdnud isegi küll, aga ega ta nüüd enam püüa. Ega tal ole tarviski püüda. Küllap neil on heameelgi. Mere kohin kostab ka siiagi.»

Õhus rändavad mühinahood otsisid üles päikesepaistel istuva vanakese.

See oli eemalt nagu hiiglase hingamine rahutus unes. Vahel vaikib ta, aga sealsamas kuuled, kuidas tõuseb ta rind ja ta ahnelt ahmib õhku. Tants on see sügav, ühemõõduline rinna tõusmine, tants jälle hiiglase tükeldatud norskamine. Kes oma ergu kõrva siingi maapinna vastu surub, siis tunneb see pea, kuidas kergelt vabiseb kogu nõmm.

Vanamees istus, vahetevahel oma kollaseks värvitud hammastega tubakalehte suus surudes. Ümberringi oli vaikne ja sügisest hoolimata paistis soojasti päike. Vahetevahel kukkus pähkel tupest kidura sarapuu alla lehtedesse ja hiir sabistas tasa, otsides seal endale talveks vara.

Vana randlane mõtles.

Kõik ütlesid ju, et õnn jooksis ta pojale sülle. Ta pidi ju ise seda niisama arvama, sest kellele on siis paremini mereelu raskused teada kui just temale. Kas põgenes ta elus üks kord tagaajajate pööraste veemägede eest? Seal ajas laine nagu tulivihane sõnn ta pähklikooresuurust paati taga, üle piserdades põgenejat alaliselt oma hingeauruga. Oli kordasid, kus isegi kadus lootus. Kui ta seal veel kõigest jõust sootidest hoidis peruks läinud hobust, siis tegi ta seda ainult loomusunnil. Pime öö. Vali tuul surus teda alaliselt soolase veega üle kallates hoogsalt Võlla karile, kust vahetpidamata kostis laineterüma. Vahetevahel heitis Kõrgeneeme majak laiu valgustänavaid üle voogude, näidates võitlejale randlasele hullumeelset lainetetantsu. Veekuhjade harju ehtisid roosad, violetikarvalised ja punased läbipaistvad pärjad. Veel mõnisada sülda ja siis löövad pahurad lained ta paadi vastu kari puruks.

Aga ta võitles — võitles küsimata, kas sellel on tagajärge. Aega ei olnud arvamistega viita silmapilke. Alles siis, kui paremale poole jäi karilt kostev möirgamine, leidis ta mahti higi pühkida ja ta teadis: kari otsa lained mind ei viinud. Tõustes laine harjale otsib ta kaldalt hiilet ja ta silm leiabki selle, olgugi et see kaugelt suurem ei paistagi kui kustuv leek.

Alles siis, kui ta paat puutub vastu kruusaga kaetud põhja ja kui silm seletab vabuaiast vabuteibaid nagu õhukesi ja ahtakesi ristisid — leiab ta: olen pääsnud.

Ligi seitsekümmend aastat on ta nõnda pääsnud.

Aga kas kõik?

Oh ei. Ta mälestuste muuseumis on hoolega hoitud alal mitmekümne randlase kujud. Need on niisamasugused päevitanud nägudega, lühikeseks põetud habemetaradega ja juhmide liikumistega mehed. Mitu korda sõitis ta nendega seltsis välja, ühes võtsid nad maameeste käest

lahjat, kibedat õlut kalade eest ja ühes jõid nad endid joobnuks. Korraga nad ei kadunud, vaid neid nopiti ükshaaval. Meri lükkis nad niisama oma ohvrite ritta, nagu lapsed teevad ätsete õienuppudega, ajades neid paela. Ühed kadusid lainetesse ulgumere harjal. Nad läksid vaikides vastu oma saatusele. Mis kasu seal ka olekski kisendamisest, sest maru hävitab juba enne hääle, kui see jõuab suust välja tullagi. Teiste surmavõitlust nähti kaldalt, võib-olla heljus tuules nende appihüüdki, aga kaldale nad ei pääsnud. Teravad kivid lõikasid puruks õhukese paadi ja kiskusid urmseks meremeeste ülespundunud korjused. Ühed kandis jälle jää kõrgele merele ja nõnda ei pääsnudki need puhkusele ranna sõmerliivasse õhukeste puuristide alla. Ainult nende mälestus kõnnib ringi rannakülas väriseva, hõreda varjuna.

Merel on rohkesti abinõusid, millega ta endale kogub ohvreid randlaste hulgast.

«Minu poeg on kõikidest nendest raskustest vaba.»

Vanamees vajutas kepiga muhedasse murru.

Mere poolt kuuldus kohin tugevamalt ja siingi sasis tuuleiil kinni sarapuupõõsastest ja loopis laiali poolkuivanud lehti.

«Aga tema ju tahtis olla alati merel,» mõtles vana randlane. «Kui paat oli tema juhatusel, siis olid peru looma ratsmed alati osavates kätes. Ta kihutas vahutavate lainetega võidu, surus oma jalad tugevasti kaarte vastu, et lained teda välja ei viskaks. Ta naeris siis.»

Imelik poiss!

«Olgugi vanamees küll kange ja julge meremees, ometi ei saa ta pojale ligi,» nõnda kõneldi külas. Seda oli ta kuulnud, seda oli talle kõrgendatud tujul heidetud näkku.

Kord paiskas maru laeva karile. Kuuldus vile, mis kostis läbi tuule külla hädalise meeleheitliku ulgumisena. Randlased olid mere ääres, aga keegi ei julgenud päästma minna. Igaühel on ju naised ja lapsed, ja kes hoolitseb randlase omaste eest, kui mees enam tagasi ei tule!

Võis näha, kuidas aurulaev vajus viltu ja vood tema matsid eneste alla.

Vana Laas tuli.

«Lähen.»

«Sa lähed?»

«Oled sa hull!»

«Olen ennegi olnud niisuguse ilmaga merel.»

Laasi silmad heitsid leeke. Need äratasid ja soojendasid.

«Kui sa lähed, siis tuleme meie ka,» ütlesid paar meest.

Anton jooksis juurde.

«Isa, — sa lähed sinna. Ma tulen ühes.»

«Ei, sina jääd kaldale,» ütles vanamees vihaselt.

«Mina kaldale!» naeris poiss. Ja enne kui paat jõuti lükata eemale, oligi poisike juba paadis.

Õhtuks olid merehädalised randlase hütis ja kosutasid endid värske kala ja kartuliga ja jutustasid mereõnnetuse puhul ette tulnud juhtumistest.

See poiss kasvas meheks ja teised randlased ei pidanud seda häbiks, kui nad ütlesid: «Ega kellelgi teisel seda julgust ja osavust ole, mis Antonil.»

Ta armastas merd.

Aga seal tuli naisterahvas, kes pooleski niisugune ei olnud kui rannatüdrukud. Ta pilk oli meelitav ja liikumised painduvad ja see naisterahvas ütles: «Tule minuga, ma armastan sind!»

Meri ei suutnud noormeest pidada. Ta võis ahnelt suudelda neid värskeid huuli, mis olid valmis küpsenud suudlemiseks.

Jälle kostis siia mere kohin ja salavärin täitis nõmme seljandiku südant.

«Mis see on — ta kutsub teda, ka tema igatseb teda. Ma olen seda ennegi näinud, et tema kutsumine on vägev. Aga kas ta vägevam on kui noore naise armastus?»

Laas tõusis kivilt, tõstis selga kalakoti ja astus läbi väriku Kesknõmme õue.

4

Septembri lõpul, ühel haruldasel ilusal sügisõhtul läks Anton oma naisega mööda rannaäärt küla poole.

Suvel punetav, terav, kõrbenud nõmmemaa muutub sügisel meeldivaks. Kõmisev nõmmepind pehmeneb ja lööb haljendama madalate kadakate vahel kasvav udu-

sarnane orashein. Isegi terav sammal on nüüd sametisem ja nõmmekadakad ei ole kaugeltki niivõrd vaenulikud ja teravad kui põuapäevil. Üle laialdase, lageda nõmme on küll käinud mingisugune õnnistus ja selleks on nõmm ennast kordki ehtinud pidurüüga.

Aga hoopis muutunud on piiritu meri.

Kevadel ja suvel viibib ta hiiglasena unehõlmas, kelle rind alaliselt ja mõõdukalt tõuseb ja vajub. Teatakse — ta ei ärka — ta magab kangelaseund, mis vältab nädalaid. Isegi lapsed sõidavad alaliselt tukkuva mere mõõdukalt tõusval ja vajuval rinnal kaugele, sest — hiiglane ei virgu.

Nüüd on ta ärganud. Läheneva talve sõjahüüd riisus ta une ja ta nagu valmistuks võitlusele.

Vood tõusevad ja vajuvad ägedalt ja võimsalt.

Ei olegi tugevaid iile — aga kõrgelt käivad lained. Tormates kaldale sööstvad üle kivise veeru vabuaiani ja kisuvad kõik saagina kaasa, mis iganes valla. Kõrgeneeme kari otsas seisavad alaliselt valged sambad, millele tuul otsa punund laiad helkijad pärjad. Hõbevalged kajakad uhjutavad meeleheitlikult ahtakeste pikkade tiibadega ja nende karjumine muutub hädakisaks.

Kas nad midagi aimavad?

Päike langeb silmaringi taha ja otse kohutav on ta veripunane pale. Lahjasse verre kastetud õhtused pilved on hoolimatult loobitud mööda taevamurret.

Päike vajub alla. Koju rutates kõiguvad paadid nagu lagled lainete vahel. Sügisel ei jää randlane enam ööseks merele. Õhtukaares valendab taevarannal ehaviir ja kõrgelt heidavad helki Laheranna laialdased nasvad.

Peagi mässitakse su vaatevõim väga hõredasse kergelt kahjatud võrku ja kogu meri ja taevarand muutub ääretuks, kust kõrvu kostab ainult ühetooniline lainete kohin.

Nüüd pillab Neeme majak hiilgavaid veerge. Need on heledad, säravad ja nad tungivad täie jõuga läbi pimeduse. See majak on hiiglane, kes neemel seistes kõige suurematele marudele ja kõige vihasemale voogudemässule vastu pannes pakub meremehele julgust, talle juhatab teed ja kinnitab hädalise lootusi.

«Ilus on meri, aga hirmus on ta küll,» ütles naine Antonile. «Mul on niisugune tundmus, nagu oleks ta elus ja sellepärast kardan teda.»

«Elus ta ongi ja põhjust on teda karta,» vastas Anton. «Aga teda armastatakse ka.»

«Sina teda muidugi ei kartnud, sest räägitakse, et sinust ei olnud julgemat ja osavamat. Sina armastasid teda?»

Anton ei vastanud.

«Ega sa teda nüüd enam ei armasta? Sa armastad mind?»

Ärgates kinnitas Anton naisele, et ta nüüd armastab ainult teda.

«Inetu on meri,» ütles noor naine. «Kui palju ei upu küll iga aasta inimesi.»

Rannaküla majad on väikesed hütid, mis kaldaveerul on kössi tõmbunud tormi eest. Harva vilgub mõnest pisukesest aknast tuli. Tule juures veab unine naisterahvas, kelle nägu kõõmal valjust meretuulest ja päikesest, võrgusilmi, kuna mees raskesti norskab, olles selili võrkudel. Merelt tulles käis ta kõrtsis, või jälle jõi ühe sõõmuga maamehe lähkrist mitu toopi viha porsaõlut ja nüüd lamab ta raskes unes. Ka vilkad rannalapsed, kes päev läbi jooksid palja jalu mööda kivist randa, on väsinud ja langevad kohe sügavasse unne. Oma onnis ei pane nad käsigi risti, sest randlasel on jumal lähedal ainult merel, aga maal — siin võib valmis saada oma jõuga ja teiste aitamisel.

Anton astus naisega väikese randlasemaja vöörusse. Siin tundus tõrvatud nööride haisu. Võrgud olid õrrel, kust alla rippusid hilad, kuna ukse taha olid püsti pandud hatule kulunud aerud. Tõrvalõhna hulgas tundus linaste niitide haisu. Näha oli, et püüniseid hulgal ajal ei olnud kastetud merevette.

Toas oli kaks vanainimest. Ema parandas riideid, kuna isa leekivil istus ja enese ette vaatas. Hiilgavad söed heitsid ta hallile habemele ja kortsulisele palgele nõrka helki. See andis ta luitunud näole iseäralise värske jume.

Laste hiline käik pani vanad imestama ja isa küsis, mis neid nii hilja toonud rannaküla.

«Meie tahtsime näha kohutavat merd,» kõneles noor naine. «See siin,» ütles ta, näidates Antoni peale, «ei suuda ju elada merd nägemata. Nüüd ta nägi merd ja ma usun — tal ei ole mingit põhjust ta järele nii igatseda. Peale selle oli meil veel muud asja.»

Isa vaatas vaikides pojale näkku.

«Mis see siis veel oli?»

«Sa kõnelesid ise viimati meil, et ei suuda käia kalal. Tule siit elamast ära. Sul on siin väike koht. Mu isa võtaks selle oma kätte ja veaks talvel siia puud välja. Siit oleks kevadel kerge laadida.»

Vanake vaatas ainiti.

«Ah, meie peaksime siit ära tulema?»

«Mis siis on! Meil on teie jaoks ruumi küllalt. Mu isa võtaks oma kanda rendi. Ega teil ole siin lõbus elada.»

«Teie, hea laps, ütlete — lõbus. Aga mis lõbu siis meile vaja lähebki. Kuulete ju ise, kuidas ta väljas kohiseb,» naeratas vanake. «See on ta jutt. Meie saame sellest aru, sest me oleme seda eluaja kuulnud.»

«Võiksite vahest küll ära tulla,» ütles Anton. «Ega sa ise enam merel ei käi.»

«Sina ütled seda?»

«Miks mitte. Sellest ajast saadik, kus Anton meil elab, on ta käenahad muutunud juba hästi pehmemaks. Hoopis teistsugused kui ennemalt. Ja pealegi — teate, mis mu isa ütles? Tuleb äkitselt suur laine, viib teid kõige majaga merre.»

Vanake tõusis püsti.

«Ega see siis mõni õnnetus olekski. Kellele läheb meid siis õige tarvis. Seda ongi ka ette tulnud. Kas neid siin vähe on, kes seal all omale leidsid puhkepaiga.»

«Kuidas sina küll oma isast teistsugune oled,» tähendas noor naine Antonile. «Ta on vana, aga ei taha siit ära tulla. Aga sina tulid ometi.»

Vanamees vaatas pojale otsa.

«Mina olen vana — ma olen siin harjunud ja siin jään ka oma viimast tundi ootama. Kui ilm ilus, lähen õngega tursale, ega ole tarvis kaugele sõuda. Temaga on lugu teine, sest tema leidis mujalt midagi muud, millest rohkem peab. See on nõnda, aga mind jätke siia!»

Niisugune imelik vanamees!

Ahelate vangistust ta nagu aimaks ja sellepärast on ta alati erutatud ja rahutu. Käharpealiste veekuhjade ülespaiskamisega näitab ta oma vägevust, leedetele asendab ta üksteise kõrvale mustavad adrujäad ja silmapilgukski ei vaiki nüüd mere kohin. Nõmme pind vabiseb.

Vana randlane Tiirak hulgub juba hommikul vara rannal ja otsib jumala õnnistust. Kuigi seal peaks lamama siniseks pundunud meremehekorjus, pistaks Tiirak kõigepealt käe selle kuuetasku, ja kui sealt midagi leiduks, oleks tal põhjust olla õnnelik. Ta silmad vahivad luurates ainiti iga rannale paisatud puutükki, lainetel kiikuvat lauaotsa, ja mis väärtuslikum, selle tõmbab ta veest välja ja paneb kuivama kivi najale. Ühtlasi on see ka märgiks, et see on nüüd tema oma ja keegi ei lähe seda enam puutuma.

Sügisene aeg — talve lähenemine — mõjub randlase peale meelihalvavalt. Inimesed liiguvad laisalt, tulevad mere äärde ja vaatavad ainiti kaugele ääretusse. Silmapiirilt paistab aurulaeva suits, rullides pikka, musta sakilist pilve taevalaotusse. Laev kaugeneb, aga ta viib ühes randlase vabadused, lootused, rõõmud. Madalad hütid on neile liiga pisukesed ja kitsais ruumes tunnevad nad endid vangidena. Nad tahaksid oma tuulest läbi kostvate kõrgete, kiunuvate häältega hüüda ja mereseljal, kus laine neid vahetevahel üle uhab soolase veega, kiikuda üles ja alla. See on siis nii imelik. Ei saa kuidagi panna piipu põlema ja üsna noored poisid hammustavad vanade eeskujul tubakat.

Istudes hilissügisel kõrtsis, hulgub hall igavus nende keskel ja järgemisi sülitavad nad auklikule paele kollast tubakavirtsa.

Jaan Tiirak tõuseb pingilt püsti ja kirub. Ta poetab pooleldi salamahti tubaka suust ära, astub leti ette ja hüüab jõhkralt:

«Kurat, anna viina!»

Kõrtsimeest see toon ei eruta.

«Miks mitte,» ütleb ta igapäiselt, «aga — kas sul ei ole siin juba vana võlga?»

Muidugi on Tiirakil vana võlga.

«On, mis on, aga anna viina!»

Kõrtsmik seisab endist viisi leti taga. Ta ei liigutagi kätt pudeli võtmiseks. Vana võla väljasundimiseks on alati kõige parem abinõu, kui neile ei anta viina. Ta oskab oma külalistega ümber käia, sest ta on neid tundma õppinud, olles rinnuli letil üle 20 aasta. Ja pealegi on kardetavgi selle mehe võlga suurendada. Eks ole see Tiiraki hoone, mis kaela kukkumas, riidedki on tal seljas hullusti hatul ja kas ei olnud need Tiiraki püünised, mis meri ära purustas. Ka Tiiraki naine ja lapsed on näljas.

«Ah, sa kurat ei anna?»

«Ei. Maksa ennemalt vana võlg ära.»

Teistele teeb see nalja. Tiirak kirub veel, ometi ei tee ta viha kellelegi hirmu.

Aga Tiirak ei jää ka täna viinata. Seltsis kasvanud, seltsis elanud, seltsis ööd olnud Halli-rahu all merel. Kui üks joob, ei jää ka teine ilma.

Tiirak on joobnud. Ta ei seisa nüüd paigal, vaid tatsub oma jämedate jalgega ühest kohast teise. Kuival maal ei oskagi see mees õieti astuda, aga kui ta istub paati, kasvavad ta jalad kaarte külge ja mehiselt kihutab ta oma peru hobusega marusel veel.

Tiirakit austatakse, temast peetakse lugu, sest keegi ei ole näinud nii suurt lainet, mida Tiirak vastu ei võtaks vandudes. Udus aimab ta teed ja pilkasel pimedal leiab kindlasti tema silm rannalt kilge, mis vilgub sureva tähena. Ei ole ranna lähikonnas ühtegi salakaljut, mida Tiirak ei teaks, ja ta on neile isegi kõigile nimed andnud ja nende nimede järele tunnevad neid teisedki.

«Täna on niisugune ilm, kus sinagi, Tiirak, ei julgeks minna merele,» ütles noorepoolne kõhn randlane. «Kui ma tulin, tahtis tuul välja pigistada silmad peast.»

«Ma ei lähe — aga kui tarvis, siis lähen ka tänagi,» ütles Tiirak. Teised ei naernud selle juures, sest nad teadsid, et Tiirak räägib tõtt. Tiirakil ei olnud tarvis suurustada.

Kõrtsiuks tehti lahti. Tuul kandis tuppa mere mürina, lainete turtsumise ja ähkimise.

Vana Kuumi Laur astus sisse. Põlvist olid kõverad vanakese jalad ja ta käis köötsus.

«Teie siin, aga inimesed on hädas.»

«Kus?»

«Viskas ühe kaljase Võhuneeme karile.»

«Kelle kaljas?»

«Kuidas ma seda tean. Vesi käib teisest üle. Aga inimesed on peal.»

«Täna ei too neid sealt keegi.»

«Kes see siis peaks tahtma surra.»

«Noh, selleks ajaks, kui tuul vaikib, ei ole kaljasest pilbastki järel.»

«Ah Võhuneeme karil?» ütles Tiirak, tõusis üles ja hakkas tiidsasti kõrtsist välja minema.

«Kuhu sa lähed?»

«Mis see sinu asi.»

Ega ta ole jäänud peast ometi hulluks. Aga sellest Tiirakist võib kõike uskuda.

Mehed läksid Tiirakile järele.

Valgmal oli koos salgakene: mehed, naised ja lapsed. Selgesti paistis kaljas. Vaesed — surmale lähete vastu, sest täna on teid aidata võimatu!

Mõned arvasid kuulvat läbi tuule appihüüdeid. Võib ka seegi olla, sest tuul kandis hääle rannale ühes peene veeauruga.

Inimesed vaatasid üksteisele nõutult otsa.

«Mis siin on?»

«Sina, Anton!»

«Ma olin oma isa pool. Kuulsin, et kaljas on jooksnud karile. Seal ta ongi! Kas peaks ka inimesi peal olema?»

«Kaht on näha.»

«Aga neile tuleb ometi appi minna.»

«Selle ilmaga?»

«Ma arvan — surema ei maksa minna küll kellelgi. Eks meil ole ju ka omakseid.»

Seda ütles Kalda Rein, vana tõsine meremees, üks osavamatest randlastest.

«Ega kedagi sundida või.»

Anton astus alla paatide juurde.

«Mis sa tahad teha?»

«Ma lähen neile appi.»

«Sina? Kas sa ei näe, mis meri teeb? Kuhu sa tahad minna?»

«Noh, — seda näen ma niisama kui teiegi. Aidake paat sisse!»

«Kurat, kui sa lähed, tulen ka ühes. See on õige — lähme toome nad ära. Inimesed upuvad ja meie vahime pealt. Kes seda on enne kuulnud.»

See oli Tiirak.

«Ah sa tuled kaasa? Tubli!»

Mehed lükkasid paadi vette. Jõudes välja laukast, sattusid nad lainete meelevalda ja neid piiras tantsiv veepärlite krants.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Kõrtsis oli õhtul lõbus ja soe. Randlaste hulgas oli kolm ärapäästetud meremeest. Neljanda mehe olid lained pühkinud üle parda, aga selle üle ei osanud randlased kurvastada kuigi sügavalt.

Imet ei ole seal, kui lained haaravad meremehe sülle, ei — nii see peabki olema.

Tiirak oli õhtu kangelane.

«Teie teate ju — ma ei karda merd. Aga kurat võtaks — see käis kerest läbi. Teate, ma palusin jumalat — ei olnud midagi parata. Aga ma ütlen, see — see — Anton, see on alles mees. Kuulsin lähenevat rüma — nõdraks tegi see käsivarred. Ütlesin — seal on nüüd su haud. Mürin lähenes — nüüd oli ta meie peade kohal. «Suru kõvasti!» nii ta hüüdis. Meid mattis laine — pime — nii pime nagu südaööl. Hopp — see oli ta hääl — kuulsin oma kõrvadega. Olime jälle laine harjal ja ma nägin majakat, randa ja kaljastki. Ja nii see kordus kümned korrad. Kurat võtaks — justkui nõid. Temast lained jagu ei saa.»

Tiirak hammustas hulga tubakat.

6

«See oli sul lihtsalt hullumeelsus,» ütles Antoni äi. «Sina lähed niisuguse ilmaga merele, kus randlastest keegi seda ei usaldanud. Arvan, et sinul nende inimeste eest sugugi tarvis ei olnud rohkem hoolitseda kui neil teistel.»

«Sa ei armasta mind,» kõneles noor naine. Ta näoltki

oli kadunud siiamaalne lahkuseilme. «Kui sa lükkasid paadi vette, ei tulnud sul mind sugugi meelde.»

Anton ei saanud ennast vabandada. Keegi ei julgenud minna, aga ta tundis eneses sel korral äravõitmata tahtmist ja tungi sõuda merele. Tal oli isu võidelda maruga, selle maruga, mida need seal rannal kartsid, mille ees nad endid tundsid olevat jõuetud. Oi, suurepärane oli sel puhul sõit ja vana Tiiraki hirmunud silmad ajasid ta naerma.

Ja talle ei tulnud kordagi naist meelde.

Tormistele päevadele järgnesid vaiksed ajad. Hääbuv tuul loivas laisalt üle nõmme, vaevalt suutes liikuma panna sitkeid kadakaid. Merel veeresid veepinnal hallid veerullid pikkamisi rannale ja kajakad lasksid vastu veepinda, silmitsedes hoolega vilkaid kalu.

Ilm oli hall, udune, mässitud jämedatesse, märgadesse ja määrdunud linadesse. Inimese meeleolu oli raske ja nukker.

Anton tundis igavust. Viimne sündmus, kus ta hulljulgelt sõitis merele, oli peene niidi katki rebinud tema ja naise vahelt. Nende elukord oli sellest ajast peale muutunud hoopis argipäevasemaks ja nii mõnigi kord leidsid nad pisukesi etteheiteid koristamata kividena teelt. Ennemalt sõites ei olnud nad neid mitte märganud.

Ümbritsev vaikus muutus rõhuvaks. Keegi nagu oleks hellasti hoidnud käe suu peal, mis küll ei takista täiesti hingamist, kuid veidikese ikkagi paneb lämbuma. Ei olnud enam seda healõhnalist elu, midagi kergelt vastikut segas hulka. Ka sageli lahkus öösel uni.

Ta kuulatas. Vaikust segas naise ühetooniline hingamine. Seal kuuldus äkki kohin. Oi, see oli tuttav — ta kuulatas ainiti. Nüüd kadus see.

Ei. Mere kohin siia ei kostnud — olgu siis, kui on vali maru. Aga nüüd oli rõhuv hall ilm, kus meri magab nagu raugenud mure.

Siia meri ei paistnud.

Ka unes nägi ta merd. Kõrgel merel. Oi, kui palju valgust, kui palju avarust, kui palju vabadust! Kohisedes veereb laine, aga paat kargab peru hobusena talle otsa. Nüüd on ta mäe harjal ja sealt paistab kogu ilm. Tuul puhub purjedesse ja need on pakil täis nagu kaua ime-

mata rinnad. Paat hüppab lainetel ja taoti rüüpab ta parras helerohelise laine küljelt soolast vett. Ta kihutab kaua aega, aga ei lõpe veel öö. Ei paista enam Kõrgeneeme majaka tuligi.

Erutavalt mõjusid need öised salasõidud, sest ärgates ja selgusele jõudes tegi ta süda haiget.

Olles üleval, nägi ta lahtisi silmi und. Jälle oli ta kaugel merel ja vaevalt paistis majaka punane tuli põletikus laugudega silmana. Täiskuu uitas põhjatu kõrgel, aga ta kuju peegeldus siinsamas paadi serva ligidal virvendavas vees. Vett mööda veeresid peenikesed nöörid, lõigates kitsasteks siiludeks veest vaatava kuupalge. Taas hulkus ta mööda merekallast, vaadates lainete kaldaalust õõnistamist. Lõbu valmistas lainetele kaljulahmaka voogesse langetamine. Õõnistamine vältas aastate kaupa, aga lainetel on aega ja aastasajad ei heiduta neid püüdmast eesmärgile. Tõusis torm ja õhk oli täis tuliteravaid jääkilde, need lõid palge kibedaid haavu. Meri oli pahur ja sageli sööstsid uhkelt hiilgavate pärgadega kroonitud veesambad kõrgele ja heitsid õhusse vaevalt paistvat veeudu. Niisugune meri oli armuheitmatu, aga seda suuremat lõbu pakkus temaga võitlemine.

Oli ka küllalt kordi, kus ulatus taevarannani hoolega siledaks lihvitud veepeegel. Ainult libisev paat tõmbas sellesse siledasse pinda vahumullikestega kaetud tee.

Aga siin ruumis seda kõike ei olnud. Maja ümbritses kindel maa, mis ei kõigu ja mis on alati tuim, igav, eluta ja ükskõikne.

Oli vaja suurt vabaduse mõttepilti, mis ei tunne mingit sundi, mis maksvaks ei tunnista mingit käsku, mis alati truuks jääb oma soovidele ja tahtmisele.

Kas ta enese siis kogu eluajaks on merest lahti kiskunud?

Miks?

Kui ta Tiirakiga kaldale jõudis, siis hüüdis vana lugupeetud meremees:

«Kurat, nii valju ilma ei olegi, kus selle mehega ei julgeks välja sõita.»

Ja seda hüüdu kuulsid kõik.

Aga siin olid ööd rasked, ilma uneta — lõppematud pikad.

Sõbrad surusid südamlikult üksteisel kätt.

«Kui kaua sa olid nüüd ühtejärge kodust ära?» küsis Anton noorelt mehelt, kelle riided tunnistasid, et ta ei ole Võllaneeme randlane.

«Seitse aastat.»

«Ja nüüd tulid siis koju?»

«Nagu näed.»

«Ja jäädki siia?»

«Ei. Võib olla, et olen siin talve üle, aga võib ka olla, et lähen ennemaltki. Siin on mul igatahes igav.»

Anton vaatas oma noorepõlve sõbrale otsa. Ta oli tema pika aja jooksul ära unustanud. Aga Lauri tulekuga esinesid kõik mälestused endisest elust ta vaimus.

Nemad olid aastate eest tõsised sõbrad.

«Kõnele ometi midagi, mis sa oled näinud selle aja jooksul.»

«Ma ei tea, millest ma pean kõnelema. Aga igatahes näinud olen palju.»

«Sa olid kõik see aeg merel?»

«Jah. Ma olen merd sõitnud, kus silm kuude kaupa maad ei näe. Ma tahaksin sinule neist võõramaa meredest palju kõnelda, aga see on äkitselt võimatu. Need mered on nii suured, uhked ja metsikud, nõnda et seda ei saagi rääkida.»

«Kõnele neist midagi. Kõnele, — ükskõik, mis sa räägid. Mina ei ole neid näinud.»

«Kahju. Just sina peaksid neid nägema.»

Laur kõneles, ette tuues üksikuid pilte oma seitsmeaastasest mereteenistusest. Ta kirjeldas metsikut merd, mis igavesti tuhandeid ohvreid nõuab, mis aga siiski ei suuda meremeest panna hirmuma. Seal on kaljusaared nagu tondid vahil keset voogusid. Tuisates tulevad majakõrgused lained neile vastu, aga kaljuseina ei suuda armi lüüa ega lõhet sünnitada märatsev jõud ja veemäed kargavad pisarate pilvedeks. Kaljusambad peavad endist viisi vahti. Mustad pilvekotid kannavad laiali maru üle voogude ja vihaga haaravad tuulekeerud kinni uutest purjedest, kisuvad need lõhki nagu takused linased närtsud. Lained löövad laulu, suurepärast viisi ja

nende hääl on nii tugev, et see paneb kõikuma kivise rannapinna. Üksteist taga ajades kihutavad talised tormid, nende vihane norskamine kuuldub ninasõõrmeist ja priskelt lehvivad tuules hõbevalged, päikesekiirtes kiirgavad laiad lakad. Teisel lainel istuvad merineitsid, õõtsudes lehvivate juustega pikkamisi üles-alla ja hebutades oma pärlisjakkidega. Mitmel nädalal ei ole sa näinud maad, aga seal näed merelinde, kes muretult ja mõõdukalt marust läbi murravad oma tugevate tiibadega. Äkitselt katab merd ühest küljest hele puna, mis vahel jälle heidab violetti ja roosat helki. Värvid on kõige puhtamad, vaatepilt suursugune ja inimene ei suuda sealt katkestada oma silmi. Kuuvalge öö. Ülalt vaatab täiskuu ja sätendab laialdane merepeegel. Laev lõikab kuulmatult läbi sulast hõbedast ja laeva järele jääb ärahangunud konarlik hõbetee. Seal näed all põhjatus sügavuses kuud ja taevast ja lugematuid tähti. Sa oled imederiigis — sest kes võib sulle ütelda, kummas taevas on tõde. Nüüd jõuab laev võõrale rannale, võõra linna sadamasse. Võõra meremehe võtab vastu mustasilmaline tüdruk, laseb oma pea ta õla najale ja sosistab oma hingeõhuga oma keeles magusaid sõnu. Ta silmad on täis tuld, ta liikumine täis elu ja ta armastus metsikult magus. Ta annab võõrale kahel käel kõik, mis tal iganes on anda.

Kaua kõneles Laur.

Meri on see, millele ta elab, mis tal alati mõttes, mida ta ihkab ja mille juurde ta siis ruttab.

«Mõtlesin sageli sinu peale,» ütles Laur. «Just sina oleksid pidanud kõike seda nägema ja läbi elama. Kas tead, mis mõttega ma koju tulingi?»

«Noh?»

«Ma olin selles kindel, et sa tuled minuga ühes. Eks kõnelnud meie poisikestena kahekesi sageli ilmameredest.»

«Aga mina ei tulegi enam merele.»

«Sina?»

«Ma ei ole ju enam randlane.»

«Ah jah —» ütles Laur. «Ma kuulsin seda, aga ma pidasin seda naljaks. Sina ei tule enam merele!»

Ta hakkas kõvasti naerma.

«Võib-olla ma eksisin. Hea küll, ei tule, ei tule, ega meri sellega küll vähematki ei kaota. Mina aga lähen pea, sest seal on mul võimalik elada. Siin mitte!»

Sisemine piin sammub varjuna kannul. Ta on närija tojalik koer, kes salaja lööb su südamele haavu. Sa ei saa tema eest kuhugi põigata, sest sa kannad teda enesega ühes.

Ööd — vaiksed ööd! Anton kuulatas. Kus on see kohin, see lainete laul, mis kõikuma paneb kivise kaldapinna.

Ta vaatas ainiti. Kus on need tulised täkud, kes ümber kihutavad oma käharate lakkadega? Kus on need merineitsid pikkade lehvivate juustega, kes istuvad lainetel ja hebutavad oma säravate pärlisjakkidega? Kus? Kus?

Kitsas umbne tuba — kitsas nagu hauakelder. Siin on uni nagu surm.

Südames teeb haiget.

«Oled sa haiglane?» küsis noor naine, vaadeldes kord hoolega oma meest.

«Oh ei, ei, ma olen terve. Ma olen täiesti terve.»

Et oma sõnadele anda tõsidust, usku nendesse kinnitada, suudles ta oma naist.

Anton ehmatas. Need huuled ei olnud pooleski nii kuumad, nagu selle võõramaa neiu omad, kellest Laur kõneles säravail silmil.

8

Lühikeseks ajaks pani külm ahelasse vägeva hiiglase. Aga ometi mitte täitsa. Seal kaugel — seal, kus taevas ja meri kokku sulavad, sealt paistis mustjas-sinine veeviir — sealt kandis tuul rannale kohinat ja rasket ähkimist.

Seal käis võitlus raugematult.

Randlased käisid ringi nagu igavad varjud. Nende juuksed on sagris, habemed pikaks kasvanud ja tokerdanud ja riided kangesti hatul. Talvine püük laugastes on vähene ja vandudes tulevad nad tagasi oma onnidesse ja magavad kangekaelselt kõvadel pinkidel. Üles tõustes tunnevad nad valu niuetes ja kirudes ja oiates ajavad hommikuti riide.

Ka ei anna kõrtsmik viina võlgu, nii et isegi juua ei saa.

Naisterahvad kummardavad päevad läbi võrkude kallal ja nädalate jooksul vajuvad nende abud allapidi, pihad koolduvad vimma, muutuvad ehtmeist rühmakaiks ja haiged silmad punetavad.

Enne magamaminekut astub vana randlane õue ja põhjatuul, mis peenikesest lumest kokku vihistab majakõrgused hanged, katkub ta halle juukseid ja viskab jäätkülma lumejahu ta kurguaugust põue.

Kogu rannaküla on pandud ahelasse ja siin-seal näed mõnda üksikut vargsi liikuvat kitsastel teedel hangede vahel. Tokerdanud kutsikas jookseb hange otsa, keerab nina vastu tuult ja uurib hoolega ilma.

Kuid kaua ei suutnud talv vangistada hiiglast. Küünlakuu lõpul läksid ilmad pehmeks, puhus lõuna poolt tuul ja üsna ruttu porsutas ta poleeritud, teraskarvalise läikiva jää inetuks ja urmseks.

Hanged vajusid silmanähtavalt, jalgrajad laienesid, ja randlaste nägudele asenes rõõmu ja lootuse ilme.

Ühel pealelõunal tõusis vesikaare tuul. See kiskus pilved puruks, ajas nad uuesti kokku ja mässis määratuks vatitombuks.

Igal silmapilgul ilmusid kõrges taevas uued kujud. Räästad jooksid.

Veel oli meri kalda ääres rahulik. Aga mürin lähenes, lähenes. Voogude mäss pani ranna kergelt vabisema ja uinutas randlased öösel mõnusasse unne.

Randlased olid erutatud. Vahest ehk käis küll kiiremaltki võrgukuduja käsi, kuid sealsamas langes halli niidiga täidetud süst sülle ja kuduja kuulatas.

Mürin lähenes ja kõvenes. Tuul, nagu nähes võidu lootust, läks valjemaks ja isegi katused raksusid ja randlaste hütid oigasid valju surve all.

Seal taga kihutasid mitu tuhat ratsanikku — seal peeti ägedat võitlust. Mitme sülla kõrgusele paisatakse veemäed ja mitme jala paksused jäälahmakad murtakse kergesti puruks, nagu oleksid need õhuke läbipaistev klaas.

Jää jõud raugeb, raugeb ja ikka ligemale kaldale nihkub lahe vesi.

Merelt kuuldub suurtükipauk. Lahe jäässe, mis poole

sülla paksune, käristati mitme versta pikkuselt lai pragu. Järgmisel silmapilgul on juba voogude jõud lahtimurtud jäävälja mitu sülda eemale kangutanud.

Meremehe süda lööb ägedalt tuksuma, kuulates seda võitluse vihakisa. Ta teab väga hästi, et inimene nüüd sealt peab hoiduma eemale. Osavust, julgust ja jõudu ei võeta seal arvesse. On ju ka ette tulnud, et mõned randlased, kui nad juhtusid olema hülgejahil, on olnud selle võitluse tunnistajad. Aga teistele ei ole nad saanud oma nägemusi edasi anda, sest surelik ei tohi seda võitlust pealt vaadata. Vood pühkisid nad jäätüki pealt kui tolmukübemed.

Antoni isa oli marusel õhtul üksinda kodus. Madal kerisega ahi hõõgus tuppa pillavalt soojust ja lees sätendasid elavad söed. Vanake parandas võrkude silmi, pani hiladele uued nöörid, kuna ema teises peres oli hoolitsemas nurganaist.

Kas oli see nüüd tuul, mis klõbistas ust?

Vanamees kuulatas.

«Ei, — seal peab keegi olema,» pomises ta enda ette, tõusis üles ja läks avama ust.

Maru lükkas suure hooga ukse pärani.

Ukse ees seisis püsti mees.

«Kes sa oled?»

«Isa, kas sa mind ei tunne?»

«Sina, Anton! Oled sa üksi?»

«Üksi jah.»

«Mis ajas sind niisugusel ööl siia? Tule tuppa!»

«Kas ema ei ole kodus?»

«Ei ole. Kas sa tahtsid temaga kokku saada? Ta on Naaril.»

«Ei. Parem on, et oled üksi. Isa, ma tahtsin sinuga kõnelda.»

Anton vaatas elavaid süsi. Nad hakkasid nüüd uue hiilgusega särama, sest lahtisest uksest said nad tuult.

«Mis sa siis tahtsid? Sul pidi hädalist asja olema, sest niisuguse ilmaga ei oleks sa muidu siia tulnud.»

«Arvad sa siis, et ma tormiga ei julge enam ualt välja tullagi.»

Anton naeratas kurvalt.

«Mis ma seda arvan, aga kui ei ole tarvis . . .»

«Kuule, isa, — ma ütlen sulle midagi.»

Noormehe hääles kuuldus erutus. Vanamees vaatas pojale otsa.

«Isa, ma ei saa seal elada. Sa vahest ei usugi seda, missugust piina ma tunnen.»

Vanamees võttis lambi kätte ja katsus tahti tõsta veidi kõrgemale. Ta käed värisesid.

«Sa ei ütle selle kohta midagi.»

«Mul ei tarvitsegi ütelda, sest ma kartsin seda ammugi.»

«Sina kartsid?»

«Muidugi.»

See oli noormehele kergituseks. Ta arvas, et isa teda hukka mõistab. Aga — tema olla seda aimanud juba ennemaltki. Noormees avas isale oma südame, suurema avalikkusega kui vahest kunagi ennemalt. Meri on viimasel ajal tema täitsa teinud enese orjaks. Tema mõtleb päeval mere peale, öösel näeb ta temast und. Kuuvalgel ööl esinevad talle laiade hõbedaste virvendustena, purjenöörid leiab ta peost ja iha kaugetele kohtadele teeb ta joobnuks. Ta ei suuda vastu panna, igatsus kannab ta võimsatel kätel kallastele ja kaljusaartele, kus tantsivad vood ööd ja päevad ja kus tondikujulised kaljusambad aastasadasid vahti peavad ja oma varanduse üle valvavad ilma lõpuni. See tegevus, millele ta peab anduma, on huvituseta, need ruumid, milles ta elab, on kitsad, ja maa, mille peal ta kõnnib, üksluine ja elutu. Küll kihutab ta vahel ka tulise hobusega läbi tuhkja lume, aga seal tüütab see teda, sest kõik on väetike.

«Aga sul on ju veel naine. Sellest ei ole sa sõnagi ütelnud. Sa tahaksid siis temast lahkuda?»

«Ma tuleksin jälle tagasi.»

«Kas tema seda lubaks?»

«Ei.»

Väljast kuuldus kohin.

«Kuula,» ütles vanamees teravalt kuulates, «tuul on Luulupä rannalt jää ära viinud. Lained käivad vastu panka.»

«Aga mis nõu sa, isa, mulle annad?»

«Ah mina? Ma tean, su haigus on raske ja sellest paranemine nõuab aega.»

«Ah sa arvad, et ma ei saagi merele minna.»

«Vist küll. Su naine kardab ja põlgab merd ja ta ei laseks sind ilmaski sinna. Ma aiman su igatsust, aga ma arvan, et sa kui mees sellest ka saad võitu. Võib-olla leiad pärastpoole teisi asju, mis sind aitavad unustada merd.»

«Isa, sa ei mõista mind.»

«Ma mõistan sind paremini kui sina ise, sest ma aimasin ja kartsin seda juba ammu. Seni, kui su naise huultes küllalt veel oli tuld, ei mahtunud ka igatsus mere järele su hinge. Nüüd ei leegitse see tuli enam nii kuumalt, ei ole ka enam seda marutuult, mis leegid õhutaks endisele elavusele ja igatsusel on mahti hiilida su südamesse.»

Uksel jäid seisma isa ja poeg kõrvuti.

«Eks ma ütelnud, Luulupä rand ongi lahti. Kuuled, kuidas lained käivad vastu panka.»

Rüma ja voogude ähkimine kuuldus selgesti läbi maru.

9

Vaba! Vaba!

Silm ei seletagi enam valendavat jäävälja. Mürinal jooksevad lained kaldale, mängides aastasadade jooksul ümmarguseks lihvitud kividega. Mererinna kerkimine on lustiline ja ärksas ja alaliselt seisavad kari otsas kõrged veesambad, peaehteks laiad kroonid.

Randlased tulevad rannale.

Meri on vaba. Nende toitja, nende ülespidaja — see elab jälle ja ootab neid. Ta meelitab ja kutsub neid — tal on needsamad sõnad suus mis mullugi; nad saavad niisama ta kõnest aru nagu mullugi.

Vaba, lahtine, otsatu meri!

Rannaküla ärkab oma talvesuikumisest. Jälle kogub rahvas hulgana pühapäevaõhtuti kõrtsi. Talvine roidumus on meestel liikmetest kadunud ja uuesti põrutavad nad oma rautatud kontsadega tugevasti vastu paasi. Poistel on tüdrukud kaenlas, nad tantsivad seltsis, vahetevahel tulises suudlemises taltsutades lõkkele löövat kirge. Ei ole enam pikka aega koos olla, sest noormehed lendavad kevadel rannakülast välja nagu rändajad linnudki, kau-

gelt otsima õnne. Kala võivad ju püüda siinsetes laugastes vanad mehed ja naisedki. Kaugele rändavad noored, ilmameredele, kus lained on majade kõrgused ja kus silm nädalate jooksul muud ei näe kui sinetavat vett.

Seal nad siis viibivad, seal nad võitlevad ja mõtlevad selle juures rannatüdrukute peale, kes neid tagasi ootavad pikisilmi.

Aga selle eest peavad tüdrukud laskma endid nüüd otsatult suudelda — alles siis võivad nad nende mälestuse lõpulikult võita.

Ka vanad mehed on nüüd vilkad, hammustavad hoolimata rohkusel lehttubakat. Isegi purju võib juua, sest kõrtsmik annab juba viina võlgu.

«Ah sina lähed siis varsti jälle ära,» küsib Tiirak Laurilt juba kümnendat korda. Ja kui siis noormees talle võõrastest meredest kõneleb, kuulab vana randlane nii suure uudishimuga, et lahtiunustatud suust välja valgub kollane tubakavirts.

«Noh, mis ma siis siin peaksin tegema. Arvad vahest, et siia jään kalapüüdjaks, kes selle eest tänulik on, kui maamees annab talle kibedat porsaõlut. Niipea, kui Loodi rannalt laev välja läheb, sõidan sellega Tallinna.»

«Muidugi, muidugi,» tõendab Tiirak veidi haleda häälega ja ta silmad löövad niiskeks. «Ma tean, sinusugused mehed ei lepi selle eluga siin. Ega see ka ole kellegi kuradi elu. Ma ütlen — sülitada võib selle peale. Ma ütlen — lendaksin siit minema. Aga mis sa teed — vanaks olen jäänud. Ma tean, tean — olen ju ise käinud. Kuhu sa kurat enam lähed, tiibade otsast tükid maha löödud.»

Vana meremehe halin nõretab pisaraist.

Varsti kogub nende juurde teisi.

«Kes veel tuleb?»

Loetakse ette mitmed nimed.

«Aga on veel keegi,» naerab Laur.

«Kes? Kes?»

«See on juba saladus.» Laur naerab, nähes teiste uudishimu.

Mõistatatakse nimepidi, kuid Laur joob rahulikult õlut. Õige nimi ei ole kellelgi suust tulnud, seda võib ju näha noormehe rahulikust näostki.

«Mis sa vastu ajad,» nõutakse mitmelt poolt. «Ütle ära, kes sinuga veel tuleb!»

Lauril on hea vaadata, kuidas uudishimu sünnitab teistele piina.

«Ei. Ma ei ütle, sest ta keelas mind. Seda ei tohi keegi teada.»

«Oi kurat, see inimene oskab ärritada. Ta teeb lihtsalt nalja.»

Ka see abinõu ei suuda ärritada Lauri nõutava nime avaldusele.

«Kuule, poiss, ma tean seda,» ütleb vana Tiirak ja lööb Laurile raskelt õlale.

«Sina tead?»

«Muidugi. Näe — minule ei ole keegi ütelnud, ära räägi. Ma räägin. See on Anton. Võid sa tagasi ajada?»

Tahtmatult tunnistasid Lauri silmad ja olek tõeks Tiiraki ütluse.

Teised hakkasid naerma.

«Sinul, vana Tiirak, ei ole oidu peas. Anton sõidab ära. Kas ta noor naine peaks seda lubama. Ja mistarvis siis Anton õige kodust ära lähebki. Kas tal ei ole seal ükskord hea elada!»

Peatselt läksid teised tantsima. Laua ääres istusid vana Tiirak ja Laur.

«Kuule, poiss, ära aja tagasi. Tema tuleb?»

«Tuleb.»

«Ütles ise?»

«Ütles.»

Tiirak jäi mõtlema.

«Seda ma usun,» lausus ta veidi aja pärast. «Ma aimasin seda. Anton on täielik meremees, nagu ta isagi, selleks sündinud. Ei maa peal ole ühtegi naist, kes niisuguse mehe suudaks jäädavalt merelt tõmmata eemale.»

Nüüd sosistas Laur Tiirakile kaua aega kõrva. Nad tahavad sinna minna, kus päikene otsekohe ülevalt alla paistab, sinna, kus päike mitmel nädalal looja ei lähegi; võib-olla lähevad nad valaskalajahile, võib-olla hulguvad nad nädalate kaupa jäämägede vahel. Kes seda kõike teab, mis võib juhtuda.

10

Esimese laeva väljasõitmine Loodi rannalt oli kogu rannakülas erutavaks sündmuseks. Tüdrukud saatsid poisse ja lahkudes ei saanud nad kuidagi tagasi hoida pisaraid. Kuid ruttu pühkisid nad need põsilt ja naersid.

Tuul oli hea. Ta surus talve jooksul hoolega äraparandatud purjed pingule, ja niipea kui laev oli vabas vees, hakkas ta lustiliselt kiikuma.

Madrused saalisid laevalael tiidsasti edasi-tagasi, rebisid sipelgakiirusel nööride kallal, kuna kipperi hüüded kaldale kostsid läbi vinge tuule. Paar ärasõitjat poissi istusid kasti otsas ja teine neist mängis harmoonikat.

Ka teistes randades olid randlased kogunenud kaldale ja vaatasid lahkujat laeva.

Laev kannab enesega suure osa randlaste hingest laia ilma, ära kaugele kitsast kodust. Lahkuja laev võtab kaasa mahajääjate ihad ja soovid. Väikesed poisid tunnevad kahju, et nad on alles nii väikesed, sest just see keelab neid ühes sõitmast. Oh, kui nad ometi rutemini kasvaksid suuremaks, oleksid nad juba nüüd mehed! Kui kord tuleb aeg, siis tahavad nad sõita nii kaugele, kus kokku puutuvad laevamastid taevaga. Sinna tahavad nad tõesti sõita, kus kokku joodetakse taevarand sinise veega.

Vanad mehed toetuvad paatide vastu ja vaatavad vaikides lahkujat laeva. Oli aeg, kus nemadki kord siit niisama välja sõitsid. Uuesti tuli minevik suurele, sirgele linale maalitud pildina nende silme ette. Kui nad olid küllalt vaadelnud, tungis õhkamine rinnust. Vana randlane sai väga hästi aru, et vanus oli pannud ta jäädavalt siia vangi.

Laur oli enne ärasõitu käinud Antonit otsimas, aga ta ei saanud oma sõbraga kokku. Anton elas raskeis kahtlemisis. Ta sai aru, kui meeletu on ta äraminek, kui suurt kurvastust ta neile inimestele saadab, kes teda armastavad ja talle on teinud rohkesti head. Kuidas lahkub ta sellest inimesest, kes ennast talle täitsa on andnud?

Ei — ei — ta ei lähe!

Aga igatsus käis ta kannul truu koerana, musta varjuna kuuvalgel ööl. Silmapilgukski ei jäänud ta maha ega

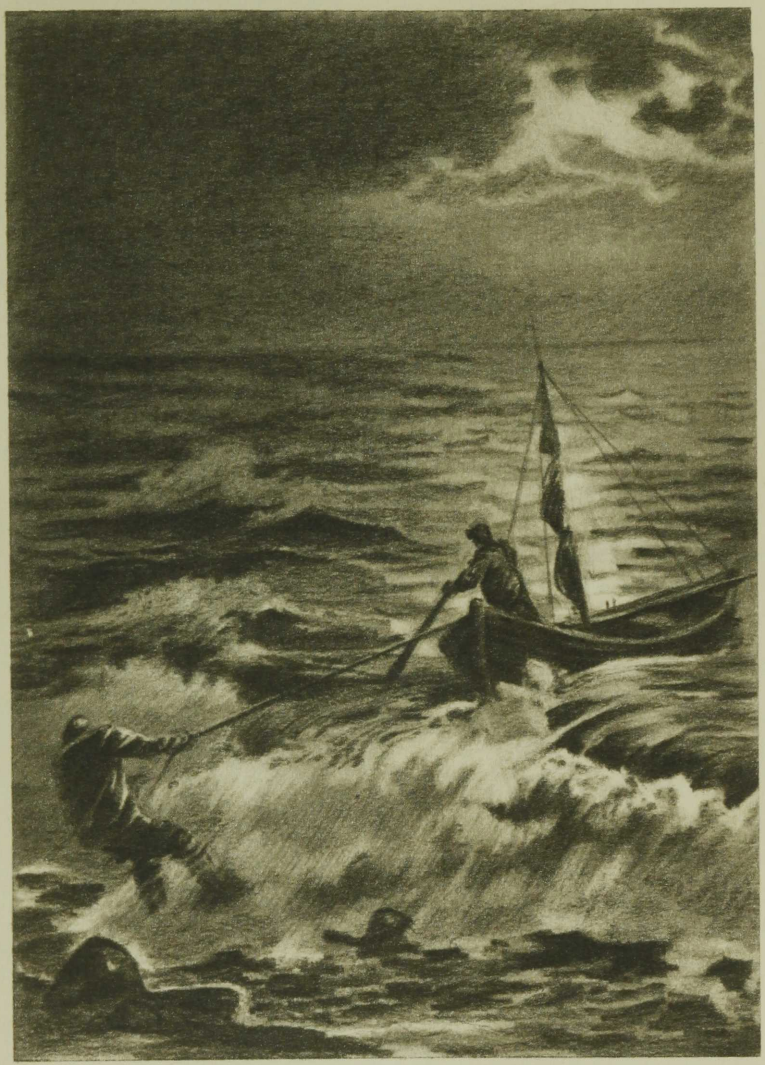

Ta lükkas tugevasti paati ja tõmbas vana randlase põlvini vette.

unustanud andmast ennast tunda. Kus ta vähegi sai mahti, lõi oma teravad hambad talle südamesse.

Laeva ärasõidu päeval läks Anton üksipäini rannale, et vaatega eemalt saata lahkujat laeva.

Jõudes metsast madalate kadakatega kaetud nõmmele, avanes ta ees sinine veeväli, üle tõmmatud valgete jäädega ühest lahe äärest teiseni. Keset lahte kõikus täies purjes lahkuja laev. Valu käis Antoni südamesse, nagu terava lõikeriista piste.

Ta seisis — sest vääramata võimul needis laev enda külge ta pilgud.

Alla astudes ranna kõrgelt kaldalt jäi ta seisma kamarapankadele.

Siin oli vesi vagune, ainult kerget tõusu ja vajumist oli märgata. Tuul oli tugev ja see kandis lahkuva laeva edasi linnukiirusel.

Suuremaks tõusid merelained ja kõvemaks paisus kohin. Isegi laukas olev vesi avaldas ärevust.

Juba kadus lahkuja laev silmist — ainult topsel lehvis veel kaugel taevarannal.

Päike vajus. Ta sängi ümbritsesid verevad närudeks rebitud pilved. Kogu taevaalune oli rahutu ja meri kohises nagu pahandatult.

Meri ei suuda kevadel kaua oma vangistust unustada ja andeks anda. Alles suvepoole, kui juba toomingate õilmed alla sajavad lumehelvete näol ja kui kõrkjad lauka pehmel rannal välja sirutavad veest oma noored kasvud, siis unustab meri oma viha. Väsinud hood jäävad rahulikuks ja õhtuti kõigub roheline vesi nagu sula metall — tasa ja raskelt. Anton istus ja andus oma mõtetele.

Pikkamisi rauges päevane tuul, aga seda kiiremalt kõvenes maru noormehe hinges. Kustuvad söed said tuult ja leek lõi heledale lõkkele. Ta sirutas oma käed ärasõitvale laevale järele, mis enesega ühes viis ta hinge.

Ta ei istunud enam siin kalda all armetuna, mahajäetuna, vaid oli kõrgel merel ja hoidis võimsalt käes tüüri. Kaugelt paistis kustuv majakatuli nagu nõrk täht. Veel mõni silmapilk ja siis on ta üksi keset kohisevaid vooge, ja tuul ulub laeva köites ja lööb vilet ta kõrvus. Kohisev

laine ajab laeva taga, aga see kargab osava turnijana laine harjale ja ainult veidikese osa soolast vett jõudis laine paisata üle parda.

Vägevad vood lagunevad, vihane ähkimine huulil.

Metsik sõit, hull sõit, aga meeldiv sõit.

Lõpeb pime öö ja meremees näeb esimest koidukiirt. See jookseb ja kargleb kuldpaelana veepinnal, tõmbab lainete harjadele kitsaid helekollaseid jooni ja liigub veepinnas edasi laeva alla. Meri muutub äkitselt jõukaks mõrsjaks, kes ei väsi ennast ehtimast. Ta laotab oma rinnale rasked pärliread, oma kaela seob ta hiilgavad keed ja oma puusadele tõmbab ta lumivalged, õhkkerged laiad niplised. Siin ja seal tõmbavad pikkade tiibadega kajakad ta lahtistesse juustesse hõbevalged veerud.

Aga silmapilgukski ei jää meri rahule. Ta muudab enese kuju igal silmapilgul, välja otsides oma rikkalikust tagavarast ikka suursugusemaid ja kuninglikumaid ehteid.

Ja ta ainuke uhkuse ja edvistuse tunnistaja on laeval viibija meremees.

Anton ärkas mõtteist. Tuul oli muutunud maruks. Oli juba ümberringi algav öö.

«Ma tulen, ma tulen!» hüüdis noormees ja sirutas oma käed mere poole, alaliselt jahvatava tugeva kohina poole.

Teel juhtus ta purjus mehega vastamisi. See nägi teda ennemalt ja hüüdis eemalt:

«Tere õhtust!»

See oli Kurdi ranna mees ja tuli Loodi poolt.

«Ma käisin Loodil. Pähkla Aadu sõitis täna «Lootusega» välja. Juua oli küll.»

«Aga ilm oli neil vali.»

«Pole viga. Ega nad läinudki suurele merele, nad keerasid Pikaninale. Seal pidi neid 37 meest ootama. Nüüd on nad juba seal.»

«Ah täna õhtul sõitsid nad Pikaninale?»

«Muidugi. Nii nad kõnelesid. Mis neil viga minna, sest tuul on päri. Nad lähevad sealt alles homme lõuna ajal teele. Head ööd!»

Öö peale läks maru veelgi tugevamaks. Vihaselt vilistas ta mehe kõrvus, kes ruttas kesköö ajal üle nõmme.

Pilved põgenesid nagu pöösastest üleshirmutatud linnud. Mööda lagedat nõmme kihutasid nende karjad nagu vaenlast taga ajavad ratsanikud. Kõrgeneeme majak heitis üle mere valgustänavaid, kus sees rahutult liikusid kõrged lumehanged.

Randlane jääb niisugusel õhtul korraks oma hurtsiku ette seisatama ja kuulab kari otsast kuulduvat turtsumist ja laineterüma. Ta läheb onni, lootus rinnas, et jumal ehk kuidagi õnnistab ja lained öösel midagi merest välja viskavad.

Juba enne koitu tahab ta minna saagile.

Peagi on onnide vahelt elanikud kadunud ja maru jalutab üksi rannakülas. Ka temal ei ole siit midagi kätte saada. Paed lasuvad raskelt katustel ja hoiavad oma seisukohti suure truudusega. Ka on need vanad onnid siin aastate kaupa lommutades omandanud visaduse, nii et nad ei karda ka tugevamatki maru. Mõnest kohast kisub tuuleiil sammeldanud räästast välja kahlu, sasib selle siis laiali, kaugele pildudes üksikuid kõrsi. Teises kohas viskab ta tüki vana aeda ümber, ahmib ulualla pandud vana võrku, vajutab maja otsas oleva hageriku kokku ja jalutab jälle edasi.

Antoni isa istus onnis ja suitsetas piipu. Nõrk lambituli heitis helki musta nõekorraga kaetud seintele ja vana magaja naisterahva kortsurikkale palgele.

See pisike tuli on nagu inimese elu. Vaevalt loksub veel tilk õli lambi põhjas — aga kauaks jätkub sedagi. Ikka lühemaks ja lühemaks vajub leek ja sedamööda nõrgeneb ka ta valgustamisejõud.

Õli lõpeb — tuli kustub.

Oli aeg, kus oli temagi noor — käerandmed tugevad ja sitked, silm tuliterav. Laine paiskas ta soolase veega üle ja see tegi ainult nalja. Kõige metsikumal õõtsumisel ei läinud süda pahaks!

Nüüd istub ta siin, seotuna nägematute ahelatega. Mõtted lähevad veel nagu üleserutatutena endistesse aegadesse tagasi, aga vägev ei ole nende lend — nad

väsivad ruttu. Talle astuvad teele ette vanad tuttavad, kes ammugi sinna alla on läinud ja seal teda ootavad.

Vanakesel oli kahjugi, et meri teda pika aja jooksul ei olnud endale võtnud ühes nendega, vanade sõpradega, kellega ühes elatud, kellega kuluks ka ühes surra.

Aga igatahes ei suuda taht kaua leegitseda, sest vähe, vähe loksub veel õli põhja peal.

Tuulehoog rõhus suure raskusega vastu seina, klaasipilu vahelt pääsis veidi tuult tuppa ja lamp kustus. Vanake surus oma palge vastu ruutu ja vaatas. Pilve varjud põgenesid üksteise eest ja kui kuu paistis, laotus laiali ta ees vahutav meri. See oli nagu hiiglaadraga ülespöördud sööt, vagude harjad kaetud härmatisega.

Kohises!

Võib olla, et nüüd veerebki niisugune laine alla, mis kaasa võtab ta maja ja alla viib sinna kaugele.

«Ei, siiamaale nad ei ulata, ei ulata,» pomises vanake ja heitis kõvale asemele uinuma.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Kas oli see unes, või kuulis ta midagi?

Vanake tõstis üles oma pea ja kuulatas. Endist viisi kohises meri ja vilistas tuul maja nurgal.

Võib-olla viskas ta midagi vastu hageriku seina.

Uuesti kuuldus vöörusest klobin ja ukse kääksumine puuhingedel.

«Maru on ukse lahti lükanud, see tarvis kinni panna.»

Vanake ajas jalule ja astus vöörusesse. Tugev tuulehoog surus talle vastu.

Uks oligi lahti.

«Vaesed, kes täna merel!» õhkas ta uksest välja vaadates.

Kuu tuli pilve alt välja, valgustas kallast ja ülespöördud, härmatisega kaetud meresööti.

Vanake pühkis käega üle silmade ja vaatas ainiti.

Kellel on siis praegu südaööl rannal asja? Mis see inimene seal jookseb ja kuhu ta ruttab?

Aga inimene see on.

Tuul õõtsutas vööruse ust. Kuu paistis pikalt üle ukseläve sisse. Imelik — võrgud on maas. Aga õhtul olid nad veel mastipuu ja purjedega üleval seinal.

Vanake katsus. Purjed ja mastipuu olid ära. Ka ei olnud aerusidki, mis seisid läbi talve püsti ukse taga.

«Tema see on, tema,» ägas vanake. Ta kehast käis läbi halvatushoog. Ta oleks tahtnud kisendada, aga kurk ei andnud häält.

Kuu kadus pilvede taha ja need katsid ta kahvatanud näo nii kinni, nagu oleks heidetud ta palgele mudaga läbiimbunud riided. Kalameeste küla, meri ja rand vajus pimedusse.

Meri kohises seda vihasemalt. Maru katkus vanamehe hõredaid halle juukseid.

Pea pääsis ta halvatuse raudsete küünte vahelt.

«Tema ta on,» sosistas ta enesele ja hakkas jooksma mööda ümmarguste siledate kividega kaetud kallast alla paatide poole. Majade vahelt sattus ta lagedale. Maru pildus silma peenikest liiva, õhk oli täidetud veepiiskadega. Maru surus ta suu kinni, nii et ei saanud hingatagi.

«Tema ta on, tema,» sosistas ta ja kokku võttes jõudu tõttas läbi maru ranna poole.

Vanake jõudis paatide juurde.

See oli ta poeg. Noormees kargas praegu paati ja hakkas aeruga lükkama seda kaldalt eemale.

Vanamees haaras kinni vee sees järellohisevast nöörist.

«Pea! Mis sa teed? Kas sul on oidu peas? Lükka paat tagasi!»

«Sina, isa! Lase lahti!»

«Mitte ilmaski! Lükka paat tagasi!»

«Ei.»

«Kuhu sa tahad siis minna?»

«Ma sõidan Pikaninale. Sealt läheb laev homme Tallinna.»

«Sina sõidad. Oled sa hull! Kas sa ei näe, missugune on ilm?»

«Lase lahti! Ma olen ennegi niisuguse ilmaga sõitnud.»

«Selle pähklakoorega lähed sa üksipäini merele. Kui sa tagasi ei lükka, ma pean hommikuni. Ma hüüan appi!»

Vanamees hüüdiski. Aga enne kui hääl ta kurgust sai välja tullagi, purustas maru selle ära.

«Isa, ma ütlen, lase lahti. Ma ei tule tagasi.»

Ta lükkas tugevasti paati ja tõmbas vana randlase põlvini vette.

«Ma ei lase, või tõmba mu käed otsast. Sa oled hull. Mine homme. Kes sind siis võib keelata.»

Anton tegi äkitselt järsu tõuke. Nöör langes vanakese käest vette. Ruttu kummardus ta seda üles kahmama, aga tugev laine lõi ta silmad ja suu vett täis. Kui ta uuesti hakkas nööri otsima, oli paat juba mitu sülda eemal.

«Tule tagasi, tule tagasi!» hüüdis vana randlane ja see hüüd muutus suurt valu avaldavaks ulgumiseks.

«Mine koju, mine, isa, koju! Sügisel tulen tagasi; ütle seda ka temale, sest ta ei tea sellest kõige vähematki, et ma ära sõidan. Ma ei suutnud enam elada — ei suutnud . . .»

Tuul viis juba hääle ära.

Jälle käis kuuvalgus üle merepinna. Isa nägi nüüd, kuidas Anton valge purje üles tõmbas. Maru haaras ahnelt purjest kinni, kuu peitis enese määrdunud pilvede taha ja — paat kadus pimedusse, kohisevasse öösse.

Vanake seisis üle põlvede vees, vaatas sinnapoole, kuhu ta poeg sõitis ja ei näinud mitte midagi.

Maru katkus vihaselt ta hõredaid, halle juukseid.

KATKIRAIUTUD KALJAS

1

Erutava uudisena kõneldi külas kaljase ehitamisest, aga kadedust ei äratanud see kelleski. Miks mitte, tehku Nasva Laas kaljas, tal on ju jõudu, ja eks see ole siis kogu rannale uhkuseks ja auks. Siin ei ole mitme versta peal kellelgi kaljast, kuna Panga rannas on mitu uisku ja paaril mehel laevadki.

Varsti toodi ka Pikaneemelt laialt tuntud paadimeister Nasvale ja kaljase ehitus algas.

Ainult üks mees oli, kelle südamesse see sõnum valusasti lõi nagu terava västrikuga. Selle mehe nimi oli Laine Andres, külast väljas Neeme otsal oleva koha peremees.

Kaljase ehitamise sõnum kiusas teda alaliselt taga.

«Kaljast ei ole Laasil sugugi vaja, vaid ta tahab just minule näidata, mis ta võib,» ütles Andres enesele. «See juhtub ühel heal päeval, kus ta sulle näkku irvitab ja hüüab: sina ei või seda!»

Ta katsus esmalt mõne ees seda kaljase ehitamist alla tõmmata tühiseks ettevõtteks, aga peagi sai ta aru: küla on Laasi poolt. Sestsaadik hoidis Andres kõrvale, võimalikult mitte kellegagi tehes sellest juttu.

Sellest on viisteistkümmend aastat tagasi, kui Laas kord Andrese kui oma sõbra käest kinni võttis:

«Ma räägin sulle.»

«Räägi ometi!»

«Ma armastan teda.»

«Keda?»

«Pühadekaare Inglit.»

«Mis sellest.»

«Aga mul ei ole ju paadiosagi. Mis ta isa ütleb?»

«Seda ma ei tea,» vastas Andres.

Aga mis võib Pühadekaare peremees selle kohta ütelda. Muidugi ei taha ta sellest teadagi, sest Laasil ei ole tõepoolest paadiosagi. Ta ei suuda seda enesele muretseda. Aga Pühadekaare peremehel on mitu paati, head püünised ja läbi aasta ripub tal aidas hulgana kuivatatud kalu.

Andres mõtles.

Aga miks mina sellele mõttele ei ole tulnud? Andres vaatas oma maja poole, mille lubjatud korsten valendas päikesepaistel. Kellelgi külas ei olnud niisugust maja. Kui paari aasta eest isa suri, üteldi õigusega talle suu sisse:

«Mis sinul viga elada, isa jättis sind heale järjele.»

Ingli kosimisel võiks ta varandus veel tublisti suureneda.

Andres tundis langevat oma silmadelt kae. Ta sai sellest nüüd aru, mida ta siiamaale ei olnud mõistnud.

Andrese lähenemist nähti Pühadekaarel heameelega.

See oli ühel pühapäevaõhtul, kui poisid ostsid kõrtsis tüdrukutele õlut ja viina.

Andres istus laua ääres ja käskis kõrtsimeest anda pudelitäie punast viina. Päikesekiired paistsid pudelist läbi ja nende valgustusel säras vedelik heleda leegina.

Mitmelt poolt kuuldi seda nähes korduvaid imestushüüdeid. Mis sellel mehel viga osta, kellel püünised head, kellele isa jättis uued paadid ja kellel kaks sulast käivad merel. Eks kuule teie maamehe hobuse hirnumist alati Andrese värava tagant.

Naerul näol valas Andres uhke käeliigutusega punast viina klaasidesse. Nüüd oli küll kõige parem silmapilk Inglile näidata, missuguses lugupidamises tema kogu küla silmis seisab ja mis sellest arvatakse, keda ta — võib-olla — ehk praegugi armastab.

«Kuule, Laas, tule ometi veidi siiapoole!»

Laas tuli laua juurde, mille ääres Ingelgi istus teiste tüdrukute hulgas.

«Mina annan sulle niisugust viina,» ütles Andres Laasi poole, «mida sa küll elus veel ei o'e suhu saanudki. Sa oled ju vaene — ega jaksa osta toopi õlutki.»

Laasi nägu lõi kergelt punetama.

«Kui see viin sulle nii kallis on, ega ole siis tarvis pakkuda. Võid omale jätta.»

Laas tahtis laua juurest astuda eemale.

«Pea nüüd!» hüüdis Andres. «Sinu jaoks juba jatkub!»

«Joo, kui pakutakse,» hüüdis üks poistest. «Hea ta on, ja või Andresel rahast puudus.»

Pehme loomuga noormees ei suutnud oma tahtmisest hoolimata laua juurest ära minna.

Andres valas heledalt läbipaistvat punast viina klaasi täis ja väriseval käel sirutas ta selle sõbrale.

«Ei, sõber,» hüüdis Andres, Laasi vastuvõtmiseks väljasirutatud käe eest klaasi ära tõmmates. «Mina ei või sind mitte õpetada seda viina jooma. See on sinu jaoks liig kallis. Aga nuusutada võid ometi.»

Ta viskas Laasile viina vastu silmi.

Vali naer ülistas Andrese tegu.

«Kuradi mees see Andres, mis tal kõik pähe ei tule. Aga mis tal viga, kui raha taskud täis.»

Laas jäi jahmatades seisma, ilma et ennast kohe oleks suutnud koguda. Teiste naerukaja lõikas valusasti ta kõrvu.

Halba aimates ja enesele vastupanemise võimalust muretsedes astus Andres laua tagant lagedale põrandale. Ta pilgud jooksid ruttu ringi, otsides, mida võiks kätte kahmata võitluse tarvis.

Teiste naer äratas Laasi oma jahmatusest. Ta heitis viha ja põlgust avaldava pilgu Andrese peale, keeras siis ringi ja tuli kõrtsist välja.

Kuigi see Andrese tegu ehk mõnes meeletuska sünnitas, sest Laas seisis heas lugupidamises, aga tema poolt ostetud õlu ja viin pesid selle kohe.

Andrese ja Ingli pulm oli uhke ja rikkalik osavõtjate poolest.

Külapoistest oli ainult Laas see, kes puudus.

Ja siitmaalt alates läksid meeste eluteed lahku.

Aastate vältel olid Laas ja Andres ümber vahetanud oma osad. Laas elas ühes küla otsas oma uues suurte akendega ja üleni värvitud majas. See oli nüüd tema, kellel olid üle küla kõige paremad püünised ja meri avaldas ta vastu iseäralist heldust. Andrese maja teisel pool küla oli aastate jooksul hoopis ära lagunenud, püügiriistad viletsaks jäänud, ja nüüd oli mees niivõrd vaene, et ei suutnud muretseda endale uut paatigi. Vaeseksjäämist ei olnud keegi, ka Andres ise, märganudki, aga kui kõik oli alla veeremas, ei suutnud mees seda enam kinni pidada.

Kõik kõnelesid külas kaljase ehitamisest, misjuures elavalt Laasi endist vaesust meelde tuletati. Aga kui kaugele on ta nüüd jõudnud! Ja edaspidi veel! — Siit rannast võib kaljasega kive Tallinna saata, puid vedada — igatahes on teenistus hea ja Laasi varandus kasvab jõude.

Andres vaatas Nasva poole. Hommikust õhtuni segas kaljasetegijate juures inimestehulk, kuna vaeste lesknaiste pojad endale korjasid pisikesi lauatükke, mida kodus nende käest heameelega vastu võeti. Isegi tuul ajas mööda randa laiali kergeid laaste nagu udusulgi.

2

Kaljas oli valmis.

Ta valge, siledaks höövеldatud laudadest moodsalt väljakoolutatud kere võiti tulel kuumaks aetud tõrvaga hoolega üle.

Kuivad lauad imesid ahnelt tõrva enestesse, kuna õhuke tõrvakord talle andis nooruse puna, just nii, nagu tütarlapse põskedelegi kutsub kevadine päike.

Uhkeldades oma toredate vormidega, võitis kaljas ruttu kõikide randlaste südamed, ja nad vaatasid teda kogu päeva ainiti nagu armukest, kelle järele hing ihaldab unenäoski.

Andres ei olnud veel kaljast vaatamas käinud, aga seda rohkem tekitas teiste kiitus ta hinges viha.

Äraummistunud soo-ojaks muutus ta hing ja selgesti tundis ta, kuidas meelepaha nagu haisev maakevesi sinna kokku kogudes talle valmistas pakitsevat piina. Ta arvas

teiste silmist lugevat sõnu, mis ülistasid Laasi lõpmatult ja talle ka edaspidiseks soovisid õnne.

Ja sellele mehele viskasid sa kord viina näkku — et teda teiste ja kõigepealt selle tüdruku ees alandada, kes nüüd on su naine.

Aga rohkem: kui sa kord oma katkised purjed üles tõmbad ja väsinult liugled lainetel, alles siis näed, kuidas ta just kaljasega kihutab sinu nina eest mööda. Vaata aga — sulle läheneb helerohelisel veepinnal kiiresti vari ja see matab su paadi hoopis enese alla.

Isegi päikese võib ta su eest kinni katta.

Need on Laasi kaljase laiad, lumivalged linased purjed, mis heidavad varju. Need on pakilt tuult täis. Ka tuule tahab ta merepinnalt enesele koguda. Ja su viletsad purjed langevadki lonti ja paat taarub lainetel nagu mees, kelle jalust on riisunud jõu kange viin.

Aga kaljasel jääb taha lai pärreldav tee, ja lained, mis sünnitab uue sõiduriista kiire jooks, panevad su paadi kõikuma.

Seda kõike näeb Andres unes ja ilmsi.

Mis pakub kodu? Vana kurt sulane käib totralt ringi ehk lamab laisalt pingil kõvaks magatud võrgel. Üksi sellest mehest tegijat ei saa, aga meelepaha oskab ta ikkagi avaldada ja lubabki vahel ära minna. Väravatagune, see koht, kus ennemalt maameeste hobused kaapisid postis, on ammugi kasvanud karge ja need arad, närused lapsed on tema lapsed.

Läheb päev mööda, ta ei kõnele. Toas on kitsas, umbne. Ta läheb välja, aga seal leiab ta oma pilgud Nasva alt. Praegugi seisab salkkond külamehi koos kaljase ümber.

Äkitselt nägi ta enese olevat üksi, täitsa üksi, isegi see vaikija naine oli talle võõras. Ta leiab: külas ei ole hingegi, kes tema poole hoiaks, kes temast veel peaks lugu endisel viisil.

Millal ta üksi oli jäänud, millal need kõik tema lähedusest põgenesid?

Ta ei teadnud seda.

Aga ta oli üksi.

Udutas. Paks pimedus lasus raskelt kohiseval veel.

Andres tuli kalda äärt mööda kodu poole.

«Ega täna öösi keegi seal ole,» tuli Andresel meelde. Küla magas ja isegi kõrtsi poolt ei olnud kuulda joobnud randlaste lärmitsemist.

Kui seda kordki näha, siis võiks nüüd just sealt juurest läbi minna.

Kas minna või mitte minna?

Andres keeras allapoole rannale ja sammus ettevaatlikult Nasva poole. Ülevalt merelt vajus paks pilv küla peale. Sadas juba jämedat vihma.

Ei olnud kusagil hinge. Ka hatul karvaga kutsikad olid pugenud vihma eest hagerikesse, kus nad nüüd rahulikult magasid. Tihedasti ilma täitev ühetasane kohin, vihma sahinaga segatud, piiras üksiku kõndija ringi. Vabuaed oli nagu väike matusepaik liivasel kaldal oma ahtakeste, õhukeste ristidega. Kohisevad vood nagu oleksid ulatunud haudadeni.

Nüüd kuuldusid mere kohinas kellegi hääled jutukõminana, hüüetena, kiljatustena. Kui paljusid teadis temagi, kes sinna üles olid läinud, aga sealt ei tulnud nad enam tagasi, hoolimata sellest, et lesed ootasid nädalate vältel öösiti lambitule juures.

Nüüd nagu oleksid nad kõik kaldale lähenenud, taktis käivate mõlade sõudel.

Andres lõi kergelt hirmuma ja ta ei julgenud sinnapoole vaadatagi, kus pimedus ära neelas ta pilgud paari sülla sügavusel.

Ta astus tasa, hoides hoolega, et jalg ei teeks vastu kivi puutudes tähelepanu äratavat kära.

Kuid tühi kartus — midagi ei olnud kuulda peale mere kohina ja vihma ladina.

Andres jäi seisma kummuli keeratud kaljase juurde. Ta uhkekujuline keha oli läbi pimeduse läikivalt paistev. Vihmapiisad kogunesid ta külgedele jämedaiks pisaraiks ja veeresid siledaid pigimustalt hiilgavaid laudu mööda alla.

Tuline viha haaras Andresel kurgust kinni luupainaja jõuga.

«Jah, selle riistaga võib ta alles sõita ja rohkesti raha teenida,» ütles Andres enesele. «Tema see on, kes siin rannal esimene mees, olgugi et tal ennemalt paadi-

osa ei olnud ja teised seda väga naersid, kui talle viina vastu nägu viskasin.»

Ta vihkas seda meest, aga ometi tundis ta enese ta vastu olevat võimetu. Laas on praegu see, kellest külas alaliselt kõneldakse, ja iga päevaga võidab ta endale suuremat lugupidamist.

Kaljas pidas Andrese kinni ja tihedast vihmast hoolimata käis ta mitu korda tema ümber.

Ta jalg puutus mingi kõva asja vastu. See oli paadi serva alla höövlilaastudesse peidetud kirves. Laastud läksid ta pealt kõrvale ja haljas tera läikis.

Andres tõstis kirve üles. Haljas, tulivahe tera!

«Kurat — selleks ta ju tegi selle kaljase, et mulle näidata oma rikkust — et mulle kätte tasuda. Aga kiidelgu ja suurustagu siis veel!»

Andrese käsivarde kogunes rohkesti jõudu. Mõnusasti vibutas ta raske kirvega.

Halvatuna langes ta käsivars. «Ei — seda ei tee randlane, seda ta ei tee. Randlane kaljast ei purusta!»

Kaugel küla taga teel kuuldus vankri mürin.

«Mis kurat — tarvis tal seda ei ole. Selle ta tegi minu kiuste! Vaeseks ta ei jää, aga ta uhkust kärbiks see veidi.»

Uuesti tundis ta käsivarde kogunevat jõudu. Tugev hoop, ja tuliterav kirves lõikas ühe laua kaljase külje seest pooleks.

Hiljuti koolutatud laua pooled kargasid irevile, välja kiskudes naelu kaartest.

Joobnuks tegi hullumeelne viha Andrese mõistuse. Ta lahmis veel mitu hoopi, ükskõik, kuhu juhtus hoop.

Alles siis lahkus pöörane joobnukstegev hullustus, kui täiesti oli ära rikutud toredasse kujusse koolutatud kaljase kere.

Inetult vahtisid talle otsa suured urmsete äärtega augud. Ta keha lõi värisema ja kirvest käest visates pani ta jooksu. Ta jooksis mere äärest küla taha nõmmele, ümber kiviaiaga piiratud põllulappide kodu poole viivale teele.

Aga ka sealt pidi ta põgenema, sest keegi tuli teel vankriga vastu. Ta keeras kõrvale, jooksis uuesti mööda

nõmme, sööstes ummisjalu üle madalate kadakate, kuni viimaks jõudis koduväravasse.

Külas oli endist viisi vagane, aga kohutavamalt, isegi ähvardavalt kostis lainete kohin.

3

Ingel istus voodi äärel ja mähkis last. Voodi otsas laual põles karrast punase tulega lamp.

«Kus sa kesköönі olid?» küsis naine harjunud ettеheitega. Ta teadis, et see märkus meest pahandab, aga enesele ei suutnud ta teda siiski jätta.

«Mis sina sellest tahad,» hüüdis mees vihaselt ja heitis märgade riietega raskelt kõvale pingile.

Uni ei tulnud. Midagi oli südames, mis sünnitas seal piina, lõi valusaid pisteid, aga millest ta ei suutnud vabastuda.

Ikka kaljas, jälle uuesti kaljas. Vahel nägi ta tema toredat keret, sealsamas jälle sedasama purustatuna. Nii vaheldusid pildid järgemööda.

Tema, põline meremees, raius puruks meresõiduriista. Päevagi ei lähe suve kohta mööda, kus paat lainetel teda ei kannaks, ja nüüd raiub ta sellele kirvega küljesse. Kui alatu on niisugune viha ülesnäitamine. Kord oli niisugune juhtumine, kus ta isegi paadi põhjal surmast pääsis. Õhukesed lauad, imeõhukesed, ja needsamad hoiavad teda sügavuse kohal. Nüüd raiub ta need lauad terava kirvega katki.

Alatu, alatu on niisugune tegu.

Aga mis siis sellest? Laas laseb uued lauad sisse panna, selleks on tal jõudu. See lugu vahest ehk kärbib veidi ta kõrkust. Nähku ta, et ta sugugi niisuguses lugupidamises ei seisa, nagu ta vahest arvab. Arvaku siis tema peale. Siis ta mõistab, et temal veel jatkub jõudu vihkamiseks.

Aga vilets ja alatu on niisugune kättemaksmine. Südaööl hiilid sa kuriteole, just niisama kui varas. Ei, alatum veel, palju alatum. Paat on püha. Vanaks jäänud paat tõmmatakse kaldale, pannakse sellele pakud alla ja lastakse seal seista nii kaua, kuni ta kõduneb ja aeg laiali kannab ta jäänused.

Niisuguse paadiga on üks osa east tihedalt ühendatud, paat ja ta omanik on lahutamatud ja ühes käivad nad võitlustest läbi.

Aga tema raiub paadi puruks.

Jälk!

Andres pigistas silmad kinni, tõmbas kuuehõlmad üle pea. Aga ikkagi ei tulnud und.

Ta ootas und.

Lapsukene kiljatas ja hakkas sellejärel venivalt nutma. Ema tõusis üles, kussutas ja ulatas lapsele juua.

«Mis kurat see on — ei saa nende eest sõba silmale,» ütles Andres südametäiega ja mässis enese pea veel suurema hoolega riidesse. Ta arvas, et oleks tõepoolest magama jäänudki, kui laps ei oleks teda äratanud.

Suigutades uinus laps peagi.

Jälle uuesti kaljas. Aga nüüd oli ta terve ja Andres sõitis temaga merele. Kõrgel merel tõusis maru ja veeväli muutus korraümber mustaks ja taevas läks mustaks. Andres sõudis kõigest väest. Imelik — see ei olegi vesi, vaid sulapigi. Ta ei saanud paigastki. Seal silmas ta voolavat musta vedelikku paremalt poolt küljest paati. Ta loopis seda välja, kuid see hakkas käte külge ja tõusis paadis ruttu. Auku otsides sirutas ta käe välja. Käsi sattus läbi paadi külje voogesse. Suur oli auk, paadil ei olnudki külge, ei olnudki põhja. Ta käest haarati kinni, tinaraskelt riputi selle küljes ja kisti teda allapoole. See oli Kalda Mart ja õudselt vahtis ta Andresele otsa oma tühjade silmakoobastega.

Ta katsus ennast päästa, aga sügavamale vajus ta vedelasse sulapigisse.

Kaua ja kõigest jõust raputas Ingel meest, enne kui see vabanes luupainajalikust unenäost.

«Mis sul ometi on?» ütles naine. «Sa kisendasid nii hirmsasti ja ei ärka ega ärka.»

Kisa oli ka lapsed äratanud ja värisema paneval hirmul püüdsid suuremad endid varjata vaiba alla.

Andres tundis hirmu ja tema nägi praegugi Mardi õõnsaid silmakoopaid. Tuba ehk oligi see haud, kuhu ta pimedusse uppus ja nüüd alaliselt kiiruga veel rohkem alla langeb. Rõhuv lämmatus surus paksu pehme padjana ta suu peal.

Ta tõusis üles ja läks vankuvail sammel õue.

Nõrk aovalgus tõmbas ergu roosakarvalise joone hommiku-taevarannale. Raske vihm oli järele jäänud, tuul pilved laiali ajanud. Mitmelt poolt paistsid pilvede vahelt tinahallid taevalaigud.

Lained läikisid nõrgal aovalgel.

Võis juba näha mööda randa.

Seal tabasid ta pilgud eemalt paistvat kaljast. Ta süda lõi värisema, nagu oleks kõle tuul pannud ta vere korraga hanguma.

Oleks see kõik — kõik ometi unenägu!

4

Kõike kõrvale tõrjuvaks uudiseks järgmisel hommikul oli kaljase katkiraiumise sõnum. Imestati, oletati, ei ustudki, sest see kuritöö oli liiga häbematu. Juba hommikul vara kogunesid inimesed kaljase ümber kokku, saalisid seal edasi-tagasi. Ehmatades vaatasid nad nendesamade tundmustega, mis inimest siis täidab, kui ta läheneb mõrtsuka ohvrile.

Seal ta seisiski — küljelauad inetult irvakil. Piisad rippusid praegugi purustatud laudade äärte küljes nagu hangunud verepisarad.

Kes pidi seda ometi tegema? Selle küsimise peale ei teadnud keegi vastata. Kirves lamas kaljase kõrval ja kivikorraga kaetud rannapinnale ei olnud järele jäänud ühtegi jälge.

See on teine niisugune kuritegu siin rannal. Sellest on juba kogu inimiga tagasi, kui kord valgmal katki raiuti kalapaat. See oli ühe joomari noormehe töö, aga see mees ei olnudki sündinud randlane, vaid maalt tulnud hulgus.

Kes oli siis nüüd siin niisugune väljast tulnud, kes seda ei teaks, mis paat randlasele väärt. Ei olnud teadupärast ühtegi niisugust: kes võis siis käe tõsta kirvega?

Keegi ei võinud arvata. Muud ei suutnud randlased teha kui kurbade nägudega koos seista kaljase ümber ja haigete südametega kurta inetut tegu.

Kogu küla rõhus raske kuritöö ja inimesed ei julgenud üksteisele silmigi vaadata.

Laas tuli rannale, harilik lahke nägu raskesti pilvis. Külamehed teretasid teda, astudes aralt kõrvale. Ei osatud ütelda sellele heale inimesele troostisõnugi.

«Kuule, Laas,» kõneles Kivi Rein, vigase jalaga randlane, ja lonkas paar sammu Laasile lähemale. «Sa tead ju — ma olen siin külas sündinud, üles kasvanud ja vanaks elanud. Aga seda ei ole mu silmad veel mitte näinud, et randlane kirvega paadi külje maha raiub. Ma ei usuks seda mitte, kui mu oma silm seda ei näeks. Kas tead, ma olen kõik inimesed, ka rumalad poisikesed, oma meeles üles lugenud, aga usu — mitte ühegi peale ei julgeks ma praegu näpuga näidata. Ma ei usu seda, et selle teo võis korda saata keegi randlane.»

«Noh, hea küll,» tähendas Laas, ilma et ta vanamehele oleks otsa vaadanud. «Puruks on ta raiutud, seda juba näete. Aga ma ei usu jälle seda, et keegi kaugelt oleks tulnud siia mu kaljast rikkuma. Ja ise ma seda ka ei ole teinud.»

Laasil oli õigus, sest kaugemal peeti temast veel rohkemgi lugu kui vahest oma külas.

Keegi tuli kõrtsi juurest ja jutustas suure erutusega: kurjategijat on nähtud. Maamees näinud, sest ta jooksnud öösel talle otse vastu.

Aga mis kasu sellestki. Ega maamees teda öösel ära tundnud.

Veel teati, et üks naisterahvas kuulnud öösel ranna poolt lööke. Siis vist tehtigi inetu kuritöö.

Aga ega ka sellest ole mingit kasu. Paugud ei ütle, kes kurjategija on.

«Ka mina peaksin sinna minema,» ütles Andres enesele, nähes kaljase juures suurt inimestekogu. «Aga mistarvis, — ei ole ma ennemalt seal käinud, ei ole minul ka nüüdki asja. Ma tahaksin seda meest näha, kes seda mulle tuleb ütlema.»

Õhtupoole läks Andres randa, kus ta oma paadile uut mõlapulka hakkas raiuma. Pikkamisi tuiates tuli Kivi Rein mööda veepiiret.

«Sa ei lähegi täna õhtul merele?» küsis Rein.

«Ei. Olen haiglane ja paat ei ole ka korras.»

«Kas sa käisid Nasva kaljast vaatamas?» küsis Rein järsku.

«Ei. Mis ma seal siis pidin käima?»

«Sa siis ei teagi?»

«Ma kuulsin, lapsed rääkisid, aga ma pidasin seda naljaks.»

«See on kuradi tegu. Sina oled vist ainuke inimene külas, kes seal seda vaatamas ei ole käinud.»

«Ma ei käinud teda ka ennemalt vaatamas.»

«Ma tean seda. Aga, tead, seda ma ütlen, sellel mehel ei ole küll pikka pidu, kui ta tõepoolest peaks olema randlane. Kauaks ta ei võigi jääda rannale häbiks ja teotuseks. Seda saate juba näha!»

Needmisesõnad tabasid Andrest piitsahoopidena.

«Kas tead,» jutustas vanamees edasi, «mina olen kõik küla inimesed ükshaaval läbi võtnud. Tead, ka sina olid mul mõttes, sest teie ei käi ju läbi. Aga kelle peale võid sa niisugust jõledust arvata! Ega see nüüd Laasi vaeseks tee, aga tead, teotuseks on see ometi kogu rannale.»

Sellepeale jutustas Rein veel katkiraiutud kaljasest, siis läks jutt kalasaagi peale ja lõpuks kõneles ta nendest kahest noormehest, kes nädala eest uppusid Sausti rannal. Kui tal enam midagi ei olnud jutustada, jättis ta jumalaga ja lonkis küla poole.

Andres jäi kaua rannale ja ikka kuulis ta vana randlase needmist.

Õhtul tuli vaene lesknaine Liisu Lahe Andrese poole. Selle naise kodu oli õieti igas peres ja teda kuulati heameelega, kui ta heietas küla saladusi, milles ta oli põhjalik asjatundja. Isegi süüa anti talle hea jutu eest, ka riietki.

Täna õhtul oli Liisul rohkesti kõnelda katkiraiutud kaljasest. Ta teadis karvapealt, kelle käest Laas oli ostnud lauad, kust ta toonud kiilupuu, kui palju see maksma läinud. Andres nimetas teda pilgates asjatundjaks, sest vanainimese jutt ei meeldinud talle.

«Kui see tegu nüüd siin maailmas küll ei peakski avalikuks tulema, aga ega jumal seda ikkagi jäta nuhtlemata. Ei ta vaene tea arvata ühti, kus taevaisa käsi teda tabab.»

Mitu korda tahtis Andres vanale inimesele kisendada, et ta vait jääks, kuid selleks ei olnud praegu mingit põhjust.

Lapsed kogunesid Liisu ümber ja see võttis keskmise poisikese sülle, pannes käe nagu õnnistades lapsele pea peale ja kõneles kurvalt:

«Vaata, väike Villu, kui kurjad on inimesed. Uus kaljas raiutakse katki. See tuleb ikka sellest, kui inimene annab enese kurja kätte. Sa heldene jumal, ka see inimene oli kord niisamasugune laps nagu sinagi. Võibolla vaatas isegi niisamasuguste ilusate lahkete silmadega. Andku taevaisa sulle alati meelt ja mõistust, et sa elus niisugust kurja ei teeks.»

«Ega mina ilmaski lähe paati katki raiuma,» kõneles poiss.

«Muidugi ei tee sa seda, sest sinust kasvab tubli meremees. Sinu isa on ju ka meremees, küll tema oskab sind kasvatada ausaks inimeseks.»

«Ma ei saa aru, mis sina sellest kaljasest siis nii palju kõneled,» ütles Andres. «Ega Laas teda siis ometi sinu jaoks ehitanud.»

«Armuline jumal, mistarvis siis minu jaoks. Aga eks niisugune tegu ole häbiks kogu külale. Mis sa teeksid, kui keegi su paadi öösel puruks raiuks?»

«Mis ma teeksin? Kust mina siis seda tean, kes seda on teinud?»

«Aga kui sa teaksid?»

«Hull inimene, kuidas ma seda võiksin teada. Kas Laas siis teab?»

«Teab ta või mitte, ega ma seda oska arvata. Aga ma arvan — ta aimab. Ma käisin täna seal. Ta tuli ühe maamehega ühes tuppa ja nad kõnelesid kaljasest. Laas ütles võõrale mehele, et ta seda küll võida arvata, aga ega ta sellest kellelegi midagi ei lausu. Kelle peale Laas tähendas, seda ma küll ei tea.»

Andres tõusis üles ja läks ruttu toast välja.

5

Mõnusal tuulel sõitis kaljas oma pikemale meretee-konnale. Valged pingule surutud purjed heitsid kaugele veepinnale varju ja ta mõõdukas kiikumine tuletas meelde merelindu lainetel.

TRÜ Raamatukogu

Ühtlasi kandis ta ka enesega häbi ja pahanduse külast, sest nüüd ei kõneldud enam kaljase katkiraiumisest.

Andres oli ainuke, kes ei suutnud ennast vabastada kuritöö teadmisest. Nagu tojalik koer käis Reinu needmine tema kannul ja tuli temale ka kaasa ööseks merelegi. Seletades naljaks inetut tegu, ei jõudnud ta ihaldatud eesmärgile ja iga päikesetõusuga ja -loojaminekuga uuenes näriv piin ja kõvenes hukkamõistev hääl.

Kalasaak oli sel sügisel hea. Sageli olid võrgud veest välja tõmmates nagu lumehanged ja ööd läbi kuuldus kõrtsist purjutajate randlaste lärm. Iseäranis rohkesti sai Laas kalu, mille üle aga keegi ei imestanud, sest ta püügiriistad olid kogu rannas eeskujulikult korras.

Kord sügise hakul tuli Liisu Andrese tallu, ja otsides sündsat istumisekohta, kiitis ta vaimustatult Laasi kalasaaki.

«See on nüüd igaühele oma silmaga näha, kui õiglane on taevaisa. Selle kahju, mis kuri inimene talle kevadel tegi, tasub meri nüüd mitmevõrra. Nii suurt kalasaaki pole külas keegi näinud, kui Laasil oli täna hommikul. Läheb see inimene püstijalu rikkaks: kaljas teenib head raha ja kalu saab ta nii, et kohta ei leia, kuhu neid panna.»

«Sina nüüd ta kalu mõõtmas käisid,» tähendas Andres meelepahaga.

«Mis minul, vanal inimesel, neid vaja mõõta, eks seda näe ju külas kõik.»

«Ma ei saa aru, mis läheb Laasi saak teistele korda. Ise ta oma kalad püüab, ise ta nad ka sööb.»

«Ärge ütelge, peremees, nii. Laas ei ole konk inimene, ammugi ka mitte kitsi käega. Vaest ta tühjalt toast välja ei saada.»

«Minule ei ole ta poole kopika eest andnud,» hüüdis Andres ennast unustades.

«Kulla peremees,» naeris vana naisterahvas. «Ei ole ju teil ometi tarvis — ega teie siis vaene ole. Teie koht on ju eluaja rannas kõige kuulsam. Aga eks taevaisa ise tea, mis päevad kellelgi ees on.»

Andres tõusis üles, tõmbas võrgud selga ja läks toast rannale. Selle naisega oli võimatu täna kõnelda.

Ah nii — Laasi kalasaak on sellepärast suur, et talle kevadel kahju tehti. Hea küll! Aga temal oli ta võrdlemisi väike, siiamaale mitte parem kui teistelgi sügistel. Kas see vahest nende meelest näpunäitena ei tähendanud tema kui kurjategija peale.

Andresel oli aimus, imelik põhjendamatu aimus, ja just see sundis teda teisi inimesi viimasel ajal pelgama. See alaliselt esile tikkuv aimus tegi ta hinge araks, sidus kõneldes suu ja käänas vaate kõrvale.

Otsekohe ei olnud keegi talle midagi iseäralist ütelnud, aga tema arvas neil kõigil suunurkades midagi peituvat just tema jaoks.

Mihklipäeva õhtu. Rannas viibides kuulis Andres kõrtsi poolt lärmi. Tõepoolest ei olnud külas vististi ühtegi randlast, kes ei oleks läinud täna õhtul kõrtsi. Naised võtsid isegi lapsed käsivartele ja asunesid tüdrukute hulka kõrtsi seina äärde kobarasse.

Pill mängis ja raksutades vastu põrandat rautatud saabastega tulid poisid tüdrukute juurde, võttes neid võimsalt käte vahele ja hööritades nii tugevasti, et ilm läi kirjuks silme ees.

Andrest piiras rannas sumejas ja pime õhtu. Ainukene täht pigimustas öös oli Rahulaiu majaka tuli, mis kord heledasti vilgatas ja siis punaseks lüües uppus hetkeks pimedusse.

Lainete kohinasse lõikasid poiste hüüded kõrtsi poolt.

Elava leegina tõusis temas iha kõrtsi järele. Mis tähendabki tagasihoid? Kas ei tõmba ta just seega kahtlust enese peale? Kes on näinud — kes võib seda ütelda? Lõhki lööb ta selle pea, kes talle tuleks midagi sellesarnast näkku heitma, ja ta tahab siis näha, kas igamees ei nimetaks ta tegu õigeks. Ei, eemalehoiuks ei ole mingit põhjust.

Kõrtsi ukse ees jäi ta korraks seisatama. Sees sumises nagu mesipuus. Käes oli napilt jõudu ukse avamiseks.

Tuldi toast.

Andres avas ruttu ukse. See oli halb silmapilk. Purjus poisid jooksid rüsinal õue. Keegi lõi Andresele pimedas peaga valusasti näkku.

Tõmmati tikust tuld.

Lööja oli Kivisalu sulane, joodik mees. Noorpõlve oli ta mööda saatnud madrusena purjelaevadel, nüüd aga teenis ta rannas igal aastal ise peremeest.

«Sina koeranägu!» pahandas Andres, vajutades käega palgele. «Nahk tarvis sul mehiselt tuliseks kütta.»

Sulane astus tagasi. Raskelt joobnuna vaatas ta Andresele veidi aega otsa, hakkas siis äkitselt naerma.

«Oh, pole viga — see oli kogemata. Jumala eest kogemata! Aga ega kõik kogemata sünni. Ma ütlen, kaljast ei raiuks ma ilmaski kogemata puruks. Jumala eest, ei ilmaski!»

Poisid läksid edasi ja mustast ööst kuuldus nende naer.

Andres keeras ringi ja tuli kõrtsi juurest ära.

6

Ühel ööl oli külm veepiire rannaga hoolsasti kinni tinutanud ja hommiku vara lasksid lapsed siledal jääl liugu. Laugastest kaugemale ei ulatunud esimesil päevil külma võim ja ülevalt tulid vahutavad lained, purustades kergesti jääkirmi.

Hoolimata mere kangekaelsest vastupanust tõmmatakse jää-äär ikka kaugemale, ja pea öngi kogu laht selge läbipaistva jääkorra all. Mehed käivad, taldade all teravad haagid, mööda pilliroo ja pleekinud kõrkjate äärt ja otsivad läbi klaasselge jää vaadates laugastes vilkaid kalu, lüües neid osava hoobiga surnuks.

Tuul korjab lagedal lumehelbed kokku, pühib neid mööda jääd suure luuaga, ja peatselt tõusevad kuiva, kahiseva pilliroo- ja kõrkjarädi äärde pehmed lumehangede viirud.

Ikka kaugemale tungib jääväli ja ikka võimsamalt seob ta vägeva hiiglase ahelaisse. Veel mõned säravais tähis ööd, veel mõni päev vinget ja kõledat kirdetuult, ja lahevesi taganeb taevarannale ja nüüd kostab kaugest ilmast ta tume kohin.

Meri on kinni.

Randlased istuvad oma majades koos, elavad nende mälestustega ja selle varandusega, mis nad suve jooksul

pärinud merelt. See ongi aeg, kus vanad edasi annavad lastele oma mälestused, põlvest põlve, ja neid mälestusi hoitakse sugukonna raudvarana hoolega, parajal ajal jälle välja tuues peidust ja andes edasi. Need on õhtud, kus lapsed hinge poolest kasvatatakse tõsisteks randlasteks, kus meri punutakse muinasjuttude pärga ja kogu eluks hinge istutatakse kartus ja armastus mere vastu. Seal astub meri ette elava olevusena, millel on oma tahtmised ja soovid, jutustustes tegelasena, ja ainult väga kaval ja tark randlane suudab teisiti talitada, kui see on mere soov.

Jutustused leiavad vastuvõtlikku pinda, sest vestes visatakse seemet.

Mere kinnijäämine avaldas Andrese peale iseäralist rõhuvat mõju. Lühikesed päevad muutusid määratu pikkadeks. Kannatamatu ja kärsitu oli ta laste vastu, sest kuidagi ei suutnud ta vaadata nende selgeisse siniseisse silmi. Ta katsus vabastuda koormast, mis lasus ta südame peal, aga see muutus veel rõhuvamaks. Mida rohkem ta ennast tröösti, seda suuremaks tõusis süütegu ta silmis, mida rohkem ta vaigistas südametunnistust, seda hullemaks irevil hammastega koeraks muutus see.

Nüüd oli tal siis teada, et külas peetakse teda kaljase katkiraiujaks, olgugi et seda keegi selgest peast ei tulnud talle ütlema. Seda arvas ta aga küllalt selgesti tähele panevat, et temaga heameelega ei tahetud kokku puutuda, ja vana Liisugi ei teinud kaljasest enam kunagi juttu.

Ta oli siis pidalitõbine, kelle eest kõrvale hoitakse, kellest teatakse, et ta küla peale teotuse toonud, ja kelle pea peale vanad mehed panid needuse.

Keegi ei tulnud seda tagasi võtma.

Öösiti ei tulnud uni. Pingulikistud elev meeleolu peletas une nagu üleshirmutatud veelinnu pilliroost. Ta püüdis meeleheitel rahustuda, aga sellest ei olnud kasu. Pimedal ööl vaatas ta väsinult lahtisil silmil ja otsis salahäältest üksikuid sõnu.

Andres sai aru, et ta ei ole randlase nime väärt, sest randlase käsi ei purusta ilmaski meresõiduriista. Tal tõusis tunne, mis teda sundis ennast põlgama. Ja nõndaviisi jääb ta põlgusealuseks eluajaks. Laas oli aga külas selle-

vastu võitnud esimese koha ja ainult kiites ja lugu pidades kõneldi temast.

Õues oli maru. Mere poolt kuuldus raksumine ja vihane rüma. Mürin lähenes. Randlased said aru, et veepiire läheneb rannale. Õues lendasid teravad lumekillukesed õhus.

Andrest rõhus täna raske luupainaja. Mitte kordagi ei pääsnud ta päeva jooksul tumedaist mõtteist. Need tikkusid kallale nagu hullud koerad, puresid ta südamesse hammastega, ja tal ei olnud abinõu nende eemalepeletamiseks.

Naine sai väga hästi aru, et mehel lasub raske koorem südame peal, kuid aitama ta teda ei pääsnud. Ei avanudki mees talle niipalju südant, et ta oleks osanud temale pakkuda oma abi.

Kellegi palgel ei lehvinud naeratus, igaühe huultel surid sõnad.

Andres istus pingile pandud võrkudel, vaatas enese ette ja tõmbas närvilikult lühikese varrega kalgist kuuma suitsu.

Lapsed magasid.

Naine istus tule juures riiete parandamisel. Sõna nad üksteisega ei kõnelnud. Vaikus seisis mehe ja naise vahel sillata kuristikuna, millest keegi üle ei pääse.

Ehmatades vaatas naine tagasi. Mees seisis ta selja taga, silmadest vahtis välja segane mõte ja ta palge lihased värisesid.

«Mis sa teed siin?»

Õudsena kuuldus mehe hääl raskes ja rõhuvas vaikuses. Naine pidi ennast vastamiseks koguma.

«Mis ma teen? Eks sa näe isegi seda.»

«Näen. Aga seda sa näed ka, et ma mitte midagi ei tee. Aga ma ei tahagi midagi teha.»

«Mis sul siis täna õhtu teha ongi.»

«Sa ei saa aru,» kisendas mees vihaselt. «Ma ei taha täna midagi teha, aga ega ma ka edaspidi enam midagi tee.»

Naine pani parandatava riide kõrvale ja vaatas mehele otsa. Ta tundis selle juures väga hästi, kuidas ta süda peksis ja valutama lõi. Ta aimas midagi halba, midagi, millest ta ise pooleski aru ei saanud.

«Mis sul ometi on? Sa oled viimasel ajal ka lastega nii väga konk. Nad otse kardavad sind.»

Andrese lõualihased värisesid. Ta surus hambad täie jõuga kokku.

«Mis sul siis on?»

«Ah minul? Noh, ma tahan sulle ütelda, mis mul on. Mina ei taha siin enam olla.»

«Kuhu sa tahaksid minna?»

«Hoopis ära. Ma lähen — ma tagasi ei tule.»

Naine võttis poolelioleva töö uuesti kätte.

«Kuule, sa ei küsi. Kas tead, kes raius Laasi kaljase katki? Eks küsi — ma tean seda. Mina olin see. Seda teab kogu küla. Sina loll ei tea seda. Mina olin see, kes selle kirvega puruks raius. Ma tegin seda sellepärast, et ma Laasi kõigest südamest vihkan. Ütle seda neile, ütle sina seda talle.»

«Miks ma seda siis pean ütlema,» vastas naine ja astus veidi eemale. Ta mehe verine pilk pani teda hirmuma.

«Noh, nad peavad ju ometi teadma, et nende arvamine õige on.»

«Oh jumal, miks sa siis seda tegid?»

«Ma ütlesin, ma vihkan teda. Ma vihkan teda sellepärast, et ta on minust õnnelikum. Ta oli mu sõber, aga sinu pärast saime vaenlasteks. Sinu pärast! Minu kiusuks ehitas ta kaljase ja sellepärast raiusin selle puruks. Nad needsid mind, mingu see siis täide!»

Andres keeras ümber.

«Kuhu sa lähed?» ütles naine, ühtlasi haarates kinni ta käsivarrest.

«Mis sinul sellega asja. Lase lahti!»

Võimsalt tõmbas ta enese lahti ja lükkas tugeva tõukega naise kõrvale.

Ta läks uksest välja ja kadus pimedat ööd täitvasse merekohinasse.

Naine vaatas akna poole. Ikkagi nägi ta pimedusest oma mehe kahvatanud nägu.

Õuest kostis mere ähkimine.

VELSANDI PLIKA

Koputati.

«Sisse!»

See oli vana Ruup. Juba enne tuppatulekut oli ta peosse kahmanud rasvast ja õlist läikivaks võidunud mütsi, kuna ta ise ukse kõrvale seisma jäi ja hoides pahemas käes mütsi, paremaga üle sagris juuste lükates neid veidi korraldas.

«Ah sa tulid juba? Hea küll, ma panen enese riide. Tuul on hea?»

«Jah. Paljuks siit maad minna on.»

Aknast läikis rohekas merepind. Neem, mille peale majakas oli ehitatud, ulatus kaugele merre, lõppedes poole versta pikkuse kariga ja paari rahuga.

Mind saadeti Lundi majaka ülemaks, aga kohe sain aru, et see on täieline vangipõli. Alla kahekümne versta ei leidunud ühtegi inimest, kellega oleksid võinud kõnelda kui omasugusega. Pikuti randa mööda kalameeste külad ja nende selja taga verstade kaupa lagedat nõmme.

See oli täna esimene kord, kus mõtlesin sõita rannaküla.

«Noh, mis küla pool uudist kuulub?»

«Ei tea midagi.»

«Kas tantsivad ka kõrtsis?»

«Eks ikka ka. Täna on ju pühapäeva õhtu.»

Tahtmatult naeratasin. Randlased tantsivad! Aga olgu peale — eks me näe.

«Kas külas on ka ilusaid tüdrukuid?»

«Eks ole ikka ka.»

«Noh, kes?»

«Eks ole mitugi. Kõik jumala loodud.»

«Aga sa ei tea ühtegi nimetada. Missugune sinu meelest see kõige ilusam on?»

«Mis nüüd minust seal rääkida. Eks iga mees vaata omamoodi.»

«Ei noh — usun, küllap ka sinulgi silmad. Eks nimeta siis mõni nimi. Siis mul ka nagu ette teada.»

«Eks ole nii mõnigi, kellel kena näolapikene. Aga seda Velsandi plikat kiidavad kõik. Eks see ole ikka tüdruk küll.»

Vanamees läks veidi elavamaks. Algul oli temaga kõnelemine alati nagu kivikaalumine.

«Velsandi plika? Kuidas tal niisugune nimi on? Kas ta on alles laps?»

Minu teadmatus tegi vanamehele nalja.

«Ei ta nüüd laps ole küll ühti,» kõneles ta naerdes. «No ega ta vana ka ole, paras niisugune noor tüdruk. Eks see nimi ole talle pandud üsna õieti. Ema tuli teisega Velsandist, aga siis ta oli küll alles laps, üsna pisikene. Siin rannas on ta üles kasvanud. Aga ega tal ole ema nüüd ühtegi enam. Teda hüütakse ikka Velsandi plikaks.»

«Ah on ilus tüdruk?»

«Ega või ütelda ühti. Eks härrad ise näevad.»

«Sooh! Noh, sõidame siis!»

*

Kui keegi tuttavatest oleks minu poole sel ajal tulnud, oleks ta igatahes vaimustuses hüüdnud: kui tore küll siin elada!

Selles olen kindel.

Ümberringi meri, mis ilmaski ei vaiki. Tormi ajal seisavad karil alaliselt kroonilised veekuhjad ja üle rahude mürinal veerevad ja kõrgele sööstvad lained. Vaadates merele, ei jäänud pilk enne seisma, kuni ta jõudis taevarannale, sinna, kus tume vesi ja hall taevas ühte sulades tõmbavad silmapiirile sinkja kriipsu. Majaka juurest viib paari versta pikkune kõrge kivine selg üleskuhjatud jäana maale. Sealt hakkabki rand, lage, mõne kidura

kadakaga, kivine nõmm, millel ei näe otsa ega äärt. Üle lahe paistavad kalameeste madalad onnid. Need lommutavad seal argselt voogude lähedal nagu haudujad veelinnud omil pesil.

Esimesel silmapilgul võib see vaade olla ju suurepärane, seda ma usun. Aga ma ütlen — ainult esimesil ajul. See ühetasane mere mühin, see ühtesoodu kuulduv kajakate kisa, see piiritu ruum, kus pilk peagi hulkumisel väsib, need ühelaadilised kaldad ja kivid — see muutub peagi väsitavalt vastikuks, tüütavalt ühetaoliseks. Sul hakkab igav. Viis majakameest — kõigil ühesugused tuhmid pilgud, kust ka kõige teravam silm ei suuda leida ei kurbust ega rõõmu, ei rahulolemist ega erutust. Alati ühesugused hallid näod, nagu need kividki seal kaldal, mis aastasadade jooksul ei muuda oma kuju. Kui tahad saada nende suust sõnu, siis pead selle nagu killu raudkivi küljest lahti taguma. Kindel võid olla, et ka see ainuke kild ongi, mis siis langeb. Mingil tingimisel mitte rohkem.

Ma olin alles teist nädalat siin, aga oleksin siit läinud lennates. Iga möödasõitva laevaga rändasin ühes ja olin enese saatuse peale tulivihane, mis mind asendas siia vangi.

Ei lootnud ma sellest külast ja kõrtsist ka mingit head — aga ometi tahtsin kord sõita.

Mul oli aega oma saatuse üle mõtelda, olles küliti paadis, mis hea tuulega liugles kuulmatult ja kiirelt.

«Hop — olemegi kohal!» ütles Ruup, kargas püsti ja laskis purje tärinal alla.

Valgmas oli koos salk randlasi. Enamasti kõikide pruuniks põlenud nägusid piiras lühikeseks pügatud habemetara. Kehad olid neil vajunud veidi võmmi, abud ülemäära laiad ja tugevad, kuna käed kehaga võrreldes olid veninud liiga pikaks, jalad aga välja arenenud hoopis viletsalt. Nende liikumised olid kohmakad, kõnnak tatsuv, paindumatu.

Sain aru, et nad vaatasid mind kui uut majakaülemat uudishimuga. Minu imestuseks muutus aga Ruup siin hoopis elavamaks. Demonstreerivalt püüdis ta näidata randlastele, missuguse tähtsa mehega ta ühes sõidab.

«Ah see ongi Pikaneeme küla. Mitu peret siin on?» küsisin ma, jäädes nende juurde seisatama.

«Mis siin neid nüüd on,» ütles üks vanematest meestest, sellejuures astudes paar sammu teiste hulgast välja ja kalki suust ära võttes. «Eks neid oli ikka tükki 20.»

«Teie olete kõik ikka päris kalurid?»

«Kuidas siis muidu, härra.»

«Kas teil on põldu ka?»

«Mis tühja põldu meil on. Eks ole aastate jooksul üles urgitsetud siit ja sealt mõni lapike.»

«Mida seal siis kasvatate?»

«Mis seal kuivas liivas siis õige kasvab. Saab mõne vaka kartulid, hea küll.»

«Kust siis leiva saate?»

«Eks ikka kalade eest.»

«Kas siia randa läheb ka laevu hukka?»

«Enne tuli seda ette. Hundikari alla läksid. Aga ega nüüd enam lähe, on ju majakas.»

Teadsin seda, et randlased ei suutnud temaga leppida oma hinges. Iseäranis vana põlv. Neil oli põhjust kanda majaka vastu vaenu, sest ta tõrjub ära jumala õnnistuse. Endisel ajal andis kaugele merre ulatuv veealune kari neile tihti vältavat teenistust ja rikkalikku saaki. Majakas aga riisus selle neilt.

Eemalt tuli salkkond tüdrukuid. Kui nad meid nägid, jäid eemale seisma, misjuures nad, hoides kobarasse, naerda itsitasid.

Nende päevitanud paksud käed helendasid vererohkusel. Pea kõigil paistsid tugevad rinnad ja punasetriibulised lühikesed seelikud katsid ainult pooleni jämedaid sääri. Nende puusad olid kõrged ja järsud, juuksed aga pea kõigil lamekollased. Jalas olid neil raudpannaldega tugevasti õmmeldud, paksude taldadega ja jämedate kontsadega kingad.

Vaadeldes nende kehaehitust on hõlbus aru saada, kuidas ranna naisterahvas jaksab mehega kõrvuti sõuda kümneid versti.

Aga üks oli nende hulgas silmapuutuvalt teistsugune. Kasvu poolest oli ta teistest hoopis õrnem, kogu keha näis olevat habras, võis kergesti aru saada, et see on istutatud siia hoopis teiselt taimelavalt.

Tal olid küll ka kollased juuksed, aga see ei olnud lamekollane värv, vaid rohket mahla avaldav meeldiv hele vahakarv. Päikese kiirte all andsid need paksud juuksed otse helki. Minul tuli ette, nagu oleksid need juuksed kokku palmitud ehaaja merepinna virvendusest. Ta nägu oli intelligendim, näojooned puhtad, näoehitus mõõdukas. Suu oli väikene, veidi paksupoolsete helepunaste huultega, päris suudlemiseks loodud huuled ja selleks valmiski küpsenud. Ta sinised silmad viskasid veidi edvistavaid pilke ja hebutades loopis ta oma kingaotsaga ümmargusi kive eemale. Keha oli teiste omadest palju saledam, ta puusad ei olnud nii kõrgele kuhjatud ja ta liikumised esitasid vallatut painduvust.

Tüdrukute kobar liikus edasi piki mereranda.

Nüüd erines neiu, kes oli köitnud minu tähelepanu, läks veepiireni ja katkus kalda ääres kasvavate pilliroogude tutte.

«Kes see seal on, kes praegu läks mere äärde?» küsisin kõrtsi poole minnes Ruubilt.

«Eks see ole ju seesama Velsandi plika.»

«Või nii. Kelle tütar ta siis õieti on?»

«Kes jumal seda teab. Siin öeldakse ikka, et ta tulnud merest. Aga eks see ole tühi jutt, küllap on ikka niisama inimese laps nagu iga teinegi.»

Jõudsimegi rannakõrtsi.

2

Vihaselt ja inetult vahtis rannaküla kõrts meile vastu nõmme servalt. Laisalt ja lohakalt tee ääres koonutava kõrtsi paks samblakorraga kaetud katus oli nõkku vajunud ja koristamata esiselt lehvis vastik sõnniku ja virtsa hais. Kõrtsi ees lonkisid kaks suurt siga venivalt, laisalt ringi ja ainult suure hurjutamise peale liikusid nad röhkides kõrvale.

Kõrtsis istusid leti ääres paar rannavahti ja jõid tooppõlut. Teisel oli mitmest kohast jahukliistriga lapitud harmoonika põlve peal, mida ta käed masinlikult kääksutasid. Poisikesed vaatasid mänguriista, lahti unustades selle juures oma paksude mokkadega suid.

Mind nähes tõusis kõrtsmik viisakalt üles, painutas

oma hülgetaolist pehmet rasvast keha, pühkis varrukaga üle leemendava laua ja palus meid istuda.

Mu eelkäija oli olnud tal lugupeetud külaline.

Jõime krobelisest savikruusist õlut, pidasime võitlust kärbestega, kes tikkusid meie jooginõusse, ja vaatasime, kuidas randlasi kõrtsi kogunes.

Varsti keerutasid paarid põrandal.

Vaatasin randlaste tantsu.

Tantsuks ei oleks ma seda vahest kutsunudki, lihtne iselaadi hüppamine, trampimine. Aga nad hüppasid suure südidusega, jõuga, hööritasid tüdrukuid nii võimsalt, et need nende käes tagasihoidmatult karjatasid.

Vaatasin meeleheaga Velsandi plikat. Kuidas ta oli liikumises vilgas ja painduv. Oma paksude lahtiste juustega hebutades püüdis ta teha ennast tähelepandavaks ja minu kohta jõudes lükkas ta oma ettevajunud juuksesalgud kõrva taha.

«Merelt on ta tulnud,» tuli mulle Ruubi ütlus meelde ja minu meelest oli see selle tüdruku kohta väga kohane.

Ruubiga ühes tulid mõned poisid mu laua lähedale. Ma ostsin neile õlut ja viina, ise ühtlasi ka tublisti juues.

«Ka mina tahan teiega tantsida,» ütlesin ma üles tõustes ja sammudes tüdrukute juurde. «Kes tuleb minuga tantsima?»

Tundsin jalges tuikuma panevat raskust ja aastate eest lubjatud sein lõi vankuma mu silme ees.

Tüdrukud itsitasid ja vajusid kobarasse seina äärde.

«Noh, kes tuleb minuga tantsima?»

Tüdrukud surusid veel kõvemini kobarasse.

«Kes tuleb?»

«Eks sa mine, Velsandi plika,» ütles üks paksu punase näoga ja kangesti kestama löönud palenahaga tüdruk ja lükkas Velsandi plika minu poole.

Kõik kõrtsilised vaatasid minu peale.

«Olge head, olge head,» julgustasin ma teda ja tõmbasin ta kättpidi teiste hulgast välja. «Küll me juba tantsime. Mängi polkat!»

Ta tantsis muidugi halvasti. Aga pagana meeldiv oli siiski temaga tantsida. Ma tundsin, kuidas ta mu käte vahel oli painduv ja kerge. Tahtsin talle silma vaadata, aga ta pikaripsmelised laud katsid silmad kinni.

Keerutades hakkas pea ringi käima. Ma surusin oma käe tugevasti ta kuuma keha vastu. Ta kargas mu käte vahelt kõrvale.

Ma jäin üksipäini keset tuba. Alles nüüd nägin, et ainult kahekesi olime tantsinud. Seinad käisid ringi ja suure vaevaga suutsin laua ja tooli üles leida, kus olin istunud.

«Hea küll, hea küll,» pomisesin enda ette. «Meie tantsime veel.»

Oli olla kuradi lõbus ja hea.

«Kuule, Ruup, mine kutsu tüdrukud siia!»

Poisid seisid poolringis meie seljataga.

Tüdrukud tulid argselt laua lähedale. Nad olid nagu veidi taltsutatud metskitsed, kes ainult näppude vahelt võtavad leiba.

Ma andsin neile juua.

Vaatasin Velsandi plikat. Imelikud silmad — veidi rohekas varjund, kergete kollaste täppidega. Mulle tuli meelde: «merest tulnud», ja eks need silmad sündinud hästi kokku selle ütlusega. Ma arvasin, et need silmad väga palju ütlevad, aga ometi ei teadnud ma mitte midagi, mis nad ütlevad. Niisama kui sügav meri. Sa vaatad heameelega, arvates, et väga palju näed, aga ometi ei näe sa mitte midagi. Ta naeratas. Nüüd kattis ta oma silmad pikaripsmeliste laugega, aga selle juures tulid ta hambad nähtavale. Niisama valged kui merevaht, mida tuul laiali loobib mööda randa.

Kurat võtaks — igatahes hoopis teistsugune, kui need kõrgete kandiliste puusadega, udarataoliste rindadega, paksude punaste kestama löönud nägudega ja juhmide liigutustega rannatüdrukud. Ma vaatasin teda lõbuga ja — isuga.

Õhtu läks ruttu mööda. Aastate jooksul äramustunud aknaruudud lasksid vaevaselt läbi ehavalgust.

Velsandi plika läks välja.

Oi, minul oli kahju. Need teised tüdrukud oma jämedate kõhtudega olid mulle vastikud.

«Kuhu ta saadan läks,» mõtlesin ma. «Heameelega oleksin ta jumalaga jätnud.»

Ma läksin ta järele välja.

Kõrtsil oli pikk kitsas ja hoopis madal kojaruum ees. Sealsamas tuligi Velsandi plika mulle vastu.

«Ma mõtlesin, et ära läksite.»

Ta jäi seisatama, vaatas mulle kord otsa, aga ei lausunud sõnagi.

«Kuule, jääme headeks sõpradeks.»

Ma haarasin ta käe järele. Ta kargas kõrvale kassi väledusega.

«Ära mine ära. Ega ma sind ometi hammusta, et nii eemale põikad. Ma tahtsin midagi ütelda.»

Ta jäi seisma.

«Tead, kui õli tahad, siis võin ma anda. Ma annan. Kui ma juba luban, siis ma ka seda täidan.»

See nähti teda huvitavat.

«Ma annan sulle õli, annan terveks talveks. Ma annan, või põleta ööd otsa. Tahad?»

Ma haarasin ta käest kinni.

Viin ja ärritus tegid mind joobnuks.

«Ära ole niisugune. Kuule! Lase ma suudlen.»

Haarasin ta ümbert kinni.

Ta püüdis lahti väänelda, aga ma hoidsin teda, hoidsin, nagu ma midagi siiamaale polnud hoidnud.

«Ai! Sa, kurat, küünistasid!»

Tundsin, nagu oleks tõmmatud noateraga kaela pealt.

Lasksin ta lahti. Tüdruk kargas eemale ja naeris heledasti. Uuesti lõi himulaine üle mu pea, püüdsin teda uuesti tabada, kuid ta lippas uksest välja.

«Kuule, kuule!» kähistasin ma. «Ära unusta, kui tahad õli saada, ma annan, annan või mitu toopi.»

Ta kuulatas, hüppas kergelt nagu kits üle aia, jooksis viletsa vilja vahelt läbiviivat jalgrada mööda, kuni ta künka taha kadus mu silmist.

Ma pühkisin rätikuga higi. Peale musta tolmu jäi ka rätiku külge vähe verd.

«Saadana kass, tõmbas palge lõhki!»

Olin küliti paadis. Mõnus oli pehme meretuul. Laisalt, väsinultki liugles paat mööda sulametalli pinda. Pea käis ringi. Ülevalt paistis kuu ja alt paistis kuu. Lasksin käe hooletult üle parda vette ja vilus vees lohisedes tundus see nii meeldiv.

Äkitselt tundsin, on himu kõnelda.

«Kuule, Ruup!»

«Mis?»

Mis pagan see oli, mida tahtsin küsida. Imelik — kuidas see nüüd meelest läks. Ah soo!

«Kuule, Ruup, — kas sa oled purjus?»

«Oh ei. Sest natukesest nüüd!»

«Ära valeta. Ma kahtlen, kas sa oskadki sõita.»

«Ma oskan igal ajal.»

«Hea küll.»

Katsusin mõtelda, kuid mõtted olid rasked nagu kaljud. Ma ei jaksanud nendest ühtegi üles tõsta.

«Kuule, Ruup!»

«Mis?»

«Ah jah. Mis on selle Velsandi plika nimi?»

«Riina.»

Riina — niisugust nime pole ma ennemalt kuulnudki. Riina — aga see nimi meeldib, pagana ilus nimi.

Riina? Õige küll, niisugune nimi peabki tal olema. Ma oleksin seda võinud teada ilma küsimatagi.

«Kas on muidu tubli tüdruk?»

«Kes seda nüüd teab ütelda.»

«Kuule, Ruup, — sa tead rohkem. Ka mina kuulsin mõned märkused. See Riina ajada ju ümber.»

«Kes seda nüüd teab. Eks ilma suud jõua sageli rohkem, kui asi väärt. Aga seda olen kuulnud, peigmees tal on. See on Kivi Rein. Poiss on kodust ära. Reinu ema juures ta elabki.»

«Või nii.»

«Sooh — olemegi kohal.»

Ruup kargas üles ja laskis purjenöörid tärinal alla.

Kõndisin mööda kõrget nõmmeteed. Kogu ümbrus oigas valus. Nädalate kaupa ei olnud tulnud vihma ja lühike nõmmerohi oli terav nagu linahari ja mure, nii et jala puudutamiselgi murdus. Nõmm kõmises nagu kumer raud ja isegi visad, igerikud nõmmekadakad olid kuivamisel. Kui eemalt vaatasid üle rannamaa, siis näis, nagu oleks ta tulega üle põletatud — kohutavalt punane kõrbenud pind.

Ainult laialemmeline rannaluht liivakul suudab kuivale vastu panna ja haljaks jääda. Aga oma servad on ta igatahes niivõrd teravaks ihunud, et nendega sügavad haavad lõikab ta lahja lehma kõvanahalisesse keelesse.

Meri lamas laisalt oma madalas voodis. Ta oli vajunud niivõrd raskesse surmaunne, et siia ei kuulnud ta hingamist. Lahel olid paadid, aga purjed seisid lontis, kuna kalamehed kastsid oma pikad aerud sulametalli.

Hommikust õhtuni kiskusid need tugevad rohmakad inimesed paadid mereharjale ja sealt tagasi. Nende sõrmed olid kooldunud kõveraks ja mõlapea oli litsunud nende peopesanaha sarveks.

Aga tuul tukkus.

Päike oli alla vajumas. Ta punane pale oli suur ja üleni kohutavalt verine.

Eemalt ranna poolt tuli keegi naisterahvas. See oli ka ainuke elav hing silmapiirini ulatuval teel. Aga mind ta ei huvitanud. Need rannanaisterahvad oma kandiliste kõrgete puusadega, suurte rippuvate rindadega, jämedate kõhtudega, pruuniks põlenud ja kestama löönud nägudega, pundunud mokkadega ja juhmide liigutustega — oh olgu!

Ma istusin tee äärde kivi otsa.

Tulija oli Velsandi plika.

Ta pidi minust mööda minema, aga kui ma üles tõusin, teda teretasin, jäi ta seisma.

«Ma ei ole teid hulgal ajal näinud. Ma arvan, teie ei tõsta jalgagi külast välja.»

«Kuhu mul siis vaja minna?»

«Noh, seda ei või ma teada. Aga noor inimene — kas ei hakka seal mõnikord igav. Alaliselt ikka ühed ja samad inimesed.»

Ta silmitses enese ette.

«Teate, ma tean teie nimegi.»

Ta vaatas mulle äkitselt otsa. Ta rohekais silmis paistis nagu imestus.

«Kust te mu nime teate? Te ütlete muidu.»

«Tean. Riina on teie nimi. See nimi meeldib mulle. Aga teate — ma lubasin teile anda õli, aga te pole tulnud seda saama.»

«Endine ülem müüs ka.»

«Mina küll ei müü, aga annan teile muidu. Peate aga ise ära viima.»

Ta ei ütelnud midagi, aga sain aru, et mõtleb mu sõnade üle järele.

Imelik inimene. Ta seisab mu ees nagu arg metsloom, kes kõige vähemal hirmutusel põgenema läheb. Kunst on ennast nii üleval pidada, et sa teda minema ei peleta.

Oi, meie oleme ju vanad tuttavad ja võime veel saada headeks sõpradeks. Eks tal ole siis veidikegi aega, sest jalgu peab inimene ikkagi puhkama. Ja nii mõnus on siin lagedal kivil istuda. Ka soe ei ole, sest meretuul on ikkagi jahe.

Saingi ta viimaks niikaugele, et istus mu lähedale raudkivile.

Nüüd võtsin lobisemiseks kokku kogu oma jõu ja osavuse. Rääkisin pikalt rannatüdrukutest, naersin nende üle, aga andsin küllalt arusaadavalt mõista, et tema nende hulka ei ole arvatud.

Tema on igatahes täielik erand, selle otsuse peale tulin kohe, kui teda nägin. Ma kõnelesin temale ta peigmehest, keda ta armastab, kelle peale ta mõtleb. Aga ometi — niisugune noor neiu on nagu lahtilöönud õis, kes sellega sugugi ei lepi, kui ainult üks mesilane käib teda vaatamas. Oi, noorus on ju kena ja lõbus ja see oleks ülekohus seda teha mõruks alaliselt näriva igatsusega.

Mu kõne oli sidemeta, siia-sinna karglev, nagu poisikeste hüppamine rannakividel.

Vaatasin talle otsa. Ta lõi jälle oma pikaripsmelised laud alla.

Äkitselt hakkas ta valjusti ja üsna südamlikult naerma.

Kuradi tüdruk!

Oi, naerda igatahes ei maksa, sest kes oskab vaadata, see võib juba silmnäolt ette kuulutada inimese tulevikku. Veel selgemini on see aga kõik käe sees üleval. Andku ta aga kord käsi minu kätte. Ega seal midagi ole karta, sest harilikult ei olegi noore neiu käes mingit halba üleval. Ainult head ja lõbusat tulevikku kuulutavad need jooned. Eks ole küllalt vaadeldud niisuguste noorte neidude käsi ja alati on täitsa õieti ette kuulutatud.

Ma haarasin ta käe nagu juhtumisi kätte ja hakkasin seda hoolega vaatlema. Ta unustaski ennast uudishimu

mõjul ja jättis käe mu peosse, mida ma nüüd hoidsin oma käes meeleheitliku südidusega. Kõnelesin talle — ilma et isegi oleksin teadnud, mida kõnelesin.

Äkitselt tõmbas ta käe ära ja tõusis püsti.

«Kui teil aga õli tarvis läheb, siis tulge järele. Mu käest võite kogu talveks saada. Võiksite tulla ju paadiga üle lahe. Ringi on hulk maad. Kas oskate sõuda?»

Ta naeris.

See küsimus pidi ta arust küll olema väga rumal. Kes läheb siis rannatüdrukult küsima, kas ta oskab sõuda, kui ta isegi võib-olla paadis on sündinud.

Lõppeks ütlesin, et tema see ainukene inimene on, kellega siin rannal tahaksin sõber olla.

Ta jooksis mööda kõrget randa nagu hirv, vaevalt jalgega puudutades maapinda.

Vist kuulsin ta naerugi. Aga väga võimalik, et see oli nii muidu mu eest.

Ma vihkasin neid inimesi — iseäranis siis, kui nad oma pisikeste paatidega sõitsid õhtuti merele. Istusin neeme otsas kivil, kus tiirused läbi päeva uhjutasid oma pikkade ahtakeste tiibadega ja vaatasin lahest lahkuvaid paate. Paadis olles paarikaupa, vahel kolmekesi, lasksid nad üsna majaka alt mööda, ikka üht teed, nagu oleks see ainuke neile kõlblik. Tuul surus paadi veidi viltu ja majaka kohale jõudes tõstsid nad oma pead üles ja vaatasid vägevat ehitust.

Varsti paistsid kaugelt purjed nagu täpikesed mustjassiniselt veepinnalt.

Ma olin kade nende inimeste peale. Nad võisid iga päev lahkuda kõrbenud rannalt, madalatest hurtsikutest, mädanevate kidade ja kalarappide haisust kogu ööks lagedale merele. Hommikul koju jõudes on nad väsinud, joovad siis isuga maameeste poolt randa toodud viha õlut, langevad maha ja magavad raskesti.

Oma kinnist ühetaolist vangielu nende omaga võrreldes leidsin viimases rohkesti luulet.

Elasin neemel juba kolmandat kuud. Ei olnud mul enam vaadata kuhugi, sest see põhjatu kaugus, kus mu pilgud ei leidnud ilmaski äärt, ajas otse hirmu peale. Kolmandat kuud piiras mind laisk meri, kes nagu sulametall vaevalt viitsis õõtsuda. Ilus oli esmalt päikese

loojaminek, kui sinkjas veepind tükati üle tõmmati kuldkarraga. Aga ka see muutus igapäevaseks, ja vastik oli selle põuapäikese verev pale. Ja viimaks veel kajakad. Nende kiunuv kisendamine puuris hommikust õhtuni mu kuulmeisse.

Oleks ometi kordki maru tulnud — niisugune maru, mida ma ei ole näinud, niisugune maru, mis vood paiskab üle neeme, niisugune maru, mis paneks isegi majaka veidi vankuma.

See oleks midagi uudist!

Aga maru ei tulnud.

Ka Riinat ei olnud ma hulgal ajal näinud. Kord tuli ta külavahel minule vastu, aga hoidis minust eemale. Sel korral ütlesin talle eemalt:

«Kuulge, ma ütlesin kord, et teile õli annan. Aga te ei tule järele. Noh, hea küll, teile ei ole siis vaja. Aga ma annan siis teistele. Mitu inimest on seda minu käest talveks küsinud.»

Sellejärel näitasin talle, et ta mind sugugi ei huvita. Ilma et ta poolt oleks vastust ootama jäänudki, keerasin selja ja läksin teed mööda edasi. Ma ei vaadanud kordagi tagasi, olgugi et seda oleksin teinud heameelega.

Aga ta ei tulnud ikkagi.

Täna õhtul oli taevalaotuses veidi muutust. Päike vajus paksu, pehme ja korratult ülestõmmatud ööpilve taha. Merel ei olnud ka seda metalliläiget, vaid ta oli silmale pehme hallikas. Ka tõusis edelatuul, sest neeme rannakividel sünnitasid lained mõnusat kohisemist. Tuul oli aga sellest hoolimata soe, nagu pehme leil, ja tuule all neeme vaikses vees sööstsid kalad tiidsasti veepinnal mängivate kihulaste järele.

Oli juba hiline õhtu, kui äkitselt silmasin tinahallil veepinnal paati. See oli neeme ja küla vahel keset lahte. Paat tuli lähemale ja — kui ma ei eksi — nägin seal sees ainult ühe inimese.

Kes seal sõuab? Kuhu ta sõuab vastu ööd? Keegi ju sellal üksi kalastama ei lähe.

Tundsin eneses ärevust. Keegi nagu oleks äratanud äkitselt mu uinuma löönud südame, kiiremale jooksule kihutanud mu laisaks jäänud vere.

Nägin selgesti — naisterahvas istus paadis ja sõudis otse neemele.

Ootasin. Paat jõudis kaldale, ma võtsin otsast kinni ja tõmbasin üles siledate kividega kaetud kaldale. Tema tuli siis. Ta tuli merest.

«Sina tulid?»

«Ma tulin õli tooma. Mul on omal plasku.»

«Hea küll. Võtke kaasa ja tulge paadist välja.»

Ta võttis roostetanud plekkplasku. Tahtsin teda aidata, aga enne kui jõudsin sirutada käe, hüppas ta kergelt kaldale.

«Sa tulid üksi?»

Ta vaatas mulle otsa.

«Kas sa tuult ei karda?»

Ta naeris.

«Ei ole ju tuult. Mis see tuul siis teeks?»

Ka mina ei teadnud ütelda, mis tuul teeks.

Sammusime kahekesi majaka poole. Merelinnud olid uinunud, ainult kuuldus lainete kohin. Õhus tundus karsket merelõhna.

«Arvasin, et sa ei tulegi, pidin juba õli andma mõnele teisele. See oli üsna hea, et tulid veel täna õhtul. Miks sa ei tulnud ennemalt?»

«Ma ei teadnud.»

«Mis seal siis teada, kui mina lubasin. Aga hea küll, sinule ikka jatkub.»

Jõudsimegi majaka juurde.

Olin juba ammugi pannud valmis õli tema jaoks, sest ma ootasin teda. Eha valgusel kallasin ja õli jooksis kulksudes plaskusse. Aga hästi hoida ma ei saanud, sest mu käed värisesid. Tundsin, kuidas kaks imelist silma, ütleksin, merirohelist silma, mu peal viibisid.

«Miks võtsite kaasa nii väikese nõu. Siia ei mahu kuigi palju.»

«Ma ei teadnud.»

«Ega ole muud, kui peate tulema teine kord veel tagasi. Selle panin teie jaoks, aga jäi järele veel suur hulk.»

Andsin täidetud plasku ta kätte.

Vastu võttes ei lausunud ta sõnagi, ei tänanudki.

«Oodake, ma tulen kaasa ja aitan paadi sisse lükata.»

Läksime kahekesi kõrvuti. Leilisarnane soe tuul oli läinud tugevamaks, taevarannad olid veel rohkem palistatud mustavate pehmete vattkangastega. Need katsid ilusa eha täitsa. Laine oli kerkinud ja laisk meri ägas — nagu virgudes magusast unest. Kuuldus taoti kõrgelt öölindude äge tiibade vingumine.

Ta läks paati.

«Istuge, ma lükkan sisse!»

Hoidsin kinni vee peal kõikuva paadi ninast. Jaluli seisin viimasel kivil ja kerge laine viskas vahutorte üle saabaste.

«Nüüd — hopp!»

Hüppasin paati, aga selle hooga tõukasin ka paadi kaldalt eemale.

Ta ehmatas.

«Teie jäite peale. Ma sõuan kaldale.»

«Oh ei,» ütlesin ma aerust kinni võttes. «Ma tahan ka veidi sõuda.»

«Ma ei taha seda.»

Ma vaigistasin teda, lubasin vagusi olla, ainult ülespoole vaadata, kust pilvede vahelt taeva põhjal hiilgas suveööl ainult mõni üksik kahvatanud täht.

Ta jäi rahulikumaks.

«Lubage, ma aitan ometi sõuda. Teil on siis kergem. Tulite ju hulk maad. Kas ei ole käed juba väsinud?»

Ta hakkas äkitselt vallatult naerma.

«Sõuame üle lahe küla alla. Ma tulen sealt siis jala tagasi. Nüüd on ilus öö, lõbus käia.»

«Ei mitte.»

Ta lõi aeru vette.

«Noh, ega sellest lugu ole, võib ka sõuda Viire kääru. Sealt ei ole kauge. Laske ma sõuan ka. Mul on lust sõuda.»

Istusin ta kõrvale. Ta nihkus eemale, nii et minu hooleks istelaud jäi pea tervelt.

Kastsime aerud tuhakarvalisse hallikasse vette. Ülestõstetud mõlade küljest langesid tilgad. Meie aerud sünnitasid siledalt kõikuval veepinnal ümmargused ringid.

Hakkas soe. Ma vaatlesin teda. Paar ilusat pisarat veeresid tal otsa pealt väga argselt ja ettevaatlikult allapoole.

«Mistarvis nii kiiresti sõuda. Või oodatakse teid?»

«Ei.»

«Noh, siis ei ole ju sugugi vaja nii tõmmata. Jõuab küll. Eks ole niisugusel ilusal ööl merel päris tore. Ma ei sõuagi enam.»

Tõepoolest tõstsingi aeru veest välja.

«Andke siia!»

«Oh ei. Ega olegi tarvis sõuda. Mis teiegi nii väga ruttate. Kõnelege mulle midagi. Ons teil vahest ka igav?»

Võtsin ta käest kinni. Lahti püüdis kiskuda see metskits ennast mu käest, aga ma suutsin teda taltsutada, taltsutada, taltsutada.

Kui ma mööda kõrget neeme öösel tulin koju, oli kogu õhtupoolne taevas kaetud üleni toreda sametmusta pilvega. Tuul oli juba tugev. Ülevalt mereharjalt jõudsid lained rannale, kus nad ägades ja oiates surid teravnurgeliste rannakivide vahel. Majakas heitis hoolega oma valgusemaanteid üle vee.

Meri ärkas. Igal pool kohises. Kari otsast ja eemalt rahult kostis tugev mürin. Mu ümber nagu oleks igal pool elanud.

Mu kõnnak oli kõikuv. Kergetest riietest läbitungivat tuult ma ei tundnudki, merehääli ei pannud ma tähelegi, ainult üks seisis mu silme ees, mu mõttes.

See oli Velsandi plika.

Meie saime õige sagedasti kokku. Ta tuli õhtul hilja, kui oli juba käes öö ja pimedus laskus rannale. Ta ütles endal olevat asja, aga varsti unustas ta selle. Siis kõndisime kahekesi neemel, mis oli nüüd hoopis tühi ja veidi nagu õudnegi. Oli minu eest isegi imelik, kuidas see metskits oli muutunud koduloomaks ja nägin, kuidas ta usaldus minu vastu kasvas iga päevaga. Ma jutustasin talle suurtest linnadest, kus majad on majaka kõrgused, kuna üleval kitsastel harjadel korstnapühkijad niisama kõnnivad nagu meie siin neemel ja kust ülemiste kordade akendest noored naised hommikul vara pead välja pistavad; ma kõnelesin talle jõgedest, mille peal päevade kaupa paadiga võib sõita, ilma et otsa tuleks. Kiiresti nad voolavad ja nad viivad toomingate alt läbi, mis valged on nagu lumehang, kuna nad helmetega sind üle puistavad. Kõnelesin talle raudteedest, suurtest auru-

laevadest, siidülikondadest jne. Kõike ta kuulas suure huviga. Ei olnud ta rannakülast elus välja saanudki.

«Kas sul siis siin igav ei ole?» küsis ta minult. «Kas seal eemal niisuguseid inimesi ei olegi, keda sa tahaksid näha?»

Ma sain aru.

Esmalt olla mul igav olnud, seletasin ma temale, aga sellest ajast peale, kus teda tundma õppisin, ei olla mul enam igav. Need teised tütarlapsed siin rannas on vastikud, kuid tema üksi on teistsugune. Tema pärast on siin nüüd õige mõnus, saaks aga sagedamini kokku.

Ma sosistasin seda talle kõrvu — tasa — nii tasa, et seda isegi ei kuulnud. Kuid talle meeldis see sosin, see uinutas ta hinge ja ta maitses lõbuga kiituse ja meelituse magusust.

Ilm muutus. Oli juba tunda sügist. Hooti sadas tugevasti vihma, neem paistis pea kui kõrge roheline jäda. Kõrbenud nõmm lõi õrnalt haljendama. Ka ei olnud nõmm endist viisi kõmisev. Taevas oli sageli kaetud paksude pilvedega ja meri ei heitnud enam minutikski ajaks laisalt uinuma.

Kogu ümbrus oli hall ja raske, tundus õhus sügisest rõskust ja see mõjus mu peale tuntavalt. Ma mõtlesin hirmuga eeloleva pika sügise ja talve peale, mis ajal see igav paik muutub täielikuks vangimajaks.

Mulle tuli sageli Riina meelde.

Imelik plika — kaua sa hoiad seda metslooma oma süles. See on tõsi — taltsaks oli ta nüüd läinud — taltsamaks vahest, kui see mulle meeldiski. Isegi lõbusam ja huvitavam oli see aeg, mil ta oli — ma mäletasin seda — kauge ja kättesaamatu, kui ta isegi põgenes kõige ettevaatlikumal lähenemisel. Pealegi tulla ta peigmees pea koju — nagu Ruup seda kuulis, ja siis on sellelgi lõpp.

Kui mu meel oli õige tusane, sain majakate valitsuselt kirja. Mu palve oli täitmist leidnud ja mind nimetatud Loo esimese järgu majaka ülemaks.

See oli õige õlipuu oks, sest Loo majak oli kõigest pool versta väikesest linnast ja raudteejaamast eemal. Oli tunne, nagu oleksin saanud teate vangist vabastamise üle.

Täna õhtul kohtasime sealsamas, kus ta paari kuu eest nagu arg metskits üle nõmme mu juurest ära jooksis. Pean tunnistama — see öö tuli mulle tihti meelde. Vahel kerkis hinges üles midagi hukkamõistvat, aga niisugused ööd kordusid jälle. On ju õige, tahtsin ennast neist vabastada, aga midagi kiskus neisse, millele ei suutnud panna vastu ja nii hävines mu otsustamisvõim ja veetsime mõlemad aega nagu unes. Eha kiskus mind ja teda välja kodust ja juhtis kokku neemel, kuhu jäime tihti niikauaks, kui juba ilmus hommikukaares koidu viir.

Teadsin, et ta ka täna õhtul tuleb, ja ootasin teda.

Oli vali tuul, mis tõotas minna öö peale maruks, nagu seda võis otsustada põgenejate pilvede järele. Selgesti kuuldus siia üles karilt ja lähedalt olevatelt rahudelt lainete tõusev ja valjenev müra, soigumine ja südametäiel turtsumine. Niisugusel puhul on randlase nägu tõsine, sest ta teab, et see maru puruks kisub nende püünised meres, siis need nagu paela kokku keerab ja närud välja viskab kuhugi rahule. Kui katusele küllalt hoolega ei ole laotud laiu paase, siis viskab ta ka hurtsiku katuse pealt.

Majak neeme otsal valgustas hoolega urmselt ülesküntud merd. Niisugusel ööl tarvitatakse isukalt teenäitajat.

Istusin, aga midagi voogas mu rinnus.

Naersin.

Mis seal siis on? Üleliigne õrnus. Lööd sa mõnele õrnale kultuurtaimele haava, siis ta ehk kuivabki. Aga mis siin? Lihtne rannatüdruk. Oi — temale jäävad need õhtud vahest kogu eluks meelde — ta võib neid mäletada, need ongi ka ainukesed silmapilgud ta elus, millel unustamatu väärtus. Läheb mõni aasta mööda, on ta niisamasuguste väljavenitatud kätega, sisselangenud rindadega, haigete silmadega ja jämeda kõhuga randlase naine nagu nad siin kõik.

Eks ole heagi, et ta ka midagi muud elus on läbi elanud, midagi niisugust, millest neil teistel ei ole aimu. Tema on igatahes seda väärt. Hea on, kui tal nooruspäevadest midagi mälestuseks jääb kaasa võtta, midagi, mis suudab kiiri heita vahest ea lõpuni. Võib-olla pane-

vad need mälestused tema siis naeratama, kui kõik juba lööb kustuma.

Oi — see mõte tegi mu meele üsna lõbusaks.

Ta tuli.

«Kas kaua mind ootasid?»

«Oh ei. Siin on täna õhtu päris lõbus istuda. Kuuled, mis meri teeb.»

«Ma oleksin ennemaltki tulnud, aga ma ei saanud.»

«Ei ole viga. Kauaks ei saa ma täna õhtul siia jääda. Ma tahtsin sulle ütelda, et siit varsti ära lähen.»

«Sa lähed ära?»

Ma ei tea — aga midagi oli ta hääles, mis mind pani ehmuma. Igatahes ei oleks ma muidu rutanud kiirelt järgmist kõnelema:

«Jah, ei ole teha midagi. Mu ülemus saadab mind teise majaka peale. Sinna vastu ei saa midagi ütelda. Aga võib-olla jään ka siia.»

«Ei, teie ei jää siia!»

See hüüe tuli haavatud metsloomа kurgust. Kuul oli teda tabanud, tabanud südamesse.

Ta tõstis äkitselt käed silmade ette ja hakkas nutma. Maru kiskus ta juuksed segamini.

«Oi, Riina, miks nii! Ega ma läheks, aga ega või vastu panna. Poleks teid siin olnud, siis oleksin siit ammugi juba läinud. Ütlesin ju, ega see ka veel kindel ole, et lähen. Võib-olla jään siia edasi ja ega ma sulle ka tänavu õli keela. Võta niipalju kui kulub.»

Astusin ta juurde ja võtsin kinni ta kätest. Ägedalt lükkas ta mind tagasi ja hüüdis häälega, millest kuuldus viha:

«Jäta järele! Ära puutu mind!»

Ta tõusis üles mu kõrvalt ja vaatas mulle otsa. Ta merirohelisist silmist paistis tuline viha, põlgus. Nõrkushoog oli tal olnud ainult silmapilkne.

Ta vaatas vaikides enese ette. Sain aru, et ta midagi mõtleb. Ma ei osanud teda segada, sest tõepoolest tundsin olevat enesel üsna piinliku. Ei olnud ma seda oodanud, et see lahkumisteade tekitab temas nii suurt ärevust. Äkitselt vaatas ta mulle otsa ja küsis, püüdes teha ennast päris rahulikuks:

«Kas ma tulen ka?»

Imelik plika. See oli esimene kord, kus ta minule niisugusel kindlal ja asjalikul toonil küsimisi ette pani.

Mis pidin vastama niisuguse küsimise peale?

«Esiotsa mitte, sest see oleks ju võimata . . .»

Ma haarasin ta käe kätte, sest ta otse kargas püsti.

«Olge veel, kuulge!»

Mul hakkas temast äkitselt kahju. Mõtlesin, et võin teda ehk suudlemisega lepitada, soojendada. Püüdsin teda tõmmata enese kõrvale istuma.

«Olge veel, kõneleme, on ju nii ilus öö. Ma tegin muidu nalja. Istu ometi, ole nagu ikka.»

«Ei mitte, ei mitte!» hüüdis ta, tõmbas mu käest enese lahti ja hakkas jooksma. Ma jooksin talle järele.

Sain ta kätte.

«Mis sa minust tahad?» kähistas ta ja vaatas oma vihaste silmadega mulle otsa.

«Ära ole niisugune. Lahkume kui head sõbrad. Kas sa ei lase ennast suudelda? Võib-olla ehk meie ei näegi enam ilmaski teineteist.»

«Ei!»

Ta väänles sitkelt. Ma ei lasknud lahti. Seal tundsin äkitselt, kuidas ta surus oma teravad hambad mu käeselga. Ma lasksin ta lahti.

«Sa hammustasid? Kuradi metsloom!»

Ta jooksis eemale.

Tõmbasin taskust rätiku ja pühkisin käeseljalt sooja verd.

Tulin koju. Oli, justkui oleksin olnud purjus. «Mingu, mingu!» kordasin enesele. «Ei oleks uskunud, et ta on niisugune metsloom. Kargab hammastega kätte kinni. Õnn, et teisest lahti sain.» Ja see kõne tegi üsna kergeks mu südame.

Olgugi et siin neemel ei olnud mingit köitvat, kuid kerget rahutust tundsin ikkagi, pakkides lahkumise eelõhtul asju. Sageli jäin aknast välja vaatama, kus pimedusse vaibusid sinkjas veeväli ja üle lahe paistev küla. Kui suvel igatsesin maru, mis tooks vaheldust alaliselt kestvasse igavasse vaikusse, siis muutus ta alaline märatsemine hilissügisel juba tüütavaks. Kui läksid neemele, siis haaras sind kohe tugev tuul, mis piitsutas sind

läbi vihmaga. Alati täitis kogu ilma raskus ja tihedad udud panid tee kinni pilgu eest. Majakamehed olid nagu väsinud ja sõnakehvad. Niisugune sügis on halli igavuse aeg, mida üksi raske üle elada. Vahetevahel poeb tuuleiil korstnasse ja haliseb seal, nagu kurtes minu lahkumist.

Mulle tuli Riina meelde.

Oi rumalust — inimene on jäänud siin üksilduses õieti ogaraks. Nagu ei mäletaks ma enam, kuidas ilmas elatakse. Ruup ju kõneles kord, et ta läheb tänavu sügisel mehele. Pea on ta niisamasugune randlasenaine, kellel lähevad käed kalu rappides urmseks ja kelle selg võrku parandades vajub küüru.

Eks ole olnud niisugune nende elu ilma algusest ja niisuguseks ta ka jääb. Ja mis siis minul vaja seal mõtelda.

Vana Ruup tuli tuppa. Ta hakkas kastidele naelu sisse lööma, kuid see töö ta käes ei läinud. Ta oli joobnud.

«Kuule, vanamees, — sa käisid kõrtsis?»

«Käisin küll kord... Ah sa kurat!»

Ta lõi naelast mööda oma sõrme pihta.

«Sinu käes see töö ei lähe. Anna vasar siia! Näe nii!»

Ma lõin naela sisse.

«Kõnele parem, mis küla pool uudist kuulub.»

«Mis seal siis on. Pole suuremat midagi. Kõneldakse, et tüdruk olla kadunud — kadunud kui tina tuhka.»

«Kes tüdruk?»

«Kes muud siis, kui seesama Velsandi plika.»

Ka minul tabas hoop nüüd näppu.

«Näe, ega see löömine nii kerge olegi,» naeris vanamees. «Aga küllap tuleb varsti jälle välja. Kuhu see inimene nüüd vastu talve kaob.»

«Millal ta kadus?»

«Juba kolme päeva eest. Sel õhtul, kui maru hakkas. Arvatakse, et ta Aimresse läks, tädi elab seal.»

«Mul ei ole sind enam tarvis, sa võid minna.»

Vanamees läks välja.

Mis see oli, mis mind kangestas! «Kadunud, kadunud,» kordasin ma ja jäin seisma postina. Kolme päeva eest, siis kui maru algas. Sel õhtul, kui ta ära jooksis. Ah,

rumal mõte. Plika läks tädi juurde, tuleb sealt varsti jälle tagasi. Küllap ta on ennegi seal käinud, ega nad muidu nii ei arvaks.

Aga sellegipärast oli minul südames midagi, mis sealt kõigest väest püüdis avalikuks tulla. Meeleheitmisega matsin selle tuha alla.

Mul oli oma korteris viimane öö väga halb.

«Ei, ta ei läinud tädi juurde — ta armastas sind — ta — ta...»

Ajasin kõigest väest väljatükkivale leegile tuhka peale.

Istusin kaldal, just nii nagu suvelgi. Meri on üle kullatud ja kerged lained löövad tema peeglisse värisevaid veerge. Seal kõigub midagi veepinnal. Mis see on, ei saa veel aru. Laine kerkib — see tuleb kõikudes lähemale. See on vist puujump või lauaots, nagu neid meri alati kannab kaldale. Ei — see on midagi elusat: vist hüljes — ta laseb ennast uhkesti lainetest kanda. Ei — ei — nüüd nägin, see on tema.

Ma vaatan ainiti, nii et mu silmad ähvardavad välja kukkuda.

See on Riina. Näen ta suuri merirohelisi silmi. Need on nüüd määratu suured ja vaatavad otse minu peale. Ta haarab minu poole. Tal on mererohu väänded käes ja nendega köidab ta mu jalad kinni. Nüüd kisub ta mind mööda libedaid kive alla veepinna poole, puutuvadki mu jalad vette, veerev laine lööb juba üle rinna. «Läheme sinna alla — seal on kõik mu sugulased ja omaksed — sealt olen ju minagi pärit. Seal meid oodatakse!»

«Ei, ei!» kisendan ma ja panen kõigest jõust vastu.

Mu hääl äratas mind unest.

Kargasin voodist põrandale. Tuppa tungis aknast hämar, hall, pehme valgus. Meri oli vaikseks jäänud ja hommikupoolset taevaranda ehtis peenike roosapunane koidunöör. Ma ei heitnud enam voodi, tubagi oli mulle kitsas. Läksin õue. Majaka kõrval sõmerliiva rannal jooksid liivatillud oma peenikeste jalgadega karge ääres ringi ja häälitsesid vahvalt. Pikkamisi omandas hommikupoolt neeme merepind õrna helgi. Kellegi nägemata käsi riputas tiidsasti hallile veepinnale peenikest kulla- ja hõbedatolmu ja see helkis ja kiirgas.

Ainult kari otsas ja rahu ääres hebutasid lained veel oma pärreldavate valgete harjadega. Rahu kohal lendasid paar lumivalget kajakat ja mõned tiirused, vahel pikkamisi, sealsamas jälle kiirelt uhjatades oma pikkade tiibadega ja õige tihti lastes noolena vette.

Missuguseks inimene võib minna. Oi, paha, raske uni. Alles karge meretuul toob inimesele rahu tagasi — olgugi et kohutav nähtus kuidagi ei taha silmade eest lahkuda. Kui inimene kauemaks niisugusesse kohta peaks jääma, võib ta tõepoolest minna hulluks.

OHVER

1

Üksikuna seisab saar keset ääretut merd nagu hälbinud tall laiapiirilisel rohelisel nurmel. Ootamata takistusena tõuseb ta tormisõidul edasikihutavatele lainetele teele; pahuras vihas sööstvad murdlained kaljusel rannal kõrgele, muutuvad siis halliks hõljuvaks uduks, millega maru niisutab saare kõrge kalda pinda. Suvine tuul põimib merelainetest ta ümber meeldiva valge pärja, mis lumivalge pehme kraena ehib saare urmseks kistud kallast.

Kerkides sinetavaist voogest silmapiirile, toob saar haigutavaisse ja tülpinud reisijaisse aurulaeval suuresti elevust. Nad küsivad ta nime, vaatlevad ta metsaparrast, punase ristiga päästejaama ja põhjapoolsel neemel seisvat madalat halli kabelit.

Varsti vaibub saar jälle voogesse, kaobki viimaks hoopis silmapiirilt, ühtlasi ununedes ka reisijate meelest. Reisijad vahivad uuesti ükskõikselt määratusse avarusse või jälle alla laeva külge mööda üles sööstvaisse pärreldavaisse laineisse.

Sellel saarel elas auväärt saarevanem Jaan Lenström. Ei leidunud nooremate inimeste hulgast pea ühtegi, keda tema oma käega ei olnud ristinud, ja neile, kes puhkasid seal neemel väikese halli kabeli ees jämedakruusalises mullas, pani Lenström viimselt mulda lihtsa, mustaksvärvitud puusärgi kaanele. Hällist hauani jäid saarlased Lenströmi hoole alla, ta suu kuulutas neile õigust tülide puhul ja ta nuhtles valjusti üleannetut, kes julges

üle astuda kommetest, mis saarlastele omad ja pühad. Sellejuures oli Lenström kõige osavam meremees. Ta juhtis oma paati nagu peru hobust ja pimedal ööl leidis ta silm kergesti veepinnani ulatuvate teravanukiliste kaljude vahelt tee valgmale. Kui Lenströmi väheldane kogu, veidi vimmas seljaga, ahtakese kuivetanud näoga, mida piiras harjaskõva habemetara, teraskõvade hallide silmadega pühapäeval kabelis astus lugemistooli, siis ei pidanud ükski saarlane teda omasuguseks. Ta heledapoole, veidi kiunuv hääl käis nagu peenikese, nahknööridest kokkupõimitud piitsakeele löök läbi kabeli. Siis seisid saarlased Lenströmi ees mahalöödud silmil.

Ta oli kuuskümmend aastat vana, aga niivõrra tugev, et temast poole nooremad mehed talvistel hülgejahi teekondadel tema kõrval hästi ei suutnud raskustele vastu panna.

Ükski ei olnud saarel nii rikas kui Jaan Lenström. Ta ilus neljatoaline pruuniks värvitud klaasrõduga maja asus nõos sügavmullasel pinnal. Voogudesse vaibuva päikese kiired panid igal õhtul ta maja aknad silmipimestavalt helkima ja vaadates rõdult ulatusid ta pilgud mitu penikoormat üle lainetava mere.

Sellest on juba mitu aastat tagasi, kui Jaan Lenströmi ees kabelis puusärk seisis, milles puhkas ta naine. Sel korral kõneldi saarel kahest pisarast, mis Lenströmi põsilt alla vajunud, kuid ta kuivatanud need ruttu. Järgmisel sügisel möllas kolm päeva maru. Õnnelikud olid need, kes pääsid sadamasse, õnnelikud ka needki, kes kramplikult kinni hoides laevatükkidest suutsid päästa oma elu. Aga paljud pühkis maruhoog jäädavalt lainetesse ja nende viimaste hulgas oli ka Jaan Lenströmi vanem poeg. Surmasõnumit kuuldes ei veerenud ta silmist ükski pisar, kuid ta kramplikult tuksatavad palgelihased kõnelesid löödud haava põletavast valust.

Paar aastat peale seda ilmus kahvatanud, ara vaatega noormees saarele. Alles ainiti vaatlemisel tundis Jaan Lenström selle hädise inimese kui oma noorema poja. Noormees heitis voodi ja mõni aeg peale seda luges Lenström kindla häälega oma poja puusärgi juures matusepalvet.

Sel korral ta terashallidest silmadest küll ükski pisar ei veerenud, kuid saarel kõneldi, et ta üksi olles poja surnukeha juures tõepoolest oli nutnud.

Nüüd oli Jaan Lenström juba paar aastat teist korda naisemees.

Ta naise nimi oli Maia.

Vaese tütarlapse Maia õnne kohta ei võinudki saarlaste hulgas tõusta mitmesuguseid arvamisi. Teda kosides vabastas Lenström neiu puudusest ja võis ta lesele emalegi muuta raske elulõpu hõlpsaks. Maia läks viletsast hurtsikust nägusasse saarevanema majja ja pühapäeval oli tal õigus istuda kabelis esimesel pingil otse Lenströmi lugemispuldi vastas. Isegi saare jõukamad perenaised istusid järgmistes pinkides, olgugi et nad peale jutlust Maiaga ühes üle nõmme koju läksid ja temaga isegi naljatasid.

Maia oli saarel kõige ilusam tüdruk. Üles kasvas ta oma lese ema onnis vanade võrkude peal, mis see mehe mälestusena visalt alal hoidis. Maia ei mäletanud neid pisaraid, mis ta ema kaheksateistkümne aasta eest ühel ööl valas, ei kuulnud ka seda palvet, kui naine ahastades kisendas. Maru möirgamine mattis enese alla vaese naise õhkamise ja nutu. Nii rumal oli alles siis Maia, et ta isegi hommikul ei osanud isa järele pärida. Ainult pärast sai Maia isa uppumisest teada, aga ikkagi jäi õnnetuse suurus talle arusaamatuks.

Lapsena viibis Maia vanaema hoole all. See oli väike küürakas inimene, kortsulise palgega ja valgete pehmete juustega. Maia ema läks kogu päevaks kodust ära teiste juurde tööle, kust ta vahel õhtulgi tagasi ei tulnud.

«Tule siia, Maia!» ütles vanaema õhtul, võttis lapse oma põlvele ja silitas ta pead. «Sa, Maia, oled kabelis käinud, aga sa ei tea, kes selle sinna ehitas.»

Muidugi ei teadnud seda Maia.

«Sellest on hulk aega möödas, kui ükskord oli hirmus vali maru. Meri kees sel puhul niisama, nagu oleks temasse visatud suured tulised rauatükid. Siis sõitis Rootsi kuninga poeg laevaga meie maale. Maru purustas ta laeva ära, aga õnneks juhtus see meie saare ligidal. Tema ja ta kõige truum teenija said ühest lauast kinni ja lained viskasid nad Pajuneemele. Pärast laskis

Rootsi kuninga poeg meie saarele kabeli ehitada, kinkis kroonlühtrid ja pani meie saare õigused kirja. Need kirjad on pealinnas kindlas kapis.»

Maia küsis nüüd järele, mis moodi oli Rootsi kuninga poeg, mis ta seljas kandis, kas tal olid käharad juuksed ja suured sinised silmad.

Ta oli lahkete, sügavate, meresiniste silmadega, ta riided olid kullast, ta hääl oli armas nagu mahe lainete kohin. Ta paadi purjed olid läikivast siidist ja nõnda oskas ta kõnelda, nagu seda ükski inimene ilmas ei mõista.

Maia mõtles merele vaadates üksipäini Rootsi kuninga poja peale ja kui valge puri kerkis silmaringile, arvas tütarlaps kuldriides noormehe sõitvat saarele.

Täisealiseks neiuks sirgununa langes Maia tihti mõtteisse.

«Maia, mis sa mõtled?»

Maia ei teadnud isegi, mis ta mõtles. Nagu kerge vari liikus ka nüüdki Rootsi kuninga poeg ta hinges, aga niipea kui ta ärkas, kadus ta suitsuna tules. Ühel ööl tuli noormees Maia voodi ette. Ta oli kollaste käharate juustega, mis mereveest märjad, ja õnn paistis ta suurist siniseist silmist. Ta võttis Maia käest kinni ja kõneles: «Sa oled saarel kõige ilusam tüdruk. Su silmad on selged ja sinised nagu sügav meri, su huuled on punased nagu veripunane koidutaevas, su pikkadeks patsideks on lainetelt korjatud päikesekiired, su hammasteks on lainete harjadelt nopitud pärliterad. Tule, saare neiu, ma suudlen sind!»

Üles ärgates sünnitas temas rahutust valjusti tuksuv süda.

Maia käed käisid palgatöös võrku kududes kiirelt. Aga selgesti kuulis ta Pajuneeme kivilt kostvat mereneiu kurblikku viisi. Ainult siis tuli saladuslik vaim lainetest kivile, kui ta suurt õnnetust ette nägi.

Maia süda lõi valutama ja ahastus täitis ta hinge.

Aga sellest hoolimata kudusid ta käed väledasti võrku.

Maiast peeti lugu, Maiat armastati, aga naiseks ei tulnud teda keegi kosima.

«Tema on niisugune imelik,» ütlesid saarlased, «ja nõrk.»

Meremehe naiselt nõuab raskete kalakottide kandmine ja kalapüügil käimine mehe jõudu.

Jaan Lenström kosis Maia. Istugu ja mõtelgu ilusal klaasrõdul, niipalju kui tahab, silmitsegu alaliselt merelt valgeid purjesid, mis nagu saaduslikud mõtted tõusevad ja vajuvad. Saarevanem ei nõua temalt tööd, ainult see üks ülesanne on tal: ta tehku auväärt mehe elu lõpposa õnnelikuks.

Aga Maia ei tohi ka uneski enam lokkis juustega noormeest näha, sest ta on kõige ausama saarlase Jaan Lenströmi naine.

2

Salajase sosistamisena hõljus kuulujutt õhus ja puudutas hoolikalt saarlaste kõrvu. Ta otsis igaühe niisama üles, nagu mesilane päikesepaistelisel hommikul lahtilöönud õiepunga. Õhtuvidevikul pisteti pead kokku, kõneldi ettevaatlikult ja imestati: kes seda oleks võinud uskuda! Ei leidunud saarel peale Lenströmi ja Maia ühtegi inimest, kes ei oleks kuulnud ringi käivat salajuttu.

Harilikul viisil astus ühel pühapäeval Jaan Lenström kabelis lugemistooli ja Maia istus ta ees esimeses pingis. Lenström oli paarkümmend aastat neile jutlust lugenud, peast palvet pidanud, aga see, mis ta täna nägi, oli uudiseks. Paar pinki tagapool Maiat istusid kaks naist, need pistsid pead kokku, sosistasid, vaatasid tema ja Maia peale ja sosistasid jälle. See nähtus segas teda niivõrd raskesti, et ta oleks juba neile valju sõna hüüdnud. Ta vaatas teiste poole, hukkamõistvat pilku otsides nende silmadest naiste imeliku ülespidamise kohta.

Aga ka nende nägudel ei olnud harilik alandlik ilme, mis ta siin kabelis oli harjunud nägema. Ka nemad vaatasid teravalt Maia peale ja midagi trotsivat heljus nende näol. Ühe punasetriibulise seelikuga tüdruku nägu lõi isegi naeratama. Ruttu kattis ta oma suu rätiku otsa taha, aga Lenström nägi selgesti tema naeratust, sest see mängles veel praegugi ta silmis.

Teravate pistetena tungisid need pilgud Jaan Lenströmi hinge. Ta nagu oleks äkitselt hammustanud terava õnge otsa, mis surus oma peenikesed kisud ta südamesse.

«Mis neil inimestel on?» küsis ta eneselt, ja see mõte segas teda ta laulvas lugemistoonis. Ta oli harjunud neid nägema tähele pannes vaatavat, lastes pead veidi õlale viltu, isegi mõnel pisarad silmis. Täna ei olnud pea ühtegi niisugust nägu ta ees.

Kas see oli seesama rahvas, kellele ta juba mitu aastat oli ette lugenud hallis kabelis?

Kirikust välja tulles tabas ta mitmegi silmadest pilgud, kui need ainiti vaatasid teda ja Maiat. Tahtmatult jõudis ta otsusele, et nendel kolmel kabeliaia väravas seisjal tüdrukul hinged itsitasid.

Jaan Lenström jättis Maia kabeli ukse ette ja läks lähedal seisja Kari Hansu juurde. Ta võttis mehe varrukast kinni ja nad astusid hauaküngaste vahel edasi, kuni jõudsid väikese surnuaia merepoole otsa.

«Kuule, Hans, — ma nägin su palgel naerumuiet, kui ma lugesin. Kuidas sa nii võisid teha?»

Hans oli saarel üks halvematest ja Lenström pidas oma kohuseks teda noomida.

Ka siin võis Lenström näha, et ta sõnadel ei olnud mehe kohta ennemalt nähtud mõju. Aeglaselt, ilma hirmuta vastas Hans:

«Ega ma naernud.»

«Ära aja tagasi. Ma nägin. See on ju pühakojas inetu ja suur patt.»

«Küllap ilmas on inetumaidki asju, hullemaidki pattusid tehakse.»

«Mis sa räägid?»

«Üsna niisama. Ma ütlen, eks ole hullemaidki asju kui see pisike naeratamine.»

«Ma ei mõista. Muidugi võib olla. Aga ma ütlen — sinul ei sünni pühakojas naerda.»

Lenströmi toon oli terav ja ta hallide silmade vaade vali.

Hans ei vastanud sõnagi.

«Seda ei tohi enam olla,» ütles Lenström ja keeras ümber.

«Suurt õigust ei ole vist sinul ka sellepärast minuga riielda,» hüüdis Hans järele. Aga ta hääl oli väljakutsuv, sellest kuuldus pilge ja painutamatu kangekaelsus.

«Mis see tähendab?» küsis Lenström ümber pöördes. Nii ei olnud talle enne keegi ütelnud. Ta terashallid silmad lõikasid nagu vahedaks ihutud nuga.

Kuid selle mehe peale ei hakanud ta pilgud. Hans toetus hoolega uue risti najale ja hakkas taskust piipu ja tubakakotti võtma.

«Mis siis minul tarvis kõnelda. Eks igal mehel ole omalgi silmad ja kõrvad.»

«Mis see jutt tähendab?»

«Oh, mitte midagi! Ma ei tea midagi,» ütles Hans, astus ruttu lähedaloleva kiviaia äärde, hüppas üle ja ruttas üle nõmme.

Ainult üks kord vaatas ta tagasi — suu laial naerul.

Jaan Lenström vaatas laiale merele, aga ta ei näinud seal täna valget purje ega taevarannal laialilagunevat suitsujuga.

«Siin on midagi, mida mu eest varjatakse,» mõtles ta. «Mis see on?»

Isegi oma riideid vaatas ta. Aga vesihall villane riie oli puhas.

Kui ta kabeli juurde tagasi tuli, olid saarlased juba ära läinud. Nad sammusid paari salgana üle nõmme küla poole. Ainult tema naine olid teda jäänud kabeliaia äravale ootama.

Nad läksid seltsis koju — sammudes sõnalausumatult teineteise kõrval. Lenström tõstis mõtet nagu rasket pakku, mis isegi paigast ei nihku võimukal hoovamisel. «Mis see on? Mis see on, mida nad minu eest varjavad?» See küsimus kuuldus ta kõrvus, kerkis ta silme ette, võttis kogu ta mõttejõu oma võimu.

Rõdule astudes jäi Lenström äkitselt seisma, vaatas oma naisele ainiti otsa.

«Kuule, kas panid täna kabelis tähele midagi iseäralist?»

«Ei,» vastas Maia imestades, isegi ehmatades. «Mida seal pidi siis olema?»

«Ei midagi,» lausus Jaan ja läks tuppa.

Endine salajane sosistamine kasvas juba avalikuks kõneks, hulkus saarel ümber inetu pilkena, ähvardava

hädaohuna saare kombelisele elule. Allikaid, millest ta oma alguse sai, hästi ei tuntudki, aga head pidid nad olema, suutes alaliselt juurde ammutada uut ainet.

3

Mardi talus istusid neli meest koos. Neil kõigil olid valged habemed, kehad eluraskusi kandes vajunud vimma ja nende kortsurikkad näod olid tõsised.

«Kui see tõsi peaks olema, siis ei sünni Lenström enam meile selleks, mis ta siiamaale on olnud,» ütles üks. «Ma kuulen, kuidas temast irvitades kõneldakse, ja isegi mineval pühapäeval olla kabelis mitmed naernud ja ütelnud: «Ta võiks parem oma naist noomida kui nüüd meile siin ette loeb.»»

«Aga mis siin peab tegema? Nõnda ei või see mitte jääda.»

«Lenström peaks ju seda ise kõige paremini teadma. Aga võib olla, et keegi seda temale ei ole kõnelnudki.»

Kolm meest vaatasid nõuküsivalt kõige vanemale otsa.

«Väga võimalik, et ta sellest ise mitte midagi ei tea.»

«See võib olla. Muidugi ei läinud seda keegi talle jutustama.»

«Kui ta seda ei tea, siis ei või teda ka keegi süüdistada. Talle tuleb seda kõnelda. Sellejärele tuleb ka tõeks teha, et see kõik tõsi on, mis räägitakse.»

Mehed jäid uuesti mõttesse.

«Selle jutu tõsiduses ei või küll keegi kahelda,» kõneles üks nende nelja hulgast. «On nähtud, et Maia tõepoolest sel ajal kalasuitsetaja majas käis, kui Jaani ennast saarel ei olnudki. Ka on neid öösel kahekesi Lauga neemel nähtud. Isegi kingitustest teatakse kindlasti, mis kalasuitsetaja linnast Maiale tõi.»

«Seda olen ma ka kõike kuulnud,» kõneles kõige vanem nende nelja hulgast, «aga oma elus olen ma ka seda näinud, et mitmed jutud, mis pealt näisid olevat tõed, ometigi olid valed. Kui sa siis pärast küsid, kust nad tulid, siis on nad nagu ümberlükatud seened, mille ühtegi kändu sa ei tea näidata. Ei, siin peab ikka tõe üles leidma. Meie tunneme ju kõik Lenströmi, aga teame

ka seda, et mudatükid hakkavad valge riide külge kõige kergemini.»

«Ega minagi ole seda näinud, mis ma rääkisin,» kõneles süüdistaja, «aga seda ma ütlen, nõnda ei või see edasi minna.»

«Hea küll,» ütles kõige vanem mees veidi mõtlemise järel. «Meie läheme veel täna Lenströmi juurde, kõneleme talle kõik ära ja ma usun, ta peab ise teadma, mis teeb.»

Neli vana saarlast tõusid üles ja läksid õhtu eel üle adruga rammutatud heinamaa, kus mõlemal pool uhkustasid kibuvitsapõõsad oma punaste õitega, Lenströmi maja poole.

4

Saarevanema Jaan Lenströmi toas istusid viis meest. See oli õhtul, kui päike juba oma äärega peatselt puudutas veepinda ja punaseks värvis õhtupoolse taevaranna.

Meri hingas. Ta vaibus vaataja silmis ikka allapoole, allapoole ja rahu lehvis ta pinnal, saare kaldal ja kaugele vette ulatuval neemel. Ainult üksikud valged merikajakad liuglesid kahvatanud sinaka taeva põhjal, uhjutasid oma pikkade tiibadega ja kadusidki varsti Pajuneeme taha, kus äär pilliroone ja madal. Õhtuse mere õrna hingetõmbust võis tunda, sest kalda ääres, seal, kus vesi ja kuiv sõmerliiv ühinevad, tõusis ja vajus veepiir.

«See oli üks iseäralik asi, Jaan Lenström, mispärast meie täna sinu juurde tulime,» kõneles kõige vanem mees. «Sina ristid meie lapsed, matad surnud ja sellepärast arvasime, et sina ka seda pead teadma, mis saarel sinust kõneldakse.»

Jaan Lenström vaatas oma teravate hallide silmadega ainiti meeste peale.

«Mis see siis oleks, mis teie mulle ütelda tahaksite?»

«Kas sa panid mineval pühapäeval kabelis tähele, et sinu lugemise ajal mõned seal naersidki. Seda ei ole ju ennemalt mitte näha olnud.»

Lenström surus esiotsa oma peenikesed huuled veel tugevamini kokku.

«Seda ma nägin,» ütles ta viimaks. «Ma noomisingi sellepärast Kari Hanssu.»

«Ei olnud vist Kari Hans üksi nende hulgast. Alles eile ütles Kärneri Villem rannal: «Minu lapse pea peale ei pea ta mitte enam vett panema.»»

«Mis olen ma siis teinud?» küsis Lenström haavatud looma erutusega.

«Mitte midagi sina, aga su naine.»

«Maia?»

«Maia jah.»

Ootamata uudisena tuli see teade. Sinna taevakaarele ilmus äkitselt tormipilv, kus seni ainult helesinine taevas sinas. Paat sai äkitselt sealt veealuselt kivilt tõuke, kus meremehe arvamise järele pidi olema ainult sile liivane põhi.

Sellele teatele ei olnud Jaan Lenström ennast mitte ette valmistanud.

«Mis on mu naine teile siis teinud?»

«Mitte meile, aga sinu aule. Ta on seda rüvetanud. Nii kõneldakse saarel.»

«Aga mida siis?» kisendas Lenström. Ta kuivetanud palgele tõusid sooned täis verd ja ta hallid silmad vaatasid kui teravaks ihutud peitli terad.

«Ta on sinu äraoleku ajal südaöösel kalasuitsetaja majas käinud. Peale selle on neid kahekesi öösel neemel nähtud. Mis oli tal selle noormehe juurde asja, kes tüdrukutele viiulit mängib ja ise tantsib ja vägisi tahab suudelda naisi.»

Mees, kes marus tugeva käega pidas oma paati õigel teel, keda murdlained ilmaski ei suutnud panna hirmuma, seisis nüüd kohkunult külameeste ees.

«Aga kas see ka tõsi on, mis te siin kõnelete?» suutis ta küsida.

«Seda meie ei tea, aga meie kõneleme sulle ainult seda, mis kogu saarel räägitakse. Kui see tõsi oleks, siis ei sünniks sinul kabelis meile ette lugeda, meie lapsi ristida ega surnuid matta.»

Mehed vaatasid eneste ette maha.

«Kes on seda kõike kõnelnud?»

«Ei tea kellegi nime nimetada. Kuulujuttudena rändasid need kõned esmalt saarel ringi ja meie vanadesse kõr-

vadesse nad alguses ei ulatanudki. Aga nüüd ei pelga nad enam kedagi, sest ühtegi inimest ei ole saarel, kes neid jutte ei oleks kuulnud. Ka kõneldakse kingitustest, mis Maia temalt vastu võtnud.»

«Mida?»

«Räägitakse kallist siidrätikust, mis nii kerge olla kui õhk ja õhuke nagu koidu valgus. Kalasuitsetaja olevat ise ütelnud, niisugust rätikut polla kogu saarel, mäherduse ta olevat Maiale toonud.»

Lenström tõusis üles, läks teise tuppa ja murdis terava kirvega Maia kasti lahti. Kasti põhjast leidis ta kinnimässitud paki.

Seal sees oligi ehmeskerge koidukiirte-karvaline siidrätik.

Ta tuli nüüd külameeste juurde, lehvitas nende ees tõusva päikese kiirte karvalist siidrätikut.

«Kuulge, teil on õigus,» kisendas ta oma peenikese häälega, mis aga nüüd valjemalt lõikas kui mehise käega antud piitsalöök.

«Ma ei loe teile enam kabelis, ma ei risti teie lapsi, ma ei mata teie surnuid. Selle rätiku on ta kingituseks saanud. Seda ei ole mina mitte talle ostnud.»

Jaan Lenström käristas rätiku võimsalt tükkideks.

5

Viha ja armukadedus põletasid käreda leegina vana meremeest. Vääramata jõuga tuli esimene tormihoog, lüües niivõrd võimsalt vooge ta üle kokku, et ta ennast pidas täiesti ärahävitatuks.

Olgugi vana süda, aga jõudu tal küllalt jatkus armastuse õnne maitsmiseks. Oma vaevarikkale elule pidas ta seda noort, ilusat naist kohaseks tasuks, aga sealjuures ka kõige väärtuslikumaks varanduseks, mida ta iganes omanud.

Nüüd oli see tasu teda teotanud, varandus ära rüvetatud ja seega kogu ta elu irvitustele jalge alla tallatud.

Jaan Lenström surus käed tugevasti lahja palge ette ja ta valjud, terashallid silmad andsid pisaraid.

Kaua vältav polnud pisarateallik, sest viha kuivatas selle peatselt. Kuidas oli ta hoidnud elu puhta paljude

aastatel vältusel. Ta oli selle nagu kõrgeväärtusliku pildi alati mustuse eest hoolega hoides katnud riidega. Mis ta oli selleläbi võitnud, seda ta teadis väga hästi. Tema lähenemisel vaikis igasugune vallatu meeleolu, vaibus naer noorte huulil ja ainult vanad ausad mehed lähenesid talle jutuajamises.

Nüüd visati irvitades muda selle hoolega hoitud elu peale, pealegi tekkis arusaamine, nagu oleks see elu lihtne pettus, mille kohta kõikidel oli siiamaale saarel valearvamine.

Jaan Lenström pani enesele ikka jälle küsimise ette: mis pean ma tegema? Ja vastust saamata heitles ta hing nagu kõrge müüri taga. Ulguvad tormihood kiskusid ta hinge põhjani lõhki, ta vandus kättemaksmist sellele, kes teda oli petnud ja tema au lõhki käristanud nagu sitsrätiku. Ta aastakümnete vältusel ja kõige suurema hoolega üleslaotud ehitus oli nüüd laialikistuna, mahatallatuna tema ees ja ta tundis selle uuesti ülesehitamiseks enesel puuduvat jõu.

Rusikas kätega käis ta toas ringi, unustades enese rahu. Kuid maruhoog läks mööda, tormist lõhkikistud voogude pind silenes.

«Mis on mu vihast kasu?» küsis Lenström eneselt. «Ma ei saa seda enam teiseks teha. Puhastama pean oma elu sellest häbist, aga märatseval viisil on see võimatu.»

Nüüd tuli talle pikkamisi minevik meelde. Ta mäletas, kuidas kalasuitsetaja esimest korda oma vennaga neile tuli. Ilus mees käharate juustega, suurte elavate silmadega ja ta naer oli tugev ja mehine. Sel korral käskis ta Maial neile tuua piima ja lambajuustu. Kalasuitsetaja vaatas ainiti Maia peale. Ilus pidi see naine tema meelest olema.

Ja tema?

Lenström ei tahtnud edasi mõtelda. See noormees seal oli meri suvisel ööl, kelle rind õhkub kirest ja igatsusest ja kes teises suudab õhutada lõkkele kustuvat leeki. Lenström teab oma noorusest, kus ta üle paadiääre küünitas ja kirglikult suudles suveöö merepinda.

Aga tema — tema oli kinnikülmetanud meri. Ta võib ju sügav olla, aga paks jää katab teda, ulatudes ühest äärest teiseni.

Niisugune meri on küll austamisevääret, aga teda ei armastata, sest temal puudub elu.

Ja nüüd pööras Maia sealtpoolt ära, kus talle vastu palet käis külmus ja haualõhn, ja läks sinnapoole, kus tuline armastus ja allasurutud igatsus värises ja nii tasa südamele lähenes nagu koidueelne virvendus sätendaval lahepinnal.

Hämarus roomas tuppa, asus nurkadesse, ahju taha ja venis sealt pikkamisi põrandale. Jaan vahtis kasvavasse hämarusse ja nägi sellesse uppuvat kogu oma elu saarega ja halli kabeliga. Pimedus põimus ta jalge ümber, kiskus teda enesega alla nagu voog. Seal all mässivad tihe mererohi ja sitked väänkasvud inimese käed ja jalad kinni, tehes teda liikumisvõimetuks.

Jaan Lenström tõusis üles ja õue minnes leidis ta veidi kergendust jahedas meretuules. Maia oli alles kodust ära, ümbrus viibis vaikuses, ainult õhus heljuv lainete sosin kuuldus rannalt, kus veepiir ja sõmerliiv ühinevad. Kõrge taevas oli mustjashall samet, millesse õmmeldud heledad tähed hiilgasid üksikute vilkuvate tuledena.

Jaan Lenström astus vee äärde, nii äärde, et laine heitis kerget vahtu ta jalgele.

Valutama lõi süda. Mitte ainult tema au ei olnud hävitatud, vaid kogu saarele oli see inetu lugu kuulmata häbiks. Ahastusesse uppus ta isik. Kellelegi ei ole temal õigust sõna ütelda, silmad mahalööduna peab ta astuma saarlastest mööda ja tasane irvitamine lõikab valusasti ta kuulmetesse.

Lenström tõmbas taskust lõhkikistud siidrätiku. Kindla tunnistajana lehvis õhuke riie õhtuses tuules ta näppude vahel.

«Miks pidi minuga nii juhtuma,» ägas ta. «Edaspidiseks leiab igasugune inetus sellest toetust ja nad hüüavad irvitades: «Oi, selleks andis meile eeskuju Jaan Lenström!»»

Ta pimeduses hulkuv pilk leidis kodusel aknal helkiva tule. Kollased kiired jooksid virvendades tema juurde, kõneldes noorest naisest, kes saarel on kõige ilusam, kes aga teda ei armasta.

Kägistavalt haaras tuline viha uuesti ta kõrist kinni ja

ta vandus vee ääres seistes, valge vahupalistus jalge ees, kättemaksmist neile, kes tema ja saare peale toonud häbi.

Tõusis öötuul. Meri ärkas päevasest raskest uinakust, hakkas elama, hingates oma sügavast rinnast valjusti. Ümbruses tõusis vilgas elu, kalda kive jahutasid lained ja neeme kividelt kuuldus lainete öine kõne.

Jaan Lenström seisis kaldal, kuulates lainete öökõnet. Ta vaatas ainiti öösse. Olgugi et see ta pilgu kinni mässis, hakkas ta peatselt siiski midagi seletama. Häbi oli tema ja kogu saare peale langenud ja nüüd hakkas ta teed seletama, kuidas sellest vabaneda. Kõrgel mereharjal kõigub paat, selles istub noor naine. Ta nägu on meeleheitmisel, sest lained sirutavad ta järele käed. Ainult merevood võivad teda hävitada või tema peale halastada.

Jaan Lenströmi lahja suu ümber ilmus naeruvine. «Aa, siis olen mina puhas. Nende suud vaikivad ja keegi ei või mind nähes enam sosistada: «Inetusi õppisime sinult!»»

Alles siis lahkus ta rannalt, kui koiduviir kaugel idataevas nähtavale tuli ja heitis punast helki lainetesse.

6

Kolm päeva istus Jaan Lenström omas toas akna all ja vaatas ainiti merele. Ta ootas — ootas, ja iga pilvelapikese ilmumine äratas temas ärevust. Kui aga päikene uuesti paistma lõi, karge suvetuul pilved laiali pildus, sinise taeva avas, läks Lenströmi pale tuska.

Maia ei julgenud teda enam kutsuda, sest käredad esialgsed vastused panid ta hirmuma. Noor naine aimas kohe halba ja nähes oma lahtimurtud kasti ja leides siidrätiku kadumist, teadis ta, et kõik on teada.

Loomusunnil tuli talle põgenemine meelde, aga tundes oma nõrka jõudu, pidi ta selle mõtte jätma. Salaja vaatles ta oma mehe kivist nägu. Hirm tappis ta rinnus hingamise ja andeksandmise lootus ei saanudki tõusta temale mõttesse.

Süüdlasena oleks ta läinud ja oma mehe jalge ette heites talle hüüdnud: süüta olen! Ta oleks talle kõnelnud,

kuidas kalasuitsetaja tema eest esmalt see oli, kelle peale ta oli aastate kaupa mõtelnud. Tema oskas kõnelda, naerda, ja kui ta tema juures majas istus, andis ta temale siidrätiku. Sellejuures ütles ta: «Maia, sina oled see mereneiu, keda ma enesele olen ammu ette kujutanud. Sinule tõin ma selle rätiku. See on nii kerge kui õhk ja nii õhuke nagu koidu valgus. Ma tahaksin ainult seda, et sa mind heameelega mäletaksid.»

Sel korral istus ta voodi äärel ja vaatas ainiti Maia peale. «Hea küll,» kõneles ta edasi, «ma olen sinuga ühes neemel käinud ja ma mäletan seda eluaja. Ma mäletan neid lapsikuid küsimisi, mis sa seal mulle rääkisid, ja just see tegigi sind nii väga huvitavaks, et sa oled hoopis rumal. Mulle teeks see suuresti heameelt, kui mina seisaksin ka sinul meeles.»

Nõnda ütles see noormees ja vaatas sellejuures Maiale otsa.

Kui Maia seda kuulis, sai ta aru, et kalasuitsetaja on igapäine lihtne ja hea südamega inimene, kellest süda sõbraks saades soojalt lugu pidas. Ühtlasi aimas ta ka oma süü suurust, kui keegi näeb teda kalasuitsetaja majast välja tulevat.

Ta tuli sealt ettevaatlikult, astus üle aia, hoolega hiilides mõlemale poole ja jooksis ruttu mööda liivastikku põõsastesse. Ta süda peksis hullusti rinnus ja rahutuse ja ärevuse tagajärjel tekkinud kuumus ajas vere kiirele jooksule.

Rätikut vastu rinda surudes jooksis ta koju, vaatles seda veel algava koidu valgel ja peitis selle siis kui salamõtte hoolega oma pisikesesse kasti. Ta ei tahtnud seda ilmaski sealt välja võtta, olgugi et lõbus noormees talle sagedasti elavana kerkis silmapiirile. Rinnusse kerkivad rahutustunded ei lasknud teda esiotsa endise julgusega oma mehe silmi vaadata, kartes neid pilke ja uskudes neil olevat südame mõtetest arusaamise võimu.

Hoides teistest eemale, ei olnud temal aimugi sellest, et ta saladused külas teada olid mitmevõrra suurendatult.

Ta oleks ka seda kõike oma mehele jutustanud, kuid valjud pilgud ja põhjatu kauguses viibiv vaade ei lasknud selle mõttega temale läheneda.

Jaan Lenström istus akna all, vaadates alaliselt ainiti välja, midagi oodates pikisilmi ja põhjatu visa kannatusega.

Piinlikuks muutus majas seisukord. Maia käis tasa ustest, talitades libises ta varjuna ja iga vähem märguandmine äratas Lenströmi vihasele ärevusele. Mõnigi kord võis vana randlase liikuvat suud näha ja ta lahja pale paistis õhtuses ehas kollase vahana. Maia astus hellalt, nagu suruks ta oma õrnu jalgu linaharja piide vastu, mis igal julgel ja tugevasti vaotatud sammul sügavasti lõikavad lihasse. Isegi lühikesel suvisel ööl ei lahkunud Jaan Lenström ootamast, kuna ka Maial teises toas und ei tulnud.

Hommik ei olnud õhtust teistsugune ja lõuna kesköösť sugugi lõbusam.

See oli Lenströmile kolmas ootamise ja ühtlasi ka paastu päev, kui edelataevas lahti kooriti rasked pilved ja nad kinni katsid pealelõunase päikese.

Hall meri muutus rahutuks ja kiiresti jooksid pärreldavad lained üksteist taga ajades veepinnal.

Tuul püüdis pilvi lõhkuda, aga see ei läinud tal korda.

Kaugelt paistsid laial tumerohelisel nurmel lumivalge villaga tantsivad talled.

Tõusva maru vägev käsi haaras julgelt ja võimsalt saarel kasvavatest puudest ja põõsastest kinni ja teravalt tundus tuules mere lõhna.

Jaan Lenströmi kuivetanud näole lõi naeruilme.

Ometi kord — see oli tulnud, mida ta mitu päeva ootas. Maru, maru — ainult see suudab puhastada teda ja kogu saart häbist.

7

Jaan Lenström tuli kõige vanema saarlasega ühes mööda paksust rohust läbikäivat jalgrada koju. Vali tuul katkus meeste halle juukseid, pildus peenikesi veepisaraid neile vastu nägu. Nad ei kõnelnud sõnagi.

Kõrgelt merelt kuulduv kange kohin ühines kaljude lähedalt kostva lainete rümaga. Lained jooksid järsule kaldale, panid isegi saare pinna nagu kinnipüütud ara linnukese südame värisema.

Jaan Lenström seisis kaldal, kuulates lainete öökõnet.
Ta vaatas ainiti öösse.

«Sina oota nüüd — kuni ma toast tagasi tulen,» ütles Lenström vanale saarlasele.

«Kuule, ütle mulle, mis sa tahad teha?»

«Seda saad sa peagi näha.»

Lenström läks tuppa ja astudes magaja Maia juurde, puudutas ta teda tugevasti küljest, hüüdes:

«Tõuse ruttu üles!»

«Kes siin on?» küsis unine naine.

«Ärka üles ja pane ennast tugevasti riide!» ütles Lenström, hoides käes põlevat küünalt.

Tule valgus langes noore naise hirmunud näole.

«Sina? Mis sa tahad? Miks sa mind öösel üles ajad ja käsed riide panna?»

«Seda saad sa pärast teada. Nüüd pane ennast riide. Võta pikk palit ühes, siis veel suure pudeliga vett, juustu ja leiba. Nüüd tee ruttu, sest ma ootan.»

Käsku täites käis unine naine nõutult toas ringi ja asju otsides viitis ta rohkesti aega. Jaan Lenströmi nägu ilmutas kannatamatust ja ta erk kõrv kuulas hoolega läbi maru mühina rannalt kostvat lainete rüma.

Torm möllas endise vihaga.

«Valmis?»

Noor naine jäi keset tuba seisma. Jõudu kokku võttes vaatas ta mehe terasest silmi. Loomusunnil midagi aimates tardus veri tal soontes ja tung appihüüde järele täitis ta hinge.

Kuid mis oleks siin kisendamine maksnud. Nendest seintest ei oleks ta hääl ikkagi välja ulatunud. Ehk olekski — siis oleks torm ta hüüded puruks kiskunud ja need silmapilkselt hävitanud.

Abi väljastpoolt loota ei olnud ja need silmad — need lõikasid nagu tuliteravaks ihutud noad.

«Lähme!»

Nad lahkusid toast.

«Sina tuled kaasa?» küsis imestades vana saarlane, nähes noort naist tugevasti riides ja käekotti kandes enese ees.

Nad läksid ühes rannale.

Rannal kerkisid ja langesid vood. Silm kaugele ei seletanud, aga kõrv kuulis selgesti tuule vingumist ühes lainete kohinaga.

«Mis on meil täna öösel rannal otsida?» küsis vana saarlane.

«Seda sa näed nüüd kohe,» ütles Jaan Lenström. «Maia, astu paati ja sõua saarelt ära!»

«Sa naljatad,» ütles vana randlane. «Selle ööga merele ja pealegi naisterahvas, kuhu peab ta sõudma?»

«Maia, astu paati ja sõida saarelt ära!» käskis Lenström. Ta haaras Maia käest kinni ja talutas tema paadile.

«Sa hukkad minu ära,» sosistas Maia. «Sa ei saa mulle andeks anda. Sa ei ole minu käest midagi küsinud. Tead, ma olen süütu.»

«Teiseks teha sa seda ei saa. Mina suudaksin vahest teotust kanda, aga saar ei suuda häbi all elada, mis sa ta peale oled toonud. Ma kutsusin Hindriku kaasa — tema olgu tunnistaja, sest kõik nad usuvad tema juttu. Või tahad sa elada teotusena, patu eesmärgina? Kui sa ei lähe, siis lähen mina — aga õnnetuks teed sa nende inimeste eluaseme. Sinu teod on kogu saarel suus.»

Tundes saare kombeid ja mõistes oma süü suurust, sai Maia aru, et talle ainuke tee põgenemiseks järele jäi — see otsatu, sinine meri, kuhu ta juba lapsena igatsedes oli vaadanud. See meri oli nüüd ta ees, märatsev, vihane, kohutav.

«Maia, kas astud juba paati!»

Veel mõtles noor naine. Otsusele tulles, et tal siia kedagi maha jäämas ei ole, kes teda tagasi hoiaks, ütles ta:

«Ma lähen.»

Hirmgi kadus — südamesse tõusis äkitselt rõõmgi. Ta läheb nüüd sellele vastu, mida ta igatsenud ja millest näinud und.

Ta astus paati, võttis oma toidukoti kaasa.

«Kuule! Pea!» hüüdis vana saarlane, kui Jaan Lenström köit lahti tõttas päästma. «Mis sa teed — kellele on seda tarvis?»

«Meie saarele!»

Maia kiljatas, sest paat lendas järsult kaldalt alla lainetesse, kus ta kohe lainete võimu sattus. Ta tõusis ja vajus ja ta kaduski meeste silmist.

KÜLA

Jäätmaadelt leitud ahervaremete najal ruttavad nad kinnitama, et küla juba enne katkuaega on rajatud. Kuid see on paljas arvamine, sest tõeolude teadmine ei ulatu mälestustest kaugemale.

Mälestused ulatuvad vahest kolm põlve tagasi.

Suurest teest kõrvale kaldudes jõuad alles päeva veeru ajaks külasse. Mida kauem külatee sind viib, seda enam tunned, kuidas suurest ilmast ära eksid ja ikka kaugemale ja kaugemale omapärasesse ümbrusesse satud, millel välise ilmaga mingit ühist pole.

Suur maantee oli sirge, käis laia valge vööna üle lageda nõmme. Siin ja seal tõstis tuul sellel valendaval jõepinnal tolmupilvi. Vankril tukkujast külanaisest ajas läikiv neljahobusetõld mööda ja alles siis tõstis rändaja juudi väsinud hobune pead, kui eemalt automobiil röökides lähenes.

Suurel teel on neil kõigil ruumi ja selle tallamiseks jatkub igaühel mahti.

Külatee vabaneb kõigest sellest, maanteest kõrvale põigates. Ta läheb kohati alandlikult, tasakesi ja väga ettevaatlikult liivase põhjaga maal kõrgete kallaste vahel helekollase paelana. Sealsamas jookseb ta hebutades ühes joones, suurte püramiiditaoliste kadakate taha su silmist kadudes. Aga kauaks ta ei püsi su eest peitu jääma ja vaatab varsti jälle uudishimulikult tsüpresside tagant, nagu ikkagi kaheldes, kas sind maksab üleüldse külasse viiagi.

Sa istud kitsal vankril ja seegi liigub tasa, nagu jookseks tal päevavarga veri soontes, kellel ilmaski asja ei

ole rutata. Vankri üksluine login kostab nagu tüütav mõtteta lobin sulle kõrvu, mis ka siis ei vaiki, kui sa teda sugugi kuulda ei ihalda. Omal viisil oskab kitsas vanker sulle oma hoolsust näidata, sest ta otsib viimase kui augu üles, mis rattad aja jooksul pehme liiva sisse on söönud.

Sa näed, kuidas vankri mürin tee kõrval liivaaugus mängivad lapsed üles erutab. Nad tõusevad oma linavalgete juustega ja päikese käes tõmmuks põlenud nägudega põldkanadena lendu ja lähevad tee ääres kasvava kadaka taha kükitama.

Õnn, kui sa vahest läbi põõsaste kahte selget sinist silma juhtud nägema; igakord ei näe sa sedagi.

Sa võidki arvata, et sind keegi pole näinud, aga õhtul teab kogu küla võõra sinnajõudmisest.

Sa jõuad küla vainule. Paremal pool on küla põllud ja neid ümbritseb heinamaa mets moodsa rohelise raamina. Kaugemal seisavad talud, aga ega needki sulle silma paista. Ainult üksikud künkad tõusevad rohelisest viljapuude-merest nagu rahud tasaselt veepinnalt.

Nüüd jaguneb tee su ees mitmesse harusse. Ta on nagu hooletult lahti jäetud mõõgaga kujutud paela ots, millesse sa heameelega koe lööksid, et teda laiaks postmaanteeks kasvatada.

Siia kaugele on küla enese ära peitnud omaenese elu elama. Tal on siin oma argipäev, oma püha, oma rõõm ja oma mure. Kui ta hõiskab, siis kuuleb ainult ta ise seda ja ta nutt ei ulatu ta enese kõrvadest kaugemale.

Ja ise on ta ka see, kes oma silmadest pisaraid kuivatab.

Argipäeva hommikul hakkab küla juba enne päikese tõusu elama. Kuuldub teedelt hobuste sundimine, liivast teed mööda astub härjapaar rasket koormat vedades edasi; pahemalt poolt karjateelt kuulduvad karjapoiste hüüded, vihase vandumisega segatud, sest unistele roidunud liikmetele on vilgas liikumine vastik.

Härjapaari kõrval astub hõreda habemega kõrgete palenukkidega küüruvajunud mehekogu. Ta vesihallidest silmadest ei paista mingit soovi, ei ühtegi iha. Tuimalt ja ükskõikselt vaatab ta nendega juba sündimisest saadik, saatusele allaandmist tunnistades. Tuhakarvaline jäme särk on rinna eest lahti, karvast pruunikspõlenud rinda

paljaks jättes. Jalas lotendavad tal ilma mingisuguse õmbluskunsti tundmiseta valmis õmmeldud ja nüüd juba hatule kulunud takused püksid. Nende harude otsad on alt kümnel korral pastlapaeladega ümber punutud. Härgade ees käib valgejuukseline laiapärase ümmarguse näoga naine. Tõmpide jalgade tõntsil astumisel liiguvad ta laiade puusade lihad.

Ta lühikesed sõrmed liigutavad haruldase kärmusega sukavardaid.

Küla elab mitmesuguseid aegasid. Seal kostab juba enne päikese tõusu ja kostab veel peale loojaminekut alaline rataste ragin, puuhingedega väravate kägin, hüüdmine ja vandumine. See on tiidus tööaeg. Sel ajal varustab küla ennast pika talve vastu jämeda leivaga ja soolas tuimaks läinud kalaga. Küla üksluiseks kangenud kehale on see tiidus aeg õige raske ja vastik, sest ta ajab kõik tõntsid liikmed elavale liikumisele.

Tiidsa aja möödamineku järel vajub küla jälle harilikusse hoosse. Ta hingab pikaldaselt ja talvel jäävad ta südame löögid sedavõrd nõrgaks, nagu oleks ta enesetapmise mõttes hulga uimastuserohtu alla neelanud.

Erkude pingulolekust ei tea küla midagi. Täie kehaga ühelt küljelt teisele pöörates mäletseb ta oma mälu aeglaselt, hoolega nagu unine härg, kelle väsinud ajudesse mingisugune erutav mõte ei mahu. Midagi ei sünni siin ülepeakaela, midagi ei otsustata kiirusega ja lauda istudes närib küla oma toidu hoolega puruks.

Kui keegi tahaks linna ja küla kõrvuti seada, siis esineks talle vististi järgmine pilt: küla venib laisa madalamaa-veena, kuna linn mäestikujõena ülevalt kareldes tuleb.

Ja sulle nagu hakkakski see mõõdukas, tõnts, kuid kindel sammumine meeldima. Sa leiad viimaks, kuidas siin kõik kombed kindlasse kooskõlasse on viidud ja sa ei leia ühtegi heli, mis valetoonina erineks.

Sulle tuleb äkki meelde, et küla see katel ongi, kus inimsugu vaikselt tulel keedes valmineb. Siin see terve lihtne moon ongi pärastiseks suurtele linnadele eluülespidamiseks, nende soontes värske vere uuendamiseks. Siin ei ole see toidus vürtsitatud, vaid saadetakse oma algupärases puhtuses edasi.

Kaugeleulatuvate küsimustega küla seal kaugel tegemist ei tee ja olevate olude arvustamine ei ulatu kaugele üle piiri. Lapsena istub ta kiigus, vaatab üle ääre ja naerab, kui kõht täis. Õhtul taeva poole vaadates ja sealt paksusid pilvesid leides lööb ta nägu naerule, sest ta loodab oma põldudele vihma. Rohkem ta ei teagi ihaldada, sest ta lootuste tornid on madalad ja hallid.

Saaks aga igapäevast ülespidamist ja sellest ongi küll.

Aga ehk sammubki see aeg juba siinpool mägesid, mis küla kolkast välja kisub ja ta keset suure ilma elu istutab. Muidugi kaotab küla siis palju praegusest omapärasusest: liivane kitsas tee muutub hästi prügitatud laiaks maanteeks, puust härjavankrite asemel liiguvad rasked raudrattad, vahe kirves lõikab karjamaal kasvavad puud maha ja teravatiivaline ader keerab maakamara ümber. Vanad kombed kaovad ja uued viisid astuvad asemele, aga ühtlasi kaovad ka need praegused inimesed oma eluviisidega ja südame omadustega.

Uuel külal on oma lugu, aga mina jutustan sellest külast, millega ma mitmeti sõbraks olen saanud, sellest õhust, tuulest, päikesest, aga kõigepealt sellest mustast mullast, millega praegune küla kodus alaliselt ühte jääb ja millega ta viimaks igavest lepingut tehes jäädavalt ühineb.

METS

Väsimatu hoolitsejana ja truu armastajana hoiab mets kogu küla oma kaisus, teda suviste kuivade tuulte ja talviste tormide eest varjates. Lagedal nõmmel märatsevalt tantsiv põhjatuul loobib taeva ja maa vahe tihedalt kuiva lund täis ja kihutab metsikul sõidul küla poole, aga metsa kohinas raugeb ta jõud ruttu. Kangunud liikmetega teeline näeb tuheras lumes sammudes eemalt mustjassinist metsaparrast, see annab ta raugevale jõule uut ärksust ja kõike unustades seabki ta metsa enesele ainsaks eesmärgiks. Viimaks paksu metsa all loogeldi jooksvale teele jõudes asub mõnus rahu hinge ja aeglase hoolega otsib ta taskust piibu ja tubakakoti, milles peeneks hõõrunud kuiv tubakapuru.

Metsateel on mõnus ja kodune.

Küla põldude piirilt algab mets, see haldjate asupaik. Vanad männid, mille tüvedesse löödud haavadest kärelõhed on tekkinud, seisavad vahimeestena üksikult põllu ja metsavahelisel lagendikul. Millal need puud noored olid, seda ei tea külas keegi, kuid igale möödasõitjale on nende kaugelekostev kohin ammugi tuttav. Aegamisi lähenevad neile noored taimed, visalt lagendikku eneste kätte võites.

Inimest oma iseäraldustega alaliselt üllatamast ei väsi mets iialgi. Talvisel hommikul unest ärgates ja läbi ruutude, mis kergete jäälilledega kaetud, välja vaadates lööb su süda metsa uhkust nähes jahmatama.

Kui suurepäraselt on ta ennast osanud selle öö jooksul ehtida.

Ta on enesele üleni valge loori ümber tõmmanud, millest miljonid hõbedased pärlid ja kalliskivid päikese käes

sätendavad. Toonisid teisendades laseb ta mitmelt poolt oma rohelise pärja ääri paista. Tukkujad rongad on ärganud ja tõmbavad sametmusti jooni hõbedasele kangale.

Sa ei suuda nüüd kuidagi vastu panna ja ruttad seda imelist metsa ligidalt vaatama.

Raskelt lasub pehme lumi kuuskede pikkadel vibuvatel oksadel, kuna noorte mändide ladvad hoolikalt pehme hõbedase villa sisse on mähitud.

Sa lähed mööda looklevat metsateed, mis ikka su silmist kadudes enese otsimisele sunnib. Krudisedes vajub jalg pehme lume sisse, sügavat hästi vormitud jälge järele jättes. Tundubki piinlik selle aatelise puhtuse peale astuda ja sulle tuleb meelde hüüd: «Võta kingad jalast, sest see paik on püha.» Tee kõrval lööb puuoks vibutades üles raske koorma alt vabanedes ja puhta lumetolmuga sind üle puistates.

Metsatee käib üle küngaste, lookleb läbi lageda raiestiku, kus üksikud seemnepuud endise uhkuse tunnistajatena seisavad, langeb siis jälle orgu, kuni ta viimaks sind noore metsani välja viib. Siin laieneb su silmaring ja sa näed valget samettekki üle küngaste, ojade ja üle rabasoo ulatuvat, kust suvel hallid aurud üles tõusid.

Maa magab.

Siin ja seal põõsa all magav metsloom ärkab sammude kahinast. Ta kargab esmalt püsti, silmitseb sind, selle juures otsustada püüdes, missugust seisukohta sinu vastu võtta. Muidugi tuleb talle ruttu meelde, et põgenemine niisugusel puhul kõige targem nõu on ja sööstes kaugeneb ta silmist valgete lumekuhjade taha.

Sa rändad edasi metsa unustades ja ennast suurest templist valgete marmorsammaste vahelt leides. Siia ei kanna sa enesega ühes muresid, ei valusid ega ka maisi rõõmusid, sest siin elad sa oma jumala läheduses.

Kõik need looklevad metsateed on ju lapsest saadik tuttavad, sest eks neid ole isegi unes sagedasti rännatud.

Eks hakka ju mets otse talu väravа tagant peale. Nii lähedale on ta õuele astunud, et isegi õhtuti ta vari pehme sametina õue muru katab ja tormi ajal ta sügav kohin tuppagi ulatub.

Tuhanded korrad oled oma elus üle kopli aia hüpates metsa kadunud, sinna iga kord oma muresid ja valusid

kandes. Iga kord laseb ta paksud eesriided su murede, su meelehaigete, su rõõmude ette, sind hoopis ise-ilma meelitades. Ilmaski ei ole sa seda näinud, nagu ei suudaks mets sulle ka rasketel silmapilkudel troosti pakkuda. Käed, millega ta su südamehaavu seob, on pehmed kui peenike vill.

Tühjusetundel lähed sa metsa suurest lahtisest raamatust jumala imelikkudest tegudest lugema. Terved peatükid ja tuhanded leheküljed kõnelevad enesesalgavusest ja piiramata armastusest, muinasjutulisest vaprusest ja vihasest võitlusest.

Sa loed põneva hingega, ühtlasi kosutust, julgust ja tarkust ammutades ja saadud mõjusid ikka sügavamale ja sügavamale hinge vajutades. Vastupidavuse ja võitmata visaduse algkujuna esineb sulle vana mänd põhjapoolsel metsapiiril. Tema on esimene, kes tormi tuiskamistele takistajana teel ette astub. Ainult tugevateks on ta oksad kasvanud, mida ta alaliselt hoolika hoidjana laialt välja sirutab. Sõnadeta keelel kuulutab ta sulle raskustele ja rõhumistele vastuseismise evangeeliumi ja teadmatult omandad sa temalt uut julgust ja jõudu.

Kätt murule surudes tunned maakamara kerkimist ja vajumist. See on ka kõik, mis tormi vihast siia alla ulatub, sest kõik muu raugeb seal üleval ühise vastuseismise jõul. Maani ei painuta ennast ükski puu maru ees ja kui just hädapärast tarvis, siis murdub mõni neist. Maakamara salajane värin aga tunnistab, et nad hädaohust aru saades ühiselt välja astuvad, võimsalt ägedaid pealekäimisi tagasi lüües.

Paistab uuesti päike, vaikib torm ja võitu kuulutades mühiseb uhkelt mets.

Sa lähed vana tuntud jalgteerada, mida mööda vähe käiakse, mis aga aastakümnete jooksul siiski kinni pole kasvanud. Metsa jalgrajad ei ole mitte liivaga üle riputatud lossipargi-teed, mis nagu ühetaoliste liikumistega ja puuderdatud nägudega maailma-naised ruttu vastikuks lähevad. Metsa jalgrajad poevad põõsaste alt läbi, looklevad kõveriti, vahest isegi harjunud silmade eest kadudes. Hoolsal vaatlemisel leiad peagi need teisel pool küngast uuesti. Metsarada on saladusliku ohvrikoha-tee

sarnane, mis ainult neid kaugetesse pühadesse paikadesse viib, kes tarvilikul määral usaldust on suutnud äratada.

Jalgraja kõrvale ja jalgtee peale on puud langenud, seal mädanedes ja järeltulevale soole tugevat toitu valmistades. Alles selle ohvrimeelsuse nägemisel on sulle ka noorte puude lihav kasv ja helerohelised oksad mõistetavad.

Ise oskavad nad kõige paremini oma ilu hinnata ja vastamisi üksteise väärtusest lugu pidada, sest nad on seda aastate jooksul ühes kasvades õppinud. Õige otstarbetu näib sulle esiotsa uhke kuuse kõrval kasvav alandlik elutu kadak olevat. Aga kui sa kadaka kobaras ristiga marju näed, mida vanaema värisev käsi arstirohuks otsib, siis tõuseb ka temagi väärtus su silmis.

Igaühel on kasvamiseks oma eesmärk ja sa leiad, et siin ükski puu ülearune pole.

*

Sa lamad käsipõsakil paksus laanes ja vaatad pikaldaselt õõtsuvaid puude latvu. Need on elavad isikud ja elavad kõned on nendel suus.

Nende kõne kostab ühesooduliselt, tarvilike tõusude ja vajumistega, nagu osava kunstniku ilulugemine, mis kuulajaid kaua aega suudab köita. Argselt vilgub üksik päikesekiir läbi tihedate oksade allalangenud hiilgavatele okastele, näitab sulle samblas kihisevat elu ja põgeneb siis. Sa ei märkagi päikesekiirte kadumist puude ladvust, ei ka sedagi, kuidas hämarus sulle argselt jämedate puude tiibade tagant otsa vahib. Varsti seltsib hämarikule ta truu kaaslane pimedik ja kiirel sammul lähenedes piiravad nad sind metsa all. Kui nõmmel alles valge on, tuisu-liivamäed siretades nõrka helki heidavad, ujud sa juba laanes pimediku pehmeis voogudes.

Need on ainult üksikud, kes pimedikus julgevad metsa jääda, sest siis tulevad haldjad alla oma vabas kodus koivalge ilmumiseni pidutsema.

Nõmme-elaniku paneb mustav mets juba eemalt hirmuma.

*

Mets, mis mingit survet ei salli ja uudishimuliku pilku enese saladustesse ei luba tungida, on vabaduseaadete asupaik.

Mööda looklevat jalgrada ruttavad mehed, hoolikalt oksi kõrvale lükates. Sügavasse metsa jõudes teevad nad pimedal ööl tule üles, mille helepunased sädemed üles tõusevad puude oksadesse kadudes.

Leek on juba ägedasti kuivadesse puudesse kinni haaranud ja kirgi laiali pildudes pureb ta oma toitu, pimedust ikka kaugemale ja kaugemale tõrjudes.

«Hea küll,» ütleb kõige vanem, «siin ei tea meid keegi valvata. Siin räägime siis läbi ja teeme lõplikud otsused.»

Nad kõnelevad kaua tõsiste nägudega, vähemaidki peensusi unustamata. Aeg-ajalt viskab keegi nooremate puid tulle, et see ikkagi vägevalt leegitseks.

«Vannume!»

Keset sügavat metsa vannuvad nad ja nende tõotused kaovad metsakohinasse.

Nõnda pannakse suurtele sündmustele seemned sügavas metsas idanema, sest seal on nad kõigi eest varjatud, kellel asja pole nendesse puutuda.

Kui siis lagedad nõmmed võitlejate ratsanikkude hobuste kapjade all kõmisevad ja alevid ja külad põlevate tõrvastena leekisid taevakummile heidavad, on sügav mets see, kes võitlusekorralduse käskusid valmistab.

Võitluses langevad ta mehed lagedal nõmmel ja vastikmagusat verd valgub talle eneselegi suhu. Väsimus rusub luupainajana ja kuum janu lõikab teravaks ihutud noana ta sees. Kuid ta teab selgesti, et teda otsitakse, kuuleb üle nõmme kihutavate ratsanikkude müdinat ja näeb mööda teed hulkuvat nuuskijat, kes enese vananaise riidesse pannud, seega tundmatuks jääda katsudes. Kärisevad haavad valutavad nagu tuli ja lootus kustuks täiesti — kui aga mets ei paistaks.

Roomates kisub ta oma keha metsa poole ja iga sammuga, mis ta sellele läheneb, tõuseb ka elulootus.

Ta jõuabki viimaks metsa.

Seal on tema jaoks hoitud oja selge külma veega. Sellest juues virgub ruttu jõud ja mõttesse tõusevad uued

plaanid, kuidas hävitatud tööd jatkata. Ta võib siin püsti tõusta käega vastu tugevat tüve toetades, sest mets varjab teda tagaajajate silmade eest. Siin ei kardagi ta enam, sest ainult temale on need salalised kõveralt looklevad jalgrajad tuntavad, kuna tagaajajad metsa piiridest kaugemale ei julge tulla.

Siin võib ta nutta, aga ka jälle uuesti vanduda, sest see on mets, kes viimasel silmapilgul kustuvat jõudu jälle suudab õhutada.

Nõmmel kustuvatele vabaduseaadetele on alati ainult mets suutnud uut kosutust anda.

Mulle tulevad meelde need ajad, kus rahvas metsa läks ohvriandisid ühes kandes ja kus siis preestrid ohvrituld põlema süütasid. Need inimesed ei läinud oma jumalat mitte otsima, vaid nad läksid tema juurde, ta ette põlvitama ja tema käskusid kuulama. Siis kohises hiis ja üle kärestiku voolavad veed panid maapinna vabisema ja inimene kummardas maani jumala pale ees seistes, süda sügava aukartusega täidetud.

Siiamaani ei ole suudetud seda jumalat rahva käest ära kiskuda.

*

Nii lähedane kui mets ongi kogu küla elanikkudele, ometi jääb ta neile teatud kaugusesse. Isegi vanad mehed ei või sellega avalikult suurustada, et nad igal ajal metsa saladuslikumatesse kohtadesse julgeksid minna. Tulebki neil käia pimedal ööl metsateed, siis tundub, kuidas kand kergelt tõuseb ja kiirest käigust näole tekkiv higi pärlitena langeb. Kuuvalgel tõusevad tee äärde kõikuvad kujud, metsa südamest kostavad hääled ja isegi mullapinnal näikse kõik elavat. Üleval männi oksadel istub haldjas, jalad vabalt rippumas, ja lööb metsa kohinasse pilli. —

Sest on mitu aastat tagasi, kui metsakülast vabadiku tütar ära kadus.

Ühel õhtul tuli ta joostes koju, hirmu pärast hingeldades.

«Mis sa nägid metsas?» küsisid temalt vanemad.

«Ma ei näinud midagi, vaid kuulsin.»

«Mis sa kuulsid?»

«Mind hüüti nimepidi.»

Vanemad ehmatasid.

«See oli vist keegi külainimene, kes juhtus metsas olema.»

«Ei. See ei olnudki inimese hääl.»

«Kust see hääl tuli?»

«Ma ei tea. Ülevalt, eemalt, igalt poolt.»

Vanemad said aru, et haldjas nende last kutsunud ja nad olid mures, ühtlasi tütart hoiatades, et ta enam üksi metsa ei läheks.

Kuid tüdruk vaatas alaliselt igatsedes metsa poole.

Ta kuulis veel teist korda, kuidas teda kutsuti. Kolmandale kutsele ta enam vastu ei pannud ja kadus vanemate majast.

Alles teisel aastal leiti ta surnukeha, aga hing elab haldjana tänapäevani veel metsas.

Teda on nähtud ja ära tuntud, sest tema see ongi, kelle huikamist karjased mitu korda on Sambla mäelt ja Hundi laanest kuulnud.

*

Sa igatsed sellepärast metsa, et temas kõik sinu oma on. See on su oma tuul, mis puude ladvus puhudes sinule metsa kohisema paneb. Suur sõnajalg painutab oma toredat oksa sinule, visalt oma ilu imestama kutsudes. Sinu on need toomingad metsa oja niiskemullalisel kaldal ja neile lähenedes puistavad nad sind vallatades üle oma lumivalgete õilmetega. Libedakooreline sitke pihlakas ulatab sulle heldelt oma helepunased kobarad ja sa võid enesele ta marju isegi talvevaruks korjata. Metsa all kõndides püüavad nad kõik ühteviisi head su vastu olla, ka kõige pisem ja halvemgi ei raatsi sind mööda lasta, ilma et ei oleks sinusse sõbralikult puutunud; ja lihav lepaleht julgeb sulle südamlikult vastu palet lüüa. Ükski nendest ei ole ette tükkides tüütavaks minev ja endid oma uhkuses ja toreduses sulle esitledes on nad alati kangesti järgehoidvad.

Sa jääd mõtlema ja sulle kerkib hingesse iha, mida sa järgmisel viisil sõnades avaldad: oleks mul võimalik, ehi-

taksin enesele keset paksu metsa maja, istuksin siis oma onni ukse lävel metsakohinat väsimatult kuulatades ja kerget hirmu tundes üleni ta pimedikku vajudes.

*

Aliksaare metsatalu põllud olid keebjad ja kasvatasid rukki hulgas ohtralt lustjaid; heinamaad olid kaugel ja vesised, ja tee, mis talust suurele teele välja viis, väga vaevane. Mis aga Aliksaare kuulsaks tegi, oli ta kaugele paistev männik, mis vana peremehe ea jooksul oli kasvanud. Vana Peet tundis selles männikus iga puud, teadis, missugusel tõrvalõhe küljes on, ja kui üks neist kuivas, siis tõi ta selle niisamasuguse tundega metsast välja, millega puusärki talus vankrile tõstetakse. Osa uue maja palke ostis ta väljast, sest oma metsast ei leidnud ta niisuguseid küllalt, millele oleks võinud kirve külge panna.

Kui poeg vanakese käest koha ära võttis, ütles Peet teistele: «Tehku peale, mis mina vanainimene nüüd suudan kohta enam pidada. Eks minu jaoks leidu ka ühte kui teist.»

Mõni aeg peale seda ütles poeg isale:

«Kuule, toas on kitsas ja sinul ei ole siin ka küllalt rahulik. Mine õige sauna elama.»

«Noh, mis mul sealgi viga on,» vastas Peet naabritele. «Eks ole ikka nurgavari ja mis siis vanainimesele rohkem vajagi.»

Külas ei olnud see enam kellelegi uudiseks, et vanale Peedule sauna enam süüagi ei anta. Kõneldi päevade kaupa nälgimisest.

«Oh, pole ikka vigagi. Ei tea, mis mulle siis õige tarviski läheb. Voolin lusikaid, teen korvisid, antakse nende eest ka midagi, nii et ikkagi läbi saan.»

See oli peale jõulu, kui võõrad mehed Aliksaarele tulid, noore peremehega metsa läksid ja kõik puud jalapealt ära kauplesid. Kohe pandi head saed ja tuliteravad kirved salus tööle.

Ei vaikinud küünla- ja paastukuu jooksul korrakski mahalangevate puude ragin. See kostis isegi Aliksaare saunani, kus vanainimene seda oma kurtide kõrvadega hädakisana kuulis.

Vanamees läks toa juurde.

«Kuule, kas sa raiud metsa maha?»

«Mis siis?»

«Sa ei pea seda mitte tegema.»

Noormees vaatas imestades vanamehe otsa.

«Miks?»

«See on ju mets.»

«Sellepärast ta maha raiutaksegi. Kui seal metsa ei oleks, ega siis ka ei raiutaks.»

Vanamees jäi mõtlema. Need kaks inimest ei saanud teineteisest aru.

«Aga seda ei või ju raiuda.»

«Miks ei või. Ja mis sinul sellega enam asja on. Küllap niipalju ikkagi järele jääb, et sulle puusärgilaudadeks jatkub. Põllud kannavad lustjaid — kohta tuleb harida, raha on tarvis. Ma teen metsa rahaks.»

Hea saag ja tuliterav kirves tegid oma tööd edasi ja mahalangevate puude surmahüüded puurisid vana peremehe poolkurtidesse kõrvakuulmetesse.

Hilised kevadetuisud tõttasid tantsides üle endise tiheda salu ja matsid üksikud puude surnukehad ja inetud kännud korrakski pehme lumega kinni.

Harva saunast välja tulles hoidis Peet ikka selja sealpool, kust ennemalt sinetav salu paistis. Nüüd oli see silmapiirilt ära pühitud ja harjunud silm leidis, nagu oleks tükk taeva ja maa vahelt välja lõigatud.

Tuli kevade.

Ühel õhtul läks vana Peet kodust ära. Kõikuval kõnnakul sammus ta sinna, kus ennemalt kena salu seisis. Päike viivitas allalangemisega, kindlasti tahtes vanakese kustumalöövatele silmadele hävituse armuheitmatust ja hoolimatust täies suuruses näidata. Kändude vahele astudes nägi ta nende krobelistel külgedel allajooksvaid vaigutiresid nagu hanguvat silmavett kortsulisel palel. Vanake vaatas kohtasid, mida suured puud surres oma võimsate oksadega maha langedes raskuse mõjul olid lõhki kiskunud. Kogu lage oli murdunud oksatüükaid täis nagu pleekinud luid, mille juures keegi ei küsi, kelle omad nad on ja miks nad siia laiali laotatud. Irvitades väntsutas kõle kevadine tuul mõnda üksikut kidevat

kasvu, millel nüüd oma viletsuses kusagilt ei olnud kaitset loota.

Aastakümnete jooksul tekkinud ja kogu meheea suure hoolega hoitud elu oli paari kuuga sootuks hävitatud ja raiestik jutustas sellest sündmusest kohutavat keelt.

Ainult üks mänd oli jäänud põllu servale, seesama kõige vanem mänd, mida seal tuuled ei suutnud murda, olgugi et ta ihu kärelõhestikkudega oli urmseks kasvanud. Ta sirutas oma oksad otsides, kutsudes kuni maapinnani ja ta külgi mööda jooksid vaigunired kahetsusepisaratena.

Peet astus selle männi juurde.

Aga kauaks ei jää ka temagi. Ta tüvi oli ümberringi kirvega ära raiutud, talle sügavad haavad lihasse löödud ja lõunapoolne külg pooleni ära põletatud.

Praegu olid ta okkad haljad, aga varsti langevad needki punaste tuliteravate nõeladena murupinnale. Ehk tulebki torm, vilets tüvi murdub ja ta langeb niisama ägades nagu need teisedki seal.

Ja siis on täielik ots.

Aru saades, et tal enam kusagile pole minna, hulkus vanake ka siiski veel raiestikus, kui päike ammu oli looja läinud ja kollased kiired kändusid raiestikus lugesid.

Läks öö mööda, teinegi päev ja alles siis mindi vaatama, miks vanake saunast välja ei tule. Saun oli tühi. Vanakese mõistatuslik kadumine selgus alles siis, kui ta surnukeha raiestikust üles leiti ja külas kõneldi: vanamees lõppes ühes metsaga, mida ta eluaeg oli hoidnud.

Teisiti ei võinudki olla.

LUMI

Sajab lund . . .

Nädalate kaupa oodati lund, pehmet valget lund. Tuleks ta ometi ja mähiks maapinnasse kistud vermed ja hoolimatult lõhutud haavad osava haigeravitsejana kinni.

Ülbelt sõtkutakse vedelat pori õuedel ja sitket savi teedel. Laisalt tõstavad härjad vankri ees jalgu ja sügavasse lõikavad rataste laiad pöiad pikaldaste vihmade läbi ülesporsutatud heinamaa kamarasse. Läbipaistmatuks juugaks muutub vesi maanteekraavides ja laisalt voolavates soo-ojades.

Isegi tuppa ronib inetu sügisene muda ja lamab pelgamatult põrandal.

Kortsus näoga maa mäletab hästi veel ilusat õielist kevadet, uhket suve ja rikkalikku sügist. Ta istub nüüd kurvalt vesiste hallide silmadega ringi vaadates ja oma noorust ja armastust taga leinates. Nädalate viisi tukub ta ainult lühikeseks lõunaajaks ärgates ja neid kuldseid päikesekiiri meelde tuletades, mille suudlemine temas tulise sigitusekiima põlema süütas. See oli aeg, kus igas loigukeses sinise taeva all sõitvad ehmespilvekesed endid peegeldasid ja kus ta edvistades ehete valikus ei väsinud.

Nüüd häbeneb maa oma nägu ja ei lähe päevagi mööda, kus sa kurbusepisaraid kuivanud raudreiekõrrel ja lehtedeta sarapuuoksal ei silmitseks. Elu koondab ennast majade ümber ja eemal vainul, kus suvel mängiti ja sõda peeti, jookseb tihe uduvihm kütisesuitsu näol edasi.

Sajab lund . . .

Lahingus puruks kistud ja inetu tardunud verega kaetud rinnale pannakse valge ordutäht ordutähe kõrvale. Ainult kõrge väärtuse hindamiseks ehitakse nii rikkalikult murupinda. Harjunud halastaja käsi katab kannataja haavad hoolikalt, neid ikka rohkem ja rohkem aatelik-puhta valge villa sisse mähkides.

Igal helbel, mis kirdetuules liugub, on elu, ja nagu porist maapinda kartes kõigub ta argselt üles ja alla. Need helbed hõljuvad inimeste mõtete viisil nendesamade mõtete moodi, mis alaliselt loodavad ja kahtlevad. Kogu taeva ja maa vahe, mida siiamaani hall uduvihm täitis, on korraga elama hakanud. Sa oled määratu suures pidusaalis, kus sind vallatu pillavusega hõbetähtedega ja säravate pärlitega üle kallatakse.

Sa jääd seisma, lased need tähed oma mütsi, oma kuue, isegi oma palge peale langeda ja naeratad.

Juba katab maapinda lumevaip — ainult teedel mustavad veel üksikud kohad. Siiamaani õhus tundunud vedela pori hais on kadunud ja ettekujutatavat puhast õhku võid nüüd piirita külluses hingata.

Sa istud korraga kuninga pidulauas.

Pilved kaovad ja kaugelt õhtu poolt taevarannalt heidab verekarvaline eha lumeväljadele helki. Õhk on nii selge, et sa mitme versta kaugusele ehas läikivaid mändide punaseid tüvesid võid näha. Esimene sõitja kihutab aurava hobusega mööda ja tõmbab sirged kitsad vaod pehmesse lumesse. Kaugelt paistvad liivavallid säravad viimastel päikesekiirtel üleskuhjatud kullamägedena.

Aja jooksul muutub ümbrus sinakaks, taevas on nagu seatinast võlv üle tõmmatud ja õhtutaeva kaarel väheneb hiilgavast vasest taotud poolümmargune sõjakilp.

Sa ei oska enesele midagi suuremat ja kuninglikumat ette kujutada kui talveõhtut esimese puhta lumega. Sa tunned, kuidas sul hea on olla ja kuidagi ei tahaks sa seda käest ära anda. Väsimata vaadeldes seda ilma, mis puhas kui lapse südametunnistus, kaob aeg kiirelt ja isegi üksikud tähed piirita kõrgele tõusnud taeva võlvil ei suuda sulle kojuminemist meelde tuletada.

Oi, sind armastatakse, esimene lumi!

Tuleks ometi tormi ja tuisku. Oma metsikuse peale vaatamata oled sa ikkagi meeldiv ja seegi teeb su teod andeksantavaks.

Tuisus esineb hullumeelne vaimude tants.

Valgetes loorides liiguvad nad kuuvalgetel öödel hangede harjadel ja metsa serval oleva sirge männi koor lööb neile kirdetuules lugusid. Üleslugemata on nende hulk, sest ikka kihutavad uued hulgad oma hullamises su poole ja kaovad siis niisama ruttu.

Äkki ehitab tuisk su silmade ette kõrged valgete müüridega lossid, neile kahvatanud kuuni ulatuvaid teravakandilisi tornisid peale tehes. Aga lähemal silmapilgul neid hävitades sõidab ta mööda lagedat välja edasi.

Käskusid, suurust ja vägevust eitades viskab tuisk selle ilma vägevalgi silmad lund täis, köidab tuliste täkkude jalad kammitsasse ja paneb selle, kes harjunud sadasid käskima, õige armetuna saanis konutades tee otsa ootama. Sulle tuleb meelde, kui head need teed suvel tõldadelegi sõitmiseks olid, kuid nüüd on nad kinni ja võimukandja sõiduriist pääseb niisama kiirelt kui saunamehe regigi. Need süüd, mille eest teised surma mõistetakse, võtab ta naerdes enese kanda ja hoolimatult liikumisi lõpetades, hädalisemaidki ühendusi katkestades ei viitsi ta silmapilgukski tagajärgede peale mõtelda.

Ta tahab mässata, sest muul viisil ei ole ju tuisk mõistetavgi.

Ütelge mulle midagi suurepärasemat, aga ka saladuslikumat kui kuuvalgel ööl tuisu tants.

Sa seisad keset lagendikku ja vaatled.

Hullumeelsel kihutusel tulevad nad küll lahus, küll üksteise käsist truult kinni hoides. Sinu juurde jõudes ei jää nad peatumagi, kihutavad edasi, su palet oma jääkülma hingeõhuga puudutades.

Korraga nagu väsiksid nad ja sa näed üle lagendiku paistvat mustavat metsaparrast.

Aga kauaks?

Uuesti kostab kuskilt kaugelt tormi muusika ja uued hulgad tulevad kirde poolt, oma uhkeid nipeldusi ja pikki juukseid väljas tuules lehvitades.

Ikka metsikumaks ja kiirematempoliseks muutub maru muusika ja tantsijate mürin kuuldub ülevalt taeva alt ja

niisama ka maa pealt. Nad haaravad sinust kinni, suudlevad oma jääkülmade huultega su palet, otsa, kaela nii kirglikult, et sa otse karjatad. Nad kisuvad sind kaasa, lükkavad enesega ühes ja panevad su pea sinu ümber mässavast hullusest ümber käima. Tuisk astub su ette, oma jääkrooniga ehitud pead nähtavale tuues ja oma jäiste sõrmedega su käest kinni haarates.

Tule kaasa!

Enam ei paistagi kuu, ei vilgu ükski täht — sind ümbritseb meeldivalt pehme valgusega täidetud ruum, kuhu kellegi võõra silm ei suuda tungida.

Aga see ei olegi pidusaal, vaid ägeda võitluse väli.

Meeli hulluks tegevas vihas kihutavad ratsanikkude salgad oma pikalakaliste ruunade seljas. Põgenejatele otsa ajades surevad võitlejad su jalgade ees, lahinguvälja ühest otsast teiseni surmaulgumisega täites. Kaugel mürtsub vali võitlusemuusika oma rõkkavatel toonidel ja selle vaimustusel peetaksegi laial lagendikul verepulma.

Hirm poeb su südamesse.

Üksi seisad sa siin keset välja meeletus tuisus. Aga ometi ei ole sa üksi. Sa oled isegi metsikuks muutunud nagu hispaanlane, kes oma hingega ülevalt tsirkusepingilt isuga härjavõitleja auravat verd joob. Unustades tuisku ja tormi ulgumist, tead, et keset võitlust seisad, kus tuhanded surevad, kogu ilma surmahüüetel kajama pannes.

Aga ehk oled sa tuisu vaimude tantsusaalis, kelle määratsemine sel põhjusel mõistetav, et nad ainult tohivad talve jooksul pidutseda.

Kus sa oled — seda sa ei tea, aga väsimata vaatled sa tuisu tantsu ja tunned lõbu, kui ta sind oma jäätunud huultega suudleb.

Ülistamatagi on su võim suur, talvine lumi.

Niipea, kui sa oled sadanud, paned sa pered ja külad imelikult elama. Kogu ilmale on korraga värsket verd soontesse kallatud, mis ta sügisesest poolsurma-sarnasest uinakust äratab.

Pikad teed, sirged kui sihid, tõmbad sa paari päevaga üle rabasoode, üle umblaukude, üle selgeveeliste järvedegi. Kus suvel vesi samblas alaliselt virtsus ja heinaniitja jalgu määndas, kus haisev maakevesi auras, sealt

kihutab nüüd noor hobune kergelt rege vedades kareldes üle. Sa viid teed rabade taga võhmastel kükitavate heinaküünide juurde ja juhid sinnagi juba koiduajal elu.

Igav ja õudne on sügisel küla — ta seisab surmale lähedal. Alles hommikul ärkavad mehed kõvadel asemetel roidunult oma väljavenitatud ja valutavaid sooni sirutades. Tuhmilt vaatavad nad enese ette ja suitsetavad kanget tubakat, mille suitsupilved kihvtiaurudena toas laiali lagunevad.

Aga tuleb lumi.

Juba koivalge algul käivad talus uksed ja vilguvad tuled toas. Koiduajal paned sa regede aisapärad metsateedel lõksatama ja sõrgisõidul regedel lamades kuuldub mitmelt poolt poiste laul.

Paaris reejälgedega soonid sa, lumi, kõik metsaalused tihedalt läbi, ja kui need teed tõepoolest kõik tarvilikud on, siis ei või ju aru saada, kuidas ilm ilma sinuta, lumi, üleüldse oleks elada võinudki.

Kui sügis inimese laanest, kaugetest soode taga olevatest heinamaadest ära peletas ja ta mitmeks nädalaks kitsasse ruumi vangi pani, siis on lumi see, kes ta vabastab. Lumi talutab inimese uuesti toast välja, teda oma ümbrusele lähendades, sealjuures lustiliste hüüetega metsaaluseid helisema pannes.

Sellepärast nad ka koiduajal lauldes teele lähevadki.

Ja kui siis kuuvalge öö on, kus taevas nagu hiilgavast terasest valmis taotud, mille küljes kuu ja miljonid tähed säravad, ja siis lagedat väljateed rändad, pimestab su vaadet nende kalliskivide helk, mis lumevaibale on loobitud. Alles nüüd aimad sa talvise lume kuninglikku toredust, talvise öö majesteetlikkust.

Sa jääd kauaks seisma keset lagedat, võtad peoga lund ja surud kummardudes sellega oma kuuma otsaesist.

Sa tunned — sul on hea elada ja olla.

KAEVUVÕTJA

«Kaev ei pea vett!»
«Kaevus ei ole vett!»
Nõnda hädaldati põua ajal Nõmme külas.
Palav oli päeval, palav oli ööselgi. Kui hea oleks värske külm vesi, kuidas see kosutaks ja karastaks, kuidas seda tahaksid hea sõõmu juua.
Aga ei ole vett.
Õhtul toodi kaugelt allikalt vett, aga see lõppes hoolsast hoidmisest hoolimata ja seegi tilgakene, mis järele on jäänud, pilgub tünni põhjas läbiloksunud ja soojaks läinud solgina.
Põud kestis edasi ja tuul lõõtsus nagu ahju suust. Koerad jooksid marutõbiseks jäädes küla teedel, punased keeled ripakile suus. Niihästi inimesed kui loomad tulid õhtul kaevu juurde, aga sealt hüüti neile vastu: kaevus ei ole vett! Inimesed vaatlevad kaevu põhja, kus hall mudane vesi pilkus ja kui seda üles vinnati, siis haises ta. Koduloomad surusid oma päikesepaistest ja kuivast tuulest lõhkenud ninad haisevasse vette ja püüdsid vastumeelselt endi janu kustutada.
Virgad käed olid kevadel lilleseemned mulda pildunud, noori taimi hoolega kastnud ja igatsusega õisi oodanud. Kuid nüüd lõid need taimed närtsima, sest nad ei saanud korralikult kastmist. Neitsi seisab peenra ääres, tõstab hoolikalt närtsivat lille, teda õrnalt palisse surutud kepikese külge sidudes, ja ohkab: «Oleks ometi vett!»
Kui lõbus sel ajal oli, kui kaevus küllalt selget vett oli.
Tüdrukud ja poisid istusid õhtul kaevule kokku tulles ta raketel lõbusas jutuajamises. See küla kaev oli alati

hea kokkusaamise koht. Tüdrukutel olid triibulised sitsrätikud peas, otsad kurgu alt kokku sõlmitud, varrastega kootud villased kampsunid seljas, küüdud seelikud, punased sukad ja uued pastlad. Poisid viskasid neile pikast kaevukünast selget vett riietele, tervist ja jõudu õhkuvatele paletele ja kiljatamine kostis vaiksel õhtul kaugele üle nõmme.

Aga seal hakkas vesi põua ajal kaevust alanema. Esmalt said varased veetoojad enda jaoks, aga pea kadus ka seegi. Ämbrisse tuli ainult haisevat ja hallikat juuka, mis kellegi janu ei kustutanud ja mida keegi ei tahtnudki suhu võtta. Näis, nagu oleks keegi veesooned katki löiganud, nagu oleks lühikesel suveööl kaev tühjaks varastatud ja selge vee asemele sinna haisevat juuka sisse kallatud. Tulid ju nüüdki külainimesed õhtuti kaevu juurde, istusid ta raketele, aga kaevust tõusis üles külmus ja vastik juuga hais.

Inimesed olid nukrad, näod tusased, sest nad igatsesid peale rasket päevatööd värsket kosutavat vett.

Käidi kaugelt mäeveerult üleskeevalt allikalt vett toomas, kuid see talitus oli väga tülikas. Tee sinna oli auklik, kivine, rohkesti loksus vett astjast maha ja mis kodusse jõuti tuua, läks astjas seistes soojaks ja kaotas oma kosutuse- ja karastusevõimu.

Kogu küla oli joogijanus.

Seal tulid mehed ühel päeval küla kaevu juurde kokku.

«Vana kaev ei pea vett,» kõneles kõige vanem nende hulgast. «See ei ole esimene kord, sest ka ennemaltki on ta meid mitu korda joogijanusse jätnud, nii et pidime nõrkema, sest et karastavat vett kusagilt saada ei olnud. Kui vihmased päevad tulid, andis ta meile uuesti vett ja meie unustasime kergemeelselt oma häda ja olime jälle rõõmsad. Aga eks nüüd ole sellest küll ja ma ütlen, kas ei oleks sünnis uut kaevu kaevata, otse allika soonte peale, nii et ta meile suudaks aasta läbi vett anda, kange põua ajalgi, kui nõmm kõrbema lööb?»

«Jah, teeme uue kaevu!» hüüdsid kaevu ääres olijad ühest suust. «Teeme uue kaevu, niisuguse, mis alati vett peab.»

«Meie ise ei tea kohta, kuhu uut kaevu kaevata, sest meie ei näe maapõhja vee sooni, mida mööda selge vesi

voolab. Huupi ei või kaevata, sest kergesti võiksime enestele jälle niisuguse kaevu teha, mis vanast sugugi parem ei ole. Meie peame kõigepealt hea koha leidma. Kes näitab meile selle kätte?»

«Oi, eks kaevuvõtja. Eks ikka kaevuvõtja, kes siis muu.»

«Hea küll, toome kaevuvõtja, kes meile koha näitab, kus maa all selge vee sooned voolavad, ja meie kaevame siis kaevu, kust aasta läbi võib vett vinnata.»

Kui hea see on, kui alati värske kosutav vesi saadaval. Põua ajal tulevad loomad kaevukünale, suud kuivad ja ninad nõmme ohakate teravatest okastest katki pistetud, ja joovad isuga värsket vett. Uueks lõbusaks kogunemiskohaks muutub kaev peagi, ja kuival ajal ta raketel istudes ei tõuse sealt alt sugugi inetut juuga haisu. Ei ole ka kellelgi tarvis pikka kivist ja auklikku teed mööda allikale minna sealt vaevaga selget vett tooma, mis aga teel ära loksub, soojaks läheb ja ihaldatud kosutust ei pakugi.

Neiu võtab selget värsket vett pangest, valab lilledele ja nende lahtilöönud nupud laotavad tänuks maitsevat lillelõhna õhus hõljuvast kastest rõskeks muudetud õisesse õhku. Hea on, kui alati värske vesi saadaval.

Kuidas võidaks küll ilmas elada, kui inimesi ei oleks, kes võivad sügavasse maa alla selge vee sooni näha. Üüru külas elab kaevuvõtja, kes ümberkaudu kümned kaevud on võtnud ja ei tea keegi tema eksimisest kõnelda. Igalt poolt, kus ta koha kätte näitab, leitakse maa põhjast selge vee sooned. Jutud liiguvad Üüru Jaanist rahva seas, need punuvad ta pea ümber aupaistuse pärja ja temast kõneldakse nimelt suure lugupidamisega. Veesooni näeb ta oma imelise mütsi abil, mis sõrmeküünest kootud, aga kinnitatakse ka sedagi, et ta inimese mõtteid näha. Ilma Jaani abita ei katsutagi kaevu kaevata, sest kus võib siis teine inimene mitme sülla sügavusele maa põhja näha.

Muidugi ei või.

Vana Jaan toodi Nõmme külasse.

Vanamees paksu valge habemega, kõrge kortsulise otsaga ja tarkade silmadega. Tal olid kaks haljast

vahtrapuu oksa käes, mille lehed tuule käes vilkalt lipendasid. Vana kaevu juurde astudes vaatas ta hulk aega ainult selle põhja, kust põhjast juuk vastu läikis ja rõske inetu hais üles tõusis.

«Või ei pea teil vett?»

«Ei pea,» ütlesid mitmed, «ja meie oleme päris hädas. Allik on kaugel, tee on vaevaline ja sealt toodav vesi loksub maha ja läheb soojaks, nii et õieti ei kõlbagi.»

«Teie tahate siis ikka uut kaevu kaevata?»

«Jah, tahame. Mingu maksma, mis läheb. Ükskord kulu kanda ja vaeva näha — ega meil siis enam niisugust kimbatust karta pole. Hea, kui vee sooned siitsamast lähedalt leiate, sest uus kaev peaks ka kogu külal kergesti kättesaadav olema.»

Nüüd astus vanamees hoolikal sammul edasi, sealjuures alaliselt maapinda silmitsedes ja haljaid vahtraoksi kõigutades. Ta läks veidi tänavat mööda, kõndis mööda nurme, astus üle aia põllupeenrale. Temaga ühes läksid paar vanemat külameest, aga nooremad mehed, poisikesed ja naisterahvad seisid kaevu juures koos, põnevusega uue kaevu koha otsimist silmates.

Viimaks jäi vanake vanast kaevust sada sammu edela poole aianurka seisma, kohta, mis paksu muruga kaetud oli, kus hanijala pikad pruunid varred mööda maad roomasid ja ta ütles:

«Siia tehke kaev!»

«Uues kaevus on vesi, uus kaev peab vett,» kõneldi külas. «Kui tal juba nüüd vesi sees, ega ta siis ilmaski kuiva.»

See oli õige.

Paari sülla sügavuselt tabati vee soon, mis nii suurel hulgal vett andis, et rakete panemist raskendas.

Vesi on hea — värske ja kosutav.

Loomad tulid kõrbenud nõmmelt kuivade suudega kaevule, jõid seal värsket vett ja nende pilkudesse asus julgus, elu, nende vaatest hävines väsimus.

Neiu seisab oma üleni mustaks piserdatud lillepeenra ees ja hingab lillelõhnaga täidetud õhku. Ta lilled tõstavad päid ja vaatavad rõõmsalt kosutavasse öösse — aga ka päikese kuumi kiiri ei karda nad nüüd enam.

Neid kastetakse tihti värske veega.

Külas unustati ruttu vaev ja piin, mis veepuudus oli valmistanud, sest värske kosutav vesi oli nüüd igal ajal ja kergesti saadaval.

Kui uuele kaevule rakked peale raiuti, muutus ta peagi õhtuti armsaks kogunemiskohaks. Seal istuti, naerdi ja lauldi peale päeva loodet ja laul kajas kaugele üle lageda nõmme.

Vana kaevu koht jäi õudseks ja lapsed jooksid peale päeva loodet temast mööda pikka keerdu tehes.

KÜTISEMAAL

Tiheda veeauruga oli ilm nagu sinise suitsuga täidetud; see voolas jõena lagedalt metsa vahele ja kattis villasest riidest kuue kerge halli uduga.

Tee äärest tõusis mädanevate lehtede hais üles ja iga rao otsas kükitas läbipaistev veetilk. Tee loogeldas hiilgava halli mudajõena metsa vahel ja jalad lõid valutama kitsal teeserval hoides ja tahedamaid kohti otsides. Mitmel pool tee ääres olevatel aasadel virvendas vesi, millest kuivanud kasteheinakõrred välja paistsid. Vahel lendas rähn loogeldes üle tee, istus kärelõhe küljele ja tagus koore vahelt ussikesi saagiks.

Ma läksin teed mööda, mis mulle lõpmata pikk näis. Niiskus, mis mind vahetpidamata ümbritses, tundus riietest läbi tungides vastikuna ja muutis meeleolu raskeks. Juhmilt astusin edasi. Mõtted olid nagu jalutud sandid, kes kättepüüdvast eesmärgist kaugemale ei jaksa, nagu roidunud koerad, kes endid kuidagi jalust ei jaksa koristada.

Pilved langevad su peale, suruvad sind; kitsikuks muutub see ilm, mis suvel, kus sinine taevas kättesaamatus kõrguses paistab, nii meelitavalt hõiskamisele kutsub.

Sulle tuleb korraga meelde: niisugune hall elu on küll ilma igasuguse eesmärgita. Kus sa suve jooksul kangruna oma edaspidist elu kudusid, kangasse ilusaid heledavärvilisi lootusekudesid sisse lüües, näed nüüd, et see kõik ainult jämedaks ja hõredaks kotiriideks on valminud. Kus sa suvel peenraid üles lõid, neile hoolega ilusaõielisi lootuselillesid peale istutades, leiad nüüd, et need kõik lihtsa umbrohuga on kaetud.

Alles nüüd näed, kui kaugel ja kättesaamatu see kõik on, millest mõni aeg tagasi kui olemasolevast asjast unistasid.

Ja kui tühine see kõik on. Oli aeg, kus see tee-äär tuhandetes õites kirendas, toomingas oma helmeid lumena pillas ja rääk paksus luhas kisendas. Kus see nüüd on kõik?

Kõik on kadunud.

Kibe valu täidab rinda. Külm on, nagu oleksid jääd rohkesti alla neelanud.

Kas siis rõõmul hõiskavast ja edevalt ilutsevast kevadest jälgegi ei ole järele jäänud?

Sa tunned, kuidas kõik su kaugeleulatuvad ihad kustuvad ja sa vajud sellesse ääreta udumeresse, tühjusesse, kust sulle ainult rõske veeaur vastu silmi lööb ja vastik mädanevate lehtede hais ninasse tungib. Su ihaldus püüab karkudel üle ukseläve komberdada, sooja tuppa, kus sa oma väsimusest võiksid kosuda. Sinna jääb ta nagu vigane sant sooja ahju paistele istuma.

Seesama, mille järele iga loomgi igatseb, kui sügise vihm ta karva on ligemärjaks teinud.

Viimaks ometi!

Ma nägin, kuidas mets harvenes, kuidas mõnelt poolt puude vahelt hall taevas ja maa paistma hakkas. Need märgid ütlesid, et varsti igav ühetaoline metsatee lõpeb.

Tundsin tuules selgesti põleva maa haisu.

Mets muutus madalaks võsastikuks ja sealsamas tee kõrval nägingi suitsevaid mätaste hunnikuid. Ühes kohas leegitses tuli ja selle lähedal raius mees maad.

Leekiv tuli kutsus meelitades ligi. Ma astusin teelt kõrvale ja läksin mööda niisket maapinda kütisetegija tule juurde.

See oli vana mees, lumivalge pea ja habemega. Kõige jõuga töötades oli ta enese palavaks ajanud ja mütsi peast kase hagude otsa visanud. Ma nägin, kuidas ta rasket maaraiumiskirvest taktis tõstis, sellega sitkesse tihedasse kargesse lüües. Aga ometi olid ta hoobid nõrgad ja alles mitme löögi järel suutis ta kämblasuuruse kargetüki lahti kiskuda.

Ta oli vist kõva kuulmisega, sest seegi ei äratanud ta

tähelepanemist, kui mu jala all rehavarre-jämedune kuivanud lepp murdus.

«Jõudu!»

Ta töötas edasi.

«Jõudu!» hüüdsin ma uuesti, ta lähedale astudes. Isegi lähedalseisev kuusemetsa parras heitis mu hääle nõrga kajana tagasi.

Maaraiumiskirves jäi kargesse ja pikaldaselt, ettevaatlikult, nagu osav masinajuht masina seisma paneb, ajas ta enese sirgu, vaatas minu peale ja lausus:

«Jõudu tarvis!»

«Olge hea, kas Kasesalu siit veel kaugel on?»

«Sealsamas ta ongi. Paistab juba.»

Ta näitas käega.

Ilm oli veidi selgemaks läinud ja umbes poole versta kauguselt paistsid üle põldude talumajad.

«Kas teie ise vahest sealt oletegi?»

«Sealtsamast küll.»

«Vist peremehe isa?»

«Sedamoodi küll.»

«Raiute siin uut maad?»

«Mis ma nüüd raiun, aga eks nokitsen niisama natuke. Mis see vana inimene enam jaksab.»

«Lubate ehk tule juures mind veidi soojendada.»

«Heldeke, miks ei. Soojendage ikka!»

Vanake võttis mütsi, tõi siis sülega hagu tule peale. Leegid laulsid esmalt tooreste oksade ümber pilli, kargasid siis agaralt peenematest raagudest kinni ja peagi tõusid nad kõrgele halli sügiseudusse.

Riietest läbitungiv ja vastu nägu helkiv kuumus mõjus meeltülendavalt. Tundus, nagu oleks hulk kuuma verd südamesse kokku voolanud.

Ma vaatlesin seda lumivalget vanakest. Sügava kortsu kortsu kõrvale oli pikk elu ta lahjasse palgesse raiunud, ta käed olid ettepoole välja venitatud, õlad längu vajunud. Aga ometi ei olnud need hulgad aastad sõbralikku vaadet ta sügavatest kulmude alla vajunud sinistest silmadest suutnud riisuda.

Vana ta oli ja jalga tõstis ta vaevaga. Kui ta piipu pani, värisesid ta käed nii raskesti, et suure vaevaga sai tubakapuru kahasse toppida.

«Kas teie suudate veel seda rasket tööd teha?» küsisin ma teda silmates tõsise osavõtmisega.

«Mis ma suudan, eks ole nii moodi pärast. Siin see maa on, kogu nädala töö.»

Kuid minu meelest polnud ülesraiutud maatükk sugugi väike.

«Kui vana teie olete?»

«78 sai täis.»

«Ja teete seda rasket tööd?»

«Minul teda teha tarvis ei olekski,» ütles ta ja mu mõttest nagu aru saades jutustas vanake edasi: «Ega keegi mind ei sunni. Eks see ole nii mu oma tahtmine. Olen ju teda eluaja raiunud, sellega nii harjunud.»

«Teete selle põlluks?»

«Eks ikka, aga ega need noored nüüd enam nii raiu. Neil on nüüd niisugused sahad, tõmbavad aga maakamara üles. Enne pidi kõik raiuma. Need vanad põllud on kõik minu üles raiutud.»

«Teie olete siis ammugi selle koha peal?»

«Ise ma ta ju siia asutasingi. Mis siin siis enne oli, pisike saunakoht metsa võhmal. Ikka natikehaavalt sai karet raiutud, põõsaid juuritud ja nõnda põldusid laiendatud. Enne pidi kõik raiuma, ega siis veel niisuguseid tööriistu olnudki.»

Ilm läks veidi selgemaks, nii et pilk võis takistamata üle laialdaste põldude rännata, mille keskel talumajad neid ümbritseva viljapuuaiaga olid.

«Sellest on küll hulk aega mööda, kui Kasesalusse asusite?»

«Üle viiekümne aasta. Ega sa korraga kuigi palju jõua. Aga iga aasta ikka. Kui juhtus vaba aega olema, siis tegin jälle veidi juurde ja aasta kohta korjas nii mõnigi vakamaa. Nüüd on koha järgi juba põldu küll, jõuaks aga neidki väetada ja harida.»

«Kas see töö viimaks teid ka ära ei tüüdanud? Ega see maaraiumine kerge töö ole.»

«Kerge ta ei ole, aga kuidas sa siis tüdined, kui midagi teed. Ega siis keegi teine juba mulle abiks ei tulnud maad raiuma ja põldu tegema. Eks ma ikka pidanud ise tegema.»

Tuli oli haod läbi söönud ja leek langes alla.

«Teie olete hulka teed käinud. Istuge siia kubu peale — ma lähen toon veel puid juurde.»

Ma vaatasin seda vanakest. Viiskümmend aastat tagasi asus ta metsa elama. Väikseid põllulapikesi piiras igast küljest sitke kare ja kõvade juurtega võsa. Viiskümmend aastat tagasi lõi ta esimest korda terava maakirve kargesse, raius võimsal käel katki võsade sitked juured ja võitis enesele jalatäis-haaval uut põldu juurde. Tal oli eesmärk ja väsimata, raugemata selle poole püüdes, oma kätega enese all jalatäit maad jalatäie järel võites, on ta suutnud siia laialdased põllud luua.

Ma tundsin, kuidas selle vanakese peale mõtlemine mu südant soojendas, julgustas, laisaks jäänud vere kiiremale tuksumisele kihutas. Mu meelest oli, nagu oleksin enese ümber lillerikast aasa ja kõrget sinist taevast näinud ja isegi mu kootud kangas, ilusate lootusekudedega kirjatud, paistis mulle silma. Vanake oli viiskümmend aastat hoop-hoobi järel seda müüri, mis teda ta eesmärgist lahutas, purustanud ja nüüd oli see viimaks langenud. Viiskümmend aastat oli ta võidelnud, oma nooruse, jõu võitluse ohvriks toonud ja nüüd oli tal võit.

Vanake viskas kubu tule peale ja varsti leegitses meie ees tugev hele ja rikkalikult soojust pillav tuli.

«Teie ütlesite, et viiekümmne aasta eest hakkasite kohta asutama?»

«Nii küll.»

«Kas teil oli siis kohe mõte endale siia suurt talu luua?»

«Kui suurt nüüd, ega seda ei võinud teada. Aga eks see olnud küll, et mis vakamaa ikka üles harid, see sul põld jälle niipalju laiem on.»

«Kas koht oli kohe teie oma?»

«Seda ta küll ei olnud, aga sellest on ka üle kolmekümne aasta möödas, kui ta ära ostsin.»

«Siit ümbrusest rändas sel ajal rohkesti inimesi välja. Kas ei tulnud ka himu minna võõrsilt paremat otsima?»

«Eks ikka saanud sellest ka räägitud, aga ikka nagu ei tulnud õiget tahtmist. Kuidas sa nüüd lähed, kus sa nii palju vaeva ja higi oled kulutanud. Oli ikka mõte, et eks siingi saa läbi ka, kui ikka vaeva näed. Ega see hea mujalgi muidu kätte kuku.»

«Aga miks te siis nüüd veel raiute. Eks ole ju nüüd põllud laiad küll ja sahaga on hõlpsam uut maad üles võtta?»

«Eks ole see nagu harjunud. Ega mina nüüd sellest enam midagi saa, aga eks lapsed ikka. Nendele ta jääbki ju kõik.»

«Kas siin teisi peremehi palju on, kes sel ajal oma kohad asutasid?»

«Eks ole mõned ka, aga paljud on aja jooksul kadunud. Mõned ütlesid, et ega sellest ikka midagi välja tule. Millal sa sedaviisi niisuguse koha saad, mis sind elatab. Nad viskasid kargekirve käest ära ja läksid iga nelja tuule poole. Annaks jumal, et nende käsi hästi oleks käinud. Vana Kuuse Madis on see, kellega seltsis asusime. Sealsamas teinepool algabki nende karjamaa. Ega ta põllud meie omadest pisemad ole ühtigi ja oma koha ostis ta pea sellelsamal ajal ära kui mina.»

«Teie olete oma elutööga rahul?»

«Mis nüüd rahul või mitte, aga eks ikka tööd saanud teha küll. Ega siis viga ka ole. Nüüd peab poeg kohta, aga ega meil puudust ole. Eks põldudel ikka kasva vilja oma jaoks, kui aga jumal sooja ning niiskust annab. Kauaks mind enam on, tehku edasi.»

«Vanaisa, tule koju — ko-o-juuu!»

Hõbeselge hääl helkis põllu äärest.

«See on väike pojatütar, ega see laps must taha maha jääda. Väike hea laps, kõige noorem teine. Aga täna on juba õhtu käes, ei enam lähe kusagile. Eks tulge meie poole öömajale.»

«Heameelega, heameelega.»

Ma sammusin rauga kõrval. Tema küüruvajunud kehast voolas minusse julgust, soojust ja jõudu.

Ma nägin, kuidas ta rasket maaraiumiskirvest taktis tõstis, sellega sitkesse, tihedasse kargesse lüües.

KÕRTS

Keegi ei tuleta teda meelde, ehk kuigi temast juttu tehakse, ei taheta temast midagi head ütelda. Näidatakse vihase valuga tema poole: näe, seal ta seisab, kes meie rahva verd ja higi on imenud, rahva edenemist luupainajana hoolimatult rõhunud.

Ei ole ka ime. Laulikud laulavad ainult sellest päikesest, mis elu ja jõudu annab, vaimustatud isamaalased unistavad ainult nendest aadetest, mis terve rahva vere kiirele jooksule sunnivad ja vanaaja uurijad käivad nagu varjud kuuvalgel ööl ümber ja otsivad kadunud aegadest neid tähtesid, mis sellel ajal surutud rahvale teed valgustasid.

Aga ikkagi valgustasid.

Teda ei tuleta keegi meelde, sest mis head võiks siis ka külakõrtsist kõneldagi. Olgugi et ta aastakümneid meie rahva elus tähtsaks teguriks on olnud, kaob ta tähelepanemata nagu vari ja kellelgi ei tule meelde ta hauale palukavartestki pärga panna ega temale lahket sõna järele hüüda.

Niisama vähenõudlik kui ta elus oli (ma mõtlen seda muidugi väliselt), nõnda on ka ta lahkumine ilma kaugelekostva kärata.

Kaduvale kõrtsile ei panda kandlemängusid helisema, ta hävinemise sõnum ei riku silmapilgukski unerahu.

Ma näen teda praegugi veel, kuidas ta seal mäenõlvakul tolmuse maantee kaldal aastate kaupa laisalt lamas, madalad hallid uksed alati vastu lõunat lahti. Vanemad mehed mäletavad ka urmseks näritud postide peale toetavat losakile vajunud räästast, viltuste piitadega ust, mis

lahti tehes ikka kägises, ja üleni tolmuga kaetud kustunud klaasidega aknaid, mis nagu sandi haiged silmad teelisele otsa vaatasid. Aastakümnete eest kõneldi: kõrts ähvardab kaela kukkuda, aga siiamaani pole ta veel oma ähvardust täide saatnud.

Kui ümberringi uued voolud nagu hea pärm käärimist sünnitasid, elanikud endale uued majad ehitasid, mille suured selged ruudud alla langeva verekarvalise päikese valguses kirgasid, jäi kõrts ikka endiseks: ta ümbrusest imbus vastik sõnnikuhais kaugele ja miljonid sitikad aelesid rooja sees ta ukse all ja peale päeva loodet ronis inetu kärnkonngi ta vundamendi ääres.

Kõrtsil on omapärane meeleolu. Joodik võib päevade kaupa poolpimedas kõrtsitoas koonutada. Ta viibib nagu kusagil nõiakambris, kust ta väljapääsemiseks teed ei leia. Tundide kaupa vahib ta vahetpidamata auklikule paepõrandale ja kõneleb iseendaga. Ka siis lepib ta kõrtsiga, kui tal raha pole ja viina ka võlgu ei anta. Ka rahata inimese kohta on kõrtsil oma tõmbejõud.

Traditsiooniline on see külakõrts, sest ei ole aastakümnete jooksul seda keegi näinud, et ta oma viisisid ja kombeid oleks muutnud. Ka täna tuleb ta oma võõrastele niisama vastu kui vanaisade ajal ja ennemini kaob ta, kui mingisuguse uue peale üle läheb. Kui igal pool heledad lambid põlevad, ilmas gaasist ja elektrist kõneldakse, jääb külakõrts ikka oma suitseva ja haiseva lambitule juurde ja heidab ühes sellega ka hinge.

Auväärilise alalhoidlus!

Vana «Runk» tuleb kõrtsi. Ta oli omal ajal kohapidaja, aga nüüd on ta saunamees, kuid kõik need elumuutused ei ole ta sõprust kõrtsiga suutnud katkestada.

Kõrtsituba täidab lämbunud rõske õhk, aga see õhk on omane, sest selleta ei olekski kõrtsi. Sealsamas on see leelõugas, kust aastate kaupa krobeliste jõhmakate liikumistega sõrmed elavaid süsi piipudele otsisid ja kortsuliste nägudega mehed sagris habemetega ja sugemata juustega endid soojendasid. Ja kui ühed põlved kadusid, tulid teised asemele, ilma et leelõugas kunagi vahet oleks märganud. Väikeste neljanurgeliste akende suitsunud ruudud ei lase küll kuigi palju valgust sisse (ega seda

kõrtsituppa ka kuigi palju tarvis lähegi), aga selleks on nad head küll, et nendest läbi maanteele ja veidi kaugemalegi võib näha.

Ja kõrtsilistele on sellest silmaringist küll.

Kõrtsituba on täna tühi. Vana Anń, keda kõrts «Rungi» nime all tunneb, köhatab ja sellepeale tuleb tagakambrist kõrtsimees. Ta pani seal praegu küpsetatud kärbseseene madalale taldrikule ja tõstab selle leti nurgale vaatamiseks, kas ka tapab.

«Näe, Anń meie poole tulnud,» ütleb kõrtsmik ja ta paks nägu, millel taldriku peal oleva seenega rohkesti sarnadust, kisub lõbusale jumele. «Mis uudist siis küla pool kuulda?»

Anń ei tõtta sugugi kõrtsmiku küsimuse peale vastama, seda kõrtsmik nähtavasti ka ei ootagi. Ta võtab letilt pudeli ja kallab klaasi täis.

Kes nüüd arvab, et Anń kohe klaasi kallale kargab, see oleks valel teel. Ei sugugi. Anń istub leti kõrval olevale pingile, otsib pikkamisi piibu, täidab selle muheda tubakapuruga, paneb põlemagi, aga ei siruta ka siiski veel kätt, kui kõrtsmik teda paaril korral sunnib. Ainult vanamehe pilgud hulguvad agaralt viinaklaasi ümber, seda hoolega silmas pidades nagu kala meelitavat sööta.

Keegi ei võiks ütelda, et see mees viina pärast siia tuli. Ei — ainult kõrtsimehe sundimise peale sirutab ta käe ja teeb sellejuures näo, nagu ei maitsekski see talle sugugi.

Aga varsti leiavad nad kõrtsmikuga teineteist ja nüüd tunneb Anń, et see ta päris koht ongi, — paik, kus ta suguvõsa aastakümneid on istunud. Nad satuvad vaiksesse kõnelemisesse ja jutt jookseb tõusanguteta, pöörranguteta ühetasaselt vaikselt nagu soo-oja mudane vesi, millel kusagile ruttamist ei ole.

Anń joob klaasitäie teise järele ja ta silmade ette kerkivad minevikust piltidena läbielatud ajad. Need tõusevad nagu udusagarad soomaa peal, on keskelt katki, hõreda looriga kaetult libisevad nad ruttu ja värisedes nagu kinematograafi kangal. Enne kui ta õieti mõnest kinni haarata saabki, kaob see jälle. Ikka kiiremalt liiguvad udupildid kaugel hallil kangal ja nad viivad ene-

sega Annu kaasa mõtete keerusse. Ta kargab neid mööda, nagu poisike rabamätastel, hoolega hoides, et jalg vahekohtadesse ei satu. Ta näeb juhtumisi oma peremehepõlvest, sellejärel leiab ta udukogudest oma väljaviskamise ja sauna kolimise lood.

Annu pea on raskelt käte vahele vajunud ja üksi istub ta leti ääres omaette kõneldes. Ta sõnad on niisama katkestatud, sidumata, kui need mineviku pildidki. Kõrtsmik on ära läinud, suitsunud kõrtsituba tühi, kuna õhku omapärane õlle ja viina aur tihedasti täidab. Ainult kärbestel on voli tühjas toas omal viisil pidutseda. Tuhmiks kustunud aknaruudud on nendega üleni kaetud, paljude aastate eest ülelubjatud lagi ja seinad on nende all, kuna sajad Annu peale laskuvad, seal ta kõrvadesse, silmadesse ja ninasse tikuvad.

«Kurat. Mina ikka ei jäta. Nad peavad nägema, et ma mees olen!»

Otse õudsena kuuldub see hüüd tühjas kõrtsitoas. Kusagil tagavaraks oli selles hallis hinges veel säde, mis põlema kargas. Aga paljalt säde — sest ta kustub ruttu ja sügavamale langeb vanakese pea ja segasemaks muutub ta sonimine.

Üksikud soost tõusvad udusagarad kaovad ja kogu ümbrus mässitakse hallisse pilvesse, millest ta pilgud enam ei jõua läbi tungida. Ta ei näe enam minevikust üksikuid piltisid, vaid need on nagu kohisevad mudased vood, täis üleskistud kõrkjaid ja rämpsu, mis nüüd ta jalgadeni löövad. Ta saab veel aru, et tee nendest mudavoogudest läbi tuli, mäletab sedagi, kus ta seal oma elu pärast heitles, kuni ta selle viletsakese siia kaldale tõi. Siin ta nüüd on, — eespool ei seleta silm enam teed. Mees hädaldab nagu eksija hukatust nähes, aga keegi teda ei aita. Ta vaim põgeneb ohtude eest, need on nagu hullude koertena ta kannul, ähvardades alaliselt ta sääremarjadesse kinni hakata. Viimaks näeb ta enda ees mäge, ruttab sinnapoole, aga väsinuna langeb ta tee peale maha. Veel teeb ta hädalisi liigutusi, kutsub abi, aga ei ole kätt tema avitamiseks.

Ja sinna ta jääbki — tõsises elus kõrtsi pimedas nurgas ärkamist oodates.

*

Mäe veerul maantee ääres lossutas kõrts mitmed põlved. Igavesti elava muinasjutulise nõianaise sarnaselt ei muutnud ta oma välimist kuju. Külas ei teadnud keegi, millal ta noor oli, ja oodatud ja ammugi ettekuulutatud kokkulangemist ei näinud järeltulev sugu. Võib olla, et vargsel viisil talle kusagile vildakile vajunud seinale post alla mahutati, aga see kõlbas kohe sinna külge, nagu oleks pandud tugi juba ennemaltki osa sellest kõrtsist.

Saladuslik vaim hoovas sellest vanaraugast, mis mitu põlve seal mäekallakul omapärast viina ja õlle haisude segu tuulde puistas. Ta surus raba taha tõrjutud küla enese võimu alla, pani ta rasket kümnist maksma ja sundis teda ka siis truult kohusetäitmisele, kui ta lapsed aganast leiba süües näljapiinas ulgusid. Saladuslik kõrts ei tunnistanud ikalduseaastaid, aga ka hea lõikuse ajal ei tõtanud ta edvistama: ühesuguseks vanaraugaks, kes oma haigete silmadega pimedasse öösse vahib, jäi ta alati.

Ta lossutas seal mäekallakul kehastunud vandena. Tema oli see, kes sealt pimedal ööl alla küla poole astus, nende põldudele ohtrasti umbrohtu heitis, meeleheitjale nööri poomiseks pihku pistis ja oksjonilaual väsimatult vasaraga tagus. Ta hulkus öösel mööda rehealuseid ja tallas loomi painajana ja külvas nad üle täidega, nii et nad endid oma karedate keeltega puruks lakkusid.

Vahel said nad ka oma hädast seal rabade taga võhmaste otsas aru, ulgusid nagu haavatud ilvesed laanes, aga ainult kõrts oli see, kuhu nende hääl ulatus.

Ta käis nende hulgas nagu arst, lõikas nende rinnad lahti ja kiskus sealt välja aususe, armastuse, julguse ja tööhimu ja pani oma räpaste sõrmedega selle asemele kelmuse, viha, viletsa alatuse ja röövimise himu.

Oma tööd ta tundis, oma asja oskas ta ajada, see vana kõrts seal tee ääres rinnaku veerul. Nõnda kasvatas ta oma poristel kätel meil mitmed põlved, suudles neid oma suuga, millest roojane hais lehkas, ja lõbustas pikad ajad inimesi oma viisidega, mida ainult kõrts julges pimedal ööl laulda. Igasuguse tulukese, mis olekski lõk-

kele löönud, oskas ta hävitada ja aastakümneid magas küla raba taga nagu totter ja kõrtsi uneviis venis ta kohal laisalt nagu soo-oja mudased vood.

Ma kuulsin: kõrts mäekallakul olla kadunud; kuulsin seda ustavalt poolt. Aga seda kuulsin ma ka, et küla raba taga olla ärkamas ja nüüd rommida mehed postisid rabasse, mille üle nad teed kindlale maale tahavad teha.

Oleks see õige ja läheks see korda!

NEEDMINE

Kangeks jäänutena pika tee sõidust ronisime mäeveerul külakõrtsi ees vankrilt maha, päästsime sedelgarihma lahti, viskasime hobusele tugeva kahlu heinu ette ja läksime madalast uksest läbi kõrtsituppa. Sumbunud hais ühes vinguga, mida leel rippuva paja all olevad õhkuvad tukid laiali laotasid, lõi meile vastu nägu. Läbi kustunud ruutude tungivad päikesekiired langesid tolmuvihkudena konarlikule paepõrandale, kuna väikeseruudulistel akendel tuhanded kärbsed porisesid. Neid ajasid ruutudel taga ja tapsid kaks last, kellel soojast ilmast hoolimata väikesed võidunud kasukad seljas olid.

Tagaseinas väikese neljanurgelise ja vaevalt läbipaistvate ruutudega akna all oli kitsas lühike lett ja selle kohal akna kõrval seinal pisuke klaasustega kapp. Kapist paistsid mõned viinapudelid, tikupakid ja kümmekond odavasordilist paberossitopsi.

Pahemal pool seina ääres oli pikk, terava noaga ristisid, ruutusid ja nimetähti üleni täis lõigatud lavataoline pink. Muidugi teelistele magamisasemeks, aga küllap seal võisid ka teised kõrtsilised istuda ja elavalt vaielda või meelemõruduse silmapilkudel oma raske seisukorra üle järele mõtelda.

Hoovi peale viiva ukse kõrval seisis tooher loomatoiduaganaid täis ja sealt tõusid praegugi kerged sinakashallid aurupilved üles, ammuselt lubjatud ja nüüd nagu tarretanud verega üle võitud lae all laiali lagunedes ja kadudes.

Me jäime alguses võõrastades keset põrandat seisma, silmadega otsides, kust võiks istumiseks sündsat kohta

leida. Pealegi lõi kõrtsi hämarus ja ving valusalt silmadesse.

«Kuule, Eedi,» hüüdis kõrtsmik, «tee ometi uks lahti! Ma ütlesin juba ennist, aga sa ei kuula.»

Vanem poisike tuli aknalt alla ja tegi hooviukse lahti, nii et tuul läbi pääsis tõmbama.

Meie lasksime endile paar pudelit õlut suurde läikiva vaabakorraga kaetud savist kruusi valada. Vahutav õlu maitses kuivale ja tolmunud suule õige hea.

Olgugi et kaks leti juures pingil istuvat külameest ja leti najale toetuv kõrtsmik meie sissetulemise puhul elavas jutus olid, vaikisid nad nüüd, vahetevahel meid uudishimulikkude pilkudega silmitsedes. Kuid kauaks meie tulek nende jutuheiet ei katkestanud.

«Kas sa kuulsid ise Pääru käest, et ta hoonet ära ei osta?» küsis noorem mees kõrtsmikult.

«Seda ta ütles. Mineval nädalal käis ta siin sees ja ütles, et ta seda maja ei taha. See on kord needmise alla pandud ja mis häda pärast temagi teda ostma läheb.»

«Mis häda siis temalgi teda osta on,» tähendas vanem mees. «Ei ole teda kümnekonna aasta jooksul keegi ostnud, mis siis Pääru temaga teebki. Mina ei tahaks muidugi saada, kui peaks pakutama. On ta kord needmise all, siis peab ta seal ka seisma, niikaua kuni mädaneb.»

Nende kõne huvitas meid.

«Teie ütlete, maja on needmise all. Kuidas seda peab mõistma?» küsisin ma külameestelt.

«Just niisama,» tähendas vanem mees. «Ega seda saagi teisiti mõista. Ega see maja siit kaugel olegi, vaevalt verst maad. Seesama jalgrada, mis kõrtsi tagant mööda põllupeenart läheb, viibki sinna kopli aia taha.»

Lasksime veel paar pudelit õlut savikruusi valada ja ulatasime külameestele.

«Olge head, kõnelge meile seda lugu. Seal on vist midagi iseäralist. Kogu maja needmise all?»

«Nii ta on. Lähed jalgrada mööda, siis jõuadki sinna. Kohe näed, kuidas õuest karjamaale viiv karjatee on ära rohtunud ja laialdane õuepealne paksult punase peaga kasteheinaga üle kasvanud. Haiseva ja paksu kõntsakorraga kaetud veega kaevu ümber ronivad rohus inetud konnad, kuna ussid seinte alla on augud kaevanud.

Akende luugid on üle sammeldanud ja ripakile vajunult ei varja nad tolmunud ja murdunud ruutusid. Omal ajal on uksed puutelgedega kinni pandud, aga kuigi nad oleksid lahti jäetud, ei astuks keegi jalgagi nendesse ruumidesse. Isegi karjapoisse ei ole keegi näinud sinna õue peale jooksvat, püüdes kustunud ruutudest läbi tuppa vahtida. Haisev vesi seisab kaevus aasta läbi paksu kõntsakorraga kaetuna, sest kellelegi ei tule meeldegi mädanenud raketele toetuda ja alla kaevu vaadata. Suvel, kui ööd valged ja lühikesed, julgevad südikamad kopli tagant käivat jalgrada mööda külasse tulla, aga sügisestel pimedatel öödel minnakse seda teed peljates kaugelt ringi. Ei ole ka hea julgelgi mehel sellel ajal talule läheneda, sest ta võib seal nägemisi näha ja enese haigeks ehmatada, nagu see siin mõnegagi juba on juhtunud.

Katus on majal sisse langenud ja püsti jäänud sarikale lendavad kaarnad ja kraaksuvad. Ainult üks kord aastas tuleb Rohtla mees sinna, niidab võsadesse kasvanud kopli ja õuepealse puhtaks, aga talvel viib ta heinad ära. Kas needki talle head on, ei tea — tal surnud mullu talvel paar lehma ära — ja kuulda on, et temagi ei pidavat tänavu tulema.

See on endise metsavahi talu. Seal elas ta oma ea, kasvatas oma lapsed üles ja sealt saatis ta nad ise ka viimase kui ühe surnuaiale. Uuele metsavahile üteldi: mine sinna elama, aga kindlasti vastas mees: ennemini lahkun ametist, aga sinna ma elama ei lähe. Muidugi oleks seda ka iga teinegi inimene ütelnud, ja sestsaadik seisabki maja tühi ja mahajäetud üksi keset metsa. Nagu ennist kuulsite, ka müüa teda ei saa, sest keegi ei osta, ei tulepuukski.»

Tubli sõõmu järel kõneles vanamees edasi:

«Paarkümmend aastat tagasi elas selles majas metsavahi perekond. Neid oli vanaisa ja vanaema, metsavaht ise oma naise ja seitsme lapsega. Siitpoolt inimesed nad ei olnud, seda teab igaüks, aga siia asudes oli metsavaht alles noor mees. Vanaisa, tugeva luuga mees, oli ajuti nädalate kaupa nõrgameelne. Selleks ajaks pani poeg ta toa kõrvale väikesesse kambrisse kinni, kus ta siis härja moodi möirgas ja koera viisi haukus. Tugev ta oli, punnitas seina seest põlvedega palgid välja, mida

praegugi võib näha. Hull see vanaema küll ei olnud, aga voodis ta lamas ja lahja ja karvatu oli ta näost nagu repetanud maamuld. Kui ta suri, olnud puusärk niisama kerge kanda, nagu oleks ta täitsa tühi.

Raudse luupainajana rõhus metsavaht kogu küla. Paks rohi meelitas loomad küla karjamaalt, kus loomad isegi kadakate ja noorte mändide pehmed kasvud pealt olid ära närinud, kroonumetsa, kust metsavaht nad kohe kinni ajas. Päevade kaupa pidas ta loomad kinni, nii et nende ilased keeled suust kuuma päikese paistel ja joogijanus jõuetult välja vajusid ja silmad palavikus võõrastavalt hiilgasid. Loomade piinamine valmistas talle lõbu ja loomade haleda inisemise peale vastas ta vandumisega. Näljas loomad närisid mustaval kesal kive, kuna põlluaia taga paks mahlane rohi kasvas.

Ainult määratud trahvisumma väljamaksmisel võidi loomi vabastada, — aga kauaks. Juba järgmisel päeval võis neid jällegi tema juurest leida.

Inimestel raha ei olnud, palved ta südant ei suutnud pehmendada. Inimesed olid meeleheitmisel, sest ta viis kohapidajad üle pea võlgadesse.

Nõnda kestis elu külas aastakümneid. Inimesed ei näinud abi kusagilt ja metsavaht muutus järjest valjemaks loomade vastu. Mõnedki loomad heitsid kesapõllul janust vaevatutena ja parmudest verest tühjaks imetutena hinge, — sest nende omanikkudel polnud võimalik lunastamiseks kusagilt raha saada.

Kord ajas metsavaht vana Nõmme Liisu lehma kinni. See inimene on juba ammugi surnud, aga sellel ajal tundis teda kogu ümbrus. Ennemalt parandas ta mitmesuguseid haigusi, kuid nüüd ei võtnud ta enam kedagi ette. Kõneldi, et ta oma sõnad ära on andnud, aga kindel see oli, et ta ka sellelgi ajal midagi ikka mõistis.

Ta elas külast eemal oma saunas ja kasvatas lese tütre kahte last.

Nende ainuke ülevalpidaja oli lehm, keda nad kõige suurema hoolega ja armastusega söötsid ja jootsid ja omasugusena armastasid.

Lehm andis head piima.

Kord oli see lehm kuidagi kodust ära eksinud, metsa sattunud, kust metsavaht ta kinni ajas.

Paaripäevase hoolsa otsimise järele leidis vanake oma lehma metsavahi kesapõllult, kus ühtegi rohuliblet ei kasvanud. Vaevalt tuntav oli loom paaripäevase nälgimise järele, kuid perenaise hääle tundis ta eemalt ära. Loom ammus muidugi lootes, et ta nüüd raskest vangistusest vabastatakse.

«Too raha,» ütles metsavaht, «siis saad looma kätte.» Siis sõimas ta vanainimest raskete sõimusõnadega.

Kust võtab vana jõuetu naisterahvas raha? Võib olla, et ta käiski teiste käest palumas, aga rublat ei olnud kellelgi anda, sest metsavaht oli kõik kohapidajad külas välja kurnanud. Lehm peeti üle nädala kusagil kinni, kus rohulibletki ei kasvanud. Nälja sunnil sõi ta mulda ja kuivanud keelega lakkus ta öösel niisketelt kividelt mahalangenud kastet.

Nii läks nädal mööda. Siis saadab metsavaht vanainimesele sõna, ta korjaku oma lehmaraibe kesalt ära.

Mina ise olin see, kes lõppenud looma sealt ära tõi ja ta keha peale naha võtmist maha mattis.

Meelest see mul ei lähe, mis ma sel korral nägin, ja ma ütlesin kohe, et ega asi hästi lõpe. Ma ei võinud vanainimese valu näha ja kõrvale pöörates pühkisin minagi pisaraid. Seal ajas see kokkulangenud keha enese korraga sirgeks ja ta hallides silmades välgatas haljas tulivahe teras. Ta kõneles enesele, ümber kohisevale metsale raskeid needimisesõnu, metsavahi ja ta soo peale rasket nuhtlust paludes. See oli nagu kõhedas suvetuules ja kuumas päikesepaistes kuivanud kadakapõõsas, mis mu ees suure praginaga põlema kargas. Mina lõin ta needmist kuuldes hirmuma, kuid mu vaigistamine ei avaldanud mõju — ma kõnelesin kurdile inimesele, kelle ülekeevat viha kuidagi takistada ei saa. Mulle tuli see ootamata, sest ma ei osanud seda enesele kujutada, et selles vanas kõhnas inimeses niisugusel rohkusel tulist viha peitub. Olgugi et meie kõik metsavahti vihkasime, talle sagedasti nuhtlust taevast maha hüüdsime, ei olnud meie hulgas küll ühtegi, kes teda nii oleks söandanud needa.

Ma ütlesin siis juba: nii see ei jää.»

«Ja oli sel needmisel teie arvates tagajärgi?» küsisime meie, meestele savikruusi ulatades.

«Oli. Mitte ainult meie arvates, vaid neid tagajärgi vaatles kogu kihelkond ja nad täitsid igaühte hirmuga. Siiamaani kõneldakse nendest, aga haletsetakse ühtlasi ka õnnetut perekonda.»

«Kuidas need tagajärjed siis nähtavale tulid?»

«Nagu juba tähendasin, oli metsavahil seitse last. Lapsed ikka lapsed ja nii mõnigi kord olid just nemad need, kes loomi vangist vabastades nende piina vähendasid. Naine oli tal haiglane — viimasel ajal voodis, kus ta pool aastat närtsis, enne kui hinge heitis. Aga see oli alles algus. Laste elupäevadele oli piir ette tõmmatud, kust nad ei suutnud üle astuda. Nad langesid üksteise järel teatud easse jõudes, nagu närtsivad rohud ja mõne aja kolletamise järele heitsidki hinge. Metsavahi koht oligi see, kus kõige sagedamalt hobused surnuvankri ette rakendati ja jälle jooksid külalapsed tee äärde pikkamisi kiriku poole veetavat musta puusärki silmitsema. Ei läinud aastatki mööda, kui uus koolja toast jälle aita tõsteti ja vahel mõnel aastal tehti seda kahelegi korrale. Kahekümnes eluaasta oli neile piiriks ette tõmmatud, millest üle ükski nende hulgast ei suutnud astuda. Just see vanadus lõi neid, nagu terav vikat mahlased rohukõrred läbi lõikab. Aga oli ka neid, kes selle piirini ei jõudnudki, vaid juba ennemalt kustusid. Viimaks oli veel üksainus tütar järel — kõige noorem, kõige ilusam. Päikesepaisteks oli see laps metsavahi majas ja teda armastati ka külas. Temagi heitis voodisse. Noor ta ju oli ja visalt pani elu surmale vastu, nii et võitlus kaua vältas. Külast käidi õnnetut vaatamas. Elada see noor inimene tahtis, ta palus meilt tervekstegevaid rohtusid, aga ometi võis igaüks näha, kuidas ta kõdunes ja et teda keegi päästa ei suuda. Meie oleksime teda kõik aidanud, sest kellelgi polnud enam metsavahi vastu südames viha, aga mida rohkem meie kurvastasime, seda kiiremalt ta kõdunes.

Pool aastat jõudis temagi vastu panna ja siis rakendati metsavahil veel kord hobused vankri ette ja saadeti viimanegi vendadele-õdedele järele.»

«Seda kõike peeti külas needmise tagajärjeks?»

«Mitte ainult külas, vaid seda teadis metsavaht ise ka väga hästi. Mind ta kutsus omale abiks oma viimasele

lapsele kirstu tegema. Ta tuli mulle seekord ukse vahel vastu ja tema nägu ei unusta ma iialgi. Kohmetades seisma jäädes vaatasin ma talle otsa, aga mu süda tundis selle mehega ühist valu.

«Sind, vaest meest, on küll raske käsi löönud,» ütlesin talle. Muud ma ka ei osanudki trööstiks ütelda, olgugi et selleks sõnu otsisin.

Ta vaatas veidi aega maha ja ütles siis: «Noh, minu kohta ei maksa teil kaastundlik olla. Eks ma ole seda kõike ise omale valmistanud.»

Ma aimasin: tema elab rängemaid raskusi läbi, kui meist ükski seda külas enesele suudab kujutada.

Sellest päevast peale muutis ta oma senist elujärge täiesti. Loomad ujusid raiesmaal paksus rohus, ta käis isegi karja hulgast läbi, aga ta neid enam ei näinud. Ka seda nähti, et ta loomad sinnapoole saadab, kus rammusam ja paksem rohi kasvab. Kogu metsavahi kohta rõhus iseäraline vaikus luupainajana. Sealt, kus enne sagedane vandumine ja laste hüüded kostsid, ei olnud nüüd midagi kuulda ja pimedatel öödel nagu oleks kodukäijad ümber valgustamata maja hiilinud. Keegi ei söandanud teed mööda peale päeva loodet sealt läbi minna ja metsavahi kopli tagune jalgrada kasvas paari suve jooksul rohtu. Külas ei tulnud kellelgi kopikatki trahviraha maksta ja uue korraga harjudes saatsid küla peremehed kartmatult loomad metsa. Ka ta eluviisis oli põhjalikku muudatust märgata, sest ta näis meelega igaühe eest võimalikult kõrvale hoidvat.

Nii läks aastat kolm mööda.

See oli ühel sügisel, hiljapeale, kus kõik loigud ja kraavid alalisest vihmast vett täis kogunud. Ööseti oli alaliselt sajune ja kangesti pime.

Ühel hommikul vara, kui ilm õues alles hoopis hall, jookseb metsavahi tüdruk hingeldades meile. Ma juba aimasin ja nii ka oli. Metsavaht oli öösel ära surnud, aga õige ei olnud ka temagi hingeheitmine. Tüdruk ja sulane oodanud teda õhtul linnast koju, aga ta ei tulnud ega tulnudki. Alles hommikul leidnud nad ta ümberläinud vankri alt surnult. Keegi nagu oleks hobuse suu kõrvalt kinni võttes lagedalt teelt kõrvale talutanud, kus kallakul vanker ümber läks ja loom terveks ööks tugeva

jalaka harude vahele kinni jäi. Loigus oli metsavaht maas. Kas ta sinna uppus või oli ta juba vankri peal surnud — seda meie muidugi ei tea. Nüüd on see terve sugukond surnuaial kõrvustikku ja uudishimulikud loevad vahetevahel pikka ristide rida. Sellestsaadik seisab ka lagunev maja tühi ja seda maja ei taha keegi tulepuukski.»

Õuest kuuldus kuljuste kõlin. Loom tuletas meelde, et meil täna veel tükk teed on sõita.

«Aga võib-olla oli mõni haigus, mis selle perekonna ära hävitas,» laususime meie veel lahkudes külameestele.

«Eks teie, härrad, tea seda muidugi paremini,» ütles vanem, «aga ega siin enne ja pärast niisugust haigust ole olnud. Kui teise verstaposti kohta jõuate, siis paistab metsavahi koht ka maanteelegi.»

VILKUV LEEK

Hilisel sügiseõhtul põgenesin metsast läbiviivalt kõveralt jalgrajalt pealetuleva pimeduse eest Seljaku vabadiku juurde. Mõtlesin laanest läbi jõuda, aga puude taga varitsev pimedus piiras mind ruttu ümber, laskis mu silmade ette katte, nii et ma enda ees looklevat jalgradagi ei näinud. Edasi ma enam ei söandanud minnagi ja pöörasin tuttavasse sauna.

Sinna jõudes hakkas ka valjusti vihma sadama, nii et mul ka öömaja otsimise pärast kahetseda ei olnudki.

Vabadikumaja oli külas eemal seljandikul ja teda piiras igast küljest paks mets. Suvel võis seal ju lõbuski olla elada, aga nüüd hilisel sügisel lomutas väike maja üksikuna ja mahajäetuna metsaparda varjul, nagu oleks ta siia peitu otsides vaenlase eest põgenenud. Paksu metsa pardas oli ju sügisel ka päevalgi pime, aga nüüd öösel, kus vesised pilved pikkade puude latvadesse puutusid, ei näinud ka kõige terasem silmgi maja.

Minu soovi kuuldes rõõmustas peremees selle üle. Seljandiku rahvas on sel ajal kogu ilmast eraldatud, sest põhjatut ja porist teed kartes lükatakse ka hädalisemadki talitused igatsusega oodatava reetee ajaks. Kui sügisene vihm ja pimedus metsad, sood, järved, isegi lagedad põllud ja külad enese alla matab, siis ei taha ka keegi viletsat teed mööda Seljandikule minna.

Soojas toas istudes on mõnus kuulda, kuidas vihm väljas nõrgenedes ja kõvenedes sajab. Vastu aknaruutu surub pigimust pimedus. Seal jääb korraga vaikseks, aga varsti kuuled iilisid uuesti kiirel sõidul läbi metsade tulevat, sihvakaid kuuski nagu kõrkjaid painutades ja kogu

maad ja taevast pehme kohinaga täites. Uuesti heidab iil jämedat vihma vastu seina ja vastu hiilgav-musti ruutusid. Piisad jooksevad mööda klaasi alla nagu pisarad selle inimese põskedel, kelle süda on katki murtud.

Niisugused sügiseööd on rahva huvitavamate luulelugude sündimise silmapilgud. Kohutavad juhtumised hiilivad sel ajal kergesti tuppa, peavad seal inimeste hinged elevuses ja poevad isegi laste voodisse, nende südameid rahutule tuksumisele surudes.

Kui tuli kustub, vajub talumaja pimeduse voogudesse ja vaimud peavad ta ümber oma lõbutantsu.

Meie istusime peremehega laua ääres. Ta jutustas mulle mitmetest kohtadest, millele aeg saladuserüüd ümber on tõmmanud ja milledest mööda minnes, niipea kui pimedus alla langenud, julgegi mehe süda tuksuma lööb ja jalakand kergesti kerkib. Ta on ise niisuguseid lugusid läbi elanud, aga tema ei tea neid tänagi mõista ja ei ole ilmaski neid püüdnudki mõista, sest nende põhjused seisavad seal, kuhu inimene ei ulatu nägema.

Vahetevahel tõmbas õuest kostev mürin meie tähelepanekut enese peale. Ma võiksin seda iilide sõitu võrrelda kivisel maanteel edasiveereva voori omaga tugevate hobuste tõmbusel, mis maapinna kaugelt kõikuma paneb. Isegi veniv, laande kaduv ulgumine kostab vahetevahel õuest su kõrvadesse. Vahel on väljast kostev kohin niivõrd vali, et sa toaski tormi tugevat jõudu tunned. Niisugusel korral tõuseb isegi kartus südamesse, et maja kokku langedes sind jäädavalt rusude alla matab.

Aga maja peab vastu, ainult kollane leek tahi otsas väriseb nagu algaja kurjategija südametunnistus.

See oli iseäralik, midagi segavat ilma ühesooduliselt kestvas hingamises.

Kui ma ei eksi, siis kuulsin kellegi elava olevuse raskeid sammusid mudasel maapinnal.

«Mu eest oli, nagu kõnniks keegi õues.»

Peremees tõusis üles, surus oma põse vastu pigimusta ruutu ja vaatas välja.

«Ega näe kedagi. See oli vihma ladin. Kes siis praegu peaks meile tulemagi?»

Aga need olid jälle sammud ja nüüd kuuldi kellegi kätt ukselinki otsivat.

«Seal on vist keegi.»

Meie ees magas õhtu läbi põrandal suur pika karvaga koer. Vihmane ilm teeb koera haigeks ja sellest siis ka tuli, et ta alaliselt erutavate ja raskete unenägude mõju all vingus ja isegi magades haukus. Kuid nüüd tõusis ta äkitselt ruttu üles, tõmbas karvad seljas turri ja läks ukse juurde.

«Seal ikka vist keegi on,» kõneles peremees. «Ma ei saa aru, kellel siis niisugusel ööl meile peaks asja olema.»

Kuulsime mõlemad, kuidas võõras käsi ukselinki otsis.

Koer urises vihaselt.

«See ei oska meile sissegi tulla. See ei ole külastki.»

Peremees tõusis üles ja seda nähes kargas koer ka esimeste käppadega ukse pakule. Koera kõrvale lükates ja teda mõne sõnaga rahustades astus ta kotta.

«Kes seal on?»

Vastust ei tulnud, aga veel suurema agarusega püüti väljastpoolt ust otsida.

Peremees tegi ukse lahti. Vihase koera tõmbas ta kõrvale, sest see oli valmis väljasolijale kallale kargama. Tuulehoog tungis ööhäältega tuppa, kollast tuld tahi otsas meeleheitlikult värisema pannes.

«Tule siis sisse!» hüüdis peremees. «Taevake, sina, Peeter! Niisuguse ööga ei ole sinul ka rahu. Tule tuppa! Sa oled ju ligemärg.»

Koer jäi rahule, sest ta tuli kõige ees tuppa, endale ruttu jälle head kohta magamiseks ja erutavate unenägude nägemiseks otsides.

Ma silmitsesin öörändajat.

See oli suure kasvuga, paksu kortsulise näoga ja nüri halli habemega vanamees. Oma vesihallide ja kaugele ulatuvate lihavate veidi ripakile alla vajunud kulmude all olevate silmadega vaatas ta totralt. Ometi käisid ta pilgud ruttu toas otsides ringi ja peatusid kord minugi peal. Ta paksuks pundunud huulte vahelt paistsid jämedad kollased hambad ja mööda suunurki alla käivad mustad rennid tunnistasid, et ta piibupõhja suus peab.

Änges rinnust kostis kähisemine ja ägin.

Paksudest üleni paikadega kaetud villastest riietest nirises põrandale vesi, kuna külgehakkav sitke muda ta pastlad muidugi tunduvalt raskeks oli teinud.

Seljas kandis ta jämedast riidest õmmeldud kotti.

«Sina oskasid täna öösel meile tulla?»

Ta vaikis, vaatas totralt ainiti kuhugi teadmatusse.

«Kuidas sa ometi oskasid nii pimedal ööl tulla?» kordas peremees küsimust.

Nagu unest ärgates vaatas ta peremehe poole. Siis käis ta pundunud mokkadest kramplik liigutus läbi.

«Eee-eee ma tulin ju tema jälgi mööda.»

Ta hääl kõlas laialt, inetuks tallatult, lõhkiselt ja ütlemata laisalt. Kõnelemine oli talle nagu vana rikkiläinud masina käimapanek. Suure vaevaga liigub ta paar silmapilku. Uuesti jäid ta pundunud mokad endisesse rippuvasse seisukorda ja vesihallid silmad vaatasid totralt.

«Sa siis nägid ta jälgi?»

«Eee-eee miks ei näinud,» ütles ta oma laulva-lohiseva tooniga. «Eks nüüd jää ju igale poole jäljed järele.»

Uuesti hulkusid ta pilgud ja ta püüdis nendessegi nurkadesse tungida, kuhu tulevalgus ei ulatunud. Kui ta uuesti oma vesihallide silmadega minu otsa vaatas, nägin ma nendes umbusaldust ja vaenu.

Temaga ühes oli midagi vastikut ja võigast tuppa roomanud.

«Eks sa istu ometi,» sundis teda peremees. «Võta ometi oma kottki seljast ära.»

Pikkamisi vabastas ta õla koti kandmetest, hoolega rasket kotti seina äärde pannes, nagu peituks tal seal sees suure väärtusega varandus. Seepeale hakkas ta taskust tubakat otsima.

«Su tubakas on küll märg,» tähendas peremees, talle lahtivõetud tubakapakki kätte ulatades. «Pane siit piipu!»

«Eee-eee,» inises ta hääl laisalt, «eks ole ikka küll. Sain selle Taebla kõrtsist, sealt anti — hea mees see va Jüri. Sealt kuulsingi, et Villem siiapoole tulnud. Eee-eee — jäljed leidsin siis üles...»

Ta ei saanud oma lauset lõpetada, sest raske köha lõikas nagu noaga ta kõnelemise katki. Veel paksemaks pundus köhides ta nägu, sügavasse vajunud silmadest

valgusid pisarad ja inetud rögatükid sülgas ta põrandale.

«Sa oled ka köhima hakanud?»

«Eee-eee rinnad änges. Saad vahest tilga viina, siis kergitab. Va Jüri, hea mees, andis — eee-eee. Näe, oligi parem.»

Ta jäme nägu lõi naerule, paksud huuled kiskusid inetult viltu ja pisukesed hallid silmad kadusid koguni rippuvate lihavoltide alla.

«Kus sa neid Villemi jälgi nägid siis?»

«Eeee-ee eks ikka tee peal. Äh-äh-äh kus siis mujal.»

Tugev naer pani ta paksu keha vankuma.

«Mis seal salata,» ütles peremees, «aga meie poole pole Villem mitte tulnud. Küllap ta keeras ikka külasse.»

Ta ei lausunud sõnagi, istus enese ette maha vahtides ja ühetooniliselt virisevat piipu imedes ja aeg-ajalt inetult süljates.

Nüüd võttis ta taskust naela, urgitses sellega piibu põhja peo peale, kust ta selle suhu pani.

Heameeleilme lehvis ta voldilisel näol.

Seejärel kummardus ta koti järele.

«Ega sa siis täna ööseks kusagile enam lähe,» ütles peremees. «Eks jää ööseks meile. Kuuled, kuidas õues sajab.»

Ta nagu ei oleks seda kuulnudki ja rasketel kangetel käeliigutustel tõmbas ta koti selga.

«Kuule, Peeter, eks jää ööseks siia. Villemi saad ju hommikulgi külast kätte, sa ei oska praegu külasse minnagi.»

«Eee — eee — miks ei oska,» lohistas ta laisalt, «eee — eee eks ma lähe ikka teed mööda. Eks need jäljed ikka sinna läinudki.»

Jumalaga jätmata keeras ta ümber ja läks uksest välja.

Ma kuulsin selgesti ta raskeid laiu kaugenevaid sammusid õuepealsel mudal.

Tuul paiskas vihma endist viisi vastu akent ja nagu ennemaltki sõitsid iilid paksus laanes.

«Kes ta oli?»

«Sa ei tunne teda? Loode rannast, vana Peeter. Ta tuleb iga sügise kord sealt ära ja otsib oma poega, ta

jälgi igal pool mudasel teel leides. Ta tunneb sellel ajal teesid, mida mööda isegi omainimesed pimedatel öödel ei oska käia. Kui lumi maha tuleb, läheb ta randa tagasi ja kujub seal aasta läbi võrku.»

«Kus ta poeg siis on?»

«See uppus umbes kolmekümne aasta eest ühel sügisel valju tormiga ära.»

Õuest kostis väsitavalt üksluine vihma ladin, ainult vahetevahel nagu oleks hirmuäratavalt raskeid sammusid kuuldunud limasel õuemudal.

TALITAJA

Kohe peale valimisi sündis tema juures muudatus. Nad andsid kirjutajaga teineteisele kätt (õigemini tegi seda kirjutaja), sest neil tuli nüüd ühiselt suure valla asju ajada. Üksmeeles töötamine oli kõigepealt nende eneste seisukohast väga hea.

Kui nad pärast kõrtsi juurde läksid, jäid vaesemad vallamehed temast aupaklikku kaugusesse.

«Seda peate nägema, ma teen teile õigust,» ütles ta kõrtsi leti ees ja puhus vahu õlleklaasi pealt maha (seda oli ta ennemaltki näinud tehtavat, aga ise ei olnud ta seda mitte teinud). «Mina ei pea mingit vahet, õigus olgu igaühel ühesugune.»

Ta ümber tõmbus külameeste ring koomale.

«See on sula ülekohus, meie vald maksku 400 rubla hospidali raha,» tähendas Jüri Hints, kes ise ka vallavanemaks saamiseks oli sammusid astunud, kuid mitte küllalt mõjuva tagajärjega. «Ma ütlen, nii see ei lähe. Elavad kõiksugust elu ja vald aga andku siis tohterdamiseks abi.»

«See on õige, päris õige,» hüüti mitmelt poolt.

Hintsul oli hea meel, sest tal oli püüd näidata, kui suure vea vald seega tegi, et teda talitajaks ei valitud.

Seda mõtlesid ka veel teised.

«Sa räägid ainult hospidali rahast,» ütles uus talitaja. «See on väike asi. Meil on suuremaidki asju, mis sugugi õiged ei ole. Kõik tulevad läbi võtta. Kõrtsmik, anna neile viina!»

«Eks ikka neid ole küll,» hüüdsid mehed järele. «Ega ole ennemalt suuremat midagi ära tehtud.»

Uus vallavanem tundis korraga oma mõjuvõimu kasvamist. Ei valita ju igameest talitajaks. Oli temast hoopis vanemaidki mehi vallas, keda kordagi polnud valitud.

Tema valiti.

Aga ega ole vigagi. Kui jumal ameti annab, küllap ta siis annab ka mõistuse. Esiotsa on raskusi küllalt. Kui palju ei tule ametipaikadega läbi käia. Kodus on ta suur mees, aga seal ei taheta sellest midagi teada. Teda lastakse sagedasti tundide kaupa oodata. Toast kuuldub lustiline jutt, isegi naer, aga ta peab ootama. Tulevadki sammud, ta tõuseb ruttu üles, süda lööb peksma, aga sammud kaovad.

Uuesti algab ootamine.

Salaja küsib ta eneselt, miks teda lastakse oodata, aga edasi ei tohi ta mõtelda, sest see on ta ülemus, kelle ette ta astub. Ta kavatseb, kuidas tuleb kõnelda.

Viimaks kutsutakse. Uus talitaja kummardab, jääb ukse lähedale seisma. Halb on — kuhu sa astud suure mudase saapaga: siin läikiv põrand, seal puhas põrandavaip.

«Ah sina oledki Metsküla valla uus talitaja?»

Ta kummardab. See on nüüd nii kerge, nagu suruks keegi teda kuklast.

«Tule ometi siiapoole.»

Ta astub, teine jalg läikival põrandal, teine põrandavaibal. Kui ta nüüd eksibki, siis ometi ainult ühe jalaga.

Pärastpoole ei ole see enam nii raske ja endistest käikudest kogemusi korjates oskab ta «auliku härra» ja kummarduse alati parajasse kohta paigutada.

Kuigi vahel alla neelata tuleb, mis vastik, aegamööda saab ta sellegagi õige ilusasti toime.

Hoopis teisiti on lugu kodus vastuvõtmisetundidel, sest seal on mahti näidata, mis inimene niisugusel korral õige väärt on, kui ta vallavanema aujärjel istub. Asjad, mis enne hoopis keerulisemad paistsid olevat, on nüüd igapäevased ja talitaja oskab alati oma mõjuva sõna otsuse näol anda. Ta tunneb enesel äkitselt iseäraliku ande olevat kõige keerulisemate asjade seletamiseks ja ta isegi imestab, kuidas see tarkus siiamaani oli vaka all seisnud. Kui juba üteldakse: «Talitaja ütles», siis ei saagi asjalugu teisiti olla.

Kui nüüd vallavanem vastuvõtmisetunnil kantseleis istub ja vallapitsatiga mängides (ainult tema võib selle enda kätte võtta) vallameestele mitmesuguste keeruliste asjade kohta seletust annab, tuleb vana «päka» sisse.

Ega vallavanem tema poole pööragi, teeb, nagu ei kuulekski vanainimese alandlikku teretamist (aga ta kuuleb siiski). On ju nii väga palju tegemist, sest ega need suure valla mured kerged kanda ole. Kus sa seal siis aega saad igaühte «päka»-sugust meest tähele panna.

Teised vaatavad «päka» poole, mõnigi sosistab talle midagi (võib-olla käsib uuesti teretada) ja alles siis juhtub ka talitaja teda tähele panema.

Seal ta seisabki, tugev kooritud kadakakepp käes, takused peenetriibulised ja mitmest kohast lapitud püksid jalas. Kuub on tal kangesti hatul, juuksed ja habe sassis. Hall ta on ja lahja, ja ta sügavale vajunud silmadest vahib puudus jultunult välja. Käes on tal kulunud ja läikivaks määrdinud kalevist müts, mida vanake tiidsasti kõverassekooldunud sõrmede vahel keerutab.

Ruttu tallab ta ukse kõrvale tolmusele põrandale oma suurte pasteldega mudase paiga.

«Noh, mis siis vanal «päkal» on?»

Nõnda küsib nüüd talitaja ja oma tähtsuse tõstmiseks süütab ta masinaga paberossi põlema. «Päka» on sõimunimi ja seda ei tohiks keegi teine praegu ütelda, sest vanamehele enesele on see väga vastik. Seda nime kuuldes unustab ta enese kergesti ja ütleb sõnu vastu, mida vaene inimene ütelda ei tohiks. Kuid siin ei julge vanamees ennast unustada, ei vihastadagi, sest talitaja võib seda alati ütelda, mida igaüks mitte ei või.

Vanamees köhatab.

«Tule aga ligemale ja räägi ära,» ütleb talitaja ja laseb isegi rinnuli vanamehe poole. «Mis sul siis oli? Ega sa, mees, muidu ikka ei tulnud.»

«Ega olnud midagi iseäralist ühti,» ütleb vanamees pikaldaselt, nagu näidata püüdes, kui tähtsusetu asja pärast inimene üleüldse tuleb. «Tahtsin ainult pojale passi.»

«Ah soo!» Vallavanem vaatab nüüd väga teravalt vanamehele otsa.

«Aga kas tead — su pojal on vallamaks võlgu?»

«Ei ma tea ühti.»

«Ma aga tean. Olge head, vaadake,» ütleb ta kirjutajale. «Villem Rein.»

Kirjutaja otsib paksust raamatust nime üles, tõmbab sõrmega mööda rida ja loeb kuuldavalt: «Villem Rein, kahe aasta maks — 8.40 kop.»

«Kuule!»

See hüüd käib rohkem teistele kantseleis istujatele kui vanamehele. Pange tähele, mis talitaja kõik peast ei tea.

«Eks see ehk on. Aga küllap ta tasub ära.»

«See jutt ei aita. Maksku ära — siis saab passi.»

Võtku pagan, siin on ju paras koht ka näidata, kuidas ta üleüldse valla kasude eest võitleb. Sellest kõneldakse pärastki ja teisel valimisel hüütakse üleüldiselt: valime vana tagasi. Siin on paras aeg.

Ta sirutab oma keha vanale Reinule õige lähedale ja silmitseb teda kauavältavalt ainiti. Väga hästi panevad seda teised tähele, isegi Reinul on piinlik.

«See poeg on sul õige tore mees,» kõneleb talitaja. «Noor mees — ei jõua vallamaksusid ära maksta. Ja sa ise ei ela ka vist külla otsas. Vaata, et tuled ühel heal päeval vallast abi saama. Ja enesel suur täiskasvanud poeg. Niisugust poleks tarvis kasvatada olnudki. Sinusugune vallast küll ei saa, aga seda ma ütlen,» (seda rõhutab ta tublisti), «kohtuga võid ta käest nõuda ja kohus mõistab välja. Kas tead, sa ütle talle — meie võime niisuguse mehe, kes vallamaksusid ära ei maksa, ka Siberisse mõista. Võib-olla seda ehk teemegi. Seda ütle.»

Seda kuulevad teised väga tõsiselt ja vanamehe mullakarvalisele kortsulisele palgele tekib nagu veidi puna.

Nõnda peavad talitajal valla kasud alati südame peal seisma ja ta kohus on nende kaitseks igal ajal välja astuda. Aga ärge mõtelge, et sellega nüüd igamees valmis saaks.

«Ja aga mis sa siis veel ootad. Passi ei saa, enne kui vallamaks lauale on pandud. Ah soo, kus ta praegu elab?»

Talitaja võtab oma taskuraamatu, lööb lahti ja on valmis aadressi üles tähendama, olgu see mis keeles tahes.

Vanamees seda peast ei tea.

«Sa too see aadress siia, ja meie laseme selle poisi tapiga valda tuua. Leidub juba talle tööd. Saad aru!»

Norus peaga kobib vanainimene kantseleist välja.

Hea oleks sellest asjast veel juttu teha, oma suuri ülesandeid välja paista lasta. Aga olgu — nad ju kuulsid isegi ja küllap neid juhtumisi jällegi leidub.

Seal on keegi vanaeit sisse pugenud. See seisab ukse ääres, ei teretagi, ei kõhatagi, ei püüagi enda peale tähelepanekut tõmmata.

Aga juba teda märgatigi. See ei ole sugugi talitaja, vaid keegi terava lahja näoga külamees, kes pingil istudes vanaeide poole vaatab ja ütleb:

«Noh, mis sul, Mai, siis on. Tulid vist armu saama?»

Tema kohta arvab igaüks enesel õiguse olevat tähendusi teha.

Vanainimene ei kuulegi, jääb endist viisi seisma.

Nüüd teeb veel üks, siis teine ja kolmaski Maiele tähendusi ja üks katsub teisest teravam olla.

Seda ei tohi aga lasta, sest niisugune ülespidamine ei käi vallamaja auga kokku.

«Noh, vana Mai, astu aga ligemale,» ütleb nüüd talitaja. «Mis sul siis asja on?»

Ta hääles heliseb ootamata midagi kaastundmuse ja osavõtmise taolist.

Vanainimene ei liigu paigast.

«Noh, mispärast tulid? Tahadki ikka armu?»

«Tulin küll sellepärast. Eks ma taha ka elada.»

Nüüd on paras aeg näidata, missuguseks raskuseks need vaesed vallale on ja kuidas nad iseäranis temale muret teevad ja rõhuvad.

See on ju ükskõik, kuidas alata ja eks kõne juhi ennast isegi. Aga hea on igatahes nii lõpetada:

«... imelik, justkui ei olekski vallal raha kuhugi panna. Seal on iga sõrme jaoks maksusid, hospidali rahad, ja nüüd tullakse veel abi saama. Sul on ju omal poeg täismees (ehk su mees võiks veel teenida, ehk su tütar on ju mehel, ehk kõige pahemal juhtumisel võiksid ju isegi ikka ka midagi teenida). Või arvad, et sina üksi abisaaja oled? Sa lähed, aga seal on juba teine jälle uksest sees: talitaja, anna abi, anna abi! Aga kust talitaja selle peab

välja võtma. Ega talitajagi ennast või puupaljaks teha ja vallamaksu ei või ka enam tõsta.»

Viimast lauset rõhutab ta iseäralikult.

Kui nõnda igapidi on näidatud, et ta valla kasude eest tõsiselt oskab seista, ei ole siiski halb lõpuks veidi järele anda.

«Kas sa siis enam sugugi läbi ei saa?»

«Ei ole enam leivaraasugi.»

«Aga kas poeg ei saada?»

«Ei ma teagi, kus ta elab.»

Nüüd peab väga sügavat järelemõtlemist avaldava näo tegema. Sellejärel võib veel mõne noomiva sõna visata ja siis on paras ütelda:

«Noh, ega me või sind lasta nälga ära surra. Palju sa tahad?»

«Oh, kust mina tean,» sosistab vanake omaette. «Ega ma tea.»

«Palju anda ei või, sest ega nüüd sa üksi tahtmas pole. Mine nüüd ära, pärastpoole kuuled. Aga katsu ikka ise ka teenistust otsida.»

Viimaks lõpebki nii tegevusrikas tööpäev. Kui talitaja minema hakkab, jääb ta pilguks seisatama, teab ju, et kirjutaja palitut läks selga tõmbama. Ta tuleb teda saatma. Sealsamas vallamaja väravas teel saavad nad lubjavabriku omanikuga kokku ja üsna kõrtsi ees tuleb neile kalakaupmees vastu.

Lubjavabriku omanikul on hea meel asjatundjate inimestega kokku saada: ta ostnud koha, selle piirist käia tee läbi, kuna kaardi peal seda teed üleval ei ole. Kas võib kinni panna?

«Võib,» ütleb kirjutaja.

«Võib,» ütleb talitaja.

«See käib ringkonnakohtu alla,» ütleb kirjutaja.

«Muidugi ringkonnakohtu alla. Ega mingi teine kohus seda või teha,» ütleb talitaja. «Pead otsekohe sinna kaebama, küllap see paneb tee kinni.»

Kalakaupmehel on ka midagi keerulist ees ja temagi ühineb asjalikku juhatust saades lubjavabriku omaniku kutsega kõrtsi minna pudel õlut ära jooma. Nad lähevad kõrtsi tagakambri — endisesse saksakambri —, tellivad õlut ja kõnelevad isekeskis väga tarku asju.

Keegi hiline tulija ruttab vallamaja poole, aga teda peatavad päevaloode ajal kiviaial istuvad külamehed. Kuuldes, et ta mees talitajaga kokku tahab saada, ütleb üks istujatest: «Talitaja on teiste isandatega kõrtsi saksakambris. Võib-olla ehk võtab sealgi sind jutule.»

Mees jääb keset maanteed seisma, vaatab maha ja natukese aja pärast kõrva tagant hellalt sõrmega sügades ütleb ta: «Pagan võtku, kakskümmend versta ära käidud.»

Ta hakkab kõrtsi poole sammuma.

Kuu on juba kõrgel, tinakarvalise hallika taeva põhjal vilguvad üksikud tähed. Jahe õhk võtab kõrtsist tulijaid vastu.

«Ma ütlen, ringkonnakohus paneb selle tee kinni. Tema paneb. Ma lähen ise linna, ütlen seal ära, et sul õigus on. See pannakse kinni!»

Suure vaevaga suudab talitaja koju tulles teed hoida.

«Muidugi paneb — mina juba tean seda... mina ütlen... mina olen talitaja... Mina ütlen seda!...»

Vankuval kõnnakul ja vaevalt teel seistes kõneleb mees üksipäini...

TUIM RAHVAS

Tee ääres kasvavate harvaoksaliste remmelgate värisevad varjud venisid järjest pikemaks. Nagu kuri iha inimese südamesse poeb, raasukehaaval enesele seal ruumi võites, nii pikenevad õhtused varjud vahetpidamata, kuni nad viimaks saja sülla laiuselt tee ääres sooheinamaad katavad. Õhk on selge ja kaugelt võhmalt paistavad kõikuvad kasteheinakõrred, kuna võhma kõrval oleva muda laukal hall udukogu liikumata lamab.

Midagi mustas eemal tee peal ja lähemale jõudes nägime, et see hobune raske palgikoormaga oli, kuna mees nõutult selle kõrval seisis.

See oli lahja, nõrga kondiga mehike, kelle kortsulist kõrgete põsekontidega nägu hõre valge habe kattis. Tal oli must viltkübar peas, mis vististi kellegi linlase oma olnud ja mõnesugusel iseäralikul teel tema omaks saanud.

«Noh, mis viga?»

«Ega ole viga midagi,» ütles ta, ainiti oma vankrit vaadates, «aga eks see võru tulnud rõugu titsi pealt ära. Tahtsin teist tagasi lüüa.»

Ta võttis kivi, lükkas õlaga rasket koormat, aga mehe õhuke õlg ei suutnud seda liigutada.

«Oota, meie aitame veidi.»

Lükkasime, palgid kerkisid ja ta tagus võru rõugu toele peale.

«Olge terveks, olge terveks, nüüd pole midagi. Las hobune sööb veidi aega, siis lähen jälle edasi.»

Ta oli väikesele lahjale hallile kahlu sooheinu ette visanud, loom sõi ahnelt viletsat heinapuru.

Imestama pidi seda pisukest looma selle raske koorma ees. Tee oli sügav, roopaline ja auklik.

«Oled aga isegi tugeva koorma peale pannud!»

«Mis teha, ei tule vähemaga välja. Saad selle rubla; tasu ju vankri lõhkumist ära. On siis siin tee.»

«Eks te nõudke rohkem.»

Ta õhuke nägu läks kergesti naerule.

«Eks nõuaks küll, aga kesse maksab.»

«Siis poleks ju tarvis voorisid tehagi.»

«Ega oleks tarvis küll, aga kust sa seda rahakopikat muidu saad. Eks oleks ju omalgi kibedasti tööd, aga katsu ikka voor ära teha, eks ikkagi natukene teenid. Looma tapmine — muud midagi. Talvel on see vedu vähe parem, regi libiseb ikka natukene kergemini ja siis on rohkem aega ka. Noh, mis sa laiali loobid — ei lähe su nahka!»

Lahja hobune viskas jõhvheina ninaga laiali, sealt hulgast pehmemaid kõrsi otsides.

«Hobune ei taha neid heinu süüa.»

«Ega ta taha ühtigi, eks ole va sant hein. Aga kust sa seda paremat saad. Meil puha niisugused heinamaad, tükati soo, tükati jälle võhmas.»

«Kui suur koht teil on?»

«Mis ta suur nüüd on, ikka üle 50 tiinu. Aga mis koht see nüüd on. Eks need põllud ikka aitaks ka, aga lahjad, ega nad kasva midagi. Heinamaad ja karjamaad vaevased. Ega ole teha midagi.»

Seda olime juba isegi näinud. Tee kõrval põldudel kasvavat kaera ja otra ei võinud viljaks nimetadagi. Harvad kõrred, kilgisuurused pead otsas, kõikusid tuule käes. Tihedad rohelised ja lihavad ohakad ulatusid kõrgele üle vilja. Siin oli see heinamaa, auke täis tallatud, mustaks sõtkutud, kuna madalast sooheinast valgete peadega kalevid välja paistsid. Kidurad mustakoorelised ja sammaldunud kased seisid harvalt nagu neetutena heinamaa pinnal.

Kui palju on nendele inimestele ajalehtedes maapidamise jaoks õpetust ja juhatust antud, kui palju on nende jaoks äratusi kirjutatud — aga kõik tuulde. Nende pead on kõvad nagu kivid ja nende kõrvakuulmed tuimad. Ei need saa millestki aru ega suuda neid keegi äratada!

Mehel on 50-tiinuline koht, aga nüüd on ta oma pisukese lahja hobusega siin hädas ja ootab öö pealetulekut. Võib-olla tuligi päevatõusul kodust ära.

Ta tahab rublat teenida!

Kas tal siis oma koha peal midagi kasulikumat teha ei olegi?

Ja halisema tulevad nad veel oma viletsuses, kuna see nende eneste süü on.

«Teie ütlete oma põllud lahjad olevat ja heinamaad viletsad. Eks te hari neid paremini.»

«Eks saa ikka haritud ka.»

Oi, niisugune tuim üksluine toon võis vihastada. Taevake, sellel inimesel pole põlluharimisest veel aimugi. Aga oota...

«Kas ajalehti ka loete?»

«Kellel neid nüüd aega on lugeda. Aga eks külas ikka käib paar tükki ka.»

«Vaadake, teie veate siin rasket koormat ja tapate looma ja lõhute vankrit. Oma koha peal võiksite palju kasulikumat tööd teha, kui aga oskaksite.»

Ta vaatas imestades meile otsa.

«Ega see töö sealgi või tegemata jääda. Aga peab ikka ka katsuma raha teenida, sest on ju maksud maksta.»

«Aga kuulge, kohta peate juba nii harima, et ta palju rohkem sisse tooks. Siis poleks tarvis veovooris käiagi.»

«Eks see oleks ikka hea küll.»

Aru võis saada, et ta meie sõnu ei mõistnud.

«Kui teie enesele sellekohast kirjandust muretseksite, siis leiaksite peagi, kuidas kohta nii võib harida, et ta mitu korda rohkem sisse toob.»

«Ei tea, kuidas seda peaks tegema?» küsis ta otse lapseliku uudishimuga.

«Ega seda nüüd kohe ütelda ei saa. Kõigepealt tuleb põllutöö põhjalikuks teha. See tähendab, uue aja abinõudega peab põldu harima.»

«Meil on külas ka saksamaa sahad.»

«Ega need nüüd üksi veel suurt ei aita. Peab palju õppima. On see kellegi hein, mis hobusel ees on! Hein peab hea olema, niisugune pikk narmas ja sahvtine. Põllud peavad mitu korda tugevamat vilja kandma.»

Ta vaatas meile arusaamatult otsa, kuna ta oma suu veidi lahti unustas. Isegi kahju hakkas sellest mehest, ja teades, et nüüd paras aeg on, sest meil on elav inimene käes, jatkasin oma kõnet:

«Kõigepealt on heinamaad, ikka heinamaad. Need on teil madalad, vististi seisva vee all. Vesi tuleb ära lasta, peab kraavid läbi tõmbama, siis äestama ja sõnnikut peale külvama. Küllap näete, peagi on heinamaal hein mehe rindu. Niisama tuleb ka põldusid põhjalikult harida ja neid tublisti väetada. Kus maa niiske, sealt tuleb põhjatorude abil vesi ära lasta. Näete — tööd on küll ja sugugi ei oleks teil aega vooris käia, millest õieti mingit kasu ei saa.»

Ta suu oli veidi kaugemale lahti vajunud. Midagi näis ta mõtlevat, aga vististi ei suutnud ta oma mõttele kuju anda.

«Peate kohapidamise teisel viisil sisse seadma. See'p see suur viga ongi, et meie rahvas nii väga tuim ja arusaamatu on kõige selle vastu, mis talle õpetatakse. Kui seda kõike peaks tähele pandama, mis talle nõuks ja juhatuseks antakse, ammugi oleks elu hoopis teisenäoliseks muutunud.»

«Eks see ole ikka tõsi küll,» ütles ta viimaks, «aga eks need kraavitegemised ja sõnnikuostmised taha ikka raha. Aga ega seda nüüd küll saada ole.»

«Kas raha maailmast otsas? Võib ju laenata?»

«Ega ta nüüd otsas küll ole, aga meie peame teda ikka vooriskäimisega teenima. Eks ikka pea laenu jälle ära maksma, aga ega siis voorimisega ka nii palju teenida jõua. Ega saa üle ühe voori päevas kuidagi.»

Saatan võtaks seda inimest. Targaks juba teda sa ei tee.

Ta toppis heinad pakkude vahele, väike loom ajas oma lihased sirgele ja peagi kuuldus ühetasane vankri raksumine üle sooheinamaa.

JÕEÄÄRE MADIS

Kogu eluaja oli Jõeääre Madis oma väikest kohta pidanud, aga täna oli ta niisama kaugel kui kümmekonna aasta eest. Liivastel põldudel ummistasid teljed suvivilja ära ja kerge rukis oli pooliti lustjatega segatud. Tööd ta tegi, aga tema tööl ei olnud õnnistust ja sellest see tuligi, et Madis edasi ei saanud. Kui Madis noorem oli, siis kõneles ta ühest ja teisest ettevõttest, mispeale teised ütlesid: «Madis, sa ei ole oma koha peal. Sinust oleks pidanud midagi muud saama.»

Olgugi et ma Madist lapsest saadik tundsin, tean ainult ühte juhtumist, kus see mees oma argipäevajume kaotas ja mulle tundmata inimeseks muutus.

Mul oli kord heinaajal Jõeäärele asja. Madis pani oma naisega madalas jõekääru luhas kuivi heinu kokku.

«Tänavu ikka lehmale ja hobuseloomale jatkub,» ütles vanamees mulle. «Ei mäletagi enam, millal siin nii hea rohi on olnud. Võib-olla võtan vanale lehmale veel mullikagi kõrvale. Õhtupoole panen heinad küüni ja siis on nad tänu jumalale varju all.»

Ta käis raskelt ja kaebas rammetust käsivartes. Ega ta olnud enese peale halastanud, oli heina ühe hingega ära teinud, et pärast mahti oleks kõrvalt teenida.

Põllu käänul tuli Lepiku Pärt mööda jalgrada, takispuude kimp kaenlas. Ta tegi oma saunas suge, mille piid kukepuust ja takispuust välja voolitakse.

«Kuule, Madis, Kahu sopis on suur kala,» kõneles Pärt. «Põrguline lõi kõrkjas, nagu oleks mees sisse hüpanud. Mind vanainimest ehmatas — näe, risu, — tegi otse põlved rammaks.»

«Oli kala?»

«Heldeke, ma ju ütlen. Jooksis nagu siga rohus, luht lõi kahele poole.»

Enam ei püsinud Madis küsida. Ma nägin, kuidas temasse korraga teine elu tuli. Ta silmadesse tekkis hiilgus, liikmetesse teravus. Ruttu jooksis ta aida poole.

«Mis hullu meie teda nüüd sinna jätame. Ma ütlen — risu — mis tal seal viga magada. Aga oota-oota, me segame su laisa und. Ta sealt ära ka ju ei pääse, kaela pealt on madal.»

Ta tõmbas liivi puude pealt aida seinalt maha ja katsus käega liivilina tugevust.

«Oi, pagan, see on ju katkine.»

Toa poole joostes jäi ta seisatama ja pööras Pärdi poole:

«Sul ikka aega on. Ega teda üksi kätte saa. Oota aga karvake, ma parandan lina ära.»

Kiiresti käis Mardi käsi liivilina hoolega kokku tõmmates. Tulesäde oli sel inimesel liikmetes ja midagi ühist ei olnud tal endise pikaldase, veniva Madisega.

«Mis sa nüüd selle liiviga jandama lähed,» hüüdis talle naine. «Kuiv hein väljas. Näed, kuidas kõrvetab, tulebki viimaks vihma.»

Madis ei kuulnud seda. Parandas liivi ruttu ära, proovis lina tugevust käega rõhudes ja kui kõik korras, sammusime Kahu sopi poole.

«Ma'p mõista nuga kätte tõmmata ja seda raibet puruks lõigata,» urises naine tagantjärele. «Läheb ta ju sinna, või ta pagan sealt niipea tuleb.»

Sopp oli madalaveeline vana jõekäär, kus kael täitsa kinni oli kuivanud, nii et ta nüüd jõega enam ühenduses ei olnudki. Ta oli pea üleni rohtu täis kasvanud. Kalda ääres halvasti haisevad mõõgalehised kalmud, tagapool pikk mustapealine kõrkjas, kuna kaugemal hundinuiad kõrkjast välja ulatusid. Vagalt seisva vee pinda mööda jooksid pikakoivalised surnumatjad.

«Oi, oi, või sina siin sees. Noo, mis sul siin viga päeva käes magada. Ega sul kelmil ole tarvis heina niita ega loogu võtta. Vaatad, kuidas aga särje sabast kinni saad. See su mure ongi. Hea küll, me tuleme kaema, kuidas su tervisega lugu on.»

Madise lahja kortsuline nägu kiskus naerule.

«Oota aga, oota!» kõneles Madis Pärdiga vette astudes ja liivi endi vahel kaldast eemal tugevasti vette surudes. «Ega meie sulle midagi tee, vaatame veidi.»

Pauh, pauh, pauh, käisid ridvad ägedasti vette.

«Noh, sinu vigurid on ju teada. Küllap sa magad kusagil kalda varjul. Aga pole viga, eks me ikka su üles aja.»

Jälle tõstsid mehed liivi järgukaupa edasi ja sumasid teivastega vees kasvavasse rohtu.

Kala ei olnud.

«Ma tean, ega sa siis inimesest sugugi rumalam pole,» rääkis Madis edasi. «Ega sa siis muidu nii suureks pole kasvanud. Sul on vigurid sees. Aga pole viga. Arvad mind täna esimest korda kala püüdvat. Sa poed redusse, aga meie ajame su välja.»

Jälle sumasid nad tugevasti kõrkjates ja kalmudes.

Madise naine tuli jõe äärde.

«Taevake, sa oledki jões,» hädaldas vana naisterahvas. «Sul pole põrmugi aru peas. Mul hobune juba ammugi sao ees, aga sa ei tule ega tule. Kas sul muul ajal aega ei ole.»

«Oota ikka, oota,» ütles Madis. «Küll me su siit välja võtame, ega sa nüüd kuhugi pääse.»

«Tule ju ometi ära,» tülitses naine. «Kas sa ei näe, kuidas kõrvetab, heldeke, ajabki piksepilve üles ja meil kuivad heinad väljas.»

Lõuna poolt metsa piirilt tõusiski hallikasmust pilvelapp. Parmud närisid kibedasti ja pääsukesed lasksid oma pikkade tiivaotsadega veepinnani.

«Tule ju ometi kord välja,» kutsus naine kaldalt. «Pagana inimene! Seda tööd, mis tarvis, ei viitsi sa teha. Kalapulkasid ajad sa taga, nagu oleks see nüüd kellegi mehe amet.»

Tuul läks valjemaks, hakkaski kõrvade juures ulguma. See oli vihma märk. Kuuldus isegi kaugelt tasast kõminat. Oli see nüüd teinepoolt metsa maanteelt vankri põrin, või — väga võimalik — kaugelt kostev pikse mürin.

«Ei vist ole ühtegi,» ütles Pärt, kelle otsimine vististi ära tüütas. Ehk tegi talle südametunnistuski etteheiteid, sest tema ju tõi siia naabri. «Eks või teinekord katsuda.»

Ka Madis isegi lõi kahtlema. Kui haug oleks siin olnud, eks ta oleks enesest ikka mingit märku andnud. Oligi viimaks mingi loom, kes siin ennist sulistas. Võib-olla suur vesirott, võib-olla määrgi.

«Jumal ise nuhtleks niisugust inimeselooma,» sädistas naine jõe kaldal. «Purukuivad heinad väljas ja ta raibe ajab kalu taga. Niisuguse inimesega pead küll näljas olema. Eks sa, raibe, näe siis, et pilv tõuseb. Armas aeg, juba müristabki. Eks sa, Pärt, ole ometi targem.»

«Võib-olla ehk ei olnudki haug,» ütles Pärt. «Kui ta siin ongi, kuhu ta siis ikka pääseb.»

Liivi järele vedades tulid mehed kalda poole.

Metsa tagant kerkis jõudsasti must pilv ja sagedasti kuuldus maapinda kergesti värisema panev mürin. Tuul oli vaikne, lepalehed longus ja päike põletas kuumalt. Eemal kuusikus karjus vihmakass mõned suutäied.

Just kalda ääres meeste jalus sündis vees suur sumin. Paksudest kõrkjatest läks äkitselt lai tee vaona läbi ja veel eemal võis näha, kuidas luha ladvad kõikusid.

«Oh sa kuradi hundisööt!» hüüdis Madis. «Sa viimane risu! Ma ütlesin, vanal haugil on inimese mõistus. Vaata libu, kuidas ta kalda ääres kükitab. Aga ega meie sind jäta!»

Uuesti hakkasid mehed kala taga ajama. Nähes, et ta üles on leitud, läks kala araks ja ei püsinud enam paigal. Siin ja seal lõid kalmud keerdu, tunnistades, et kala tagaajajate eest põgeneb.

Musta sametteki kujul kattis piksepilv kogu edelapoolse taeva kinni. Ta vajus nagu ookean ilma peale, mis täis valgust ja kirglikku kiirte tantsu. Tõusiski tuul, mis iilidena teedel tormas, tolmusambaid üles kihutades ja kuivi heinasaadusid lõhkudes. Puude lehed liikusid erutatult, mets kohises kaeblikult, kõik linnud olid peitu pugenud, ainult üksikud pääsukesed tiirutasid otse maapinna ligidal, ruttu jälle tagasi peitu lennates. Isegi jõepind oli rahutu ja luht ja kõrkjas kalda ääres kahisesid.

Naine nuttis, palus, vandus, aga Madis ei näinud ega kuulnud seda.

Paar korda oli kala ise liivi jooksnud, aga liivi lina purustades sealt jälle välja pääsenud. See kõik ajas Madise hinge ärevusesse ja heameel segas enese vihaga, nali meeletu kirumisega.

«Oh sa sunnik, vaata aga vaata! Ta purustab mu liivi ära. Noh, mis elajas sa, kuradi hundisööt, ometi oled. Noh, oota aga oota, küllap me sind risu ikka ka kõdistame, nagu sa seda ennemalt elus ei ole saanud.»

Liiv parandati ära ja uuesti algas kalajaht, mille juures mehed kohati pea rinnuni mudasse vajusid.

Paksu läbipaistmatu tekina tõmmati pilv päikesele ette. Korraga sai ilm kohutava näo. Oli kadunud hele päikesepaiste ja ühetaoline tinakarva vesihall ümbrus täitis taeva ja maa vahe. Tuul läks valjuks, võimsa käega sasis ta leppasid, saadude pealt viskas ta kahlu kahlu järel heinu maha ja külvas kõrtega kogu heinamaa üle.

Juba tundusid üksikud tibad. Müristas tugevasti ja üleval sametis nähti hõbemadusid vilksatavat.

Madise naine jooksis mööda heinamaad ühe sao juurest teise juurde, neid kohendades ja neile puutükke raskuseks peale pannes.

«Oh sa esimese numbri sunnik, sa suur võrukael. No ma tahan ometi näha, kust niisugune lontrus siia tuli. Vale — arvad, et sinu siia jätan. Oota, oota, võrukael.»

Jälle vedasid mehed liivi kalda äärde ja sumasid.

«Vaata võrukaela, eht masuurikas. Teab, kus ta nüüd jälle tallutab. Arvad, et meie sind üles ei leia. Vale, ega Madis esimest korda kala püüa. Vaata, seal sa oled — see on kindel. Küll ma su viguritest aru saan.»

Hõbedakarvalised maod kargasid mustas sametis ja kuuldus kõrvulukustav ja maapinda raputav mürin. Ära see hoop pilve purustas, lõhki ta kiskus, sest vihma tuli nagu ämbrist valatud. Vihm lõi ruttu riietest läbi, piisad kargasid kividelt ja kõvaks tallatud jalgraja pinnalt üles ja jõe pind kohises üleni mullikestega kaetuna.

Madis ei näinud vihmasadu, ta ei kuulnud äikesemürinat, ei pannud ta ka kiruvat ja kiunuvat naist tähele,

keda vihmgi ei suutnud oma varanduse kaitselt ära tõrjuda.

«Ah sa viimane risu! Sa, kuradi hundisööt, arvadki, et sinu siia jätan. Mis siis viga, kõik loravad: Jõeääre Madis — vana kalamees, aga kala ta kätte ei saanud. Ega seda ole. Eks me näe, kumb kangem: sina või mina. Eks me näe!»

Vihma sadas endise hooga.

«Ei maksa jännata!» ütles Pärt liivist lahti lastes. «Ega seda raibet ikka kätte saa.»

«Vaota liiv maha!» kisendas Madis.

Kange viha kogus Madise südamesse, mis ennast alalises kirumises avaldas. Enne seisis ta näol naeruilme, aga see ninavedamine oli liig. Mitte ainult kala ei ajanud ta enam taga, vaid oma vaenlast, oma surmavaenlast, kes teda pilkab, talle vastu irvitab ja teda kogu ilma ees tahab naeruks teha. Ta näole ilmusid vihakortsud, huuled pigistas ta kokku ja murdja liigutust avaldades astus ta üliettevaatlikult vees edasi.

Kuuldus röögatusetaoline ähkimine Madise rinnust.

«Üles!» kisendas ta oma seltsimehele.

Viskleski midagi halutaolist mudaga ja kõrkjatega üleni kaetud liivi põhjas.

Kassi kerguse ja osavusega kargas Madis kalast kinni. Ta surus talle sõrmed lõugade taha, pigistas meeltheitja uppujana oma näpud krampliku kangestusega kala helepunastesse pehmetesse kidadesse. Kala rabeles suure jõuga, lõi uuesti liivi lina puruks ja pääses kõrkjatesse. Ta tõmbas enesega Madise otseti vette. Nad ühinesid nüüd vees rabeleva kalaga üheks suureks tombuks, kust müdistamine ja vandumine kostis.

Pärt aitas Madise püsti.

«Ega ma sind sunnikut ikka lahti lase, rabele, mis rabeled. Oled mind küllalt narrinud. Pead mind poisikeseks või. Oi, minu käest sa juba ei pääse!»

Ta mudane nägu läks võidurõõmus naerule ja kala kaldale märja rohu sisse visates kordas ta: «Välja tõin! Näe, minu käest ei pääse. Välja tõin!»

Sadas vihma vahetpidamata päeva kolm. Madalal luhal jäid Madise saod vee sisse ja mitmedki viis voog alla.

Pärast tuli sellest juttu, sest raske hoop andis ennast mitu aastat tunda.

«Sa, Madis, siis ikka kahju said küll?»

«Eks ikka saanud, aga mis sa teed ära.»

«See oli selsamal korral, kui 30-naelase haugi kätte said?»

Vanamehe silmad lõid hiilgama.

«Siis näh,» ütles ta ruttu, «aga sunniku ikkagi välja tõin.»

KIIR KAUGUSEST

Dr. Villem Jansoni korteris istus vana talunaisterahvas akna all ja ootas oma poega.

See oli tugeva kehaga, paksude paletega umbes 70-aastane inimene. Ta peas oli lilleline villane rätik, üll hallikarvaline lahtine jakk ja sinisetriibuline seelik. Kingad olid tehtud paksust nahast, tugevasti õmmeldud ja madalate apsatitega. Vanakese käed olid ristis ja ainiti vaatas ta aknast uulitsale, kus praegu süüdati laternaid põlema. Esmalt viitis ta köögis tüdruku juures veidi aega, jutustades sellega, aga kui see poodi jooksis, tuli vanainimene saali. Ta istus akna alla pehmele toolile, kust vaade ulatus välja uulitsale ja pimedasse vajuva majaderäga peale.

Kõnniteel voolas inimeste jõgi, jutustades ja naerdes. Tuba täitis hämarus. Ainult eemalt laternalt langes nõrk valgusekuma läbi suurte ruutude vastasolevale seinale.

Dr. Jansoni hästi sisseseatud korter oli käidava uulitsa ääres. Siin võis aknal kaua aega vaadata ilma igavust tundmata. Üks pilt vaheldus teisega. Päeval seisis kogu kaubaturg silme ees ja õhtul kõndisid uulitsal noored inimesed, jutustades rõõmsasti ja naerdes, või jälle ärimehed, kõneldes üksteisele midagi tungivalt.

Toas heljus puhas meeldiv õhk ja korralik sisseseade tegi siin viibimise armsaks. Uhked palmid, kuuselaadi taimed jne. tuletasid meelde triiphoonet, sest dr. Janson oli suur lillede sõber. Ta hoolitses ise nende eest, vaatles neid vahetevahel kaua aega, pidades taimi oma headeks sõpradeks. Valge portselan-ahi laotas laiali pillavalt soo-

just ja kunstiarmastajaid sundisid peatuma seintel ülesseatud pildid. Dr. Janson oli suur maalikunsti austaja ja iga noor kunstnik luges seda enesele tähelepanemist äratavaks auks, kui dr. Janson ostis tema töid näituselt.

Dr. Janson oli kogu linnas armastatud ja lugupeetud seltskonnategelane ja kõige selle juures hoolas arst, nii et abitarvitajate hulk alaliselt kasvas.

Kell lõi üheksa, uksekell helises ja tüdruk laskiski peremehe sisse.

«Sinul, armas ema, hakkas vististi küllalt igav,» ütles Janson, tulles saali. «Aga ma ei saanud kuidagi ennemalt. Tead, ema, täna õhtul oli mul õige raske. Ma tulin praegu haige naise juurest. Mind palutakse — tee terveks, aga taevas, mis ma pean tegema. Ma luban, aga mul on eneselgi usku vähe.»

Keset tuba seisis tugeva kehaga, paksude suitsukarvaliste juustega ja hallikassiniste silmadega mees. Ta lihtsalt, mehiselt näolt paistis rahulolemine. Näo järgi otsustades võis teda arvata ligi 50 aastaseks, olgugi et ohtralt halle karvu tihedates juustes püüdsid tõendada rohkemat aastate hulka.

«Siiamaale ei olnud mul aegagi, aga nüüd, kallis ema, võin ma sind õige vaadata.»

Dr. Janson lükkas tooli mööda libedat parketti ema ette, istus ja jäi ainiti vaatama vana naisterahva otsa.

«Vanust on sul küll. Ei ole ime. Kas usud, ka mul on paled kortsus. Kui ilusana ja priskena ma sind sellest ajast veel mäletan, kui olin laps. Kui vana sa praegu oled?»

«Jakobipäeval sai 71 täis.»

«Vanust küll. Kas usud, ema, ka mul on küllalt hõbedat juustes. Habet ei või lastagi kasvada, sest see on juba täitsa hall. Mul on hea meel, et tulid mind vaatama.»

«Ega sa ju meie poole tule.»

«Küll ma tuleksin, aga ei saa selleks kuidagi mahti. Tänavu suvel mõtlesin kindlasti võtta paar kuud puhkust. Pidin väljamaale minema ja oli nõu ka teie poole tulla nädalaks või paariks. Aga seal tulid niisugused asjad, mis siin kinni pidasid. Nägid tänagi, kogu päeval ei saa

mahti. Nii on see alati. Ja kuhu sa siis jätadki kõik need haiged ja hädalised.»

«Ja sellepärast sa siis ei tulnud?»

«Hea küll, sa oled nüüd kord siin ja ega ma niipea sind tagasi lase. Kui mind kodus ei ole, siis istud sa siin akna all ja vaatad uulitsale. Ega sul nii igavaks vahest ei lähegi?»

«Ma vaatasin täna õhtu läbi. Ei ma saa aru, mis need inimesed nii palju käivad.»

«Sa, armas ema, ei tunne linna elu,» naeris dr. Janson. «Neil on vaja käia, linna elu on hoopis teistsugune kui maal.»

Vanainimene vaatas uulitsale.

«Mina ei panegi lampi põlema enne õhtusööki. Istume niisama videvikus. Paistab ju sealt laternatule valgus siia. See videvik on just niisama kui ennemalt kodus, kui meie, lapsed, sind tuppa ootasime ja kui vanaisa kõneles tontide ja huntide lugusid. Oi, ema, need ajad on mul niisama selgesti meeles, just nagu oleks see kõik olnud alles eile.»

«Kus see lapse asi enam meelest läheb. Ka mina mäletan oma lapsepõlve, aga mina olen ju sinust palju vanem.»

«Kuule, ema, jutusta mulle nüüd neist asjust. Jutusta mulle sellest kodust, kus ma üles kasvasin ja kust mul armsad mälestused.»

«Mis asjadest ma tean jutustada. Ega seal kodus midagi iseäralist olegi.»

«Sa, ema, ei oska sellest aru saada, kui suur igatsus on inimesel mõnikord kodu järele. Kirjanikud on kirjutanud sellest jutte ja luuletajad teinud laule. Oota — eks sellest ole juba üle kümmekonna aasta, kui viimati käisin teie pool. Ma ei ole venna lapsi näinudki. Kuidas see aeg nüüd lendab.»

«Vist 15 aastat. Villu on 13-aastane. Tal on sinu nimi ja hüüab sind vahel naljatades nimekaimuks.»

«Tubli poiss?»

«Ei ole viga, hea laps! Just üsna hea õppija ei ole, aga töö peale on tahtmist. Ega ole midagi, millega ta valmis ei saaks. Isa lubab teda peremeheks panna. Noorem

vend — see on 10-aastane, aga see tahab jälle kangesti õppida. Uurib kõik raamatud läbi, mis aga kätte saab.»

«Noh, kui ta linnas koolis hakkab käima, siis tulgu aga minu juurde. Minul ruumi küll. See on õige: üks tubli peremees ja teine õpetlane. Just karvapealt niisama, kui mina oma vennaga. Aga kuidas taluga lugu? Kas on niisama, kui aasta 15 eest?»

«Kus nüüd enam seda. Paljugi muutunud.»

«Pahemaks või paremaks?»

«Eks muidugi ikka paremaks.»

«Hooned needsamad?»

«Kus nüüd seda. Jaan ehitas kõik ümber. Meil oli ju siis alles vana tuba.»

«Tean küll. Kas tead, ema, kuidas ma seda lapsepõlvestki kõik hästi mäletan. Isegi seda suitsutuba. Kolm akent eesküljes, üks teisest suurem. Kui õhtul päike kopli taha loojenes, siis vajus kogu tuba pimedusse. Me kartsime. See on nii selgesti meeles, nagu oleks olnud kõik alles eile.»

«Meie nüüdne elumaja on rehetoast hoopis eemal. Sealsamas kohas õunapuuaias, kus kasvas kaheharuline klaarõunapuu. See kärises lõhki ja kuivas ära. Õunapuude oksad käivad akende vastu, nii et toast võib puu otsast õunu võtta.»

«Kui kaunis teil seal küll elada!»

«Ega viga ole. Tuul kohiseb puie oksadega ja kohe võib teada, missugune ilm tuleb.»

«Kas teised hooned on ka uued?»

«Enamasti kõik. Ainult vana viljaait on veel järel. Seesama ait, mille põrand kõrgel on ja mille alla sa vahel pugesid.»

«Tean, tean ema. Kui hästi see kõik meeles seisab. Ma tean, jäin sinna alla kord kinnigi. Oi — hirm oli suur — kisendada ka ei tohi. Viimaks juhtus vana Madli ja päästis mind ära. Aga ons ta veel elus?»

«Oh ei — juba üle kümne aasta surnud. Ta vaenekene oli raskesti haige. Kaua aega.»

Suruvalt langes raskus dr. Jansoni hingele.

«See vana hea inimene! Kuidas teda küll sai sellel ajal pahandatud, läks teine vahel kurjakski, aga ega seda

olnud kuigi kauaks. Meie nägime ta silmadest ära — nüüd on ta jälle hea. Ah ta oli kaua aega haige?»

«Vististe ligemale aasta.»

«Kas ta vahel ka minust kõneles?» küsis dr. Janson õige tasa.

«Kõneles nii mitugi korda. Ta oli juba üsna lõppemas, kui kord mind oma voodi juurde kutsus: «Kuule, mu kirstus on paar villaseid kindaid, ma hoidsin need Villemi jaoks. Kui ta kord koju tuleb, anna need temale.» Ega tal ka muud midagi järele jäänudki. See oli kõik ta terve varandus.»

«Kus on need kindad siis praegu?»

«Ega neid enam olegi. Mis need siis ka olidki. Lihtsad labakindad. Vanainimese mõtted. Jaan ütles kohe: «Ega neid maksa hoida, sest Villemil ei lähe neid ammugi tarvis.»»

Dr. Janson vaikis. Uulitsalt kuuldusid hääled ja raske vankri mürin. Kusagil hõiskas auto. Õrnalt heitis eemal uulitsanurgal põlev latern valgusekuma saali ja vastasolevale piltidega kaunistatud seinale.

Vanainimese kuju kerkis elusana dr. Jansoni silme ette. Tema ei väsinud teda keelamast, hoiatamast, temaga kurjustamast. Aga teiselt poolt ei olnud ühtegi soovi, mida ta ei oleks omal ajal täitnud, ja alati astus ta välja kõige südidusega laste kaitseks. Vahel jooksis ta vanainimese selja taha ja siis vaatas Madli tõsiselt ja kindlalt isale otsa ja lausus: «Löö mind, aga jäta laps rahule.» Ja nüüd oli see inimene seal raskes ja kauakestvas valus. Ta püüdis oma häda vastu nendest abinõudest kergitust otsida, mis talle õpetasid ebausklikud ja rumalad naised. Aga ometi oli see, keda ta alati meeles kandis suure armastusega, õpetatud arst? Miks ei jooksnud see nüüd oma kõige suurema heategija voodi juurde ja ütelnud: «Oota, ma tahan sind terveks teha. Oota — see peab sind aitama, keda sa ilmas vahest kõige rohkem oled armastanud!»

Aga see õpetatud arst ei tulnud. Ta sõitis päev päeva kõrval oma haigete juures ringi, tõusis rikkaks, seadis oma korteri uhkelt sisse ja talle ei tulnud seda meeldegi, kes nii ütles: «Löö mind, aga jäta laps rahule.»

Ja kui see vanainimene väsis valudest ja ootamisest,

andis ta oma viimase varanduse sellele, keda ta oli armastanud ja kes teda ometigi ei tulnud vaatama.

Midagi surus valusasti dr. Jansoni südant.

«Ega sa meie kohta enam ära ei tunnekski,» algas ema. «Tead, need õunapuud, mis sina lapsena isaga pookisid, on nüüd juba suureks kasvanud ja kannavad vilja. Iseäranis see on uhke puu, mis ahervarre otsa istutasite. Tänavu oli ta nõnda õunu täis, et otse punetas päikese käes. Lapsed hüüavad teda Villemi puuks. Nii kutsuvad teda naabrid ka. Kopli sööt on ammugi põlluks tehtud ja isegi kopli taga rabas oli rukis tänavu üle pea. Nüüd ju haritakse põldu hoopis teist moodi kui siis, kui sa olid veel laps. Endiste lautade kohal on suured klaaslavad. Või ma nüüd kõike seda teangi, mis seal kasvatatakse. Ma vahest ütlen ka, mis sa nüüd kõike seda teed, aga Jaan ütleb: «Ära sa, ema, nurise.» Ju tal ikka õigus on. Tead isegi — sellel ajal oli vahest ühest-teisest ka puudus, aga ega nüüd küll mingit puudust ole märgata.»

Dr. Janson leidis enese nagu kinoekraani eest, mille linal ta lapsepõlve pildid kiiruga mööda lendasid silme eest.

Ema tasane kõne äratas kõik selle ellu, mis siiamaale oli uinunud. Need olid tuttavad pildid tuntud saludest, väljadelt, armastatud inimeste hulgast. Alles nüüd nägi ta, kui palju oli neis päikesepaistet, hõiskamist ja rõõmu. Nendes oli pillavalt lusti- ja värvidemängu.

Aga midagi silmas ta sellel pikal pildikangal, millest ta oleks kinni haaranud kahe käega.

Ta katsuski teda peatada.

«Kas mäletad, ema,» ütles dr. Janson, «seal kopli aia peal kasvas laiade okstega jalakas? See oli seal kohas, kust jalgtee üle aia karjamaale viis.»

«Miks ma seda puud ei tea.»

«Ons ta alles?»

«Selle ostis puusepp ära ja laskis laudadeks saagida. Jalakalauad on ju kallid.»

«Ah seda puud ei ole siis enam?»

Aga sellel pildikangal, mis praegu ta silme eest läbi käis, oli see puu oma täies uhkuses ja toreduses. See oli sügisel, kus ta kollaste kaunalestadega kaetud oksad uhkelt ulatusid kaugele. Sellel ajal, kui õhtud juba läksid

pimedaks, sai ta selle puu all Annaga kokku. Seal oli pea täitsa pime, sest jalaka oksad katsid taeva kinni ja peitsid armastajad eha ja kuukiirte eest. Anna oli talutüdruk, aga noore mehe eest, kes sellel ajal koolis käis, väga ilus, ja ta uskus kindlasti, et Annata sugugi elada ei või. Kahju, et päevad nii pikkamisi venisid, kahju, et ta juba tänavu ei saanud täisealiseks. Kuidas ta oleks küll võtnud neiu enesele naiseks.

Õnn! Kus on inimese õnn? Ta on seal laiaoksalise jalaka all. Siin ehitasid nad heameelega tuleviku jaoks lihtsaid, armsaid hooneid, siin seadsid nad oma tuleviku kodu korda, siin kasvatasid nad ühes meeles lapsi ja viisid need haritud inimesteks. Siin oli alles niisugune elu, kuhu väljastpoolt ligi ei pääsenud pahandused, mured. Siin oli elu veel selge kui allikavesi, mis sügavalt läbi paistab ja kuhu põhja peale ei olnud vajunud mingit kõntsa.

Kord olid nad sügisel sealsamas jalaka all. Sellel ajal pannakse juba tuled taludes varakult põlema. Mets kohiseb ja pime on ümberringi.

Õhus tundub rehtede ja kütise haisu.

Temal tuli kodust ära sõita, sest suvine koolide vaheaeg oli otsas. Raske oli lahkuda. Pidi millestki südame lahti kiskuma ja see sünnitas kirmendavat valu. Kui hea oleks olnud, kui nad nüüd nii vanad oleksid, nõnda et ei leiduks abiellu astumiseks mingit takistust. Nad oleksid siis alaliselt teineteise juures, elaksid seltsis, peaksid oma kohta, ja kogu ilm, sellega ei oleks neil vähematki asja.

Ometi olid asjaolud niisugused, mida ei saa muuta.

Kuid troosti leidus ikkagi selles ahastust sünnitavas seisukorras.

«Ma tulen jälle tagasi,» ütles Villem ja oma südames rõõmustas ju ette, kuidas siis Annat tahab rõõmustada.

Seal suudleski ta neid huuli, milledes tundus ülirohket kuumust ja elu.

Aga Janson ei läinud enam koju, ja kuigi läks, siis jäi ta sinna ainult paariks päevaks. Kuidas see kõik oli kadunud, justkui oleks hingest välja uhutud tugeval käel. Ta ei saanud pärast enam Annaga kokkugi.

Ja sellest ajast peale on talle need silmapilgud tulnud

väga harva meelde. Elu tõrjus lapsepõlve-unistused, sest elu tõi esile uusi pilte, mille valgus erk, mille hüüded ja kilkamised tugevad. Kuidas võis ta siis veel ennast otsida pimedas jalaka all, kui isegi vereva eha palistus taevaveerul oli kadunud.

Aga täna õhtul oli midagi, mis avas kogu mineviku ta silme ees kui salaraamatu. Ja need pildilehed ei olnud löönud selle pika aja jooksul sugugi koltuma.

See oli ema hääl, mis mineviku äratas ellu. See oli nagu mõni saladuslik nõidpreestri kellahelin, mis inimese paneb magama ja teda kannab imeliste unenägude valda.

Dr. Janson vaatas enda ette.

«Ega sa kõiki omaaegseid enam mäletagi,» jutustas ema. «Eks need ole selle aja sees kasvanud suurteks inimesteks.»

«Tõsi — ei mäleta tõepoolest. Nagu läbi udu tulevad mõned meelde. Sellest on ju möödas paarkümmend aastat. Aga mulle tuleb meelde — see oli Paju Anna. Ma mäletan — ilus tüdruk. Kuidas tema käsi käib?»

Dr. Janson katsus olla õige ükskõikne, aga ta hääl värises.

«Miks ma ei tea, see oli küll kena inimene. Aga ega ta käsi käinud ühtegi hästi.»

«Kuidas?»

«Ta oli nii imelik. Teda käisid mitmed ligidalt ja kaugelt kosimas, aga ei läinud mehele. Viimaks ikkagi läks, kuid pikka iga tal ei olnud. Justkui oleks ette näinud. Jäi tiisikusesse ja suri.»

«Suri?»

Kui oleks kuulnud hea inimesetundja seda küsimust, siis oleks see ta kõrvu käinud kui karjatus.

Dr. Janson tundis, kuidas jäi ta tõusval ja langeval rinnal õhu hulk napiks.

«Ega seda tea, kuidas ta selle häda sai. Nende perekonnas ju tiisikusehaigusi ei olnud. Ehk ta oleks ka terveks saanud, kui oleks arstitud. Aga tema, imelik inimene, ei otsinudki rohtu. «Lase aga olla peale,» lausus ta, «nii on kõige parem.» Aga palgest oli tal kadunud viimane kui veretilk. Valge kui luu. Kui ilus ta sellel ajal oli. Nagu jumala ingel.»

«Ah, ta ei lasknud ennast arstida? Kas ta siis tahtis surra?»

«Mina seda ei tea, aga oli nii. Ütlesid talle: «Kuule, Anna, keeda poolalehtede teed ja joo seda, see pidada aitama. Tee enesele männakasvude vanne, ka need teha terveks.» Aga tema naeratab vastu ja ütleb: «Olgu aga peale — eks mulle ole sellest küll. Eks ma ole juba oma elu ära elanud. Mul olid ka omad rõõmud ja rohkem ma midagi ei ihaldagi.»»

Midagi käristas võimsalt lõhki dr. Jansoni südame. Kas ta siis ainult selleks tööd oli teinud ja teadmisi õppinud, et selle läbi mitte ühegi nende valu ja vaeva kergendada, kes temale valmistanud noores eas nii hulgani roosilisi silmapilke. Ta oleks võinud neid aidata, tal oli teadmisi, ta oleks võinud nende juurde astuda: «Uskuge ja lootke, ma teen teid terveks.» Missugune õnn oleks talle vastu vaadanud. Ta teadis — nad mõtlesid ta peale, uskusid tema sisse, aga see nende jumal ei tulnud. Nad hüüdsid öösel tema poole, aga ta ei kuulnud ega ei vastanud. Ta tegi tööd, ta aitas inimesi, aga need jättis ta abita, keda ta oli tõotanud armastada elu otsani.

Dr. Janson tundis, et ta oli kaotanud midagi väga suurt, väga väärtuslikku. Ta oli oma elu kaotanud. Ta oli küll aastakümneid kibedasti teinud tööd, võib-olla sajal korral seisnud surijate voodi ääres, neid petnud lootuste andmisega ja niisutanud nende ärakuivanud keeli arstirohuga. Ta oli kuulnud vandumist ja palumist. Ta oli vaadanud tuhmiks kustuvaisse silmisse ja ta oli näinud, kuidas surija voodi ääres omaksed tahavad teda kiskuda lõhki ja kisendavad kui meeletud: «Aita, aita!»

See oli nõnda kestnud aastate kaupa ja kas suudab ta seda kokku arvata, kui mitu korda teda unevoodi pealt üles kisti, välja viidi sellest küsimata, missugune oli öö.

Aga kus olid need näod nüüd jäänud? Nad segusid udus ja kõikide kindlad jooned kadusid ta silmist. Õieti ei mäletanud ta ühtegi — ainult üksikud osad tulid meelde ühest ja teisest põrutavast juhtumisest. Aga mis peaasi — esiti mõjusid niisugused lood liigutavalt, rahuriisuvalt. Kuid peatselt pahkus süda ja ta meel muutus pahuraks, kui nägi rahutust, millest võis tulla ainult kahju, aga mitte mingisugust kasu.

Ainult need kaks inimest ootasid teda oma valus ja piinas asjata.

«Oleks ometi sinagi sellel ajal kord sinnapoole tulnud, ehk oleksid sa talle osanud juhatada rohtu. Teie saite ju lastena nii hästi läbi.»

«Jah, ema, oleksin ma tulnud. Aga ma ei tulnud.»

Dr. Janson laskis pea käte vahele ja vajus ema rinnale.

Mees nuttis.

Uulitsal värises laterna tuli.

VANA PÜSS

See lasus juba mitu aastat kogu ümbruse peal raske needmisena. Kui sügisel ööd pikaks ja pimedaks läksid, kui päevalgi kogu ilm mässus halli, raskelt läbipaistvasse uttu, kui teed poriseks muutis alaliselt sadav tihe vihm ja kõik jäljed üle ujutas, siis tekkisid sagedased vargused. Inimesed ostsid aitadele uued tugevad lukud, peeti suured õuekoerad ja joosti iga kahtlustäratavat kahku kuuldes välja vaatama, aga vargusi tuli siiski ette. Kes seda jõuab üles lugeda, mis ära viidi; seal võis olla toiduaineid, riidekangaid, sepatööriistu. Aga seda jõudis ikkagi ära kannatada, kui oleks jäetud rahule hobused.

Aga just hobusevargus andis siinsele ümbrusele omalaadilise kuulsuse, sest ei jõudnud looma vainul varaste eest kaitsta ei tugev kett ega tallis rautatud uksed.

Aeti jälgi taga, tehti protokoll, aga igakord jäi loom kadunuks. Vahel võis jälgi mööda minna kuni nõmmiku serval oleva talitaja kohani. Aga sealt jooksis teise kihelkonda viiv tee mööda kõva karet, käis palust läbi, ja iseenesestki mõista, et nüüd käest kadusid igasugused jäljed.

Kõige rohkem kurvastasid need inetud lood talitajat, kellele inimesed läksid kaebama oma häda. Tema valvas valla hea käekäigu järele, temale tunnistati usaldust kolmandat puhku ametisse valimisega ja tema nägi vististi ka kõige rohkem vaeva selle nurjatuse vastu võitlemisel.

Kui ta küll ei suutnud varastatud asju kätte tuua, andis ta ometi neile, kes üsna vaesed olid, omapoolt veidi toetust, ja eks see olnud ka midagi.

Võib olla, et sellel armastusel veel suurem tähendus oli kui annil.

Olgugi et otsimine siiamaale veel ühtki hobust kätte ei olnud toonud, tehti sellega igakord ikka uuesti katset. Õnnetu astus talitaja poole ja jutustas kõik ära väga peenelt ja karvapealselt, kuidas see lugu oli sündinud.

«Kas teate, päris häbi teiste inimeste ees,» kõneles talitaja. «Ma olen siia-sinna mõtelnud, olen katsunud peenelt ja ettevaatlikult järele kuulata, aga tõepoolest, midagi ei tule sellest välja. Ah teie arvate siis kindlasti, et seegi kord hobune on siiapoole toodud?»

«See on küll nõnda. Tal oli ühel jalal murdunud raud. Jälgi võis selgesti tunda. Seljandiku liivasel teel olid need nähtavad. Nõmmikule jõudes kadusid jäljed.»

«Võib-olla läks Lõpa küla poole.»

«Aga siinpool teeharu olid ühes kohas jäljed näha.»

«Või nii? Imelik! Siit läheb tee Viiratsisse. Aga üsna meie välja tagant läbi. Kas seal ka jälgi oli?»

«Ei. Seal on kõva kare. Sinna ei jää mingit jälge järele. Edasi tuleb männik, ka sealt ei saa aru.»

Talitaja jäi sügavasti mõtlema.

«See on imelik, kaob kui maa alla. Aga hea küll, ma teen, mis võimalik. Aga sul on ometi janu? Meil on värske õlu.»

Värske, kobrutav õlu ja trööst mõjusid niikaugele, et inimese nukker tuju nõdrenes ja julgustamise läbi lootus südames võimsalt tõstis pead. Lahkudes surus see tubli mees veel südamlikult kätt, vaatas ainiti silma ja ütles:

«Sa said suure kahju?»

«Taevas — ma ei tea, mis peale hakata. Jõudu ei jatku uue hobuse ostmiseks ja ühega ma kuidagi läbi ei saa.»

Siis pistis ta käe tasku, võttis sealt rahakoti, ja viierublalist hädalisele pihku surudes lausus ta:

«See ei ole ju suur abi, aga jätkub veidike ostmisekuludeks.»

Ja see headus ja südamlikkus mõjusid nii, nagu ei olekski hobust varastatud.

Pärast otsiti, aeti taga ja lõpuks tehti ülemuse jaoks protokoll. Viimane luges selle läbi, vihastas ja viskas siis südametäiega teiste hulka, kuhu ta ka jäigi.

Metstaguse külast kolm versta eemal, seal, kus seljandik kangekaelselt sohu tungib, oli Võhma Jaagu vabadikumaja.

Juba Jaagu isa oli siin oma eluaja üles kaapinud rebaseliiva kanarbiku alt, poeg oli seda jatkanud, aga pisukene oli siiski see samm, mis oli suudetud astuda selle pika aja vältel. Seesama vilets eluhoone, mis kiiremalt oskas laguneda, kui teda jõuti parandada, ja need põllulapikesed kivikangrute vahel olid visad venima laiemaks ja pikemaks. Kevadet algas Jaak ikka uue usu ja lootusega, aga kui päike jaanipäeva ümber paar nädalat kuumasti paistis, siis korjas Jaak oma põldudelt harvu kõrsi mõningate kergete teradega. Ainult üks aeg oli Võhma ümber uhke ja ilus, nimelt hilja sügisel, kui kanarbik seisis üleni roosades õites, kuid ka see ei suutnud kuigi palju lepitada.

Pisukeses viletsas majas elas Jaak oma naise ja kolme lapsega. Loomadeks oli neil lahja hobune, kes palju aastaid Jaaguga ühes oli otsinud kivikangrute vahelt peatoidust, siis veel pika karvaga lehm, mõned karmi villaga lambad ja koeraklutt.

Oma leib lõppes harilikult jõuluks. Kuni uudseni pidi lahja hobune perekonda oma veoga aitama ja peale selle veel koha rendi ära maksma. Ja kevadel seemendamisajal tõotas Jaak hobusele talveks kaeru, — jäi aga igakord sõnamurdjaks. Ta pani hommikul kahlu sooheinu sõime ja pihuga soola veekünasse, ja sellega pidi loom leppima.

Ta leppiski ja hirnatas veel hommikuti peremehele vastu, kui see tuli teda söötma.

See oli hilja sügisel, kui Jaak läks ühel hommikul toast reiale, siis ei kuulnud ta oma hobuse häält.

Jääkülm hoog käis saunamehe hingest läbi. Isegi jalgadest ähvardas kaduda jõud.

«Mis sa seal teed?» hüüdis Jaak, aga tundis, kuidas hääl kadus tühjusesse.

Puhus tuulehoog. Uks pidi küll olema irvakil.

Jaak läks kohe tuppa tagasi, otsis ruttu värisevate kätega lambi ja tikutoosi. Midagi ei julgenud ta mõtelda. Tundis, kuidas otse vägisi libiseb niisugusele kohale, mida ta rohkem kartis kui surma.

Aga tõe eest ei ole pääsemist. Peagi nägi ka Jaak, et hobuse ase oli tühi, reialtse uks lahti ja ühes kadunud ka uued hobuseriistad. Viimaste peale oli ta kulutanud pea oma terve varanduse.

Tõde ei osanud Jaak esiotsa kuidagi pidada tõeks. Kuidas võis see olla, et temal seda hobust enam ei ole? Kus ta siis on? Alles siis, kui ta mõistus suutis selgeks teha, et tal tõesti enam hobust ei ole, langes mees külma küna peale ja nuttis kui laps. Tõepoolest ei tulnudki Jaagule see hädaohtlik seisukord meelde, millesse ta nüüd langenud, vaid ta leinas oma looma kui kadunud truud ja kõige paremat sõpra.

Alles pärastpoole tõusid küsimused: Mis teha? Mis ette võtta? Kuidas elada?

Nende peale ei leidnud ta mingit vastust.

Jaak kaebas oma häda talitajale, palus teda niisuguste sõnadega, mis elus enne üle ta huulte ei olnud tulnud ja lubas niisuguseid heategusid, mida ei suuda täita ka kümme korda jõukamad mehed.

Ausat meest liigutas vaese mehe häda. Ta lubas kõik teha, mis iganes seisab inimese võimuses. Lahkudes pani ta õnnetule seitse haljast hõberubla pihku, mis Jaagule oli terve varandus.

Ja uuesti lõi leegitsema lootus vaese mehe südames, sest osavõtmine on ta kõige parem elluäratajа.

Otsiti-otsiti, ja haruldast visadust ja südidust avaldas talitaja selle juures. Ka sellelgi puhul ei toonud otsimine teistsuguseid tagajärgi kui harilikult.

Alles hilja peale, kui juba värsket lund sadas ja kütid jäneseid taga ajasid, leiti õige talitaja koha lähedalt hobusekere. Koerad ja varesed olid liha luudelt peatselt ära kitkunud, aga siiski võis aru saada, et tal oli nahk seljast nülitud.

Jaak arvas ära tundvat selles pooleldi äranäritud luukeres oma looma.

Raipe juures seistes ja rusikas kätt üles tõstes hüüdis Jaak niivõrd valjusti, et isegi saaki valvav vares noore männi ladvalt lendu tõusis:

«Aga sinule, saatanale, tasutakse see kätte. Usu aga seda!»

«Ma mäletan selgesti seda ööd,» ütles talitaja. «Meie koerad haukusid meeletult. Siis nad lõid küll looma maha. Kui kahju, et ma ei läinud vaatama. Tingimata oleksin kurjategijad tabanud.»

Aga jumal teeb ka meie ajal imet. Vaene mees elas oma perega kevadeni ja sugugi mitte halvemini kui igal aastal. Ta häda leidis osavõtlikke südameid. Ja kui kätte jõudis kevadine laatade aeg, tehti Jaagule võimalikuks osta koguni uus hobune.

Vaesed inimesed on endale loonud rasketel päevadel vanasõna: õnnetus toob õnne majja. Ja Jaagu juures näiski nagu õigust olevat sellel sõnal.

Uue hobusega harjus saunik peagi. Loom oli küll uus, aga omadused pea endised. Peale selle oli suvi niivõrd viljarikas, nagu Jaak seda oma elus ei mäletanud. Ka kasvatas võhmas otse kangekaelselt rohtu, nõnda et loom ennast ümmarguseks sõi ja Jaak teda uhkusetundel silitas.

See oli järgmisel sügisel, kui Jaak linnast tuli ja jõudes Kirevere kõrtsi ette, vaba kohta vaatas, kuhu looma köita lasingu külge. Need olid teised Metstaguse mehed, kes seal olid heitnud oma hobustele kessid ette. Serva peal oli talitaja kõrge kimmel ühes tugeva raudassidega vankriga.

«Oi, Jaak, — sa sõidad justkui mõisnik,» tähendas üks meestest. «Kahju ei toonud see hobusevargus sulle tõepoolest mitte.»

Jaak naeratas, sest teiste kiitus tegi talle heameelt.

«See on ju päris hea hobune, kaelgi teisel õige kenus,» tähendas talitaja, astudes juurde ja patsutades hobuse kaela. «Näe, teine mitte soegi, ja ometi tulid hea sõiduga.»

Selle hea inimese tähelepanek valas Jaagu heameele ääreni. Ta kiitis nüüd pikalt oma hobust, ta jalgade kiirust, vastupidavust ja head söögiisu.

«Sa said ta ise kuuekümne rublaga,» tähendas Matu peremees, keda peeti heaks hobusetundjaks. «Kui talle veel veidi kaeru annad, harjaga veidi külgi laanid, tõesti üheksakümmet ei keela keegi. Võib olla, et ka sadagi saad, kui juhtuvad hinnad kõrged.»

Jaak hoidus kõrtsi akna alla, kust ta vahetevahel silmas oma hobust. Seal nägi ta äkitselt, et talitaja hobune oli ajanud endale sedelga turjale, misläbi rangid surusid rõhuvalt kaela peale.

Nii on loomal väga halb.

Sõnalausumata läks Jaak kõrtsist välja korda seadma hobuseriistu.

Vaevalt oli ta sedelgat puutunud, kui mehe kätesse äkitselt kargas nagu kramp. Ta ei saanud sõrmi sedelgavöö küljest lahti.

See oli ju tema sedelgavöö. See oli ka tema sedelgas. Olgugi et teda pealt muudetud, tundis ta selle siiski ära.

Olgugi see sedelgas, aga vöö juures ei olnud mingisugune eksimine võimalik. Selle vöö oli ta naine pruudipõlves ise kudunud mõõgaga põlvil ja sellesse löönud vanad kirjad. Otse oma eluaja olid nad seda vööd hoidnud, aga mullu sügisel pani ta selle sedelgavööks.

Eks ta olnud ka seal väga heas kohas.

Nüüd oli ta küll nahkvöö alla õmmeldud, aga pahempidi pöördunult paistsid kirjad eemalt silma.

Jaak seisis nõutult. Kes oleks talle võinud ütelda, mis teha? See on tema sedelgas. Aga kust sai see talitaja hobuse selga?

Seal hakkas midagi imbuma ta hinge. Otse uhaveena täitis mürk teda. Aimamine hargnes lõnghaaval ja lõpuks jõudis ta ikka kindlamini ja kindlamini jalaga kindlale pinnale.

Talitaja varastaski hobuse ära.

See oli julge, otse meeletu mõte, aga ei lahkunud kuidagi hingest. Jaak katsus selle mõtte eest esiotsa põigelda, aga see ajas teda taga marukoerana.

Jaak läks kõrtsi, aga ta oli sõnakehv.

Ta vaatas talitaja otsa. Olles suures lugupidamises, seletas see teistele seadusest ja asjadest, milledest küll paljudel aimu ei olnud. Sealjuures juhtis ta selle peale tähelepanu, kuidas tema kogu oma aja ja tööjõu peab ohverdama teiste kasuks. Ise ta sellest mingit kasu ei saa, sest pisikest talitajapalka ei maksa siin üleüldse arvesse võttagi.

Mis oleks viga oma tööd teha ja kohta pidada.

Aga peab ometi ka niisuguseid olema, kes endid teiste heaks kulutavad ja ohverdavad.

Jaak vaatas teda kõrvalt ainiti.

«Ei, — see mees ei ole,» sosistas ta iseenesele. «Parem küsin, kust ta selle sedelga sai. Ostis muidugi. Nii võiks saada varga jälile.»

Nii mitu korda, kui Jaak tahtis küsida, tundus, nagu oleks keegi pannud käe ta suu peale, sosistades ühtlasi kõrvadesse: tema on su hobuse varas.

Ja Jaak ei küsinud.

Kojusõidul jäi Jaak kõige järele, vaatas taeva poole ja mõtles:

«Ah tema oligi see, kes mu hobuse varastas. Tema oligi see. Aga ei, tema ei ole mitte varas. Kuidas ta võttis mu kurbusest osa ja andis isegi raha. Ei, tema ei ole mitte varas.»

Aga seal nägi Jaak ikka uuesti oma sedelgat talitaja hobuse seljas, ja uuesti hakkas ta mõttekäik tallama vana teed. Painajalikult rutjusid mõtted, ta ei pääsenud nende käest, ja need käisid ühtejärge ikka vanu radu.

Aegamööda hakkasid mõtted ikka rohkem koonduma ühe punkti ümber. Ta hakkas uskuma, et talitaja see on, kes hobused ära varastab, olgugi et ta pidas neid mõtteid kohutavaks ja patusteks, püüdis neid enesest kõrvalegi tõrjuda. Kuid see tume aimamine lasus nagu udu ta mõistuse ümber, mis teda piiras igast küljest.

Kui külamehed ta hobust vaatasid, siis lausus keegi: «Sa söödad ta õige ümmarguseks. Vaata aga, et teda ühel ööl ära ei varastata.»

Ettekujutus ajas saunamehe nii suurde ärevusse, et ta ohje liigutas, tahtes teada, kas on hobune alles.

See võib täide minna, sest ka talitaja kuulis seda pealt. Väga võimalik, et tal ei ole enam ühel hommikul hobust. Vahest varastatakse see juba tuleval nädalal, võib-olla juba homme, tunahomme.

Ta ei saanud magada. Kuuldes kõige vähemat kahku, kiusas teda taga mõte, et see ongi hobuse varas.

Uneta ööd mõjusid erutavalt, ja isegi päeval ei olnud ta enam kindel.

Ööd läksid pikemaks.

Pimeda kamul ruttas ta välja, vaatas hoolega ringi, kas ei ole aga kusagil märgata midagi kahtlast. Nähes, et hobune koplis rahulikult sööb, jäi ta uksepiida äärde seisma ja kuulatas tundide kaupa.

Alles siis läks ta tuppa, kui ilmus taevakaarele koivalu.

Mis sa teed kahe palja käega. Ta võib su silma all looma ära viia, kaitsta sa ei suuda. Peab mingisugune abinõu olema.

Kambri seinal rippus vana püss. See oli õieti Jaagu isa tulelukuga püss, kuna Jaak ta noorelt laskis ümber teha tongipüssiks. Sel ajal huvitas teda omajagu ka jaht. Aga varsti sai Jaagu himu sellest täis ja ta viskas püssi varna, kus ta rippus aastakümneid puudutamatult. Ämblikud elasid roostetanud torus ja aja jooksul oli ära pehastunud ka kanderihmgi.

Ühel päeval võttis Jaak püssi seinalt ja hakkas teda korda seadma. Roostetanud lukku määris ta searasvaga, kinniummistanud silindriaugu urgitses lahti naaskliga ja pühkis seest ära ämblikuvõrgud takutopiga.

Endisest ajast oli tal veel rohtu sarves, ja kui ta veel kuus jämedat kuuli rauda pani, tundis, kuidas südamesse asus imelik julgus ja rahu.

Õhtul ei läbenud Jaak süüagi, sest ööd olid pimedad. Ta lebas küliti sarapuupõõsa ääres, püss pikuti rinna ees, ja vaatas ainiti hobust. Korrakski ei lasknud ta silma kinni, ja kui tal esiotsa, kui öösine valvamine harjumata, tukk kord peale tuligi, ärkas mees ehmatades ja otsis silmadega kohe hobust.

Öösel kahkvel ja päeval üleval. See mõjus Jaagu peale kurnavalt. Ta kolkus, nii et enam tööd ei suutnud teha. Päeval jäi ta vahel püstijalu tukastama.

Kui õhtu tuli ja pimedikuks läks, ruttas Jaak välja heinamaale, kuhu hobuse laskis ööseks ädalale. Ja nüüd valvas ta siin sellesama visadusega, ärksusega, nagu oleks alles õitsel esimest ööd.

Nii läks mööda juba üle kolme nädala.

See oli ühel sügisesel õhtul. Ilm oli rõske, haudus lõunast saati vihma. Taevast katsid paksud mustad pilved ja pimeda kamul hakkaski udutama. Peagi langes niisugune

Kuju hiilis ettevaatlikult loomale lähedale ja nüüd nägi Jaak sedagi, kuidas ta välja sirutas käe ja meelitades kutsus looma.

pimedus mustale maapinnale, et inimene ennast enese käest kaotas. Eemal kohises mets ja tihti lipendas puu küljest lahtikukkunud kolletanud leht õhus nagu nahkhiir.

Jaak oli ärksalt valvel. Hobune teadis peremehe sealolekut ja nagu tundes igavust või kartust pimedas, hoidus loom inimese lähedale. Vaevalt suutis Jaak silmata ta mustavat kogu, aga tugev ja järsk lühikese rohu hammustamine kuuldus selgesti.

Oli vististi poolöö aeg. Uneräämestus tikkus imevisadusega. Paaril korral oligi ta ärganud suure jahmatusega tukastusest.

Rõõm mõjus kosutavalt, elustavalt, kui Jaak looma kuulis lähedal söövat. Ei kuuldunud mingit muud kahku.

Kas see oli unes? Tõepoolest, hobune seisis kümmekond sammu eemal ja hirnatas. Jaak tõusis istukile ja haaras püssi põlvele. Seal oli keegi. Läbi pimeduse paistis loomale lähenev kuju. Midagi hirmsat surus Jaagu südant, sellesse pisteti terav nuga, armutult, valusalt, halastamatult.

«See on varas.»

Kuju hiilis ettevaatlikult loomale lähemale, ja nüüd nägi Jaak sedagi, kuidas ta välja sirutas käe ja meelitades kutsus looma.

Jaak tõstis püssi põlvile. Ta käed värisesid. Ta palus jumalalt abi, et see teda aitaks sihtida. Mitmel korral tahtis ka trikli peale vajutada, aga ikka jättis ta järele, arvates, et küllalt õigesti ei sihi ja laeng võib mööda minna.

Hobune ei andnud võõrale kätte. Loom aimas oma peremeest, pööras ta juurde ja astus pikkamisi Jaagu eest läbi teisele poole. Suksutades ruttas tume kuju järele. Valjaste rauad kõlisesid. Nüüd oli ta Jaagu ees, vaevalt viis sammu, võib-olla kolm sammu, võib-olla üksainus samm.

Jaak sihtis. Võttes kogu oma jõu selleks kokku, et ei väriseks käed. Nüüd — nüüd, ja kohutav pauk lajatas ööpimeduses.

Silmade ees oli pilkane. Jaak oli nagu joobnud. Inimene oli kadunud, hobune oli kadunud. Pikkamisi ärkas ta unest ja astus edasi mõned sammud. Komistades

mingi pehme asja peale, pidi ta kukkuma. Ruttu otsis ta taskust tikutoosi ja tõmbas tule üles. Aga pimedusega harjunud silmad ei seletanud ruttu. Ta tõmbas põlema veel teise tiku. See oli mingisugune riietetomp: veri, jalad, käed, ka pea.

See oli talitaja...

Tikk kustus.

Jaak jäi kuulatama. Hobuse üksikud suutäievõtmised kuuldusid teiselt poolt aia äärest. Õhus tundus püssirohusuitsu.

KOERA SÜÜ

Selle koera nimi oli Sulli. Võib olla, et see ta esialgne nimi ei olnudki, sest siia tallu ei toodud teda mitte koerapojana, keda pastlanõela vastu vahetatakse, vaid ta tuli ise hulkuja koerana. See juhtus just sel ajal, kui talus koera ei olnud, ja sellest see tuligi, et peremees ütles: «Ta võib jääda, sest koerata on ikka õudne.»

Väga lahja ja nälginud loomana tuli ta tallu. Keha kattis inetu tokerdanud karv. Nähtavasti oli ühe ukse tagant teise taha käimine hävitanud kogu ta iseloomu nii kaugele, et ei julgenud rõngas pidada sabagi. Võis kohe aru saada, et ta õiget kasvatust ei olnud saanudki. Peale selle, kui jahulake nahka pandud, oleks ta tingimata pidanud tulema saba liputades peremehe ligi. Tema aga hiilis areldi eemale, kõrvad lontis.

Varsti saadi ka aru, et hulkuja koer sünnis ei ole nende ülesannete ja talituste jaoks, mis talle tööks anti. Kord kutsuti teda ägedalt. Siga oli pääsenud kartulipõllule, kus ta ümber lükkas rohelised varred. Koer ässitati sea kallale.

Sullile oli see väga paras juhtumine, sest ta tahtis ometi oma agarust näidata ja sel viisil võita lugupidamise. Ta kargas üle aia, jooksis sea juurde ja surus oma teravad hambad selle pehmesse turja nagu käsna.

Niisugune tubli töö tekitab hinge rõõmu ja uhkuse tunde.

Ülestõstetud peaga ja liputades saba lähenes koer peremehele.

Seal anti talle kaikaga tugev hoop mööda külge. Pistes

põgenema ja tagasi vaadates alles tänava otsas, nägi koer peremehe ülestõstetud ähvardavat rusikat:

«Koeraraisk — kisub looma lõhki!»

Koer langes koplis murule maoli ja lastes pead esimestele käppadele, vajus ta mõttesse.

Aga koera mõistus ei suutnud kuidagi seda üles arvata, miks ta selle tubli teo eest, mida ta täitis haruldase südiduse ja agarusega, sai niisuguse palga.

Mõni päev peale seda pääsis naabri vasikas üle mulgu kapsaaeda. Vasikas on väle ja kangekaelne loom, ja nüüd jooksis ta tagaajajate ees peenarde vahel ja sõtkus puruks noored kapsapead.

Nähes koera, kutsus peremees teda ja ässitas vasika peale.

Kohe otsustas Sulli, meeles pidades minevakordset õpetust, seda asja täna hoopis teisiti teha. Ta jooksis vasika juurde, ei võtnud aga mitte temast kinni, olgugi et ta ka siin oleks võinud hambad kergesti vajutada lihha. Ja nüüd jooksid nad kahekesi üle kapsapeenarde, veel suurema hooga puruks tallates õrnu kapsapäid.

Seal käis äkitselt kõva hoop koerale vastu külge.

Peremees oli teda tabanud rusikasuuruse kiviga.

Kisendades jooksis Sulli üle aia koplisse.

«Koeranaru!» kuulis ta hüüdu ja veel teinegi kivi lendas talle järele, mis õnneks aga ei tabanud.

Kui teda sellest ajast peale veel mõnikord loomade peale ässitati, siis laskis ta saba longu ja jooksis hoopis teise külge. Ta aimas ka, et nii just õige ei ole talitada, kuid selle peale oli ta kindel, et teda ei saada paisata rusikasuuruse kiviga.

Ühe tarkuse oli ta kätte saanud pika mõtlemise järele: oma naha päästmine on alati kõige mõnusam ja soovitavam.

Sellest ajast peale hakati talle andma hirmus vähe süüa. Aga oli sügisene aeg ja kuidagi ikka läbi sai. Ta läks õhtul hilja kartulipõllule ja korjas sealt tule äärest karjapoiste kartulikoori ja silgupäid. Vahel juhtus veel leidma lamba sisikonna, köögi juurest seasõrgu ja muud, ja nii sai ikkagi hingepidet.

Talve tulekuga muutus elu palju pahemaks. Iga päev sadas lund. See kattis maapinna paksu vaibana, nii et

kusagil enam mitte midagi ei leidunud, millega võimalik oleks kustutada nälga.

Aga siiski nälga ei lastud teda surra.

Kui ta tühja kõhuga lumehange otsas istus ja teravalt kibedat, läbilõikavat kirdetuult nuusutas, kas selles lõhna ei tunduks, millest mingit toidupoolist võiks aimata, avati uks ja hüüti teda nimepidi.

See oli ümmardaja, kelle silmist paistis heldimus. Ta pani kapa ukse kõrvale ja kutsus teda sööma.

Alles siis, kui ümmardaja tuppa läks, astus Sulli kapa juurde ja hakkas lakkuma.

See oli tema toidus. Veidi jahu riputatud leigesse vette, vististi juurde lisatud pisut soola, ja see pidi olema koerale küllalt hea.

Kui hea, kui halb see koeratoit ka on, seda ei olnud Sullil aegagi järele mõtelda. Aga niipea, kui kõht täis sai, tundis ta, kuidas temas tõusis tänulik meel pererahva vastu. Tahtes näidata, et see koeratoit temale ei ole antud mitte ilmaaegu, läks ta toa otsa lumehangele ja hakkas seal haukuma suure agarusega.

Tal oli tugev bassi ja tenori vaheline hääl, ja kui see tuli takistamatult rinnast, siis kuuldus ta õige kena. Naabri koer klähvis ka paar suutäit ja jooksis peagi tema poole.

«Miks sa täna õhtul nii vahvasti haugud?»

«See on minu saladus,» ütles Sulli. «Seda ei või ma mitte ütelda, sest kõik külakoerad võiksid saada targaks.»

Kesköö1, kui kuu paistab läbi puie raagus oksade, tõmmates kõikuvaid musti jooni lumehangele ja igal pool liiguvad saladuslikud varjud, tuli peremees välja, hiilis veidi aega maja nurga tagant ja ässitas siis koera. Sulli kargas üles ja tehes paar tiiru ümber pika talumaja, nii et tuher lumi lendu tõustes täitis ta pikki karvu nagu jahutolmuga, jooksis siis veel kord aitade, kuuride ja laudagi taha, kust lehvis sõnnikuhais, ja heitis siis uuesti hangele maoli. Natukese aja pärast kääksus uks tasa roostetanud sagarail ja ühes tulejoaga käis kõva püssipauk. Kerge, sinine suits rullus nagu hall puuvill mööda lund ja peenike, terav püssirohu hais täitis külma, kristallselget kirdetuule-õhku.

Pauk oli niivõrd äkildane, et see tabas Sullit sõna pealt. Alles siis, kui kõik küla koerad tõstsid häält, hakkas ta uuesti haukuma, esmalt ulgumise-laadiliselt inetult venitades ja pärast suutäishaaval, väsimatult, tüütavalt, ühetooniliselt, kuni hommikuni.

Järgmisel päeval magas ta keldrilakas kopitanud õlgedel. Ta võis sinna pugeda ukse kõrvalt ärakistud laua kohalt.

Koera südametunnistus oli rahul. Eks olnud kuhjaga tasutud niisuguse ausa kohusetäitmisega jahujook.

Järgmisel õhtul, oodates kaua aega ja viimaks ära nähes, et teda hoopis unustatud, võttis Sulli nõuks veel tugevamini tunnistust anda oma heatahtlikkusest. Niipea kui tuled kustutati, asus ta just peremehe magamiskambri akna alla, istus hangele ja hakkas vahvasti haukuma. Niiviisi tahtis ta tuliseid süsi koguda nende pea peale, kes teda õhtul jätsid lakketa. Et aeg igavaks ei läheks, vaatas ta üles heledasti paistva kuu peale, ja pidades seda vaenlaseks, tundiski viimaks viha. Võiski tõepoolest ärritada, sest jättes tema haukumist hoopis tähele panemata, vaatas see sealt ülevalt kriimus silmil naeratades alla.

Oli vist poole öö aeg. Sulli kuulis, kuidas uks kääksus roostetanud sagarail. Kuuldes samme, teadis ta, et mööda aiaäärt läheneb inimene. Astugu ja nähku, kuidas ta oma kohust täidab, ja kahetsegu.

Ärevuses muutus ta haukumine peaaegu inetuks, venivaks ulgumiseks.

Just siis, kui ta suu kõige kangemini käis, sai ta teibaga hoobi pähe. Ühtlasi riivas teiba ots ka kuu poole tõstetud nina.

Kisendades jooksis ta kõrvale, sest hoop sünnitas pöörast valu.

«Koeraraisk! Lõugab ööd otsa ilmaaegu. Ei lase magada.»

Seisatades nägi koer langevat tumedaid täppe valgele lumele.

See oli veri.

Istudes kogu öö hange otsas, püüdis ta järele mõtelda, miks teda löödi.

Aga see, millest saab inimene üsna hõlpsasti aru, on koeramõistusele hoopis tume — jääb koguni äramõistmatukski.

Koer ei teadnud mitte, millal ta peab oma kohust täitma, millal mitte. Et pääseda ootamatuist löökidest, hakkas ta hoolega hoiduma inimeste eest kõrvale. Lähedalt heinamaalt läbi käivalt talveteelt otsis ta värsket hobuserooja ja püüdis sellega kustutada pakitsevat nälga. Aga vali külm tegi rooja peagi kõvaks ja siis oli see veel kõvem kui kont.

Kord istus ta õhtul hilja eemal lumehange otsas. Kumav eha heitis helki ta vesistesse rohelistesse silmadesse, millega ta ihaldavalt vaatas vareseid, kes puude ladvus tukkusid ja seal, peites päid tiibade alla, tuules kõikusid nagu takukoonlad. Oleks ometi külm nii vali, et need seal ülevalt alla langeksid. Siis — saaks midagi süüa!

Seal jooksis naabri koer mööda hange ta juurde.

«Su nägu on väga kurb. Oled vist kangesti näljas?»

«See on meie, koerte saatus,» kõneles teine edasi. «Iseäranis talvel teeb nälg tuska, sest tühja kõhuga ei või magada. Aga vahest leidub raibet ja siis maitseb see liha väga mõnus.»

«Aga kas juhtub seda, et mõni loom kärvab?»

«Muidugi juhtub ja selle varal peavad paljudki koerad endil hinge sees. Ka praegu on taluniidul hobuseraibe, kahju, et otsa lõpeb. Ma olen sealt mõned kondid vedanud koju ja hoolega matnud lumme.»

Jõudes raipe juurde, leidsid nad sealt juba kolm koera eest, kes vaenulikult urisedes vastu võtsid uusi tulijaid. Olgugi et liha oli juba lõppemas, aga ometi leidus teda niipalju, et nad oma kõhud võisid täita. Paremate, pehmemate kohtade otsimisel näitasid koerad üksteisele läikivaid valgeid hambaid.

«Näete, kuidas meile töö eest tasutakse,» kõneles üks pika musta karvaga koer ja ta rohelised silmad lõid leekima sisemise pahanduse tules.

«Meie teeme tööd, aga selle eest tasutakse meile jahujuugaga, mis otse ajab tülgastuse peale. Ja peaks sedagi antama! Aga miks ei anta meile süüa? Kas teate seda ütelda?»

«Mina seda ei tea,» tähendas kollase libeda karvaga koer, kiskudes ägedasti külmetanud liha ja sealjuures värisedes kõigest kehast.

«Kas sina midagi ei tea?» küsiti ühelt vanalt valgelapiliselt paksukarvaliselt koeralt, kes, olles kõhuli, näris kapja.

«Miks ma ei tea. Esiteks sellepärast, et me koerad oleme, ja teiseks, et me raipe kallal ju isegi kõhud täidame. Niikaua kui jääme rahule raipega, ei ole loota paremaid päevi.»

«Aga meie võime kärvata,» tähendas üks halesüdamlikult.

Vana koer pühkis nina vastu lund ja vastas pilkava naeratusega:

«Niikaua kuni koerapoega võib vahetada pastlanõela vastu, ei tee koera surm kellelegi meeletuska.»

«Aga nälg ajab meid kuritööle.»

«Mis kuritööd võib koer teha? Sa murrad ehk lambatalle koplis või võtad kuskil lauda taga kana heaks. Seda on mõned meie hulgast ka teinud. Aga kas teate, mis oli niisuguse teo palk?»

«Noh?»

«Neile pandi pael kaela ja tõmmati puuoksa. Ehk kui ka mitte seda, siis on mõnest tublist kaikahoobist küll kõikide halbade mõtete peletamiseks.»

«Aga parem on siis juba surm kui niisugune elu.»

«Seda olen ma ka ennemaltki kuulnud. Aga kui koer tõmmatakse oksa, siis jooksevad kõik külakoerad laiali. Meie, koerad, hindame oma viletsat elu liiga kallilt ja sellest see tulebki, et meie ilmaski paremat ei võida.»

Kellelgi ei olnud enam midagi ütelda ja nad ei julgenud vanale koerale otsa vaadata, kes nii tark oli ja kõiki asju näis tundvat põhjalikult.

«Aga mis meie siis peame tegema?» küsis keegi aralt.

«Sööme raibet edasi, ja kui see lõppenud, nälgime jälle. Võib-olla lõpeb veel kusagil lammas või vasikas ja siis ei tarvitse meil veel nälja pärast hulluks minna.»

Varsti lõppes raibe ja kui narukaupmees lõi kirvega kondid ühest lahti ja nad mässis roguskisse, tundus seal kohas lumes veel ainult raipehaisu.

Aga hais ei täida kellegi kõhtu.

Tulles ühel õhtul pikkamisi nõrgalt koju, tundis Sulli hirmsat piinasünnitavat nälga. Ta ruttas ukse kõrvale vaatama, lootes leida kapast laket. Aga see oli tühi.

Toast valgus suitsuga segatud lõhna õue.

Heites kõhuli, haaras ta suhu äravisatud raagnahkse pastla. Aga lõualuud ei jaksanud seda pureda peeneks.

Korraga lõi ta ninna midagi, mis oli väga magus. Justkui lootus asus ta hinge, mis selle muutis äkitselt rõõmsaks ja õndsaks. Tundes magusat toiduhaisu, tõmbas ta seda tugevasti kopsu, püüdes sellega ennast toita ja kosutada.

Magus hais tuli toast.

Koer tõusis üles ja astudes toaukse ette, surus ta oma niiske nina tugevasti uksepaku vastu.

Hirmsaks, otse hullukstegevaks muutus söögiisu ja lükates ninaga tugevasti, andis uks kulunud lingist järele ja läks lahti.

Soojus ja magus toidulõhn pahvatasid koerale vastu nägu.

Ta ei saanud aru, kust see magus hais tuleb, sest kogu õhk oli sellega täidetud nii tihedalt, et ta uskus võivat ahmida kõhu õhust täis. Viimaks selgus, et pada supiga oli jäetud sinnasamasse lee lähedale.

Lükates võimalikult ettevaatlikult kaane kõrvale, surus koer nina parasleigesse suppi. Ta katsus esmalt tasa lõmpsida, nii tasa, kui iganes lubas nälg. Peagi kaotas koer enese üle igasuguse valitsemisevõimu, ja tühi, magav ja kottpime talutuba helkis vastu aplast lõmpsimisest.

Tundes nina puutuvat paja põhja, jäi ta korraks seisatama. Aga lahkuda ei raatsinud, sest veel mahtus kerre. Uuesti ahmis ta aplalt, nii et ta kere venis jämedaks nagu täistopitud jahukott. Tõstes pead ja ajades keha sirgeks, tundus kõhus pigistavat valu. Viimaks ahmis ta veel paja põhjast midagi suhu, läks pikkamisi välja ja mattis selle kuhugi aia äärde hange alla.

Magama heites ei tundnud Sulli külma ja ta vajus peagi ilusate unenägude valda.

See juhtumine tõi koera ellu pöörde. Ta hiilis lahtisest uksest nuumsea lauta, tõrjus selle teravate hammastega ähvardades künalt eemale ja sõi ta toidu ära. Teinekord

hiilis ta talu kambri ja nähvas leivatüki laualt või paistekoogi leelõukalt. Oma tegudega jäi ta täiesti rahule, sellejuures andes enesele õigust võtmiseks, kust aga iganes võimalik.

Nõndaviisi enese eest hoolitsedes jõudis ta soetada õige rahuloldava seisukorra. Külm kirdetuul ei tundunud nüüdsel ajal enam ka mitte nii väga lõikavana ja nuumsiga ei avaldanud ka suuremat vastupanu, sest selle oli ta alla heitnud oma teravate hammastega.

Ometi võis ta märgata, et inimesed peavad teda teravalt silmas. Aga olles hiilimisel üliettevaatlik, ei saadud teda kusagilt tabada. Et igasuguste ootamatuste eest hoida kõrvale, pidas ta palju mõistlikumaks ka inimesele mitte siis ligi anda, kui see teda meelitas.

See oli ühel õhtul õige hilja, kui ta hiilis lauta. Seal tõmmati äkitselt uks kinni ja ruumis tundus vastikut inimesehaisu.

Laternas olev lamp süüdati põlema, ja nüüd nägi koer peremehe seisvat keset lauta, käes tugev vemmal. Ta silmist välkus vihaleek, mis heledamalt säras kui lambi tuli.

Kohe kargas Sulli üle aia, aga ta väljapääsemisekatse ei läinud korda. Uks oli kinni.

Nüüd hakkas talle sadama hoope vihaste vandumis- ja kirumissõnade saatel. Sulli kisendas, ulgus, hüppas kõrgele seinale. Viimaks jooksis ta hullumeelse jõuga vastu ust. Selle pehastunud sagarad andsid järele ja ta langes mürinal maha.

Kaevu äärelt hangelt nägi ta inimest, kes lauda juurest ära minnes veel toa juures seisatama jäi, ümber pööras ja vihaselt vandudes hüüdis: «Koeranaru, küllap saan suga juba toime!»

Sulli katsus selle loo üle sügavasti järele mõtelda, aga koeramõistus ei suuda tungida sugugi sügavale asja sisusse. Miks lihav ja laisk siga saab paksu jahuputru, kuna koer jäetakse hoopis ilma, seda oskaks vahest iga laps ära seletada, aga koer ei saa sellest aru. Sellepoolest oli ta hommikul niisama tark kui õhtulgi, ainult selle vahega, et tal oli tühja pea kõrval veel tühjem kõht.

Järgmisel päeval õhkus igaühe vaatest talle vastu vaen. Isegi väikene peremehe poeg, kes teda oli tihti sili-

tanud, talle vahel surunud pulga põigiti hammaste vahele, vinnis teda lahtiste jäätükkidega.

Selle sõpruse kaotamisest tundis koer suurt kahju.

Argselt käis ta järgmisel öösel lauda ust katsumas, olgugi et ta sinna sisse ei oleks julgenud minnagi. Pea selgus, et seks ei ole mingit lootustki. Puupöör, mida ennemalt käpaga võis lahti tõmmata, oli eest ära võetud ja selle asemele pandud tugev haak, mida koer oma mõistusega ei osanud päästa valla.

Olles nõnda mitu ööd-päeva söömata, läks nälg viimaks nii kangeks, et Sulli valu mõjul kaeblikult ja haledasti hangel ulgus.

Aga ka sellest ei olnud kasu. Tulles toa eest läbi, kuulis ta ainult oma nüride küünte krabisemist kõval jääl ja tühjade soolte korisemist kõhus.

Veel tegi ta meeleheitliku katse, sest tõepoolest teeb nälg viimaks koeragi südiks ja julgeks. Tundes toast tulevat toidulõhna, kargas ta ukse peale, ja otsekui pooleldi inimese mõistusega vajutades lingi peale käpaga, see andis järele ja uks avanes.

Varsti otsis ta paja üles ja lükates ninaga kaane kõrvale, langes see kolinal. Seda ei oleks ta mitte pidanud tegema. Aga julgus, mis nälg kaasa toob, ei ole suur asi, sest ta on meeleheitmisega ja suure ettevaatamatusega lähedalt sugulane.

Ta vajutas oma jääkülma nina suppi, aga enne kui ta paaril korral jõudis ahmida, löödi talle pimedast jalaga hoop. Vaevalt jõudis ta ukse vahele hüpata, kui see suure jõuga kinni suruti, nii et koera kere jäi piida ja ukse teravate kantide vahele.

Teda rõhuti niivõrd tugevasti, et tundus katkevat keskelt. Sellejuures tambiti teda jalgega.

Peale lahtirabelemist vankus Sulli vigaselt eemale. Kehas olid vist kondid murtud puruks ja pikka tokerdanud karva mööda tilkus soe veri.

Koer heitis hangele ja noolis veriseid haavu.

Aga niipalju kui koer ka oma elujärje parandamise üle järele mõtles, ei suutnud ta ometi midagi välja mõtelda, millest oleks võinud kasu loota. Ei ole ka imegi. Kuidas siis koer siin oleks võinudki leida midagi reaalset, sest

on ju selleks otsinud abinõusid niisugused pead, mis on koerte peadest ikkagi palju targemad.

Ka need pead ei ole suutnud midagi välja mõtelda ja istuvad edasi ja hõõruvad salviga neid kohti, mis tilguvad verd.

Aga seal sündis hommikul midagi, mis talle näis alguses haruldase mõistatusena, kuid mille põhjustest ta siiski arvas aru saavat.

Sulane tuli toast, kandes kappa ja hüüdes koera sõbraliku häälega, sealjuures patsutades käega püksireie vastu.

Kuuldes seda tooni, ei uskunud koer oma kõrvu, nähes neid liigutusi, ei uskunud koer oma silmi.

Ta teadis seda küll, et see sulane oli tema vastu taoti sõbralik, aga mis tal seal kapas nüüd hommikul pidi olema, seda ei võinud ta aimatagi.

Kuid viimased sündmused olid temalt röövinud igasuguse usalduse, usalduse ka selle vastu, kes ei olnud andnud selleks põhjust.

Sirutades keha ettepoole pikale, astus ta lähemale. Kapas olid toredasti lõhnavad jämeda leiva tükid.

Oi, see oli meelitav, otse hulluksajavalt meelitav.

Kui sulane kapa maha pani ja ise eemale astus, ei suutnud koer vastu pidada ja ilma et oleks häbenenud nälga, asus ta kapa kallale ahnesti õgima.

Äkitselt haaras tugev käsi Sulli turjast kinni ja lähemal silmapilgul jooksis peenike silmus ümber kaela kokku. Nüüd tulid toast peremees, perenaine, teenijatüdruk ja lapsedki, ja peremees ütles, näidates käega:

«Sinnasamasse vahtraoksa.»

Hommikul läksid külainimesed veskile, metsa või heinu tooma, ja kui nad koera oksas nägid kõlkumas, laususid:

«Ta on kollase koera üles poonud. Noh, see oli küll mõistlik tegu, sest ega seda jõudnud keegi täita.»

Ja tuul tiirutas koera sorguvajunud hända.

KAKSKÜMMEND VIIS AASTAT

Lahevere küla kooliõpetaja Hans Puksoni kahekümne-viie-aastane ametijuubel langes oktoobri keskpaika.

Sel ajal õiget päikesepaistet Eestimaal nagu ei olekski. Tinahall taevalaotus lasub ilma üle ja vilu niiske aur uitab ümber — sageli peenikeseks vihmaks tihenedes, mis koredast riidest läbi tungib. Õhus heljub kütisehais ja rasked talumajad lommutavad vaikselt ja vihaselt kummalgi pool läkust külatänavat.

Sel ajal sureb külas õhtul varakult igasugune heli.

Mõnest kohast vilgub tuli. See paistab nõrgalt talutoast läbi tahmaste ruutude. Talunaised istuvad vokkide taga ja nende jalad sõtkuvad masinlikult tallalaudu ja sõrmed silivad heiet. Mehed sirutavad uniselt voodiõlgedel või kõvadel pinkidel ja suitsetavad kibedat vene tubakat.

Vaheldust tõi sellesse vettinud elusse kooliõpetaja ametijuubel. Edelakaarest küla piirava nõmmiku servale ehitatud koolimaja aknad heitsid täna õhtul lustilisi valgusevihkusid. Kiired ulatusid külatänavale ja poisikesed hiilisid mööda kesa äärt koolimajale niivõrd lähedale, et pooliti aknast sisse ulatusid silmitsema.

Sellest oli 25 aastat mööda, kui Laheveresse noor, alles poisikeseohtu mees tuli ja siin kooliõpetajaks hakkas. See mees oligi Hans Pukson.

Kas võis see mees siis mõtelda, et ta 25 aasta pärast siinsamas pinnal oma aupüha pühitseb? Aga ometi — issanda arm ja heldus on oma truu sulase vastu suur olnud, sest juubilar on ju täna alles täies tervises ja jõus, ja siinsamas, kus ta oma juured nii tugevasti mullasse on ajanud, võib ta veel kaua aastaid mööda saata. Ta oli siin nurgas täielikuks omainimeseks muutunud, nii et

kellelgi enam mõttessegi ei tulnud teda mõneks sisserändajaks pidada.

Lahevere on juubilarile täielik kodu, sest kasvamisekoht ongi meelest kadunud.

See põlv, kes tema tulemise ajal Laheveres eesotsas seisis, on suuremalt osalt hauda varisenud; ainult mõni üksik vanadusenõrkusest väsinu leidub veel vallas. Praegused Lahevere peremehed on suuremalt osalt tema koolitatud ja kasvatatud.

Kui kiirelt on see kõik mööda läinud. Kogu selle maa on juubilar ühe hingega ära jooksnud, ilma et kordagi oleks seisatanud või päris tõsiselt tagasi vaadanud. Tõepoolest, seisatamiseks ei olnud aegagi. Igapäevased mured piitsutasid teda nagu töölooma taga.

Tahes või tahtmata — aga täna pidi korraks ometigi peatuma. Pikk jaamavahe on ära käidud ja nüüd võib hinge tõmmata, muidugi selleks, et pärast jälle uuendatud jõuga alatud teed edasi rännata. Täna oli ta elus suur päev, sest ega muidu vana koolimaja valguses säranud, nagu oleks nõmme serval ilutulestikku tehtud.

Koolimajas valitses vilgas elu. Aupäevaks olid kokku tulnud kihelkonna vaimulik, kohalik mõisahärra, ametivennad suurel hulgal, ümbruse «peenem» rahvas, nende hulgas paar mõisavalitsejat, metsaisand, vallakirjutaja, Karu karjamõisa rentnik ja lõpuks veel mitmed oma valla peremehed ja perenaised.

Sumises nagu mesipuu jaanipäeva päikesepaistel.

Väikeses, eluajal kord kirjude tapeetidega ülelöödud konarlike seintega, valge kulunud põrandaga ja lubjaveega ülepintseldatud laega tagatoas olid lauale juubilarile toodud kingid välja pandud. Nende keskel seisis piibliraamat, kullatud servadega, esimesele kaanele ligi viis tolli pikk kuldkarrast rist kinnitatud. See oli hingekarjase poolt, ja külaperenaised lähenesid sellele aukartusega, väga ettevaatlikult ta kaant tõstes. Esimesele lehele oli elatanud pastor väriseva käega järgmised sõnad kirjutanud:

M i n u h e a l e s õ b r a l e j a t r u u l e a b i l i s e l e m ä l e s t u s e k s

Sinu hingekarjase poolt

Lahevere kirikhärra Arvid Garnet.

Ametivennad annetasid kulduuri, mille kapsleid rätsep Nilk (ta oli ka uuriparandaja) asjatundliku pilguga katsus ja siis lausus: «Liiga õrnad. Aga paksude kapslitega maksavad palju rohkem.» Vallavalitsuse poolt oli ümbrikus 25-rublane raha, paari jõuka perenaise poolt mõned ruudulised ja pikkade narmastega tekid, ja naabriperemehed tõid paar ankrut head õlut.

Viimselt nimetatud annetus hoiti vilus käsikambris, aga selle eest käidi teda seal sageli vaatamas.

Juubilar käis ümber kui unenäos. Mis see kõik on, mis see tähendab? Tervel sel pidul oli niisugune toon, mida ta kogu elus ennemalt ei olnud kuulnud. Ta elus olid ikka ühetasased, madalad viisid kõlanud, ilma hüpeteta, ilma virvendusteta. Täna õhtul oli siin kõik teisiti. Koolitoas seisis pikk laud, toitudega ja viinadega rikkalikult kaetud, ja ootas äärdeistujaid. Kõike oli siin nii rohkesti, mis harilikult kogu kuudeks vastu oleks löönud. Kuuldus kõva kõne, lõbus jutt, lainetav naer. Külamehed kõnelesid kirikhärraga nagu omasugusega ja mõned julgesid isegi mõisahärrale läheneda. Vahutav õllekann käis kiiresti ringi ja päästis jutupaelad valla.

Juubilar kuulis sagedasti, kuidas just temast kõneldi. Ta oli üleüldse õhtu keskpunktiks ja temaga ühes kogu kihelkonna elu, sest eks olnud tema kõige selle tunnistaja ja kaasa elaja, mis siin 25 aasta vältel sündis. Õpetaja pidas temast lugu, sest juubilaril oli kindel ja selge ilmavaade omane, mida kahjuks nüüdse aja noorematel tihti mitte ei ole. Temast peaks aga õpitama, kuidas inimene kindlal teel edasi jõuab ja raskused võidab.

Tänane päev pani ta elutööle särava pärja pähe.

Juubilar oli õnnelik.

Täna võis ta 25-aastase võitlemise ja läbielatud rohked raskused unustada. Tänane õhtu kustutas ometi mälestusest igasugused tumedad täpid, mis sinna alale jäänud. Täna oli ta laevamees, kes peale marust ja rasket meresõitu päikesepaistelisele kaldale jõuab ja nüüd siledal liivasel rannal naerunäol pärleid ja hiilgavaid konnakarpe korjab.

Juubilar käis ühest toast teise, ühe salga juurest teise juurde, muie näol.

Algas pidusöök ja austatud pidulised paluti lauda.

Eeskojast läbi minnes võttis Aru Andres kooliõpetaja hõlmast kinni.

Kojas põles väikene lamp, aga ometi selleks suur küllalt, et külamehe sassis habemega, veidi pilukil silmadega nägu valgustada.

«Sina, Andres, siin? Miks sa sisse ei tule? Kas oled õlut saanud?»

«Sisse?»

«Muidugi. Mis sa siis siin üksi teed?»

«Ega ma sinu õlut saama tulnudki,» ütles tahumatu talupoeg, vihaselt ja ainiti juubilarile otsa vaadates. «Minul on omalgi õlut. Tulin mööda, mõtlesin — näh, kuidas see koolmeistri-isand pidutseb.»

«See oli ilus. Astu aga tuppa.»

Juubilar lükkas vanamehe ukse poole.

«Oota ikka, ega sa nüüd seda taha ühtigi, et ma sinna sisse tulen. Sa oleksid ju siis kutsunud. Küllap ikka tead ka, kuspool Aru koht on.»

«Mis sa nüüd ajad. Mis mul seal kutsuda, kes tahab, see tuleb. Uksed käivad igaühe jaoks lahti.»

«Tõesti?»

«Iseenesestki mõista, eks ole me ju kogu inimeseea ühes elanud.»

«Kas neid aastaid ka arvad, kus mu kinni pistsid?»

Juubilar ei suutnud selle peale kosta. Tundus, nagu oleks vanamees äkitselt ta keelele kõva peenikese nööri kaela tõmmanud.

Ise vaatas ta häbematu pilguga kooliõpetajale otsa.

«Mis sa nüüd sellest täna õhtu räägid, see on ammu unustatud. Lähme sisse!»

«Unustatud ei ole midagi. Mul ta seisab meeles,» jatkas vanamees. «Aga ma küsin, kes kurat sind ajas sel korral minu peale mõisa kaebama. Küllap antaksegi selle eest see viis kuli rukkid.»

«Ära räägi. Sa pead isegi tunnistama: see oli suur kuritegu.»

«Kuritegu! Aga sul oli siis tarvis mind üles anda. Kas sina jäid sellepärast vaesemaks?»

«Sa räägid niisugustest asjadest, millest täna õhtu sünnis ei ole kõnelda. Esiteks ei olnud mina see üksi, kes seda teadis, ja teiseks, kui mu käest küsiti, siis pidin ma

ju tunnistama. Ega ma siis ometi kuritööd salgama pidanud.»

«Ikka kuritöö ja kuritöö. Mis kuritöö see siis on. Kas mina põletatud metsast tikku omale sain. Kõik tänasid, et tule otsa pistsin. Õpetajale on puud maksta, aga kust võtad. Põlenud puud müüakse ju veidi odavamalt.»

«Olgu mis on, aga ega see ikka kuritegu vähenda.»

«See on teie vana laul. Sa käid seal mõisas lugemas. Noomid aastate kaupa: kuulge härra sõna. Korjate hoolega neid raasukesi, mis sakste laualt maha langevad ja müüte sellejuures neile oma hinge. Meie ei ole sõbrad, aga need seal paluvad küll, et sa veel kaua elaksid ja nende tarvis vallas nuusiksid. Sa arvad, et ma joonud olen. Olen saanud oma napsi, aga tean siiski, mis räägin. Näe, sinu kaebuse peale vaatamata elan ikkagi.»

«Kas mina sind olen hävitada tahtnud,» hüüdis juubilar, sest ta tundis selle inimese ühekohtust süüdistust enese peale langevat.

«Seda ma ei tea. Võib olla, et sa seda ei tahtnud. Aga sa tahtsid mu peale kaebamise läbi midagi teenida. Eks sulle anta ju selle eest rukkid.»

Vanamees sülitas, keeras ümber ja läks uksest välja. Juubilar ei hoidnud teda tagasi.

«Sa tahtsid pealekaebamise läbi midagi teenida.» See ütlus ei kadunud ta kõrvust. See on õige, kedagi hukka ta ei tahtnud saata ja ta tundis haledust, kui Aru peremeest raske nuhtlus tabas. Aga seda viimast süüdistust ei jaksanud ta enesest eemale tõrjuda. See on õige, ta tahtis teenida: härra lugupidamist. Et ta heas lugupidamises seisis, kirjutati talle mõisaaidast viis kuli rukkeid ja peeti ta käes maksuta sooserval paari tiinu suurune heinamaatükk.

Ega see lugu üksi olnud. Visalt nagu aurud kusagilt mädamülkast tõusid ka mitmed teised mälestused elusse, kus ta härrale ühte ja teist kõneles, mille vastu süda esiti tagantjärele valjusti vaidles. Äkitselt nagu oleks kogu ta elukangas lahti tõmmatud, ja seal peal olid joonistused: alatu inimene seisab mõisniku ees ja vastab selle küsimiste peale. Rohkem veel, see inimene ruttab kõike teatama, mis ta kuulnud, ta laob kõik saladused välja. Edasi näeb ta sedasama inimest kirikuõpetaja ees,

kes vaimulikule igasugust tõrgest meelt teatab, igasuguseid usu- ja kombevastaseid nähtusi pikalt kirjeldab. Viimane viib need kantslisse, kust nad koguduseliikmetele vihaselt ja hoolimatult näkku paiskab.

Selles alatus pealekaebajas tundis juubilar väga selgesti enese kuju ära.

Ta on siis kogu elu oma vallas, oma kihelkonnas ümber nuuskinud ja sel viisil lihtsalt alatuks tööriistaks olnud.

Nüüd nimetavad need teda eeskujulikuks meheks ja oma paremaks käeks.

«Kooliõpetaja, imelik inimene,» ütles hädalisel pehmel noomival toonil pidutalitaja naisterahvas, kes teda nähtavasti otsis. «Teised kõik juba lauas, aga teie koht õpetaja kõrval tühi. Tulge ometi ruttu. Nad ootavad.»

Juubilar astus koolisaali. Hele valgus, rikkalikult kaetud söögilaua sära ja meeldiv toidulõhn lõi talle vastu nägu. Kõik see mõjus juhmikstegevalt, ja ta tahtis esimesele silmapuutuvale vabale toolile istuda.

«Oi, juubilar, mitte sinna,» hüüdis kirikhärra ülevalt laua otsast. «Siin, minu kõrval, on teie koht. Täna õhtul istume ometi kõrvustikku, sest eluaja oleme ühes võidelnud ja alati olite just teie mulle paremaks käeks.»

Juubilar vankus aupaigale.

Pikas reas istusid tuttavad laua ääres, all otsas kõige lihtsamad vallamehed. Mõned surusid pead vastamisi ja sosistasid, sellejuures vargseid pilkusid üles aupaika heites.

Juubilar arvas ennast nende salakõnet kuulvat ja sellest aru saavat.

Midagi sundis teda oma silmad maha lööma.

Pastor tõusis üles, lõi noaga taldriku ääre vastu ja kõneles.

See oli pidukõne.

Ta algas 25 aastat tagasi ja kirjeldas seda, kuidas hoopis poisikeseohtu noormees vaeselt Laheveresse tuli. «Aga midagi oli tal ometigi kaasas, midagi väga väärtuslikku, mis meie aja inimestel tihti puudub. See «midagi» oli kindel usk oma jumala sisse. Ja see usk on talle veerand aastasada toeks olnud, see on teda edasi aidanud, see on teda õnnistanud, et ta ei ole puudust

kannatanud; see usk on lasknud teda alati oma ülemate ees armu leida. Siin on mõisahärra, ta peab sellest mehest lugu, sirutas oma käe abiks, nii et kooli ülespidamine vallal õige kerge tundus. Selle usu jõud on teda alati õigel teel hoidnud, ta elulaevukesele kindlaks tüüriks olnud ja mina kui koguduse hingekarjane pean tunnistama: vaevalt on issanda viinamäe tööliste hulgast truumat meest leida. Kui minu silm ei ulatunud umbrohtu nägema, siis oli tema see, kes mu tähelepanemist selle peale juhtis.»

Selle peale pööras kirikhärra vallaperemeeste poole etteheitega, et need, nagu tema teada, nii väärtuslikust mehest küllalt tarvilikult ei oska lugu pidada, ja avaldas lootust, et see tulevikus muutub.

Viimased sõnad lõid vasarahoopidena juubilarile südame pihta, ja ta silmade ette kerkis äkitselt eeskojast pilukil silmadega ja sassis habemega vanamehe kuju, kes ütles: «Ega meie pole sõbrad olnud, ega saagi selleks.»

Juubilar oli äkitselt selles kindel, et nad seal all otsas praegu kõik nõnda mõtlevad.

Ja just see kirikhärra kiidukõne kâristab selle nõrga lugupidamiseniidi nüüd hoopis puruks.

See oli õige: kus õpetaja ise ei ulatunud umbrohtu nägema, seal juhtis tema tähelepanemist. Kas ei olnud ta kaua aastate vältel oma ümbrusest kõike vaimulikule ette kandnud. Alles nüüd nägi ta äkitselt, kui inetu see on. Ta oli aastate kaupa roomanud, selleks roomanud, et selle läbi midagi enesele kätte võita. Seda ütles see pilukil silmadega mees, aga seda mõtlesid ka kõik need teised. Kogu ta elu on midagi raisataoliselt haisevat, aga nüüd piserdatakse see magusasti lõhnava soustiga üle. Ta tunneb seda inetut lõhna selgesti ja see täidab kogu ruumi.

Kui nüüd kõne järel «elagu» lauldi, siis kuuldus kusagilt kaugelt võõras toon. See karjus sekka: nuuskur. Juubilariga tuldi tervist jooma, aga ta käsi värises ja viin loksus lauale.

Mõisahärra tõusis üles ja hoidis viinaklaasi oma peenikeste valgete sõrmede vahel. Ühes sõrmes kiirgas raske kiviga kuldsõrmus valgusekiirtes.

«Sina, kooliõpetaja, pühitsed täna oma aupüha. Mul on hea meel, sest sa oled osanud oma mõisavanema lugupidamise ära teenida. Sina oled nii mõnigi kord ülbe meele vastu üles astunud ja inimesed on näinud, missugused nuhtlused ja karistused selle järel käivad, kui seda tehakse, mis õige ei ole. Teie, valla rahvas, peate küll sellest mehest lugu pidama, ja ma ütlen teile: nii kaua kui tema siin kooliõpetajaks on, annan koolimajale iga aasta viis sülda halupuid, kooliõpetajale 10 kuli rukkeid ja Kuremäe äärest kaks tiinu heinamaad tarvitada.»

Mõisniku kiitus tõmbas juubilaril nööri ümber kurgu. Oleks vähe neid kordasid, kus mõisnik tema oma jutule kutsus ja temast igasuguseid teateid ammutas. Aastate jooksul muutus see teatamine talle otse vajaduseks, ja kui juhtus, et mõisnik midagi mõnelt teiselt poolt kuulis, siis tegi see temale isegi tuska. Tundus, nagu ei oleks ta oma ametis küllalt hoolas. Keelekandmises nägi ta viimaks oma eluülesannet, ja mitte üksi nendest ei rääkinud ta, kellega vaenu sattus, vaid ka oma headest tuttavatest, kes teda usaldasid.

Aja jooksul kadus tema vastu vallas usaldus ja lugupidamine. Valla rahvas, keda ta ise oli kasvatanud, hoidis temast kõrvale, aga see nähtus ei teinud ta südamele kuigi suurt valu. Ta oli õnnelik härra armu pärast ja teadis, et selle varal elujärg ikkagi kindlustatud on. Ka ei teinud südametunnistus enam etteheiteid.

Nüüd tuli ta äkitselt arusaamisele, missugust alatut osa ta kogu elu oli mänginud. Selle kõrval kahvatas ta elukutse koguni, mida nii kõrgeks kiideti. Mitte truu kohusetäitmise eest koolitoas ei anta sulle rukkeid ja sooservad niitmiseks, vaid keelekandmise ja salakaebuste eest. Kui sa seda ei oleks teinud, siis ei oleks sa ustav sulane ja keegi ei seaks sind eeskujuks. Kakskümmend viis aastat oled sa nende ees inetult roomanud, oma kasuks roomanud. Justkui alasti kistult seisis ta hulga inimeste ees, ja teda läbi nähes paistsid ta inetud teod kõigile silma.

Keegi klõbistas noateraga aralt klaasi pihta.

Maasikamäe kooliõpetaja tõusis püsti.

See oli alles noor mees. Teda vaimustas ainult see töö-põld, mida juubilar 25 aastat harinud. See töö nõuab

enesesalgamist, rahvaarmastust, kõrget hinge. Kõneleja rääkis kindlast eesmärgist, südamevarast, truudusest jne. Oma kõne lõpul sattus ta vaimustusse ja ülendas seda iga kooliõpetaja kõige suuremaks õnneks, kui suudetakse juubilari viisil aupäevani jõuda.

Kõne oli pikk, ja kõlavad, suursugu laused lõid juubilarile nagu vasaraga kõrvakuulmete pihta. Suure jõuga pidi ta ennast paigal hoidma. Midagi kiskus, sundis, käsutas teda üles tõusma ja hüüdma: «See ei ole õige... teie kõik olete eksiteel.»

Uuesti kisendati: ta elagu! Aga see hõiskamine oli kui kevadine jõgi, mis enesega muda ja kõntsa ühes kannab, ja see kõnts oli ta 25-aastane elu. Vahetevahel kerkis porine laud veepinnale ja seal peal seisis sõna: nuuskur.

Pidulised lahkusid lauast ja võõrad tulid ükshaaval teda tänama. Juubilar võttis nende käepigistused automaatselt vastu.

Ka Mardi Jaan haaras kooliõpetaja käe kätte. Vanamees oli tublisti purjus.

«Ma ikka olen saanud, aga ma tean siiski, mis räägin. Pidin ka nende sakste hulgas sõna sekka lööma, aga mõtlin: olgu peale.»

«Eks sinul ole ju suu õiges kohas,» tähendas keegi seljatagant. «Aga sa võiksid ju siingi ütelda.»

«Siin? Jäägu — parem ehk ongi.»

«Ütle ära. Mis sa siis pelgad. Täna on ju juubel.»

«Ei noh, mina nüüd mõistan ütelda — või ma kuigi kaua seda koolipinki nühkisin. Aga ega see ikka nii ei ole, nagu need seal lauas rääkisid. Oli ju kena küll kuulda, aga iga kivi all on siiski oma vähk.»

Ümberseisjad lõid naerma.

Juubilar aimas. Kuidas ta oleks küll sellele mehele käe suu peale surunud.

«Sa kõneled niisugust pagana keerulist keelt, millest keegi aru ei saa.»

«Mis seal aru saada. Eks see ole ju kõigile teada, mis minul seal karta. Või nüüd muidu 10 kuli rukkid antakse. Eks visatagu mulle või teisele-kolmandale ka vankrivahele. Peab ikka midagi head tegema.»

«Mis head sa mõtled?»

«Mis head? Minul nüüd seda tarvis teile nina peale kirjutada. Kui talupojal lehm poegib, seda peab ju ometi härra teadma. Nii see on.»

«Mis sa vanamees plärad,» ütles Jaani naine ja tõmbas mehe kõrvale.

«Mina pläran? Räägin nii, kui asi on. Või minul sellega asja. Aga see on õige, ega ma valet räägi. Mõisahärral ja kirikhärral peab oma telegrahv olema, ja või keegi maksuta teenib.»

Külamehed lõid naerma, aga see oli kahjurõõmus naer. Võis nende nägudest näha, et Jaan kõikide mõtteid avaldas.

Juubilar vankus sõnatult edasi.

Raske öö. Juubilar oli väsinud, roidunud, aga uni ei tulnud. Tervet elu nagu raamatut lehitsedes leidis ta, et need leheküljed sugugi ei olnud täis kirjutatud, nagu ta nüüd oleks soovinud. Ta ei olnud ennemalt siia üles tähendatud päevamärkusi tähelegi pannud, aga nüüd leidis ta seda rohkem nende hulgast niisuguseid, mis poriste näppudega olid lehtedele märgitud ja mille üle ta häbi tundis.

Kuidas edasi minna?

Oli veel kimbuke valgeid lehti järel. Kas ka need niisama ära määrida? Kas ka nende peale päev-päeva kõrval niisuguseid märkusi üles tähendada, mida vaadeldes enesele häbipuna palgesse asub ja mida kellelegi teisele ei julge silmata anda?

Ja mis siis muud võid tehagi. Selle eest ju lastakse sind sooservalt paar tiinu heinaks niita ja antakse 10 kuli rukkeid vankrivahele.

Aga ei! Neid päevi, mis veel ees, ei rüveta ma mitte enam. See, mis mööda läinud, sellele tõmban paksu joone peale, ja mis ees, sellest sammun nii läbi, et mul ei tarvitse karta kellelegi otsa vaadata.

Nii ma teen.

See mõte oli nagu päikesekiir. Tõi südamesse veidi soojust ja elu.

Aga kas see ka korda läheb? Sina kaotad kohe oma ustavuse, «aususe». Rukistest ja heinamaaribast sooservalt jääd ilma. Pealegi ei anta ka koolimajale halupuid

ja siis üteldakse kahelt poolt: «Sina ei kõlba enam kooliõpetajaks.» Sulle leitakse peagi vigasid ja heidetakse ametist ära. Ja kuhu sa lähed? Kuhu? Varandust sul ei ole, et elada võiksid. Jõudu sul ka enam ei ole, et võiksid midagi muud peale hakata. Sa pead nälga surema. Ja kas see ei ole ka ometi jumala tahtmine siis, et alamad peavad ülemate sõna kuulama. Ja mis seal siis halba, kui alamatest ülematele teatad. Ja kas sind keegi nende hulgast nüüd tuleb ausaks pidama? Kas suudad nende usaldust võita? Ei. Seda võrku, mis 25 aasta vältel oled enese ümber kudunud, ei suuda sa purustada.

Uuesti tõusis ta sees nende mõtete vastu elav vaidlus. Mitte teiste jaoks, vaid enesele, just enesele tahan selle lõpu puhta hoida. Ärgu saadagu aru, aga ometi tean seda, et nende arvamine siis enam õigel alusel ei seisa. Lastagu lahti. Aga näriva südametunnistuse jätan siia, seda ei saa nad mind sundida kaasa võtta. Kuidas edasi elan, seda ei või teada. Aga ükskõik. See on aga kindel, et seda rasket koormat ikka enam ei kanna.

«Mitte mingi hinna eest,» hüüdis ta äkitselt, «surgu või nälga. See on õige, — siia jäädes ei pääse ma, aga küllap ma juba tean, mis teen.»

Südant täitis rõõm, mis kuumaks ajas ja hinge ärevust sünnitava rõõmuga täitis.

Oli õige vilu ja selge oktoobrihommik. Muda oli tänavas kahutanud. Küla pikkade karvadega loomad luusisid laisalt ja aeglaselt põllupeenardel ja heinamaalt tõusis haotegijate peenike suitsujuga halli õhku.

Tee ääres oleva talu naisterahvad väänasid pesukünal jämedaid särke.

Koera haukumise peale tänavasse vaadates tähendasid nad:

«See on ju koolmeister. Näe, läheb juba hommiku vara mõisa.»

«Miks ta ei peaks siis minema. Ega siis härra muidu 10 kuli rukkid lubanud.»

TALUPOEG

1

See oli nagu imelik uni.

Juhan Sõster käis oma talus ringi raskete sammudega, hall habe rinnal, keha küürus. Ta oli vana mees, ligi 80 aastat, paistes jalad tinarasked ja tegid valu.

Kuidas oli see kõik mööda läinud. Ta mäletas selgesti aega, kus ta alles noor poisikene, laps oli, ja nüüd äkitselt siin. Kas see ei olnud imelik uni, millest ärgates inimene hirmu tunneb, aga ühtlasi ka heameelt, et see ainult uni oli.

Oli varane kevade; õunapuud ja ploomid, kirsid ja kreegid uppusid valkjasroosasse õiemerre. Päikesevalguses hebutas aed ja nurm oma uhke pidurüüga.

Sõsteri talu peremees käis kepi najale toetudes.

Aastakümneid oli ta sellel maapinnal kõndinud ja aastakümneid temaga lahutamata koos elanud. Kui vanad inimesed mõnikord noorematele kõnelesid, et Sõsteri talu omal ajal vaene olnud, siis oli neil õigus, ja just vana peremees teadis seda kõige paremini.

Temale tulid need päevad tihti meelde.

Oma isalt päris Juhan Sõster talu. Isa mälestused ulatusid paar põlve tagasi, sest vist olid just Sõsteri esiisad selle talu asutanudki.

Siis oli see talu kitsaste põldudega ja viletsate hoonetega. Viljapuuaias oli vana maaõunapuu toa otsas. Kevadel seisid selle oksad küll uhketes õites, kuid sügisel võis ta otsast ainult mõru puuvilja noppida.

Aga sedagi vilja peeti tol ajal väärtuslikuks ja hoiti hoolega alal. Võib-olla olid siis rasked ajad. Kui isa talu

pojale jättis, päris poeg sellega ühes 80 vakka magasiaida võlga, mis nagu määratu koorem noormehe õlgadele langes.

Sel ajal üteldi: koht läheb noore Sõsteri käest ära, sest ta ei suuda seda võlga ilmaski ära tasuda. Ja millega sa tasudki. Need viletsad põlluribad ei suuda ju töötegijale igapäevast leibagi anda, kust siis veel suure võla tasumiseks tagavarasid võtta.

Sellest oli hulk aega mööda läinud.

Nüüd üteldi ka teisel pool kihelkonna servas: kui sinnapoole juhtud, astu ometi kord ka Sõsterile sisse, siis näed, kuidas seal jõukal jalal elatakse.

See oli hoopis uus talu. Midagi ei olnud tal enam sellega ühist, mis Juhan Sõster oma isalt oli pärinud. Paremalt poolt, kus enne lepavõsastik eluhooneni ulatus, piirasid taluhooneid laialdased viljaväljad. Üht osa põldu kattis sametroheline rukkioras, kuna seal kõrval noored mehed härjapaariga sügavaid vagusid pehmesse pigimusta mullasse tõmbasid. Aeg-ajalt vaikisid nende ühetoonilised sundimisehüüded ja mehed vajutasid jalgega sitket musta mulda hõbehalja adraraua küljest.

Maa auras.

Talu ennast piiras eestpoolt laialdane viljapuuaed, mis nüüd valge-roosasse õitemeresse uppus. Otse toani jooksid kõrvuti laotud jadade read. Alles hiljuti olid nendesse tipitud porgandite, peetide, kurkide ja teiste keeduviljade seemned.

Soojas, kobedas mullas ärkas nendes nüüd ruttu elu.

Teisel pool viljapuuaeda algas koppel ja selle äärt mööda ulatus tänav suurele teele. Tänava otsas koplis kasvasid kolm suurt paplit. Need paistsid kaugele nagu truud talu kaitsjad, sest nad olid kogu mehepõlve siin juba püsinud. Kuuvalgel olid nende lehed hõbetolmuga üle puistatud ja rahvas nimetaski neid Sõsteri talu hõbepapliteks.

Veel kaugemalt sinetas hästihoitud Sõsteri talu mets.

Millal oli see päev, millal see tund, kus siin kõik oli teiseks muutunud?

Seda ei saanud keegi näidata.

Oli aeg, kus noor peremees veel ääretu mere kaldal seisis. Aga see ei pannud ta julgust kõikuma. Sellest

ajast, kus ta lainetesse kargas, on ta alati pidanud võitlema.

Leidis ta ühe vaba tunni, niisuguse silmapilgu, kus ta poleks oma koha, püha mullapinna peale mõtelnud?

Seda silmapilku ei olnud, ei saanudki olla, sest see koht oligi ta elu ise.

Kas ta jõuab eesmärgile?

Seda ei küsinud Juhan Sõster ilmaski, sest et ta õieti mingit eesmärki enesele üles ei seadnudki. Mistarvis eesmärk? Selle maa, selle mullapinna küljes rippus ta elu, tema tundis, et tema ise osa sellest on ja ainult temale võib ning tahab elada.

Kuhu ta püüdis?

Ta ei saanud sellest aru. See mullapind oli nagu meelitaja edev naine, kes ennast näitab, millest võib mõista, et ta laseb ennast püüda, aga keda ometi kätte ei saa. Sa põled kirgedes tema järele, võtad ikka uuesti oma jõu kokku, aga ikka läheb ta su eest. Sa mõtled alati ta peale, näed temast und, tunned ta magusat lõhna ja hingeõhku ja oled õnnelik, et võid talle järele rutata.

See meelitaja must muld ajas teda hulluks oma lõhnaga; tema hingeauru ta nägi, tema meeletut ja kirglikku ja himukat igatsemist kuulis ta kevadel, ja kuidas ta siis raskelt liikus, kui ta sügisel rikkaliku saagiga raskejalgne oli.

Juhan Sõster ei ohverdanud oma elu kellelegi muule, ja seda südamearmukest ei väsinud ta kümnete aastate vältel ilustamast ega ehtimast.

Andis talle kõik: oma higi, oma õnne, oma hingeigatsused ja palved.

Üks muinasjutt kõneleb: keegi kuningapoeg leidis vaese tütarlapse. See oli armetult riides: sukad katkised, pearätik määrdunud ja põlved paistsid lõhkikärisenud kuuest. Aga ta silmades oli sügav taevas, ja seda ei näinud teised. Kui teda jämedate sõnadega kästi teelt kõrvale minna, kutsus kuningapoeg neiu enda juurde, viis ta oma lossi, laskis teda pesta, puhtad siidriided anda ja pärast oli ta nii ilus kuninga kaasa, et temasarnast kolmekümnes kuningriigis teist leida ei olnud.

Noor Sõster hakkas seda, kes kogu eluajaks ta

südamearmukeseks jäi, kohe kirglikult armastama, sest ainult tema nägi neid väärtusi, mis temas peitusid.

Ja sellest ajast peale algas see armumäng, mis vältas siiamaale.

Ja must muld tasus armastust, sest ikka uute iludustega tuli ta mehele vastu. Ikka pidi ta nägema, et küllalt on varandusi, mis temas peidus, küllalt on sel talul tema jaoks meelitusi salajas hoitud ja ikka oskab ta temale kirglikumaid suudlusi varuks hoida.

See armastusromaan oli nii pikk, et seda ei suuda ka tugeva mehe elukangale üles maalida. Ainult üksikud tähtsamad peatükid olid sellest tal veel meeles: oli silmapilkusid, kus ta süda rasket valu tundis, kus ahastus nagu kevadine voog ähvardas üle pea lüüa; aga tuli meelde ka aegasid, kus ta ennast kõige õnnelikumaks inimeseks pidas.

Ja ta jõudis sinnamaale, kui tema armukest kõige ilusamaks, kõige kaunimaks kogu kihelkonnas kiideti.

Mäletati neid aegasid, kus Juhan Sõsteri kuju iga öösi kesapõllul liikus, ja sealt paistsid läbi ööpimeduse kollased värisevad leegid nagu rahatuled. Heledad lõkked olid hoopis iseäralikult võõrad ja külakoerad hakkasid neid nähes ägedalt haukuma. Kuid need pisukesed kollased lõkked purustasid suured sinise- ja punasekarvalised raudkivid teravaservalisteks tompudeks ja ikka kõrgemaks ja kõrgemaks kasvas tänavasuul sinna kokkuveetud raudkivide riit.

Ja varsti võis terav ader takistamata läbi kobeda mulla käia. Lõikaja käes ei sattunud sirp kordagi kivisse, mille üle laialt jutustati.

Mäletati praegugi veel seda lepavõsastiku lugu.

Seal liikus Juhan Sõster ka siis, kui eha oli kustunud. Sõrrusuitsu haisu tunti verstade kauguselt. Kümned miilid kütisemaal leegitsesid tasaselt ja mustaks määrdunud näoga mees käis nende ümber ning pani hakatist juurde, kus leek kippus nõrkema. Kui koivalge algas, seisis sõrru ümbruses paks halli suitsu lade ja tõusev päike paistis sellest läbi kui verine kuul.

See kestis nõnda aastaid, ja ikka kaugemale ja kaugemale tõrjus lainetav rukis ja neljatahuline oder lepavõsastiku.

Kui siis teiselt kihelkonna piirilt siia keegi juhtus sõitma, kes siit aastate eest oli läbi käinud, jäi teeline seisatama, sest ta ei tundnud Sõsteri talu.

Oli ju neid lapsikuid inimesi, kes Juhan Sõsterilt küsisid: «Millal ajasid sa oma põllud nii laiaks, millal asutasid sa viljapuuaia, millal ehitasid sa uued hooned?» Seda ei teadnud Sõster ütelda. Küsige inimeselt, millal tulid sulle hõbedased kiud juustesse, millal läks su must habe halliks, siis ei tea ta selle peale vastata. Kes teab seda tundi ütelda, millal õuna küljed päikesekiirtes punetama lõid, millal nõder oras tugevaks viljaks valmis?

Keegi ei tea seda.

Sõsteri talu oli aastate jooksul valminud. Juhan Sõster tundis oma armukest ja pistis talle ühe hõbesõle teise järel rinda, ja ikka nooremaks, meeldivamaks ja ihaldustäratavamaks muutus see.

Juhan Sõster armastas teda nii, et kogu oma elu talle andis.

Kes on seda kuulnud, et süda selle vastu, keda ta armastab, väsib head tegemast? Mõte käib alati selle peale, kuidas armu suuremal viisil, mõjuvamalt saaks üles näidata. Minnakse vargile, et võimalikuks saaks armukesele kalliskiviga sõrmust sõrme pista, ja kui see kätte saadud, siis kisub ja kutsub veel suurem eesmärk.

Kui esimesed õunapuud väga paljude aastate eest esimest korda õitsele lõid ja kui nende lehekroonist suvel roosaküljelised õunad paistsid, siis äratas see Sõsteris mõtte elama, mis talle kuidagi rahu ei andnud. Ja kui siis sügisepoole vähegi mahti leidus, siis kaevas ta augud, kandis nendesse rammusat musta mulda ja istutas sinna noored puud.

Ja aja jooksul tõusis Sõsteri talusse uhke aed, mida ümbrus imestas ja mille üle Juhan Sõster ise heameelt tundis.

Ta oli sellele, keda süda kõige väärtuslikumaks pidas, veel midagi suutnud anda, mis selle ilu tõstis.

Juhan Sõster ei olnud tähele pannud, kuidas ta ise aastate jooksul ära kulus. Kõige vähem tähelepanekut läbes ta enese peale pöörata. Ta oli haljas sahatera, mis iga päev rammusat musta mulda lõikab, sellejuures ise

hõbeläikeliseks ja teravaks jääb, kuni äkitselt leiab, et ei jaksa enam vagu teha.

Ta ei võinudki enese vananemist märgata, sest kogu ümbrus läks iga päev ju nooremaks. Kuhu ta vaatas, sealt paistis talle tänulik ja õnnelik naeratus, ja kui nüüd uuesti kevadet õhus tundus, siis nägi Juhan Sõster juba unes ette, kuidas aed ja nurm end ehivad ja kuidas püha maapind januneb seemne järele, mille ta tahab elusse äratada.

See oli alles paari aasta eest, kui Juhan Sõster midagi hakkas aimama. Olgugi et ta sellele aimusele vastu sõdis, siiski ei saanud ta seda ja sellest tekkivat rahutust enesest ära heita. See saatis teda päeval, heitis temaga ühes voodisse ja ärkas hommikul ühtlasi unest.

Juhan Sõsterile tuli ette, nagu ei oleks temas enam endist jõudu ja ta jalgades tundus õhtul kerget valu. Ka teiste pilkudest arvas ta sedasama lugevat. Küll ei tehtud sellest juttu, aga Sõster nägi nende südames ühte mõtet: «Vana Sõster on oma ea ära elanud.»

See teadmine ja aimamine tegi ta iseloomu pahuraks ja tüliotsijaks, sest talle tuli ette, nagu oleksid teised seda aega, kui ta kuhugi veidi kauemaks istuma jäi, oma kasuks tarvitanud.

Ta tahtis ikkagi ise igal pool olla ja oma täisealist poega usaldas ta vähe. Millal see poeg üles kasvas ja meheks sirgus, seda ei olnud Juhan Sõster õieti tähelegi pannud. Tema ei suutnud enesele kuidagi ette kujutada, et siin talus keegi teine tema aset võib täita. Ta oli oma südamega endist viisi musta mulla küljes kinni, ja seda kõike, mis ta ise aastakümnete jooksul üles ehitanud, korda seadnud, kus ta igal pool oma soovid ja tahtmised läbi viinud, nüüd teiste hooleks jätta, see oli talle mõistmatu ja arusaamatu. See oli sedasama, kui mees peaks oma südamearmastust teisega jagama.

Ta oli oma pojalt aastate vältel igasuguse algatuse riisunud, sest see ei võinud ega suutnud majapidamises sammugi ilma tema tahtmata ja teadmata astuda.

Ja kui nüüd sellest kuidagi juttu tehti, et majapidamise võiks poja hooleks anda, siis pahandas see teda hingepõhjani. Ja oma jõuetusest hoolimata tuli ta põllule,

käis kogu söögivahe pehmes mullas, näitas tolli pealt piirid kätte, kustsaadik võidakse maad kartulite jaoks korrata, kustsaadik odrad tulevad ja kui rohkel hulgal põldu võib linade alla jätta.

Selles korralduses ei lubanud ta teistele kõige vähematki vastuvaidlust.

Tema teadis peast iga puud, iga põõsast ja need kõik seisid ta valju kaitse all.

Tal oli tundmus, et ainult tema suudab ja oskab kohta nii pidada, nagu tarvis, ja mis teised iganes seal ette võtaksid — see oleks niisugune tegevus, mis selle koha peal sündmatu.

Talu ei olnud talle mitte selleks, et seda võimalikult heale järjele tõstes enesele ka häid sissetulekuid võita. Seda ei tulnud Sõsterile meelde, nagu ka armastus ilmaski tasu ei oota. Ei. Tema tahtis alati esimesena hommikul seda tuult tunda, mis üle nurmede puhus ja viljapead kõikuma pani, tema ei saanud ilma värske mulla lõhnata hingata ja ta meel muutus tusaseks, kui ta pilk kohisevat metsaparrast ei leidnud. Üksainus päev võõrsil viibida, see oli talle aastapikkune, ja koju ruttas ta alati suure kärsitusega, nagu see, kes peale kauemat lahusolemist oma armsama juurde igatseb.

Ta ei suutnud kuidagi ette kujutada, et ka teistel inimestel niisugused tundmused võivad rinda täita. Kui naabertaludes vabadikud põldude servadele eluhooned ehitasid ja talu küljest maatükid enese kätte kiskusid, siis ajas paljas see mõte talle salahirmu peale: vahest sünnib kord tema taluga niisama.

Selle küljest ei tohtinud ometi keegi jalatäitki maad võtta. See oleks sedasama, kui peaks elava ihu küljest liige maha lõigatama.

Ta sai aru, et talu end ainult temale ehib ja ainult temale salalugusid jutustab, mida ainult tema mõistab. Kui kogu talu õhtul väsinult magama heitis ja viljakõrred nagu unenäos oma raskeid, täis teri päid kõigutasid, siis seisis ta suveõhtul särgiväel põllupeenral ja kuulis maa salaunistusi.

Uhkeid viljaväljasid ja hästi haritud heinamaid vaadates ei hinnanud ta saagi väärtust, vaid elas mingisuguste tundmustega, mis ta südamele magusat lõbu valmistasid.

Paljugi jäi Juhan Sõsterile arusaamatuks. Seal tuli ette, et kohad käest ära anti, mida aastate kaupa oli peetud. Ta ei mõistnud neid inimesi ja ei tahtnud nendest ka kõnelda ega neid tunda. Mistarvis siis niisuguste asjade peale mõtelda, kui ainult üks asi ta hinge täitis: see on tema mullapind ja ainult siin, siin on ta elu — mitte mujal.

Igal aastaajal näitas koht talle oma iseäraldusi. Need olid talle teada, aga ikka ootas ta neid vaheldusi. Pealtnäha käis see elu ühesugust, ärakulunud ja väga tuttavat teed. Aga tõepoolest ei olnud lugu nii. Temale oli iga päev uus ja iga tee enne nägemata, mida mööda ta tuksuval südamel tõttas. Milles need iseäraldused peitusid, see saladus oli ainult temale teada.

Aastakümned olid ta elus tihti suurte kahtlemiste ja ootamistega vaheldunud, aga silmapilguks ei olnud ta veel oma armukese, musta mulla vastu tüdimust tundnud. Kogu see elu oli nagu üks armastuseöö, mis kiiresti käest kaob.

Juhan Sõster sai ikka selgemini aru, et aeg kätte tuleb, kus ta peab talust lahkuma. Tema ei saa hoida: talu läheb teiste kätte.

Oi — valu tegi see arusaamine südamele, rasket ja hirmsat valu. Ta oli öösel üleval, vahtis ainiti pimedusesse ja mõtles. Ta otsis sellest väljapääsemiseks teed, otsis abinõusid, aga midagi ei suutnud ta välja mõtelda.

Ikka sagedamini ja sagedamini kuulis ta juba väljastpoolt tähendusi, mis ta vanaks ja jõuetuks jäämisest kõnelesid.

Hirm koha eest täitis ta südant.

Ta pani enesele alaliselt küsimisi ette ja otsis vastuseid, kuid need ei rahuldanud.

Mis siis, kui see koht peale teda ära lõhutakse, nagu siin mõnel pool seda on ette tulnud. See mõte oli ta meelest nii kohutav, et ta seda kõigest väest püüdis enesest eemale tõrjuda. Aga see hiilis siiski ringi kui tojalik koer ja otsis alaliselt enese meeldetuletamiseks parajat juhust.

Ehk kuigi seda ei oleks, kas läheb siis peale teda kõik sellessamas sihis? Kas tõustakse üles juba siis, kui koit puulatvadesse kulda pillub ja kas kõnnitakse siis ka

põllupeenral ja lastakse läikivaid rukkikõrsi nagu kallima kuldjuukseid õrnalt läbi peo?

Kes on see isik, kellele ta oma nooreks ja nägusaks jäänud südamearmukese võib usaldada?

Vahel püüdis ta enesele kinnitada, et ta koha õigeisse kätesse edasi annab. See on ju ta poeg, kes seda edasi peab, ja poeg on seesama, mis tema ise.

Ta otsis virgalt tundemärkisid, mis temas seda troostitoovat mõtet oleksid kindlustanud. Ta ei leidnud neid. Juhan Sõster leidis selle mehe juures teistsuguseid kalduvusi, uskus kindlasti aimavat, et temal seda armastust, iha, kirge mulla vastu ei ole, ja vanamehe südant täitis tuline meelepaha selle ükskõiksuse üle.

Nõnda mõtles ta nädalate kaupa; süda tundis ahastust ja piina, aga pääseteed ei näinud.

Raske oli vana peremehega sel ajal läbi saada, sest ta soovid ja tahtmised olid niivõrd imelikud ja võimatud, et neid keegi ei osanud täita. Temast hakati eemale hoidma ja teenijad katsusid nii liikuda, et tema silma ei puutunud, sest igal ajal leidis ta neile midagi taplemiseks ette heita. Oma poega ja miniat süüdistas ta hooletuses ja ütles neile otsekohe, et nendest küll kellegi kohapidajat ei saa.

Kui talle katsuti vastu vaielda, siis süütas see ta viha ägedasti põlema ja meelepaha ei kustunud kogu päeval.

Tema alaline tülitsemine muutis elu perekonnas raskeks, otse piinlikuks, ja isegi teenijad lubasid ära minna, sest milleks siis inimesel vaja neid tülitsemisi kuulda, pealegi kui selleks mingit põhjust ei ole.

«Vana peremees on peast nõdraks jäänud,» kõnelesid nad. «Kuna tal ju ükskord hea peaks olema, ei tee ta nüüd muud, kui riidleb hommikust õhtuni.»

Väljakannatamatuks oleks seisukord tõepoolest muutunud, kui noore peremehe väike poeg seda kaudselt ei oleks pehmendanud.

Lapse nimi oli Juhan ja vanaisa armastas teda iseäralikult. Kui kõik vana peremeest pelgasid, kui ta enda poeg temaga heameelega ei tahtnud kõnesse sattuda, ei tundnud väike laps ta ees mingit hirmu, vaid läks alati kartmata tema juurde.

Juba ammugi oli tõendatud, et väike poiss õige vanaisa nägu ja ka kommete ja meele poolest tema laadi on. Sellel tõendusel võis tõtt aluseks olla, sest midagi pidi olema, mis neid kahte iseloomu sidus.

Nad käisid seltsis põllul, aias, istusid päikesepaistel ja läksid kahekesi isegi lähedasse laande.

See oli tänavu kevadel vara, kus esimesed õiepungad lahti lõid, kui vanaisa toa otsas aias kevadise päikese paistel istus. Kõik pere oli kibedasti tööl, sest põllud olid kuivad. Kuuldus künnimehe ühetaoline hobuse hüüdmine ja õue pealt heljus siia väljaveetava sõnniku hais, mis vanale Sõsteri peremehele nii omane.

Väike poiss jäi äkitselt vanaisa ette seisma.

«Tead, vanaisa, ka mina hakkan tänavu kündma.»

Juhan Sõster vaatas lapse peale ja naeratas.

«Sa oled selleks alles liiga väike.»

«Oh, mul on jõudu küll. Ka vana Madis ütles seda.»

«Mis ta ütles?»

«Ta ütles, et teeb mulle adra. Mina pean kündma hakkama, sest minust kasvab Sõsteri talu peremees.»

Vanaisa jäi ainiti lapsele otsa vaatama. Teda valdas kange ärevus, nii et käed värisesid. Teda täitis iseäralik tundmuste maru. Äkitselt lõid ta huuled tuksuma ja ta aukuvajunud silmadest veeresid pisarad.

Ta tundis rõõmu, heameelt. Haaras poisikesest kinni ja suudles teda.

Ta ei mäletanud üleüldse, millal ta niisugust magusat heameelt ja lõpmata hingerahu oli tundnud.

«Seesama pisikene poiss oledki sina ise,» hüüdis ta enesele. «Kas sa siis seda ennemalt ei märganudki. Tema ei ole keegi muu kui sina ise.» Tema ise oli äkitselt nooreks saanud, pisikeseks lapseks, ja tal oli nüüd kogu eluiga ees. See oli tema enese hääl kuuekümne aasta eest, need olid tema enese kombed ja viisid. Ta oli oma pika elu tagasi võitnud ja võis nüüd otsast uuesti alata. Tal ei olnud mitte tarvis lahkuda oma armukesest, pühast maapinnast, vaid ta algas sellega uuesti pikka rändamisteed. See, mida ta nii kaua kartis, mis talle piina valmistas, ei olnud tõde, vaid lihtne, halb uni, millest ta nüüd äkitselt ärkas. Ei — tema, just tema ongi see, kes praegu kõvakõrrelistest saanirohtudest saani punub, kelle

tuhkjaskollakad lokid kõrvadeni ulatuvad ja kelle merisügavates silmades päikesekiired mängivad.

Temal oli kõik see alles, mis talle kõige väärtuslikum: kogu ta pikk elu, ta noorus.

See oli suur tundmus, mis teda võimsalt tõstis pilvedeni, päikese juurde, ja südant täitis suure kuumusega. Seda oleks vaja olnud kogu ilmale kuulutada: Sõsteri talu peremees ei ole vana — tal on noorus alles ees.

Kuidas oli see ta eest siiamaale peidus seisnud? Eks see olnud tema ise, kes laanes oma isast kinni hoidis, kartes metsavaimusid, kes tihnikus elavad. Kas see ei olnud tema ise, kes järele päris usside kuninga ja nägemuste ja viirastuste üle, kes öösel kuuvalgel ristteedele välja tulevad? Kas see ei olnud tema ise, kes peoga sõredat rusket liiva võttis ja ütles, et see on vili, ja siis hoolega oma põllud täis külvas? Kas see ei olnud tema ise, kes harulisest puust härjad, lehmad ja pullid lõikas, nendele valged laugud otsaette voolis ja pikad küüdud külgedele ja siis niisama suure hoolega talitas, nagu oleks see päris kari.

Kõike seda oli tema ju ise ka niisama teinud, sest see kõik seisis tal meeles kui eilne päev.

Ja kuidas see väike poiss tema enese moodi oli. Needsamad silmad, juuksed, nina. Ja keha poolest oli ta tugeva kasvuga, meele poolest äge, võiks ütelda isegi hoolimatu. Julge oli ta. Kõige pikemate puude otsa ei kartnud ta ronida, isegi katusele mitte, kust ometi kergesti võib kukkuda. See kõik oli karvapealt just tema lapsepõlve kordumine.

Uuesti haaras ta lapse oma põlvele ja vaatas ta sügavatesse sinistesse silmadesse, mis niisama sügavad ja põhjatud olid kui järv, kust ainult sinine taevavõlv vastu paistab.

«Kas mina hakkan peremeheks?» küsis poisike.

Vanaisa katsus ennast kõige väega rahule sundida.

«Muidugi hakkad sina peremeheks. Keegi teine ei tohi Sõsteri talu oma kätte võtta, vaid ainult sina, sest sina oledki mina ise.»

Nüüd võttis vanaisa lapse põlvele ja kõneles talle kõige salajamaid asju. Rääkis talle mustast mullast, mis püha on, sest et temas peitub kõige elu algus ja lõpp.

Ta jutustas talukoha tuulest, lillede lõhnast, sellest päikesest, mis siin lilled õitsema paneb ja kevadel igal pool elu üles äratab. Ta kõneles lapsele talukoha rõõmudest ja muredest, kõneles talvisest marust ja iseäranis kaua sellest, kuidas must muld põllumehele oma rikkalikke ande toob. See siin on meie soo muld, meie tuul, meie päikene, meie oleme siin selle musta mullaga põliselt ühte kasvanud. See muld ongi meid sünnitanud, siin oleme aastate kaupa teineteist kirglikult armastanud ja viimaks võtab ta meid jälle vastu.

Häda sellele, kes seda maamulda põlgab, kes seda pühaks ei pea. Selle neab ta ära ja niisuguse õnnetu käsi ei käi hästi. Tal ei ole mingit kodu ja niikaua käib ta hälbides ringi, kuni mullale palves hüüab: «Võta mind vastu.»

Ka niisuguse kodutu hulgusega lepib must muld, annab talle eluaseme, sest ta on hea ja ei pea viha.

Lapsukene ei saanud kõigest sellest aru, mis vanaisa värisevad huuled talle sosistasid. Ainult seda nägi ta, et tal pisarad kortsurikastele paletele langesid.

Pisarad pühkis laps oma õrna käega ära.

Aga sellest ei olnud vajagi aru saada, sest see ei olnudki kõne. Vanaisa pärandas lapselapsele oma hinge. Seda nägid kevadine tuul ja päikene. Ja lapsukene kuulas vaikides.

«Ma ütlen sulle,» kõneles vanaisa lõpuks, «sinule annan ma oma talu. Aga sa pead teda armastama. Niisama kui mina. Mina näen seda ja ma kuulen ta kaebusi. Sõsteri talu ei tohi mitte alla langeda ega viletsusesse sattuda. Vaata aga alati, et Sõsteril millestki puudu ei oleks. Mul on aastaleib alati salves, seda peab ka sinul olema. Siis ei ole sul vaja midagi karta. Miski ei pea sulle kallim olema kui su koht.»

Sellest silmapilgust sündis vanaisas suur muutus. Ka teistele ei jäänud see tähele panemata. Ta oli õhtul harukdaselt lõbus, küsis tööde üle, laskis enesele jutustada põllumullast, haljendavast rukkist, kartuliseemnest ja arutas pikalt sellest, kuidas tänavu kevadel tuleb külida kaer, oder, nisu.

See lõbus meeleolu oli nagu kevadine päikesepaiste Sõsteri talus.

2

Talupere on nüüd iga päev tiidsasti tööl.

Mehed tõusevad vara üles, käivad tõsiste nägudega, nagu läheksid nad täna ohvrit viima. Härjad lasevad enesele sõnakuulelikult rasked ikked pähe siduda ja kui nad adra ette rakendatakse, tõmbavad nad jõuga, kusjuures nende sooned pingule kerkivad. Ikka laiemaks ja laiemaks kasvab rohuaia taga väljal ülesküntud pigimust põllupind.

Põldu valmistatakse hoolega kuldterade jaoks ette. Neile tehakse muld kergeks ja kobedaks, millesse nad langevad nagu ema rinnale, kust nad enesele siis rikkalikult toitu leiavad. Naisterahvad ruttavad aitadesse, kust nad salvedest vilja kahinal suurtesse linastesse kottidesse valavad, või valivad hoolega kartuleid seemneks välja.

Mullale annetab talu oma kõige väärtuslikuma anni.

Kevadine päike puistab pillava rikkusega kulda. Vaata, kuhu tahad, igal pool siretab silmipimestavalt. Ülesküntud põllumulla lõhn segab ennast õite lõhnaga ja sellest sünnib armas kokkukõlaline kevademuusika, mis põllumehele kõige armsam.

Taevalaotuses sõuavad pikkamisi kerged valged pilved, nagu määratu luikede kari. Nad sõidavad idast vesikaarde ja harjunud silm näeb sellest kuiva ilma.

Vana Sõsteri peremees ei püsinud nüüd lühematki aega toas viibida, olgugi et talle liikumine nähtavat raskust tegi.

Ta jalad olid raskesti paistes ja see ronis niihästi öösel kui päeval ülespoole. Ka rinnus mattis hinge kinni. Kui ta oma häda suurusest ise ei tahtnud aru saada, siis tuletasid seda talle teised meelde, sest üleüldiselt kõneldi:

«Vana Sõsteri peremees on viimasel ajal väga otsa lõppenud. Ega ta kauaks jää.»

«Kuule, sa peaksid laskma ikka õpetaja tulla,» ütles ema, kes oma kõrge ea peale vaatamata veel õige kõbus oli. «Ega sa ikka oma jalaga enam kiriku ei saa.»

See meeldetuletus pahandas vana peremeest.

«Jäta oma kirikhärra jutt. Sa ju käid seal ühtelugu, oled sellepärast parem?»

Sellepeale hakkas ta sõrmedega oma jalgu vajutama ja ütles, et tarvis on männikasvude vannisid teha. Siis alaneb paistetus ruttu.

Ta lootis ja ootis peatset tervekssaamist, aga sellest hoolimata käis temaga alati ühes salamure nagu valutav haav. Ta tundis, kuidas rinnale öösel nagu mägi langes, kuidas see ta hinge kinni mattis, ja alles pikem, rindu lõhkuv köhahoog vabastas ta hingamise. Ta otsis selle põhjust halvast asemest, külmetamisest, pani paksud sukad jalga ja laskis tihti voodis õlgi vahetada.

Ta ei saanud seda uskuda, et see kõik mõjutuks jääb. Kas ei arsti kevadine päike teda terveks, kas ei kaota seesama muld tema jalgade paistetust, kui ta seda neile peale paneb. Ta läheb oma põllule või korjab siis, kui pihlakad üleni õide lähevad, nende hästi lõhnavaid õiekobaraid, keedab neid ja joob seda teed.

Kas ei ole siis kõik maailma arstirohud kõikidest nendest maarohtudest tehtud, mis ju tema koha peal kasvavad.

Ta tahab veel elada, sest tal on hädaliselt tarvis veel elada.

Ta arstis ennast hoolega, nii suure visadusega, et alaline õite ja kasvude toomine ja nende keetmine peres tööd takistavaks muutus. Leidus päevi, kus ta haigus nagu oleks lahkunud, ja ta arvas nüüd tõepoolest õige arstirohu üles leidnud olevat.

Siis ei leidnud ta silmapilgukski rahu. Vara, koivalge algul, oli ta jalul, käis aitades, lautades, segas alaliselt tööde korrasse, tahtis igal pool oma tahtmise maksma panna ja läks sagedasti kärsituks, sest ta arvas teistviisi talitusi ja korraldusi leidvat, kui tema oli sisse seadnud. Alaliselt liikus ta tasasel ja kindlal kõnnakul nagu vari. Ta silmad otsisid õues ja põllul ringi ja nende hiilivad pilgud leidsid igasuguseid hooletusi. Kui talle keegi julges vastuvaidleva märkuse teha, siis heitis ta ägeduses ette, et see põlv küll kellegi kohapidaja ei ole.

Ka öösel ei saanud ta rahu, hiilis vahel nagu kodukäija ringi või tõusis voodis istukile ja otsis oma piibu üles. Nõnda istus ta siis kibeda tubakasuitsu pilve sees kaua, vaatas enese ette ja mõtles.

Pojapoeg oli ainuke, kellega ta alaliselt ühes viibis, kes

ta kõrval kõndis ja kellega ta kogu päeva kõneles. Millest nad jutustasid, see jäi teistele saladuseks, sest kohe katkes nende kõne, kui keegi kolmas lähenes. Näis, nagu oleks neil alati mõnda suurt saladust arutada, mida milgi tingimusel ei tohi ilmale näidata.

Nende kahe vahel oli katkestamatu side. Mitte see arusaamine ei teinud vanale peremehele tuska, et ta peab siit kohalt lahkuma. Ei. Ta leidis, et ta midagi ei kaota, sest ta jääb ju järele. Aga ometi ei tahtnud ta oma elulõpust praegu midagi teada. Tema nähes ja teades oli siin veel nii väga palju tegemata, kõik pooleli, mida tema puudumisel sugugi valmis ei tehtagi. Ta tahtis sellele noorele inimesele armukese, mis kõige ilusam, kõige kaunim, kätte juhatada.

Aga mida enam ta sellele eesmärgile katsus rühkida, seda kaugemale näis see ta eest libisevat — ja kedagi ei olnud, kes temale selles asjas oleks abi pakkunud.

See püüe ajas teda öösel voodist üles ja sellesama mõttega oli ta hommikul enne päikese tõusu jalul.

Oma rändamisteedel kõneles ta lapsele pikki lugusid, kuidas edaspidi tuleb kohta pidada. Kui see talle lapselikke küsimisi ette pani, siis pidas ta neid väga kohasteks ja andis pikki seletusi.

Laps sai oma kindlustatud seisukorrast aru ja tarviduse puhul jooksis ta vanaisa selja taha. Seal võis ta kõige eest julge olla, sest sinna ei ulatunud ta järele isa ega ema võim.

Kord katsus ema poissi sealt ära tõmmata, aga see tegu ärritas vanaisa otse meeletule vihale ja ta ei hoidnud isegi inetut sõimu tagasi.

Kui talus midagi kõrget, midagi suurt, austamisväärilist oli, siis just vanaisa silmas see laps. See oli talu enese sünnitus, oli võsu isade verest, see oli tema ise, kelle näol ta oma elu uuesti hakkas kordama. Ta nõudis, et kõik pidid lapse sõna kuulama, ta tahtmist tegema, isegi ta vanemad.

Lapse tahtmises nägi ta iseenese tahtmist ja sellele vastupanekut hindas ta niisama, nagu oleks temale vastu kõneldud.

Iseäranis tuli tal selle pärast väga pahandavaid silmapilkusid teenijatega ette, kes kuidagi ei osanud lapsest

lugu pidada. Ja kui poisike talle selle üle kaebas, siis läks ta niivõrd ägedaks, et lubas vastupanija teenija päeva pealt majast välja kihutada.

Ka öösel ei lahkunud poisike vanaisa juurest. Magas ta selja taga, hoidis oma pisukeste kätega ta kaelast kinni. Kui ta siis magama uinus, pani vanaisa talle hoolega teki peale. Tuli sedagi ette, kus ta tikutulel magava lapsukese prisket, punetavat nägu silmitses, ja siis lõi rõõmujumi üle ta kortsus näo ja ta huuled sosistasid: «Mina ise — mina ise!»

Vana Sõsteri jõu tõusmine oli lühikeseajaline.

Kui ta ühel õhtul voodisse heitis, siis tundis ta uuesti teravat valu paistetanud jalgades. Päeval ei olnud ta seda tähelegi pannud.

Arvas selle ilmast tulevat, ja sellest arvamisest leidis ta edaspidiseks troosti.

Hommikul oli ta tervis väga halb, sest rinnad ei suutnud õhku tõmmata. Otse lämmatamine kippus peale.

Ta tahtis hommikul kogu oma jõudu kokku võttes harilikul viisil üles tõusta, aga ta pidi kukkuma. Just sealtsamast läks teenija mööda ja see ruttaski teda toetama.

Nende pilgud juhtusid vastamisi.

Olgugi et teenija sõnagi ei lausunud, nägi vana peremees väga hästi, kuidas ta silmad ütlesid: «Noh, sind küll enam kauaks ei ole.»

«Miks sa ei lähe oma tööle,» kisendas vana Sõster vihaselt. «Sa oleksid pidanud loomad ammugi välja ajama.»

Teenija läks, aga see oli kindel, et ta südames teda kõige halvemaks inimeseks ilmas pidas.

Pikkamisi andis nõrkusehoog järele ja ta tundis enesesse jälle jõudu koguvat. Aga ometi oli seda nii vähe, nii vähe. Selle eest olid jalad rasked, nagu oleksid nende külge suured tinanuiad seotud, ja rind ei tahtnud kuidagi tõusta.

Kui teised juba olid tööle läinud, tõusis ta pikkamisi üles ja läks väga tasasel sammul välja. Siin valdas teda hele päikesepaiste, nii et see talle otse valusasti silmadesse lõi. Oligi ka kergem hingata, sest üle õunapuuaia puhus metsa poolt kõhe tuul.

Ta läks, istus Aleksandri õunapuu alla, mille virved ta

ise esimesena oli külasse toonud ja mis oma ülisuurte punaste õuntega kogu ümbruses imestust äratas. Puu kasvas kohe algusest peale suure jõuga ja ta tugevad oksad ulatusid nüüd kaugele, mõnusat varju päikesekiirte eest pakkudes. Siin all oli tal istumiseks pink.

Juhan Sõster istus siin tundide kaupa. Ta nägi, kuidas kaste nagu kerge aur paksu rohu pealt üles tõusis. Sealt eemalt kuuldus lammaste määgimine ja vasikate ammumine, kes kopli värava taha olid tulnud ja seal kannatamatult harilikku hommikust rammusat jooki ootasid. Eemale aia äärde oli sahk visatud, sest et ta tera oli ära kulunud ja enam maad ei lõiganud. Nüüd vaatles ta ainiti seda hiilgavat tera, mis päikesepaistel nagu selge hõbe helki heitis.

Vana peremees vaatles õunapuid ja ta silma puutusid kuivad oksad. Kuidas oleks ta tahtnud praegu terava sae võtta ja need sealt maha lõigata. Äkitselt sai ta aru, et tal selleks jõudu ei ole ja et keegi teine seda ka ei tee, ja ta süda läks nii kurvaks, et otse nutt kurku tõusis.

Kui ta nüüd veel ometi korraks terveks saaks, oleks üheks nädalaks, vahest üheksainsakski päevaks... kui palju temal siin küll praegu teha oleks.

Võib olla, et ta küll terveks saaks, aga ta ei ole selle õige rohu peale juhtunud. Ja ometi kasvab see rohi siinsamas, tema enda maapinnal. Võib olla, et ta seda ka on juba nimetanud, aga kes sellest siis hoolib. Nad ei lähe juba eemalt otsima, nopivad seda, mis kätte juhtub, keedavad ja ütlevad, et see õige rohi olevatki. Iseenesest mõista, et sedaviisi keegi terveks ei saa.

Ja nüüd täitis teda otse meeletu viha nende inimeste hooletuse ja laiskuse üle, kes ta käskusid ei täida, ja ta otsustas nad kõik majast välja kihutada.

Surus isegi käed rusikasse ja pomises üksipäini.

Korraga nägi ta enese ees seda vana kohta ja ta ei tundnud seda äragi. See oli nagu vilets tüdruk, kellel narused ja katkised riided seljas ja kes rätiku oma näo ette paneb, et mitte näha, kuidas teised ta armetuse üle irvitavad.

Ja see vana koht taganes ikka ta silmist kaugemale, kuni ta viimaks udumeresse, kuhugi ääreta tühjusesse kadus.

Äkitselt nägi ta enese ees uut kohta seisvat. Sellel oli heameeleline naeratus värsketel paletel ja ta riided kahisesid siidina. Ta oli oma käharatesse juustesse õied pistnud.

See uus koht kummardas ta ees ja ta huuled sosistasid. Ta ette astusid õunapuud rikkalikus ja raskes ehtes ja kollased viljaväljad, mis tuules lainetasid, ja kummardasid. Kummardas tema ees ka kohisev mets.

Ta istus aujärje peal, naeratas ja ütles neile magusaid armastusesõnu.

Nüüd kadusid need ja ta jäi üksipäini keset tühjust, millel mingit äärt ei olnud näha. Taevast nagu ei olnud ja pilved langesid raskesti ta peale, nii et need ähvardasid ta hinge kinni matta.

Ta tõstis käsi, hüüdis appi ja püüdis ennast sellest tihedast massist vabastada. See ei läinud tal korda, sest ikka rohkem ja rohkem mässiti ta sellesse.

Nüüd olid ta käed ja jalad kinni köidetud. Veel nagu oleks ta mingit hüüdu kuulnud. Teda kutsus nimepidi poisike. «Sa tuled, sa tuled!» sosistasid ta huuled. Ta kuulis veel lammaste määgimist, janunevate vasikate ammumist ja metsade kohinat.

Ja siis kadus see kõik ja ta sattus tühjusesse, millel ei olnud äärt ega otsa.

Toast jooksis välja väike poisike, puhas valge särk seljas, ja hüüdis oma heleda häälega vanaisa nime.

Talle ei vastanud keegi.

Siis tuli ta aeda ja kui ta teda nägi õunapuu all sarapuust tugitoolil istuvat, hüüdis ta rõõmsasti:

«Vanaisa, mina hakkan täna külvama, sest mina olengi Sõsteri koha peremees.»

VILJAVIHUD

Juba viiendat päeva viibisime söömata, joomata ja magamata taganemise teel. Elu alalhoidmise mõte täitis meid ja andis ka ikka uuesti rammu jõupingutamiseks. Meid oli vallanud hullumeelne hirm, meil oli arusaamine, et põgeneme hukatuse eest, mida keegi ei jaksa kinni hoida ja mis viimaks, jõudes meile järele, matab meid enese alla. Siin ei suudetud mitte midagi mõtelda, otsustada, ei suudetud välja arvata abinõusid, millega oleks vähegi võimalik kergendada meeleheitele ajavaid tunde. Sõjameeste hulk oli muutunud igasuguse korra kaotanud pelgurite karjaks, keda pani värisema kas või tee äärest põõsast üleskargav jänes. Ka kõige julgemad meie hulgast mõtlesid hirmuga: «Kui nüüd meid kohtaks kõige väiksemgi vastase salk, siis võiksid nad tappa niikaua, kui väsiksid. Ei ole jõudu, mis suudaks meis tõsta vastupaneku vaimu.»

Nii kaugele kui silm iganes ulatus, paistsid põgenejate vägede hulgad. Tuul keerutas üles halle tolmupilvi ja nendes vehkisid edasi, nagu pehmes, lämmatamapanevas vahus, sõjaväe voorid. Lahjad, jõuetud ja üleni urmsed hobused tõmbasid valjude piitsalöökide sunnitusel viimse jõuga raskeid vankreid. Nende seljad, küljed ja puusad olid täis sügavaid vermeid, kust nirises alaliselt verd. See pahtus ruttu külgedel, seganes tolmuga ja nüüd näis, nagu oleks seotud nende ümber jämedad nöörid. Kui keegi hobustest maha langes aisade vahel, siis lõigati rihmad katki ja lükati loom kraavi. Siin ja seal leidus veel halastaja süda — see jooksis juurde ja laskis loomal peast läbi revolvrikuuli.

Varsti tulid rongad, varesed ja hundid ja rebisid liha luudelt. Päikese käes ja tuules valgeks pleekinud luukered tunnistasid elavalt sõjaväe taganemise teed.

Meeletu võimas oli see põgenemiselaine. Mis iganes ees oli, selle purustas ta jäädavalt, pühkis maapinnalt, nii et ainult järele jäid selle asemel rusud ja rusud. Mis iganes elav, see pidi surema. Põgenejat väge kardeti palju rohkem kui võidurikkalt edasi tungijat ja elanikud põgenesid ta eest kaugele soodesse, rabadesse, laugaste taha. Seal oodati kõige suurema hirmuga ta möödajõudu.

Oma üleni vahus olevate hobuste seljas kihutasid kasakad ees ja tee kõrval. Kalpasid siin ja seal hobuste seljast ja süütasid põlema kõik, millest vaenlasel oli loota vähematki toetust ja abi: heinaküünid, viljakuhilad, nabrad, hakid ja küla hooned. Lustiliselt lõid leegid üles mööda katust või kuhilat ja peagi oli kogu väli, kogu küla lõõmavates leeges. Põgenejat väge piiras alati poolkaares ääretu tulemeri, mis tekitas ühtlasi ka meie järel valjult mürisevat maru. Vahel viskas tuul suitsupilved põgenejate peale, ja see oli tihe, et pidid lämbuma niihästi inimesed kui loomad.

Jõudis öö — õudne, hirmus, aga sellejuures kuratlikult ilus. Kogu meietagune horisont lõõmas leeges. Tulekumas sulas maaga ühte tume taevalaotus. Maapealne valgus riisus tähilt ära nende sära. Nad paistsid hoopis kahvatutena.

Kogu seljatagune ilm õhkus välja määratut kuumust. Tuli jooksis üle suurte, tihedate külade ja lainetas raskelt, nagu ookeani pind.

Vahel oli öösiti verstade kaupa valge, nii et selgesti võisime näha üksteise ehmunud meeleheitlikke pilke. Aga seal mattis jälle paks suits enese alla kogu selle lainetava ja kohiseva tulemere ja meie nägime läbi suitsusagarate õudset rasket kuma.

Jõudsime ühel pärastlõunal suurde külla. Tahtsime seal veidi seisatada, ometi niikauakski, kui jõutakse lõpetada täielikuks hävituseks valmisminevat eeltööd. Kiiresti anti käsk: kandke kokku paari tunni jooksul kõik vili, sest see põletatakse ära viimase kõrreni, viimase ivani.

Oli lõikuseaeg. Nähtavasti oli kogu külas õsumine lõppenud. Kaugemal põllul olid ritta seatud helekollased nisuhakid, aga eespool olid vihud alles kokkukandmatult tüül. Oli olnud kena viljakasv, sest hakid olid tihedad ja kollane tüü terav ja kõva.

Kes mõistab põllumehe hinge? Mis pidi ta mõtlema, kuuldes niisugust käsku. Põletatakse ära vili, see vili, mis teda on toitnud põlvest põlve, mille soetamiseks ta on teenistusse pannud kogu oma elu.

Arusaamatult, nagu totralt vaatasid nad esmalt, sest metsiku käsu mõte jäi neile arusaamatuks: teie olete ise näljas, närudes, meeleheide vahib teie nägudelt, aga vilja käsite ära põletada. Ainult hullumeelsus võib anda niisuguse käsu.

Kas siis tõesti kusagilt loota abi ei ole?

Paljud kisendasid jumala poole.

Inimesed jäid liikumatult paigale ja vaatasid totralt.

Kui nüüd ka teistkordne käsutamine veel ei suutnud ajada inimesi liikvele, kalpsasid kasakad hobuste seljast ja tõrksaid inimesi suutsid käsutäitmisele sundida ainult nuudid.

Ja inimesed hakkasid kiiresti nagu masinad kandma hunnikusse viljavihke.

Talupõllul, kus ma viibisin, tegid seda vanaisa, ema ja 12-aastane poisikene. Nad tegid tööd nüüd tiidsesti, ei kõnelnud sõnagi ja ka pisaraid ei näinud nende palgeil.

Lapsukesel oli raske käia tugevas ja teravas nisutüüs. Juhtus, et poisikese käest maha kukkus helekollane nisuvihk.

«Ole sina ometi ettevaatlik,» hoiatas vanamees karmilt. «Sa poetad vilja põldu.»

Minu meelest olid need inimesed eksiarvamisel.

«Ega sellest midagi lugu ei ole,» ütlesin ma. «Vilja hunnik pannakse põlema. Ega ole vaja pannagi nii koralikult kokku.»

«Põletagu,» tähendas vanamees viha sees, ilma et ta oleks heitnudki pilku minu poole. Uuesti hüüdis ta poisikesele:

«Võta aga ilusti. Vaata, et vilja põldu ei poeta.»

INIMENE EI OLE JAHILOOM

1

Juba viiendat nädalat seisime vastamisi. Meie ja vaenlase leeri vahet oli vahest kõigest mõnisada sülda. Läksid päevad mööda, kummalgi pool ei kuuldunud ühtegi pauku.

On sõdurite hulgas iseloomusid, kes peavad niisugust ühel kohal viibimist tüütuks ja igavaks. Ühtesid ajab taga alaline rändamiseiha, kuna ka neid leidub, kes just võitlustest midagi meeldivat leiavad, nimelt seda, mille järele igatseb nende hing. Väeosadest leiad tihti sündinud sõjamehi, kes mõnu ja lõbu tunnevad äärmiselt pingule kistud närvest. Need ei leia niisugusest ühetaolisest, tegevuseta seisukorrast rahuldust ja tihti tõuseb nende tüdimus nii kõrgele, et oma väeosa juurest ära põgenevad, otsides mujalt tegevust.

Kuid ometi suuremale hulgale suudab pikaajaline puhkus küllalt meeldida, ja nad soovivad, et sellel muudatust ei tulekski.

Ka meil tekkis isegi arvamine, et kogu seisukorras on tulnud mingisugune pööre ja et meil ilmaski ei ole vaja enam kätte võtta sõjariistu. Igast soovitavast jutust haarab sõdur võimsalt kinni, seda enam veel, et ta teadmised on seisukorra kohta hoopis napid.

Nüüd näiski see juba hoopis loomuvastane olevat, kui peaksime meie vastas olevate inimestega astuma võitlusesse. Olgugi et meil ei olnud läbikäimist, kuid sellest hoolimata oli meie kauaaegne läheduses viibimine meid juba niikaugele lähendanud, et üksteist tundsime heade tuttavatena.

Meie vastaste asukohaks oli teravalt lõhestatud mägine maa. Meie seisukohad ja kaitsekraavid seisid veidi allpool. Kahe leeri vahelt jooksis loogeldes läbi kristallselge veega oja, jaotades mõlemaid väerindu.

Kui inimesed sealpool oma kaevikutest välja tulid ja vett käisid võtmas, siis paistis see selgesti meile kätte. Muidugi niisama ka meie poolt. Esiotsa ei julgenud seda päevavalgel teha, kuid viimaks kujunes see nii, et seda tehes keegi hirmu ei tundnud ka päeva ajal. Ja selle juures ei juhtunud iialgi mingit ootamatust.

Varsti jõudsime niikaugele, et enam midagi ilma teiste nägemata ei tahtnudki ette võtta. Otse meelega otsiti mõlemal pool tantsuks, istumiseks ja mängimiseks niisugused kohad, kust see kõik hästi paistis vaenlase leeri.

Aja jooksul asus tunne, et meil, niihästi siin- kui sealpool, üksteise tapmisega ei ole küll vähematki tegu. Juba paljas see mõte tundus otse jõledusena.

Ühes kohas oli neil kitsas kuristik jõu proovimise kohaks. Sellele oli küll ülekäimiseks purre peale tehtud, aga õhtuti kogunesid nad purde kõrvale ja võttes eemalt hoogu, näitasid üksikud üle hüpates sügavast kuristikust oma julgust, jõudu ja osavust. Meie mehed vaatasid seda pealt ja tundus, et meie poisid seda kõike niisama elavalt kaasa elasid, nagu oleksid nad ise tegelikult hüppamisest osa võtmas. Kui keegi jõudis hooga kuristiku äärde, seal aga, kaotades julgust ja äkitselt halvates oma hoogu, maha heitis, siis sünnitas see meie juures just niisamasugust lõbusat meeleolu, nagu oleksime isegi selles spordis kaastegevad.

Isegi kõnnakust ja kujust tundsime ära nende paremad hüppajad ja iga kord ütlesid meie mehed juba ette: «See läheb üle!» Jõudis ta hooga kuristiku kaldale, hüüdsid meie poolt mitmed: «Hopp!»

Meie hulka tuli uus mees. See oli vanem alamohvitser Mahnitski. Isemeelne, kõrk, eblakas mehikene, kandis mütsi kangesti viltu pahemal kõrval, hoidis nina püsti, käis sõduritega põlglikult ümber ja püüdis igal võimalikul juhtumisel mõista anda oma üleolemist. Ta jutustas oma kangelas- ja julgustegudest, aga ta kiitlemised olid ometi niivõrd hõredad ja läbipaistvad, et kerge oli ära lahutada, mis vale, mis tõsi. Mida rohkem ta ennast püü-

dis näidata julgena ja kangelasena, seda alamale langes meie silmis ta autoriteet. Viimaks jõudiski ta niikaugele, et temast kui argpüksist kõneldi, keda juba paljas sõna «lahing» paneb võbisema.

Nimetus «argpüks» leiti talle olevat väga kohane.

See oli ühel haruldaselt ilusal õhtul. Päike heitis helki meie vastas olevaile mägedele ja kaugel kadusid mägede võimsad, silmipimestavalt valged harjad kargesse, hõredasse uduloori. Õhk oli haruldaselt selge. Kogu meeskond oli väljas, unustades igasugust igavust ja igatsust. Ümbrus kohises mägijõgede käredast voolust. See kuuldus vahel valju kõnelemisena, vaikis siis salasosinaks ja tõusis jälle uue jõuga.

Ka vastasel pool olid mehed väljas ja iseäraliku hoo ja agarusega tegid nad täna oma hüppeharjutusi.

Aga seal sündis midagi, mis tundus hirmsana, jälgina. See täitis sõjamehed niisuguse vihaga ja põlgusega, nagu ma seda mitte ei olnud näinud aastaid kestva teenistuse vältel sõdurite hulgas. Sündis midagi, mis meie elukorra nii ära rikkus, nagu valjusti kriiskav valetoon orkestri mängu väljakannatamatuks teeb.

Mahnitski vaatas alguses meie hulgas vastase leeri meeste lõbutsemist pealt. Siis kadus ta ära, aga seda ei pannud keegi tähele, sest ta ligiolek ei pakkunud kellelegi lõbu. Alati tunti ju heameelt tema eemaldumisest.

Mahnitski oli aga võtnud püssi ja läinud mõnikümmend sammu tahapoole, kus maa künklik. Seal oli ta sihtimiseks heitnud kõhuli, niikaua püsinud, kuni tabas hea juhuse.

Käis pauk ja kuul tabas meest just kuristiku kohal hoo pealt.

Nägime, kuidas mees hooga langes teisele kaldale, seal enese kord püsti ajas ja siis käsi üles lüües, nagu tahaks haarata millestki kinni, langes tagaspidi kuristikku.

«Mis see oli?»

«Kust tuli pauk?»

«Kes laskis?»

Naerdes tõusis Mahnitski küngaste vahelt ja tuli meie juurde. Ta ootas vist meie poolt kiitust toore teo eest.

Ühtlasi kadusid vastaspoole mehed äkitselt nagu maa alla. Veidi aja pärast külvati meid üle kuuli-

rahega ja meie seltsimeeste hulgast langesid kaks surnutena.

Sõdurite vihal ei olnud piiri. Üksteise otsa vaadates tundsid inimesed selle metsiku ja toore teo pärast häbi. Oli neid, kes otse nutsid tulises vihas.

«See ei tohi nii jääda,» hüüdsid mehed läbisegamini. «Meie hulgas on mõrtsukas, inimesetapja, ja meie sallime seda. See ei või nii jääda.»

«Mis taga teha?»

«Mis teha? Mingu ta sinna järele, kuhu saatis ilmsüüta inimese.»

«Jah, mingu kuristikku!»

Kõik karjusid ühel häälel: «Kuristikku! Kuristikku!»

Meeste viha oli maruhoog, mida kuidagi ei saa kinni pidada, mis oma tee pealt pühib igasugused takistused eest. Igasugune rahustamine oli asjata, sest seda ei võtnud keegi kuulda.

Kohe piirati hoone ümber ja Mahnitski toodi välja. Ta julgus oli kadunud, ta kisendas, nuttis ja palus, aga see kõik ei avaldanud mingit mõju. Ta viidi meeleheitlikust vehklemisest ja vastupanekust hoolimata kuristiku kaldale ja tõugati sealt alla.

Alles siis, kui see oli korda saadetud, jäid mehed veidi rahulikumaks. Seal astus üks tugeva kasvuga mees künkale ja hüüdis:

«Ma usun, see oli meie kõikide soov. See mõrtsukas sai igatahes õige palga. Aga vististi ei ole seda kellelgi teada tarvis, kuidas see sündis. Teadku nad, et Mahnitski ise kogemata kuristikku langes.»

Ja Mahnitskist teatati pärast kui õnnetul viisil surma saanust.

2

Mitu kuud oli juba väldanud kindluse piiramine. Raudne rõngas tõmbus aeg-ajalt ikka koomale, surudes vastaseid oma eelseisukohtadelt varju otsima kindluse müüride tagant.

Käisid jutud ringi, mis kirjeldasid kindluses olijate seisukorda kõige kohutavamais värves. Kuipalju nendes leidus tõtt, on muidugi raske ütelda, kuid uskumiseks oli

põhjust, et nälg kindluses valitseb, sest võimatu oli vähemagi toidumoona sisseviimine.

See oli ühel päeval, kui tähele panime, kuidas üksikud soldatid tulid kindlusest lagedale väljale.

Meie vaatasime seda, küsides üksteiselt, mis võib neil küll olla mõttes.

Väljatuleku otstarve selgus peagi. Nad lähenesid aralt ja ettevaatlikult lähedal olevale põllule, kust kiiresti hakkasid üles võtma kartuleid.

Keegi meie hulgast pani püssi palge.

«Kui hea oleks tuld anda. Jumala eest, see seal käiks uperkuuti nagu jänes.»

«Mis sul meelde tuleb,» hüüdsid mitmed korraga. «Ega inimene ole mõni jahiloom. Las nad võtavad.»

Sihtija laskis püssi langeda.

«Ega ma olekski lasknud, katsusin nii muidu sihtida.»

Kui nad olid enesele juba kogunud paraja hulga kartuleid, põgenesid ruttu tagasi, sellejuures küürus olles ja joostes kiiveldi-kääveldi, justkui oleksid tahtnud kõrvale põigata kuulide eest.

Niisugune etendus tegi meie poistele tublisti nalja. Keegi pani kaks kätt suu kõrvale ja hüüdis: «Võtke aga julgesti, ega meie teile midagi tee!»

Muidugi ei kostnud see hüüd nende kätte.

Järgmisel päeval tulid nad uuesti tagasi juba kaunisti julgemalt. Sellest ajast peale hakkas see kartulite viimine korduma, kuni nad viimaks ilma mingisuguse kartuse avalduseta tulid lagedale põllule, võtsid kartuleid ja niisama rahulikult ka tagasi läksid kindlusesse.

Meie poolt ei takistanud neid keegi.

Võis näha, et mõni neist isegi meie poole vaatas ja võib-olla tänutäheks mütsigi tõstis.

Kartulite võtte asi lähenes õige jõudsalt meie väerinnale.

Ühel pealelõunal tuli leitnant Surov meie seisukohtadele. Ühtlasi selsamal ajal tulid kindluseväelased korjama põllult kartuleid.

Surov silmas neid.

«Mis see on?» hüüdis ta imestades. «Kindluse mehed? Kuidas nad julgevad välja tulla? Mis nad tahavad?»

«Nad viivad enesele kartuleid.»

«Kartuleid? Ja teie nurjatud lasete seda. Andke tuld!»

Keegi ei kahmanud püssi järele.

Surov kahvatas vihas. Siis läks ta nägu otse siniseks. Ta huuled värisesid, näol tõmblesid lihased, aga sõnu ei tulnud enam suust.

Seal haaras ta ühe lähedal seisja sõduri püssi, pani palge ja sihtis.

Kuidas oleks küll kõikide meeste käed tahtnud tõusta, et ära kiskuda püssi. Meil oli kõigil tundmus, et nüüd sünnib midagi hirmsat: tapetakse süütu inimene. Mitmel liikus keele peal hüüd ja oodati hingevärinal pauku.

Pauk käis.

Nägime, kuidas üks meestest lõi väljal vankuma, jooksis veel mõned süllad ja siis langes mustale mullale.

Teised põgenesid ära.

Surov naeris vihaselt. Nähtavasti tegi talle osav laskmine heameelt. Aga see oli silmapilguks. Uuesti lõi ta viha keema, vaatas kõige suurema põlgusega ja karmusega meie poole ja hüüdis:

«Või nii — teie panete mulle vastu! Noh — küllap saate veel näha! Teid karistatakse kui isamaa äraandjaid.»

Ta läks.

Sõdurite hulgas valitses esmalt vaikus. Tundus, kuidas see lugu oli pingule kiskunud kõikide närvid. Oli midagi niisugust sündinud, mis sõja raami ei mahu, mille eest sõjamees tunneb iseeneses häbi. Kõikide südametunnistus mõistis selle teo valjult hukka. Oli tehtud kuritegu, inetu kuritegu, mõrtsukatöö. Lasti maha süütu näljas inimene. Soldatid tundsid endid süüdlastena selle kuritöö juures. Miks lasksid nad seda sündida. Nemad kui mehed oleksid pidanud ometi seda takistama. Eks nende ülespidamine andnud kindluseväelastele piirituks usalduseks põhjust.

Ja nüüd just nende poolt surmav kuul.

Väga halb oli hingel — häbi enese ees.

Läks veidi aega mööda, siis suutsid mehed endid koguda ja nende meelepaha koondus ühele punktile, nimelt pärissüüdlase Surovi peale.

«Niisugune metsloom — tapab süüta inimese! Mis see inimene talle tegi? Näljane sõjamees läheb omale süüa

otsima ja lastakse maha. Oi, salaja seljatagant — seal on ta mees. Ise ähvardab veel. Aga oodaku — see talle tasumata ei jää . . .»

Sellelaadilised hüüded kuuldusid meeste ridadest.

«See häbemata tegu tasumata ei jää,» ütles keegi noor, tulise loomuga mees ja ta silmist välkus viha. «Seda teie peate nägema. Meid ähvardab! Kas ei ole meie võidelnud?»

Kulus tükk aega, enne kui soldatid jäid rahulikuks. Ootasime pikisilmi, olgugi asjata, et nad uuesti tuleksid tooma enesele kartuleid. Kuidas meil neist nüüd kahju oli — niisama, nagu oleks meilt riisutud meie enda toit.

Ähvardused läksid ruttu täide.

Juba selsamal õhtul leiti Surov võsastikust jalgrajalt surnuna. Ta oli püssitikuga pistetud läbi.

Võeti kohe uurimine ette. Aga et ühtlasi sel ajal ka kindluse väed suureviisilise väljatungimise toime panid, mis nõudis mõlemal pool palju ohvreid, siis segas see uurimist. Pärast alati seda uuesti, aga väed olid liikunud, seisukohad muutunud, paljud surma saanud ja kadunud ja uurimine ei andnud mingisuguseid tagajärgi.

RASKE ÜLESANNE

Minu raskemate sõjaülesannete hulka kuulus hobuste võtmine. Selle peale mõtlen praegugi. Need südant lõhkuvad pildid astuvad tumestamatult mälestuses aastate järel ellu.

Jõudsime kohale, kus sünnis leiti kindlustada seisukohti, siis oli esimene asi külast teatud hulk hobuseid tuua mitmesuguse materjali vedamiseks.

Väga tihti tulid mehed tagasi hobusteta ja vankriteta, seletades, et nad midagi ei leidnud, sest kogu külas ei olevat ühtegi hobust.

Pärast selgus aga ikkagi, et hobuseid oli. Embakumba: kas nad olid ära peidetud või võtsid mehed elanikelt altkäemaksu ja jätsid neile hobused alles.

Mul tuli enesel minna, sest kõigest hoolimata pidi ometi leitama hobuseid ja vankreid, sest vastasel puhul oli võimatu teha tarvilikke kindlustustöid.

Raske oli leida hobuseid, sest kohalikud elanikud oskasid nad ära peita otse imestusevääriliste osavusega. Nad viisid loomad tuppa voodite taha, keldrisse, katsid nad kinni riietega jne. Ei olnud pea ühtegi kohta, mis poleks olnud sünnis hobusele peidupaigaks.

Kui siis loom käes oli, algas vankrijaht. Leidsid kusagilt vankri kere, siis olid jälle puudu rattad. Mehed matsid need ära ja vandusid siis kõigi pühade nimel, et eelmised salgad olevat ära viinud niihästi terved vankrid kui ka üksikud osad. Iseenesest mõista, et ei võidud uskuda nende kinnitust ja mitu korda sundis viimne abinõu, peksu ähvardus, neid kätte juhatama vankrite ärapeidetud osad.

Kui lõpuks käes vanker ja hobune, siis algas see kõige raskem osa: inimesed võtsid looma kaelast kinni, ulgusid, kisendasid ja ütlesid, et see on nende ainuke toitja ja ülevalpidaja. Kui see neilt võetakse, siis peab nälga surema kogu perekond.

Ma ütlen, — väga paljudel võis see kinnitamine tõsi olla, kuid ometi ei saanud seda võtta arvesse. Võib olla, et selle ühe hobuse võtmatajätmisest ongi tingitud mitmesaja sõduri elu.

Heaga kõnelemine ei andnud pea ilmaski soovitud tagajärgi. Kui nad su juures märkasid nõrkust ja järelandu, siis oskasid nad veel haledamalt ulguda, veel rohkem haliseda ja kurta, sellejuures aga haarates veel tugevamalt kinni looma kaelast.

Neid tuli nuudihoopidega lahti kiskuda looma küljest ja eemale tõugata väevõimuga.

Ei saa sõnadega seda ütelda, kui vastik ja toores oli südamele niisugune tegevus, kuid kahjuks ei leidnud mingisugust teist teed, mis oleks viinud eesmärgile.

Ühel puhul saatis meid teele meeleheitlik ulgumine, teisel korral jälle vihane needmine, vandumine ja kuuletamine, muidugi selle järgi, missugune iseloom oli looma omanikul.

Aga ometi juhtus niisuguse tegevuse juures lugu, kus hobune mulle kätte pakuti, ilma et oleksin tarvitanud kuidagi toorest väevõimu. Sellest hoolimata avaldas see juhtumine mulle peale rutjuvamat mõju kui ükski teine võtmine enne ja pärast seda ja ma ei ole teist korda seda abinõu mitte enam tarvitusele võtnud.

Lugu juhtus nõnda:

Meie olime juba ühest suurest külast tosinavõrra hobuseid kokku korjanud, aga neid läks väga hädaliselt rohkem vaja. Olid ees iseäraliselt suured tööd.

Seal sõitis keegi naisterahvas küla servalt hobusega ja vankriga välja. Vankril istus kaks last.

Minu mehed pidasid ta muidugi kinni ja talutasid hobuse suukõrval minu juurde.

Oli väike piikunud loomake ja üsna vilets vanker.

See oli noor naine, aga hoopis ära lõppenud, sisse vajunud rindadega. Nähtavasti pidi ta elama küll suures puuduses. Ta suured silmad vaatasid põhjatu valurikkalt

ja südamesse tungivalt, nii et nendesse oli vaadata üsna raske.

Ta astus mu ette.

«Näete, härra,» kõneles ta, suutes vaevaga tagasi hoida nuttu. «Seal vankril on mul kaks last. Meest mul ei ole, see sai juba sõjas surma. Ma pean neid toitma, aga mul ei ole mitte midagi. Ainult see pisuke hobune on mul alles. Jätke ta mulle järele, nii et ma saan kartulid ära tuua. Kui te ta ära võtate, siis ei saa ma neid tuua ja me sureme nälga.»

Ta silmist vaatas palve ja lootus.

Arusaadav, et ma ei võinud teha tema juures erandit. Esiteks kõnelesid nad kõik sellesisulist juttu ja teiseks, kui ma talle oleksin jätnud hobuse, siis oleksid teised kohe minu peale läinud kaebama, et ma sugugi õigust ei tee, võttes ühelt kõik hobused ära ja jättes teisele nad alles.

«Ma ei saa midagi parata, teie hobune võetakse niisama ära kui teistegi omad.»

Nüüd ei suutnud ta ennast pidada. Asus hobuse ette, võttis selle kaelast kinni, nii et väike loom oli otse pooksil ta kramplikkude käte vahel. Ta ise nuttis suure häälega.

«Ma ei anna oma hobust mitte ära. Lööge mind surnuks, sest niikuinii pean ma siis nälga surema. Surmake ka mu lapsed!»

Lapsed nägid seda ja need hakkasid kisendama.

See nähtus oli nii südamessetungiv, et mu mehedki nõutult seisma jäid ja mu poole vaatasid küsivate pilkudega.

Tundsin, et mu meelekindlust ei piisa kuigi kaua.

Astusin ta juurde ja ütlesin õige pehmelt:

«Saage ometi aru, ma olen sõjamees. Mul on oma kohus, mida pean täitma. Laske lahti!»

«Aga teie kohus ei ole ju ometi mind ja mu lapsi surmata. Ma ei lase hobust mitte lahti. Oleksin ma rikas ja võiksin teile maksta, muidugi siis jätaksite hobuse järele. Nõnda jäid mineval nädalal mitmel rikkal hobused alles. Vaeste käest võeti ära.»

Niisugune etteheide haavas omajagu mu südant, aga ometi teadsin, et tal oli selleks ka õigust. Kuid mul tõusis äkitselt himu selle naise ees näidata, et mina mitte

nende hulgast ei ole, kes talitavad nii ülekohtusel viisil. Mul oli tuline tahtmine ennast just tema ees vabastada sellest inetust süüdistusest.

«Teie olete vaesed, aga mina ei ole ka mitte rikas. Teadke, minul on teie hobust vahest veel raskem võtta, kui teil teda anda.»

Sellejuures võtsin rahakoti taskust, andsin kummalegi lapsele rubla ja ütlesin meestele:

«Jätke see hobune järele!»

Aga nüüd sündis midagi, mida ma mitte ei teadnud oodata.

Naise silmis avaldus imestus, osalt nagu ehmatuski. Ta laskis hobusest lahti, astus mõned sammud eemale ja ütles mulle:

«Härra, võtke siis peale minu hobune.»

Aga ma põgenesin sealt ära. Ma ei suutnud võtta seda hobust.

PELGUR

See iselaadi sõdur nimega Peeter Hansing oli juba üle poole aasta viibinud meie väeosas. Selle aja jooksul jõuab ülemus küllalt oma all teenivaid sõjaväelasi tundma õppida. On juhtumeid, kus sõdurite iseloomujooned tulevad hästi nähtavale, kus neile pääsed iseäraliselt ligidale, nende usaldust kas suudad võita ehk hoopis kaotada. Inimesed muutuvad omadeks, ühise perekonna liikmeteks ja iga kord, kui üks juhtub sellest perekonnast lahkuma, tunned tema järele kahju.

Kuid hoopis teistsugune oli lugu Peeter Hansingiga.

Ta täitis käske, oli korralik sõdur, aga mitte midagi ka rohkem. Hansing ei võtnud osa sõdurite jämedapoolsetest naljadest, ei leitud teda kaardimängijate hulgast, ühe sõnaga: Hansing oli alati üksipäini.

Kuid ometi hakkasin ma viimasel ajal märkama, et Hansing läheneb paarile-kolmele isikule. Nad olid tihti koos, aga silmates mind, tegid näo, nagu oleks nende kokkusaamine ainult juhuslik.

Hansingit peeti seltsimeeste hulgas pelguriks: olgugi et seda ei või ütelda, nagu oleks ta kõrvale hoidnud mingisugusest käsutäitmisest. Ta täitis seda, mis talle ülesandeks tehti, kuid ometi teadsid kaaslased, et ta seda teeb vastumeelselt. See kirjutati muidugi ta argliku iseloomu arvele.

Kuid see nimetus näis teda jätvat täitsa ükskõikseks.

Kord tabasin teda juhtumisi. Ta seisis võsastikus, lahtine kiri käes, kuna ta tugevasti surus parema käega rinna vastu. Ma nägin ta näost, et ta valmis on valu pärast kisendama.

Ma ei andnud talle ennast märgata, teades ja aru saades selle valu põhjustest. Talle oli muidugi kodust kirjutatud ja see oli põlema süüdanud mehe rinnus igatseleegi. Mulle oli eneselegi teada, missugust valu tekitab see leek. Kõige parem, kui ta üksi aega ja mahti saab läbipõlemiseks.

Õhtul lasksin teda kutsuda enese juurde. Ta tuli ja seisis niisama nagu ikka — ligipääsematu.

«Kuule, Hansing,» tähendasin talle, «tule minuga pühapäeva hommikul kella 8 ajal siinset ümbrust vaatama.»

Ta tähendas ükskõikselt, et minu käsku kuuleb ja läks.

Pühapäeva hommik oli haruldaselt ilus. Kui välja läksime, hiilgasid kastetilgad krookslehtedel ja sirtsud põllutee ääres lasksid haruldase agarusega oma ühetoonilist muusikat. Mõni verst väeliinilt eemal oli suur ukraina küla. Selle madalad, valgeks lubjatud majad valendasid uhkelt päikese vaatepiiril. Otse praegu õitsma lööv härjapea mõlemal pool teed täitis õhku magusa lõhnaga. Astusime mööda peenart nagu unenäos viibides, sest nii väga tuletas ümbrus kodumaad meelde ja tekitas valusünnitavaid mõtteid.

Põld lõppes ja jõudsime võsastikust läbiviivale teele.

«Kuulge, Hansing, ma nägin teid reedel võsas. Teie lugesite kirja?»

Ta nagu veidi ehmatas.

«Jah. See oli kiri kodunt.»

«Aga ma nägin ka seda, et see kiri äratas teis igatsusevalu. Kuid olge mees, ei maksa sõjamehel ometi ahastada. Teie saate aru, et praegu niisamasugustes oludes viibivad tuhanded ja sajad tuhanded.»

Ta ei lausunud sõnagi.

«Ma saan teist aru. Teie olete liiga üksi, hoiate teistest eemale. See ei ole hea. Võtke teiste lõbustustest rohkem osa, siis ei pääse igatsus inimest nii kergesti vaevama.»

Minu osavõtmine avaldas ta peale nähtavasti mõju.

«Teie nõu võib hea olla, aga ma ei saa teha selle järele.»

«Miks ei saa? Teie olete vahest liiga kurva iseloomuga? Aga meil on ju tublisid poisse küll, kellega mõnus

seltsida. Pealegi saadab niisugune eemalehoidmine inimese teiste juures pikkamisi põlguse alla.»

Läksime veidi aega vaikides.

Seal vaatas ta äkitselt mu peale ja tähendas:

«Kuulge, ma tahaksin teile midagi kõnelda, aga . . .»

Nähtavasti ütles ta selle lause peale pikemat arupidamist eneses.

«Olge ometi hea!»

«Aga see on midagi niisugust, mida hea ei ole teisele ütelda, pealegi oma ülemusele.»

«Mis see siis on? Kas midagi halba?»

«Ma ei tea. Kuidas nüüd seda tuleb nimetada, kui inimene nii kõneleb, nagu ta mõtleb.»

«Nii see peab ka olema. Pealegi tähendan teile, et siia jalutama tulles ei ole me sugugi mõnel ametlikul teekonnal. Siin oleme lihtsalt seltsimehed ja sõbrad ja nii võime küllalt seda kõnelda, mis südame peal.»

Ta heitis veel kord kiire, uuriva pilgu minu poole.

«Ma usun seda ja usaldan teid,» ütles ta, kitkudes maast pika väriheina kõrre. «Ma tahtsin ainult selle peale tähendada, et niihästi teie kui ka teised mind suureks pelguriks peavad.»

Seda ma ta poolt ei oodanud. Arvasin, et tal midagi muud pidi olema ütelda, mis niisuguse kartustavaldava sissejuhatuse oleks teinud tarvilikuks.

«Teie olete minu teada alati oma kohuse ja ülesanded täitnud.»

«Aga ometi arvatakse minust nii,» ütles ta äkitselt haruldase ägedusega. «Aga ma tahaksin, et teie minust mitte nii ei arvaks.»

«Miks teie sellest asjast kõnelete?»

«Ma tahtsin teile ütelda, et see sugugi argus ei ole, vaid, vaid — et leian igasuguse julguse olevat sõjamehel ilma eesmärgita.»

«Kuidas? Niisuguseid mõtteid ei avalda õige sõjamees.»

«See on nii. Oli aeg, kus ma ka arvasin teisiti. Mis eesmärk on sõjas ülesnäidatud vahvusel?»

«Kuidas? Kas ma pean seda teile seletama?»

«Ei ole vaja. Ma tean, mis mulle ütlete. Võib-olla oleksin ma ka ammugi ohvitser ja sõjalise vahvuse põh-

jusi sõduritele seletanud. Aga ma oskasin sellest pääseda.»

«Kuidas? Kas teil on sellekohane haridus?»

«Ma olen keskkooli lõpetanud.»

See oli mulle sellest inimesest uudiseks. Ta oli osanud oma hariduskraadi maha salata.

«Teie haridusjärgu salgamine ei ole ometi mitte õige ja ilus tegu. Teie tegite seda sellepärast, et ohvitseridel on tihti väerinnal kõige hädaohtlikum.»

«Seda mitte. Teie ei ole mu teoga rahul, aga mina ise küll. Sõjamehed on nagu pimedusega löödud. Nad ei saa asja õigest seisukorrast aru. Aga väljaspool on neid küll, kes seda mõistavad palju paremini.»

«Mis teie sellega tahate ütelda?» tähendasin ma, kuna see ninatarkus mind kergesti pahandas.

«Ma käisin paari päeva eest siit versta kolm eemal. Seal juhtusin vana karjasega kokku. Ta kõrval olid kaks suurt koera kõhuli ja ta hoidis lambaid. Ma istusin ta juurde. Äkitselt hakkas seal eemal kirikukell lööma. Karjane kuulis seda. Ta vaatas mulle otsa ja küsis: «Kas tead, miks kirikukella lüüakse?» — «Mina ei tea seda,» tähendasin talle, «aga küllap kedagi maetakse.» — «Muidugi maetakse,» ütles ta, «ja ma tean ka, keda maetakse. Õigust maetakse, õigust maetakse, noormees. See on ülekohus, mis nüüd õiguse hauda saadab.» Ja ma tundsin, et vana karjane tõtt kõneleb. Eks ole meie ju selleks väljas, et õigust hävitada.»

«See on omalaadi mõttetarkus, mida sõjamehel ei ole vaja,» tähendasin kannatamatult. Kuid ta oli juba hoosse sattunud, ei pannud mu ütlust tähele ja kõneles edasi:

«Ka mina tunnen seda, et see nii on ja olen juba ennemalt tundnud. Kui meie lahingusse läheme, eks lähe siis meie õigust hävitama. Ohvitseriks ei tahtnud ma selle pärast saada, mitte selle pärast, et oleksin kartnud, nagu teie arvate. Ei, vaid ma ei tahtnud milgi tingimisel tõusta ülekohtule tähtsamaks ja mõjuvamaks tööriistaks. Sõjamehe vahvus läheb inimese ja õiguse hävitamise peale, ja seda ma põlgan. Ülekohus on need sajad tuhanded oma teenistusse palganud ja nüüd täidavad need ta tahtmist alandlikkude orjadena.»

«Kuulge,» peatasin ma teda, ilma et oleksin suutnud

varjata meelepaha ja ägedust. «Niisugust juttu ei tohi teie ometi kõnelda. Olgu küll, et ütlesin: siin ei ole ma teie ülemus, kuid lubada seda ma ei või.»

Kuid ma ei saanud teda pidada.

«Miks?» tähendas ta, mind pilkavalt silmitsedes. «Kas kardate, et hakkate tõest aru saama ja sellest isegi lugu pidama? Ega ma oleks ka kõnelnud, aga arvasin, et siin kahekesi olles ometi korraks võime valekatte kõrvale heita ja nii kõnelda, nagu seda meile ütleb õiguse mõiste.»

«Aga ma ei või ju lubada minule nii kõnelda, sest peate teadma — sõjamehe kohused.»

«Jälle need imelikud kohused, mis käsivad rüüstata, hävitada, ja mis selle peale uhked on, kui nad jätavad järele rusud ja silmaveeojad. Aga kas teie siis aru ei saa, et need kohused on ülekohtused, et nad on selge pettus, mida inimene peaks ära heitma enesest. Ainult pime ja rumal ja see, kes mitte midagi mõtelda ei oska, võib neist kohustest veel lugu pidada ja hinnata väärtuslikkudena.»

Ma jäin järsku seisma, sest tundsin selgesti, kuidas mu aluspind nagu kõikus.

«Inimene, kas teie olete oma mõistuse kaotanud? Kuidas teie julgete nii kõnelda? Kas teie ei tea, et teid niisuguste mõtteavalduste eest surma mõistetakse. Võtke mõistus pähe!»

Tundsin, kuidas mu hääl viimast lauset nagu palvet ütles.

Minule täitsa ootamatult hakkas ta äkitselt naerma.

«Kas arvate, et kõikuma lööte oma truus kohusetäitmises?»

«Mitte seda, aga . . .»

«Või tahate mind lasta karistada.»

«Ärge tehke nalja. Ma ei luba seda. Peate ometi seda ka teadma, et igal asjal on oma piir. Kui kõik niisugused inimesed oleksid, mis saaks siis meie väest?»

Ta naeratas.

«Mitte midagi, mis halvem oleks kui praegu. See on kindel, nüüd tapetakse tuhanded maha, kuna nendest vist väga vähesed teavad, miks nad surevad. Siis ei olekski sõda. Inimesed elaksid rahulikult ja teeksid oma tööd.»

«Aga miks olete siis sõjaväelane?»

«See peaks teil olema küllalt teada, miks ollakse sõjaväelane. Aga ometi ei tea teie seda. Sellepärast on inimesed sõjaväelased, et nad kõik on suured argpüksid, suured pelgurid. Ka ma olen arg. Oleks mul julgust rohkem, ega ma oleks siis siin.»

Ma ei tahtnud temaga enam kõnelda ja ka tema ei otsinud juttu. Vaikides tulime koju. Kuid ta ei läinud kogu ööl mu meelest, isegi magama ei lasknud mõtted mind jääda. Mis ma selle inimesega teen? Kes võib ütelda, et ta neid mõtteid ka teiste hulgas laiali ei laota ja nii mu inimesi ära ei kihvtita. Kas ma tohtisin seda lubada, et niisuguste mõtete ja vaadetega inimene jääks edasi minu hoolde usaldatud väe hulka? Kuidas ma nüüd küll seda kahetsesin, et lubasin teda kõnelda enesega kui seltsimehega. Poleks seda mitte olnud, vähemalt ei oleks ma seda kuulnud ja südametunnistus ei oleks mulle teinud mingisuguseid etteheiteid. Nüüd küsisin eneselt juba mitu korda, mis teha, aga ei osanud leida vastust.

Hommikul otsustasin temaga veel kord kõnelda, selle juures selgeks tehes talle, kui kahjulikud ja kardetavad on ta mõtteavaldused, ühtlasi võttes temalt ausõna, et kellegagi enam niisuguseist asjust ei kõnele. Tema peab ju sellest ometi aru saama.

Ma saatsin talle järele.

Kuid peagi anti mulle teada, et Hansingit kusagilt ei ole leida. Ka ta asjad olid kadunud, ainult maha oli jäänud püss.

«Haa, kui ma arg ei oleks, siis oleksin juba ammugi ära,» tuletasin ta otsust meelde.

Teada saades Hansingi põgenemisest, tundsin selle üle otse iseäralikku rõõmu.

«Muud teed tal ka üle ei jäänudki — niisugusel pelguril,» tähendasid seltsimehed.

LAANEMETSA VESKITALU

MÕNINGAID TEATEID ÜHEST VESKIST, MILLE PIDAJAKS ÖELDI OLEVAT ÜKS SUGUVÕSA VIIS INIMPÕLVE

1

Keegi ei suudaks küll kokku arvata neid viljakoormaid, mis paljude, paljude aastate vältel on jahuks jahvatanud Laanemetsa veski kivipaarid. Veski seisab kõrgete kallaste vahel kolme risttee harul, ja kui jumal andis hea vilja-aasta, siis ei vaikinud veskikivide mürin ei päeval ega ööl. Tugevail rautatud vankreil tulid jõukad Kaunvere küla mehed ja nende lumivalged kotid olid täidetud kuldteradega, mis neile andsid nende laialdased, hästirammutatud põllud. Niisama tulid ka Sootaguse mehed oma viletsate logisevate vankritega mööda auklikku teed. Olgugi et nende koormad rasked ei olnud, aga selle eest olid nende loomad lahjad ja pikkade karvadega, ja andis neilgi vedada neid kõlkakotte. Nii ei tühjunud korrakski laialdane veskiesine hobustest ja mõne veskilise loom pidi seal konutama päeva-paari, enne kui valgeks tolmunud mölder hüüdis: «Hei, külamees, nüüd on sinu järg.» Pikapeale jutu lõppedes istusid külamehed tusaste ja tülpinud nägudega viljakottidel ja küsisid üksteiselt piibutubakat laenuks, sest kes siis teadiski kodust kaasa võtta sedavõrd rohket tagavara, mis vastu oleks pidanud nii kauaks ajaks.

Nõnda kestis töö Laanemetsa veskis kevadest sügiseni läbi aasta ja kõige vanemadki inimesed ei teadnud,

kus see oleks olnud teisiti. Kinnitati, et see veski on olnud praeguse suguvõsa käes viis põlve, aga kõige vanemad ja parema mäluga raugad mäletasid tagasi ainult kolm põlve.

Veski seisis all orus. Kui loojenev päike kuldas üleval mäel oleva eluhoone veidi tuhmunud aknaruute, siis oli all juba päris hämarik. Aastate vältel paksu jahutolmuga kaetud veski aknad osutasid ainult nõrka valgusekuma, nii et töötada tuli posti külge kinnitatud väikese lambi valgel. Veskilised tõusid üles, sirutasid kangeksjäänud liikmeid ja läksid möldrikambri, kus põles tuli ahjus ja kus oli soe ja mõnus. Siin visati ahju kuivi halge, mis põlesid lustiliselt praksudes ja nii oli üsna meeldiv oodata järjekorda. Veski kivipaaride ühetaoline mürin, vee tõusev ja vaibuv kohin lõid iselaadilise meeleolu, mis oli heaks kasvupinnaks hirmu ja õuduse juttudele. Ei ole seal siis midagi ümestada, kui kinnitati, et kogu ümbruskonna naljandite, pilkejuttude, lorilaulude, tondi- ja kodukäijate lugude hälliks oli Laanemetsa veski möldrikamber. Paljudki veskilised, kätte saades oma jahvatuse südaööl, oleksid pigemini jäänud ootama hommikut, kui poleks peljanud teiste naeru. Jõudes niisugusel südaöötunnil raske koormaga Laanemetsa männikusse, kus pilkane pimedus laskus vastu maapinda, pidi küll mitmel puhul kummarduma, sest tundus tihti, nagu oleks tagantpoolt haaranud kellegi käsi. Kui siis teeline viimaks jõudis Viira küla lagedale karjamaale, kus silm seletas taevarannal sakilisi pilverünkaid ja nina tundis talutare suitsu haisu, siis oli tunne, nagu oleks pääsnud hädaohust, ja süda lõi korraga kergeks.

Ega nüüd päris julgeist mehist kuskil ole puudus. Oli neid ka Laanemetsa ümbruskonnas. Niisugused mehed hooplesid vahel, et nad ei karda minna ööst surnuaedagi, mis siis kõnelda Laanemetsa veski ümbrusest. Aga kes võib siis niisuguste kiidulitside juttu uskuda. Niisugused mehed hooplevad kõrtsileti ees ja loodavad, et neile selle eest antakse kortel viina. Aga seda teati ju ometi kindlasti, et Laanemetsa ümbruses on nähtud viirastusi. Neid jutte võis uskuda, sest nägijaist olid mitmed, kelle tõenduse juures polnud tarvis kahelda.

Võtke vana Raudoja Märt — milleks peakski see vana aus halli peaga mees kõnelema tühja lori? Tema nägi oma silmega südaööl selgel kuuvalgel silla käsipuul istumas särgiväel naist. Kui siis vanamees endale ette lõi issanda ristikese, kadus viirastus, nagu oleks ta sulanud õhuks. Ka Reiu Leenu jutu juures ei maksa ometi kahelda, kes nägi suvisel ööl jõekuppude vahel istuvat noort naisterahvast last imetamas. Isegi niisugune lugu juhtus, kus viirastus tõmbas ära Jalaka Reinu käest piitsa. Oma hulljulguses (mis muidugi tuli sellest, et ta Aruniidu kõrtsis tublisti oli joonud) läks ta tammi peal lööma tee ääres olevat musta kogu. Piits jäigi kadunuks tänapäevani. Kõigil neil nähtustel oli oma allikas. Teati kõnelda, et Laanemetsa veskitalu algusjõukus oli vedaja töö tagajärg. Ei olnud küll enam elus neid inimesi, kes olid teda näinud oma silmaga, aga mälestused isade ja isaisade tõendustest polnud kustunud. Ja kes poleks teadnud seda kurb-õnnetut lugu vana Saareotsa Andresega. Tema jõudnud kord kuuvalgel ööl üle veski silla, kui näinud, kuidas vedaja tulnud üle metsa veski poole. Tal olnud kaasas suur saak, mida tunnistanud kõige paremini ülirohke sädemete hulk. Ruttu ajanud ta püksid kinnerdele, et p... näitamisega hävitada seda ülekohtust varandusekandjat. Seal ei olnud ta aga küllalt kärmas ja löödud armetult lõhki tulise haoga ta tagumik, nii et pidanud lamama voodis kaks kuud ja kolmteistkümmend päeva. Kui sellele veel juurde arvame õnnetu Vio loo, kes oli aastat viiskümmend tagasi tüdruk iluduse poolest üle ümbruskonna ja kelle surnukeha võeti välja pika otsimise järel veskijärvest just jõekuppude vahelt, eks siis jätku juba materjali igasuguste õudsete lugude punumiseks.

Nüüd oli lugu teisiti. Aasta-aastalt tumenesid need lood ja Laanemetsa veski praegune eluviis ei andnud nende elustamiseks kuidagi põhjust.

Laanemetsa veski omanik Jüri Klaos oli 53-aastane mees. Pika, tugeva kasvuga, laiade õlgadega, kes kuni 45 aastani võis võtta setverdi rukkeid selga, nagu oleks see mõni kõlkakott. Võib-olla ehk oleks ta seda praegugi suutnud, aga milleks niisugust asja vaja. Oli tal ju veskis alati kolm meest ametis ja nüüd olid sisse

seatud ka kõik niisugused uue aja värgid, nii et inimesel oma ihujõudu kulutada ei olnud vaja.

Jüri Klaos oli rikas mees ja kui ta kutsus kellegi külamehe oma lauda ja küsis siis peale söömist, pühkides oma hallide karvade rikast laia, pruuni habet, mis küla pool uudist, siis oli niisugune lugu sündmuseks. Varsti teadis sellest kogu vald, et see ja see istunud mõldri lauas, ja tundus, nagu oleks mees teistest tõusnud peajagu pikemaks. Ei olnud vallas jõukamais peredes ühtki pidu, kuhu poleks kutsutud mõldrirahvast, ja kui mõldripaar sõitis õue oma kerges vedruvankris, siis alles tundis piduperemees olevat pidul tõsise väärtuse.

Olgugi et mõldri ja külarahva vahel oli läbikäimine üsna tihe, kuid sellegipärast üksteisele hoopis lähedale nad ei pääsnud. Ka kõige jõukam mees külast kõneles mõldriga ikkagi mõnesuguste takistustega, sest keel ei saanud kuidagi liikuda nii vabalt nagu jutus oma naabrimehega.

2

Kõneldes sõna paar Laanemetsa veski ümbrusest, ütlen juba ette, et ilusamat kohta enam kuskil ei teatud. Jõgi voolas kõrgete, paksu okaspuumetsaga kaetud kallaste vahel, sünnitades veski juures kolme tiinu suuruse järve ja sealt siis langedes paari sülla kõrgusest joast kohinal alla. Suurte vete ajal kuuldus jõe kohin isegi külla ja sellal koguneti ümbrusest hulgani vaatama vetemängu. Jõe kaldal kasvavate mustade leppade juurte alla olid õõnistunud sügavad koopad ja puude urvarikkad oksad ja käharladvad kummardusid veepinnani. Istudes ilusal õhtul järve kaldal nägid, kuidas elati vees lustilist elu: aplad havid sööstsid sageli veest välja, saaki taga ajades, kuna nende eest põgenedes vilkad särjed ja ahvenad panid liikuma kalda piiril kasvavad kupulehed, lipurohu ja teised jõetaimed. Kaldakoobastikus elasid vähjad ja kes muuseumis viitsis paarinaelase vähja koorikut lähemalt vaadelda, see oleks varsti lugenud ligipandud sedelilt: «Püütud Laanemetsa veski järvest 1904. a. 23. juulil.»

Aastate vältel oli Laanemetsa veskitalust välja läinud palju mehi ja naisi. Kaugemaist põlvist väljaminejad

olid juba jäänud aegade jooksul võõramaks, aga need, kes olid seal üles kasvanud, mäletasid väga hästi oma kodukohta. Praegusel peremehel oli olnud neli venda ja kolm õde, ja polnud vist ühtki nende hulgas, kes poleks rahuldunud oma uue koduga. Oli neid linnas, oli neid maal ja neil kõigil käis truult kaasas Laanemetsast antud õnnistus. Kui aga kätte jõudsid suve ilusamad päevad, siis kasvas Laanemetsal pere sageli mitmekümne hingeni. Siis toodi tuppa pidulaud, mis võibolla oli teeninud perekonda juba üle saja aasta. Selle laua äärde asetus siis lai suguvõsa ja kellel õnneks läks kõrvalt vaadelda seda elurõõmsat perekonda, kelle hulgas oli vanemaid, keskealisi ja üsna noorukesi, sellel tuli nagu enesest mõttesse: see perekond, kogu Laanemetsa kattub iseäralise jumala õnnistusega. Paar suvekuud andsid Laanemetsale iselaadi ilme, mis suuresti eraldus teiste kuude omadest. Siis liikusid jõe kallastel härrad-preilid. Veskijärvel oli vara hommikul ankrus valgeks värvitud paat ja seal õngitses laia õlgkübaraga, lumivalge särgiga ja veidi kollakate pükstega noorhärra ja vaatles hoolega lainetel kõikuvat punaseks värvitud õngekorki. Paadi päras istus laia kübaraga lumivalgeis riideis neid ja luges, kätega toetudes põlvile, paksu raamatut. Niisugusel puhul katsus külameeski oma raske koorma kõrval käia tippamisi, et mitte segada sakste rahu. Kaldaveerul istus laia pärna all pingil vanapoolne härrasmees. Ta oli hooletult visanud ühe jala teise peale ja läbi okste tungivad päikesekiired mänglesid ta läikiva helekollase kinga ševrettnaha pinnal. Teisel pool oli jälle puude vahele üles tõmmatud võrk-kiik ja seal õõtsus rahuliselt keskealine daam, kellel oli käes paksuks minemise järg. Metsa poolt tuli noor neid, kellel oli seljas liblikavõrk ja teda saatis mees, kes seletas midagi meie metsades ja nurmedel leiduvate rohtude arstlikest omadustest. Veel võis kuulda juba vara hommikul kilkamist veski tammilt, jõe kallastikult, põllupeenardelt ja mujalt.

See oli kõik Laanemetsa rohkearvuline suguvõsa, kes heameelega tuli veetma sündimis- ja kasvamiskohas armsaid suvekuid.

Kümnete, võib olla sadadegi aastate vältel oli mäletatavasti üksainus kord armulise jumala käsi Laanemetsa valusasti tabanud. Ja see oligi praeguse omaniku ajal.

Issand polnud praegust peremeest Jüri Klaost mitte just õnnistanud arvurikka perekonnaga, nagu see Laanemetsal endiste põlvede juures oli harilik nähtus. Klaoste abielupaaril oli poeg ja tütar. Lapsed kasvatati suure hoole ja hellusega, ja miks siis mitte, kui seda igapidi võimaldas varanduslik järg.

Iga kord poja tulles koju koolivaheajal oli see Laanemetsal suurimaks sündmuseks. Noor Harald Klaos, kellel juba aimata võis esimesi udemeid ülemisel huulel, võeti vastu erilise lahkusega, sest juba paljalt selle õitsva noormehe nägemine valmistas südameile rõõmu. Ta liikus vilkalt läbi kõik hooned, andis tallis omast käest hobustele leiba, silitas rõngastatud ninaga pulli kimarat otsaesist ja ei põlanud ka viibida tund või paar tolmuses veskikojas. Igal pool, kus teda nähti, sõnati: sellest tuleb alles uueaja peremees, ja ei või ütelda, nagu poleks olnud sellel arvamisel all kindlat põhja.

See oli 1908. aastal jõulu ajal, kui ilmad seisid kuni pühadeni pehmed ja veskijärv kattus alles mõni päev enne pühi jääkirmega. Aga paar õieti külma päeva andsid lootust, et järved ja jõed üsna peagi võimaldavad ülesõidu teelistele.

Kui nüüd taevas tahab saata õnnetust, siis tõmbab ta äkki eest ära oma kaitsekäe ja siis ei suuda sa ennast kuidagi päästa. Nii oli see siingi. Noormees oli raiunud teiselt poolt jõge jõulukuuse ja seda koju tuues valis ta tee otse üle veskijärve. Miks ei tulnud ta üle silla, mis oleks teinud tee pikemaks vahest mõnisada sammu? Kesk järve murdus jää ja alles esimesel pühal kella kuue ajal saadi kätte noormehe laip.

Kellel on enesel rinnus inimese süda, see vahest suudab ilma kirjeldamata mõista seda kurbuse suurust, mis tõid ühes seekordsed pühad. Aga seda ma tean ka, et kurbus vaevalt surmab ja aeg pühib kõige paremini pikkamisi põsilt pisarad ja õmbleb kinni südame haavad.

Nii ka siin: kahekordne hellus langes osaks Laanemetsal nüüd ainsale tütrele Laurale, kelle rõõmus iseloom suutis seda ka vastu võtta kõige avaramal määral.

Ja sellest neiust sirgus silmanähtavalt nägus naine. See ei võinudki teisiti olla, sest kõhetuid, kiduraid ja nõrgaverelisi ei teatud üldse Laanemetsa sugukonna hulgas. See liik inimesi oli alati täiskasvanud niihästi keha kui vaimu poolest. Laura armastas oma isamaja, õppis huviga ema kõrval igasuguseid perenaisekohuseid ja ülesandeid. Varakult usaldati tema hooleks majatalitused, ja teenijad kinnitasid omavahel, et tema pilkude piirkond on laiem kui vana perenaise oma. Kui siia juurde veel lisada, et selle noore tüdruku ruuge paks pats ulatus niueteni, ta sõstrasilmad vaatasid lõbusalt, aga edvistuseta, ta kehavormid olid kõigiti kujunenud tasakaaluliselt, siis tahaksin ma teada, kust oleksite võtnud ümbrusest teise tütarlapse, keda oleks võinud seada tema kõrvale. Aga jätaksime ka loendatud omadused, siis ei muudaks seegi palju asja. Peame ju teadma, et Laura oli jõuka Laanemetsa veskitalu ainus pärija, ja seda osati hinnata viiskümmend versta ümberringi.

Aga praegu ei maksa meil veel teha juttu niisuguseist asjust, ja Lauragi ei andnud selleks veel mingit põhjust. Ta hõiskas ja laulis küll, jooksis kilgates veskimäest alla, nokkis ilusal õhtul õues veskipoisse ja põllusulast ning see oligi kõik.

Kui siis Laanemetsa veskitalu omanik Jüri Klaos astus kevadisel õhtul majast välja ja kõndis kepile toetudes mööda põllupeenart, paisus ta süda rinnus. Tasa, tasa kahistas õhtutuul laialemmelises lihavas orases, värske künni kohalt tõusis rammusalt põllupinnalt kerge vinetis ja karjatänavat mööda tuli kari ning lehmade rasked udarad kõikusid, täis piima. Jõe ääres veepinnani kummarduvate leppade oksil laksutasid ööbikud ja tugeva voolu kohin lagunes üle jõeoru. Eemalt aasadelt kandis lillelõhnaga täitunud tuuleõhk aasade muusikat: rääguhäält. Laialine õunapuuaed oli vaikne ja tõsine, sest ta oli juba maha pillanud oma lumivalge õierikkuse ja nägi nüüd und rohkest viljast.

Ja kas ei peaks olema inimene õnnelik, kui issand pole olnud kitsi ta kätetöö ja ettevõtete õnnistamisega?

JOONI POISIKESE ELUST, KELLEST ARVATI, ET TEMAST EI SAA HEAD NAHKA

1

Kui lugeja kannatus minu siiamaalsest jutustusest veel pole katkenud, siis palun teda olla nii lahke ja minuga tulla Alasaare kihelkonna teise äärde. Seal on kuskil talu karjamaa serval hoopis pisukene saun. Kes seda sauna näeb, see küsib eneselt: kuidas ometi võib issand osasid nii jagada, et säherduses hurtsikus ka peab elama inimene? Ega see olegi mingi elumaja moodi, lihtne hagude hunnik, nagu neid vahel teevad kevadel kavalad kütid tedrejahil. Aga siin elab tingimata inimene, sest mööda minnes tunned vastikut nõe haisu.

Sellest on aastat üle paarikümne, kui selle hütikese ehitas hukkaläinud tüdruk Liisu Laikask. Ta oli juba eaotsas inimene, kui sai lapse, ja selle juures oli ta sattunud niivõrd laiale teele, et ei teadnud auväärt vaimulikulegi ütelda, kust oli korjanud värdja. Kes olekski tahtnud võtta niisugust inimest enesele teenijaks ja mõistagi tänulik pidi ta olema Sooveere talu peremehele, kui see lubas oma karjamaa servale üles laduda onni, isegi ahju teha sisse paekivitükkidest. Kas see onn suudab talle anda talvel varju külma ja tuisu vastu, kelle asi see nüüd oli pärida. Aeg-ajalt ilmus ta siin ja seal tööle, sai selle eest tasugi, aga kuidas ta seal hütis elas, kellesse see palju puutus.

Aga Liisu elas üle talve ja järgmisel kevadel ilmade soojenedes olid mitmed näinud, kuidas ta pannud oma värdja aianurka päikese kätte ja ise kadunud kodust — vahel terveks päevaks.

Pikalt ei ole vaja kirjeldada seda elu, sest see on nii pisuke, madal ja hall, et seal ei olegi midagi ette tuua, mis jutustamisväärt. Aastate jooksul tuhnis Liisu oma hüti ümbruses ribakese maad üles, pani sinna kasvama kümmekond kartulit, mõned kaalid ja sügisel paistis sealt paarkümmend kapsatohlu. Möödudes hütist, võis mõnikord näha ka pisukest lapsepundart, kes vahtis läbi aialattide, sõrme suus hoides. Niipea kui keegi talle

lähenes kümmekonna sammu kauguseni, kadus poisike kiiresti, pugedes kuhugi hagude alla redusse.

Vaestel inimestel on moeks, et niipea kui laps hakkab pead kandma (võib olla, et see ütlus on veidi liialdatud), peab ta ise otsima enesele palukest. See mood on raudselt traditsiooniline ja mõistagi, et Liisu Laikask sellest kuidagi ei saanud teha erandit. Ja juhust, mis talle appi tuli, luges ta endale suureks õnneks. Kord, olles Pääri mõldri juures kartuleid maha panemas, tähendas mölder talle õhtul:

«Kuule, Liisu, sul olla kodus mingisugune põngerjas. Kui vana ta õieti on?»

«Seitsme aastane.»

«Kas on terane poiss?»

Loomulik sündsusetunne hoidis ema last kiitmast, olgugi et selleks nii mõndagi tikkus üle keele. Ta vaikis.

«Ma usun, seal kasvab ta küll masuurikaks ja saab pärastpoole päris korralikuks hobusevargaks. Aga too poiss minu juurde! Eks ta ole selleks kõlvuline, et tõrjuda vitsaga hanepoegi, et need kesalt ei tikuks vilja.»

Heameel ja kurbus valdasid ühteaegu ema südame, kui ta valla laskis oma poja Pääri veskitalu õuele. Olgugi Pääri peremees äkildane ja isemeelne, nii et teenijad ta juures kunikski paika ei pidanud, aga ometi ei olnud ta ihnus, ja ema uskus: laps saab siin kõhu täis süüa. Aga ka kurbus pakitas rinnus, kui ta nägi, kuidas poisikene aralt kinni hoidis ema rõiva hännast ja ta helesinistest silmadest paistis hirm.

Kuid vaesel inimesel pole palju aega hangeldada niisuguste peente tundmustega ja õhtul koju minnes pühkis Liisu pruuniks ja karedaks tuuldunud põsilt paar leiget pisarat ning see oli kõik.

2

See oli ühe suvise päeva õhtul, kui Pääri mõldri teenijad majatoimetustes askeldasid ja vana mölder trepil seisis ning oma suurt kivikahaga piipu imes. Äkki võttis ta piibu suust, muheles naerda ja kõneles endamisi: «Näe poissi, see on ju nagu kuradi nõel!»

Ja nõnda see algaski. Ei olnud ühtki piluvahet majapidamises, kuhu see vaese inimese laps poleks toppinud oma nina. Praegu oli ta siin ja selsamal silmapilgul jälle seal ning teised teenijad ütlesid: «On aga sellel põrgulisel ka hing, niisugune ei seisa pudelis.» Näis, nagu oleks maapind alati ta jalge all tuline, nii ruttu lendas ta edasi. Oli teda vaja kuhugi käskida, seal ei mallanud ta kuuldagi, kuhu minna, mida teha, kadus juba ennemalt kui tuul. Sageli tuli ta alles pärastpoole küsima, sest ta ei teadnud tõepoolest, mida kästi.

«Mis seal rääkida,» ütles vana sulane, «temal on niisugune hing.»

Ära tüütas teine oma küsimiste ja pärimistega, sest milleks on niisugusel poisipõnnil vaja kõike teada. Aga sellest hoolimata olid tal peagi kõigist majapidamisasjust laialdased teadmised, igale loomale, isegi igale hanepojale pani ta nime ja needki õppisid neid tundma. Nädalate vältel suutis panna ta enese Pääri talus niikaugele maksma, et seesugusel puhul, kui teda liikvel ei nähtud, temast kohe tundus puudus.

Talvel, kui hanged kasvavad üle aiateivaste ja tuisud suruvad inimesed sageli terveiks päeviks tuppa nelja seina vahele, hakkas poisikesel igav. Ta jooksis puutöötuppa, kiskus seal terariistu, lükkas vaheda höövliraua naela ja tegi niiviisi pahandusi. See sünnitas tüli.

«Sul pole ka teha midagi,» ütles kord majatalitaja Leenu. «Ise juba suur poiss ja ei tunne veel tähtigi. Õpi ometi lugema ja kirjutama!»

Leidus kuskil vana kuke-aabits ja raamideta tahvlitükk ning nüüd algas see lugu. Oi — kuis siingi tüütas ta neid häid inimesi. Ütle, mis see on, kuidas see täht kirjutatakse, tee mulle seda ette jne. Nagu poleks neil inimesil vabadel silmapilkudel muud teha, kui jännata poisikesega. Ja kellel see ometigi seda tarkust nii küllalt, et ulatub teistelegi jagamiseks.

See oli kevadispoole talve, kui toodi vallamajast Päärile mingi ametlik paber.

«Võta sa, Leenu, ja loe see mulle ette,» tähendas mölder peretuppa tulles, paber näpus. «Mina astusin katki oma prilli klaasi.»

Leenu puhastas hoolega prillid hallitriibulise sitspõllega, seadis nad viisipäraselt lihavale tõntsninale ja algas. Aga tema käes läks hoopis pikkamisi, mille juures ta alaliselt tähendas, et prillid on jäänud nõrgaks.

«Anna siia!» ütles poiss ja napsas paberi Leenu näpu vahelt.

«Kas sa näed,» vihastus mölder. «Anna kiri tagasi! Tahaksid saada naha peale.»

«Taevas hoia, see poiss läheb otse ülekäte.»

«Ma loen kirja üles,» ütles poiss.

Nii see sündiski. Vana mölder kuulas ja tal oli tundmus, nagu oleks seda talle keegi kõnelnud vallamajas suusõnal.

«Imelik, sa lased ju nii mis võrinal,» muheles vanamees, võttis paberi näppu ja läks oma tuppa.

Pühakirjas on kuskil lausutud: «Ja poisike kasvas ja sai kangemaks Jehoova silma ees.» See ütlus sünnib kõigiti ka poisikese Prits Laikase kohta, ainult selle väikese parandusega: «Pääri peremehe Mart Kunga silma ees.»

Vanarahvas ütleb: päev on pikk, aga aasta lühike. Nad kaovad otse lennates käest. Nii oli lugu ka Pääri veskitalus. Prits Laikask oli juba sirgunud noormeheks ega olnud osavamat möldrit teada kogu ümbruses. Vana peremees usaldas veski täitsa oma kasvandiku (nii armastas ta nimetada Prits Laikaske) hoolde ja võis täie hooga anduda oma kohtuskäimiskire rahuldamisele. Viimasel ajal ei leidunud pea ühtki poolnädalat, millal vanal Mart Kungal poleks tulnud seista kohtulaua ees õigust otsimas. Kui ta ühes kohtus seda ei leidnud, läks ta edasi, ja igaühele kinnitas vanamees: kas või senatist saati. Seda ei osanud küll keegi mõista, kust Mart Kunk oskas need protsessid üles leida, aga alati oli tal neid tagavaraks, vahel kümmekonna kaupa.

Veski teenis, aga seda suurt neeluauku ei suudetud siiski täita, mis vanamehe protsessid nõudsid. Sageli korjas ta kodust viimse kopika, nagu kehv peremees nuustikuga puhtaks pühib kevadel salve põranda. Kodune majapidamine sattus kitsikusse, vesiratta tiivad olid aastate vältel pehastunud ja purunesid, kevadine vesi purustas tüki tammist ja veskikatus ei pidanud

enam vihma. Veskilised vangutasid päid. Kõige paremini aimas hädaohtu noormölder, heitis seda kõike ägedusehoos peremehele otse näkku. Aga mis võis temagi parata, sest ega siis saanud ometi pooleli jätta protsesse, mis olid just nii kenas arenemishoos.

Aga protsessid venisid, veskikatus mädanes rohkem, vesi sõi tammisse järjest laiema avause ja hävitas ikka eest kerge hädakaitse.

See oli ühel hilissügise õhtul, kui Prits astus peremehe tuppa, kes soris oma pabereid ja uusi kohtu kutselehti.

«Nii me edasi ei saa,» ütles noormees. «Veski on täitsa otsas, ta vaevalt hingitseb veel. Päev-päevalt laguneb ta rohkem. Meil pole kopikutki ta parandamiseks. Kui tulevad kevadised jäät, siis viivad need tammi jäänused sootumaks ja veski jääb täitsa seisma. Kui tahate, et veski peab töötama, siis peab hädalised parandused tegema kohe nüüd.»

Vanamees tõstis silmad paberitelt ja vaatas noormehele otsa.

«Ma usun, tean ise, mis teen.»

«Muidugi teate seda, aga ometi tulin seda teile ütlema. Kui ühel päeval kuulete, et Pääri veski enam ei käi, siis ei tule see teile ootamatult. Teie olete peremees, muidugi teate ise, mis teete.»

Ja noormees lahkus toast.

Vaevalt möödus sellest lühikesest jutuajamisest päeva kolm, kui Päärile sõitis kaks isandameest. Need käisid veskis, vaatasid tammi, mõõtsid tiigi sügavust ja veepinda, puurisid isegi põllumulda augud. Õhtu eel sõitsid nad ära.

«Tule siia, Prits!» kutsus peremees selsamal õhtul noormeest. Jõudes peremehe tuppa, jäi see seisma, sest teda pani hämmastama murelik ilme peremehe alati südil ja isegi karmipoolsel näol.

«Tead, Prits,» ütles vanamees hoopis pikaldasel ja kõikuval toonil. «Mina müüsin Pääri veskitalu täna ära. Mina olen vana mees, lapsi mul ei ole, mis ma tast pean. Pealegi on mul praegu raha kibedasti vaja, sest ma ei saa oma protsesse kuidagi jätta pooleli. Aga mina ütlesin juba neile, et sa oled tubli noormees. Sa jääd

uute peremeeste juurde teenistusse. Võib-olla on sul nende juures paremgi.»

Prits ei lausunud selle peale sõnagi, keeras ümber ja tuli toast välja.

«Mis on minul sellega asja, ega see ole minu veski,» kordas ta enesele pärastpoole mitmel korral. Aga ikka ei kadunud näriv valu ta südamest. See oli ju ta kasvukoht. Aga sa jääd ometi siia? Ei, ei, ei. Ta ei taha. Seda vanakest oli ta hakanud armastama aegade jooksul. Võib olla, et see polnudki armastus, vaid hoopis midagi muud. Kuid ta teadis, et ta siiski ei saa siin elada, kui puudub see vana toriseja ja sageli päris ilmaaegu tülinorija vanamees. Kogu see veskitalu ja vana Mart Kunk olid tema silmis lahutamatud ja alles kahekesi koos sünnitasid nad terviku. Ei ükski võõras või astuda selle vanamehe asemele. Otse härdaks tegi see Prits Laikase südame ja viha tekkis, mis muljus isegi pisarad silmi.

Paari nädala vältel valitses Pääri veskitalus rõhuv vaikus. Inimesed liikusid, talitasid, aga nende suud olid kinni ja külg-külje juures viibides ei leidnud nad mingisuguseid sõnu üksteisele ütlemiseks.

Ja just selsamal päeval, kui uued peremehed tulid Pääri veskitalu üle võtma, astus õhtul Prits Laikask vana peremehe juurde ja ütles:

«Ma lähen siit ära.»

«Aga taevas hoia, nüüd siis vastu ööd. Oota ometi, minul on sulle makstagi. Praegu mul ei ole, aga homme.»

«Ma ei taha jääda. Eks maksa siis, kui sul on. Ja kui ka ei ole — siiski ma ei jää.»

Ja vastu sügisööd astus ta välja õueväravast.

3

Nii siis — jalge all on sul, noor inimene, tundmatu tee. Aga pole viga, su südamest voolab läbi veri suure jõuga, su käsivartes, su jalus, kogu su kehas tundub piiritul küllusel jõudu, su silmad vaatavad julgelt. Selle väikese valu, mis tunneb süda lahkudes armsaks saanud

kohast, võidad sa vahest üsna ruttu. Võib-olla leiad ehk peagi koha ja tööala, mis ootavad sind igatsusega. Kellele issand on andnud niisugused tugevad käed, mis suudavad tõsta raskeid viljakotte mängides, ja niisuguse terase mõistuse, mis silmapilkse vaatlemisega taipab, kuidas töö peab käima, ega sellel ole vaja midagi karta.

Olgugi et teel Prits Laikasel tuli nii mitugi korda mõttesse: oleksin võinud jääda paigale, küllap oleksin saanud uute omanikkude juures hakkama, — aga ometi ei kahetsenud ta astutud sammu.

Ööbides külas tuttavate juures, selgus talle peagi, et iga põllupidaja on valmis teda vastu võtma, tehes kindla kauba kas või mitme aasta peale. Keda juba vana Mart Kunk üles kasvatanud ja kes tema juures ühtejärge pärissulasena tosin aastaid teeninud, ogar oleks see peremees peast, kes niisugusel puhul kaubategemise juures veel kõhkleks. Ja tõepoolest juba enne valget olidki paar jõukat peremeest kohal ja neil mõlemail oli meheabi talus väga vaja. Ega ole tarvis teha aastasulase kaupa ega muud sellesarnast, tulgu nii muidu mõneks ajaks. Eks pärast näe.

Muidugi ei ulatunud Prits Laikasest igale poole, aga paaris kohas peatus ta siiski mõned päevad. Tuli varakult hea lumetee ja see tõi majapidamistesse rohkesti tööd. Kukelaulu ajal rakendati hobused ja valge varul jõuti metsa, kust pandi peale rasked palgikoormad.

Aga peagi märkas noormees, et niisugune töötamine on tema jaoks liiga nüri ja elutu. Tema tundis eneses tungi niisuguse töö järele, mida tehes inimene küsib: «Kas see on nii hea, kas ei võiks seda mõnda muud moodi teha paremini?»

Ja kui siis peremees ühel päeval arvas sündsaks juttu teha, kas poiss ei sooviks teha aastasulase kaupa, vastas Prits Laikask, et sellest igatahes mitte midagi välja ei tule. Võib-olla homme või ülehomme läheb ta minema. Kuhu? Seda ei tea, aga eks siis näe, kui oled juba kord tee otsal.

«Imelik inimene,» arvas pererahvas, nähes teda õueväravast välja sammuvat, «tööd ta oskab teha. Laisk ta ei ole, sest teenis ju teine hulga aastaid vana Kunga juures. Aga paika ei pea.»

Veerevale kivile ei kasva sammal, ütlevad vanad targad inimesed ja Prits Laikask sai aru, et see ütlus toetub kindlale alusele. Oma pisukest rahavara lugedes nägi ta, et see eelolevaiks jõulupühiks päriselt kokku kuivamas ja kust sellele lisa võtta, selleks ei osanud ta leida mingisugust abinõu. Sulase elu, ei see lähe. Töö teda ei hirmuta, aga midagi oli, mis tegi elu talukohas vastikuks, huvitusetuks, elu oli seal nii nukker, madal ja hall. Kas linna poole? See oli kindel, et ta sealt koha leiab ja oligi teda kutsutud ja kohti lubatud. Aga ka selle sammu astumisega ta viivitas. Istudes tee äärde laotud palgivirnale ja silmates üle tumerohelise, metsaga piiratud lagendiku, leidis vaade mõnusat rahuldust. Siin oli silmapiir nii avar, õhku ja valgust lõpmatus külluses, taevas ääretu kõrgel, tuulel piiritu vaba voli tuiskamiseks ja hangede kokkukeerutamiseks. Ja hingel tundus äkki olevat vaba ja hea. Ning mis veel siis, kui tuleb kevad, kui kõik see ilm kaunistub, kui ojakesed ja jõed jutustavad ööd-päevad ja lepatriinu ronib su sõrmi otsa, kust tal mõnus lendu tõusta.

Ei — süda ei raatsi kõike seda jätta ja mattuda kitsaste müüride vahele, kus taevast napilt, õhku vähe ja kitsad tänavad lõikavad maha maru tiivad.

«Ah tühja — mis ma muretsen,» kõneles noormees enesele. «Ajan talve läbi niisama. Silmitsen siia-sinna, peatun mõnelpool pikemalt. Tuleb kevad, eks siis näe.»

Astus isegi kord sisse Kaupsi veskisse.

«Ah sina olid ennemalt Pääril,» kõneles kissis silmega ja veidi kõvera kaelaga, hõreda habemega mölder. «Nagu oli kuulda, jäi Pääri vana nii vaeseks, et pidi koha käest andma. Oli nii?»

«Nii ta oli.»

«Vist suured asjad need möldrid seal siis küll ei olnud. Vanamees usaldas neid vist küll liiga palju?»

Oi — niisugune pihtimine ajas kohe hinge täis. Prits teadis põhjuse, mis viis veski allavett, aga ons seda siin tarvis nüüd seletada. Ah sellepärast peaks kõnelema pikalt ja laialt, et sulle antaks tööd? Näete, minu süü ei ole, et Pääri veskitalu ära müüdi. Ja ilmale läheb see ka üsna vähe korda.

«Ei ole vaja, ega ma tahagi tulla, astusin sisse ja tegin niisama juttu.»

«Noh, võiksite ju jääda, küllap nüüd enne pühi tööd ka leidub. Ega kohe nüüd ei tea, mis palka maksa — eks pea ikka enne nägema.»

Aga Prits ei kuulanud viimaseid sõnu, sest ta keeras ümber ja sammus sinnapoole, kuhu läks suur kivikõvaks tallatud talitee.

Oli nagu heagi meel, et ei jäänud siia paika pidama. See mölder, niisugune kõhn, kissis silmega ja terava kavala näoga, nagu polnudki peremees, kellel oleks teatav väärtus. Midagi ei olnud selles kujus, mis oleks köitnud, ja harjunud silm nägi peagi, et kogu majapidamine oli veidi edev, nagu vanatüdruk, kes tahab oma puudusi katta värvi ja siidhilpudega.

Rõõmsa südamega astus ta edasi ja kõvad lumetükid purunesid tugeva jala all praksudes.

Päeva kolm oli aega veel pühadeni, kui Prits Laikask jõudis Laanemetsa. Ta oli siinpool küljes sellest veskitalust kuulnud mõndagi ja selle varal loonud enesele temast kujutusegi. Tingimata tahtis ta korraks sisse astuda.

Paljas pealiskaudne vaatlemine pani teda imestama ja, mis peaasi, äkki hakkas see koht talle kangesti meeldima. Vaata aga, kui toredasti ja tugevasti on pandud veskisilla käsipuud, ja kuula aina, missugune mehine mürin kuuldub veskikojast. Tundus, nagu oleks olnud kogu õhk täis peent jahutolmu, nagu oleks suuski selle maitset. Vaata, kuhu tahad, kõik on korras. Ülevalt mäelt paistis majade rida ja korstnatest tõusis kerge suitsuvinetis.

Kui Laikask veski ette jõudis, astus veskikojast välja tugevakasvuline, laiaõlaline, paksuhabemeline mees. Tal oli seljas jahutolmuga üleni kaetud nahkkuub ja jalas põlvini ulatuvad saapad. Ta vaatas võõrale otsa oma suurte rahuliste silmadega.

Prits küsis tööd — oleks ajutisekski, mõneks ajaks.

«Kas jahvatustööd tunned?»

«Tunnen.»

«Kuspool oled ennemalt olnud?»

«Pääri veskis.»

«Võid jääda. Hei, Larats!»

Veskist jooksis välja tolmune mölder.

«Näed, Larats, — see noormees siin jääb sulle abiks. Ta ütleb, et jahvatustööd tunneb.»

Ja Jüri Klaos läks veskitalu poole.

Nii jäi Prits Laikask Laanemetsa veskitallu teenima.

LÜHIKESED KIRJELDUSED MÕNEST SÜNDMUSEST, MIS MÄÄRASID EDASPIDISEKS PRITS LAIKASE ELUKÄIGU

1

«Mina andsin talle ameti, aga jumal on talle andnud mõistuse ja tööisu.»

Nõnda tähendas paar nädalat peale jõulu ühes jutuajamises Jüri Klaos. See tähendus käis uue mõldri Prits Laikase kohta.

Ka noormehele meeldis uus koht. Ta leidis peagi, et see on see kodu, mida ta oli otsinud oma rännakuil. Siin oli midagi ühist ta kasvamiskoduga, lehvis suur osa sestsamast vaimust, mida ta nii hästi mäletas ja igatsus mille järele vaevas ta südant. Oi — kuidas siin võis liikmed välja sirutada ja jõuliselt haarata raske viljakoti, nagu oleks see täis kõlkaid.

«Mis sa, pagan, mängid,» tähendas niisugusel puhul vanem mölder Larats. «Venitad enese ära ja siis virise kogu eluaja.»

Laanemetsa veskitalu ei tarvitse meil lugejale lähemalt tutvustada, sest oleme ju alguses temast mõned jooned tõmmanud. Aga Prits Laikasele oli kogu ümbrus muidugi uudiseks.

«Mis ta nüüd praegu on,» kõneles vana Larats. «Aga näe, kui tuleb kevade ja suvi, siis ikka on midagi. Ega kuskil ümbruses küll ilusamat kohta leidu.»

Mõistagi, et see nii on. Olgugi et kogu loodus praegu tukkus talveunes paksu lumevaiba all, aga kui sa vähegi oskasid vaadata ja enesele ette kujutada, siis oli küllalt asja oodata kevade tulekut.

Aga ka talvel polnud viga. Kogu päeva läbi tuli veskikojas töötada kibedasti kolmel mehel ja alati pidi lisa võetama ka ööst. Ja kui siis vähegi mahti leidus, siis oli vana Larats jõe ääres, kuhu ta seadis saarmaraudu või valvas orasepõllu ääres vana püssiloksiga jäneseid. Rahu see vanamees ei tundnud ja magamise vastu oli ta päris vaenulik. Kui ta juhtus tundi paar peretoas pingil tukastama, mingi riidetükk või jahutolmune kasukas all, käsivars padjaks, siis oli sellest ka küll. Oli jää läbipaistev, siis sidus ta alla teravate haakidega jäärauad ja piilus väledaid kalu järves. Kes siis küllalt kiire polnud märkama oma vaenlast, sai enese kohal jää pihta kõva hoobi ja varsti kerkis uimaseks põrutatud kala veepinnale, kõht ülespidi.

Seda inimest valdas kogu elu küttimis- ja kalastamiskirg.

Teine mölder Peet oli vagase loomuga, kuid see ei keelanud teda olemast tubli töömees. Kui oli tal vaba aega, siis võttis seinalt viiuli ja unistas üksipäini sellega pimedas toas tundide kaupa. Kellele see inimene nüüd kõneles seda, miks ta süda kurvatses ja kaebas? Oli sellel kõigel mingi tõeline põhjus või oli tal lihtsalt niisugune unistaja hing?

Pühapäeval seisis veski ja siis, kella kümne ümber, kogunesid kõik perekonnaliikmed suurde tuppa ja seal luges peremees neile ette päevakohase jutluse. Seal oldi ja kuulati sõna lausumata, kõvasti hingamata, köhimata, ja kes juhtus istuma eesreas, sel oli vaja panna käed risti.

Pärastpoole tulid külast mõned noored inimesed möldrite tuppa. Aeti juttu ja kui siis paluti Peeti mängida mõnd tantsutükki, siis täitis ta pikapeale ka selle soovi. Suureks lärm küll kunagi ei tõusnud, aga polnud seda ka keegi näinud, et peremees oleks tulnud seda keelama. Ei, see oli pere oma aeg, see oli nende oma ilm — sinna peremees juba nina ei topi.

Ainult siis oleks põhjust vahele segada, kui siin kõik lendaks üle käte.

Aga midagi niisugust ei olnud.

Tuli sedagi ette, et kui möldrite toas oldi lõbusas tujus, peremees ka sinna ukse vahelt pilgu heitis. Mõis-

tagi, et siis sumin vaibus, aga peremehe näo kadumisel ärkas ta uue jõuga.

Noor elu — ja õnnelik ning targa aruga on see vana, kes oskab sellest aru saada.

Prits Laikaske see noorte sumin just iseäranis ei huvitanud, aga ära ei ütelnud ta sellest ka mitte. Kui tuli nii ette, et ta käte vahel oli tüdruk, siis tõstis ta selle tantsus lendu, nii et teine kiljatas.

«Niisugune, nagu poolhullu,» lausus tüdruk pääsedes, «aga ta on siiski kange hakkaja.»

Möldrite toas oli tal laud, lauasahtlis paber, pliiats, sulg ja tindipott, mille ostis poest viie kopika eest.

«Mis sa siin kirjutad? Mis need kriipsud tähendavad, mis oled vedanud paberile?» küsis vana Larats.

Mine nüüd ütle seda, mis nad tähendavad. Näed — siin need jooned on Laanemetsa jõgi, see ring — veskijärv, need mustad punktid — hooned, see kriips tähendab tammi ja need numbrid tammi all näitavad, mitu jalga vesi kukub.

«Aga milleks vead siis niisuguseid kriipse paberile?»

Vaata, seda ei tea ütelda. Aga seda võib siit näha, et jõgi on tammi pealt lai 37 sülda, aga vesiratta avaus kõigest poolteist sülda. Kui nüüd oleks nii suur vesiratas, et kogu vesi langeks ta peale, kui palju kivipaare võiks veskis siis rohkem olla. Ehk tee teisele kaldale saeveski, või pane villakraasid üles, või jälle vanutamismasin käima. Vett oleks ju neile küllalt ja seda jääks veel järelegi.

«Ene mis tühja sa mõtled,» ütles vana Larats. «Nagu oleks sul veel tööst puudu.»

Mõistagi, et need joonistused peagi rändasid kortsutatud paberitena toast pühkmete näol välja ja tuul kandis nad kuhugi aia äärde, kus vihm ja päike neilt peagi kustutas kriipsud, ringid ja mustad punktid.

Aga vahetevahel aega olles nähti Pritsu rinnuli silla käsipuul, kust ta mõttes vaatas alla kohisevasse voogu. Vana Larats tähendas: «Vaatab nii ainiti, nagu oleks teisel midagi sinna sisse sulpsatanud.»

Möldri töö ei nõua ju jumal teab kui suurt oskust. Aga ometi, kui seda vähest ka küllalt hästi ei viitsita

kasutada, seda märkavad veskilised õige pea, sest neil on ju iga peotäis ivasid kallis.

Juba teati veskiliste hulgas kõnelda, et uus mees teeb kõige paremad jahud. Ega vana Larats ja ega Peetki ole rumalad möldrid, aga esimene on igatahes vahetevahel hooletu ja teine on tihti nii eneses. Niisugusel puhul pead ise alati hoolega järele vaatama, et jahu tuleks hea. Aga see Prits paneb sul veski korrapealt nii käima, et aina rõõm näha, kui jahu kirstu jookseb. Ole aga valus, et alt ära jõuad.

«Pagana poiss,» tähendas kord vana Lepaniidu Tiit peremehele enesele. «Lööb kord käe jahukirstu ja mine vaata, ega ole sul pärastpoole midagi ütelda. Ei vaata teine ise pealegi.»

Jüri Klaos oskas noormeest hinnata ja juba paari nädala pärast oli tal kindel möldrikaup tehtud.

2

Oleks täitsa ilmaaegne püüda sellest jutustada, kus nägi Prits Laurat esimest korda. Ja mis tähtsust sellel silmapilgul siis õige olekski. Võib-olla nägi ta teda pühapäeval ennelõunasel lugemisel, kus neid istus ema kõrval ja kuulas hoolega jutlust. Aga ta nägi teda ka äripäeviti, ja eks see ole loomulik, olid nad ju ühe talu rahvas. Ka seda tuli ette, et Laura kord seisatas pühapäeva õhtupoolikul möldrite toa lävel, aga ega tal tõepoolest olnud asja sisse astuda. Tal oli ju oma seltskond. Noor Kaari metsahärra viibis seal sageli oma õega, siis tulid paar kooliõpetajat, vana telliskivimeistri täditütar, 21-aastane pruunide juuste ja väga elavate silmadega neiu. Käisid seal veel mõned muudki ja neid kuuldi küllalt lõbutsevat suures toas. Klaverihelid kostsid tumedalt läbi mitme seina, aga kes juhtus seisma õues trepi kõrval, see kuulis viisi selgesti. Kui kaasa lauldi, võis saada sõnadestki aru.

Aga tuppa sisse ei näinud, sest akende ees olid paksud eesriided.

Kuid milleks siis hiilidagi. Ega olnud ka mingit saladust. Tüdruk Tiina teadis kõike üpris hästi: loevad,

laulavad, mängivad, ajavad juttu. Sageli mängivad vanad mehed kaarte. Ja ega vahutav õllekruus ka Laanemetsa talus kunagi puudunud.

Millal see algas, seda ei teadnud noormees isegi mitte. Kui tuli jutt vahel möldrite keskel Laurast, siis puutus see iseäralise teravusega tema kõrva. Kui ta kuulis noore neiu häält, siis jäi ta unustades kuulatama ja sammudestki tahtis ta teda tunda. Nägi ta kuskil Laurat, olgu õues, olgu teel liikumas, siis püüdis ta teda vaadelda, ja kui ta teda enam ei näinud, sihtis ta ikkagi sinnapoole, nagu oleks tühjale kohale järele jäänud ainult temale nähtav neiu vari.

Ja niisugused tundmused kasvasid hinges päev-päevalt. See oli nagu mingi haigus, mis enesele teinud pesa südamesse ja mis saab seal päev-päevalt tunduvamaks.

Prits nägi seda, kuidas Laura Peediga kõneles, temalt päris, kas ta on õppinud mõnda uut viiulilugu. Ka vana Laratsi rebase- ja saarmaraudade panemise kursis oli ta, aga temaga ei teinud tüdruk mitte juttu.

Nende vahele sugenes midagi tunduvat, millest mõlemadki aru said ja mis neid takistas vabalt läbi käimast. Aga ometi tõmbas ja surus see nägematu vari, mis oli laskunud noorte inimeste vahele, neid teineteisele lähemale. Nad juhtusid sageli vastamisi, justkui oleks mingi võim juhtinud nende samme. Niisugusel puhul langes äkitselt mingi arusaamatu surve hingele, mis ei lasknud suust tulla sõnagi. Alles pärastpoole tuli meelde: oleks võinud ütelda nii, oleks võinud ütelda naa, ja võis ainult enesele korrata ütlust, mis oleks olnud paras sellel puhul.

See arenes nagu harilik haigus; närvikava oli ergas ja pingul. Isegi öösi õue minnes kuulatas noormees ja kui kuuldus mingit häält, siis erutas see ta tähelepanu. Tuli ette, et ta jäi valvama just nagu jahimees oma kevadises onnis ja ime — viimaks tuligi nähtavale noore naisterahva kuju ning — see oli Laura. Aga tuli ka ette, et niisugune valvelolemine jäi tagajärgedeta. Prits ootas, ootas, ootas isegi tundide kaupa, aga ometi läks aeg oodates lendes.

Mõni võiks arvata, et see on õige naeruväärne, mis siin jutustan. Aga nii see ometi oli.

See haigus või häda, või nimetatagu seda armastusekski, lagunes nagu mingisugune verekihvtitus päevpäevalt laiemale. Viimaks ei leidnud poiss enam ühtki tundi, ühtki silmapilku, kus ta poleks tabanud oma mõtteid Laura juurest. Ta kõndis nagu mingi ahastus hinges, sest igatsus neiut ometi eemaltki näha tegi otse kehalist valu. See halvas tema töötahtmist, segas ta oskust, riisus ära endise lustliku oleku, rõhus alaliselt. Küll võitles ta nende tundmuste vastu, püüdis neid enesest eemale tõrjuda, kutsus appi oma aruka mõistuse, mis pidi talle ära seletama nende igatsuste rumaluse, aga ometi ei andnud see võitlemine kuigi rahuldavaid tagajärgi. Jälle olid libisenud mõtted endist rada ja peagi leidis ta enese ootamast, et näha kordki Laura kuju, kuulda ta häält või tähele panna kellegi samme, mida ta pidas neiu omaks.

Jõudis kätte kevad. Heljus üle maa kevadeõhk, mis kutsus kiirelt voolama vahtrate ja kaskede kehas nende vere ja paisutas päikesepoolsel kaldaveerul lume urmseks.

Siis sündis Prits Laikase elus muutus.

Nagu juba kord tähendasin, oli ju Laura ainuke Laanemetsa veskitalu pärija. Salata ei maksa, et see oli peale neiu ilu märgatavaks põhjuseks, mis kosilaste hulka tublisti suurendas. Missugune rumal noormees oleks küll see, kes ühes nägusa neiuga ei ihaldaks omandada ka jõukat kohta, mis su viib korraga heale järjele. Üteldakse ju niisugusel puhul küll, et koht on kõrvaline asi, aga see näib inimeste ees ainult nii. Igatahes tubli koht kaasavarana ei ole tütarlapsel kaugeltki miinuseks.

Aga Laurale oli muidugi raske läheneda, sest tunti ju vana Jüri Klaost, kes oli kommetes väga nõudlik. Ja ega temagi paljast poissi ei tahtnud näha oma väimehena — see lugu oli teatud ja tuntud selles sugukonnas mitmest põlvest saadik.

Aga seal oli ometi mees, keda juba aastapäevad nähti heameelega Laanemetsal, kelle käigud jõuludest peale muutusid hoopis sagedaiks ja kelle kohta nüüd vastlapäeva aegu lahti pääsis jutt, et tema kosibki Laura.

See oli Karinõmme karjamõisa rentnik Julius Miller, keskmist haridust saanud inimene, igapidi mõõduka

kehakasvuga, keskmise loomuliku mõistusega. Kes temaga lähemalt olid tutvunenud, kinnitasid: igapidi kena, armas inimene.

Ka vana Klaos nägi ta külastamisi üsna hea meelega.

Pääsid liikuma kaht laadi kuuldused: ühelt poolt kõneldi, et Julius Miller olevat teinud kosimisettepaneku ja vana Laanemetsa abielupaar olevat sellega väga päri. Teised tõendasid: Laura — imelik tüdruk — olla esmalt täitsa ära ütelnud. Muidugi tuli niisugune lugu sellest, et nii tagasihoidlik noor tütarlaps seisukorrast esmalt arugi ei saanud. Seesugused neiud, kes ilmaasju juba maast-madalast hästi tunnevad, taipavad kohe, mispeale mõnus on rajada tulevikku. Aga niisugune noor inimene — see on nagu liblikas, kes ei taha teada mingisuguseist sidemeist ja armastab lõbutseda elukevade magusa päikese paistel.

«Pole viga,» tähendanud Laanemetsa peremees, «küllap see asi selgub enesestki. Ega sellega häda olegi — kevadesse veel tükk aega.»

Palju neis juttudes nüüd just tõtt, seda ei tea ega ole neid kahekõnesid keegi kuulnud oma kõrvaga. Aga öeldakse ometi: kus suitsu, seal tuld, ja nii oli see asi ka siin. Sündis muutus: Laura rõõmus olek hävis. Ta muutus äkki tõsiseks ja Tiina kinnitas nii oma all: ta olevat näinud teda nutvatki.

Aga üteldagu — mis võis siis muu vaevata niisugust noort südant?

Prits Laikask muutus korraga kogu oma ülespidamises ja meelelaadis nii, et seda isegi tähele pani vana Larats. Ta oli mõttes, nagu tukkus püstijalu ja kordagi ei löönud ta kätt jahukirstu: olgu jahu hea või halb, nagu poleks see tema asi.

Aga see kõik oli ainult väljaspool.

Kes oleks suutnud näha noormehe südamesse, see oleks sealt leidnud suuri lõhkikäristatud, verdjooksvaid haavu. Ja neid olid löönud need kuuldused Laura kosimisest, mis siin nüüd iga päev ringi liikusid.

Prits sai aru, et tema ei või elada ilma selle tüdrukuta, aga ühtlasi ütles talle mõistus, et tema kosimine saadaks teda pilke ja naeru alla. Arusaadav, et sina,

vaene rott, värdjas, teda tahad, sest kellele ei läheks siis korda niisugune veskitalu, nagu seda on Laanemetsa. Oi — oleks siin olevat saadaval ei tea missugune krokodill, aga ikka ka see talu, siis ihaldaksid teda niisama. Ei — rumal sa, poiss, ei ole.

Mine siis kinnitama: ei, ei, ma armastan teda, mu hing igatseb teda, see talu ei tule tema peale mõeldes mulle põrmugi meelde, siis naeraksid kõik ja ütleksid: sa oskad üsna kenasti kõnelda, aga kahju — kes siis usub niisugust juttu. Prits tundis, kuidas ta hinge vangutati siia- ja sinnapoole. Ta oli vahel täis tulist viha, oi — ta oleks selle Milleri löönud surnuks, aga oli siis tema süüdi. See oli ju rikas mees, võib-olla ei mänginud talu tema juures mingit osa. Teinekord langes Prits sügavasse kurvameelsusse. Miks mina ei saa kätte oma eluõnne, miks jääb see mulle igavesti saamata? Kui nii on, milleks mina siis siin viibin. Lähen ära, lähen juba homme, elagu kuidas tahes, eks mul ole ometi laias ilmas ruumi küll.

Aga täide ei suutnud ta viia oma äraminekukavatsust. Selleks oleks jalg kindlasti tõrkunud teele astumast. Vahel tuli kurvameelsuse torm iseäralise jõuga. See oli valus. Ta surus kokku hambad. Milleks minul siis vaja elada? Ilma temata on see võimatu. Teda ma ei saa. Milleks siis vaevata? Üks hüpe — ja ei ole mind enam.

Ja isegi nagu heameelt tundis ette selle üle, kui teda kahetsetakse ja leinatakse. Võib-olla ütleb vana peremeeski niisugusel puhul: «Kahju sellest noorest mehest, ta oli tubli küll igatepidi.» Võib-olla leinab ka Laura teda taga. Tingimata leinab. Ta teadis, et Laura ei ole tema vastu ükskõikne. Kuidas nad siis ikka kokku juhtuvad, kui seda nagu ei ole oodatagi. Miks on tüdruk tema vastu nii tagasihoidlik, miks lööb ta silmad maha, miks — kuidas seda ütelda — seda peab tundma. Tundmused kõnelevad niisugusel puhul selget keelt.

Mis teha? Midagi ei ole teha, sest mõtted, olgugi et nad päevad läbi ajudes töötasid, ei suutnud jõuda mingile kindlale otsusele.

Ja nii jõudis kevad. Nädalate vältel olid vanemad suutnud tütrele teha selgeks, et see oleks otse hullus,

kui ta Milleri käe tagasi lükkaks. Muidugi tegi noormees omapoolt ka kõik, mis armastus niisugusel puhul ette kirjutab ja inimesele teeb ülesandeks.

Teie olete seda looduses pannud tähele. Kogunevad rohked voogudehulgad mingisuguse takistuse taha ja kui see neid ei jõua enam pidada, siis murravad nad suure jõuga lõpuks läbi.

Niisama on lugu ka inimese südamega.

Ühel õhtul juhtusid Prits ja Laura ruumikas eeskojas vastamisi. Siin ei olnud kedagi teist ligiläheduses. Ilma et nad oleksid ütelnud kumbki teisele sõnagi, jäid nad mõlemad seisma.

Tõepoolest — siin oli inimese mõistuse jõul piir. Siit ei saanud enam mööda, siit ei saanud sammugi edasi. Kas nad midagi ütlesid teineteisele, kas nad sosistasid armusõnu — seda ma ei tea. Ei olegi vaja teada, sest ega minagi kirjuta nende noorte inimeste üle mõnd protokolli. See oli aga kindel, et nad suudlesid ja seda nähti. Kas olid nad liiga kauaks jäänud teineteise kaenla või juhtus see kohe esimesel hetkel, aga vana mölder seisis ukse vahel ja ta silmade ees lõi viha mõjul kirjuks. Ta kargas vöörusse, ja nii rahuliku ja kindla iseloomuga mees kui ta ka oli, kaotas ta sel puhul enesevalitsuse.

«Sina lontrus!» hüüdis ta noormehele. «Seda sa hiilid siin minu majas. Võta vastu tee pealt hulgus, anna talle leiba ja tööd ja niisugune on see tänu. Veel täna võtad oma kompsud ja tee, et oled kadunud. Mine, et ma sind enam ei näe! Ja sina, tüdruk, katsu, et saad tuppa!»

Kui isa tuppa järele läks ja nägi punaste silmega tütart seisvat akna ääres, pea norus, tähendas ta jäägülmalt:

«Missugune kihm inimese südames! Ons seda Laanemetsas ennemalt nähtud! Kas ma pole sind kasvatanud hoolega! Pea meeles — juba pühapäeval on su kihlused Milleriga.»

See sündis kesknädala õhtupoolikul.

Ja sellel õhtul ei olnud Prits Laikaske mitte möldrite toas ja ta voodi jäi tühjaks.

Kaks haruldast sooja päeva ja üks tubli öine vihm käristasid jõe jääkatte täitsa puruks. Jääpangad liikusid mürinal, sööstsid voolude mõjul üksteisele otsa, vahel ummistas rühk neelukohad ja siis võis näha, kuidas ülevalt tulevad jääd peale surusid hiiglajõul. Kõrgele tõusnud, järskude kallaste vahel olevas jõesängis heideldi meeleheitlikult. Murti maha mehekehajämused lepad ja kisti nad voolu jõul suurte maalahmakatega ühes sügavusse. Mõni kaldal kasvav puu, mis suutis vastu pidada, sai ometi raskeid haavu, nii et nende küljed, kus ripnesid laiad kooresiilud, õhtustes päikesekiirtes aina valendasid.

Niisugusel uhkel ajal oli ka Laura kihlusepäev.

Kes maldaks nüüd seista toas, kui väljas on käimas säärane pööraselt tore vaatemäng. Kihlusevõõrad tulid toa juurest alla jõe äärde ja vete kohin oli siin niivõrd vali, et ei kuuldunud siia ülevalt õuest rammusate täkkude hirnumine ning inkumine. Need seisid seal üleval tugevasti aialattide külge seotult, pead kenus. Aga ka veskisild kubises inimestest, sest külast tuldi alati vaatama jääminekut. Võib-olla oli täna mõnel veel mõni teine põhjus, sest teati, et kitsidus ei kuulu mitte Jüri Klaose iseloomu peajoonte hulka.

Prits ei olnud sillal viibijate hulgas. Mõistagi, et teade: Prits on Laanemetsalt päevapealt minema kihutatud, käis kiiruga läbi küla. Mispärast? Oi — teati mitukümmend põhjust. Poiss olevat peremehel kasvanud üle pea ja andnud vastu niisuguseid sõnu, mida ta küll enne polnud kuulnud. Taevake, kus nüüd Jüri Klaos seda sallib, aga eks nad kulunud vanamehele ka ära. Kust ta siis mujalt kuuleb. Aga teised naeratasid: tühi jutt! Vana peremees saanud Pritsu just varguse pealt kätte. Tahtnud teine parajasti kappi lahti murda, kui peremees ise peale tulnud. Noh, mis seal imestada. Niisuguse inimese laps, ei teagi, kust teine korjatud. Või see nüüd esimest korda. Küllap on ennegi teinud seda tööd ja mis tal nüüd viga hulkuda, kena kopik taskus. Aga mis seal rääkida, lõpuks pärib niisugune inimene vangirauad ikkagi. See on imelik, kus olid siis teiste silmad siia-

maale. Olla isegi jahu varastanud. Mine siis tee või ole niisuguse inimesega, tubli töömees ikka oli, aga niisugune mood.

Sellest sai elavat juttu paariks päevaks ja võib-olla oleks jätkunud kauemakski, poleks uus juhtumus tulnud vahele.

Prits lahkus, ilma et oleks kellegagi jätnud jumalaga. Milleks seda, ega see olnud niisugune lahkumine, kui pannakse teelisele valmis kott, mis täidetud nii mitmesuguse suupärase kehakinnitusega, ja kellele jumalagajätmisel üteldakse: «Head teed!» Ei — ta läks kui koer, kellele visatakse kaikaga järele, kui ta julgeb veel väraval vaadata tagasi.

Kuni metsateeni astus jalg kergelt, sest talle andis jõudu viha, mis kees hinges. Aga ikka rohkem ja rohkem selle jahtudes jäi jalg nürimaks, samm lühemaks ja kui ta jõudis sinnamaale, kust algas roheline okaspuumetsa-parras, tundus, nagu oleks tehtud tõke teele. Prits vaatas tagasi. Paistsid sealt hoonete harjad ja pooled seinadki, isegi akende ruudud, mis helkisid õhtuse päikese kiirtes. Ta teadis peast kõik, kus see, kus teine tuba, kus seisab laud, tool, voodi. Aga ta teadis ka seda, et Laura on just seal toas, mille aken iseäraliselt särab. Ta on seal, võib-olla kuivatab nüüdki pisaraid, mis ikka ja ikka tungivad uue hooga ja mille tagasihoidmiseks ei ulatu tütarlapse jõud. Ja nüüd kandis tuulehoog ta kätte pärreldavate voogude kohina ja see oli nagu inimese kõne, mis teda tagasi kutsus. Haukus õues tugev Sulli mõned suutäied ja need olid nagu sõnad temale, mida ta süda mõistis.

Kadunud oli kuum viha ja pisaraid silmi suruv meelepaha ja äkki asenes selle kõige asemele haleduse- ja kahjutunne niisugusel jõul, et tuli otse suruda kõvasti vastu rindu, et see sealt välja ei purskuks karjatusena. Seda ei saanud tagasi hoida kerge jõuga, suru või hambad vastamisi.

Kuhu minna? Jah, kuhu? Ei kuhugi ole teada, ei ole ka kuhugi tahtmistki, ainult seisa rinnuli lattaial ja vaatle ainiti, väsimatult. Tulebki kätte öö, hõljub õrn kaste suitsuna nurmel, õhkub metsast külma õhku, sest seal on põõsastikus veel lund, aga kõik see ei ärata

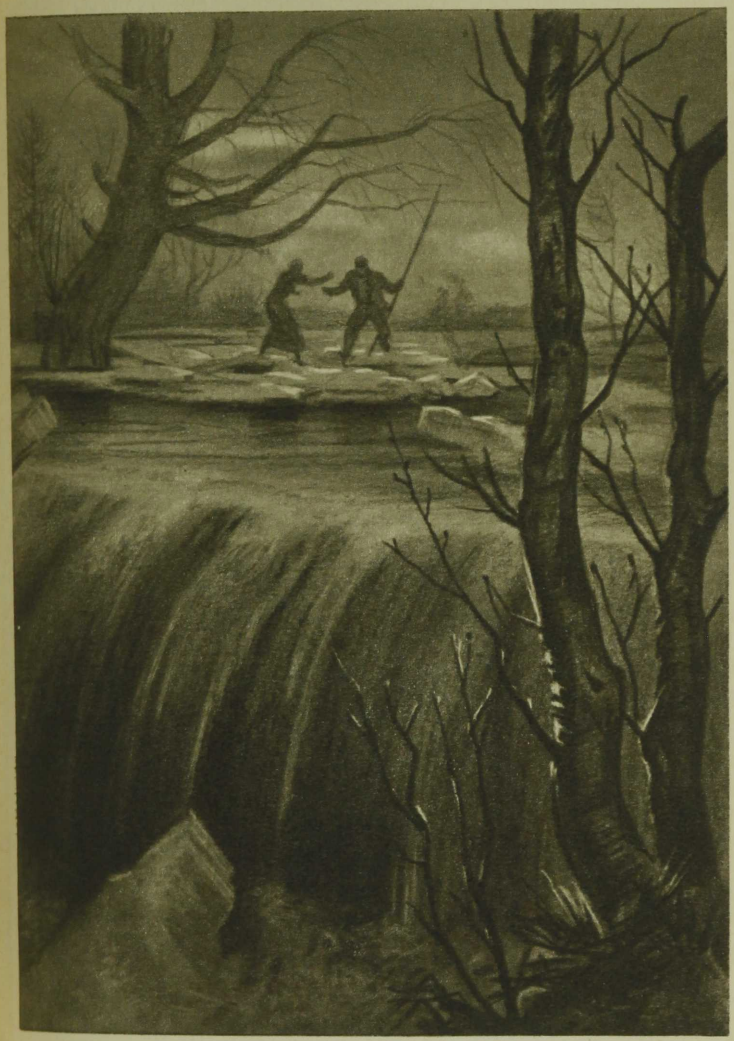

Ise kargas ta tagasi ja tõi ära ka oma mehise lati.

tähelepanu. Pimedus piirab juba igast küljest, ei näe enam hooneid, ei raagus õunapuid, isegi udu matab enese alla aknast paistva tule, aga Prits vaatles ainiti, olles rinnuli lattaial. Nüüd kõneleb voo kohin talle juttu, kõneleb neist silmapilkudest, kus ta voogudesse vaadates tülitses oma tunnete ja südamega.

Oli tal siis küll raske, võib ütelda, et need südames kantavad tunded tegid talle vaevagi, aga ta oli ometi õnnelik. Aga nüüd on ta välja heidetud, kihutatud majast, nagu oleksid tal küljes lumivalged pidalikärnad.

Ja enne kui Prits seda märkas, lõi juba hommikupoolsele taevaservale lai aovalgus.

Kui tõstis üle madala jõetaguse metsa päike oma pea, taganes noormees aia pealt palusse, kus tugevad pilliroo-sirged männid kõigutasid oma latvu tugevas hommikutuules.

Õhtu tulles hiilis ta jälle Laanemetsa veskitalule lähemale. Ta hiilis tasa, ettevaatlikult nagu varas, jäi seisma kuhugi varjulisse kohta ja silmitses siis hoolega. Nägi ta õues liikumas mõnda kuju, siis oli see Laura ja ta vaatas ainiti. Vahel nägi ta teda seismas ühe tunni, kaks tundi ja ta hoidis oma pilgud ainiti tema peal. Kui ta silmad korraks väsisid, siis kadus see kuju ta silme eest, aga ta leidis ta peagi jälle. Ja nii vaatles ta teda kogu öö, olgugi et ta ümber oli pime. Aga tuli ette, et ta hiilis üsna lähedale. Sulli kargas ta nõjale, liputas heameelega oma pikka karvast saba ja lakkus kareda keelega noormehe kätt. Aga ta lükkas looma hellalt eemale, astus üliettevaatlikult läbi aia maja seina taha. Ta teadis — siin teisel pool seina magab tema. Aga ta on ehk üleval. Pannes kõrva palgi vastu, kuulatas. Tõepoolest — nüüd kuuldus hingamine ja kas ka mitte tema südame tuksumine. Ta kuulas seda tunni, kaks, kolm. Talle jäi tundmatuks terav valu selja sees ja sageli neelas ta, olgugi et kurk oli juba ammugi kuivanud.

Äratas teda äkitselt hingedel kriiksuv peretoa uks ja nüüd nägi ta end hommikuvalguses selgesti ja nägi kogu oma ümbrust. Aga oli veel vara. Hommikune ülevalolija läks tuppa tagasi ja küürutades jooksis Prits sealt laande.

Päeval oli tal aega pidada aru, teha kindlaid otsuseid, aga kui tuli õhtu, oli ta uuesti oma piilumisteel.

Juba pühapäeva lõuna paiku hakkas sõitma külalisi Laanemetsa veskitallu. Uued kollaseks värvitud vankrid olid üleni pritsitud kevadise poriga ja vankril istuja pidas oma kohuseks kiruda seda hooletust, et ei parandata sillajagusid. Ka see ei pehmendanud pahanduse põhjust, kui sõitiski just üle oma sillajao, mis oli küll kõige auklikum.

Pika talve tallis seisnud hobuseid tegi eriti erguks kevadine hele päikesepaiste, nad hoidsid oma pead kenus, hirnahtasid heledasti, nii et see kostis kajana tagasi eemalt paksult metsapardalt.

Prits nägi seda ja teadis ka, miks täna sinna sõidetakse. See on Laura kihluspidu Julius Milleriga. Läheb mööda nädalat neli, siis on ta naine, heidab ta kõrvale voodi Miller ja võib õigusega suudelda ta kuumi huuli.

Õhtu eel kuuldusid hääled jõe äärest. Kihluskülalised olid tulnud vaatama jääde minekut. Üksikud mehed võtsid kätte teibad ja lükkasid need jäälahmakad, mis peatusid kalda ääres, vabasse voolu.

Prits tahtis teda ometi kordki veel näha. Ta hiilis mööda jõe äärt kasvavate puude varjul, kuni nägi üksikuid inimesi, kuulis hääli ja sai isegi aru sõnadest. Ta otsis Laurat. Viimaks leidiski. Ta oli tulnud üsna lähedale paari teise tüdrukuga ja nad vaatasid suurte leppade juures, kuidas jõe vool kandis enesega jäälahmakaid.

Prits vaatles teda oma varjukohast ainiti ja ta süda peksis tormiliselt. Aga mis teha? Ta ei võinud ju ometi sinna joosta, sest tingimata oleks ta kihutatud minema nagu kärnane koer.

Seal nägi ta seda selgesti. Üks suurem jäätükk oli tugevate leppade vahel. See oli seal veel talvine jää. Laura võttis teiba ja läks jäätüki peale. Prits kuulis, kuidas teised tüdrukud teda keelasid, isegi noormees oleks karjunud oma peidukohast: «Ära mine!» Laura ei pannud teiste keeldu tähelegi, vaid lükkaski nagu trotsiks kepiga vastu leppa.

Aga seal sündis midagi, mis pani kiljatama Laura kaaslased ja isegi tarduma vere noormehe südames. Jäätükk läks lahti leppade vahelt ja järgmisel silmapilgul — jää ja kalda vahel mustav veeriba. Ruttu tahtis Laura kaldale joosta, aga vahe oli juba lai paar jalga ja järgmisel silmapilgul pool sülda.

Ja nüüd haaras tugev vool jäätüki oma võimu.

«Päästke! Tulge appi, päästke! Ta upub! Aidake!»

Niisugused hüüded käisid jõekohinastki üle. Inimesed jooksid edasi-tagasi, visati teibaid, latte vette, purustati lähedalolev aed, toodi lauavirnast laudu, aga mis oli sellest kõigest kasu. Latid, lauad ujusid rahuliselt vooluga allavett, ja Laurat kandev jääpank, vahel teiste vastu peatudes, vahel jälle edasi minnes, ujus sinnapoole, kust kuuldus allalangevate voogude kohin.

«Oh issand, mis olen ma teinud,» hüüdis vana mölder, «et sa nii võtad minult minu lapse! Minge kutsuge ta ema, ta näeb teda veel viimast korda.»

Jälle joosti, hädaldati, kisendati, aga see kõik ei seganud hukatusse ujuvat jäätükki karvaväärtki.

Seda nägi Prits. Ruttu kiskus ta aiast mehise lati, hüppas kalda lähedal olevale jäätükile, andis talle tugeva tõuke, mis viis selle kõige kiiremasse voolu.

«Näete, näete!» hüüti kaldalt. «Ta sõidab järele. — Kes see on? — Taevake, see on ju Prits. Tema päästab ta. — Või sureb niisamagi.»

Pritsul näis olevat suur kiire. Ta andis oma jääpangale, sattudes teiste lähedale, ikka tugevamat hoogu. Nüüd jõudis ta neiule järele. Laura nägi teda ja sirutas oma käed tema poole.

«Ole aga rahul!» hüüdis poiss. «Mina päästan sinu. Ja kui see mul korda ei lähe, siis hukkun sinuga ühes.»

Kas nüüd Laura kuulis neid viimaseid sõnu, ei tea. Aga võib olla, et kuuliski.

Veel paar-kolm tugevat tõuget, ja ta saigi neiu kätte. Hoogu võttes viis võimas hüpe ta neiu jääpangale ja tüdrukust kinni haarates surus selle enese vastu.

«Nad on juba ühel jääpangal. Küllap näete, et ta päästab Laura. — Sõge, kuidas ta teda päästab, seal on ju sügav, ega jõua ta jääd kinni hoida. Näete, vool — läheb kiiremaks, see viib nad mõlemad alla.»

«Oh issand, issand, päästa nad!» sosistasid Laura ema huuled, ja et mitte nõrkenult maha langeda, toetus ta mehe najale.

Peab ikka olema tugev inimene, et teise, palju rohkem veel oma lapse hukkaminemist pealt vaadata.

Tugeva hooga lendas kaht inimest kandev jäätükk suure eeloleva jääpanga vastu. Hoog oli niivõrd tugev, et pani järeltuleva jää keerlema ja tahtis noormeest ja tüdrukut vette visata. Aga ühtlasi andis see tõuge noorte inimeste sõiduriistale ka veidi teise suuna, lõi ta kalda poole, kus oli vaiksem vool. Ruttu tarvitas Prits seda oma kasuks. Ta lükkas tugevalt ja nad sattusid teise jäätüki lähedale, mis rohkem kalda pool ja kus veevool tasasem. Võimsalt haaras Prits neiu sülle ja hüppas oma kandamiga teisele jäätükile. Ise kargas ta tagasi ja tõi ära ka oma mehise lati.

See tõstis teisel pool kaldal lootust.

«Küllap näete, ta päästab Laura. — Noh, mis seda Pritsu rääkida, ega keegi teine seda küll oleks julgenud. Küll on see aga poiss! — Oh, peaks see jää neid ometi kandma! — Ärge veel rääkige, on ju sealt kaldani tükk maad ja ega see jää sealgi vakka seisa.»

Vaadati ainiti, otse hinge pidades.

Prits katsus põhja, aga jõgi oli sügav. Ta vaatas ringi, pidas nähtavasti aru, mis teha.

Kalda ääres kasvas vana remmelgas. Aegade jooksul olid vood õõnistanud ta juurtealused, nii et oli laskunud longu jõe kohale. Ta võimsad harud ulatusid mitu sülda kaugele.

Selle alla sõitis jäätükk.

Jõudes sinna, võttis Prits Laura oma õlgadele, nii et selle käed ulatusid remmelga harusid haarama.

Ja kaldalt nähti, kuidas neiu end nõtkelt üles vinnas. Suur heameeleavaldus kuuldus, sest see oli kindel: Laura pääsis.

«Aga Prits! — Tema ei pääse. Tema läheb alla. Ega ole sealt kuigi palju enam koseni. — Oh jumal, peaks temagi pääsema!»

Nüüd pistis Prits lati üles paju harude vahele ja jääpanga kadudes jäi ta lati külge rippuma sügavuse kohta. Teispool kaldal hoiti kõvasti hingamist kinni.

«Kui see latt nüüd lahti pääseb! — Ei ta pääse, oma raskusega surub ta selle tugevasti kinni. Kui aga latt vastu peab! — Näe, kui paindubki nagu look. — Mis ta on, kuiv puu, kui pea see ei prõksata.»

Aga neil polnud seal eemal vaja kaua pidada aru. Latt ei tulnud lahti ja katki ta ka ei murdunud. Peagi haaras noormees kinni paju harust ja lähemal silmapilgul istusid mõlemad kindlas kohas vana puu tugevail harudel, kust oli nii mõnus vaadata alla möödasõitvaid jääpanku.

Ja teispool kaldal pääsis valla rõõmsaist rinnust vali jutt ja nooremad jooksid üle silla sinna kaldale, kus vana remmelga juured toetusid sitkesse kalda kamarasse.

Õieti olengi oma jutuga lõpul. Mis maksakski sellest nüüd kõnelda, kuidas need noored inimesed maha tulid vana remmelga otsast, kuidas ahastus muutus suureks rõõmuks, aga kuidas see juhtumus lõikas ka kihlused katki nagu lõnga teravate kääridega. Kes võikski oma nina toppida nende noorte kavatsustesse, kes olid ühiselt, seltsis vaadanud surmale silma.

Aga ometi võiks mõni lugeja küsida: kuidas see kõik edaspidi läks, või lihtsalt: mis neist sai, nimelt sellest Prits Laikasest ja neiu Laurast?

Ma ei taha nende uudishimu kustutamiseks raisata kuigi palju ruumi, aga hoopis teadmatusse ei taha neid ka jätta. Teen seda ainult mõne sõnaga:

Prits Laikask, Laanemetsa veskitalu uus peremees, on vana põlise veskikoha kuulsuse piirid nihutanud palju kaugemale, tublisti üle kihelkonna rajade. Kui sealt aastate eest kuuldus ainult kivipaaride mõnus mürin, siis on sellele nüüd seltsinud veel palju muudki: teravate pakksaagide võimas sahin, sindlimasinate terav tärin, ketrusmasinate vaikne, ühetasane võrin. Vesi on suuremalt osalt kõik pandud teenistusse ja kümnete inimeste toimetustel ja askeldustel ei ole vahet õieti ööl ega päeval. Ja see kõik keerleb üheainsa punkti ümber, kõik see saab ühelt isikult liikumise ja seislemise korraldused. Ning see üks punkt on Prits Laikask.

RAEHÄRRA FLEMMINGI TÜTRE KATARINA PULMAD

Aastal 1913, 27. lõikuskuu päeval leiti Kuressaare kiriku remonteerimisel kahl vanu pabereid. Need olid visatud vist aastasadu tagasi sinna murde alla ja niiskusest olid nad läinud kollaseks ja löönud kopitama. Polnud neil ka iseäralist tähendust, olid ainult vanad arvelehed, kaustikute kaaned ja muu niisugune puru. Kuid nende hulgas leidus üks täiskirjutatud vihk, mille sisu oli loetav ja mis siin ära toon sõna-sõnalt.

1

Mina, Arved Remmin, kes olen olnud jumala armust Kuressaare kiriku õpetaja 23 aastat, võtan kätte sule väriseva südamega ja vabiseva käega, et panna kirja seda lugu. Selle kõik, mis siin kirjutan, on issand mind lasknud näha minu ihusilmaga ja mu kõrvad on kuulnud selgelt neid kõnesid, mis sellal räägiti. Kui keegi peaks kahtlema lööma selle kirjutise tõe juures ja kui mind enam ei ole selles ajalikus ilmas, siis võib ta seda järele pärida meie linna ausatelt kodanikkudelt, sest arvatavasti ei lähe see neil niipea meelest.

Nagu igaüks teab, on raehärra Flemmingi perekond meie linnas üks ausamaid ja lugupeetavamaid. Aga et meie issand laskis sündida just selle perekonnaga seesuguse loo, siis on see nii küll tema tahtmine, mida meie, surelikud, ei suuda mõista, ammugi mitte käända teisiti.

Auväärilikul Flemmingi abielupaaril oli kaks last: poeg ja tütar. See oli muidugi issanda tahtmine, et ta ei olnud andnud sellele kallile emandale suuremat sigidust, olgugi et ta oli oma tervise poolest tugev ja neil oli rohkesti varandust. Olid ju teised raehärrad ja muudki kodanikud õnnistatud hoopis rohkemaarvulise lastehulgaga, olgugi et nende maapealne varandus oli Flemmingite omast hoopis napim.

Need kaks last kasvasid üles otse minu silma all ja sellepärast ongi minul võimalik kõik õieti ja tõeliselt kirja panna, mis neist tean.

Poeglaps, kellele mina ise pühas ristimises nimeks andsin Gustav, kasvas nii, et meie armas issand pidi temast tundma suurt meelehead. Temal polnud muud mõttes, kui püüda elada issanda meelepäraselt. Olgugi et isa temast tahtis teha sõjameest ja teda teenima saata meie armulise kuninga väehulka, et süda võiks siis rinnus rõõmu pärast karata, kui ta poeg kõnnib uhkes väemehe mundris, ei läinud see soov tal mitte täide. See hästikasvatatud poeg langes oma auväärilikku raehärra-isa ette põlvili ja ütles järgmised sõnad: «Armas isa, luba mind, et ma võiksin minna ja oma kätte võtta vaimumõõga. Sellega tahan ma siis võidelda. Ja sina, armas isa, tead ometi, et vaimumõõgaga võib lüüa valusamaid haavu, kui seda suudetakse terasest mõõgaga, mis küll on ihutud vahedamaks kui nuga, millega sa ajad habet oma palge pealt.»

Isa ei suutnud vastu panna oma poja palvetele ja pealekäimistele ja pidi viimaks kuulda võtma ta soovi, olgugi et see ei olnud tema südamele armas.

Kui noor Flemming sai vanaks viisteistkümmend aastat, panid vanemad talle selga uue ülikonna, lasksid teha talle head ja tugevad jalavarjud, andsid talle raha ja muid tarvilisi asju ja saatsid tema kodulinnast välismaale õppima tarkuseasju.

Ja sellest ajast peale, kui kirjutan neid ridu, ei ole minu ihusilmad näinud seda noormeest.

Nüüd jäi auväärilikule Flemmingi abielupaarile koju ainult tütar, kelle pea peale ka minu käsi oli pannud pühas ristimises kolm korda vett ja kellele minu huuled olid andnud nimeks Katarina.

Kuid selle tütarlapse iseloom oli tema vennale täitsa vastane. Juba üsna noores lapseeas tulid temas avalikuks niisugused kombed ja viisid, mis polnud kohased ühe auväärliku raehärra-abielupaari lapsele. Kasvades vanemaks, arenesid need halvad kombed ja viisid silmanähtavalt tugevamaks ja neid ei suutnud tõrjuda noomimised ega valjud manitsused. Ta läks hobusetallidesse, ronis vahel kahteratsa hobuse selga, mis on ometi suur häbiasi, luusis ümber kodanikkude ja isegi talurahva soost inimeste lastega, võttis end nende hulgas lahti riidest ja läks merre ujuma ja kadus vahel kodust poolteks päevadeks, ilma et oleks öelnud, kus ta viibis. Ma tean väga hästi, et niisugused kombed ja viisid tegid ta auväärilikkude vanemate südametele väga suurt valu, olgugi et nad sellest ei tahtnud palju kõnelda. Kord ütles ta isa mulle jutu sees, Katarina nagu pollagi ta tütar, mis ütlus tuli muidugi väga ahastavast meelest.

Ja saades vanemaks muutus ka tugevamaks Katarina kangekaelne ja tõrges meel.

Selle juures kasvas ta aga neitsiks, kelle kõrvale iluduse poolest ei võinud minna ühegi teise raehärra, ammugi siis mitte mõne kodaniku tütar. Ilmudes uulitsale jäid inimesed teda vaadeldes tahtmatult seisatama, sest ta ilu ei lubanud kellelgi tema pealt kõrvale kiskuda pilku. Ta juuksed olid mustad nagu see eebenipuu, millest kõneleb jumalasõna, ja silmad jälle sinised nagu vaikse järve pind, kust vastu kumab helesinine taevavõlv. Ta huuled olid punased nagu need kirsid, mis ma praegu noppisin täiesti valmilt oma viljapuudelt. Piimvalgelt näolt paistsid kaugele ta kõrgete kulmude süsimustad kaared, mis andsid ta näole ilme, millest minagi ei suutnud lahti kiskuda oma silmi. Minnes mööda uulitsakive ja tuule uhjutades ta kleidisabu näis, nagu ei olekski puudutanud ta jalad maapinda. Ta hääl oli hele ja kuuldes eemalt ta juttu võis tekkida arvamine, et väga hea kandlemängija kõlistab oma kandle keeli.

Juhtus tulema jutt lastest ja kui ei suudetud keelduda kiitmast auväärliku Flemmingi abielupaari vastu ta tütre ilu, siis laskus niihästi isanda kui ka emanda näole kurblik naeratus. Eks nad teadnud seda isegi, et

Katarina on kõige ilusam linna tütarlaste hulgas, aga eks nad teadnud ka seda, et tal on niisugune iseloom, mis ei tee nende südameile rõõmu, vaid sünnitab sageli ahastust.

Ütlesingi kord oma kirjutises, et auväärilik Flemming oli väga rikas mees, aga seda kordan veel. Sellepärast pole siis midagi imestada, kui raehärrade ja teiste jõukate pojad heitsid Katarina poole igatsevaid pilke. Muidugi poleks ka kallil abielupaaril midagi olnud selle vastu, kui üks lugupeetud sugukonna võsu oleks neilt palunud tütre kätt. Eks ole ju issand ise oma suures tarkuses nõnda seadnud, et inimesel pole sugugi hea üksi olla.

Ja ma pean siin avalikult ütlema, et mina kui koguduse hingekarjane igatsusega ootasin päeva, millal üle minu toaukse läve astub minu kotta Katarina Flemming oma äravalituga.

Minu ootamine jäi kauaks asjatuks.

Jõudsid kuuldused minu kõrva, et noortest keegi ei söanda läheneda Katarinale niisuguse ettepanekuga. Ja oli ka neid, kes ütlesid, et niisugune neitsi ei kõlbagi tulevase raehärra emandaks.

Aga selles asjas tuli siiski pööre.

Raehärra Bengt Berg oli meie linnas üks vaesemaid, isegi vaesem kui mõni kodanik, kellel polnud oma suguvõsa kohta mingit kaugele minevikku ulatuvat nimekirja ette näidata. Ta elas linna serval, kus tal oli oma maja ja ilus aed, milles lendasid rõõmsalt mesilased, sest armas issand laskis neil pisukestel loomakestel väga hästi ta käe all korda minna. Ta oli oma eluga rahul.

Kui selle Bengt Bergi poeg jõudis koju suurekooli pealt, kus ta oli mitu aastat õppinud õigusteadust, siis oli meie linnas rõõm suur. Kui kuulsime, et noor Berg tahab jääda elama kodulinna, siis teadsime, et meie armsas linnas on nüüd niisugune jõud, kes võib kõik asjad nii juhtida, nagu see õige on armulise kuninga seaduste ees.

Ja seesama noormees heitiski oma silmad Katarina Flemmingi peale, olgu et ka teised raehärrad ja veel enam jõukad kodanikud oleksid ta vastu võtnud kahe käega oma majja.

Küll tulid minu juurde kuuldused, et Katarina panna vastu noore Bergi kosimisele, aga auväärt Flemmingi kannatus olevat katkenud ja ta tarvitanud isa õigusi, nagu need vägevast loojast talle antud. Et ma neist asjust ligemalt ei tea, siis ei taha ma sellest siin teha pikemalt juttu.

Teades neid laulatusele tulevat, olin kõigest südamest rõõmus. Ei olnud minul ju alati elava jumala pale ees ühte panna nii auväärilikkude abielupaaride lapsi. Meie armas jumalakoda oli selleks päevaks pandud ehte haruldase toredusega, sest Flemmingi-härra ei olnud niisuguste asjade juures kaugeltki kitsi käega.

Juba enne laulatuse algust oli kirik tihedasti täidetud külalistega. Altari ümber olid kogunenud linnavanemate perekonnad ja muud aulikumad suguvõsad. Aga oli tagapool ja kiriku ukse läheduses küllalt ka lihtsaid kodanikke, kes tahtsid olla oma silmaga selle suure au ja ilu tunnistajad.

Piiludes käärkambrist ja nähes kogu jumalakoja olevat täidetud nii suure uhkuse, ilu ja auga, lõi mu süda suure rõõmuga rinnus kargama ja ma tänasin oma meeles issandat, et ta on olnud meie linna vastu nii armuline ja hea.

Astudes altari ja nähes oma ees ülikaunist noorpaari, tuli mu peale nii suur vaimustusehoog, nagu suur maru viskab mereharjalt vägeva laine kaldale. Ma kõnelesin niivõrd ilusaid sõnu, nagu neid ennemalt kunagi ei ole tulnud üle mu nõrkade huulte.

Kui olin lugenud tarvilised pühakirjasõnad, nagu meie usk seda käsib, siis küsisin peigmehelt, kas ta tahab seda, kes ta kõrval seisab ja keda issand talle määranud, võtta endale abikaasaks ja armastada elu lõpuni, siis vastas noormees häälega, mis kuuldus ka pühakoja kõige kaugemaisse nurkadesse: «Jah.»

Seepeale pöörsin sellesama küsimusega ka pruudi poole, kelle nägu oli väga kahvatu ja kelle silmad olid maas, ja kui ma olin pannud kinni oma suu, et ootama jääda tema vastust, siis juhtus see, mis mind paneb praegugi värisema.

Ta vaatas mulle otsa ja ma nägin, kuidas ta silmist kargasid välja leegid. Seal tõusis ta neitsilikust rin-

nast vali naer, nii vali, mis kajas õudselt üle jumalakoja.

See naerukaja pani mu tarretama ja vististi ka kõik teised juuresolijad. Keegi ei jaksanud liigutada ühtegi ihuliiget.

Saades mahti sellest põrgulikust naerust, hüüdis ta mitmele korrale: «Ei, ei, ei!» Sellepeale pööras ümber ja läks siidkleidi kahisedes välja pühast kojast.

Minu silme ees lõi ilm pimedaks, olgugi et päikese kiired tungisid läbi aknaruutude altariruumi. Kui ma heitsin oma pilgud laest alla rippuvatele lühtritele, siis näis, nagu oleks tuli kustunud kollaste küünalde otsast. Auväärilik emand Flemming oli langenud minestusse, sest oli tema ju niisugune inimene, kes pühaks pidas issanda seadused ja käsud. Ja nüüd oli neid teotanud ta oma liha ja veri.

Selle inetu sündmuse järel, mis oli suureks teotuseks meie linna pühakojale, pidin ma nägema palju vaeva ja pöörama rohkete härraste palvetega issanda poole, et ta laseks leppida neil kahel perekonnal ja võtaks nende südamest vihkamise ja viha. Aga häid naabreid neist ikkagi ei saanud, sest raehärra Berg ei suutnud unustada seda teotust ja häbi, mis oli langenud ta poja pea peale issanda altari ees. Kui nende perekonna liikmed juhtusid uulitsal vastamisi, siis tegid nad, nagu oleksid võhivõõrad ja ei tõstnud teretamiseks oma peakatteid, nagu see muidu viisakate kodanikkude juures viisiks.

Sellal elas meie linnas karjane, keda kodanikkude ülekäte läinud lapsed kutsusid Pühaks Peetruseks. Seda tegid nad sellepärast, et sellel karjasel oli nii pikk habe, nagu teist sellesarnast polnud kogu maal. See hall habe ulatus tal niueteni ja kui tuul pani ta lehvima, siis kattis see kogu vanamehe rinna nagu sügisehommikul härmatis katab maapinda. Küll sõitlesin niisuguse nimetuse vastu kantslist, küll noomisin vanameest, et ta lõikaks maha oma habeme, aga see kõik ei toonud kasu. Olles minu ees, ütles karjane, pannes oma käe rinnale, järgmised sõnad: «Auline õpetaja, ära nõua minult, et ma peaksin maha lõikama oma habeme. Ma ei tea nimetada seda aastat, kuud ega päeva, millal ta kasvas nii pikaks,

ja ei ole minu sõrmed tast välja katkunud ühtegi karva. Võetagu ennemalt minult mu elu kui mu habe.»

See karjane oli talurahva soost, aga oma ametit pidas ta truusti ja hoolega.

Sellel karjasel oli poeg, kelle nimi oli Bernhard ja kes oli pealaest jalatallani väga ilus mees. Seda võin ma panna üles oma kirja, sest mina olen seda noormeest näinud oma silmaga ja kuulnud tema kõlavat häält. Ta oli pikk, sirge nagu kena kuusk keset laant ja — olgu see ütlus mulle antud andeks — ühtegi rüütlit ei olnud meie maal, keda oleks võinud seada tema kõrvale.

Tema jõust kõneldi imelugusid. Lõhkujad täkud pidanud ta kinni ühe käega, nagu oleksid need vallatud lambatalled, ja raske tõlla viinud ta oma järel ülesmäge, nagu oleks see olnud kerge lapsemängu-vanker. Jooksma olnud ta nii kiire, et huntki ei suutnud tema eest põgeneda.

See noormees pidas oma isakodus karjamaa serval puusepa ametit, ja kes sealt majast juhtus mööda minema, see kuulis, kuidas vahe höövliraud lõikas sahinal kuiva puud.

Seal hakkasid tulema mu kõrvu jutud, mida ma küll ei uskunud, mis aga — andku issand seda mulle andeks — panid mu südame murelikult mõtlema. Need jutud tõendasid, et raehärra Flemmingi tütar Katarina ja karjase poeg Bernhard saada õhtuti kokku tammikus, mis ulatub loode poolt ilmakaarest linnapiirini. Nagu juba tähendasin, tegi see jutt minu küllalt rahutuks, sest mina kui vaimulik mees pidin ju omast käest kõige paremini teadma, et kurat oskab seada inimlaste püüdmiseks oma võrgud väga kavalasti. Ja kui ta on löönud selle noore neiu silmad ja mõistuse nii suure pimedusega, et see unustab oma kõrge seisuse, siis on see ju ometi määratu hädaoht kogu meie linnale ja eraldi veel sellele auväärilikule perekonnale.

See oli kevadisel ajal, kui meie armuline issand laskis oma päikesel paista üliarmsasti ja oma lindudel viljapõldude kohal ja saludes rõõmsasti laulda, tuli raehärra Flemming minu juurde. Ma ehmatasin, sest ta ausal ja tõsisel näol olid rasked murepilved.

Minnes juttu, sain ka teada, missugune mure oli

kündnud ta otsale sügavad murevaod. Ta ütles mulle otsekohe, et jutud, mis tema tütre kohta ümber käivad linna elanikkude suus, olla tõed. Aga tema ei teada, mis teha, sest Katarina olla ikkagi tema laps, olgugi et ta seda ei või aimata, kust ta on saanud niisugused viisid ja kombed. Ta palus mind, kas ei saaks ma temale anda mingisugust head nõu, mis võiks teda ja ta abikaasat ja ka ta last päästa sellest hädast. Ta olevat juba ennemalt märganud oma tütre iselaadilist ülespidamist, ka kuulnud ta neid jutte, aga ometi polla ta suutnud uskuda, et tema liha ja veri oleks võinud langeda nii kaugele. Et jõuda kindlale otsusele, palganud ta osava inimese, kes hiilinud ta tütre järel, nagu vari käib inimese kannul. See pidanud silmas Katarina iga liigutust ja sammu. Ja need inetud ja häbistavad kuuldused osutunud tõeks. Kui ühel õhtul eha kustunud taevarannal, saanud auväärilikku raehärra tütar ja karjase poeg kokku seal, kus kasvavad lopsakad tammevõsud tihedalt, kõnelnud ja lahkudes suudelnudki. See kõik teinud otse nõdrameelseks selle kõrgeaulise abielupaari.

Kui auline raehärra Flemming oli seda kõike mulle kõnelnud, nagu olen seda siia paberi peale üles pannud, siis pidasime kaua nõu ja palusime härdalt issandat, et ta valgustaks meie vaimu.

Lõpuks jõudsime oma arvamises ühe järje peale, et praegu ei saa midagi ette võtta, kui ei ole tunnistajaid, kes võiksid kõrge kohtu ees vandega tõendada, et nad seda kõike on näinud oma ihusilmaga ja neid selle kuriteo pealt tabanud. Igasugune omavoliline karistus, mille alla karjase poeg peaks heidetama, käiks kuninga seaduste vastu ja arvataks ülekohtuteoks. Peab muretsema tunnistajad, kes võivad oma käe kolmainu jumala pale ees üles tõsta oma kõnede kinnituseks, siis võidakse ka karjasepoja kui eksitaja peale mõista valju kohut, sest seda lubavad seadused.

Siis rääkisime asjad kokku, et tuleb talitada nõnda, nagu siia üles märgin. Raehärra Flemming teeb, nagu ei teaks ta sellest kõigest vähematki, nagu oleksid ta kõrvad hoopis kurdid nende inetute juttude kohta, mis käisid linnas suust suhu. Siis ei märka ta tütar ka midagi karta ja neitsi süda, mis sattunud patuvõimu,

sunnib teda kokku saama karjase pojaga. Sel puhul astuvad luurajad mehed nende juurde ja võtavad kinni selle mehe, kes on julgenud välja sirutada oma käe kõrgeseisusliku neitsi järele. Sellejärel antakse ta kohtu alla ja see mõistab talle karistuse, nagu ta seda on teeninud oma kuulmatu teoga.

Kui meie mõlemad veel kord olime laskunud meie issanda risti ette ja tungivalt palunud, et ta laseks korda minna sellel plaanil, mis olime valmistanud suure ja sügava mõtlemisega, lahkus raehärra Flemming minu kojast. Ma usun, et ta süda oli minnes hoopis rahulikum kui minu juurde sisse astudes.

Jäin nüüd iga päev põnevusega ootama ja mu süda oli väga rahutu, sest teadsin ju, et saadan on oma plaanide täideviimisel väga osav ja kaval.

Möödus vist päeva viis, kui mu juurde tuli kuuldus, mis pani mu südame rõõmuga kargama: kõneldi, et karjase poeg on eile õhtul kinni võetud ja teda pandud vangi sügavasse keldri, käed-jalad raudu.

Mu käed läksid risti, mu huuled sosistasid tänusõnu, sest issand oli ometigi kuulda võtnud meie härdameelset palvet.

Mitu korda tulid kokku rahvavanemad ja aulised kohtumõistjad, kuulasid seda asja järele suure hoolega, sest nad tahtsid truusti kinni pidada kõigist kuninga seadustest. Meie linna usklikke kodanikke täitis otse hirm oma laste eest, sest see lugu näitas ometi selgesti, kuidas saadan ümber luusib ja püüab hingi saata eksiteele. Ja ikka pidi meelde tuletatama ometi seda, et inimese hinge vaenlane oli visanud oma püünised kõige ausama ja usklikuma perekonna lapse järele.

Aga — ma pean otse hirmuga tunnistama — Katarina süda jäi pärastki kangeks ja ta ei tunnistanud ega kahetsenud oma süüd ka pärastpoole, ei minu ega oma auliste vanemate ees.

Viimaks jõudis kätte ka see päev, kus kurjategija pidi saama oma õige nuhtluse, nagu auväärilikud kohtuvanemad olid talle mõistnud. Esiteks antakse talle kiriku kaagisambas sada kepihoopi ja siis saadetakse ta välja meie linnast ja kogu oma elu sees ei tohi ta oma jalga tõsta üle selle piiri.

Meie kõik saime aru, et see karistus on vali, aga ta oli ometi õiglane, sest muidu ei saa kurja välja kiskuda kõigi juurtega. Küll käis ka vana karjane minu juures ja ta langes põlvili minu ette, nii et hale oli näha seda vanainimest. Aga ka mina ei võinud lasta minna oma südant pehmeks ja segada selle õige kohtumõistmise vahele. Pealegi ütleb meie issand, et iga külv toob oma lõikuse.

Enne kohtuotsuse täitmist astusin mina sesse ruumi, kus kinni peeti see noormees, kes oli saatnud nii suure ja raske häbi selle auväärilіku perekonna peale. Ma nägin seda oma silmaga, et ta paled olid jäänud kollaseks ja silmad vajunud auku, sest ta polnud näinud päikest kuu aja jooksul, mida issand küll laseb paista õigete ja ülekohtuste peale. Rauast ahelad olid söönud ta käte ja jalgade ümber sügavad vermed.

Aga kõigest sellest hoolimata ei olnud meie hinge vaenlane teda mitte lahti lasknud oma küüsist. Ta ei kahetsenud poole sõnagagi oma rasket pattu, olgugi et teda manitsesin ja noomisin nii valjude sõnadega, kui mu suu eales oskas rääkida. Viimaks sulges kurat ta huuled hoopis ja ta ei vastanud mulle enam ühtegi sõna, olgugi et olin ta juures rohkem kui tunni aega ja ma seda aega sugugi ei vaikinud.

Karistuspäeva tulles kogunes meie linna rahvas hulgani kiriku kaagi lähedusse, sest uudishimu ajas kodust välja niihästi vanad kui noored. Paljud ronisid majakatustele, aedade peale ja puude otsa, ja see oli ka hea, sest pidi ju ometi igaüks võtma meele pähe, et oskaks hoiduda saadana kiusatuse ja võrgutuste eest.

Kui ta kinnitati kaagisamba ja esimesed kepihoobid vuhisesid läbi õhu ta palja ihu vastu, ei kuulnud meie kõrvad mitte tema kisendamist, nagu seda kõik ootasid. Me nägime, kuidas ta surus oma käed rusikasse ja tõmbas näo kipra, ja siis tuli meie kõikide peale suur hirm, et ka seal on teda aitamas saadan. Kui talle oli löödud sada hoopi, mida hoolega loeti, oli ta ihu läinud veriseks, ta pea vajunud norgu ja ta sooned oli välja pundunud lõhkikistud naha alt.

Sealt võttis ta nõrga keha maha vana karjus ja teda

aitas selle juures sillavaht, kes on ka maarahva hulgast. Ükski linnakodanik ei tahtnud kätt pista ta külge.

Pärast ei kuulnud me enam sest noormehest, sest haavade paranedes pidi ta meie linna piiridest välja minema, nagu see oli öeldud auliste kohtuvanemate tehtud otsuses.

Kõik usklikud ja jumalakartlikud linnakodanikud tundsid nüüd head meelt ja ma pidasin oma issandale tänupalve, et ta oli ära saatnud need pahad asjad meie piirkonnast.

2

Sellest kõigest, mis olen siiamaale kirja pannud, oli möödunud üks terve aasta ja mõni kuu. Millest mu nõder sulg nüüd jutustab, ei oleks ma mitte näinud, oleks issand olnud mu vastu armuline ja mind kutsunud ennemalt enda juurde. Aga see on ometi uuesti manitsuseks meie linna ja kogu maa rahvale, et ei tohi väsida palves ja valvamises, sest ei või teada, kust küljest ja mil tunniajal tuleb vaenlane.

Kõik, kes loete neid ridu, pidage seda meeles ja kuulutage ka teistele.

See oli kevadel, kui taevaisa oma lõpmatust heldusest ehib maapinna tuhandete lilledega ja kui päevad ja ööd läbi hingavad õied puie otsas välja armast lõhna, kui tuli meie linna üks võõras mees. Ta oli pika kasvuga ja lõua ümber oli tal uhke must habe ja kõnnak kui kuningal. Miks ta siia tuli, seda ei teatud, aga ruttu läksid jutud laiali, et ta olla kuninga väest ja tema nimi olla Claos Mieland. Kuninga juures olla ta suures lugupidamises ja sõjas olla ta nii kange, et kümme vaenlast ei suutvat vastu panna ta käsivarre jõule.

Ta asus elama vana kodaniku Horni juurde, kellel oli aias kena maja ja kes oli pidanud kolmkümmend viis aastat nahaparkali ametit.

Esimest korda nägid mu silmad teda juunikuu seitsmendal päeval peale lõunat, kui ta tuli vana Horniga minule vastu just meie jumalakoja kõrval. Tundsin vana parkalit Horni kui usklikku ja jumalakartlikku meest ja peatasin teda tema käigul. Aga ma ei taha siin ka nimetamata jätta, et mind taga ajas uudishimu, sest tahtsin

tuttavaks saada selle võõra mehega, kes oli tulnud meie linna ja kellest ei vaikinud kõnelemised silmapilguks. Teretanud vana Horni ja tutvustunud võõraga, ütles see kohe mehise, julge ja kõlava häälega:

«Miks on teie jumalakoda nii näotu ja vaevaline? Miks ei ilusta teie teda, nagu ta on seda väärt?»

See ütlus tõi mulle vere palge, sest tuuled olid meie kiriku seinad tõepoolest pleekinud halliks ja lumi nad söönud urmseks. Aga ometi pahandas see ütlus, sest mis on vaja võõral inimesel toppida nina teiste asjadesse. Et ma temale midagi pidin vastama, siis sõnasin:

«Auline härra, meie elame oma jõudu mööda. Meie oleme selleks vaesed, et ajada taga uhkust. Olgugi et meie tahaksime küll teha oma issandale vääriliku hoone, aga see oleks meile väga raske. Ja pealegi usume seda, et issand võtab kuulda meie palveid ka selles kojas.»

Ta hakkas naerma, nii et nägin ta luuvalgete hammaste rida.

«Vaesed! Ma arvan, et see pole veel mingi niisugune põhjus, mis teid vabandaks. Ma ütlen, miks ei palu teie kuninga käest abi. Tema on helde südamega, ja kindlasti ei jätaks ta tähele panemata teie palvet.»

«Meie ei julge kuningat tülitada, sest me arvame, et tal on ilma meietagi muresid küllalt.»

«Teie ei julge. Miks kardate siis oma kuningat, kes kunagi ei jäta tähele panemata oma alamate palveid ja soove. Miks ei saada teie saatkonda, kes ütleks: «Suur, armuline kuningas, kuule meie palvet ja aita meid, et võiksime kaunistada oma jumalakoda. Siis tahame sinu eest alati paluda, et su käsi õnnelikult käiks nii maal kui merel.»»

Ma ei osanud selle peale midagi ütelda, sest see kõik oli niisugune asi, mis meie linnas vist kellelgi ei olnud tulnud mõttesse. Aga ometi tundsin, kuidas mu südamest välgatas läbi imelik mõte: kui kaunis ja kena oleks, kui mina võiksin meie vana kiriku uuendada, et ta oleks austamisväärilik issanda tempel. Ma teadsin, ta oli praegu tõepoolest kauaste aastate jooksul niihästi seestkui väljastpoolt ära luitunud ja nägi välja nagu armetu küün.

«Hea küll,» jätkas ta oma kõnet. «Mis oleks, kui mina

siit minnes kannaksin niisuguse palve teie poolt armulise kuninga ette? Ma olen kindel, et ta võtab mind kuulda ja saadab teile raha, millega võite korda seada issanda koja.»

See kõik tuli mulle ootamata ja need ta viimased sõnad ajasid keema mu vere.

Mu huuled ütlesid järgmised sõnad üsna aralt:

«Kõrgeauline härra, ma ei tea teile selle peale praegu midagi ütelda. Ma pean linnavanematega esmalt selle üle nõu pidama. Ma loodan, et nemad võtavad teie ettepaneku vastu kõige suurema tänuga. Millal peab teile antama vastus?»

Arvan, et kõnelesin üsna hästi.

«Oi — sellega pole häda,» vastas ta. «Ma tulin teie linna ja pidin siia jääma ainult mõneks päevaks. Aga mulle meeldib teie linn ja ma ei lähe siit vististi niipea. Noh — minge aga kohe nõu pidama ja otsustage mõistlikult! Tulge, härra Horn, jätkame jälle oma teed!»

Sellepeale läksid nad mööda uulitsat edasi.

See asi süütas põlema minu hinge.

Mis ütled sina, Arvid Remmin, kui armuline kuningas saadab siia hulga raha ja sinu ajal võidakse ehitada ja ilustada pühakoda niisugusel määral, et seda imestavad järeltulevad põlved. Kas ei jää siis elama ka sinu nimi kõigi nende auliste linnakodanikkude suus ja südames? Kas nad ei ütle siis oma lastele: «Näete, meil oli enne seda vana ja vilets jumalakoda, aga Arved Remmini ajal saime selle.»

Kõik need mõtted ajasid mu vere kuumaks, nii et pühkisin higi otsalt.

Kohe ruttasin auväärilikku Flemmingi poole, kuhu kutsuti ka kõik teised linnavanemad ja muud tähtsamad inimesed. Seal kõnelesin neile kõik sõna-sõnalt, mis see mees oli mulle öelnud jumalakoja kõrval uulitsal, ilma et ära oleksin jätnud ka kõige tühisema asja. Sellejärel tuli nende kõigi peale suur kartus ja ühtlasi ka heameel. Meie saime nüüd korraga kõik aru, et meie linnas on väga suur mees, kes võib kuningale ette panna niisuguseid soove. Meie kahetsesime seda väga, et ta oli siiamaale jäänud võõraks ja tähelepanematuks. Võtsime nõuks seda kõike heaks teha mitmekordselt. Eks leidu

muidki palveid, mida võiks kuninga aujärje ette panna, ja kui on nüüd niisugune vahemees, eks seda pea siis ka kasutama.

Ühtlasi tegime meie hulgast kõige ausamale ja jõukamale, nimelt raehärra Flemmingile, ülesandeks tutvuda lähemalt selle tähtsa võõraga.

Sellest ajast peale algasid meie kõrgeauliste perekondade hulgas suured elevusepäevad. Aga ka alamad inimesed ei jäänud ükskõikseks, sest kõik need sõnad läksid nagu tuule kantud mööda linna laiali ja inimeste suud suurendasid neid mitmekordselt. Kõneldi, et Claos Mieland olevat armulise kuninga üks kõige ustavamaid ja lähemaid nõuandjaid ja kuningas täita ta igasuguse soovi. Meie hingedesse tungis niisugune ärevus ja rahutus, mäherdust ei olnud ma tundnud kogu eluajal. Meie silmad nägid nüüd, kui palju puudusi on meie armsal linnal ja kui palju palveid ja soove oleks tarvis kanda kuninga jalge ette.

Meie kõrged ja auväärilikud linnavanemad oleksid kõik teinud kõrge külalise lõbustamiseks, aga tema ei võtnud palju kutsetest osa. Suurema osa päevist istus ta Horni majakeses ja vahel nähti teda minevat õhtul hilja kõndima linnalähedasse tammikusse.

Paar korda ilmus ta ometigi Flemmingi perekonda (ka mind austati sinnakutsega), aga seal ei tahtnud ta palju kõnelda, ja kui meie püüdsime juttu tüürida niisuguste asjade juurde, siis ütles ta: «Hea küll, pange oma soovid ja palved kokku ja kirjutage nad üles paberile! Kui ma siit lahkun, siis võtan nad kaasa.»

Meie linna aulised vanemad istusid mitu päeva koos ja ma pean ütlema, isegi tulid ette meelepaha-avaldused, sest et oli raske jõuda nii mitmel targal peal ühisele otsusele. Oli neid, kes ei tahtnud teha soovide nimekirja mitte liiga pikaks, aga teised — ja neil näis ka olevat õigus — ütlesid jälle: «Kui nüüd on saama-aeg, miks peame olema tagasihoidlikud. Iga kord ei tule meie linna mitte niisugust vahemeest.»

Minul ei olnud muud midagi südame peal kui meie armas jumalakoda, ja mina seisin kõige väe ja võimuga, et see pandaks paberile ikka kõige etteotsa. Küll kõnelesin ja andsin mõista ka sellest, et minu sissetule-

kud võiksid suureneda, aga kui mõned linnavanemad arvasid, et seda ehk ei olegi nii vajaline üles tähendada, siis ütlesin, et seda võiks märkida üsna allaotsa.

Viimaks saime oma palve- ja soovidekirja valmis, mis täitis kolm kõige parema paberi poognat, ja tegime raehärra Flemmingile ülesandeks seda tema kätte anda.

Mäletan selgesti, nädalat neli oli ta elanud meie linnas ja kuuldus ringi, et ta peatselt lahkuda.

See oli ühel ilusal hommikul, kui mul oli üll alles mu vana kirju hommikukuub ja kui ma olin joonud kruusi kuuma piima ja kui vaatasin aknast välja, kus linnud siristasid puude oksil, tuli härra Flemming minu majja. Ma nägin kohe, et ta nägu avaldas iseäralist ärevust, aga see polnud mitte kurva meele sünnitus, sest ta silmades ja suu ümber oli nagu naeruvine.

Ta istus ja tegi juttu ühest-teisest ja ma ei tahtnud ka pärida, mis teda tõi minu juurde, sest arvasin, et see tuleb ikkagi avalikuks.

Viimaks ütles ta nõnda:

«Armas Remmin, meie oleme aastakümneid seltsis elanud ja meil pole midagi olnud teineteise ees saladuses. Ma ei salga, sa oled minule nii mõnigi kord andnud tarka nõu, sest sul ei ole otsas rumal pea. Ka nüüd tahaksin ma sinult midagi küsida.»

Alles nüüd tuli mulle meelde, et ei sünni meie kõige aulisema raehärra juures olla vanaksläinud öökuues. Selle ruttu ült heites ja riietudes korralikult, tulin tagasi ja ütlesin:

«Kõrgeauline raehärra Flemming! Kui minu mõistus ulatub, siis tahan ma kõigest südamest nii ütelda, nagu see oleks teile kõige parem. Andke siis mulle teada, mis üle te tahate mulle kõnelda.»

«Vaadake, armas Remmin, asi puutub sesse kuninga nõuandjasse, kes praegu viibib meie linnas. Mina tutvustasin teda oma perekonnaga, nagu te seda soovisite. Seal sai ta tuttavaks ka mu tütrega ja nüüd palus ta minult Katarina kätt.»

Salgamata ütlen siin: oleks minul olnud selleealine tütar, tõesti oleks ka minu süda Flemmingi õnne peale läinud kadedaks. Aga et minul tütart ei ole, siis ei olnud minul ka vaja võtta niisugust pattu oma hingele

koormaks. Aga seda teadsin ma väga hästi, et teiste raehärrade tütred väga hoolega ehtisid end sellest ajast saadik, kui teati, et Horni majas elab nii kõrgeauline külaline. Isegi anti minule märku, et ma võõrast, kes ei tunne meie linna, hoiataksin Flemmingi tütre eest, sest see ei sündida koguni mitte armulise kuninga nõumehe abikaasaks. Meie linnas olla küllalt teisi neitseid, kes palju sündlikumad ja kelle minevikus ei ole leida ühtki häbimärki.

Ma ei taha öelda, et need nõuanded ei tulnud puhtast südamest, aga ometi ei astunud ma selleks mingi-suguseid samme.

«Mis ütleb teie auväärilik tütar selle kohta?» küsisin ma härra Flemmingilt. «Kas on ka temal see teada?»

«Tema teab. Ma kõnelesin selle üle temaga. Ta on nõus. Mina arvan, et nad on selle üle nelja silma all juba kõnelnud ja et ka tema teda armastab.»

«Mis minul seal siis muud veel ütelda, kui tahan nad paari panna Jehoova ees kõige suurema rõõmuga ja paluda, et issand oleks alati neile saatjaks nende elus.»

Nii lõppes meie jutuajamine. Muidugi kõnelesime veel sellest, et see suureks õnneks tuleb meie linnale, kui meile jääb omainimeseks niisugune tähtis mees. Oma puudusi ja hädasid võime edaspidi alati viia tema kaudu armulise kuninga jalge ette.

Olgugi et olen oma pikal teenistuseajal paljugi noori ja suureaulisi isikuid ühte pannud issanda altari ees, aga niisugust elevust ei sünnitanud ükski laulatus kui selle noorpaari oma. Ka oli kuuldus sellest asjast läinud läbi maa ja sõitsid selleks päevaks linna paljud aadliperekonnad ja ka hulgani talupojarahvast. Juba hommiku vara olid uulitsad tihedalt rahvast täis (nii kõneldi mulle), sest kõik tahtsid näha oma ihusilmaga seda noorpaari.

Ka tegi auväärilik Flemmingi-härra kõik, mis iganes oskab ühe lihaliku inimese meel ja mõistus. Ei tundnud äragi meie vana armast jumalakoda, sest ta oli kaskedega, noorte kuuskedega, pohla- ja tammelehtedest pärgadega nii ära ehitud, et kuskilt ei paistnud silma ta pleekinud uksepiidad ja tuhmiks löönud aknaruudud.

Ma arvan, et kiriku ukse ees oleks tõesti võinud

tõusta suur rüselemine ja tõuklemine, sest igaüks tahtis pääseda kiriku ja nii oleksid nad teinud otse häbi pühakojale, sest sissetikkujate hulgas oli palju ka neid, kes pärit talupojarahva soost. Flemmingi-härra oli aga juba puhteajal pannud kiriku ukse ette oma tallipoisi ja kutsari, kes olid väga tugevad oma käsivarre jõu poolest, ja need lükkasid kõik tagasi, kes olid alamast soost ja tahtsid minna pühakotta. Lasti sisse kõigepealt linna kõrged härrad oma perekondadega, kellel oli luba asuda altari lähedusse, siis teised tuntud auväärilikud kodanikud ja kui siis veel ruumi jätkus, siis veel neidki, kes ei olnud just kodanikkude hulgast, aga kes olid osanud koguda enesele maapealist varandust ja sel viisil võita ka lugupidamist ja austust.

Juba tükk aega enne laulatust kogunes kirik täis viimse paigani ja öeldi, et on nii kitsas, et ei ole mahti hingatagi.

Kui mina astusin altari ja oodates seal noorpaari, heitsin oma pilgud üle rahvamere, siis tundsin, kuidas mu hing kihvatas ja mu südant surus suur rõõm, sest issand oli olnud hea mu vastu ja mind seda kõike lasknud näha. Ma ei suutnud pidada oma huuli ja need hakkasid nagu enesest liikuma ja sosistama tänusõnu. Ma sain aru, et meie ei ole väärt seda suurt armu issanda poolt, vaid ta on tulnud oma headusega meid katsuma. Andsin sealsamas tõotuse, et ma seda tahan meeles pidada iga südamelöögi puhul ja niikaua sellest väsimata kõnelda, kuni mu suu suudab ütelda sõnu.

Astus noorpaar altari ette.

Ma teadsin, et Katarina seisab teist korda selles pühas paigas. Siis pidasin seda suureks patuks ja häbiks meie kallile pühakojale, kui ta siin inetult naeris ja meie kõik uskusime, et see oli saadana ukutus. Aga nüüd pidime ometi mõistma, et see oli issanda tahtmine ja et ta teed on arusaamatud ja imelikud, nii et meie nõrgad silmad seda iialgi ei näe, kuhu tema tahab meid talutada. Mul tuli ka see meelde, kui kahvatu oli mõrsja sel puhul ja kuidas ta silmad olid maas. Aga nüüd oli see hoopis teisiti. Ta vaatas rõõmsalt ja ärksalt mulle otsa ja ta kauneid palgeid kattis hele puna. Ta oli nii lõpmata ilus nagu lill, mis löönud talve-

unest tõustes lahti oma armsad õied. Ta kõrval seisis paksu musta habemega mees ja see oli nagu rüütel, kelle jõu ja suuruse vastu keegi ei suudaks panna.

Ja ma pean ütlema: ka pani armuline issand sel puhul mu suhu sõnad, nagu ma seda kunagi poleks ise uskunud. Mu peale tuli niisugune vaimustusehoog, et kõnelesin, ilma et oleks lõpp tulnud. Ma rääkisin nõnda, et mul veeresid higitilgad mööda põski alla, ja pärast ütles mulle otse suu sisse auväärilik Frese-härra, et see polnud tõepoolest mitte mina, kes kõnelnud.

Ma jäin seda ka ise uskuma, et see oli küll issanda vaim, kes kõneles minu suu läbi.

Nad ütlesid oma jah-sõnad mõlemad valjusti, kaugele kõlavate häältega, ja laulatuse möödudes langesid nad sealsamas teineteise kaenla ja suudlesid kaua ning palavalt.

See kõik mõjus pealtvaatajaisse nii, et vist ühegi silmad pühakojas ei jäänud kuivaks.

3

Raehärra Flemmingi ruumikad toad suutsid vaevalt vastu võtta seda suurt piduliste hulka, kes tulid sinna kokku ja kelle keskel ka mind arvati väärt olevat. Juba enne pulmi käis meie auliste perekondade hulgas elav kõne selle üle, keda küll sinna pulma kutsutakse ja kes peab jääma ukse taha. Need, kes seda ette said teada, et neid pole arvatud selle suure au osaliseks, olid väga tusased ja nende nägudelt oli elurõõm pühitud nagu karmi käega. Kes aga said kutsed, need otse kargasid rõõmu pärast ja ei saanud nad silmi kinni öösitigi, sest hinged olid ärevuses ja suure pidu tulekuga oli ka väga palju toimetusi ja talitusi. Vaesed rätsepmeistrid ajasid taga selle ja õpipoisse küll meelituse, küll kurjaga ja need viimased istusid oma jalad surnuks kõval laual. Ja kui nad jäid töö juures tukastama, pandi neile nina alla kange lõhnaga rohtu.

Mulle tuleb täna ikka silme ette see noorpaar, kui lustiline ja rõõmus ta oli ja kuidas peigmees ja mõrsja ei lahkunud teineteisest silmapilguks.

Kord, kui peigmehel oli veidi aega ja ta jäi hetkeks üksi, võtsin julgust oma südamesse ja lähenesin temale. Ta tundis mind ja küsis, kas mul on vaja temale midagi ütelda. Seal tegin lahti oma suu ja püüdsin ütelda väga ettevaatlikult ja targalt, et issand on meie rahva ja linna vastu olnud armuline, et ta teda on lasknud siit leida selle inimese, keda ta süda armastab. Ühtlasi lisasin veel juurde, et me kõik loodame, et need palved, mis sinna paberile üles märkisime, armulise kuninga poolt leiavad tähelepanu.

Ta lubas mulle, et teeb kõik, mis tema võimuses.

Siis tähendasin veel väga ettevaatlikult, et seal palvepaberi kõige alumisel äärel on ka see üles tähendatud, et siin issanda karjane peab üsna piskuga ajama läbi. Isegi pole niipalju jõudu, et muretseks uue hommikukuue, suuremaist kuludest ei maksa kõneldagi. Oleks hea, kui armuline kuningas loeks palvepaberi alumiselt äärelt ka neid viimaseid ridu ja ei jätaks neid mitte üsna tähele panemata.

Ta mehine nägu lõi naerule, koputas siis mulle sõbralikult õlale ja ütles: «Ega kuningas küll taha tegemist teha niisuguste isiklikkude asjadega. Karjane peaks ikka lammaste seljast saama niipalju villa, et ennast suudaks katta. Aga ma tahan seda ometi meeles pidada.»

Ja see viimane lubadus tegi mu hinge ja südame nii rõõmsaks ja kergeks, et oleksin hakanud hüppama nagu püha Taavet omal ajal, kui ta meel oli hea.

Aga ma ei teinud seda mitte, sest mu mõistus suutis veel ütelda õigel ajal, et see ei käi kokku tõsise hingekarjase auga.

Pikapeale tegid need head joodavad viinad, mis teenrid pudelisületäite kaupa tõid Flemmingi-härra keldrist, kõigi piduliste meeled väga rõõmsaks ja tõusis kogu majas suur jutt, mis oli välja kuuldunud nagu suur mesipuu-sumin. Ma ei võinud lõpuks seista paigal, sest need rohked road, mis seal kogu õhtu maitsime, tegid sees pakitsust, ja ma otsisin ettevaatlikult kõrvalist kohta. Oli juba pime ja kollaste vahaküünalde virvendav tuli ei andnud mu silmile õiget valgustust. Ka oli mu pea nii raske, nagu oleks selle külge seotud raske kahurikuul. Ilma et oleksin teadnud, otsisin ust teises

maja otsas. Tundsin, et mu häda hakkas iga hetkega minema suuremaks, nii et pani mu hinge ahastama. Siis nägin paistvat valgust ühe ukseprao vahelt, ja arvates olevat selle teenijate ruumi, kust midagi järele küsida, tõmbasin ukse lahti ruttu ja järsku.

Ja mis ma nüüd nägin, see pani mu vere tarretama, nööris kinni kurgulakke mu keele, ja mu jalad jäid all kangeks, justkui oleksid nad kivisambad.

Toas istusid uhke voodi ees toolidel raehärra Flemmingi tütar, kelle ma alles mõne tunni eest laulatasin püha altari ees naiseks, ja tema kõrval mees, keda ma esimesel silmapilgul ei tundnud.

Nähes mind, kargas mees püsti ja kisendas: «Mis sa siit otsid!»

Aga nüüd pahvatas ka mu mõistus äkitselt selgeks ja ma tundsin seda meest: see oli meie linna karjase poeg Bernhard, kes oli saanud kaagisambas 100 kepihoopi ja kes oli üle aasta eest välja saadetud meie linna piiridest.

Kust oli ta siia saanud?

Seal langesid mu silmad voodi juures olevale lauale ja issand tegi lahti mu silmad ja mõistuse. Sellel laual oli must parukas ja valehabe ja mu mõistus ütles, et on korda saadetud hirmus pettus.

Mind lükati tugevasti ja jõhkralt uksest välja, nii et mu pea lendas vastu vastasolevat seina, ja uks keerati mu järel lukku.

Issand oli armuline mu vastu, sest ta kustutas ära mu pakitsevad hädad sisikonnas. Aga ometi ei teadnud ma, mis ette võtta, ja mu mõistus oli niivõrd nüri, et ta mind ei suutnud ka juhatada. Enesest ära olles läksin otse käsikaudu kobades sinnapoole, kust mu kõrvu kostis piduliste sumin. Sinna jõudes karati kõrvale mu eest ja hüüti, et mul polla nägu peas. Mõned tulid mu juurde ja hakkasid hõõruma mu käsivarsi, sest nad arvasid, et mu veri on jäänud äkitselt seisma.

Kui nad mind olid kloppinud ja kangete rohtudega ja hea veiniga kastnud mu huuli ja et issand oli sel silmapilgul armuline ja ei lasknud jääda seisma mu südame tuksumist, siis tuli mu mõistus pikkamisi tagasi ja hakkasin ka aru saama sellest hirmsast seisukorrast.

Aga mis pidin ma tegema? Ma ei võinud ju ometi kisendada sellele rõõmsale pulmarahvale, mis olid näinud mu ihusilmad. Väga võimalik, et mind poleks ustudki ja oleks arvatud, et issanda raske käsi on mind tabanud ja võtnud mu peast meele ja mõistuse.

Nähes oma ees aulist raehärra Flemmingit, ütlesin temale, et ta viiks mind niisugusesse ruumi, kus me viibiksime ihuüksi, sest minul oleks temale teatada midagi tähtsat. Ta võttis mind kuulda ja talutas oma käekõrval, sest mu jalad olid ikka veel nõrgad ja mu suu nii hirmus kuiv.

Jõudes ta oma tuppa, kus ei viibinud peale meie ühtegi hinge, jäi ta ainiti vaatama mu otsa. Siis ütles ta naeratades: «Armas Remmin, mis tähtsat on sul siis minule öelda?»

Olgu issand mulle armuline, aga tõepoolest ei suutnud ma avada oma suud ja talle seda kõike ütelda, mis mu silmad olid näinud. Kuidas võiksin ma teatada seda temale, kes seisis hallide juustega mu ees ja kelle elus oli täna kõige suurem rõõmupäev. Ma teadsin, et see sõnum on temale niisama, kui pistaksin noa selle auväärilik mehe südamesse ja — pidi see siis sündima minu suu läbi?

Aga ometi ei võinud ma seda jätta teatamata.

Mu hing oli suures ahastuses ja mu süda kisendas issanda poole ja küsis: mis pean ma tegema?

Seal lõi ta kannatus lõppema ja ta ütles naeratades:

«Armas Remmin, nähtavasti oled sa maitsnud rohkesti minu keldri joodavaid viinu ja need on teinud su südame pahaks. Aga ma usun — see läheb mööda, kui oled natuke aega puhanud. Heida siia voodi peale, siia ei tule sind keegi segama.»

Ta talutaski mind lahkelt kui haiget inimest voodi juurde ja tahtis mind panna ilusti küljeli. Aga seal ajasin ma enese uuesti püsti ja ütlesin talle:

«Ei mitte, auväärilik härra, ma ei taha pikali heita. Mina ei ole ka mitte joobnud, vaid mul on niisugused hirmsad asjad hinge peal, mida mu huuled ei suuda teile kõnelda.»

Ta vaatas imestades mulle otsa, ja nagu kartuse vari

lehvis üle ta näo. Ma sain aru: ta lõi kahtlema mu selge mõistuse üle.

«Pole viga — puhake veidi, küllap kõneleme pärastpoole. Ma saadan toatüdruku siia, ta hoiab külma vee koti teie otsal.»

«Ei, ei, ei!» hüüdsin ahastades. «Kuulake mind veel! Teadke — oh hirmus — teadke, et see, kellega Katarina astus täna abiellu, pole kellegi kuninga nõumees.»

«Kes ta siis on teie arvates?»

«See on — endine linnakarjase poeg Bernhard. See on seesama, kellele anti kaagisambas sada kepihoopi.»

Ma ei või ütelda, et see teade oleks ta peale avaldanud mingisugust põrutavat mõju. Hoopis enam, ta näole asus ehmatus, hirm, nagu see inimene tunneb, kes seisab nõdrameelse ees. Sain aru, et ta meel oli hale minu pärast, sest tema silmis olin kaotanud äkitselt oma mõistuse.

«Pole viga,» lausus ta üpris õrna ja kaastundmust avaldava häälega. «Sellest kõneleme homme. Ja kui see nurjatu on tõstnud oma jala üle meie linna piiri, siis võtame ta kinni ja ta saab õige nuhtluse. Nüüd jää õige rahule! Ma saadan härra Reincke sinu poole.»

Härra Reincke oli mees, kes arstis meie linnas inimesi, laskis soont ja ajas habet.

«Ei, ei!» hüüdsin ma ahastades. «Ma näen, teie arvate mind olevat nõdrameelse. Aga ma ei ole seda. Ma läksin juhtumisi ühte tuppa, kus istusid Katarina ja see mees. Seal nägin ma seda. Ta oli eest võtnud oma valehabeme ja ma tundsin teda. Lähme, lähme — siis näete seda kõike oma silmaga.»

Ta jäi veidikeseks ajaks mõtlema. Ma sain aru, ta pidas endas nõu, mis minuga peale hakata. Kas panna mind õieti siia tuppa luku taha, nagu see kohane inimesele, kes kaotanud äkitselt mõistuse. Aga seal tuli ta vististi teisele mõttele. Võib-olla on sellest abi, kui nõdrameelne näeb äkki, et ta on sootuks valel arvamisel. Võib-olla saab ta vaim just sel teel selgust ja mõjub see siis ka parandavalt. Ta tegi näo, nagu usuks ta mind, haaras mu käest kinni ja ütles naeratades:

«Lähme siis, armas Remmin, ja tabame seiie kelmi. Aga teeme nii, et külalised seda kuidagi ei märka.»

Ma kirjeldasin, kus küljes on tähendatud tuba. Ta näis seda isegi aimavat, nähtavasti oli see Katarina enda eluruum. Läksime ringi läbi teistest tubadest, mitte puutudes saali, kus pulmapidu oli veel täies hoos. Küll nägid meid ka mõned külalised, viskasid meie poole pilke, aga nad olid isekeskis süvenenud kõnelusse, nii et meid suuremat tähelegi ei pannud.

Jõudsime lõpuks tähendatud ukse taha.

Ta vaatas sisse lukuaugust.

«Tuli on toas,» laususid ta huuled.

Ta koputas.

Keegi ei vastanud. Oli kuulda nagu riiete sahinat. Aga see võis olla ka minu kõrvade kohin.

Ta koputas teist korda ja sõnas tasa:

«Mina olen, tütar, tee uks korraks lahti!»

Sees jäi endist viisi vaikseks.

Ta läks rahutuks. Pööras minu poole ja tähendas:

«Olgu praegu pealegi, tulgem pärastpoole!»

«Ei, ei, ei!» otse kisendasin. «Koputage veel! Koputage tugevasti! Koputage nii, et nad avavad ukse.»

Ta koputas nüüd õige tugevasti.

«Katarina, tee ometi uks lahti! Mina, sinu isa, olen ukse taga.»

Ei tulnud mingit vastust.

Ta jäi nõutult seisma. Ta ei teadnud, mis teha, kas jätta nad rahule või veel koputada.

Seal valdas minu äkki suur hirm, mis tõepoolest ähvardas riisuda mu mõistuse. Ma tagusin kahe rusikaga vastu ust, peksin oma saapaninaga ja selle kõige läbi sündis niisugune lärm, mis pani ka teised pidulised siia kokku jooksma. Ta tahtis mind eemale lükata, aga ma ei lasknud seda sündida, hoidsin kinni kahe käega uksepiidast ja tegin edasi müra. Nüüd ei suutnud ma seda oma rinnus hoida, mis sealt välja tungis nii suure hooga, ja ma hüüdsin:

«Teate, see on karjase poeg Bernhard, kes siin sees auväärilikku Flemmingi tütrega. Mina tegin suure kurja, et panin nad täna püha altari ees paari.»

Kellegi sulg ei suuda üles kirjutada seda segadust, mis nüüd sündis ses uhkes pulmamajas. Mitmed noored ja õrnad naisterahvad langesid otse minestusse ja

paljud vaatasid juhmilt, sest nad ei osanud mitte midagi mõtelda. Mõned vanemad härrad võtsid kinni minu kätest ja tahtsid mind ära viia, aga ma panin neile vastu käte ja jalgadega ja jutustasin seda kõike, mis olid näinud mu silmad.

Ja ma usun: just need, kes olid olnud ennemalt Flemmingite perekonna õnne peale kõige kadedamad, hakkasid ka kõige ennemalt uskuma mu sõnu.

Et uks jäi avamata ka selle suure lärmi peale, see näitas kõigile juuresolijatele, et asjalugu siin ei ole korras. Ikka rohkem kogunes ukse taha pidulisi ja Flemming seisis vaikselt, aga ka tema palgelt paistis hirm. Ma arvan, ta hakkas uskuma mu sõnade tõsidust ja ei pidanud mind enam nõdrameelseks.

«Jätke järele lärmitsemine ja viige ära siit see hullumeelne,» ütles ta vihaselt ja näitas minu poole.

Aga keegi ei pannud kätt minu külge.

Siis astus ta veel kord ukse juurde, koputas kõvasti ja hüüdis:

«Mu tütar, miks teed sa nii? Ava mulle uks!»

Ei tulnud mingit vastust.

Äkki langes ta oma raske kehaga vastu ust, nii et tugevad piidad kõikusid. Kuid uks ei andnud järele. Veel kord proovis ta oma jõudu, ka seekord asjata.

Seal nägi ta teiste selja taga paari meesteenijat, kes olid julgenud suure segaduse ajal tulla ligi.

«Priidik ja Andres, tulge siia ja lööge uks eest maha!»

Aga ka need tugevad poisid ei saanud jagu suletud uksest.

«Tooge kirved!» hüüdis Flemming, ja ta häälest kostis niisugune kohutavus, mis siiamaale seisab mu kõrvus.

Kirvehoopidele ei suutnud uks vastu pidada kuigi kaua.

Esimene, kes sisse astus, oli auväärilik Flemming ja teine olin mina.

Ja mis me nägime!

Voodis oli kaks laipa, kelle käed veel praegu hoidsid teineteise ümber.

Voodi lähedal laua peal olid pruutloor mirdipärjaga ja parukas ühes valehabemega.

KEVADISED VEED

1

Läbi rabade, üle soode ja seljandikkude jõudsime hilissügiseks uue raudtee ehitusega Palupere laande. Tulid varased külmad, tõmbus maapind kivikõvaks; sadas maha meetripaksune lumekord, töö jäi seisku.

Märtsi keskel sõitsin uuesti kohale. Algasid metsatööd. Palupere laanes raiuti liipripakke ja hobusemehed vedasid ehitusmaterjale teesihile.

Niipea kui ilmad lubavad, kavatsesin alata ehitustöid. Asusin korteri vana metsavahi Hinti hütti.

Hinti oli vanapoiss, lappis ise endale riided, tõmbas ära lehmamullika udarast piimatilga, istutas kevadel peenraile kapsa- ning kaalitaimed ja pidas aianurgas osmikus seapõrsast. Väärtuslikumaks seltsimeheks Hintile oli koeraklutt nimega Trihvan, kes aega olles istus lumehangel, vahtis vesiste silmega kuu poole ja ulus laisalt, venivalt.

Ühetaolised olid Hinti ja Trihvan: mõlemad üleni karvased, mõlemad pidasid oma ülesandeks alaliselt uriseda, aga tõepoolest halva südamega polnud selle juures kumbki.

Vaadates Trihvanit, kes magas päeval toas sooja pliidimüüri kõrval ja niuksus vahel unes, kõneles vana Hinti:

«Mis ta tühi nüüd enam on, aga eks ole nii muidu hääleks. Jookseb ta sul kannul, on ikka hoopis julgem. Kus sa nüüd pimedas metsas tead, kes sulle äigab kaikaga pähe. Loomal ikka looma silmad. Aga omal ajal

oli teine koer küll. Sai kord metslooma jäljed kätte, siis olid selle elupäevad loetud.»

Sageli võttis Hinti seinalt pigise kandme otsas rippuva kaheraudse püssiloksu, nühkis roostetanud raudu vana kapuka säärega ja sõnas endamisi:

«Läheb teine, risu, käest päris hukka. Aga see oli mul hea riist. Näete, kirjad raua sees, aga ega neid ole igal püssil. Ma ei kiida. Hästi võttis, kuradi hästi. Puutus üksainus haavli-iva kõrvalesta, mine võta maast ja topi kotti! Aga ega sa temaga tänagi jää päris hätta.»

Ja vanamees silitas ning nühkis suure hoole ja armastusega oma püssiloksu.

Esimesed päevad möödusid õige hoopsasti. Teatavat huvi pakkus juba ümbruse tundmaõppimine. Lõuna pool oli Paadermaa küla kõrgheinamaa võhmastega ja harvade krobelise korba ja pikkade okstega leinakaskedega.

«Oodake, härra,» ütles Hinti, «las tuleb kevad. Küllap siis kuulete, kuidas tedred löövad seal koha. Ega saa siis minugi vana veri rahu. Aga mis teed, silm, saadan, ei võta enam. Vahi, vahi ainiti, äkitselt lööb silme ette kaks kukke, kummale sa siis kupatad. Aga aastat kümmekond tagasi, ai — aga mis sellest nüüd kõnelda!»

Vanamees lõi kurvalt käega ja vaikis.

Nägin hästigi, et vanadus ja sellest arusaamine seda meest nii mitmeti rõhus.

Põhja poolt sööstis Palupere laas Viieristi sohu. Aga peagi lõppes laane jõud, puud jäid kiduraks, kuused näsuks ja kollaseks, jalgas edasi veel mõni süld vaevakask ja siis oligi soo. Eemalt paistsid kätikud saartena soost.

Oligi külm kestnud nädalate ja isegi kuude kaupa, aga naljalt ei julgetud talveteed ajada üle Viieristi soo. Tule taevas appi, kes see õige tahab minna enesele sinna otsa tegema! See on ju täis laukaid, mis auravad isegi siis, kui talveteel kiunub reejalas ja tähtselgel ööl praksub aiateivas. Kas pole kuuldud aastate vältel Viieristi soost appihüüdeid? Saadi mõnd hädalist päästa, aga oli ka neid, keda neelasid laukad. Vahel leiti suvel huntide näritud ja ilma mõjul ärapleekunud luid. Aga olid neidki, kes jäid hoopis kadunuks.

«Kevadel muutub soo lahvemereks,» kõneles Hinti.

«Olen näinud aegu, et sealt jookseb vesi nagu jõgi, kust läbi käib raudteetamm. Minu arvates oleks küll parem olnud, kui oleks läbi soo tõmmatud sügav kraav. Aga te ehitasite ette tubli valli. Noh, võib seegi olla hea küll — mis mina, rumal inimene, nüüd tean!»

Paadermaa küla oli eemal paar versta ja vaiksel õhtul kuuldus sealt koerte haukumist ja kaevuvinna käginat.

Aega olles hulkusin mööda metsa, seljas Hinti püssiloks. Selle võtsin niisama moe pärast, sest kogu elus ei jatkunud mul kütilõbust arusaamiseks iialgi mõistust. Hoopis enam: see oli minu hingele alati vastik.

Aga mööda metsi hulkumine pakkus teatavat lõbu. Laanes oli vaikne, ainult pikad kuused kõigutasid oma latvu. Ümbrus täitus iselaadilisest tumedast kohinast. Siin ja seal oli lumekoorem painutanud noore nõrga puu maani. Üks tugev tõuge, ja ta pääsis valla oma koormast ja lööbus nagu hõisates sirgu.

Läbi lume pahmates tundsin, kuidas meeldiv kuumus lagunes laiali luis-liikmeis. Õhetama lõid kõrvalehedki. Jõudes võhmale, tõmbasin tugeva sõõmu talvetuult.

Nüüd ei olnud see tuul sugugi kõle, nõeltena torkiv, vaid mahe, jahutav.

Tulles õhtul heinavedajate poolt lumesalve sõidetud kitsast teed mööda liipriraiujate juurde, nägin siin ja seal maas teravalt kanditud valgeid liipripakke. Osavalt olid nende küljed höövеldatud siledaks laiateraliste kirvestega ja eestöömees oli tõmmanud igaühele otsa punase kriidiga kriipsu, mis tähendas, et liipripakk on sünnis vastuvõtmiseks.

Eemalt paistis puude latvu ulatuv leek. See pillas ümber tule seisvatele meestele mõnusat soojust.

«Tere õhtust! Tänaseks tööl lõpp?»

«Nii küll,» vastas kümnik Enn. «Päevast juba saab kah.»

«Kuidas töö läheb? Sügav lumi teeb vist takistusi?»

«Eks see ole niisuguse lumega see viimne leib,» lausus tugevate jalgadega lühikese kehaga mehejäss. «Rabele kogu päeva püksivärvlist saati lumes, mis sa seal veel elad või oled! Õhtuks oled märg nagu loiku kastetud kass.»

«Tuleks ometi kord tubli sula, rõhuks teise pisut madalamaks. Praegu on töö küll vaevaline.»

«Madis, põrguline, hoia eemale! Näed, su püksid tolmavad!»

Ruttu lõi Madis kätega püksitagumikule.

«Kae raiska, eks kütnud teine üsna kuumaks.»

«Ega ole midagi, tõmbab kohe hapraks. Mine viimaks veel paljaste säärtega koju!»

«Härra, hoidke aga eemale,» tähendas mulle Enn. «Pahvatab äkitselt mööda silmi.»

Ta heitis pilgu mu püssile.

«Ega praegusel ajal suuremat jahisaaki ole? Lumi väga sügav.»

«Ega ma teda sellepärast kaasas kannagi. See vana Hinti püss. Võtsin niisama.»

«Ah, vana Hinti oma,» lausus mehejäss. «Küllap see ikka võtab kah. Eks vanamehel ole neid loomi hinge peal küllalt.»

«See on tõsi,» tähendas Enn. «Ega nüüd küttimise peal keegi saanud Hinti vastu.»

«Kuule nüüd,» lausus Madis. «Püss ikka püss. Eks teistel küttidel ole ka püssid. Vana Hinti käes oleks ehk luuavarski tapnud.»

«Ä'ä nüüd aja!»

«Mina ajan? Kes seda nüüd ei teadnud. Hinti poetas laulukojas pahuleiba rätikusse, tõi koju, pani teise kase harude vahele ja andis tuld. Kust see elajaloom siis veel pidi pääsma!»

«Seda kõneldi, aga tea — ons seda keegi näind oma silmaga?»

«Näind! Arvad, et Hinti tuli seda nüüd sinu ninale kirjutama. Aga kord teind jälle niisama. Pand siis püssi palge ja seal näeb äkitselt: Kristus kase harude vahel ristis. Püss kukkund teisel tolksti käest ja vanamees sõdind surmaga nädalat kolm. Sellest saati ei julgend enam. Aga eks lasku veel!»

«Ega see Hinti üksi niisugust kunsti teind. Ka vana Praakli Pääru tõi alati kirikust koju pahuleiba. Oli aga mees ka ikuri küttima, ei olnud niisugust kuskil. Tema ees olid metsloomad justkui lõa otsas. Aga näe, hing ei

tahtnud kuidagi välja minna. Kuulnud alati põtrade jorahtamist ja jalgade müdinat.»

Üks nooremaid töömehi tõi sületäie kuivi oksi.

«Ei maksa enam,» ütles Enn. «Eks pea minema, tükk teed.»

Mehed viskasid selga kirved ja tühjad leivakotid, ütlesid mulle head õhtut ja astusid hanesammul mööda sügavasse lumme tallatud rada.

Kui koju jõudsin, kargas hatul koeraklutt õrinal mulle vastu, kuid mind tundes sööstis paaril korral püsti minu najale, istus siis hangele, tõstis nina läbi raagus kaseladva paistva kuu poole, ja ta haukumis-suutäied venisid peagi laisaks ulumiseks.

Akna ette oli tõmmatud hõre riie. Kuid sellest läbi paistis vana Hinti, kes tiidsasti talitas pliidi juures, silmad kalkvel rasvaaurust ja vingust.

Nüüd tundsin äkitselt: on igav, päris vangielu. Vahel ärkad öösi, aga vaatad: vaevalt, vaevalt leiad pimeduses akna. On tundmus, nagu oleksid uppunud ääretusse merre, õudsesse üksindusse. Ootad hommikut. See ei tule ega tule. Kuuled, kuidas vana kell tiksub aeglaselt. Imelik: nii on ta suutnud ära hävitada nädalaid, kuid, aastaid. Ei tule und. Viimaks lööbub akna koht valendama. Pikkamisi täitub kamber halli veretu valgusega. Esmalt ujud nagu hallis tuhakarva udus, aga pikkamisi muutub see heledamaks, selgesti läbipaistvaks.

Algab päev, täitsa taoline eilsega.

Tuleks ometi rutemini kevad!

2

Nädal peale vastlapäeva maksin töölistele palka. Kuuldus, et nad tahavad toime panna Laaneantsu talus simmaniõhtu.

Ega selle vastu kellelgi midagi polnud. Nende enda raha ja olid nad ka küllalt näinud vaeva.

Tulles koju, nägin noore töömehe istuvat Hinti toas.

«Sina, Sander, alles siin? Kas sina ei lähegi simmanile?»

«Eks jõua kah,» tähendas noormees.

«Ega ta muidu istu,» ütles Hinti. «Küllap oli härra poole asja.»

«Minu poole? Kas arve polnud õige?»

«Miks ta õige polnud,» naeratas Sander.

«Mis siis oli?»

«Eks sa kõnele,» naeris Hinti. «Ise suur mees, aga ei julge. Tuli teine kuulama, kas te, härra, ei läheks ka nende simmanile.»

«Oi, miks mitte? Aga ma olen õige väsinud ja sinna on ikka tükk maad. Ja läbi lume.»

«Eks ma tulnud hobusega,» tähendas Sander.

Tõepoolest, minul polnud selle vastu midagi. Õige kena, näen siitpoolt inimesi. Võib ju pisut aega viita. Ega siin kongis ka midagi ole teha. Pisut lahutust selles üksikus, igavas elus. Ükskõik, kus need tunnid lööd surnuks.

«Ma tulen. Ah, sa oled hobusega?»

«Poisil paar kubu õlgi põiki reel. Sõidate nagu vana jumala süles,» kiitis Hinti.

Tee ääres kasvavate noorte kuuskede ladvad ulatusid välja lumevahust. Nende okstele oli pillavalt riputatud otsekui puuvilla ja need paistsid marmorist püramiididena. Look puudutas rohke lumekoorma all längu kooldunud puuoksi, ja kogu õhk täitus jahupeenikesest ja õhkkergest lumetolmust. Lumehelbed tungisid silma ja hingeõhuga ninna ning kurku. Määratu kõrgelt hallide pilvekahlude vahelt paistis ajuti kuu. Tõmmati siin-seal valgele lumekangale küll sirgeid, küll sakilisi musti jooni. Vahetevahel ärkas põõsas ööbiv teder ja lendas tiibade vurinal noolena.

Õhk oli kristall-puhas.

Hingetu vaikus täitis taeva ja maa vahe.

Uhke talvine öö!

Ajades Laaneantsu talu väravast õue, tuli vastu mitu metsatöölist.

«Kui kena, et härrad tulid,» kõneles Enn. «Arvasime nii, tuli kord nõnda pähe. Mis ta siin tühja nüüd on, aga eks näete ka talupoegade nalja. Ega härrad seda pahaks pane?»

«Mis seal pahaks panna, tulin päris hea meelega. Aga ega ma kauaks jää. Ja ütlen juba ette: jala ma siit küll ei lähe.»

«Noh, milleks siis jala? Või Laaneantsu vanamehel hobustest puudu? Mis neil teha, seisavad sõime ääres niisama, sabad sorus. Lähme aga sisse!»

Ukse vahel tuli meile vastu tugeva luu, kimarate juuste ja sagris habemega mees, aasta viiekümnene. See oligi Laaneantsu peremees.

«Ekso saksad tulgu aga tahapoole,» kõneles peremees. «Mis see meie taluinimeste maja nüüd on! Aga mis sa teed, eks pea läbi ajama!»

Kambris oli suure laua kõrval väike laud, kaetud ruudulise linaga. Laual oli paar pudelit õlut klaasiga.

Peagi kuuldusid toast esmalt üksikud harmoonika tõmbed ja varsti lustilised polkahelid. Olidki paarid põrandal.

«Mis ta nüüd on, mõni tants või midagi,» tähendati laua äärest, «aga eks ta ole külapoiste ja tüdrukute naljaks. Linnas muidugi on hoopis teissugused tantsud.»

«Mis sa, Kristjan, nüüd linna asja tuled siin kõnelema! Eks need meie omad kõlba meile küll.»

«Muidugi peavad kõlbama, kui paremat pole,» tähendas Kristjan.

«Ei tea, mis härrad arvavad,» küsis üks kasina kondiga, lahja kitsa näoga mees, «kas ilm peaks õige muutuma? Tuul otsib juba mitu päeva aset. Ehk läheb sula poole?»

«Kes seda nüüd teab,» vastas Laaneantsu peremees. «Eks päevad vea juba kevade poole. Ega see veotöö nüüd ole kellegi töö. Hobused katkestuvad ära, nii et on teistest järel paljad kaaped.»

«Tänavu kiusa tööd teha niipalju kui tahad, aga ikka istud kehva kannika otsas. Igal hommikul teed kinni vaju kui jahusalve.»

«Noh, tuleb teie nurka raudtee, küllap see loob elu uueks,» tähendasin.

«Eks ikka liikumine kergem ole,» arvasid mehed ühel nõul. Arutasime siis pikemalt neid hõlbustusi ja headusi, mis raudtee toob maanurgale.

Selle aja sees vihuti toas tublisti tantsu.

Nägin läbi lahtise ukse istujaid ja tantsijaid paare. Tantsiti suure innu ja hooga. Võimsalt haarasid poiste tugevad käed tüdrukute ümbert kinni ja tõstsid nad sageli õhku nagu udusuled.

Kuuldus kiljumisi ja naerupahvatusi.

Siis lähenes mu lauale vanapoolne naine. Ta suunurgas mängles argselt naeruvine. Nähtavasti tahtis ta midagi öelda, aga vististi ei tahtnud sõna hästi tulla üle huulte.

«Noh, Kai, mis sul siis oli?» küsis Laaneantsu peremees.

«Te peate härra siin enda vahel. Nõnda hakkab igav. Ehk tuleks härra ka vähekeseks meie nooremate hulka?»

Nähtavasti oli naine teiste poolt saadetud, vähemalt näis ta jutt olevat neil teada. Toas vaikis korraga kilamine. Kõikide pilgud olid pööratud meie poole.

«Kutsud härra tantsima?»

«Noh, mis siiski on! Eks või siis teha ka meie lastele seda au.»

«Mis mina nüüd! Mine kedagi kutsuma, saad veel pika nina.»

«Mis te seda kõnelete! Küllap tuleks härraga igaüks tantsima.» Sellepeale pöördus naine ukse kõrval istuva pillimehe poole: «Noh, Joosep, pane oma pill hüüdma!»

Tõusin püsti ja astusin üle ukse tuppa.

Keegi ei läinud tantsima. Tüdrukud hoidusid võimalikult seina äärde.

«Noh, mis te nüüd nii pelgate,» hüüdis Kai. «Ega keegi teid ära murra!»

Joosep algas lustilist polkat.

Kai läks ruttu ühe neiu juurde, keda ma juba ennemaltki olin silmanud. Vähemalt tõmbas ta enesele tähelepanu, sest et ta oma välimuse ja liikumise poolest erines teistest.

See oli haruldaselt haugja keha ja õhuliste, sulavate liigutustega neiu, nii kahekümne aasta ümber. Sageli läks ta peas lahti must juus ja vallatult viskas ta seda näo pealt tagasi. Tantsides olid ta õrnvalged paled löönud kergelt punetama. Üldiselt andis ta keha õrna, hapra mulje, aga ta suured silmad vaatasid sellejuures julgesti.

Juba esimesel vaatlemisel tunnustasin enesele: haruldaselt sümpaatlik, aga ühtlasi ka ilus tüdruk.

Ja Kai tõigi selle tüdruku mu ette.

«Teie oma naaber, härra,» tähendas ta.

«Minu naaber? Ma ei tea enda lähedal ühtki elumaja.»

«Miks ei ole? Ta on Oruojalt. Kirsti lapselaps. Gerda ütleb, et ta teid on näinud.»

«Ah, nüüd tean,» vastasin. Olin ju mitu korda mööda käinud sellest väikesest saunast, mis peitus Hinti juurest verst maad eemal metsakäärus. Aga tõepoolest, mina polnud seal näinud inimhinge. Ja mul polnud ilmaski meelde tulnud teha sellest majast Hintiga juttu.

«Mina pole teid mitte näinud,» tähendasin tüdrukule ja vaatasin talle silmi.

Ta ei löönud silmi maha, vaid vastas julgesti ilusakõlalise häälega:

«Mina olen teid näinud. Te lähete vahel meilt mööda, püss seljas.»

«Olite õues?»

«Ei. Nägin läbi akna.»

Tõsi — nüüd mäletasin neid selge- ja läikivaruudulisi aknaid hoolsasti kõrkjatega ja pilliroogа vooderdatud seinas. Vahel minu möödudes kõhisesid tuules pilliroolemmed.

«Väga kena! Nii siis saame siin tuttavaks,» tähendasin tüdrukule. Võtsin ta ümbert kinni ja pean ütlema: ta tantsis väga kergelt ja taktipidavalt.

Peagi nägin, et kogu keskpõrand oli jäetud meie jaoks.

Nii algas tutvus.

Tantsu lõppedes viisin ta ukse äärde pingile ja istusin ta kõrvale. Varsti selle järele täitus tuba tihedalt tantsijaist paarest.

Neiul oli soe. Ta pale õhkus punast.

«Ah, teie elate siis minu naabruses?»

«Tulin alles hiljuti siia.»

«Olete nüüd vanemate juures?»

«Ei. Mu vanemad on surnud.»

«Kui kurb! Kelle juures siis elate?»

«See on mu vanaema. Ta kutsus minu siia. Ta on nii hädine.»

«Või nii! Siis olete ka ise siin võõras?»

«Oh ei,» tähendas Gerda naeratelles, mille juures ta põskedele tekkisid lohukesed ja pilgud mänglesid vallatult. «Olin kõigest pool aastat ära. Elasin ennemalt ikka siin.»

«Oleksin seda teadnud, et elate mu naabruses, küllap oleksin teie poole sissegi astunud. Kas teil pole siin üksikus kohas ka igav?»

«Mitte sugugi,» hüüdis ta rõõmsalt. «Olin Saastna alevis tädi juures. Aga seal oli mul hoopis igavam.»

Vaadates ringi, märkasin, et meid silmitses noormees, kelle vaade oli kalk, kelle näolt paistis koguni viha. Ka seda panin tähele, et ta kibeles astuda meie poole, aga poolel teel pöördus ikka tagasi. Gerda heitis ta poole vargsi pilgu.

Kui algas uus lugu, nähti poissi pisut mõtlevat, siis tuli ta kindlale otsusele, astus üle toa meie ette ja ütles:

«Gerda, kas tuled tantsima?»

Gerda heitis kiire pilgu minu poole. Mulle tundus, nagu oleks ta otsinud minult abi. Sellepeale lausus ta:

«Ei. Mu pea hakkas valutama.»

«Sa valetad,» sõnas noormees läbi hammaste ja haaras jõhkralt kinni Gerda käest.

«Noormees, kuidas võite nii teha,» tähendasin. «Laske preili jääda rahule!»

«Mis on teil sellega asja?» Ta pilk oli otsatult täis põlgust ja viha. «Või juba preili!» Ta suu vedas inetult naerule. Sellepeale pöördus ta ümber ja läks teiste hulka.

Alles nüüd nägin, kuidas kõik olid vaikides pealt vaadanud seda meievahelist etendust.

Minul oli piinlik ja ma ei osanud enda kõrval olevale tüdrukule midagi öelda, olgugi et oleksin tahtnud kõnelemisega segada vahejuhtumuse mõju. Kui tants oli uuesti hoos, sain aru, et hoopis rumal on vaikida, ja tähendasin, ilma et oleksin sõnade tähenduse üle suuremat mõtelnudki:

«See noormees on vist teie peigmees?»

Nägin, kuidas neiul õrn puna levis esmalt kiiresti üle palge ja sealt kaelale.

Aga mingi arusaamatu kiuslikkus ajas mind taga. Olen avalik: tundsin koguni armukadedust. Kummardusin uuesti neiu poole ja küsisin:

«Ons see nii?»

«Oh ei,» vastas Gerda. «Ta käib vahel meil.»

Nüüd haaras noormees ühe tüseda tüdruku ümbert kinni ja keerutas sellega pöörase jõhkrusega põrandal. Teised hoidsid kiljudes nende eest kõrvale. Ta trampis põrandal nagu hobune, hõiskas meeletult. Tagatoas vaikis jutusumin.

Enn astus noormehe juurde ja haaras kinni ta käsivarrest.

«Mis sa tahad?» küsis noormees.

«Kuule — see on meie pidu. Sa ära aja ennast nii väga laiaks! Kui sa ei oska elada ega olla, siis näe — seal on uks.»

Ennu seljataga oli paar teist töömeest.

Noormees mõõtis neid kiire pilguga ja otsustas ruttu. Nähtavasti tuli ta õigele otsusele. Läks võttis tooli pealt oma kasuka, heitis selle üle õlgade, viskas mütsi kelkides kuklasse ja astus välja, ust enese järel suure hooga kinni visates.

Kuuldus, et ta õuest hüüdis midagi ähvardusetaolist.

Enn astus meie ette:

«Pole sellest midagi. Üsna hea, et minema läks.»

Varsti oli pidu jälle endises hoos.

Ütlesin Gerdale: «Teie tee läheb sinnapoole, kuhu minugi. Teate, kus ma elan?»

«Miks ei tea? Hinti juures.»

«Nii küll. Kas tulite hobusega?»

«Ei. Ega meil olegi hobust.»

«Kui ma siit koju sõidan, kas tahate tulla ühes? Jala on selle umbse teega paha minna.»

Gerda vaikis.

«Ütelge aga, kas tulete. Siis ma tean. Kui ei tule, võib-olla võtan peale mõne teise.»

«Miks ma ei tule!»

«Noh — see on väga kena. Kas tantsite veel?»

«Ei.»

«Aga ma palun, tulge minuga tantsima!»

Ta haaras äkitselt kinni mu käest, nägin ta silmis iseäralist helki ja jälle tõusis puna ta palgeile.

Me kadusimegi tantsijate hulka, aga me ei seganud teisi, sest me polnud enam uudiseks.

Vaevalt olime jälle istunud, astus meie juurde peremees.

«Olge head, härrad, tulge tahapoole! Kurk läheb ehk kuivaks.»

Kobrutav õlu oligi õige mõnus.

«Mis see Koimetsa Karl seal jõrises?» küsis peremees Ennult. «Ega sellel ole muud, kui püüab aga norida riidu. Need niisugust koristamatu suu tõugu.»

«See mees ei käi metsatööl?» tähendasin.

«Seda nüüd! Mis nad tööd teevad, küllap jookseb nende kelk ilma selletagi kenasti. On teine paaril korral vangiski istund, aga ikka targemana tuleb tagasi.»

«Või nii! Siitnurga mehi?»

«Ega kaugelt ole. Sealsamas Viieristi soo võhmal ongi nende koht. Vanamehel hing niidiga kaelas, aga ega mees veel sellepärast jäta ajamast pahema käe äri. Ühesugused — isa ja poeg. Aga mis sellest rääkida! Ega te, noorhärra, selle üle nüüd pahanda?»

«Pole viga. Ma viidan veel pisut aega. Aga palun, peremees, et laseksite minu jaoks hobuse rakendada. Ma viin ka Gerda ühes.»

«Miks mitte, kuhu see tütarlaps nüüd jala pääseb. Küllap seda saab. Eks viitke veel pisut aega!»

Pidutsemine vältas edasi rõõmsas meeleolus. Tantsimisest väsinud, mängiti ringmänge ja otse kõrvulukustavalt kostsid tüdrukute kriiskavkõrged hääled.

Oli juba õige hilja, kui peremees lähenes.

«Lasksin hobuse ette panna,» kõneles ta. «Aga ega sellest ole lugu. Kui härral meeldib, eks poiss viska loomale peale tekitüki. Mis tal häda! Ah, mis ma pidin küsima! Ei tea, millal tee ehitust alatakse?»

«Niipea kui ilmad aga lubavad.»

«Mul siin kodus ka paar meest. Teine tuleks heameelega tööle, kui aga võetaks.»

«Miks mitte,» tähendasin. «Mul läheb mehi vaja.»

«Eks see raudtee ole ikka hea küll, aga eks ole ka

neid, kes sellega sugugi pole rahul. Vihuste küla mehed kiruvad, ajanud neil mitmel kohad pooleks.»

«Mis nad ajavad,» hüüdis metsatöömees mehejäss, kes oli juba tublisti nokastanud. «Teie, sõrasilmad, ei saa ilmaski aru, mis teile hea või halb. Nüüd lähete linna ja jääte nii kauaks, et naised kodus teid unustavad ja hakkavad juba uusi otsima. Aga mis siis, hüppad peale ja mõne tunniga oledki Tallinnas. Otse patt on anda niisugustele logarditele säherdusi mõnususi.»

«Ei, mis seda rääkida, eks ta ole ikka hoopis teine tubakas. Olen ise mõnigi kord sõitnud. Toas mis toas, tõmba kasukas seljast, aja või püksid maha.»

Meie ümber oli kogunenud tihe kobar. Kõiki näis jutt raudteest tublisti huvitavat.

«Ei tea, millal peaks valmis saama?»

«Nelipühiks tahame juba Paluperest läbi sõita.»

«Võib-olla sõidan viimaks minagi raudteel linna. Aga ega julge niisuguse hullu peale minna.»

«Noh, kes nüüd sinna niisuguseid kuivand eidetõrtse peale lasebki. Sina lähed ikka setukaga.»

«Said nüüd!»

Ümberringi kajas laia naeru.

«Kas viib ühe päevaga Tallinna?»

«Mis siit maad on?»

«Ega ole teha midagi, tuleb ikka oma kaheksakümne versta ümber ära.»

«Ei kulu päeva; ütleme tundi viis ja oledki Tallinnas.»

«Nii muidugi.»

«Küll on, põrguline, kiire,» imestas keegi vidus silmega mees.

«Jumal seda mõistab, mis need inimesed kõik välja arvavad. Aga eks juhtu ka õnnetusi?»

«Kui kardad õnnetust, ära istu peale! Ega seda ikka naiste vedamiseks tehta.»

«Mine, põrguline! Palju neist meestest nüüd üksi saab? Läheb teine kummuli, arvad, et sinu kodarad jäävad siis terveks?»

Uuesti kuuldus lõbusat heameelenaeru.

«Noh, kõvemad sinu omadest ikkagi on. Härja sarv on ju lehma omast ka tugevam. Lehmal tuleb teine tolksti peast, löö või õlekõrrega.»

«Hea küll,» tähendasin, tahtes lõpetada juttu. «Võite olla õnnelikud, et saate raudtee. Igatahes muudab ta teie nurga hoopis uueks, küllap näete. Aga nüüd pean minema. Tulete ühes?» pöördusin Gerda poole.

Juba olidki tal käes üleriided.

Hobune oli aetud ukse ette ja Enn seadis meile teki jalgele. Lahtisest toauksest voolas välja sinetavat auru.

Meie sõit läks täherikkasse talveõhe.

3

Kogu ümbrus uinus sügavas unes.

Vahel kostis kuskilt kaugelt selles ääretus vaikuses mingisugust häält. See oli nii võõras ja erinev, et pani kehast läbi käima mingi jubedustunde.

Aga juba vaikis see hääl, ja nüüd võisid kuulda oma südame tuksumist, oma vere ringvoolu.

Meie istusime kõrvuti reel, kuna sulane põigiti ees lamas.

«Teil on ehk külm?» küsisin, kui jõudsime metsateele.

«Ei.»

Ta hääl oli ainult sosin.

«Võib-olla oleksite tahtnud jääda peole edasi?»

«Ei. Vanaema ootab.»

Ma ei taha salata. Kohe esimesest nägemisest tundsin, et mu süda kaldub iseäralise hooga tema poole. Ma ei tahaks seda nimetada armastuseks. Ei. Selles tüdrukus oli midagi, mis teda tõi mulle lähedale, andis tundmuse, nagu oleksime juba ammused tuttavad. Ja veel rohkem, tema otse sundis mind enesest lugu pidama. Võib-olla avaldas selleks mõju ta kaunis välimus, siis ta julge selgete silmade vaade, ta õrn, õhuline liikumine. Kõik kokku aga lõi temast mulje, et ta kaugeltki ei ole teiste külatüdrukute taoline. Tahtmatult hakkasin mõtlema tema juures midagi saladuslikku, ja tolle poisi jõhker ümberkäimine paiskas mu südamesse omajagu viha. Oli koguni nagu halb, et ma neiu eest küllalt nii välja ei astunud, nagu see vajaline sellasel puhul.

Surusin end neiule lähemale. Hakkasin kinni ta käest.

«Mis te kõnelete, teil on külm. Nii õhukesed kindad.»

«Ei ole.»

Ta ei tõmmanud oma kätt mitte ära.

«See oli halb, et ma kutsusin teid tantsima. See noormees armastab teid. Ka teie vist armastate teda?»

Oli mul vaja nii kõnelda, aga ometi ma ütlesin nõnda.

Gerda ei lausunud sõnagi.

«Eks see ole nii? Kahetsen, et teid kutsusin tantsima. Ma ei oleks pidanud seda tegema.»

Ta heitis minu poole ainult pilgu.

Naljatamiseks mul tõepoolest ei olnud tuju. Uuesti ja tungivalt ütlesin:

«See on nüüd kindel, et teie seda noormeest armastate.»

«Ei.»

See tuli selgesti kuuldavale.

Mul oli pisut piinlik, et olin ennast unustanud.

«Ärge pahandage! Minu arvates poleks see sugugi ime, kui teie teda armastaksite. Igatahes näib ta teile olevat hea tuttav.»

Ta pööras näo minu poole. Ja kas ma nüüd eksisin: minu arvates olid ta silmis pisarad.

«Ta tüütab mind. Ma ei salli teda. Aga mis võin ma parata, ta tuleb ikka.»

Viimasest ütlusest kostis mu kõrvu: «Eks päästa sina mind tema käest!»

Jumala eest, mina oleksin selle tütarlapse haaranud sülle. Nii armas oli ta minu meelest. Ma oleksin tahtnud vaadata tema suurtesse silmadesse ja neist näha, kas ta hing ihaldab mind. Sain aru, et ta hing on praegu lõpmata hell, nii et teda ei tohi puutuda niisuguste ääri-veeri kiusuküsimustega. Otsustasin ta mõtted juhtida teisele teele.

«Te tulite siis hiljuti vanaema juurde tagasi?»

«Jah. Ta on nii hädine. Ta ei saa üksi läbi.»

«Teie armastate oma vanaema?»

«Ta on minu vastu väga hea.»

Jõudsime lahtisele teele. Sulane ärkas nagu unest ja pingutas ohjaharusid.

Hobune hakkas jooksma ja viskas lund reele. Üks tükk kukkus Gerda sülle.

«Ta viskas teile lund vastu palet. Lubage, ma võtan lume ära.»

Selle juures vaatas Gerda mulle otse silmi ja ma nägin kuuvalgel ta silmis, ta suu ümber naeratust.

«Kui kena te olete!» sosistasin.

Ta lõi silmad maha.

Mu süda täitus soojusega. Jätkasin:

«Vahest saame edaspidigi kokku. Hinti juurest ei ole teile kuigi palju maad. Kas võin mõnikord mööda minnes astuda sisse?»

«Ma ei tea.»

«Võib-olla vanaema ei luba?»

«Vanaema ei keela kedagi meile tulemast.»

«Nii siis pole viga midagi. Ega ka teie keela?»

Võib-olla kuuldus mu ütluses tõsine palve. Ta heitis mulle pilgu.

«Mistarvis te siis meile tuleksite? Te pole ju siiamaale kordagi sisse astunud.»

«Mistarvis,» katsusin naljatada. «Nii-ütelda pisut soojendama. See on tõsi, et ma ennemalt teil ei käinud. Aga nüüd on teine asi — me oleme juba tuttavad.»

Oli see nüüd mõni lind või loom, kes ärgates unest sööstis läbi tihniku, aga hobune ehmus. Ilusa sõiduga läbistasime kuusetuka ja jõudsimegi Oruoja sauna juurde.

Gerda astus maha. Ta andis mulle palja käe. Käsi oli kuum. Hoidsin seda kinni. Ta püüdis seda ära tõmmata, aga ei tõmmanud ka.

Õrnalt tänas ta hea sõidu eest. Ta olnud päriselt mures, kuidas koju saab, ja nüüd olnud see nii hõlpus.

Siis läks ta jalgteed mööda väikese maja poole.

Lagedalt tulnud tuul kahistas seina ümber pandud pilliroos.

Sõitsime edasi läbi haaviku metsavahi maja sihis. Nüüd oli metsaalune hämar, sest kuu oli loojunud. Pikad haavad tee kõrval paistsid luukeredena, nagu oleksid nad pandud pidama vahti.

Toetusin tugevasti vastu reepära ja vahtisin mitte midagi mõeldes tumeda taeva poole. Oli läinud pilve, ainult siit ja sealt pilvelaikude vahelt helkis üksikuid tähti.

Siis tuli jälle meelde Gerda. Mis on minul asja selle tüdrukuga? Kas see oli minu poolt ilus, et talitasin nii?

Kuid sealsamas tundsin, kuidas mu südamesse paisati viha tolle vastiku poisi vastu. Paras oleks olnud sellele anda tubli kõrvakiil. Oli koguni kahju, et ei talitanud küllalt tubli mehe viisi. Võib-olla ootaski Gerda seda minu poolt.

«Tprrrr!»

Olimegi kodus. Õrinal jooksis väravasse Trihvan ja varsti kägises uks: õue tuli Hinti.

«Jõudsite koju! Noh, mis see poiste pidu ka oli?» küsis Hinti.

«Oi, polnud vigagi.»

«Lõppes otsa?»

«Oh ei. See läheb vist praegugi täie hooga.»

«Noh, siis pole viga, kui jäite rahule.»

Hinti tõmbas kasukahõlmad koomale ja läks tuppa.

Andsin sulasele pisut paberossiraha ja astusin Hintile järele.

Tuba oli soe.

«Sul tore soe tuba. See on tubli! Täna öösi on külm, nii et hammustab.»

«Niisugused on need kevadepoolsed ööd ikka. Aga vaikne on. Teil oli vist üsna ilus sõita? Kas soovite klaas teed?»

«Olgu peale. Olen väsinud, heidan magama.»

Hinti süütas lambi ja pani kambrisse voodi juurde lauale.

«Sa oled akendele tõmmanud riided ette?»

«Olid niisugused nartsud kord olemas. Eks ole nagu parem. Ega siin nüüd kedagi ole, aga ennist nägin, et üks vahib aknast sisse. Eks olnud mõni möödamineja. Aga mis tal asja vahtida!»

«Ah, keegi vahtis aknast sisse? Kuule, Hinti: su püss seinal on laetud?»

«Kuida muidu.»

«Hea küll.»

«Noh, ega seda riistapuud nüüd vaja ole, aga see mul ikka nii. Nagu sedasi juba harjunud. Head ööd!»

Seisin püsti tule ees ja sõrmed päästsid mehaaniliselt lahti nööpe. Ah, vaatas aknast sisse! See oli tema. Ta vaatas, kas tõin Gerda siia. Kerkisid äkitselt mu ette noormehe kalgid silmad ja ta vihane, julm vaade. See on nüüd sinu surmavaenlane! Selle kõrvale tõusis Gerda kuju. Kuuldus ta hüüd, mis oli ka palve: päästa mind tema käest, mina ei salli teda!

Mu pea kihas mõtetest.

Püüdsin vabastuda mõtteist, aga see ei läinud korda. Need karglesid siia-sinna ja olin võimetu neid juhtima.

Äkitselt kuuldus seina taga mingit krabinat. Oli, nagu oleks murdunud jala all lumekooruke. See kiskus mind välja mõtete keerust.

Kustutasin tule, ootasin, aga kõik jäi vaikseks.

Läksin tasa voodisse.

Võib-olla möödus veerand tundi, võib-olla pool tundi, siis tarretus mu keha otse kõvaks. Äge kõlin. Midagi rasket langes mürtsudes põrandale. See mõjus nii, et kinni jäi mu häälgi.

Hinti kiskus ukse lahti ja kisendas: «Mis siin on?»

Inimese häält kuuldes sain enesest jagu.

«Too ruttu tuld!» hüüdsin talle.

Kohe oli vanamees tulega kambris. Mina tõusin voodist.

«Vaata kuradit, kiviga visand aknast sisse. Oota — sa saadananahk!»

Ruttu tõmbas vanamees kasuka selga, laskis ukse ees uluva koera välja ja ruttas õue. Kuulsin, kuidas koer mööda teed jooksis vihaselt haukudes.

Varsti tuli vanamees tagasi. Ta kirus, niipalju kui suust mahtus:

«Sellele kuradile oleksin kuuli kihutand kerre. Kes see saadananahk küll pidi olema! Pole niisugust lugu enne juhtund. No milleks oli tal, sindriloomal, seda vaja? Näe, raamigi löönd katki. Ega ole teha midagi, peame midagi ette otsima, muidu võtab külm veel kringliks.»

Vanamees pani riided ja kasuka katkise akna ette.

«Ei ta enam julge tulla. Käi sa, roju, välja,» hüüdis ta koerale ja andis sellele ukse vahelt tugeva jalahoobi: «Jäi teine õhtul sisse. Oleks väljas olnud, ega sinder

siis poleks julgend tulla. Peaks mul ometi vähegi aimu olema, kes see kaabakas võis olla. Ja mis ta pidi küll tahtma?»

Kes see oli ja mis ta tahtis, seda Hinti ei teadnud. Mina aga arvasin, et tean.

4

Kuidas see küll kipitas südames, aga ometi ei olnud ühtki inimest, kellega oleks võinud jagada oma mõtteid. Tegin Hintiga juttu ja juhtisin jutukeerud Oruoja sauna. Vanamees kõneles üht-teist sauna elanikkude minevikust, aga temagi teadmised olid puudulikud. Kirstit ta teadis, sest teda teadis kogu ümbruskond. See oli ammust ajast lesk, Annuse karjamõisa aidamehe naine. Aga Oruoja saunas elas ta juba kogu inimes-ea. Hinti teadis seda, et Kirstil oli tütar Madli. Ta mäletas: ilus tüdruk oli, aga pisut eblakas. Tüdruk läks linna. Oi, sellest on tagasi juba paarkümmend aastat. Ühel kevadel, otse viimase teega, tuli ta koju, ja siis sündis Gerda. Aga plika sünnitamine maksis ema elu. Vana Kristi mattis tütre ning hakkas kasvatama tütretütart. Ja sellest ajast peale on see laps siin kasvanud, metsa sees üksikult.

Vana Kirstit otsitakse sageli. On lendva rabanud kellegi hobust, ikka: tule, Kirsti, ja aita! Ta oskab söögi-isu anda könnis põrsastele, oskab teha niisugust salvi, mis pühib kui käega umbvalu luist-liikmeist, paistetuse peale paneb ta maarohtude lehti, niisama ka raskeile haavadele, ja kohe selle järel on paranemine silmanähtav. Ei ole see ka ime, sest vana Kirsti käib kevadel, suvel ja sügisel mööda ojaäärt, võhmastikkudel, kidisevas soos ja kogub mitmesuguseid rohte, mida ta pärast kuivatab ning keedab. Niisama kaevab ta mullast rohtude juuri ja nendest keedetud vett annab ta küll inimestele, küll loomadele.

«Üteldakse, et vana Kirsti on nõid. Jumal seda teab. Aga seda siitnurga rahvas kõneleb, et ta on tark ja hea südamega. Meie soovime talle head. Juhtub ta lehmamullikas raiestikku, ega me teda sellepärast trahvi.

Võtan vaevaks, löön looma tagasi. Meie armastame Kirstit.»

Kuidas oleksin tahtnud kõnelda Gerdast, tema nime kuulda teise inimese huulilt, aga mis on niisugusel vanal tuulitunud kännul, nagu seda on Hinti, asja noore tütarlapsega. Ta on ju Gerdat küllalt näinud, sest siin saunas see üles kasvas. Nüüd on ta noor kena tüdruk, ja see on ka kõik, mida teab Hinti. Kes oli tüdruku isa, kellel seda asja pärida, kui vana Kirsti sellest ei tahagi kõnelda.

Taevake, võib olla, et Kirsti seda isegi ei tea, et seda ei tea keegi, võib-olla et see nimi ei tulnud ka surma puhul üle Gerda ema huulte.

Mu tee viis mind nüüd üsna sageli Oruoja sauna.

See oli pisike vilets majake.

«Eks seda minu jaoks jätku,» ütles Kirsti. «Kauaks mind enam siin ilmas! Gerda jääb issanda hooleks, küllap tema hoolitseb ka vaeslaste eest.»

Nõnda ütles see vana inimene, kes käis juba toetudes kepile ja kelle rinnad olid änges. Ta juus oli lumivalge, selge hõbe, ja ta ahtake, lahja nägu oli täis küntud sügavaid kortse. Ometi suutsid ta soonilised ja haprad sõrmed teha pisikese eluhoone sisemuse armsaks, korralikuks, nii et selles oli hubane viibida.

Olles üksi, tundsin piinavat igatsust Gerda järele: ta ei läinud mul viivukski meelest. Ka vastu võttes metsatöid, mõtlesin tema peale. Ta oli naelutatud mu ajju.

«Aga mis see on, mis on sellel kõigel mõtet?» küsisin eneselt. «Miks rikun selle tüdruku rahu? Igatahes annan talle sageli mõista küllalt selgesti, kuidas teda igatsen.»

Ka Gerda kohta leidsin, et minu külaskäik talle on suuresti ihaldatav. Ta silmades kajastus iseäraline helk, kogu ta liikumine omandas haruldase kerguse, ta häälest kuuldus hõiset.

Püüdsin vahel olla ükskõikne, aga ometi ei läinud see mul korda.

«Milleks kujuneb meie vahekord?» seda küsisin eneselt. Tundsin, et mu vastupanujõud järjest jääb nõrgemaks, et mu mõistuse häält tõrjutakse kõrvale ja tõuseb suuremaks iha selle tüdruku järele.

Seni olin suutnud tagasi hoiduda. Aga kas suudan lõpuni?

Kas tabab seda armast last viimaks ta ema saatus? Lükkan ehk mina ta sellele teele?

Ilmad olid juba kevadised, olgugi et öökülmad takistasid lumesulamist. Vahetevahel paistis päike eredalt, ja juba tuli lume alt välja üksikuid kõrgendikke. Õhtud olid haruldaselt ilusad. Kogu läänetaevas leegitses kaua nagu elus tulemeri.

Ma polnud kolm päeva käinud Oruojal, sest kõige jõuga püüdsin tagasi tõmbuda. Täna vaevas aga südant niisugune sund, et tahes või tahtmata sammusin sinnapoole.

Puude all oli juba pisut hämar, kuid lääs hõõgus kulda läbi raagus puie.

Üle võhma viivalt jalgrajalt vaadates nägin, kuidas keegi mees tuli saunast ja läks kiirel sammul teed mööda Viieristi poole. Arvasin teda tundvat. See oli Koimetsa Karl.

Minu hing kargas äkitselt täis tulist viha. Seisatasin. Ei suutnud, ei tahtnudki edasi astuda sammu. Oli tundmus, nagu oleks mu käest äkitselt ära kistud mingi väärtuslik varandus, mida ma oleksin tahtnud hoida kõigest hingest. Sain aru, et olen ninapidi veetud, aga ometi ei teadnud seda, kelle poolt.

Kuid tagasi ei suutnud ma minna. Nii seisin tüki aega võhmal ega pannud isegi seda tähele, et vilu tuul kiskus mu silmad vesiseks.

Lõpuks läksin siiski sauna poole. Ma õieti ei tahtnudki kokku saada Gerdaga, tahtsin ainult mõne sõna kõnelda Kirstiga. Vanale Hintile teeb jooksva jalus kanget valu. Kas Kirstil poleks vahest mingit abinõu selle vastu?

Gerda oli üksi toas.

«Kas vanaema polegi kodus?» küsisin.

«Ei.»

Nii siis: nemad olid kahekesi.

Ma seisin püsti ukse juures. Ta ei palunud mind istuda. Ta ei vaadanud mu poole.

Mul oli käsi lingi küljes, aga ometi oli mu käsi nõrk ukse avamiseks.

«Teil oli keegi külaline?»

Püüdsin anda häälele ükskõikset tooni.

Ja Gerda ei lausunud sõnagi.

«Ma vist tundsin, kes see oli. Võib-olla tuleb ta tagasi. Te olete ju üksi. Ma ehk eksitan.»

Tüdruku silmad tulid täis vett. Ta peitis oma palge rutuga käte taha.

Astusin ta juurde ja tõmbasin tal käed silme eest. Ta põski mööda veeresid pisarad.

«Mis teil — mis sul on, Gerda? Sa nutad. Miks sa nutad? Tegin ma sulle haiget? Ütle!»

«Ei.»

«Mis sul siis on? Usalda mind! Kõnele ometi! Kas see, kes siit läks, tegi sulle haiget?»

«Ta lõi mind.»

«Lõi? Lõi sind? Ta lõi!» kisendasin ma. «Miks ta sind lõi? Tema julges seda. Gerda, ütle mulle, kuidas ta seda julges?»

«Ma käskisin tal välja minna.»

Haarasin Gerda sülle, suudlesin teda tormiselt. Vaatasin ta silmi ja naeratasin.

«Gerda, ära nuta, ära nuta! Seda ei pea enam juhtuma. Tead, Gerda, mina armastan sind, mina ei või elada sinuta. Gerda, ma võtan su naiseks. Gerda, tuled sa mulle? Gerda, armastad ka sina mind? Ütle seda, Gerda, ütle!»

Gerda ei kõnelnud, aga seda polnud vajagi. Ta silmis leegitses õnn, ta näol lehvis rõõm. Ta ihu õhkus kuumust ja ta värises nagu linnupoeg.

Oli tundmus, et olen astunud kindlale pinnale.

Kõndides koju, oli mu süda õnnest nii suur, et hästi ei mahtunud rindu. Uskusin end olevat kõige õnnelikuma inimese ja uskusin, et see õnn vältab mu elu otsani.

Kodu väraval peatusin. Vahelt puutüvede paistis õhtutaeva ahtake palanguviir. Eemalt kuusikust kostis kohinat ja alt soo poolt nagu vee sulinatki. Küllap juba otsisid veed lume all endile teed.

Aga oodake veel, oodake, tuleb varsti kevad. Küllap ehib end maapind edevalt, küllap tulevad linnud rõõmuhõisetega.

Aga mis minul asja selle kõigega, sest minul ongi kevad!

Ja kitsas viir õhtutaevas kustus, ning laskus maha kevadine öö.

5

Kevade liginedes muutusid tööd kiireks, nii et pidin sageli viibima tööliste juures terved päevad.

«Töö läheb nüüd hulga hoogsamalt,» kõneles Enn. «Oli paar sula ja need rõhusid lume maha. Aga kui kestavad edasi külmad ööd, siis sulab see tänavu küll jaanipäevani.»

Hommikust õhtuni kuuldus metsas sae sahinat, kirvelööke, hõiskeid, pahandusi, vandeid.

Mets kees ja kihas inimestest.

Kogu ümberkaudsed külad olid hobustega väljas materjale vedamas teesihile.

Kõik see nõudis päeva läbi niipalju korraldamist, et ma mõnel õhtul, nii kahju kui mul oligi, ei saanud minna Oruojale. Oleksin meeleldi näinud, et Gerda oleks vahel astunud ka minu poole. Tema aga ei teinud seda, tähendas iga kord, vanaema olevat väga hädine. Siiamaale olnud ta ikka veel kaunis käbe, aga nüüd lõppevat silmanähes.

Ühel õhtul viimaks, kui tõmbasin hinge kibeda tööpäeva järel, jooksis Gerda meile. Aga teda nähes ei saanud ma rõõmustada, palju enam ehmusin, sest neiu oli väga ärritatud.

«Kas tuled täna õhtul meile?» küsis ta hoopis aralt, sosinal.

«Aga sa oled ju nüüd siin.»

«Ei. Vanaemal on väga paha. Ta tahaks sind näha.»

«Kas ta teab?»

Gerda lõi silmad maha ja vastas nagu tunnistades rasket süüdi:

«Jah. Ma kõnelesin.»

«Kui kena sinust. Mis ta ütles?»

«Vanaemal oli väga hea meel.»

Haarasin ta ümbert kinni ja suudlesin.

«Vanaema on hea. Küllap ta saab jälle terveks.»

«Ei tea. Ta ütles, et tal on täna väga paha.»

«Lähme siis!»

Otse joostes käisime selle kilomeetri.

Aga ometi olime jäänud hiljaks.

«Ta vist magab,» sosistas Gerda. Meie olime tasa, nii et kuuldus vaevalt hingamist. Aga mul oli ometi tundmus, nagu oleks toas lehvinud surm ja mulle vastu palet käinud ta tiibade külma tuuleõhku.

Mu süda läks rahutuks.

«Kas ta magab?» sosistasin Gerdale. «Kuulata!» Gerda astus tasa, tasa vanakese voodi ette. Kuulatas, kummardus.

«Vanaema!» tuli kiljatus ta suust.

Ma mõistsin, mis see tähendab.

Süütasin lambi ja astusin voodi juurde.

Seal lamas Kirsti, just nagu uinunud rahulikku unne. Gerda oli kummuli ta lahjal rinnal ja nuuksus.

Märkasin: Kirsti oli endale selga pannud uued riided, uue lumivalge särgi. Ta nägu oli valge kui pleekinud kont, lõug ulatus kaugele ette, paled vajunud sügavasti lohku. Silmad olid kinni, suu pisut-pisut avali.

Võib olla, et lahkuski elu temast unes.

«Kuule, Gerda,» ütlesin, pannes kätt neiu õlale. «Ära nuta! Kas sa ei näe siis, et vanaema magab!»

Gerda tõstis silmad. Neist paistis ehmatust, hirmu.

Siis ta langes uuesti kummuli ja hüüdis ahastuses:

«Ei. Ta on surnud! Kuhu jään nüüd mina?»

«Gerda, kas ei ole mina siin? Jäta juba nutt!»

Kuivatasin ta silmi, mis ikka uuesti täitusid pisaratega. Aegamisi juhtisin jutu nende asjade, toimetuste ja talituste peale, mida nüüd tuleb ette võtta. Ei või ta ometi päevade kaupa istuda koolja juures ja nutta. Kui vanaema seda näeks, siis kurvastaks see teda. Tema lahkus vist rõõmuga, sest ta teadis oma lapse edaspidist käekäiku.

Minu lohutussõnad avaldasid mõju. Gerda sai oma rahu tagasi ja võttis osa mu arutustest. Kõigepealt tuleks kutsuda Kandle saunast saunanaine, kes peseks ja riietaks surnu. Ja matused ärgu tehku Gerdale mingit muret, sest mina hoolitsen nende eest. Palkan mõned

hobused, tuleb kolm, neli töömeest, vana Hinti vahest ka, ja me toimetame vanakese ilusti mulda.

Nõnda see sündiski.

Niisuguse vana inimese surm on nagu õige väike ilmamuutus. Sellest kõneldakse paar sõna, ja siis ongi ta unustatud.

Oli Enn lugenud paar salmi, haud aetud kinni, lõid mehed sirgeks, tõmbasid kasukad üle ja panid piibud suitsema. Nende töö oli tehtud.

Gerda oli põlvili värske kalmu kõrval, millest tõusis tuttavat värske kollase liiva lõhna.

Vajusin mõttesse. Kui siiamaale meie vahekord oli meie eneste teada, siis tõid matused sellesse muutuse. Sest võis ju igamees aru saada, et võhivõõras inimene ei tule ilmaaegu hoolitsema niisuguse vanainimese eest. Ega ta minu abitagi oleks jäänud maa peale, küllap vald oleks matnud ikkagi. Pealegi tõendas mu hellus ja õrnus Gerda vastu, et neiu seisab mulle ligemal kui seda nõuab lihtne ligimesearmastus.

Muret tegi mulle, kuhu jääb nüüd Gerda, sest meie laulatuseni kulub ikka veel tükk aega.

Tulles koju, tegin sellest Gerdaga juttu. Ta vaatas imestades mulle otsa.

«Kuhu ma jään? Kas ma siis enam ei või Oruojal elada?»

«Miks ei või,» vastasin, «aga ma arvan, sul on seal üksi igav.»

«Oh ei. Ma ootan sind. Sa tuled ju mind sageli vaatama.»

«Muidugi tulen, aga alati ei saa ma ometi olla sinu juures. Kuidas sa nüüd öösiti üksi oled? Võib-olla kardadki.»

«Keda?»

«Noh, vanaema suri, ja sa oled alles nii noor.»

Ta puhkes naerma:

«Vanaema ei kartnud ma elus, sest ta oli kõige parem inimene. Ka nüüd ei karda ma teda põrmugi. Sa ei teagi. Ma magasin tema juures, kui ta oli surnud. Ma ei tundnud vähematki kartust. Meil ei olnud kedagi teist.»

Tähendasin selle peale:

«Ma arvasin, sa tahad ehk minna linna ja elada seal kuni pulmadeni.»

«Ei, ma jään siia. Nüüd tuleb varsti kevad, ja siis on siin ometi nii ilus. Ööd jäävad lühikeseks, ei ole mul sugugi igav. Kui sa siit ära lähed, siis tulen sinuga ühes.»

«Hea küll, olgu nii. Aga ma tulen sind vaatama igal õhtul. Ka hommikuti, minnes töö juurde, jooksen sinu poolt läbi. Kui peaks juhtuma, et ma ei tule, siis ära ole rahutu. Siis ajab töö mind nii taga, et ei saa mahti. Tööd tuleb päev-päevalt ikka rohkem.»

«Kui hea sa oled,» tähendas Gerda ja vaatas ootavalt ning ihaldavalt oma suurte, selgete silmadega mulle otsa.

Kohusetäitmine ja armastus — need tõepoolest ei sünni kuidagi kokku. Kuidas see oleks olnud meeltmööda, kui mul oleks olnud rohkem vabu tunde. Aga kogu pikad päevad ei lasknud töö mind jalga tõsta eemale ja õhtuti oli tegemist kodus: õiendada arveid, võtta uusi töölisi, arutada Ennuga. Kui vabaks sain, oli ehavalge juba kustunud taevarannalt. Kuid ikkagi läksin veel välja ja veetsin tunni või paar Gerda pool.

Ta sai aru mu seisukorrast ja leppis sellega

Ka hommikuti tegin ringi ja läksin Oruojalt läbi. Vahel tuli ta mulle vastu, siis läksime ühes sauna juurde, vestlesime seal viivukese, ja ma ruttasin edasi.

Nii kulus nädalat paar. Juba muutusid ilmad, öökülmad andsid järele ja paar ööd oli ilm õige haudjas.

«Kui tänavu peaks minema äkitselt,» kõnelesid töömehed, «küllap siis tuleb vett!»

«Kui ilmad äkitselt muutuvad ja öökülmad järele annavad,» kõneles vana Hinti, «oi, oi, siis alles tuleb vett! Pole nii rohket lund palju minugi silmad näind.»

Aga mis oli minul asja veega? Kevadised veed, need lähevad ruttu, ja siis tuleb ilus aeg, eriti minule.

See oli ühel hommikul, mäletan hästi, oli reedene päev, kui läksin õige vara, peaaegu pimeda kamul Oruoja poole. Jõudes võhmale, lõin seisatama, sest sauna juurest ei näinud ma tulevat Gerdat. Ometi oli ta viimastel päevadel ilmunud igal hommikul.

Peatusin ainult pilgu, siis ruttasin sauna juurde.

Uks oli küll kinni, aga mitte seestpoolt riivis. Nii siis on Gerda juba käinud väljas.

Läksin tuppa. Teda ei olnud seal. Voodis oli küll magatud, aga temast ei jälgegi. Tulin välja, aga igal pool vaikus. Kus ta on? Hüüdsin. Mu hääl oli imelik, nagu õudne. Keegi ei vastanud. Teeb ta nalja? On ta enese kuhugi peitnud? Tuleb ta äkitselt kuskilt mulle naerdes vastu? Ootasin, ootasin. Aga kui ei mallanud enam oodata, hüüdsin, hüüdsin, hüüdsin. Ei kihku ega kahku. Vist on ta läinud kodust ära. Aga kuhu? Õhtul ta ei kõnelnud sellest sõnagi. Ja nii vara? Miks ta siis mind ei oodanud? Ta teadis ju, et tulen. Ja mis kiiret tal võis olla? Ei mingit.

«Vasta ometi, Gerda! Kus sa oled?»

Kogu ümbrus jäi vaikseks, ja väike maja oli elutu nagu haud.

Süda täis kahklust ja hirmu, lahkusin sealt.

Mu rahu oli kadunud. Töö juures viibisin segaduses, nii et seda märgati. Kuidas oleksin tahtnud sellest kõnelda, aga kellele? Ei olnud ühtki inimest.

Äkki tõusis mu silme ette nagu läbi une: tool oli toas ümber lükatud, laud akna alt kistud eemale. Kuidas nii? Uks oli lahti, aga ometi pani Gerda selle alati lukku, kui kodust läks ära. Mis see siis on? Teda ei olnud kodus, aga kodust ta ära ka ei läinud. Kus ta siis on? Kes lükkas ümber tooli, kes kiskus akna alt laua põrandale? Tema seda ei teinud. Tema seadis majariistad alati oma kohtadele.

Jõudis lõuna. Andsin Ennule tarvilikud juhatused, tähendades, et pean tingimata ära minema tunniks, paariks.

Niipea kui jõudsin välja töörahva vaatepiirist, pistsin jooksu ja jooksin ühe hooga Oruojale.

Ja siin — kõik vaikne, tühi nagu hommikul.

Hüüdsin, kisendasin, aga keegi ei vastanud. Nüüd oli mul selge, et teda ei ole, et ta ei ole olnud siin hommikust saadik.

Kas ta läks ära, kas ta jättis minu maha, kas ta ei armasta mind? Surusin hambad kokku, vajutasin käed rusikasse, nii et sõrmeküüned tungisid lihha.

«Ah, nii sa tegid minuga!»

...aga öösi oli vesi tõusnud, nii et uputas juba Viieristi saunu.

Aga siis kerkis tema nägu mu silmade ette ja ma hüüdsin: «Nii ei võinud sa mitte teha. Ma tean, sa armastad mind. Kuhu sa iial läksid, ma tulen sulle järele, ma tulen, seda pead sa nägema. Ma ei suuda elada sinuta.»

Peast segasena käisin edasi-tagasi, sisse-välja, istusin, mõtlesin — olin inimene, kes kaotanud igasuguse otsustamisvõime.

Ilma et oleksin tähelegi pannud, oli jõudnud õhtu.

«Siin teda ei ole, siia ta ei tule, mis teen siis minagi siin!»

Tõusin üles. Töörahva juurde ei maksnud enam minna. Läksin koju.

Vana Hinti sai minust kohe aru.

«Mis teil on? Teil pole ju nägu peas!» söandas ta küsida tüki aja pärast.

Kõnelesin talle, mis juhtunud.

Ilma et ta oleks lausunud sõnagi, haaras seinalt püssi.

«Kuhu te lähete?»

«Ah, niisama. Võib-olla on tüdruk nüüd juba tulnud koju.»

Olin üksi ja ootasin vanamehe tagasitulekut.

Ta tuli hoopis hilja.

Seletas, et Gerdat ei ole kuskil nähtud. Aga küllap ta tuleb hommikuks koju, lisas rahustuseks.

Püüdsin rahustuda, aga see ei läinud mul korda. Võtsin püssi ja läksin välja. Uues lootuses ruttasin Oruojale.

Aga teda ei olnud.

Kogu öö istusin, ootasin. Vahel arvasin kuulvat samme, vahel nagu oleks keegi lahti tõmmanud ukse.

Aga kedagi ei tulnud. See oli vist tuul, mis sahistas pilliroo-lemmetes, võib-olla jooksid hiired, aga võib olla, et arvasin sammudeks oma südamelööke.

Kedagi ei tulnud.

Jõudis hommik.

Siin on midagi juhtunud, mida ma ei mõista. Kuhugi ta ei võinud minna, ilma et oleks sellest mulle kõnelnud. Ma pean midagi tegema, midagi ette võtma. Ma pean — niiviisi oodata ei tohi.

Läksin koju ja kõnelesin sellest Hintile.

«Minu mõistus ei võta seda kinni,» tähendas vanamees. «Kuhu ta võis minna?»

«Teda tuleb otsida.»

«Ehk ootaksime veel.»

«Ei, ei,» kisendasin. «Kui ta oleks kuhugi kaugemale läinud, kauemaks ajaks, siis oleks ta sellest minule kõnelnud. Sa mine räägi talitajale, et inimene on kadunud. Ma käsutan töömehed otsimisele. Kogu vald tuleb ajada välja.»

Otsisime, otsisime, aga kust otsid sa inimest? Ei suutnud mina ega keegi teine näidata kohta, kust otsida. Saatsin mehe Saastna alevisse pärima, kas ta ei ole seal sugulaste juures. Ka seal ei olnud teda. Saatsin teise mehe Koimetsa Karli poole ääri-veeri küsima — jälle asjata.

Otsiti päev, otsiti teine, otsiti kolmas, aga kõigel sellel polnud mingit tagajärge.

Kuidas kirjeldan päevi, mis tulid selle järel! Mul ei olnud rahu päeval ega und öösi. Õõd läbi mõtlesin: kuhu võis ta minna? Käisin ja liikusin nagu haige, ei kuulnud küsimusi, ei osanud korraldada, sest mul oli meeles ainult Gerda. Nägin enda ees ta nägu, aga see vaatas hoopis kurvalt, otse appikutsuvalt. Arvasin vahel, et kuulen ta häält, ent see muidugi osutus kõrvade petteks.

Raskus lasus mu ihul, mu hingel, ja keegi ei suutnud mind sellest vabastada silmapilgukski.

Võib-olla lõi ta kahtlema mu armastuses, võib-olla tõusis tal ema kurb saatus nii elavalt silme ette, et ajas ta meeleheitele. Ta tegi enesele otsa.

Ei, ei, ei! Ta ei võinud kuidagi kahelda mu armastuses, sest selleks ei olnud mingit põhjust.

Sageli, küll hommikuti, küll õhtuti, isegi südaöösi jooksin Oruojale, aga ikka oli saun tühi.

6

Paar viimast päeva paistis päike palavalt. Lumi nagu pühiti võhmastelt. Metsa all oli see veel küllalt sügav, aga vedu oli ometi võimatu. Hobused vajusid üle selja lumme, ka talveteed ei kandnud. Jõudsid koormaga

kohale, siis olid loomad märjad, aurasid ja nende sapsud värisesid.

«See ei ole kellegi kuradi töö,» kirusid isekeskis veomehed: «Katkesta iseennast ja looma!»

Hommikul välja astudes olid korraga keset tihedat auru. Tundus, nagu oleksid hingates sisse tõmmanud selget vett.

Ainult mõned üksikud olid tulnud hobusega tööle. Nad vedasid talvel teesihile väljaveetud liipripakke kohale.

Läksin teetammi mööda. Eemal voogas Viieristi soo. Kogu see lai väli oli muutunud lühikese aja vältel lahvemereks. Võhmad ja kätikud paistsid sellest hallist sogasest massist valgete saartena.

Enn tuli mulle vastu.

«Tänavu aasta läheb järsku. Kui Oruoja veel lahti ei lähe või sinna rüsi koguneb ette, tõuseb vesi soos küll kõrgeks.»

«Arvad sa, et ulatub raudteetammini?»

«Ei või teada, kuidas ilmad edasi kestavad. Igatahes on lund metsas veel küllalt.»

«Kardad, et vesi tammi võiks rikkuda?»

«Seda vist mitte. On ju kaitsevall ees. Aga kui ta peaks valli ära uhtuma, siis võib ta minna ka tammile kardetavaks. Parem oleks seda silmas pidada.»

«Ah, nii sa arvad! Kui see peaks olema vajaline, võiks ööseks paar meest jääda vahti.»

«Seda oleks küll tarvis. Kes teab, mis kõik võib juhtuda.»

«Mis sa sellega mõtled?»

«Ah, niisama. Eks ole ka inimesi, kes uue tee vastu vaenulised. Olla kuuldud ähvardusi.»

«Kelle poolt?»

«Ah, tühja nüüd! Töömehed kõnelesid isekeskis: Koimetsa vanamees ütelnud: «Pole te veel sõitnud seda teed! Sõitke enne ja suurustage siis!» Aga see on nii selle koristamata suuga vanainimese jutt.»

Ilm oli päeva läbi haudjas. Kaskede raagus okstel rippusid tilkade pärlid. Lumi oli pehme kui vaht.

Õhtu eel hakkas udutama. Peagi muutus udu hoogsaks sajuks. Kogu ilm oli pisarsilmil.

Panin paar noormeest valli vahtima. Ei tarvitse ju ööd läbi seal juures olla, seletasin. Võivad teha eemale laande kuuskede alla tule, hea küll, kui käivad ajuti vaatamas, kas vesi ei söö mõnest kohast valli läbi. Aga loodetavasti pole midagi karta.

Mu süda oli väga rahutu ja raske. Ei tarvitse nimetada, et Gerda polnud mu meelest veel ununud. Kogu need päevad kurnasid mind nii, et läksin nagu aastate kaupa vanemaks. Olgugi et olin kaotanud lootused tema ilmumise kohta, unustanud polnud ma teda siiski. Salahirmuga ootasin teadet, et kuskilt on leitud ta inetuks muutunud laip.

Aga ka see rõske ilm mõjus masendavalt.

Vana Hinti ei olnud kodus. Istusin pisut, aga üksindus rõhus mind nii, et ei suutnud püsida toas.

Ilma et oleksin olnud teadlik, astusin edasi ja nägin enese ees kõrget raudteetammi. Oli pime, mitte sügisene öö, aga hall, vesine, rõske kevadine öö.

Astusin tammile.

Pisut eemal oli vall.

Nägin, et keegi valli peal kummardus; tõusis üles ja kadus sealsamas jälle valli taha. Mõtlesin olevat töömehed, keda panin õhtul vahti. Mis nad seal teevad? Kas vesi ähvardab valli? Kas nad kindlustavad seda? Tahtsin juba hüüda, kuid jätsin selle. Astusin tammilt maha ja läksin valli poole.

Nüüd nägin, ja veri kargas mulle pähe. Seal töötas mees kiiresti. Ta kaevas läbi valli. Vastu valli käivast lahveveest ei paistnud välja ühtki mätast ega küngast.

Piiritu viha paiskus mu hinge.

Ilma et oleksin pidanud pikemalt aru, hiilisin kurjategija juurde seljatagant. Ta oli niivõrd tööõhinas, et sugugi ei kuulnud mu samme. Juurde jõudes andsin talle seljatagant tugeva hoobi, nii et ta lendas otse vette. Kohe haarasin ta labida ja kisendasin: «Kurjategija, ma löön su pea lõhki.»

Mõistagi, et otseti langemine tegi ta segaseks. Aga ta ajas enese ruttu püsti ja usun: ta oleks karanud mu kallale. Kuid ülestõstetud raske raudlabidas peletas temast selle mõtte.

«Ah sina! Tunnen sind! Nägin sind juba kord kuskil peol. Noh, selle teo eest pead juba vastust andma ja saama teenitud palga!»

Sel ööl kargas tuul päris lõunasse ja see pühkis lume nagu käega metsadest. Alaliselt seisid mehed vallil, sest soo muutus järveks ja lained laksusid vastu valli. Katsusime rüsi purustada Oruojas, aga see polnud sugugi nii hõlpus.

Ühel hommikul viibisin ise töömeestega vallil.

Oli juba valge.

Enn astus mu juurde ja näitas käega Palupere laane poole:

«Näete, härra, mehed tulevad ja kannavad midagi vist õige rasket.»

«Ma näen selgesti — justkui inimene,» tähendas üks töömeestest.

«Inimene neh! Kes seda nüüd ei näe?»

Läksime meestele vastu.

Nad kandsid jõuetut, vist minestuses olevat naisterahvast. Ta riided olid kärisenud, koos mudaga, ta juuksed segamini, vanunud tompudeks.

See oli Gerda.

«Meie päästsime ta Koimetsa hurtsikust. Tulime teed mööda, aga öösi oli vesi tõusnud, nii et uputas juba Viieristi saunu. Koimetsa vanamees kandis toast välja asju. «Meie võiksime sind pisut aidata,» tähendasime talle, «aga see on ometi tühi töö. Vesi alaneb pea, sest täna purustatakse Oruoja rüsi dünamiidiga.»

Vanamees vaatas vihaselt meile otsa. Sellepeale ütles ta: «Mis teil mind vaja aidata, minge aga oma teed! Saan läbi ilma teieta.»

Aga siis kuuldus meie kõrvu inimese hääl, hoopis nõrk, jõuetu hääl. See oli nagu appihüüd. Kuulatasime. Hüüd ei kordunud.

«Minge aga oma teed,» kõneles vanamees vihaselt. «Minul ei ole teie abi tarvis.»

«Aga mis hääl see oli? See tuli saunast?»

«Teie omad kõrvad löövad pilli,» irvitas vanamees.

Võib ju olla.

Aga jälle kordus nõrk hüüd. See tuli saunast. Ruttu läksime tuppa. Vesi oli põrandal.

Hüüdsime, põrutasime. Eksitust ei võinud olla, meie kuulsime kõik.

Kiskusime lahti ukse, mille taga oli tugev puutelg. Ja leidsime poolminestanud naisterahva.»

Samal päeval läks korda purustada rüsi, vesi pääsis vabalt voolama, õhtul paistis Viieristi soost juba künkaid ning mulluse kulu latvu.

Kui Gerda pisut oli toibunud, jutustas ta mulle oma elamusist.

Õhtul peale minu äraminekut, võib-olla tund või poolteist, koputatud sauna uksele. Gerda arvanud mind tagasi tulevat ja avanud. Sisse tunginud Koimetsa Karl.

«Miks sa ehmud,» kõnelnud Karl, «sa peaksid ometi teadma, et ainult mina sind armastan? Sina mõtled tema peale, aga tema teeb sinu õnnetuks. Kui tee valmis saab, läheb ta siit minema, aga sind ei võta ta enesega mitte ühes.»

Mõistagi, et niisugune jutt ei suutnud mingit mõju avaldada südamele, mis täis armastust. Kui Gerda teda käskinud välja minna, ütelnud sissetungija: «Näha on, et ma pean sind sellest tõvest arstima. Loodan, et pikapeale paraned.»

Enne kui Gerda midagi saanud mõtelda, heitnud kurjategija talle rätiku pähe, sidunud kinni ta käed ning suu ja lausunud siis:

«Ole nüüd rahul ja kuula minu sõna! Ma ei tee sulle mingit viga. Kui sa aga püüad kisendada või vastu panna, siis võin sinu ka surmata. Sa pead seda teadma, et sa ei saa kellegi muu kui minu naiseks.»

Gerda ei ole hoolinud ta ähvardusist ja siis löönud see nurjatu nõdrale tütarlapsele raskeid hoope. Ja tal läinud korda sundida tütarlast minema Koimetsa sauna. Seal päästetud valla tüdruku käed ja heidetud ta pimedasse kambrisse.

«Siin viibid sa niikaua, kuni unustad selle mehe, kes tuli mulle ette teele ja ajas paari pilguga segi su mõistuse. Ja kui sa ei püsi vaikselt, siis pean uuesti kinni siduma su käed ning suu.»

Nädalat kolm elanud Gerda pimedas niiskes kambris. Kui ta sealt päästeti, oli ta lõppenud otsa, ta paled olid vajunud auku, isegi silmad kaotanud sametiläike.

Aga ta paranes ruttu, sest teda oli ravitsemas kaks vägevaimat arsti: armastus ja kevad. Varsti sai ta minu naiseks, ja õnnelikuna ma jätkasin oma tööd.

Nelipühi esimesel päeval sõitis vedur paari vaguniga läbi Palupere laane. Kogu ümberkaudsed külad olid tulnud vaatama rongi saabumist. Päev kujunes täielikuks peopäevaks mulle ja teistele. Ka vanas Hintis kargas leegitsema uus elusäde. Ta ei püsinud raasugi paigal, kibeles ja sõnas: «Näe hullu, ei mina oleks uskund! Ja kui selgesti see vile siia kostab, justkui oma toa tagant. Kui nii jääb, küllap minagi teen paganaga reisi Tallinna. Eks näe siis, mis sellest välja tuleb.»

Ja vanamehe nägu kiskus heameelenaerule.

KOLM LAIPA LUMISEL VÄLJAL

1

Kuidas oli siin küll muutunud kahekümne-aastase äraoleku ajal!

Esku mäletas hästigi endist ümbrust, aga nüüd ei tunne äragi. Just nagu oleksid sattunud mõnele võõrale rajale. Eks olnud Kangrusseljal sellal ainult madal kasevõsastik, mis ei ulatunud üle mehe pea. Aga nüüd! Uhke kasemets, kus puie valgekoorelised tüved seisavad tihedasti nagu templi marmorsambad. Nende pikad painduvad ladvad kõiguvad mõnusasti tuulehoos. Maapinnal, kuhu ei pääsegi päikesekiired, lõhnab huumuserikas muld. Ta mäletab aegu, kus käis Rebaste soos korjamas jõhvikaid. Siis vajus sageli põlvini porri. Ainult mõnel pool olid kätikute kühmad, kus võhmastel kasvasid porsad, sinikad ja mustikad. Nüüd oli see soo muudetud laudsiledaks heinamaaks ja põlluks. Timut ja hiirehernes ulatus mehe vööni ja lihav kaer lainetas nagu tugeva tuulega merepind. Ei olnud ka teed ning jalgrajad endised. Madalmaalt olid läbi aetud kiviteed ja nende kõrval olevais kraaves ei pilkunud maagevettki.

Ainult Savi põlluteel kasvav kirikukella-kujuline vana kärelõheline mänd oli endine; elav tunnistaja: see on sinu kodu.

Esku kõndis, vaatles ja imestas.

Ikka tuli kõik nii selgesti talle ette, nagu oleks see olnud alles eile.

See oli ometi kakskümmend aastat tagasi maikuu

17. päeva õhtul kella viie paiku, kui karjapoiss jooksis hingeldades ta juurde põllule: «Tule ruttu koju, isa tahab sind näha!»

Ohjad viskas Esku äkke ees oleva hobuse seljale ja jooksis koju. Kogu pere oli kogunenud surija voodi ümber ja kõik vaatasid ainiti voodis lamaja vanamehe tuhakarvalisse näkku. Ainult vana naisterahvas sirutas käed ja kohendas patja lamaja pea all.

Aga surija tundis Eskut, haaras kinni ta käest ja tundus nagu nõrka surumistki. Kuid sõnad ei suutnud tulla enam üle keele, olgugi et huuled liikusid, püüdes teha sõnu.

Ja selsamal õhtul kustuski suure Verihurma talu ja telliskivitehase omaniku Jaan Verihurma elu.

Peremehe surm tõi tallu kibedaid talitusi ja kiskus ära igapäevase töö juurest pea kõikide käed. Oli ju iseenesestki arusaadav, et Jaan Verihurm pidi maetama ta au kohaselt ja alles suurte matuste möödudes võidi tagasi tulla hariliku talutöö ja talituste juurde.

Aga juba ennemalt tõusis naabrite juures küsimus: kuidas nüüd hakkavad elama need kaks venda? Kas noorem vend Esku mahub elama vanema venna Hermi kõrvale. Eks olnud see ju igaühel teada, et need vennad läksid oma iseloomude poolest sootuks lahku. Juba poisikesest peast tunti Hermi hooplevana, ninakana, kes väga hästi oskas seda hinnata, et ta on suure Verihurma talu ja telliskivitehase peremehe poeg. See tegi talle alati rõõmu, kui leidis juhust, kus võis oma üleolekut ja kõrki meelt teistele teha nähtavaks. Need iseloomujooned ei lasknud talle läheneda kasvuvendi ja ta ei tundnud sellest ka mingit puudust, kui jäi üksi.

Verihurma peremees pidas oma vanemast pojast eriti lugu. Ta leidis temas Verihurma põliseid jooni, sest eks olnud temagi oma tugeva iseloomuga teinud tühisest kohast selle, mis ta praegu oli. Viimastel aegadel oligi töö ja talituste juhtimine vanema poja õlul, sest hädine tervis ei lubanud vana peremeest kuskilt kinni haarata hoogsalt. Ja ta harjunud silm nägi seda väga hästi, et ta poeg kõigega valmis saab sugugi mitte halvemini: vali ja sünge oli ta töörahva vastu ja enesele ta ka sugugi armu ei andnud. Vanamehele tegi see isegi elu

lõpupäevil rõõmu: niisuguse inimese kätte võib ometi julgesti usaldada kogu elutöö.

Noorem vend Esku oli loomu poolest oma venna täieline vastand. Olgugi meele poolest küllalt äkildane, aga see läks ruttu mööda nagu tuulekeerd suvel maanteel, kus ta üles keerutab tolmu. Sellejärel langes ta meeleolu ruttu nukraks ja vahel tulid talle otse pisarad silmi. Aga see oli ometi häbiks, nii et ta neid isegi varjas teiste pilkude eest. Ta jäi vahetevahel seisma, ta pilk viibis kuskil eemal ja kui teda hüüdega välja kisti mõtteist, siis ehmatas isegi. Näis, et ta eksis kuskil kaugel. Isa ei olnud temaga rahul, tegi talle ta loiduse pärast etteheiteid. Aga palju suuremat muret kandis ta südames, sest kuidas küll niisugune inimene ilmas läbi saab. Ta käis aastaid ringi mõttega: lõikaks õige Verihurma maade küljest ära tüki ja annaks selle Eskule. Tehku peale maja, harigu siis omi maalappe ja mõtelgu sealjuures, niipalju kui tahab. Igapäevast leiba saab ikkagi. Ta käis ringi selle mõttega aastaid, aga täide jäi seegi viimata. Kuidas sa lõikad ära Verihurma maade küljest tüki, see oleks just, nagu lahastaksid elusat ihu.

Kas mahuvad need kaks venda üheskoos Verihurma tallu — see küsimus kerkis peale Verihurma peremehe matuseid sealgi pea päevakorrale.

Seal pole ometi midagi imestada, kui nüüd Herm täie hooga võttis peremehe kohused ja ülesanded oma õlale. Oli ju nii mõndagi, mida ta just isa pärast selle elusoleku ajal sallis. Aga nüüd — nüüd tahtis ta ette võtta mitmesuguseid muutusi ja ümberkorraldusi. Kõige pealt tahtis ta telliskivitehast tublisti suurendada.

«Kuule,» ütles ta nooremale vennale, «mina panen sinu telliskivitehases järelevaatajaks. Ma tean väga hästi — need inimesed on seal esimesed päevavargad. Sina oled nende juures ja valvad selle üle, et nad tööd teeksid nii, kuidas peab tegema. Sa pead olema vali ja sõimusõnadega ei maksa olla kokkuhoidlik, sest nad on seal koos mitmest ilmakaarest. Sa teed muidugi ise ka ühes tööd, sest kuidas see sünnikski noorel mehel vahtida.»

Sellest sai küll iga eemalolija aru: Esku jääb Hermile sulaseks ja ega see mees sellest põlvest pääse elu

jooksul. Kui imelik: ühe isa pojad ja üks nüüd rikas peremees ja teine sulane. Kas see poleks Eskul ometi parem, kui ta võtaks välja oma osa ja katsuks mujal midagi hakata.

Sellele mõttele tuli ka Esku ise.

«Mis ma siin teen,» arutas ta sageli üksipäini. «Mis kubjas mina olen. Neid sõimata — niisugused sõnad ei tule suust. Kui hing täis kargab, mööda kõrvu võiksin anda, aga sõimusõnu ei tule suust. Eks ole nad niisama inimesed. Peaks nende eest hoolitsema, sest kui nad siin nii aastaid sõtkuvad saue, siis lähevad nad loomaks.»

Esku käis niisuguste mõtetega ringi ööd ja päevad. Vahetevahel avanes ta ees lai ilm, täis mitmesuguseid imelikke kujusid, suuri linnu, vahutavate lainetega meresid...

«Ei, siia ma küll ei jää,» ütles ta enesele. «Ilm on ometi nii väga suur. Peab ometi seda ka nägema. Kes võib teada, mis juhtub.»

Pikkamisi küpsesid ja valmisid mõtted. Kui nad tundusid nüüd valmis viljana, läks ta Hermi juurde ja ütles:

«Ma ei taha enam jääda sinna telliskivitehasesse.»

«Mis sa siis tahad? Mul peab seal ometi keegi inimene olema.»

«Mina tahan siit hoopis ära minna.»

«Kuhu?»

«Seda ei tea ma isegi.»

Herm hakkas naerma.

«Sa oled eluaja olnud niisugune narr. Mina ei saa sinust aru. Tahad minna, aga ei tea, kuhu. Hea küll, ega mina sind keela. Küllap leian omale mõne teise mehe, kes vahest pareminigi täidab sinu aset.»

«Hea küll. Aga mina tahan ka oma osa kätte.»

Herm mõtles.

«Sa tead, et isa ei jätnud sulle õieti mingit osa, aga olgu peale, ma ei taha sellest kõnelda. Aga seda sa mõistad ometi, et ma praegu ei saa sulle midagi suuremat anda. Verihurma koht pole võileiva viilak, et murraksid tüki äärest. Ei sünniks see tükk sulle ka pista tasku. Ja sularaha isa järele ei jätnud.»

Kaks venda vaatasid ainiti teineteisele otsa.

«Ah sa ei taha siis mulle isa pärandusest mitte midagi anda?» küsis Esku, mille juures ta vaevalt suutis alla suruda viha ja ärevust.

Herm sai sellest aru.

«Ma ei ole seda ütelnud. Tähendasin ainult, et Verihurma talu ei ole leivatükk, mille küljest võiksid tüki ära murda ja suhu pista. Aga ma katsun, mis võimalik.»

Nimetaski Herm õige napipoolse summa, tähendades, et sellegi nõutamine oleks küllalt vaevaline. Esku jäi sellega nõusse. Ilm on ju suur ja lai ja olekski see summa nüüd suurem, eluotsani ei saaks ikkagi elada selle varal.

Esku lahkudes oli ilm haruldaselt ilus ja tsilk-tsolk laulis vahet pidamata Verihurma kuusikus. Ah — siit algas siis see tee. Pakitses küll midagi Eskul rinnus, nagu oleks veerenud põsele silmist pisargi, aga ometi — ees on ju ilm, mis on nii suur, lai ja meelitav.

Kakskümmend aastat kestis rändamine võõrsil. Küll püüdis ta kinnitada oma jalga siin-seal kindlale pinnale, aga see ei läinud ometi korda jäädavaks, ka mitte kauemaks ajaks. Oli see nüüd ta iseloomu viga, või oli talle määratud niisugune saatus, aga ikka leidis ta enese jälle laialt ja otsatult teelt. Ta teenis maal, oli suurtes linnades, sõitis laiu lainetavaid meresid, aga ikka veeres ta peatamatult edasi. Oli aegu ta noores eas, kus ta heitus üle pea eluvoogudesse, hoolimata nende ähvardusest teda viia hoopis põhja. Aga ta ei vajunud, vaid heideti välja kuhugi kaldale, kust ta võis toibudes alata uut rännakut. Ta viibis usklikkude kiilas, põlvitas nendega ühes linnade turunurkadel ja puiestikes ja kuulis, kui nende kohta lausuti: need inimesed on poole aruga. Ei jäänud talle võõraks ka võõraste maade vanglad, kus ta elas öid, päevi ja nädalaid roimarite, varaste ja kerjuste hulgas ja kus ta õppis tundma nende hingi, keda seltskond on välja heitnud enese hulgast.

Aga ta nägi ka seda, et issand ei tule tooma sellele leiba, kelle paled on nälg surunud sügavaisse lohke, ei rutta ta õlitama, salviga võidma ja siduma haavatute haavu. Ta sai aru, et ilmas elavad häda, viletsus, kur-

bus sellesama õigusega, millega priiskamine, vaevaliste rõhumine ja vägivald. Ainult siis löövad ühe poole õigustlikud alused vankuma, kui teine pool nende aluseid suudab õõnestada. Ta sai targaks ja mõistis, et ainult see pääseb päikesepaistele, kes suudab ära tõrjuda teised eest.

Ja ikka oli suudetud lükata tema kõrvale, oli ära kistud tema käest suutäis leiba. Ta tundis, et on ta suurem nõrkus järeleandlik süda ja teisest inimesest lugupidamine. Need hingelised omadused olid tal teel ees nagu hoogsat sõitu takistavad kivid.

Ja aegade vältel leidis ta, et ta juustesse oli veetud hulgani hõbedasi niite ja ta palgele tõmmatud rohkesti sügavaid kortse.

Kord läks ta mööda purskkaevust, kus lendavate hobuste suust käisid välja veejoad, mis sünnitasid päikese kiirtes vikerkaare. Kaevu trepil seisis lahja, kõhetu kehaga mees, vehkles oma pikkade kätega ja kisendas peene, läbilõikava häälega. Teda kuulasid paljaste jalgade, rippuvate rindadega vanaldased naised, käes savist veekruusid, ja eemal toetusid raudaiale vanaldased mehed. Oli ka küllalt neid, kes lõid hetkeks seisatama ja varsti edasi astudes laususid: «Noh, see on ju poole aruga Immanuel.»

Esku Verihurm tungis rahva vahelt üsna ta ette, nii et selgesti nägi kõneleja leekivaid silmi:

«Kuulge teie kõik, kui tahate saada õnnelikuks, siis ei tohi rikkad rõhuda vaeseid; kes nälgas ja alasti, sellele andke süüa ja riiet! Teie, rikkad, ajate oma kered täis rammusat ja magusat toitu, aga te ei anna neile raasu, kes otsivad omale toitu uulitsarennist ja pühkmehunnikust. Sa kisud oma kätte laiad maad, nii et su silm ei ulatu nägema teist piiriposti. Aga sa oled ometi sõge, sest su laibale ei lähe ju rohkem vaja kui kõigest ruutsüld. Ka ei ole sul kasu rasvastest roogadest ja kallistest säravatest viinadest, sest pärast hakkab su südamel halb ja sa pead pugema kõrvalisse kohta, kus võiksid oksendada. Mis kasu on sul sellest rahahulgast, mis oled enese kätte kiskunud pettusega ja nõtrade rõhumisega, kui pärast su järeltulijad selle kallal kisklevad nagu kaarnad raipe kallal. Mis kasu on sul siidist ja kal-

list ševiotist, kui su ihu seal all lööb mädanema ja tekivad niisugused haavad, mida ei suuda terveks teha ükski arstirohi. Kaotage ära ilmast vaesus, viletsus ja ütelge, et me oleme vennad, alles siis saab inimessugu õnnelikuks.»

Niisugused olid sõnad, mis tulid selle mehe suust, kes seisis seal purskkaevu trepil.

Väsides pühkis kõneleja taskurätiga higi oma lahjalt palgelt ja võttis lonksu vett suurest kivist raiutud anumast, millesse jooksid veejoad lendavate hobuste suust. Rahva lahkudes astus Esku ta ligi.

«Kas ma võiksin saada teiega tuttavaks,» küsis ta kõhnalt inimeselt, «ja kas võiksite mulle õpetada neid tarkusi, mida siin kõnelesite?»

Lahkesti võttis totter Immanuel Esku enesega ühes, viis ta linna servale Pruutuse mäe jalale, kus tal oli korter. See oli pooleni mäkke raiutud koobas. Seal pani ta Esku magama põrandale kulunud riide peale ja andis talle katteks teki, millel oli sees palju auke.

Hommikul päikese tõustes andis Immanuel oma külalisele eineks päikese paistel kuivatatud kala, mahlarikast puuvilja ja pika-, karedakarvalise kitse piima. Peale einetamist istusid nad savist põrandale ja Esku kuulas pealt kõnet, mis oli täis elutarkust. Inimestele peab lõpmata hüüdma, et ilmast kaoks vägivald. Inimessoo kuulmed on paatunud, nende südametunnistused kivistunud, aga peab sõnadega nende hinge peale taguma, nagu väsinud rändaja koputab marusel ööl värava pihta. Sul peab olema usku sellesse, mis su suu kõneleb, ja kui sind naerdakse ja pilgatakse, siis tundku süda selle üle rõõmu: su sõnad on tabanud teravate nooltena sihitavat.

Kolm nädalat kuulas Esku Immanueli õpetust ja kui nad siis seltsis läksid linna tänaval, jäid inimesed lihapoodide, saiapagarite ja nahkurite ärklite uste peal vaatama ja laususid: «Näete, totter Immanuel on leidnud endale uue jüngri.»

Juba üle aasta oli Esku hüüdnud sildadel, uulitsanurkadel, sadamates ja puiesteedel rahvale neid tõekspidamisi, mida ta ise uskus. Teda oli mitmel pool irvitatud ja tõugatud, talle vastu kõneldud ja vanglasse

veetud. Ta rändas ühest kohast teise ja öösi ei jõudnud ära oodata hommikut, sest tal oli ikka küllalt rohkesti tagavara kõnelemiseks.

Seal nägi ta ühel ööl und kodumaast. Oli Lepanurme vainule üles ehitatud kantsel ja selle ümber olid punutud pärjad pihlakaokstest. Need olid täis punaseid marju. Aga nüüd olid need marjad nagu veretilgad, mis veeresid inimese silmist. Ta jalge ees oli must rahvapilv. Kui ta hakkas kõnelema, tõusis suur tuul, mis viis enesega ühes tema, kantsli punaste veretilkadega ja selle rahva . . .

Ta ärkas.

Kaua istus Esku ja mõtles. Viimaks selgus ta peas mõte, nagu oleks pilv lahtunud päikese paistel: milleks käin ma mööda ilma? Kas see pole mulle märguandeks, et mind oodatakse seal kodumaal. Nad ihaldavad kuulda mu suust õpetusi ja juhatusi, et võiksid saada õnnelikuks. Ma pean ruttama sinna ja kaotama sealt vaevad ja viletsused.

Ega ta teadnudki seda tundi ja silmapilku, millal kasvas igatsus kodu järele temas suureks tuleks. Aga nüüd põles see täie lõõmaga ja tegi talle otse valu. Kuhu ta iial pööras silmad, kas oli ta üleval või uinakus, ikka tõusid ta ette kohad, kus astus ta jalg lapsepõlves ja poisikese-eas. Kõik need põllupeenrad, jalgrajad, karjateed, metsad, mäed olid ta ees ja neid radasid ja teesid mööda liikusid tuttavad näod, kes teda kutsusid: «Tule meie juurde, me oleme su tõsised vennad, me usume su sõnu ja teeme nii, nagu sa käsid ja nõuad.» Nõnda ütlesid nende suud.

Ta ei suutnud enam panna vastu, lõpetas ruttu ettevalmistused ja asus teele kodumaale.

Ta oli nüüd jälle kodus.

Kuidas siin küll oli muutunud teiseks paarikümne aasta vältel. Otse tundmatuks oli läinud ümbrus.

Aga ometi — endiseks olid jäänud inimesed, sest vaesus ja viletsus elasid pillavuse ja külluse kõrval endise õigusega.

Verihurma Esku on jälle kodus.

Nooremad teda ei tundnud, aga nad teadsid nimepidi. Oli ju neile kõneldud, et Verihurmal olnud kord kaks venda. Vanem neist, Herm, on praegune rikka Verihurma talu ja suure telliskivitehase omanik. Peale selle on ta juba kolmat aega peakohtumees, nii et ta vaatel ja sõnal on laias ümbruskonnas suur mõju ja jõud. Ta hooned on kõige raskemad ja ruumikamad kogu kihelkonnas. Juba isalt päris ta hästi korras oleva koha ja Hermi elu vältel pole see tõepoolest läinud tagurpidi.

Sellel Hermil oli noorem vend Esku. See oli hoopis teist laadi inimene. Ta läks ilma õnne otsima ja möödus aastaid, kus temast ei teadnud keegi kõige vähematki. Oli neid, kes kõnelesid, et Esku olla rikas mees, elada nagu vürst, aga oli neid, kes kõnelesid, et ta kerjata leiba võõramaa linna tänaval ja magada öösiti linna taga kapsa-aias sõnnikus.

Aga kõik need jutud osutusid luuleks, ei tugenud nad mingile alusele ja mõistlikkude inimeste juures ei väärinud nad tähelepanu.

Kuid ometi oli nooremate teadmine Verihurma Eskust.

Nüüd oli Esku kodus.

«Ta on tulnud rikkana,» kõneles Pärtli Tiiu Vahupeetril. «Jumal, terve kandam raha. Ja taevas — kõik, mis ta siin tahta ette võtta. Küllap ostab kroonumetsast üles kõik langid — mingu nüüd mõni teine niisuguse roppprikkaga võidu jooksma.»

«Sina taevane jumal, hoia ja anna ise noorele inimesele mõistust,» hädaldas Juhivere Anu. «Eks mina tunnud ometi küll seda Eskut. Eks me ole õige üheealised inimesed. Läks teine kodust ilma otsa kahe palja käega. Aga nüüd tuli tagasi nagu kerjus. Nägin seda oma silmaga. Küllap oleks võind jääda siia, eland ristiinimese viisi, eks oleks ikka saand kuidagi edasi.»

Külas arutati ja kaaluti.

Eks Herm pea ta enese juurde võtma. Ega see vanem inimene juba jaksa midagi ette võtta omal jõul. Ega

Herm või talle keeldagi ulualust, sest eks olnud see niisama ka Esku isa, kes jättis järele suure Verihurma talu.

Koju jõudes astus Esku tuppa ja kogu pererahvas jäi võõrastades vaatlema võhivõõrast inimest. Alles kui Herm astus sisse, teda vaatles veidi aega, tähendas ta: «Sa oled ju Esku.»

Nüüd andsid vennad teineteisele kätt ja istusid. Hermi lapsed tulid lähemale ja vaatasid imestades ainiti lelle, kellest neil olid igatahes teadmised.

«Ah, tulid siis viimaks ometi koju,» tähendas Herm. «Ei sa saand seal ühti haljale oksale.»

«Nagu näed — tulin küll,» vastas Esku.

«Mis tahad siis nüüd peale hakata?»

«Seda ma praegu ei tea. Küllap leidub mullegi siin tegemist: astusin siiapoole sisse. Võib-olla annad sinagi mulle ulualust.»

Herm mõtles. Kui ma tema praegu ära ajan, siis ütlevad nad: «Näed nüüd seda Hermi. Eks Esku ole niisama tema isa poeg ja vend. Aga ei raatsi anda ühtegi nurka, kus vanainimene võiks peatuda.» Ons talle vaja seda, ons üldse seda tarvis, et temast sel viisil külas kõneldaks. Hea küll, las elab — võib-olla kauaks. Väsinud ja lõppenud on ta näost, küllap tuligi tooma oma luid siia mulda.

«Hea küll, Roosioja ääres on vabadik Antsu maja praegu tühi. Võõrast ma omale sinna heinamaade ja põldude vahele sisse ei võta. Sa võid seal elada. Puid kütteks võid isegi raiuda, nimelt Roosioja männikust kuivikuid. Seal on ka vakamaad paar põldu, võid teha kartulid maha. Hobuse võid tööks saada minu käest.»

Nõnda ütles Herm.

Esku asus elama Roosioja kaldale sauna.

Ei maksa üles lugeda päevi ja nädalaid, mis oli Esku juba elanud Roosioja saunas, aga see oli ometi kõigile nähtav, et käisid saunani nii mitmelt poolt tallatud jalgrajad. Iseäranis laupäevaõhtuti ja pühapäeviti kogunes Roosiojale mitmelt poolt noormehi. Oli nagu mõni käsk, mis sundis inimesi sinna kogunema.

«Sa pole seal käinud. Tule ometi kuula, missugust juttu see vanamees ajab. Ja kuidas ta kõneleb, nii suure

hooga, et läheb otse südamesse. Kui oled teda kuulnud, siis saad ka aru, et tal on õigus.»

«Inimesed on sellepärast õnnetud,» kõneles Esku, «et nad ei oska ilmas elada. Üks kisub enese kätte ilmatud varandused, haarab ära teise käte vahelt leivasuutäie. Ons tal seda vaja? Muidugi ei ole. Inimesed ei ole paremad kui murdjad loomad, kes hävitavad üksteist. Aga ometi, inimesed peaksid olema vennad, peab armastama teisi niisama kui iseennast.»

«Aga mis siis teha? Vaesed ei saa ometi midagi parata. Ei saa nad panna rikka mehe tahtmise vastu.»

«Mis teha? Seda teie küsite. Ma tahan teile ütelda, mis olen ilmas näinud. Seal ühinevad sageli need, kes leiavad, et neile tehakse ülekohut, ja ühinedes on neil siis niisugune jõud, millele ka rikkad enam ei jõua vastu panna.»

Sellest ei saadud aru ja Esku pidi seda seletama lähemalt.

«Olin kord kaugel lõunamaal ühes sadamas tööl. Töö oli raske, kupjad ja sundijad toored ja palk väike. Seal käis tööliste ridadest läbi jutt: «Paneme seisma töö ja keegi ei liiguta enne kätt ega jalga, kui meie palka suurendatakse ja kõige tooremad sundijad kõrvaldatakse.» Muidugi oli neid küll, kes kangesti kahtlesid, aga teiste pealekäimisel jäid nad viimaks ometi nõusse. Ja ühel päeval ei läinud enam keegi tööle. Küll siis vannuti, kiruti, toodi politsei, aga see kõik ei aidanud. Ähvardati panna vangi, anda kohtu kätte, aga neid, kes ei läinud tööle, oli väga palju. Kus need siis mahuksidki vanglasse ja kust siis võtta kohe uusi töölisi. Laevu oli sadamas palju ja välismaa kaptenid käisid tekil ja vandusid, et nad peavad viitma oma kallist aega. Seal kutsuti ühel päeval töölised kokku ja üteldi: «Meie täidame teie nõudmised, hakake tööle!»»

See kõne pakkus endi keskel arutamiseks ja üksikult järelemõtlemiseks rohkesti ainet.

Verihurma telliskivitehase töölised Laur ja Änilane kõnelesid koju minnes isekeskis.

See on jumala õigus, mis Esku kõneleb. Kas poleks ka meil tarvis ette võtta midagi selletaolist? Mis me siis õige oleme, lihtsalt lojused, muud mitte midagi. Näete,

missugune on meie elumaja, lihtne karjalaut, külje all kahl mädanenud ja haisvaid õlgi. Ja mis palk see on, saad hädavaevalt silku-leiba. Aga kust tulevad Verihurma Hermile need uhked hooned, täkud teisel tallis ja sarabannid aina säravad. Ega aita meilgi muud, kui ütleme ühel päeval: «Ei nii enam lähe. Anna meile korter, kus võime elada inimese viisi, ja maksa palka, et võiksime osta ometi riide selga ja saapa jalga.» Muidugi pistab siis ülevaataja Hannes esmalt lõugama, aga mis see meile korda läheb.

Palupera männikust käis tee Palupera mõisani. Pühapäeva õhtul tuli paar teomeest, vana Kotka Jaan ja Igaste Rein Roosiojalt.

«Küll see vana Esku oskab kõnelda,» arvas Rein. «Ja mina pean ütlema: päris jumala tõtt ta räägib. Siin oleme aastaid otsa töötand mõisa põldudel. Aga mis oled sa selle juures saand? Ole küll aasta läbi väljas enne päikese tõusu ja õhtul tuled koju nagu läbi peksetud, aga suutäis silku-leiba — see on su palk. Jääd vanaks, vaata, siis ei saa kohta valla vaestemajja. Käi külakorda ja palu suutäit, nagu praegu vana Laane Pärdiga lugu ongi. Aga näe, kuidas seal üleval Palupera mäel elatakse. Noor parun, alles pisuke poisipõngerjas teine, lõi eila kutsaril piitsaga silmnäo veriseks. Sinuga käiakse ümber kui koeraga. Vaata, et saad keppi, kui juba eemalt ei kahma paruni ees mütsi peast. Sa ütled, et su jalad on kanged, jooksva sees, ja kui jääd nüüd maha, mis tahad peale hakata?»

«Ma ei tea seda,» vastas Kotkas, «aga eks nii ole elatud eluaeg.»

«On elatud, seda tean minagi. Aga kas siis nii peab ikka edasi minema?»

«Kuidas see siis võiks olla teisiti?»

«Kuidas võiks olla? Eks Esku kõnelnud seda sadama lugu. Neil oli seal ka ju vilets elujärg, aga lõid teised kokku ja ütlesid: «Ei, me ei tee enam, kui see nii edasi läheb.» Eks meie võiks niisama.»

«Ei, armas poeg,» vastas vana Kotkas, «kus nüüd sellega. Eks me pea ikka tööd tegema. See oleks ometi patt, kui äkitselt hakkaksime vastu.»

«Aga sellest pole midagi, kui me peame elama kui

koerad. Ei, minu arvates pole selles ka mingit pattu, kui nõuame, et võiksime elada inimese viisi. Ega me ole sellepärast, et ei taha teha tööd.»

Mehed läksid seepeale vaikides edasi, sest mõlemal oli küllalt tegemist oma mõtetega.

Vana Esku viskas seemet edasi ja näha oli, et see mitte kalju peale ei langenud. Ikka rohkem kogunes külalisi Roosiojale ja kui jõudsid juba pimedapoole õhtud, paistis ta toast tuli poole ööni.

Toas oli kümmekond külalist, kui sisse astus noormees Ants Kasejalg. Ta tuli kirikust.

«Oi, täna oli õpetaja eriti pahane, kärkis ja paukus kogu jutluse aja.»

«Mis talle siis selleks andis põhjust?»

«Inimesed ei kuulata enam ülemuse sõna ja ei täida oma kohust. Laanekõrve peremehed ei olevat lasknud teha teopäevi ja mõisa rukis läind põldu. Oli ju kesknädalal vali torm. Enne seda antud peremeestele lõikuse käsk, aga vana Karu Ants ütelnud kupjale otse suu sisse: «Eks te katsuge ise, kuidas valmis saate oma rukkiga, meil omalgi teine põldu pudenemas.»»

«See on hull küll,» arvas Hiiu Priidu. «Eks Laanekõrve härra saand ikka suure kahju küll.»

«Minu nähes ei ole seal kellelgi teisel põrmugi süüd kui mõisnikul enesel,» arvas Esku. «Kui ta tahab olla õige majapidaja, siis olgu tal enesel tööjõud käepärast ja ärgu tulgu ära kiskuma teisi oma põllult. Aga ma ei saa aru, kuidas see asi õpetajasse puutus, nii et ta selle viis kantslisse.»

«Ta noomis lihtsalt rahvast.»

«Aga ega see käi tema valdkonda,» arvas Esku. «Nemad vaadaku, kuidas tuleb hoolitseda hingede eest.»

See aine oli Roosiojal uus, sest polnud seda tulnud kuigi palju ennemalt jutuks. Aga Esku arvas, et nüüd on selleks paras aeg.

«Kui õpetaja ära libiseb oma õigelt teelt,» kõneles ta, «siis muutub ta lihtsalt ametnikuks, kes peab oma elu peaeesmärgiks seda, kuidas neid alumisi kihte hoida vaol, et nad ei avaldaks rahulolematust oma seisukorraga ja ei läheks ihaldama seda, mis õigustatud ainult jõukale kihile. Nad muutuvad seega siis mõisnikkude

teenriteks. Ja niisugusteks on paljud neist endid alandanud. Nendest inimestest pole mingit kasu. Ma olen ilmas näinud, kus neist lahti lüüakse, ja need, kes tahavad jumalat uskuda, lähevad teist teed ja otsivad omale teistsuguseid juhte. Jumala ees on igal inimesel ühesugune õigus ja peale surma muutub igaühel keha ühteviisi mullaks. See ei ole mingi süü, kui me niisugust inimest, kelle süda ripub kinni ilmlikkude asjade küljes, sugugi ei võta kuulda.»

Üks sagedamaist Esku külastajaist oli Arnold Pärnpuu, Palupera noor vallakirjutaja.

«Mis sellest nüüd ikkagi suurt tuleb,» kõneles kord Pärnpuu. «Sa kõneled siin nelja seina vahel, aga ega sellest ole ei tea kui suurt kasu. Peab nii kõnelema, et kõik kuuleksid.»

«Kuidas sa seda arvad?»

«Lihtsalt nii. Rahvas käib pühapäeviti koolimajas. Anname teada, et sa seal kõneled, küllap näed, tulevad kuulama suurel hulgal.»

«Aga kas meid lastakse seal kõnelda?»

«Kes see võib keelata. Ega meil olegi niiviisi kui sellal, mil sa olid veel noor. Meil on lehti, mis kirjutavad neidsamu mõtteid, millest sinagi kõneled. Ongi tänavu mitmel pool peetud juba koosolekuid, kus inimesed nõuavad oma õigust. Kes see meidki võib siis keelata.»

Esku oli sellega nõus.

Kiiresti käis teade läbi valla, et Roosioja Esku kõneleb kõigest sellest, mis ta kahekümne aasta jooksul näinud. Täitusid ruumid viimse paigani; paljud seisid uste ja lahtiste akende taga. Kuid nad kuulsid hoopis teist, kui olid oodanud. Esku kõneles, et ilmas valitseb ülekohus, vägivald, ka meil. Miks on elu ühtedel nii raske, teistel jälle hoopis kerge. Eks ole jumal loonud maapinna, mis ometi peaks olema kõikide päralt. Aga nüüd on ühtede käes ilmatud maalahmakad, aga teisel pole teda niigi palju, et võiks astuda jalaga. Kas see ei ole selge ülekohus? Inimene näeb vaeva ja teeb tööd hommikust õhtuni, ei ole tal tundigi puhkamiseks, aga tasuks ei saa ta kõhutäit süüa. Niisuguse ülekohtu vastu peavad inimesed ise võitlema. See on tühi jutt ja kõneldakse

rumalate jaoks, kui üteldakse: nii on su elu määratud. Ei ole loodud vaeseid ega rikkaid, kõik ühteviisi. Ainult ühed rõhuvad teised alla, kisuvad ära leivatüki nende suu eest. Ülekohus ja vägivald peavad ilmast kaduma, ainult siis võivad inimesed olla õnnelikud.

Esku järel kõneles noor kirjutaja Pärnpuu. Ta kordas neidsamu mõtteid, mis ütles hetke aja eest Esku suu. Ta kõnes oli küll rohkem ühest kohast teise karglemisi, hüppeid, kuid ta sõnades ka palju rohkem soojust, tuld, kaasakiskuvust. Ta läks ise erutusest ja ärevusest kuumaks, maalis võimsate võimunäitamist palju elavamais värves. Ta sõnad ja ütlemised olid hoopis hoolimatud, kutsusid otse võitlema igaühe vastu, kes rõhuvad alamaid kihte ja ise elavad pillamises ja lõbutsemises.

Neid kõnesid kuuldi hinge pidades, sest niisuguseid sõnu polnud iiales kuulnud Palupera inimeste kõrvad. Oli ka neid, kellel käis otse värin üle ihu, kui nimetati mõisniku ja õpetaja nime. See kõik oli kõrvadele niivõrd julm, et mitmed nihkusid ukse poole.

«Sina issand!» sosistas Enga Jaan Karuspere Toomale, endisele Palupera aidamehele, kõrva. «Sina taevane aeg, see Esku ja Pärnpuu ajavad otse mässusõnu suust. See toob meile õnnetuse kaela, seda ma ütlen.»

«Urjadnik peaks ometi keelama niisuguseid sõnu.»

«Urjadnik! Kus ta siis on? Ennist nägin teda küll, aga ta oli üsna joobnud.»

«Küllap magab teine kuskil. See Skoronski kaanib ju enese kohe täis. Peab ta üles otsima.»

Jaan ja Toomas läksid otsima urjadnikut. Käisid koplis tammejässide ja sarapuupõõsaste vahel, tulid lauda tagant rukkipõllu peenart mööda, vaatasid lauda vahele, aga kuskil polnud näha Skoronskit.

«Näe, jalad paistavad,» tähendas Jaan aida laka poole. «Kelle muu need veel kui tema omad.»

Skoronski magas aida lakas, kõrval viinapudel, millel piisk pilkus põhjas.

«Tõuse ometi,» raputas teda Toomas. «Tule kuula, mis seal suust aetakse. Täielised mässusõnad.»

Sõna «mäss» kiskus Skoronskilt kohe une.

Ta ronis maha aida lakast. Üleni täis heinapepri ja kõrsi, tuli ta toa juurde.

Kuid tal polnud seal midagi peale hakata, sest kõned olid lõppenud. Ta astus küll vahvalt Esku ja Pärnpuu ligi, vaatas vihaselt ja põrutas: «Mulle kõneldi, et olete rääkind mässusõnu.»

Ilma et küsitavad oleksid saanud vastata, piirati nad ümber.

«Ah tühi jutt, mis teile ette puhutud. Esku kõneles kõigest sellest, mis ta näinud. Pole me siin keegi kuulnud mässusõnu. Te ehk nägite unes.»

Sellelaadilised ütlused kuuldusid ümberringi.

«Oh, härra Skoronski, jätke nüüd,» tähendas sadulsepp Sillamägi. «Tulge parem — minul on veel veidi järel. Iga lori te nüüd tähele panete, või teiegi suudate ajada joonde neid ilma asju.»

Ta haaras kinni urjadniku hõlmast ja viis ta ära.

Rahvas läks koju salkadena.

«Eks need sõnad ikka olnud õiged küll. Ka minu silmad nagu läksid lahti, justkui oleks ära langenud kae. Eks ole kõik nii, meie aga orjame ja teeme, keegi ei küsi su tahtmist.»

«Ei, ega muidu ikka asjalugu parane ühti, kui peame aga ise lööma käed külge. Eks ole meie rahvas eluaja orjanud. Eks ole kõik töö ja higi nende nahkas, aga ütle, mis inimesõigust sul siis on. Tema ikka härra ja sina talupoeg, justkui oleks jumal inimesed nii loonud. Ühesugused kõik, tõmba või praegu alasti, mis vahet seal siis on. Mis on temal siis küljes teistmoodi?»

Oli ka neid, kes püüdsid õigustatuks lugeda senist korda, aga need sunniti ruttu vaikima mõjuvate põhjendustega.

«Sa ütled, et kirikhärra on jumala sulane, jumalast ametisse seatud. Aga selle juures võib küllalt kahelda. Kas ta ei ole niisama inimene ja kas tal ei ole needsamad tahtmised ja soovid, mis sinul ja minul?»

«Lihtne mõisnikkude suuvooder,» tähendas alles õige poisike Loigu Siim. Aga see ütlus oli niivõrd ootamatu, et mitmete näod pöördusid ta poole.

«Muidugi on ta niisama inimene,» arutas Sambla Annes rahulisel toonil. «Kes teda nüüd ei teaks, kes on veel rohkem maias kopika järele kui õpetaja Falker. Talurahvast ta pragab ja noomib kantslist; aga kas ta

ka mõisnikule midagi ütleb. Nüüd käib Viluvere meestega kohut, et need ei taha maksusid ära maksta.»

«Mis sa nüüd sellest räägid, eks tema taha niisama elada kui iga teinegi inimene. Ega temagi nüüd söönuks saa jumala tuulest.»

«Elagu, ega mina keela, aga mis ta siis teeb enese pühaks, aga ometi elab niisama ja hulleminigi veel kui iga teine mõisnik.»

«Ah tühja nüüd teie juttu. Kes see iiales on näinud, et kaaren välja nokib kaarna silma. Aga saagile lähevad küll ühes. Ja selles asjas ei jää õpetaja Falker juba kunagi viimaseks.»

Jah, nii. Paluperas oli visatud esimene seeme ja see nähti idanema löövat õige jõudsalt.

Külv ei olnud seega mitte langenud kaljusele pinnale.

3

Mitmed loomad tunnevad ette halbu ilmu, tormi ja maru, miks ei peaks siis inimene midagi aimama.

Ja Paluperas aimati.

Vanad inimesed ütlesid: «Jumal teab, mis meie silmad veel kõike peavad nägema. Kuuled, mis sõnu nüüdsel ajal öeldakse, ei need inimesed koge enam mõisahärrat ega kirikhärrat. Räägitakse: meie nõuame oma õigust, aga mis on see õigus siis? Ega niisugused asjad ometi jää niisama. Mineva kesknädala õhtul oli õpetaja Falker Mäekaldal piiblitunnis ja seal hakanud kingsepp Hint talle otse vastu kõnelema. Õnneks viinud mehed Hindi välja. Küllap läheb teine nüüd kohtu alla ja pärib vangirauad.»

Kingsepp Hint oli keskealine punase peaga, terava ninaga kebja kondiga mehikene. Ta nüüd enam kuigi palju ei mallanud istuda oma töölaua taga. Nüüd on ometi toimetada tähtsamaid asju kui nahka venitada liistule. Esialgu käis Hint hoolega Roosiojal ja kuulis Esku seletusi. Viimasel ajal kiskus ta asja rohkem enda kätte. Ta kõnes leidus küllalt ohtralt ässitavat elementi ja kõneldi, et ta käinud Palupera mõisa teomehi ässitamas vastuhakkamisele.

Esku kuulis seda ja ta aimas, et on alanud elav liikumine. Kuid ta ei saanud sellest aru, mis põhjal tekkis ärevus rahva hulgas. Ega tema olnud seda ütelnud, et inimesed läheksid vägivallategudele, vaid ülekohus kadugu seeläbi, et meie üksteist peame vennaks ja kellelegi ei tee häda. Kui aru saadakse, et meie nõuded on õiged, miks ei peaks neid siis täidetama.

Ka kirjutaja Pärnpuu jäi Esku vastu rohkem tagasihoidlikuks, sest oli võimatu mõista, missugustele reaalsetele alustele põhjendas Esku oma nõudmisi.

«Siin ei ole muud midagi,» kõnelesid Pärnpuu ja Hint. «Tuleb panna kaks võimu vastamisi ja kumb nõrgem, see ka nõrkeb.»

Nüüd peeti juba koosolekuid, ilma et Esku neist oleks osa võtnud. Kingsepp Hint kõneles tuliselt, ässitavalt ja ta leidis rohket kiitust.

See oli augusti lõpupäevil, kui ühel hommikusööma-ajal Herm tuli Esku juurde. Ta näost paistis ärevus ja ei rutanudki ta istuma, kui vend talle tooli lükkas akna alla laua äärde.

«Sina tulid siia nagu kerjus,» kõneles Herm, «ja mina võtsin sinu vastu, sest teadsin, et oled minu vend. Ma andsin sulle siin maja elamiseks ja see on nüüd tasu selle eest.»

«Ma ei saa aru, millest sa kõneled.»

«Sa ei saa aru. Hea küll. Ma ütlen sulle: mu telliskivitehase mehed ei hakanud täna hommikul tööle. Tööd on palju ja ma saan suure kahju. Ei ole ju praegusel ajal uusi inimesi võtta varna otsast.»

«Aga kuidas olen mina seal süüdi?» küsis Esku rahuliselt.

«Nad ütlesid mulle otse suhu: «Sinu oma vend Esku õpetas seda meile. Anna rohkem palka, et võiksime inimese viisil elada. Muretse meile parem elukorter, siis algame tööd.»»

«Eks sa tee siis seda.»

Herm kargas laua äärest üles:

«Kurat võtaks, sa ütled seda. Sa tahaksid, et mina peaksin ise nälga jääma. Kas mina ei tea, kui palju ma võin maksta?»

«Aga nad ütlevad ometi, et elavad kui loomad, magavad haisvatel õlgedel...»

«Ah pean ma neile alla muretsema sulekotid ja peale siiditekid?»

«Mitte seda. Aga ikka nagu inimestele tarvilik.»

«Mitte punast kopikatki ei näe nad minu käest. Parem jätan tehase hoopis seisma, lõhun ta maha. Mingu siis kus kurat seda paremat otsima.»

«Aga siis saad sa ju hoopis rohkem kahju.»

«Pole sinu asi. Ja tead, sinu kihutan ma siit välja. Pealegi on see ka ülemusel teada, et sa inimesi üles ässitad. Ma arvan, su käed-jalad lähevad veel raudu ja siis on see sulle õieti paras.»

Herm läks välja, ust paisates enese järel prahvatades kinni.

Esku oli üksipäini toas.

Mis põhjusel niisugune viha? Eks olnud nad vennad. Tema kihutatakse siit välja ja ometi oli see hoone selle mehe maa peal, kes oli ka tema isa. Eks olnud Herm rikas, eks olnud ta salved vilja täis ja eks sõitnud ta alati kahe tulise hobusega, kellel kaelad kenus. Mis seal siis imet, kui telliskivitehase töölised nõudsid, et nende elujärg oleks veidi parem. Esku oli seda mitu korda näinud, kuidas need inimesed elasid seal nagu loomad. Ja talle enesele kinnitas ometi Herm, et tehas toob talle aastas puhast kasu tuhandeid. Kas siis inimene ei suuda seda lubada, et ka teised võiksid elada ta kõrval.

Esku äratas ta mõtetest maanteelt kostev laul ja sellele järgnev kära.

Esku astus välja. Kümmekond sülda eemalt läbikäival maanteel oli salkkond mehi. Nad käratsesid, kõnelesid läbisegi ja vehklesid kätega. Sealsamas oli ka Herm.

Need olid telliskivivabriku töölised.

«Mina ei pane teile juurde punast kopikatki,» hüüdis Herm. «Ka seda on teile palju, mis siiamaale olen maksnud. Aru saite!»

Tõusis uuesti kära ja läbisegi sõnelemine.

«Ah sina ei pane,» kisendas tugevakasvuline Tagamõisa Pärt. «Sina ajad enese meie vaevast ja higist rasva, aga meie peame nälgima.»

Herm hakkas vihaselt naerma.

«Eks te otsi omale kohta, kus teile paremini maksetakse. Aga seda te ei leia. Mina olen teile andnud tööd ja teenistust, muidu oleksite surnud nälga. Kasige silmapilk tööle!»

«Mitte kõrtki ei pane me enne risti, kui saame uued eluruumid. Praegu on nii,-kui tilk taevast tuleb, see sul kaelas. Külmeta ja konuta, sööb otse hinge seest.»

«Ah, ah, äh — tahaksite, et paneksin teid saali sulepatjade vahele.»

«Ei, peremees,» vastas Jaagurahu Rein, kes oli meestest kõige vanem ja juba 13 aastat töötanud Verihurma telliskivitehases. «Seda pole me nõudnud. Tehke kõigepealt meie majale peale uus katus ja uus põrand. Ka ahjud on vanad, ajavad suitsu sisse.»

«Ma tean ise, mis teen. Tehas ja majad on ometi minu omad ja kedagi ei lase ma midagi kirjutada oma ninale.»

«Ah mis te tühja vaidlete,» hüüdis väike Ranna Rein Hermi ette astudes: «Tead — see kõik on meie higi ja vaev, sinu oma pole seal midagi.» Nüüd surus noormees näo hoopis Hermi ette. «Tead, pead nägema, võime ka nii teha, et seal ei jää kivi kivi peale, siis on su uhke vabriku lugu lauldud.»

«Niisugune poisinolk, sina julged seda mulle ütelda,» kähistas Herm. Ta käsi tõusis ja hele plaks käis Reinule pale peale.

«Sina, kurat, löödi!»

Võis eemalt näha, kuidas tugev hoop käis Hermile rindu. Vanamees lõi tuikuma, taganes sammu paar ja langes seliti sügavasse maanteekraavi.

Mehed jooksid üle põllu tehase poole.

Esku jõudes Hermi juurde lamas viimane hingetult. Esku tõstis ta pea üles ja nüüd nägi ta oma käte küljes sooja verd. Hermi pea oli puutunud vastu kivi.

Ruttu kahmas Esku oma kaelast sitsrätiku, kastis selle maanteekraavis olevasse veelompi ja pühkis venna verd paksudelt hallidelt juustelt.

Külm vesi tõi Hermi meelemärkusele.

«Mis see on?» küsis ta ümber vaadates laiul silmil. «Ah jah, need kuradi kaabakad tulid mu kallale. Ah

sina oled? Noh, nüüd näed, mis vilja on kandnud su kõned.»

Herm tõusis üles.

«Pea käib ringi. Noh, pole viga, küllap need saavad juba oma palga.»

Ta hakkas minema kodu poole.

«Kas sa jaksad? Ma toetan sind.»

«Sina?» Herm heitis venna peale pika, mõõtva pilgu. «Pole minul sinu abi vaja. Mine õpeta neid, keda nad nüüd peavad minema tapma.»

Pooliti vaaruval sammul, kätt hoides pea taga, läks Herm kodu poole.

Küllalt on külarahval sedavõrd suurt luulelendu, et iga tühisegi juhtumuse suudab nii ehitada, et see pakub kõnelemiseks huvi kodus ja tänavail. Mõistagi, et sellest Hermi loost osati teha otse hirmuäratav sündmus, millest teade kargas nagu tulesäde püssirohus laiali mööda Palupera valda ja sööstis üle piiri ka teistesse küladesse.

«Sa suur jumal, need inimesed on muutund päris salamõrtsukateks,» kädistas Lõuka Tiiu Hirmu kapsa-aia väraval. Seal oli juhtumisi koos kolm perenaist, paar meest ja mitu karjalast. «Päisipäeva ajal teevad otse maanteel mõrtsukatöö ära. Ja jumal seda teab, jääb nüüd Herm ellu. Nad löönd ta pea kividega lõhki. Ja sa püha jumal, mis see kõige hullem, Hermi oma vend Esku olnud meeste hulgas.»

«Mis sa neist inimestest siis muud veel ootad, kellel enam ei ole südames jumalakartust,» ohkas Hirmu vana perenaine. «Kes endisel ajal kuulis niisuguseid jutte. Aga kuula nüüd, mis suust välja ajavad. Päris hirmu ajavad peale. Kingsepp Hint oli eila meil. Otse häda, kui tulemajas kuuled ta kõnet. Ütleb, et jumal olevat kirikhärrade välja mõeldud, millega talurahvast hirmutada. Kas sa siis põrgut ei karda, ütles meie taat. Noh, kui seal teised läbi saavad, mis siis minulgi seal viga. Nii ta ütles. Ons need siis kellegi ristiinimese sõnad.»

«Ei noh, mis sellest Hindist kõnelda, või need tehase mehed nüüd üksi niisugused! Näed, käivad ju nüüd vallamajas koos. Kirjutaja loeb seal aina lehest ette. Ja nüüd minna teised Tallinna või Tartu kokku ja seal

tahta nõuda oma õigusi. Siitpoolt minna Sõrve Jakob. Mehed pannud omavahel isegi teeraha kokku.»

«Jumal seda teab,» tähendas lahkudes Hiiu Viiu, «mida meie vanad silmad veel kõik peavad nägema.»

Hermi haavamise sõnum puutus ka urjadniku kõrvu ja ta arvas oma kohuseks sõita Verihurmale asja üle kuulama. Kas oli see nüüd Hermi inimesarmastusest, või lõi ta süda kartma, kuid ta salgas telliskivitehase meeste süü maha. Ta ise komistanud ja kukkunud. Olnud küll pisike sõnelemine. Ta vend Esku tulnud hoopis pärast tema juurde. Aga see on õige, et tehases töö seisab, sest mehed on lakanud töötamast.

Urjadnik sõitis ka tehasesse, kuid seal oli ainult paar vanameest, Arusöödi Rein ja Malle Mihkel. Nemad hakkaksid heameelega tööle, aga mis sa kahekesi teed, ega saa saue sõtkuda ega midagi. Teised on juba mitmendat päeva kadunud. Tõsi see on, poleks olnud tööliste hulgas seda Ranna Reinu, ega siis oleks ka midagi olnud. Kes siis oleks seisma pannud töö. Aga tema aina ässitas ja ukutas ja viimaks lõid ka teised nõusse. Pisike teine nagu mehe käblik, aga tugev on ta hullumoodi ja sõnad suus nagu ussil.

Urjadnik pani selle kõik kirja ja sõitis ära.

Töötõrkumine puhkes Palupera teomeeste hulgas. Valitseja, tugeva kehaga ja jämeda koriseva häälega Arnold Riimann, vandus aida ees päikese tõusu ajal musta kuiva. Oli tulnud ainult kolm või viis meest. Tõrkujate poolt oli väljas Ambuse Andres, julge ja hakkaja noormees, kes alles teist aastat Paluperas töötas.

«Ütle mulle siis, kuradi lontrus, mis nad õieti tahavad?» küsis valitseja, sellejuures sõrmi tugevasti surudes ümber jämeda kepi, millel otsas lai raudlabidas.

«Teil pole õigust mind nii nimetada,» vastas Andres. «Kui te paremini ei oska kõnelda, siis lähen minema.»

Oi kui hea meelega oleks valitseja käsi kerkinud. Aga tugeva noormehe julge ja rahulik vaade sundis teda rahule.

«Või nii, viisakas peab olema,» irvitas Riimann. «Noh, kas te ei oleks siis nii lahke ja teataks mulle nende isandate armulikke soove.»

Andres jättis valitseja pilkava tooni tähele panemata. «Meeste nõudmised on järgmised: hommikul tööle kella kuue ajal. Õhtul töölt ära kella kaheksa ajal. Kaks tundi lõuna-aega. Igaühele palgale juurde neli vakamaad heinamaad, kolm puuda nisu, viis otri ja niisama palju rukkeid. Igaühele veel kaks vakamaad kartuli- ja linamaaks. Hoopkohta töö nüüd täitsa ära kaotada, ehk kui see jääb, siis ikka neil tundidel, nagu nimetasin.»

«Ah see on kõik?» küsis valitseja.

«Ei veel, igaühele Laanekõrve metsast peale hagude süld halupuid.»

«Käigu põrgu!» hüüdis valitseja. «Tahaksin teada, mis siis veel teie arust mõisale jääb. Teie tahate mõisa ju puupaljaks riisuda. Teie ei saa mitte niigi palju juurde.»

Valitseja näitas oma kepi otsast poole tolli osa.

«Ah see on teie vastus,» kõneles Andres rahulikult. «Hea küll, seda ma ütlen neile. Aga teadke ka seda, et keegi ei tule tööle.»

Valitseja ei suutnud ennast enam pidada. Ta uhjutas kepiga ja näost ärrituse mõjul üleni punane, kisendas ta:

«Teie ei tule tööle? Teadke siis, teid kõiki visatakse teomajadest välja, kutsutakse siis soldatid, teid peksetakse läbi, minge siis, kuradid, ja mädanege aia ja hange vahel!»

Selsamal õhtul käisid valda mööda ringi metsavaht Hein ja väljavaht Toomas ja kutsusid inimesi tööle. Aga igaühel oli ometi enesel midagi niisugust hädalist ees, mida homseks kuidagi ei saanud edasi lükata.

Järgmisel hommikul kogunes aida ette küll meest viis, mõned vanemad teomehed ja mõned mehed ka vallast; aga valitseja vandus, et selle vana koliga mõisas midagi ei või ära teha. Ja nüüd oli ometi nii kibe, vili tuli väljalt koristada; üks töö ajas teist taga.

Nii möödus päeva kolm. Urjadnik sõitis ringi mööda teomajasid, ähvardas, lubas mehed Siberi saata, aga tal tuli ainult kõnelda naistega. Mehed olid kõik kadunud. Küllap läheks tööle heameelega, sest mis see meiesugune muud siis tahabki kui teha tööd, aga ei saa mahti. Üks

linnas kohtus, teine matab isa venda, kolmas sõitis Rahunurmele venna juurde varrule. Kordnik vandus ja kirjutas, aga lõpuks nägi ta isegi, et see kirjutamine oli tema käes läinud hoopis segi, nii et ei leidnud otsa ega aru.

Inimesed ootasid: kaua see siis ometi nii läheb. Tööd jäävad ju tegemata ja ega jumalal nende jaoks ole kahevõrra päevi. Olgugi mõisapõld, sügis ja tali tulevad ikka omal ajal.

Sellest saadi ka mõisas aru. Käisid ringi jutud, et valitseja olla saanud härralt tubli peapesu.

«Sina ei oska inimestega ümber käia. Mis viga neid veidi lubadustega vedada ninapidi. Tuleb kevad, siis ütleme ninamehed lahti. Nagu oleks nüüd inimestest puudu. Küllap tuleb uusi, käivad ju teised iga kevade kohti otsimas ja tööd mangumas.»

Käsutatigi teomehed uuesti kokku. Nüüd oli valitseja kui ümber tehtud; kõneles viisakalt, meelitades. Eks ole mõis alati vastu tulnud teie soovidele. Kus nüüd parem teenida kui Paluperas. Teie nõudmised on ikka liiga suured, aga ega mõis taha olla vastutulematu. Puid võite saada ja puuda kolm vilja ka veel lisaks. Mis nüüd sügisel selle tööpäeva pikkuse kallal maksabki jageleda, aga kõneleme sellest tuleval kevadel. Sügisel ja talvel on ju niikuinii aastapikkune öö, eks jää aega pikutamiseks ülearugi.

«Ei meie hakka enne tööle, kui kõik on paberi peale pandud,» kuuldusid hääled nooremate poolt.

«Mis kirja ma siis siin aida ees nüüd hakkan kirjutama,» lausus valitseja. «Eks ole me ennegi teinud suusõna kaupa ja kõik on ikka täidetud. Kevadel võetakse ette ka teomajade parandused, tehakse uued ahjud sisse. Telliskivid on juba ostetud. Teie lehmadele karjamaaks lõigatakse osa Palu männiku äärest. Teie elu peaks olema üsna mõnus. Ega kuskil ole nii lahe kui Paluperas.»

Vanemad mehed pistsid pead kokku ja sosistasid:

«Mis hullu sellest vahtimisestki välja tuleb. Ja kui veel puid antakse ja vilja ka, mida pagan siis veel tahad. Ja kuhu sa siis kevadelgi hulkuma lähed, nagu oleks olnud elus seda kolimist veel vähe.»

Hargnesid mehed kahte ossa. Nooremad ei tahtnud panna enne kõrtki risti, kui kõik tõotused ja lubadused on käes must-valge peal. Vanemad ei näinud niisugusest paberist suurt hoolivat, on ju eluaja läbi saadud kirjata, eks saa siis nüüdki!

Lõpuks kaldus suurem hulk selle poole, et tuleb jälle tööle hakata. Ka see ei suutnud meeleolu muuta, kui valitseja teatas, et kolm meest, kes kõige agaramalt suud tarvitasid, mõisavalitseja poolt lahti lastakse. Kolme päeva jooksul tehku nad teotoad oma kolist tühjaks — mingu või kuuse alla.

Nii lõppes töötõrkumine Palupera mõisas ja mitmed vanemad mehed laususid pärastpoole: «Ei tea, mis hullu oli meie arus, justkui oleks mõistus äkitselt pühitud peast. Kus nüüd inimene sellega läheb, et jätab äkitselt töö seisma.»

Kuulda saades, et Palupera mehed uuesti tööle hakanud, kargas kingsepp Hindi süda tulist viha täis. «Niisuguste inimestega pole midagi peale hakata,» kõneles ta, «kes vaka vilja eest oma õiguse ära müüvad. Inimesed ei taha võidelda, oodaku siis, kuni neile praetud tuvi ise suhu lendab.»

Varsti saadi sedagi teada, et paar meest käinud Esku käest küsimas nõu ja see käskinud neil otsekohe tööle hakata. «Mitte niisuguse väevõimuga ei saa teie oma õigust,» ütelnud Esku. «Teie võite nõuda, võite kokku hoida ja kui teie nõuded on õiglased, siis peab neid ka täidetama. Inimesed peavad aru saama, et kõik oleme vennad ja et nälga, puudust ja viletsust ei pea olema. Aga kui jätate töö tegemata, siis suureneb viletsus, sest vili mädaneb ju põllul.»

Esku kõneles veel palju tarku sõnu, aga mehed ei saanud ikkagi aru, kuidas tuleks siis talitada, kui peab käima Esku õpetuse järele.

Aga sellest ei saanud aru ka kirjutaja Pärnpuu ja kingsepp Hint, ja nad ütlesid: sellel mehel endalgi pole mingit kindlat plaani, tal on kõik segamisi — puder ja kapsad. Parem juba töötame ise, sest meie teame seda palju paremini.

Ja Pärnpuu ja Hindi kuulsus ja poolehoidjate hulk kasvas iga päevaga.

Töötahtmisel olid ära lõigatud tiivad. Inimeste hingedele oli kogunenud lõpmata palju, nii et neid tuli puistata iga päev. Erutatult kõneldi õigustest, mis peagi tulemas. Oli küllalt neid, kes kindlasti uskusid: kõigi nende söödikute päevad on peagi loetud, kes elavad meie vaevast ja higist. See on ju silmanähtavalt sula ülekohus, et mõisnikkude käes otsata laiad maad ja mõõtmata metsad. Kas harivad nemad ise põldu, või ons see nende päike, tuul ja vihm, mis paneb kasvama vilja ja puud? Ja rahvas käib ringi ja tal ei ole jalatäit maad, kus peal võiks elada ja seda harida. Eks ole meie maalt tuhanded pidanud välja rändama kaugesse ilma, sest siin ei ole ju ruumi elamiseks. Maa peab minema rahva kätte, kes seda maad on isaisade põlvest harinud.

Oli isegi neid, kes omavahel oma mõttes tegid juba maajaotusi ja ette selle üle tundsid rõõmu. Mis sa hakkad peale, kui saad enda kätte lahmaka otse mõisa kapsa-aia tagant. Eks oleks õige tore. Mis sul viga siis elada! See oli nagu unenägu paradiisist, mis erutas, nii et pani käima soontes kiiresti vere.

Sõrve Jakob läks kuhugi linna koosolekule. Oli see Tartu või Tallinna. Üks kinnitas üht, teine teist. Rahva koosolekul valiti just Jakob. Küll tegi Hintki selleks kihutustööd, et tema valitaks, aga nii mõnegi suust kuuldus: «Kingsepp nüüd mõni mineja. Jõuab Lohule, tõmbab seal nina täis ja seal ongi siis kõik see tarkus.»

Valiti Jakob. Ta oli arukas mees, mitte üsna rohke kõnega, aga kui ta midagi ütles, siis oli sellel ka tuuma ja kaalu. Pealegi oli Jakob jõukas mees, eeskujulik perepidamise poolest ja sellestki küljest ammu tuntud, et ta võis mõisahärrale nii mõndagi öelda, mis sellel ei olnud sageli sugugi armas kuulda. Oli ta isegi härraga ühe heinamaa-tüki pärast käinud kõik kohtud läbi ja protsessi võitnud.

Kuidas võiski siis see kerge kingsepp võistelda niisuguse mehega, olgugi et tal oli hea suuvärk.

Möödunud oli Jakobi ärasõidust päeva kolm, kui tuli valda teade, mis paiskas tuld täis kogu laialdase valla.

Palupera saadik olevat ühes teistega Tallinnas kinni võetud. Nad pidanud koosolekut ühes suures ruumis või küünis, seal tunginud politseinikud äkitselt sisse. Ainult mõned mehed saanud akendest välja. Pääsnute hulgas olnud ka Järvenõmme valla saadik Peeter Suurkivi ja tema käest on see teade saadudki. Õige ta on, selle juures ei maksa kahelda. Teadmata on, mis meestega seal tehakse. Aga see on kindel, et nad hea nahaga ei pääse. Olla kuulda, viidavat Vene turule ja seal peksetavat just niisama kui vanasti tehti Anija meestega. Siberisse nad lähevad, selle juures ei ole küll kahtlust. Aga ega seegi võimatu ole, et lastakse maha. Kes see siis siin nende käskija või keelaja ongi — küllap mõistavad pärast oma asja ajada siledaks. Aga on sul suu mulda täis, ega sa siis enam hüüda ega kaevata saa.

Sõrve perenaine tundis muidugi kõige enam hirmu. Ta sõitis linna, käis läbi kõik uksetagused; kuhu ette pääsis, seal langes kummuli ja paitas jalgu, nuttis ja palus, et ta mees ometi vabaks lastaks. Ega tema ise ei tulnud, teised ajasid. Isegi vastu pannud, aga mis sa teed, kui käib hulk peale. Mõnelt poolt lükati ta valjult eemale, mõnel pool nagu oleks ta hädaldamine ja halisemine mõjunudki, aga tagajärgi see kõik midagi ei andnud. Ühel pool öeldi: «Armas naine, mina ei või midagi teha», teisel pool: «Oodaku ära, kuni kohus teeb otsuse» ja kolmandas kohas lausuti õige kalgilt: «Milleks ta hakkas siis seaduse vastu? Ta lõi mässajate hulka ja sellepärast ei või ta pääseda õigest karistusest.»

Väsis halisemast ja nutmast Sõrve perenaine, niisama nagu teisedki väsisid, kes olid sellesama asja pärast Tallinnas, ja nad sõitsid koju.

Lendasid Paluperas ringi igasugused hirmuäratavad jutud. Kust nad tulid, kes nad sepitses, seda polnud muidugi kellelgi aega järele kuulata. Nad langesid inimeste hingedele salapäraselt nagu õhtu hämarikul lendavad nahkhiired. Tekitasid valu. Sõrve Jakobi suguvõsa oli laialdane ja need kõik tundsid Jakobi kinnivõtmise puhul, nagu oleks nende elusa ihu küljest maha lõigatud liige. Sõrve talu otse ujus pisarais. Pisikesed lapsed ei mõistnud muidugi asja seisukorda. Nad küsisid hommi-

kust õhtuni emalt, miks isa ometi kord koju ei tule. Nende küsimistega kiskusid nad iga tund, iga minut ikka uuesti lahti verise südamehaava. Tiiu ei saanud kogu ööl silma peale nahka. Ta tõusis ikka ja ikka üles oma voodist, langes aknast sisse paistval kuuvalgel põrandale põlvili ja palus, et jumal ometi päästaks ta mehe. Voodi heites arvas ta, et oli vähe palunud, et oli midagi veel jäänud issandale ütlemata ja ta läks uuesti palvetama.

Kuid raskeks ja rõhutuks jäi süda ikkagi.

Ka vallas pääsis lahti pahameeletorm ässitajate vastu. Kõigepealt siunati ja kiruti Eskut, kes siin inimeste pead ajas segamini oma juttudega. Tulid meelde Esku sõnad, kes ikka ütles: «Vaesus ja häda ja viletsus peab kaduma. Üks inimene ei tohi teise kulul elada uhkuses ja külluses, kuna teine on alla rõhutud.» Aga mis tal enesel viga. Teised ässitab üles ja nüüd ise vaatab seda asja pealt. Ega siis kirjutaja Pärnpuu ega kingsepp Hint oma käest esiotsa midagi teadnud. Olid nad ju alul alati Roosiojal ninapidi koos: seal õpetas vana Esku nad välja ja nüüd need aina õhutasid mässu.

«Kes käskis Jakobil minna,» arvasid nii mitmed vanemad mehed. «Ise mõistlik ja arusaaja mees ja sa lähed nüüd mõisnikkude vastu õigust otsima. Te ütlete, et anti selleks luba. Aga eks te saanud siis ometi aru, et see oli ainult niisugune pettus. Kui nüüd kõik koos, saab siis korraga võtta pihku. Ja mine pääse nüüd veel nende käest. Väga võimalik, et Jakob oma silmaga enam ei näe Palupera maid ega metsi. Lasknud minna Hindil, tal oleks aega küll olnud istuda.»

Ka Hint, Pärnpuu ja teised nende poolehoidjad olid esiotsa löödud. Hindile puges argus südamesse ja ta oleks tõmbunud heameelega tagasi, aga kartis teiste naeru. Küllap tuleb teilgi varsti anda vastust oma sõnade eest, üteldi talle otse suu sisse. See ütlus tekitas hinges hirmu ja sundis teda olema sõnadega õige ettevaatlik. Isegi seda mõlgutas ta meeles, kas poleks üsna hea nüüd siit ära minna võõrastele radadele. Läheks õige Auni alevisse, kus ta õde oli mehel tisleril. Kes see seal teda teaks otsida.

Seal käis teade läbi valla, et mingu kõik kokku valla-

majja nõupidamisele. Kes selle käsu andja on, seda õieti ei teatud. Oli küllalt ka neid, kes kinnitasid, et vana Esku olevat andnud niisugust nõu ja tulla ka tema ise. Tema ülevat seal, mis peab tegema.

Vallamaja täitus juba varakult rahvaga. Kirjutaja toas olid Esku, Hint, Pärnpuu ja mitmed teisedki mehed. Käis elav vaidlus, kuid ometi ei osatud näha abinõu, mis peaks ette võtma Sõrve Jakobi päästmiseks. Ja mis sa astud rahva ette, kui sul pole midagi öelda. Pealegi oli neil teada, et viimasel ajal nendevastane meeleolu oli leidnud tublisti poolehoidu.

Viimaks astus Esku rahva ette.

«Mingit süüdi ei ole ometi Sõrve Jakobil. Seda te teate. Ta on jõukas mees, ega temal omal midagi vaja olegi. Aga ta läks sinna teiste soovil, et ka meie poolt oleks mees, kes oskab sõna rääkida rahva kasude eest. Mina annan nüüd järgmist nõu. Astugu kokku kümmekond meest ja mingu linna ja kõnelgu seal asjalugu ära. Ma arvan, siis lastakse ta lahti. Seal tuleb neile seletada, et see ei ole kellegi kuritöö, kui inimesed arutavad oma hädasid ja puudusi ja otsivad nõu, kuidas nendest pääseda. Mina olen ilmas palju näinud seda, kus inimesed üles astuvad ligimese kasude eest...»

Esku kõnet katkestasid mitmelt poolt vahelehüüded.

«Jah, mine sinna, küllap sind pistetakse ka soola-leiva peale. Nendele õnneks, kui sinu kätte saavad, pole näha tarvis mingit vaeva, oledki peos. Kes teid käskis ajada oma juttudega inimeste päid segi. Seal see Hint nüüd on, eks ta mingu.»

Oma nime kuuldes lõi kingsepp näost punaseks ja näris huuli. Ta sõbrad ja poolehoidjad ei julgenud lausuda sõnagi, lõid silmad maha.

«Hea teil oli lõuata siiamaale: võtame ära mõisniku käest maad, sest need ongi meie rahva oma. Seal ta nüüd on. Mees istub kinni ja teab, kas saab jalagagi enam Paluperasse.»

Seal kihvatas Esku süda.

«Mehed, teie ei tea veel midagi ja ka ei ole teil põhjust ajada niisuguseid hirmujutte. Kas siis ilmas õigust ei ole? Igasuguse ülekohtu vastu peame välja astuma kui üks mees. Paneme saadikud kokku ja saadame

Peterburisse, kus need asja räägivad, nagu see tõepoolest on. Kui meie ise õigust ei otsi, kui ise oma eest samme ei astu, siis ei astu seda ometi keegi teine. Mehed ei ole ometi vanad memmed, kes nutavad ja halisevad, millest kellelgi kasu ei ole.»

Nende sõnade peale kuuldus naeru.

«Küllap neil on ka seal Peterburis omad sellid ees, nii et sealtki tullakse tagasi pika ninaga.»

«Mis te siis tahate,» hüüdis Pärnpuu. «Üks nõu ei aita, teine ei aita, eks te ütelge siis ise!»

«Mis meil seal ütelda,» kõneles Sõrve Jakobi õemees. «Teie ju saatsite mehe linna, eks ütelge siis nüüd, kuidas ta sealt lahti pääseks.»

«Ma tean, mis tuleb teha.»

Kõikide näod pöördusid kõneleja poole. See oli hoopis poisikene. Tagalaanest puuraiuja, vana Idu Madise poeg.

«Noh?» küsisid mitu häält.

«Minge tooge parun siia! Küllap tema peab ütlema, kuidas Sõrve Jakob lahti pääseb. Nemad panid kinni, eks nemad lase ka lahti.»

«Sina, poisinolk, lähed nüüd parunit tooma,» tähendas Sõrve Jakobi õemees. «Teeb sul kõrvad tuliseks, küllap oled siis saanud, mis otsisid.»

«No-noh, nii hull see ka ei ole,» arvas Kopli Rein. «Ega see nüüd enam endine aeg ole. Eks ole ikka õige küll, küllap parun teab, mis tuleb teha.»

«Muidugi tuleb ta siia kutsuda,» hakkasid kinni mitmed hääled. «Ta peab tulema. Tema nüüd tohib vastu panna. Minge, võtke püssid ühes, küllap siis langeb temagi süda saapasäärde. Mis siis sina, Esku, sellest loost arvad?»

Nii kuuldusid ütlused mitmest suust.

«Mina usun, et parun võib nüüd küll selles asjas midagi ütelda. Kas poleks parem, kui mõned mehed läheksid mõisa ja temaga seal kõneleksid.»

«Mistarvis siis seal. Tulgu aga siia ja seisku siin rahva ees,» hüüdis kingsepp Hint. «Küllap me siin temaga juba oskame kõnelda.»

Paruni vallamajja toomine näis koosolijaid tublisti vaimustavat.

«Muidugi siia! Minge aga järele! Nüüd kohe! Nemad võtavad seal meie saadikud kinni ja meie siin muudkui aga küürutame. No — nõnda see küll ei lähe. Noh, minge juba, kaua seal käite. Tunni aja pärast olete tagasi.»

«Kui nii tahate, eks siis tehke nõnda,» lausus Esku. «Eks ta kuule siis siin, mis inimestel talle on ütelda. Kes siis lähevad?»

«Eks mine sina, Esku!»

«Mina vana inimene. Kas siin nooremaid ei ole?»

«Ega sina siis üksi. Eks ka Hint, ning Särevere Jaan, ning Lõu Priidu.»

«Neljast mehest on vähe. Mingu Varesepere Villem ka.»

«Noh, viis meest. Ega enam ole vaja. Ega ta härg ole, et teda tuleb tirida sarvist. Noh, pange kokku ja hakake minema!»

Mehed astusid välja.

«Aga kus siis Särevere Jaan on? Ta oli ju kogu aja siin.»

«Näe, läheb mees üle põllu kodu poole. Noh, sellel mehel on suu peas küll, aga kui midagi teha, siis teisel jänes kohe püksis.»

Naerdi.

«Hea küll, mingu siis Audaku Mihkel. Tema ju alati kange sakstega kiskuma.»

Saadikud kogunesid kobarasse vallamaja ukse ette. Teised tulid rüsinal välja neid saatma.

«Mihkel, võta oma tungal kaasa! Ega ta paha tee. Aga eks ole ikka hea hirmutuseks küll.»

Saatkond sammus kiiret käiku mööda Laukapere teed Palupera mõisa poole.

Vallamajas olijate hulgas valitses iselaadi ärevus. Mehed süütasid ühtejärge piipe ja sülitasid põrandale. Oli oodata midagi niisugust, mida polnud ennemalt nähtud ja mille ettekujutus tekitas hinges suurt ärevust.

Isegi elav jutt soikus — niivõrd rohkesti oli igaühel tegemist endaga.

Saatkonna mõisa jõudes paistis pealelõunane päike heledasti läbi raagus põliste vahtrate ja kastanite latvade. Oli õige tahe, külm ilm. Mõisa õues valitses vai-

kus, ainult isakalkun hulkus oma perega tiigi kaldal, mida kattis jääkirm. Siin-seal liikus mõni loomade talitaja naisterahvas karjaaias. Meestesalka nähes jäi ta seda vaatlema.

Mehed läksid sisse köögiuksest, pimedast eeskojast treppi mööda teisele korrale, kus nad jäid valges koridoris seisma akna alla. Kuuldusid köögist ja teenijate toast sammud. Viimaks ilmuski valges põlles toatüdruk uksele, kuhu ta küsiva pilguga meeste peale vaadates seisma jäi.

«Kas parun on kodus?» küsis Esku.

«Tahate paruni jutule?»

«Tahame küll.»

«Hea küll, ma ütlen teenrile.»

Tüdruk kadus. Varsti ilmuski teener.

«Mis asja oli teil paruni juurde?»

«Seda kõneleme meie talle ise,» ütles Hint. «Minge ütelge te talle, et tahame temaga kokku saada.»

Teener heitis pilgu meeste poole, millest paistis põlgus. Keeras ümber sõna lausumata ja kadus.

Mehed ootasid hulk aega, võib-olla veerand tundi, võib-olla pool tundi. See ootamine ärritas ja sünnitas viha. Vähe avaldasid nad seda sõnadega, kuid igaühel liikus meeles: «Näe, kuidas ta meiega ümber käib. Noh, küllap saab kuulda.»

Lõpuks tuli teener, avas vastuvõtmistoa ukse ja sõnas mööda minnes: «Minge, parunihärra võtab teid jutule.»

Aga imelik — juba mõisahoonesse astudes tundus mingisugust survet südames ja Varesepere Villem arvas, et tal poleks maksnud siia tulla. Seda ta küll ei avaldanud, aga kahetses ikkagi. Nüüd vastuvõtmistuppa minnes aina kasvas see rahutustunne. Küllap oleks pööranud heameelega tagasigi, aga nüüd oli see otse võimatu. Aga seda võis ikkagi, et hoidus tahapoole ukse manu. Eks teised astugu ette ja kõnelgu.

Parun tuli sisse, istus kirjutuslaua taha ja pööras julge ja avaliku vaate otse meeste poole.

«Mis teil tarvis on, et nii mitmekesi tulite mõisa?»

Hint surus Esku ettepoole ja lausus sosinal: «Kõnele sina!»

Esku astus paruni ette.

«Meie tulime kogu vallarahva soovil ja käsul siia. Vallarahvas tahab, et parun tuleks vallamajja.»

«Mina vallamajja? Mis sinna?»

Olgugi et kogu paruni näost paistis ärevus, võib-olla viha, aga raudse tahtmisega suutis ta hoiduda rahulikuna.

Nüüd kõneles Esku pikemalt neid põhjusi, miks vallarahvas parunit kutsub vallamajja.

«Aga mis võin mina siis teha Sõrve Jakobi päästmiseks. Valitsus on nad kinni võtnud ja valitsus ja kohtud on need, mis õiendavad nende asja. Minul pole vaja tulla vallamajja.»

Laua poole pöörates andis parun märku, et jutuajamine lõppenud.

Nüüd astus Hint välja.

«Teie peate tulema.»

«Mina pean?»

Parun kargas toolilt, nagu oleks saanud nõelapiste. Aga kohe haaris ta end ja istus.

«Muidugi peate. See on juba rahva soov ja sellele ei või te vastu panna.»

Nähes, et seisukord ähvardab kujuneda juba niisuguseks, mis võib kergesti libiseda rohkem rahuliku kõnelemise teelt, astus Esku uuesti ette.

«Mina arvan, et see on igatahes parem, kui te meiega tulete ühes. Kogu vald on koos ja seal oodatakse. Kui me nüüd läheme tagasi tühjalt, siis — ma olen selles kindel, tuleb teile järele suurem hulk mehi.»

«Ah sina oled siis nende ninamees. See üleskihutaja, nagu ma olen kuulnud. Sina ajanud ka oma venna mehed mässama.»

«Mina pole neile muud kõnelnud kui seda, et ilmas ei tohi olla häda ja viletsust. Seda ei saa parandada mässamisega, vaid . . .»

«Jäta juba see jutt,» ütles Hint. «Meie peame minema.»

«Kui ma ei tule, kas tahate siis tarvitada vägivalda?»

«Ma arvan, et te ei lase asjal nii minna,» tähendas Esku. «Mis teil seal siis ka karta oleks? On need ju teie oma valla inimesed.»

Parun mõtles tüki aega, nii et ka teised mehed, kes olid juba muutunud julgeks, said kärsituks. Kuuldus ukse poolt poolvalju sosinat. See avaldas nurinat ajaviitmise üle.

«Noh, hea küll, ma tulen,» ütles parun. «Minge välja ja oodake mind talli ees!»

«Ehk aga libistab end meie käest,» sosistas Varesepere Villem, aga see hoiatus ei suutnud panna mehi peatuma. Nad tulid välja ja jäid talli ette seisma.

«Kuule, Mihkel,» lausus Villem talli ees, kui nägi parunit trepist tulevat alla, «ära unusta oma püssitortsu siia põõsa! Tassisid teist ilmaaegu.»

Püssi põõsast väljavõtmisel nägi seda ka parun. Ta lõi vaadates isegi korraks seisatama, ots läks kortsu, huuled surus kokku. Pööras siis Esku poole ja lausus:

«Noh — lähme siis!»

5

Saatkonna lahkudes vallamajast Palupera mõisa poole ei saanud see veel õieti silmist kaduda, kui sellest teadis juba kogu vald. Otse joosti naabri poole kuulutama, et mehed läinud mõisa paruni järele ja ta toodavat täna vallamajja.

«Ene põrgulisi,» lõi Varangu Ädi kaht kätt kokku. «Kas nad peast on hulluks läind. Nad toovad paruni vallamajja. Kes on siin issanda taeva all enne kuulnud niisugust lugu!»

Seejuures sattus ta ometi ise nii suurde segadusse, et ei osanud leida kuskil siledamat rõivast selgatõmbamiseks. Ta otsis ja loopis riideid laiali, kuni teenijatüdruk ütles: «Perenaine, mis sa ometi tuuseldad, oled ju mitu korda teda tõstnud ja on ta sul praegugi käes.»

Nüüd alles märkas perenaine ja hüüdis: «Sina taevane aeg, pea nagu käib ringi. Otsi hobust, ise istud seljas.»

Saanud vaevalt riide ja üle õla hüüdnud teenijale mõned juhatused, ruttas Varangu perenaine vallamaja poole.

Peagi nähti inimesi tulevat Altsepa kuusiku teed, siis üle Niidivälja soo, mida hiljutised külmad olid juba tõmmanud kõvaks.

Kõik tulijad ei mahtunud ära vallamaja ruumidesse, olgugi et ta topiti täis kui tikutoos. Altpere Priidik ja Tõldoja Mart liikusid väga tõsiste nägudega ja ütlesid sageli: «No kes hull need naised siia täna kokku ajand.» Need kaks meest pidasid end täna laialt üleval, sest nad lugesid endid alati uuendusenõudjate hulka ja olid ka ennemalt koosolekutel sageli võtnud sõna. Nemad need olid, kes suvel juba ütlesid: «Parunile ei pane me enam kõrtki risti.»

Varsti läks ootajail igavaks. Hakkas külm, sest üle väljade puhus kõle tuul. Inimesed lõid käsi kokku, tammusid agaralt ja tegid sooja. Õnnelik, kes pääsis õuest nurga varju. Vallamaja saal oli pea maani täis kibedat tubakasuitsu.

«Mida pagan nad peaksid selle paruniga siin küll tegema,» kõneles Varangu Ädi. «Parun käratab äkitselt peale, küllap ongi siis teistel julgus otsas.»

«Naiste jutt,» tähendas Altpere Priidik. «Ei ole enam endine aeg. Ta seisku siin meeste vastas, küllap juba oskame talle küsimisi ette panna.»

«Küll on kanged mehed!» hüüdis üks noorem naistest, aga ta häälest kuuldus pilketoon.

«Noh, mis te siis arvate. Ega ometi naised oska sihukesi asju ajada.»

«On ju kuulda, et ka mujal teha naised mässu. Käia ka kõnelemas. Polla meestest sugugi viletsamad.»

«Olgu mehed või naised,» tähendas vana Jope. «Oma palga saavad nad igamees.»

«Sa oled eluaja olnud sakste sabarakk,» hüüdis Karu Villem. «Kus sa siis nüüdki teisiti.»

«Noh, küllap ka sinu, poisikese suu osatakse sulgeda,» vastas Jope. «Olin eila õhtul Verihurmal. Küsisin Hermi käest, kas ka tema tuleb täna vallamajja. Herm ütles: ega ma ole peast põrund. Ta teada kindlasti, et sellele laulule tehtavat varsti lõpp.»

«Tema nüüd tuleb Hermi rääkima. Küllap see tahaks ise olla mõisnik. Hing teisel muidugi täis, sest ega see tehase meeste streik tal meelest lähe.»

«Aga näete, kuidas vend Esku kohe teine mees. Kohe aga alama rahva kasude eest väljas.»

«Herm ütleb ju alati, et see Esku juba lapsest saadik poole aruga.»

«Olgu mis on, aga igatahes pani Esku siin nurgas selle asja liikuma. Olgugi et Hint, Pärnpuu ja Altsepa Kitsed ta nüüd on enam kõrvale lükand, aga Eskul on ikka küll sõnad suus.»

«Kahju, et ta jutud aga on nii segased, et neist keegi juudas õiget tolku ei saa. Aga näe, kui Hint kõneleb, siis on sellel ikka sees oma sisu ja tuum. Kihutame mõisnikud ja kõik niisugused kurnajad minema ja elame nagu vabad mehed kunagi, sellest ma saan aru.»

«Noh, miks sa sellest aru ei saa,» pilkas keegi eemalt. «Kui jutt on käe ajamisest teise tasku. Seda sa mõistad.»

Koosolijad naersid. Teati, et eelkõnelejal olnud kord õnnetus pidada Naari kõrtsi ees ühe Lõhavere mehe leivakotti omaks.

Kirjutaja toas olid kirjutaja, Altsepa Mihkel, Raudsepa Jüri ja Põrmi Mart.

«Noh, mis me ta'ga siis teeme, kui mehed toovad paruni siia?»

«Mis me teeme? Eks ta pea tõotama, et kohe sõidab linna ja Sõrve Jakobi seal vabaks laseb,» ütles Altsepa Mihkel.

«Aga kui ei sõida, lubab aga niisama. Kas keegi läheb temaga ühes?»

«Eks võiks minna ka.»

«Ole hullu, kes see temaga läheb. Lähed ühes, saad naha peale, see on selge.»

«Aga mis siis teha?»

«Eks andku niisugune kiri. See tuleks siis linna viia.»

See nõu näis olevat õige sünnis.

«Eks te, kirjutaja, tehke kiri kohe valmis. Siis pole pärast aega viita. Tema aga pangu oma nimi alla.»

Kirjutaja algaski kirjutamist. Vaevalt jõudis sulg joosta paaril korral üle paberi, kui ta lakkas kirjutamast:

«Ma teen kirja valmis, aga ega sellest ole mingit kasu.»

«Kuidas ei ole? Tema paneb ju nime alla.»

«Aga kui ta ise linna sõidab ja seal ütleb, et sellel kirjal pole mingit väärtust. Kes seda siis tähele panebki.»

«See on nüüd õige küll. Ja miks ta ei sõida, eks ole teisel hing täis tulist viha.»

Mehed jäid mõtlema.

«Aga mida pagan siis temast siia tuuaksegi?»

Kantseleiruumi astus Kopli Rein.

«Nähakse vist tulevat teised Katku teed mööda. Meie poiss tuli lõõtsutades sealtpoolt, näind, tulnud Voore mäelt alla. Saab näha, mis te temaga siin peale hakkate? Küllap ikka keedate omale niisuguse supi, mida pole söönd veel elupäevil.»

Vanamees istus seina äärde pingile.

Kirjutaja sattus niivõrd ärevusse, et ta käsi laual tahtmatult tantsis.

«Ega oleks tarvis olnud teist tuua,» tähendas nüüd vanem Altsepa Kits. «Aga mis nüüd enam, on ta kord siin, eks pea ikka teisega ka kõnelema mõne sõna. Võibolla on teine üsna sellega nõus, et Sõrve Jakob lahti saaks.»

Liikumine seinte ja akende taga läks elavaks. Inimesed tungisid rüsinal vallamaja saali. Uste vahel pigistati, naisterahvad kiljatasid, kuuldusid siunamised, vandumised.

Nüüd jäi äkitselt kõik vaikseks.

«Andke teed, minge ometi veidi kõrvale, nii et läbi pääseks.»

See oli ju Hindi hääl. Tõmmatigi lahti kantselei uks ja parun astus ühes oma saatjatega sisse. Ruttu tõusis pingilt üles Kopli Rein, kummardus paruni ees ja tõi talle tooli istumiseks.

«Noh, mis te minust tahate?» küsis parun. «Te lasete mind kodus kinni võtta, nagu oleksin ma mõni kurjategija. See on ometi kuulmatu vägivald. Kas talitaja on siin? Mina protesteerin niisuguse tegevuse vastu.»

«Talitajat ei ole siin,» lausus kirjutaja Pärnpuu.

«Kelle voliga te siin niisugust koosolekut peate?»

«Abitalitaja on siin,» vastas Pärnpuu, sellejuures näidates Altsepa Mihkli poole.

«Abitalitaja? Noh sind ma tunnen küllalt hästi,»

tähendas parun. «Usun, et sul tuleb selle teo eest anda vastust.»

«Ega nüüd mina selles asjas ole midagi,» kogeles Mihkel. «Eks ole siin terve vald koos.»

Selle aja jooksul kasvas saalis ja koridoris liikumine kord-korralt suuremaks. Nüüd kuuldusid juba hääled: «Mis te seal sees munete? Eks tulge ometi välja! Ka rahvas tahab kuulda. Tulge saali ja kõnelge seal!»

Isegi kisti lahti kantselei uks ja korraga tungis kolmneli pead ukse vahele: «Ega siin ole mõni salajutuajamis-koht. Kus Sõrve Jakob on? Lasksite ta Tallinnas kinni võtta ja nüüd istute ise siin.»

Äkitselt kilkas üks hele naisterahvahääl: «Küllap kaapavad juba paruni reisi.»

«Nii see ei lähe,» tähendas Esku. Ta pööras paruni poole. «Te tulite siia ja peate nüüd ka rahva ette ilmuma.»

«Kuidas sa minuga kõneled,» käratas parun. «Kas sa ei tea, et pead mind kutsuma parunihärraks.»

Vanamehe näole ilmus muie.

«Olen ilmas näinud paljugi härrasmehi ja arvan, et oskan isegi kõnelda. Selles asjas ei vaja ma õpetust.»

Liikumine ja kära väljaspool suurenes.

Seal tõmmati saali ja kantselei vaheuks lahti ja hüüdsid hääled: «Noh, tulge sisse!»

«Lähme siis,» tähendas Esku.

Kõik tõusid üles, ka parun, ja astusid saali, kuhu nad asetusid laua ümber toolidele.

Valitses veidi aega vaikus.

«Noh, kas teie suud siis kinni kasvand, et sealt sõna ei tule? Mis tumm-mängu siis siin peate? Kas kardate parunit, et ei oska kõnelda. Eks sa, Hint, räägi nüüd, sul jookseb ju suu alati nagu tatraveski. Eks sa, Altsepa Mihkel, kõnele! Ka sina ju suur ninamees.»

Hüüded kuuldusid siit ja sealt üle saali ja neid saatsid heameelelised naerukihistused.

«Minu valla rahvas,» algas parun, aga eemalt ukse alt katkestas teda keegi: «Mis sinu rahvas me õige oleme. Me oleme igaüks omaette inimesed.»

«Ma ei tea ju, mispärast mind siia toodi,» kõneles parun edasi, ilma et oleks lasknud end eksitada. «Mehed

tulevad, võtavad minu kinni, nagu oleksin ma mõni kurjategija...»

«Kas panid teile käed külge?» küsis keegi.

«Ei, meie kutsusime, ta tuli siis ise,» vastas Esku.

«Noh siis pole ju midagi viga. Vahimees käib vallas alati kutsumas, kes see selle üle siis na haliseb.»

Parun vaikis.

«Eks sa, Esku, kõnele asi ära! Siis saab kohe selgeks ja ka parun kuuleb.»

«Meil ei ole midagi halba mõttes,» kõneles Esku. «Sellepärast tulime mõisa, et te astuksite selleks samme, et Sõrve Jakob kohe vabaks lastaks.»

«Kuidas mina seda võin?» küsis parun. «Nagu ma olen kuulnud, on nemad kui mässajad kinni võetud.»

«Kuidas ta mässaja on,» hüüdsid korraga mitmed hääled. «Teda saadeti valla poolt, et ta seal meie kasude eest seisaks: oli ju kutse, et iga vald peab mehe saatma.»

«Aga mina ei või seal midagi teha.»

«Tema nüüd ei või. Kes need kinnipanijad siis õige on! Eluaja olete ju meie rahvast rõhund. Näete, enne te siit vabaks ei saa, kui Sõrve Jakob juba kodus.»

Üldine heakskiitmine järgnes neile ütlustele.

«Pidage rahu,» hüüdis Esku. Paruni poole pöördudes tähendas ta: «Kirjutage linna kiri ja nõudke, et Sõrve Jakob kohe vabaks lastaks. Sellel mehel pole ometi mingit süüdi.»

Parun mõtles veidi.

«Hea küll, ma lähen siit ära ja sõidan täna õhtul linna. Ma vaatan, mis saan teha selle mehe heaks.»

«Noh, see on siis hea küll,» kõneles Kopli Rein. «Ega meil muud midagi vaja olegi.»

«Uskuge nüüd tema juttu,» hüüdis Jootma Kaarel tagant seina äärest. «Siis te sellega kaugele saate. Kes ütleb, et ta seal midagi Jakobi heaks kõneleb. Vaadake, et laseb panna teise veel käsist-jalust raudu. Ei mina laseks teda enne siit sammu astuda, kui Jakob siin. Saatku kiri siitsamast, küllap leidub selle viijaid.»

«See on õige!» hüüdsid korraga mitmed hääled. «Parun jäägu siia. Paneme ta niikauaks puuri ja mehed püssidega vahiks ukse ette. Küllap ta siis juba nõnda

kirjutab, et Jakob sealt kohe lahti lastakse. Pistame aga mehe puuri.»

«Pidage rahu,» hüüdis Esku. «Nii ei otsustata, vaid meie peame asja läbi kaaluma.»

«Ole sina, vanamees, parem vait! Küllap sa siis oskad kõnelda, kui parunit pole kuulamas, aga nüüd on sul nahavahe küll hirmu täis. Kas nemad meie inimestest küsivad, küll laseksid naha peale andagi, kui oleks see veel nende võimuses. Ega ole muud midagi kui puuri. Noh, laske ta teeb kirja valmis! Mis te siis veel ootate?»

Kära, sumin kasvas suureks, üksteise võidu kõnelemine niivõrd tihedaks, et võimatu oli aru saada. Nähti isegi seda, kuidas mõned üles tõstsid rusikad.

Parun oli ärevuse pärast näost punane. Vististi polekski ta saanud sõna suust, sest ta lõualuud värisesid, nagu oleks tal kange külm.

Hakkas kõnelema Hint.

«See on õige, et parun tuleb siia jätta. Teda ei võigi lahti lasta, sest kes võib seda uskuda, mis ta lubab. Muidugi läheb ta linna ja kõneleb seal meie vastu. Nüüd on aeg tulnud, kus nende võim on murtud. Rahvas murdis selle. Nõnda murtakse igaühe võim, kes teiste õigusi jalge alla tahab tallata . . .»

Kuid ärevus oli niivõrd suur, et koosolijad ei mallanud kuulata Hindi kõnet.

«Ah, jäta, oleme küllalt kuulnud su plära. Oleks ju üsna mõnus, kui annaks sellele parunile veidi ka naha peale.»

Naerdi.

«Küllap tuleksid meelde talle siis need ajad, kus meie inimestele tallis alati anti. Annaks nii peente kasevitsadega, teeks teisel vana vere õige kargeks. Noh, mis te seal norutate, tassige juba puuri!»

Esku sai aru, et rahvas läheb kord-korralt ärevamaks. Ta kartis, et võib peagi minna sinnamaale, kus neid võimatu hoida eemale vägivalla tarvitamisest. Peab midagi tegema, et neid inimesi sundida rahule.

«Kuulge,» hüüdis ta. «Me paneme paruni nüüd vangi. Pärast teeme ise kirja valmis ja laseme tal nime alla kirjutada. Laske avada vangikambri uks,» ütles Esku Altsepa Mihklile. «Andke teed!»

Kohe avanes tihedas rahvahulgas läbiminemiseks tee. Altsepa Mihkel kutsus vahimehe, kelle käes oli vangikambri ukseluku võti.

«Noh, lähme!» ütles Esku parunile.

«See on tubli,» hüüdsid hääled rahva hulgast.

«Ma ei lähe. See on toores vägivald.»

Paruni hääles tundus hirm.

«Te peate,» ütles nüüd Altsepa Mihkel. «Kui te ei lähe, siis viiakse teid.»

«Mihkel, sa oled ikka kuradi kange mees!» hüüdsid mitmed. «Tema ei lähe. Poisid, mis te ootate, pange käed külge!»

Mõned liikusid ettepoole.

«Ei ole vaja,» hüüdis Esku. «Ta läheb ise.»

Tõusiski parun üles. Altsepa Mihkel läks eele, Hint järele, ja nii viisid nad paruni vangikambri. Hint keeras ukse lukku ja hüüdis: «Tulgu nüüd kolm meest ja jäägu ukse ette valvama!»

«Mis sul enesel on, et ei või valvata.»

«Me läheme teeme kirja valmis.»

«Ene mul kirjategijat. Ei tea, kas tunned tähtigi.»

Lai naer saatis ütlust.

Paar poissi asuski ukse ette.

«Sina, Audaku Mihkel, mine ometi ka, sul va püssitorts. Nagu vähe nägusam.»

Oli juba õhtuhämarik, kui rahvas pikkamisi salkades valgus vallamaja juurest laiali.

Üksi jäädes, kahekesi jäädes jahtusid inimeste kuumaksköetud pead. Siis kerkis äkitselt küsimus esile: mis see nüüd oli? Milleks pandi parun kinni? Mis oli siis temal süüdi? Ja kas see jääb nii? Aimus ütles, et ei jää. Sellele järgneb karistus.

«Kes pagan see mind õige siia ajas?» tuli ütlus nii mõnegi suust. «Ega mina nüüd küll midagi, aga kes seda teab, tõmmatakse niisama sisse. Ega neil, kes nüüd mõisas käisid, muud ole, vaadaku, et parajal ajal oskavad teha sääred.»

«Sa pistad plehku,» korrutas teine edasi, «aga kuhu sa siis õige lähed? Kus on see koht, kust sind kätte ei saada?»

«Jumal hoia, on aga need inimesed kaotand oma mõistuse,» hädaldas Varangu perenaine. «Nad panevad paruni kinni. Kes jumal seda ennemalt on kuulnud. Ja nüüd istubki ta seal pimedas puuris.»

«Noh, küllap nüüd oskate haliseda ja oma naha pärast tunda hirmu,» tähendas Kopli isa. «Aga vallamajas oskasite üksteise võidu uluda: pange aga kinni, pange kinni! Kui olete omale pudru keetnud, eks seda siis sööge!»

Üle välja tuli keegi ajades hobusega.

«Mis pagan see on? Näe, Sõrve perenaine ise. Jah, tema ei olnud vallamajas. Ehk on teisel mingeid teateid Jakobist.»

Tal olid teated. Kõik linnas vangivõetud lastud vabaks. Nende Jakob jõudnud alles peale lõunat koju. Puruväsinud teine. Nad kuulnud, et parun toodud vallamajja. Tema tulnud ütlema, et Jakob kodus.

«Säh sulle, siis oli see jäma ja jant kõik jumalamuidu,» tähendas Kopli isa. «Neile peab seal seda ütlema, mis pagana kirja seal siis veel vaja kirjutada.»

Ja õhtul hilja peale lastigi parun vabaks vangikambrist.

6

Just nagu mõistust ja mõtlemisjõudu nõrgestavas söekarmus elas Palupera vald. Kui tahetigi muud mõelda, muist asjust kõnelda, jälle tulid sõnad suhu paruni kinnivõtmisest. Vanemad inimesed ütlesid, et see oli küll hull temp, mis oleks pidanud jääma tegemata. Olgugi et Hint, Altsepa Mihkel ja veel mõned teisedki püüdsid teha ükskõikset nägu, isegi kinnitasid, et see tegu olnud päris õige ja nüüd on hoopis teistsugused ajad, näris ka nende südames järelejätmatult mingisugune koi, mis neidki tegi alaliselt rahutuks.

Ähnusega püüti saada teada, mis nüüd ajalehed ilmast kirjutavad.

Tulid teated, et Lõhaveres on mehi kinni võetud ja isegi üks maha lastud. See teade ajas külma korra ihu peale. Aga kes neid lehe sõnumeid teab uskuda. «Meie Aeg» tõi pika artikli, milles inimesi hoiatati vägivalla

eest. Ärgu lasku inimesed oma kirgesid valla, sest teod, mis nende mõjul tehtud, toovad nuhtluse kaela. Meie ei võitle mitte väevõimu vastu ja oma õiguste eest füüsiliste abinõudega, vaid vaimliste sõjariistadega.

«Just niisamasugune jutt,» tähendas Altsepa Mihkel, «nagu meie Esku ajab. Missugused need vaimlised sõjariistad siis on, kes kurat seda nüüd teab.»

«Ah tühja, ene mispärast hädaldada,» lausus Hint. «Mis me sellele parunile siis õieti ära tegime. Istus mõni tund valla vangikambris. Mis tal seal siis häda oli?»

Oli silmapilke, kus meeleolu tõusis, püüdes maha raputada endast mured, aga sealsamas langes ta tagasi jälle ja meelehärm võttis maad.

Kuid igatahes ei saanud nad lahti ootavast seisukorrast, olgugi et neil inimestel ei olnud teada, mida oodata.

Samal ajal jooksid mööda valda väga agaralt igasugused kuuldused ja mõned neist ajasid ka julgemale ja hoolimatule otse hirmu peale.

Kiirelt käis vallast läbi teade, et õpetaja Falker tuleb Verihurmale pidama piiblitundi. Väga paljud tähendasid, et nemad teda kuulama ei lähe. Mis sellel eluaegsel mõisnikkude sabarakul nüüd muud öelda ongi, kui paugutab inimestel naha täis. Mine nüüd kuula pealt, kui sind haugutatakse. Ons seda vaja?

Kuid sellest hoolimata hakkas juba varakult inimesi voorima Verihurma poole. Esmalt tulid küll vanemad naisterahvad mässitult suurtesse rätikutesse, nii et ninaotski ei paista. Nad jäid suures toas seina äärde seisma, teretasid üksteist sõna lausumata. Kui tahtsid midagi veel kõnelda, surusid suu naabri kõrva juurde ja kõnelesid sosinal.

Pärastpoole hakkas tulema ka mehi ja üsna ruttu kogunes tuba rahvast täis. Verihurma teenija tõi ukse äärde laua, tooli. Lauale pani valge lina, siis kaks läikivaks nühitud hõbedakarvalist küünlajalga, milledes kummaski oli jäme stearinküünal. Lae all põles suur lamp, mille hõõguvat soojust võis tunda mitme jala kaugusele.

Juba täitusidki pinkide ja toolide read.

Seal pani Varangu Ädi käe suu kõrvale ja sosistas Lilpi Marile:

«Näe, Altsepa Mihkel ja kingsepp Hint ka seal ukse kõrval. Jumal, kui need nüüd hakkavad õpetajale vastu kõnelema.»

Ädi oli õieti näinud. Seal teiste selja taga oli veel teisigi «ninamehi». Esmalt kõnelesid nad küll isekeskis: et mis tühja nüüd sinna minna. Eks see ole ju teada, mis on Falkeri jutt. Aga kui jõudis õhtu, siis nagu miski kiheles kangesti, mis ei andnud rahu ja mahti. Ja nemadki läksid Verihurmale.

Kuuldus õuest aisakellade tilin ja selle vaikides hobuse puristamine ukse ees. Verihurma peremees Herm läks ruttu välja õpetajale vastu. Perenaine ise, kellel ees oli lumivalge pitsiäärtega põll, tuli, süütas küünlad lühtrites põlema. Seda oligi vaja, sest üleval lambis lõi tuli tuhmuma.

Õpetaja Falker tuli raskeid kõrgeid kummikalosse lohistades tuppa. Tal oli üll suure karvase kraega sõidukasukas. Teretas rahva poole peaga ja läks Hermi saatel läbi toa tagakambri.

Riidest vabanedes pööras ta kohe Hermi ja teiste kambris olijate poole, teretas neid käega, surus sõrmed kokku ja kõneles: «Jah, armsad hinged, see on otse hull, mis nüüd iga päev kuuled. Näib, nagu oleks saadan lastud päris valla ja ta ukutab kõik hinged hukatuse teele. See tegu, mis siin teie juures toime pandud, on otse pöörane: nad panevad paruni kinni.» Pöördudes Mihuka Mardi ja Pääsukese Jüri poole, tähendas õpetaja: «Kas teil, vanemail meestel, siis ka niipalju oidu ei olnud, et oleksite saanud sihukest tegu ära hoida?»

«Kes see seal siis keeldu tähele pani,» kõneles Mihuka Mart. «Ega meist nüüd kumbki seal eespool olnudki. Ei tahtnudki nagu seda hullu asja näha. Kopli Iisa oli küll seal, noomiski teisi, aga mis sellest kasu, naerdi ja irvitati teist.»

«Nii see on, kui saadan lööb inimesi pimedusega,» lausus õpetaja, kuna ta ise lehitses lauluraamatu ja testamendi kallal, otsides sealt arvessevõetud kirjatükke. Leides need, pöördus Verihurma peremehe poole: «Noh, armas Herm, kas hakkame peale? Seal on kõik korras?»

«Jah, õpetajahärra,» vastas perenaine. «Ma panin küünlad põlema. Aga küll on tulnud rohkesti rahvast!»

Õpetaja astus ees tuppa, istus laua äärde ja surus otsa ristipandud käte vastu lauale. Ta palvetas. Verihurma pererahvas ja mõned teised istusid ta selja taha, kus olid veel pingid ja paar tooli tühjad.

Toas valitses täieline vaikus.

Lambaloigu Leenu sosistas Varangu Ädile kõrva:

«Ei tea, kas Esku ka siin on?»

Mõlemate naiste pilgud lendasid koosolijate hulgas ringi.

«Ei ole ma teda näind,» vastas Ädi. «Ma arvan küll, et tema ei tulnud. Ta ju ei salli neid õpetajaid, ütleb olevat teised silmakirjateenrid.»

Palveteenistus algas lauluga:

Hing, eks jää ka seisma sina,
küsides: «Kus olen ma?»
Kuhu tuleb viimaks minna
kõige kurja himuga,
mis mind kohtu alla annab,
viimaks põrgu tulle kannab?

Ilm küll kalliks peab kulda,
au, suurt seisust varaga!
Aga eks see lähe mulda
kõige oma lustiga?
Oh, too rõõm on lühikene
ja ta valu igavene!

Miks siis annad ennast petta?
Nii saad sina eksitud.
Surm sind ometi ei jäta,
ju ta nooled ihutud!
Sest oh pööra ilma vaevast,
nõua oma vara taevast!

Laulmise lõppedes ja raamatut kõrvale pannes vaatas õpetaja Falker veidi aega ümberolijate peale. Keda tabas ta pilk, see püüdis otse loomusunnil hoiduda sellest kõrvale, olgugi et seks muud abinõu käepärast ei olnud, kui lõi silmad maha.

«Armsad hinged,» algas õpetaja Falker, «meie loeme Luuka evangeeliumis 15. peatükis, 21. salmis järgmi-

sed sõnad: «Isa, ma olen pattu teinud taeva vastu ja sinu ees ja ei ole enam väärt, et mind su pojaks hüütaks.»

Ta näitas oma kõnes, kuidas just Palupera rahvas ongi praegusel ajal see ärakadunud poeg. Ta on võtnud kuulda ukutajate sõnu, kes tallavad oma poriste jalge alla issanda käsud ja tahtmised. Ja nüüd on siin metsanurgas sündinud raskem ja inetum kuritegu, kui seda keegi oleks suutnud endale ette kujutada. Vägivallaga pandi pärishärra sinna musta, räpasesse kongi kinni, kus on harilikult varaste ja kaklejate paik. See on issanda ees igatahes niisugune süü, mida ta ei jäta nuhtlemata. Eks ole ju issand seadnud mõisavanemad selleks, et peab nende sõna kuulma. Ja kas ei ole mõisavanemad alaliselt hoolitsenud selle eest, et te võiksite elada oma kodudes rahuliselt. Ja nüüd pistetakse porised käed selle mehe külge, keda issand on seadnud selleks, et peate teda alati austama ja tema sõna kuulma. See kuritöö on küllalt niivõrd jõle, et issand ära pöörab oma palge teie poolt ja ta kõrvad ei kuule teie palveid ega ohkamisi. Ainult sellel teel võite veel armu leida ta silma ees, kui alaliselt kisendate ta poole ja palute andeks oma suuri süüsid ja kohtuvõimudele üles annate need, kes teie meeled ja hinged on pöörnud vale teedele.

Kord-korralt surus, vaotas, muljus kõneleja kuulajad rohkem ja rohkem põrmu, ta torkas teravad sõnad nagu naasklid neile südamеisse, peksis puruks need põhjendused, millega nad püüdsid otsida oma tegudele vabandust, maalis neile silme ette karistusi, mis nad pärivad siinses ja tulevases ilmas. Kõne oli pikk ja lõpuks kuuldus üle ruumika toa ägamine ja nuuksumine. Vähe oli neid, kes poleks tundnud, kuidas teravad piitsahoobid lõikasid armutult lihasse ja lõid veripunaseid haavu.

Kõne lõppedes ei andnud õpetaja kuigi palju mahti, ütles ette lauluks järgmised sõnad:

Teie, kurjad inimesed,
teie, rasked patused,
ärge olge kangekaelsed,
puhastage südamed,

jätke maha kurjad tööd,
saatke ära patu ööd,
siis võin teid ka armastada,
teie peale halastada.

Oma raske patu suurust,
süda, pane tähele,
et sa oma isa armust
oled eksind kaugele,
tema taevast põlates
põrgu poole tõtates.
Jeesus, anna, et mu süda
pööraks; suur on minu häda.

Õpetaja Falker võis rahul olla oma piiblitunniga. Puruks oli ta peksnud need südamed. Otsa ei julgenud nad talle vaadata, sest elavalt tundsid nad oma süüdi. Oli tal tulles pesitsenud ka kartus südames, et hakkavad talle vastu kõnelema, nagu seda kuuldavasti viimasel ajal nii mõnel pool oli juhtunudki. Aga midagi niisugust ei sündinud ja pikkamisi tühjenes suur tuba.

Õpetaja istus eeskambris peremees Hermi, kirikuvöörmünder Jalaka Aadu, Kopli isa ja Väljaotsa Andrese seltsis. Tagakambris kattis perenaine usinasti lauda.

«Viimasel ajal on inimeste südamed läinud otse pööraseks,» kõneles ta. «Mis need inimesed tahavad ja kuidas suured hulgad lasevad endid vedada saadana kiusatuse sisse, see on otse kohutav. Aga niisugust tegu pole ometi kuskil ette tulnud kui siin teie vallas. See on otse meeletus. Ja teie, mõistlikumad mehed, ei suutnud seda takistada?»

«Eks me ole katsunud küll hoiatada, aga mis see ühekahe kõne nüüd aitab, kui kõikide meeled nii mässu poole hoiavad,» tähendas Jalaka Aadu. «Inimeste mõistus on nagu võetud peast ja jumal sellest aru saab, mida nad õieti tahavad.»

«Kes need ässitajad siin õige on?»

«Neid on nii mitugi,» tähendas Väljaotsa Andres, «mis nad nüüd üksteisest paremad ongi. Räägivad aga alati, et peame nõudma oma õigust, et oleme küllalt kaua endid lasknud rõhuda ja jumal teab veel, mida kõike.»

«Sinu vend olla ka nende hulgas,» tähendas õpetaja Hermile.

«Kahjuks on see tõsi,» ütles Herm. «Aga mis vend see siis mulle õige enam on, kes kakskümmend aastat ilma mööda hulkund. Mulle on ta kõned õudsed ja võõrad.»

«Mis seda Eskut nüüd rääkida,» tähendas Jalaka Aadu. «Eks tema poolt tulnudki kõik see algus. Ta asus Roosiojale elama ja seal nad käisid ühtelugu ta juures. Ja seal see Esku nad välja õpetaski. Jumal seda teab, mis ta neile kõike seletas, aga ega neil muud siis suus olnud kui Esku ees ja Esku taga.»

«Ja ta peab neile praegugi veel kõnesid?»

«Ei ta räägi palju, ei tule ka tihti koosolekutele. Mis teda nüüd enam vaja, oskavad isegi küllalt. On kuulda, et nad kõik ei pidada Eskust lugu pidama. Altsepa Mihkel ütles alles eila: «Mis see Esku jutt nüüd on, ega saagi aru, mida ta õieti tahab. Aga näe, kui kingsepp Hint ja kirjutaja kõnelevad, siis on neil meestel kohe selged mõtted.»»

«Aga eks nad täna saand kuulda,» arvas Jalaka Aadu, «küllap õpetajahärra kõne pani neile mõistuse pähe.»

«Annaks seda jumal, see oleks teie valla inimestele küll kasuks,» lisas õpetaja juurde.

Perenaise tulles õpetajat sööma kutsuma avati uks ja sisse tuli Altsepa perenaine Mari. Ta oli häbelik ja häda täis ja õpetaja ette astudes ei julgenud ta üles vaadata.

«Mis sa tahtsid rääkida?» küsis Falker.

«Ma tulin õpetajahärrat paluma oma mehe pärast,» kõneles naine poolsosinal. «Ega meie Mihkel ole ju halb inimene, ega ta taha ega mõtlegi midagi paha, aga ega need teised anna ometi hingerahu. Sina oled aga talitaja abi, sina pead tulema, see on sinu kohus. Nii nad ütlevad ja veavad ta kodust ära. Eks ole ma silmaveega ütelnud: «Kuule, Mihkel, ära mine! See pole õige asi. Ei tea, mis tuleb, meil pisukesed lapsed.» Aga ega nad jäta.»

«Mis mina siis pean tegema?» küsis õpetaja.

«Meie Mihkel oli ju ka seal juures, kui härra kinni pandi. Sina helde jumal, kui ma seda kuulsin, ehmata-

sin enese päris haigeks. Ma ütlesin küll, mis te, hullud, nüüd olete teinud. Aga ega see nüüd asja teiseks tee. Kui tuleb kohus, kas õpetajahärra ei ütleks mu mehe kasuks mõne sõna!»

Õpetaja mõtles veidi.

«Arvan, et ma ei saa seal midagi teha. Küllap igamees peab vastutama oma tegude eest.»

Seal valdas naist äkitselt ärevusehoog. Ta langes põlvili, paitas õpetaja sääri ja nuuksus.

«Miks õpetajahärra ei või, kui te tahate. Ma palun, meil ju pisukesed lapsed. Ega Mihklil ole tõepoolest süüdi.»

Õpetaja Falker taganes sammu.

«Paluge issandat, tema heldus on lõpmata. Võib olla, et ta pöörab ära oma viha.»

Sellejärel läks ta Verihunma perenaise järel tagakambri, kus oli laud kaetud ja millel põlesid kaks küünalt läikivais lühtreis.

Oli juba õige hilja peale, kui õpetaja Falker sõitis aisakellade helisedes mööda Katku teed kirikumõisa poole.

Ilmselt oli märgatav õpetaja Falkeri kõne mõju Paluperas. Inimesed leidsid, nagu oleksid nad äkitselt saanud nägijaiks. Hirm oli tuleviku eest.

Kingsepp Hint, kirjutaja Pärnpuu, Altsepa Mihkel ja nii mitmed teised, kes endid pidasid rahva juhtideks, said aru, et nende mõjuvõim langeb. Neile öeldi suu sisse, et nemad oma kõnedega ja ässitustega saadavad rahva hukatuse teele.

Et seda vastast mõju vähendada, hävitada, korraldasid nad kohe selle peale vallamajas koosoleku.

Ka sellest oli osavõtmine haruldaselt elav.

Kõige esmalt kõneles Hint.

Ta tarvitas väga tugevaid ja teravaid sõnu mõisnikkude ja õpetajate kohta. Ta hurjutas rahvast, kes ennast laseb õpetaja kõnest hirmutada, sest see mees kõneleb ainult selleks, et võim oleks alati mõisnikkude käes. Ta ähvardab põrgutulega, aga ons ta ise põrgut näinud? Usub ta seda? Mitte põrmugi. Vaadake, kuidas ta ise elab, hullemini veel kui mõni mõisnik — miks ta siis ise seda põrgut ei karda? Teie, viletsad inimesed,

usute ikka niisuguseid vanaviisi jutte ja sellepärast võib ta teie meeled muuta. Teie olete valmis kohe ära andma oma õigusi, kui aga saaks langeda niisuguse mehe jalge ette.

Mõned püüdsid Hindile ka vahele kõnelda, kuid siiski oli ta poolehoidjate ja sõprade hulk siin sedavõrd suures ülekaalus, et niisugused katsed kohe nurja aeti.

Hindi kõne lõppedes küsis keegi tagantpoolt:

«Aga miks Esku siia ei tule ja miks tema ei kõnele?»

«Pole Eskut vaja,» tähendas Altsepa Mihkel. «Ega see Eskugi parem ole kui teised kõik.»

«Esku lubab võidelda vaimliste sõjariistadega,» hüüdis keegi akna alt, «aga nad ei tea, mis need vaimlised sõjariistad on.»

«Eks kutsugu siis ka Esku siia. Kuuleme, mis ta ütleb. Endistel koosolekutel kõneles Esku sageli.»

«Ja palju te ta kõnedest aru saite?»

«Mis te jaurate. Miks ei saand. Esku ju kõik selle asja algatas. Ega te, poisinolgid, ilma Eskuta midagi oleks osand.»

Sõnelemine kippus minema tormiliseks. Kuuldusid üksteist haavavad ütlused.

«Olge nüüd vakka,» hüüdis Altsepa Mihkel. «Kirjutaja kõneleb.»

Pärnpuu, üsna nooruke, roosade ilma habemeta paletega mees, astus kõnetooli. Tal oli käes suur pundar ajalehti.

Saalis vaibus jutt ja vastamisi sõnelemine.

«Näe, kui kõrgele Hint tõstab oma nina. Ta ju nüüd suur rahva juht.»

Seda hüüdis keegi ahju kõrvalt. Kõikide silmad vaatasid kõneleja poole. Kuuldus naer. Vist oli see viha, mis pani Hindi palge punas lainetama.

Kirjutaja tähendas lühidalt, et ta tahab koosolijaid sellega tuttavaks teha, kuidas teistes kohtades praegu rahvas oma vabaduse eest võitleb. Ütles, et on need kohad ajalehtedest ära märkinud ja kui koosolijad soovivad, siis loeb ta need kohad ette.

«Lugege aga peale! Me kuulame.»

Enne kui Pärnpuu jõudis alata, puges väike Naari Jaan, kelle vabadikukoht mõisa põllu äärel, läbi rahva kõnetooli juurde.

«Kuhu sa, pagan, tikud, justkui täi ajab külje alt läbi. Kas sina kaugemalt ei kuule? Näete, ka Jaan tahab vägeva kõne pidada.»

Jaan ei pannud neid hüüdeid tähele; kui läbi ei saanud, andis küünarnukiga tugeva müksu.

Lõpuks jõudis ta kirjutaja juurde.

Jaan sosistas.

Kõik nägid, kuidas kirjutajal kadus viimne kui veretilk roosakaist põsist.

Kirjutaja kutsus Hindi ja Altsepa Mihkli.

Nad sosistasid.

«Noh, mis salajuttu te seal ajate? See läheb haisma. Koosolekul peab kõik olema avalik.»

Mehed pidasid nõu, isegi ägedasti sosistasid.

«Mida pagan me siis siin vahime? Mis maid teil on seal isekeskis jagada?»

«Me arvame, et ei maksagi koosolekut edasi pidada,» ütles Altsepa Mihkel.

«Miks ei maksa siis? Kirjutaja pidi ju midagi meile ette lugema. Mis on siis? Läks talle odraokas kurku? Eks Hint lugegu siis! Küllap loeks — ta ei oska.»

Kuuldus lai naer.

«Mis see Jaan teile seal kõrva pistis? Eks kõnelgu ka meile.»

«Jaan rääkis,» ütles Altsepa Mihkel, «et mõisa tulnud salk soldateid.»

«Sooh — siis on küll keretäis soolas!» hüüdis keegi, nii et hääl kõlas üle saali.

Tõusis sumin, segamisi kõned, kuuldusid kirumised, ähvardused, ja vallamaja saal tühjenes kiiresti.

7

Oli käes juba talvine kesköö. Õhtul tuli maha tubli lumekord, aga külm ei olnud.

Altsepa pere oli magamas, peale perenaise Mari, kes luges lambivalgel lauluraamatut. Ta süda oli raske, sest

peremees ei pannud tähele ta hoiatusi, käis ikkagi koosolekutel. Ta uskus, et õpetajahärra tema mehe eest küll ei kosta, aga homme läheb ta ise mõisa ja palub härrat. Mehele ei julgenud ta sellest sõnagi lausuda. Juba sellepärast, et ta õpetaja juurde läks, tegi mees talle kibedaid etteheiteid, nimetas teda lollikeseks, narrikeseks, lambatalleks, kes läheb hundi palvele. Ometi lootis Mari, kui ta härra ette põlvili langeb, kõik üles räägib, kuidas Hint, Pärnpuu, Audaku Mihkel ja teised tema mehe ukutanud oma kilda, et siis härra ikka ka andeks annab. See lootus tegi ta südame isegi hulga kergemaks.

Peremees heitis õhtul varakult magama. Hommikul vara pidid nad puukoormatega linna minema, sest nüüd oli tee juba hea küllalt.

Ümbruses valitses sügav vaikus.

Äkitselt kuuldusid sammud.

Uks kisti lahti suure ägedusega. Sisse jooksis tütar, kes oli alles teist aastat mehel Lõupõllul.

«Kus isa on?» hüüdis tütar. Nähes isa voodis magamas, läks ta isa juurde, raputas teda õlast ja hüüdis: «Isa, tõuse üles, tõuse ometi üles! Oh jumal, tõuse üles!»

Vanamees ei lahkunud järsku unest.

«Armas jumal, mis uni see ometi on? Tõuse juba üles!»

«Mis sul on?» küsis ema. «Sa oled nii näost ära. Sa ehmatasid minu otse puukangeks.»

Ka peremees tõusis voodist ja vaatas imestades tütart.

«Esku võeti kinni,» kõneles tütar. «Käidi ka kirjutajat otsimas, aga teda ei leitud. Ka Hint võetud kinni. Hint pole olnudki kodus, vaid Pärnamäel. Soldatid tulnud sinna ja sidunud teisel käed köiega selja taha. Neil mõisa vahimees ühes. Vahimees ütelnudki, et ka sind, isa, kinni võetakse. Ma jooksin otse üle soo.»

See teade riisus mõlemail, niihästi peremehel kui ka perenaisel, mõistuse peast.

«Pane nüüd, isa, ruttu riide! Säh, siin on kasukas. Vaata, tõmba vildid jalga ja mine kodunt ära! Kui tulevadki, siis pole sind kodus.»

«Laps, mis sa räägid,» hüüdis ema. «Kuhu isa siis nüüd läheb? Südaööst.»

«Aga nad tulevad siia ja võtavad isa kinni.»

«Mine siis õige teise peresse,» ütles ema, isale riideid otsides.

«Ei mitte,» hädaldas tütar. «Nad saavad isa sealt kätte. Mingu kuhugi eemale, metsa.»

«Metsa? Nüüd külma ajaga?»

«Mingu Arunurme küüni. Ma viin pärast sinna riideid. Võib olla, et sealt ei leia.»

Kiiresti ajas Altsepa Mihkel riided üle, tõmbas vildid jalga, naised surusid talle veel teki kaenla ja ta läks pimedasse talveöösse.

«Sina issand Jeesus,» hüüdis perenaine. «Kõik mu keha väriseb. Ma ei saa millestki aru. Ei tea, kas oleks tuldud meile? Ma jooksen hommiku vara mõisa ja palun härrat.»

«Ära mine ühti,» kõneles tütar. «Härra olevat ähvardand, et need mehed saavad oma õige karistuse. Kuule, ema, sa heida voodi ja kui tulevadki, ära sa üles tõuse! Ära sa ka midagi kõnele! Las ma räägin.»

Teenijad olid üles tõusnud. Sulane vaatas isegi ukse vahelt kambri, imestav ilme unisel näol.

Mõne sõnaga seletas tütar neile ära asjaloo ja palus, et nad, kui neilt päritakse peremehe järele, vastaksid, et ei tea, kus ta on. Pole teda kodus käinud eile lõunast saadik.

Kustutati tuli ja heideti voodi.

Keegi ei uinunud. Oodati. Perenaise huuled liikusid, aga muud palvet ta ei lausunud peale paari sõna: «Jumal, jumal!» Õues oli tõusnud tuul. Sahises lahtine õletuust katuseräästas, mingi asi, vist tuulest kõigutatud rippuv köieots, peksis vastu seina.

Nii möödus võib-olla tund, võib-olla paar.

Seal tõstis tütar pea. Kuulatas. Ei tea, oli läinud tuul veel valjemaks. Aga midagi kostis väljast, midagi tumedat. Ei — nüüd kuuldusid hääled. Tulevad. Sõideti ette. Otsiti ust. Olidki toas.

«Hei, tõuske üles!» hüüdis hääl.

Tütar kargas voodist välja. Ta otsis juba õhtul käepärast pandud tikutoosi ja süütas põlema lambi. Vahi-

mees kahe soldatiga tuli kambri. Kolm või neli soldatit jäid tuppa ukse ette.

«Kus peremees on?» küsis vahimees.

«Mis te isast tahate?» vastas tütar.

«See pole sinu asi,» vastas üks soldatitest, kes näis olevat ülemus. «Kus ta on?»

«Isa pole eilasest saadik kodus. Me ei tea, kus ta on. Ootasime õhtul hulk aega, aga ei tulnud koju. Me ei tea.»

Soldatid vaatasid teineteise otsa.

«Kes on seal voodis?»

«Ema. Ta on juba teist päeva haige.»

Üks soldatitest astus voodi ette, tõmbas teki kuni naisterahva rinnuni ja tuli tagasi.

Soldatid kõnelesid isekeskis.

Kiirel sammul astus nende ülemus tuppa, lõi mõõgaga vastu lauda, astus sulase voodi juurde.

«Ütle meile, kus peremees on.»

«Ei ma tea temast midagi,» venitas sulane, olles nähtavasti praegugi tugevasti magusa une mõju all. «Pole teist eilasest lõunast saadik näind.»

«Sa valetad.»

«Mis ma'nd seal valetan. Või see peremees nüüd tuleb mulle seda ütlema, kus ta käib ja kus täna öösi istub. Võib-olla on teine Lauka õllepoes. Eks ole ta seal ennegi öösiti olnud.»

Soldatid kõnelesid isekeskis.

«Otsime maja läbi. Ta on muidugi kuskil peidus.»

Saadeti paar meest õue vahti pidama, et ei saaks põgeneda. «Kui näete ja seisma ei jää, andke kohe tuld!»

Algas otsimine. See vältas pea hommikuvalgeni. Otsiti hoolega keldrist alates katuseharjani. Ka lautade ja aida lakas torgiti heinad tääkidega läbi.

Kuid hoolas töö ei andnud tagajärge.

«Teate seda,» ütles ülemus, «kui te ei ütle, kus peremees on, meie pistame teie majale tule otsa.»

«Oh sa püha jumal,» kiljatas perenaine.

«Te ju saate ometi aru, et me seda ei tea,» ütles tütar üsna rahulikult. «Kui me teaksime, siis oleksime seda kohe ütelnud. Ta ei lausund meile sõnagi, kui

kodust ära läks. Ootasime õhtu läbi, aga ta ei tulnud koju.»

«Kus te arvate ta olevat?»

«Ega tea suurt arvata midagi. Võib-olla ehk ongi Lauka õllepoes. Seal nad ju vahel istuvad.»

«Noh, hea küll. Kui ta tuleb tagasi, siis tulgu hommikul kohe mõisa. Kui ei tule, kord võetakse ta kinni ikkagi.»

Tütar hingas kergendatult.

Läksidki välja.

Sulane jooksis aknast vaatama.

Otsijad juba õuest välja sõitnud, jooksis sulane kambri ukse vahele ja sosistas:

«Sa püha jumal, veel keegi oli neil seal kägaras. Asusid sellele otse põlvili otsa.»

Kogu Palupera vald tundis valu. Need kolm meest, Roosioja Esku, kingsepp Hint ja Audaku Mihkel, kes nüüd mõisa viinavabriku keldris kinni peeti, olid ju osa temast. Nüüd oli see osa lõigatud ära terava noaga tema ihu küljest ja see tegi haiget, mis end ei lasknud unustada hetkekski. Kus iganes kokku juhtusid paar inimest, kõneldi eileõõsisest kinnivõtmisest. Olgugi et ei olnud kedagi kuulamas, aga ometigi kõneldi salaja, poolsosinal, sest puudus otse jõudki kõvasti kõnelemiseks. Istuti õhtul tule juures, räägiti ja arutati seisukorda ja üks teadis teisest õudsemaid lugusid kõnelda, mis kinnivõetutega ette võetakse. Ega siis neist kolmest jätku, keda nüüd kinni peeti viinavabriku keldris. Olevat nähtud nimekirja, kus nimesid üleval terve rida. Kelle nimed just, seda ei teatud, aga varsti tulla ka nende kätte kord. Esmalt need kolm. Paljud mehed, kes ennemalt koosolekutel sõna võtsid, ei julgenud kodus magada, viitsid aega öösiti väljas või läksid koguni teise valda tuttavate poole. Iga õhtul õuest kuuldud samm pani südame lööma kiiremalt, sest kes võis teada, kes oli tulija. Oli neid, kes mõistsid hukka neid inimesi, kes võtsid oma sõnadega ja kõnedega teistel meele peast. Oli ka neid, kes tulid nüüd kinnitama, nagu oleksid nad juba ette hoiatanud, teades, et niisugused kõned ja teod ei jää karistamata.

Kogu Palupera vald oli üks haige ihu, mis oli igalt

poolt niivõrd hell ja õrn, et iga ütlus mõjus valusa hoobina.

Küllap oleksid läinud nii mitmedki mõisa poole kuulama, kuidas käib kinnivõetute käsi, mis nendega tahetakse edaspidi teha, võib-olla oli nii mõnelgi soov hinges, kas ei saaks ometi midagi teha nende heaks, kuid neid mõtteid ja soove ei saadud algatadagi, veel vähem viia täide. Kes tahtis siis ennast küll segada lähemalt sesse asjasse! Võisid ise veel hästigi sattuda kimpu, millest pärast raske pääseda. Parem, kui hoiad end võimalikult eemale.

Palupera vald vaikis. Ei olnud nüüd enam mingit koosolekut ega kõnet. Kogu selle, mis ennemalt sünnitas siin suurt elevust, oli nagu ära pühkinud tugev tuuleiil.

Oli neidki, kes arvasid: nüüd on jälle kätte jõudnud orjaaeg.

Kuid ikkagi seisid kinnivõetud igaühel meeles ja alaliselt liikus vallas ümber küsimine: ei tea, mis peaks nendega ometi tehtama?

Nii möödus paar päeva.

Selle aja vältel peeti mõisas kohut. Kohtu eesistujaks oli noor leitnant, kes kõneles vabalt eesti keelt. Nii noor alles, otse poisike, aga vangisid enese ees nähes avaldus ta silmis midagi rõõmu ja heameele taolist. Võib-olla andis selleks põhjust teadmine, et ta on nüüd nende inimeste elu ja surma isand.

Teie olete rahvast üles kihutanud mässule ja vastuhakkamisele. Seda ei saanud ajada tagasi, selleks polnud ette tuua ka mingisuguseid pehmendavaid põhjusi. Nende süü tõenduseks oli ometi korjatud küllalt tunnistusi. Sõna-sõnalt, ei, paljude suurendustega, olid teada kõned ja ütlused, mis olid kõneldud ühel ja teisel koosolekul valitsuse vastu, mõisnikkude vastu, kirikhärrade vastu. Otse pöörased olid need inimesed, sest kõike seda eitasid nad, mida oli nende kohus austada, ässitasid rahvast üles kõikide nende vastu, kelle sõna on inimesed seatud kuulma.

Ja kõigele sellele pani krooni pähe kuulmatu kuritegu — paruni vangipanek ja ta vägivallaga viimine talurahva ette.

Neid kuulati üle ükshaaval.

Esku ennast süüdi ei tunnistanud. Tema kõnelnud sellest, et inimesed on kõik üheõiguslikud, see on vägivald, kui ühed on rõhujad ja teised rõhutavad. Inimesed peavad oma õigusi kaitsma ja see ei ole mingi süütegu, kui inimesed oma õiguste kaitseks väevõimu vastu üles astuvad. Ainult siis saadakse õnnelikuks ja võidakse elada rahus, kui suudetakse ilmast kaotada ülekohus, vaesus ja nälg. Mis tema siin koosolekutel kõneles, seda räägitakse välismaal puiesteedel ja uulitsanurkadel, ja keegi ei kimbuta sellepärast inimesi.

Aga see Esku kõne oli kuulajaile nagu võõras keel, mida ei mõistnud nende kõrvad. Ainult seda nad mõistsid, et need on pöörased kõned ja selle vanamehe sees elab niisugune vaim, mis tuleb hävitada.

Audaku Mihkel ei osanud enese vabanduseks midagi ütelda. Ta ei saanud seda ometi salata, et tal mõisas käimise puhul oli püss seljas. Aga see oli niisama, ega ta sellega midagi teinud, ega ta teelgi lasknud ühtegi pauku. Ta teab isegi seda kindlasti, et tal polnud sel puhul laengutki sees. Polnud ju kodus raasugi püssirohtu. Mis tema nüüd koosolekutel kõnelnud, ütelnud vahetevahel mõne sõna, hüüdnud niisama vahele. Ega tema oskagi kõnet pidada. Ega teised nüüd polnudki kõnelnud kui Esku, Pärnpuu ja Hint. Viimased just olidki need asja korraldajad, ega need teised inimesed midagi polnud, tulnud kokku niisama. Ega tema polekski jäänud parunit valvama, aga Altsepa Mihkel ütelnud: «Sina seisa siin ukse juures, pea püss peos, siis nagu nägusam. Vaata, et sa siit kuhugi ei lähe.» Ja nii ta jäänudki sinna.

Kes selle mehe juttu kuulis, võis kergesti mõista, et vool oli ta kaasa toonud, ilma et tal eneselgi oleks olnud aimu, kuspool ta kaldale heidetakse.

Aga Hint, mis on sul ütelda enese vabandamiseks? Eks olnud sa ometi igal pool eesotsas? Eks olnud sa alati kõnelemas, eks olnud sa paruni vangistamise korraldaja?

Igaüks teab, et ta elanud ennemalt vaikist ja rahulikku elu. Teinud oma tööd. Kui poleks olnud Eskut ja Pärnpuud, tema oleks tänagi elanud niisama kui enne-

maltki. Aga need ukutanud teda, ajanud ühtelugu taga: tee sina, Hint, mine sina, Hint, kõnele sina, Hint! Ega temagi midagi niisugust ole kõnelnud, mis ei ole õige. Kui Sõrve Jakob kinni võetud, see ajanud kogu valla ärevusse. Poleks seda juhtunud, ega tema oleks liigutanud väikest sõrmegi. Ta kahetseb seda kõike ja palub andeks ja kui ta nüüd koju lastakse, siis elab ta jälle endist viisi rahulikult. Et ta kõnelnud, see on puha teiste süü.

Palupera vallas käis ringi käsk: homme hommikuks peavad kõik valla inimesed mõisa juurde kokku tulema. Kes tulemata jääb, see langeb valju karistuse alla. Homme kell kaksteist lastakse mõisa rohuaia taga välja peal maha Esku Verihurm, kingsepp Hint ja Audaku Mihkel. Peale selle peab igaüks, kes Pärnpuu ja Altsepa Mihkli asukohta teab, sellest kohe mõisa teada andma. Kui keegi seda teab ja ei ütle, ehk kui keegi neid varjab, see langeb pärast valju karistuse alla. Ta mõistetakse surma.

Palupera elas näiliselt niisama nagu harilikult: hall talvine taevas, üle väljade paistis kas hõre raagus heinamaa-mets või jälle eemalt mustav okaspuu-parras. Õhtu eel suitsesid talutubade korstnad, tuuleiilid tuiskasid üle põldude ja veeretasid tuhkja lumega kinni päeval aetud jäljed.

Kõik nagu harilikult.

Kuid kogu Palupera süda tundis piina, ei tukastanud keegi, sest mõtet pures järelejätmatult nähtus, mis homme avaneb rahva silme ees.

Kaks naist — Hindi naine ja Audaku Mihkli lesk ema — jooksid nagu valjust marust pillutud kerged laastud siia-sinna. Nad olid need õnnetud, kes jooksevad edasi-tagasi mööda jõekallast, kui nende silme ees inimene vajub sügavaisse voogudesse. Ei ole midagi, millega võiks aidata hädalist, kuigi süda kõigest väest seda tahaks. Ei ole kätte saada ühtegi lauatükki, ühtegi teibaotsa, mida võiks visata uppujale. Siis ei jäägi muud üle, kui jookse, vehi kätega, hädalda, hüüa appi, aga ega sellest kõigest ole mingit kasu, kui ei kuule su kisendamist kellegi kõrv.

Nimetatud naised jooksid mööda küla, kaebasid häda,

aga neile vaadati otsa õige tuimalt. Püüti kõrvale põrgata nende pilkude eest, oleks heameelega kõrvadki kinni toppinud, et ei tungiks sealtkaudu peaajju see hale, meeleheitlik ulgumine. Kuidas saadakse siin abi anda? Kuigi tahaks, aga ometi ei või ju nende inimeste päästmiseks teha midagi: eks see ole igaühel teada, et viinavabriku keldri ukse ees kõnnib soldat, püss õlal. Teine seisab akna taga hoolimata sellest, et aknal on ees raudtrellid.

Katsugu keegi läheneda keldrile! Ei tohi keldri eest teed mööda läbi minna. Kohe asub soldat ette ja karjub: «Siit ei tohi tulla! Mine tagasi!»

Naised jooksid mõisa. Nad tahtsid härra jutule. Nad tahtsid langeda ta jalge ette, niisutada neid silmaveega ja suudelda oma huultega. Aga neile öeldi, et härra neid jutule ei võta. Kui nad ikka peale ajasid, kästi neil välja minna. Aga kui nad ikka ei lahkunud ja nende nutt läks nii valjuks, et see kostis juba alt koridorist üles tubadesse, siis tuli toapoiss ja viskas nad uksest välja. Mis nüüd temal, noorel mehel, see suurt vaeva maksis. Olid ju kaks naist, üks vana ja jõuetu, teine kleenuke ja kõhn. Noormehe käes kaks kerget pundart.

«Aru pole neil inimestel põrmugi peas,» lausus toapoiss, kui ta oli oma töö teinud. «Neile öeldakse ükskord selge sõnaga, et parun neid jutule ei võta, aga ega nad jäta järele.»

Nüüd jooksid nad viinavabriku keldri akna alla. Sealt püüdis soldat nad ära ajada, aga nad ei kuulanud. Isegi seda ei kartnud nad, kui soldat tõstis püssi ja ähvardas lasta. Sõjamees oli kimbus nende hullude naistega. Nad hüüdsid omaste nimesid ja need tulidki akna alla, kust paistsid nende palged. Nüüd tikkusid nad hoopis ligi. Soldat pidi neid väevõimuga eemale lükkama. Küllap oleks temal õiguski olnud neid lasta või koguni läbi pista kolmekandilise täägiga. Aga tema ei tarvitanud oma õigust. Seal kandis ta lähedal olevast haopinust kood akna ette, nii et see kadus hoopis vaataja silmist.

Pikkamisi eemaldusid siit need naised.

Nad pidasid nüüd aru. Siis jooksid nad külasse Verihurmale, kirikuvöörmündri juurde ja veel teiste juurde,

kellest nad teadsid, et neil inimestel paruniga hea läbisaamine.

«Minge ometi teie paruni juurde ja paluge Hindi ja Mihkli eest. Küllap näete, eluaja oleme teile tänulikud. Me ei mõista seda ütelda, mis head me teile teeme. Nõudke meie käest, mis tahate, kõik tahame täita.»

Nad lubasid nii, nagu inimene lubab niisugustel silmapilkudel, kus ta täitmise peale ei saagi mõelda.

«Aga imelik, nüüd tuleb teile mõistus pähe. Eks ole me teid alati hoiatanud. Aga kes pani siis tähele meie juttu. Mis me saame nüüd teha! See on kindel, kuigi me paluksime nende eest, seda ei võetaks kuulda. Meile öeldakse kohe: «Kas ka teie olete siis nende mässajate ja jumalasalgajatega ühes nõus?» Ei meie abi aita siin põrmugi. Katsuge ise, ehk parun halastab. Ah, teid ei lasta ette? Ei, siis pole ka meil teha midagi. See on issanda karistus ja seda tuleb kanda.»

8

Oli varesekarva ilm. Harilik Eestimaa ennejõulune talv. Lumi ei olnud veel sügav, sest harilikult puistab taevas tublisti lund peale pühi. Olid küll läbi aetud talveteed, isegi maha pandud tuustid, aga mitmelt poolt oli veel väljas konar.

Igamees pani täna hommikul ette küsimuse, kas minna või mitte. Süda ei oleks tahtnud kuidagi minna, aga kuidas sa julged vastu panna!

Ja pikkamisi, otse vastumeelselt riietusid inimesed sellel talvehommikul Paluperas. Ka ei läinud toit sisse, suutäis käis suus ringi, sest nagu naelaga oli löödud kinni mõttesse see sündmus, mille pealtvaatajaiks nad täna käsutatud.

Kas on keegi teatanud Pärnpuu ja Altsepa Mihkli asupaika? Ei. Need inimesed olid kadunud nagu kivi vette. Igamees võis ometi panna käe südamele ja jumala nimel vanduda, et nemad ei tea. Küllap nad põgenesid Paluperast hoopis ära, sest hullus oleks siia jääda. Kus sa ennast ikkagi peidad! Kui pea ei juhtu sind nägema kellegi niisuguse inimese silm, kes peab

oma kohuseks sellest mõisa teatada. Veel käisid soldatid paaril korral Altsepal, tuustiti uuesti läbi majad keldrist katuseni, torgati läbi heinavirnad, iga õlekubu ja linakimp. Aga kuskil ei puutunud täägiots inimese liha. Küll ähvardati põlema pista taluhooned, tehti selleks isegi ettevalmistusi, uhjutati hoolimatult tuletunglaga, aga lõpuks oldi sunnitud jõudma veendumusele, et peremehe asukoht on teadmata.

Ainuke halbus selle juures oli see, miks olid nad nii pikaldased tabamisega. Oleks mindud korraga kõiki kinni võtma, võib olla, et siis täna ka Altsepa Mihkel oleks saanud oma õige karistuse.

Aga otsuse võib ometi temagi kohta teha. Ka Altsepa Mihkel on mõistetud surma. Ükskord tuleb ta ikkagi välja, siis on tal juba teada, mis teda ees ootab.

Tehti ka sellest juttu, kas antakse neile enne surma jumalaarmu. Teati, et ka sellest olevat juttu olnud. Ometi olla see tüli ära jäetud. Milleks seda ka vaja! Inimesed on ometi ära lahkunud õige ristiinimese teedelt, mingu nad siis seda teed, mille nad enesele täie mõistusega valinud. Õpetaja Falker ütelnud otsekohe, et laste palukest ei pea ometi heidetama koerte ette. Nii on üteldud pühakirjas ja tema kui issanda sulane talitab ka issanda sõnade ja tahtmise järgi.

Nii siis ka ilma jumalaarmuta niisama kui loomad.

Ei tea, kas nende haual ka loetakse ja lauldakse? Sellel haual, mis on valmis kaevatud Varese männiku äärde kruusaaukude kaldale?

Kes seal siis loeb ja laulab? Ega ole selleks lubagi. Nad lastakse maha ja aetakse auku, niisama riietega. Kui tahaksidki neid sealt ära tuua, ega selleks ole lubagi. Nii on see kõik määratud ja ette kirjutatud ja selle vastu ei tohi ometi keegi panna.

Mõisa poole minnes jäi inimene seisatama, kui nägi tagantpoolt tulijaid, või kiirustas jälle samme, et kätte saada eel minejaid. Püüti olla seltsis, nagu ühes kimbus, sest üksikult oli ometi hingel nii väga õudne ja külm.

Ristteel olid jälle need kaks naist. Ka täna hommikul vara olid nad olnud mõisas, aga sealt olid nad välja kihutatud. Öö läbi jooksid nad külas ringi, aga ka sealt

ei leidnud nad abi. Nüüd sirutasid nad teeristil oma käed möödaminejate salkade poole, aga neist mindi mööda. Juba eemalt neid nähes oleks heameelega kaldutud kõrvale suurest teest, kui oleks viinud mõnda teist teed mõisa poole.

Miks ei saa ometi aru need inimesed, et kõik nende palved jooksevad tühja? Eks käinud nad ka õpetaja Falkeri juures, kus nad küllalt selgesti kuulsid, et kohtuotsust ei muuda mingisugused palved. Need süüd on nii suured, et nende kustutamiseks ometi mingi andeksandmine ei ulatu. Nad langesid lõpuks sel puhul vaimuliku jalge ette, et see annaks neile ometi jumalaarmu. Ka see olevat võimatu, sest niisugune tegu muutuks otse jumala teotamiseks. Ja seda ei tohi tema ometi lubada.

Ja nüüd tundus, nagu oleks kogu õhk täitunud nende naiste meeleheitlikust ulgumisest. Vähemalt kuuldus alaliselt kõrvus nende hääl.

Juba kella üheteistkümne ajaks olid Palupera inimesed kogunenud mõisa talli juurde, rohuaia äärde teele ja vana häärberi otsa. Ega olnud silmanähtavalt keegi puudu. Teati ju kõnelda, et inimesed pannakse seisma ritta ja siis loendatakse nad nimepidi ja kirjutatakse nimed paberile. Kes leitakse puuduvat, see läheb kohtu alla ja saab valju karistuse.

Aga kui olekski nimepidi loendatud, küllap siis oleks leidunud neidki, kes ähvardusest hoolimata polnud ilmunud.

Kell kaksteistkümmend.

Löödi valjusti ja kaua mõisa perekella.

Vahimees käis ühe salga juurest teise juurde.

«Minge nüüd rohuaia taha! Minge, seiske ridamisi aia ääres! Nõnda kästi teil seista. Varsti viiakse nad sinna. Minge nüüd juba ruttu!»

Pikkamisi, nagu oleks valatud tina jalusse, hakkasid salgad liikuma rohuaia taha.

Oli keskpäev. Korraks tuli päike pilvede tagant välja, heledasti valgustades verstade kaupa silmaringi taha lumist mõisavälja ja eemalt sinetavat musta metsaparrast.

Lendas rohkearvuline varesekahl üle välja sinise metsa poole.

Mustav inimeste rida ulatus mööda aia äärt teest kuni kivireheni. Hoiti aia äärde, keegi ei tahtnud tikkuda ette-poole, parem juba teiste selja taha. Ei kuuldunud nalja-tamist, naeru, ei jutukõminat. See inimeste hulk koos-nes täna kurttummadest.

Seal jooksis Hindi naine mõisa poolt. Ta kisendamine kuuldus juba eemalt: «Nad tuuakse! Nad lastakse maha! Nad ei halasta!» Nähes pikka inimeste rida, jooksis ta rea otsa, haaras kinni Kännu Mardi rinnust:

«Kuulge, aidake! Ärge laske seda sündida! Aidake ometi!»

Mart tõmbus tagasipoole ja kiskus võimsalt valla naise köntis sõrmed oma kuue küljest.

«Sa oled nagu hull peast,» ütles Mart. «Mis võin siis mina siin teha? Lase ometi lahti!»

Nüüd tuli ka Audaku Mihkli ema, aga ta oli vana ja jõuetu. Ta kähisev hääl ei kostnud enam kuigi kaugele. Joostes Hindi naise järel, komistas ta õhukesest lumest väljaulatuva konara otsa ja kukkus. Terav konar lõikas ta otsa ja kätesse haavad, nii et kukkusid puhtale lumele punased veretilgad.

Nüüd jooksis Hindi naine mööda inimeste ridu edasi, haaras kinni ühest-teisest, palus, et nad aitaksid, et nad päästaksid ta mehe.

Talle vaatasid otsa tuimad näod. Mõnel liikuski suu, aga ometi ei osanud ta ütelda midagi sündsat selle poo-leldi nõdrameelse naise rahustamiseks.

«Tulevad!»

Kahistamine käis läbi rahva.

See oli salkkond soldateid, eesotsas õige nooruke, üsna poisikese näoga ja kehaga ohvitser. Salga keskel oli kolm meest, kelle käed seotud selja taha tugeva nöö-riga. Peale selle olid nad käsivartest veel kinnitatud kokku.

Keskel oli halli habemega Esku, paremal pool Audaku Mihkel ja pahemal kingsepp Hint.

Nad läksid mõnikümmend sülda eemale põllule.

Siin pandi kinniseotud seisma kõrvuti. Nende käed päästeti üksteise küljest valla. Soldatite salk astus kümmekond sülda eemale. Komandamise peale tõusid püssid kätele.

«Kes tuleb sealt veel? Kas see on parun? Ei, näete ju, see on õpetaja Falker.»

Õpetaja astus, tõstes üles pika raske kasuka hõlmu, teelt kõrvale rahva ette.

«Näete, mu armsad, millise kohutava loo tunnistajad me täna peame olema. Nii kaugele on inimesed lasknud end eksitada saadanast, kuradist, kes püüab ilma külvata hukatust, viha ja pattu. Mina olen teid alati manitsenud, olen teid juhatanud tõeteele, aga te pole seda pannud tähele. Nüüd näete, mis on selle tagajärg. Need inimesed saavad oma palga nende suurte süüde pärast. Nende süüteod on nii rasked, et ilmlik seadus ja võim ei või nende peale halastada. Halastagu issand, sest meie ei suuda üles arvata ta armu ja helduse otsatust. Aga pidage meeles, et teie hulgas on ka teisi, kelle südametes viimasel ajal ei olnud õiged mõtted. Ilmlik võim ei tahtnud oma õigust tarvitada täiel ulatusel ja ta loodab, et see, mis täna siin näete, teie südameid küllalt manitseb ümber pöörama, nii et te edaspidi ei võta kuulda ahvatlejate ja kurjade kõnesid.»

Õpetaja Falker astus tagasi teele. Seal jooksis Hindi naine ta ette, heitis kummuli lumisele teele, haaras kinni kasukahõlmast.

Ruttu jooksis vahimees ja tõmbas hullu naise eemale.

See nähtus maanteelt kiskus inimeste silmad sinnapoole.

Ei pandud tähelegi, kui püssid tõusid palge ja poisikeseohtu ohvitseri hääl hüüdis: «Tuld!»

Käis kogupauk, aga see polnud lagedal väljal kuigi vali.

Keegi ei jooksnud vaatama neid kolme musta tompu, mis lamasid seal eemal lumel. Isegi keegi ei saanud liigutada ennast koha peal, sest oli midagi, mis halvas käed-jalad, kõik liikmed.

Elu tõi tagasi meeleheitlik kisa. Hindi naine jooksis teelt maaslamajate juurde. Sealt kiskus soldat ta eemale, sest ohvitser läks ja vaatas kahe soldati saatel maaslamajad üle. Seal kuuldus veel paar revolvripauku. Hindi naine viskles, püüdis hammustada soldati kätt. Küllap see oleks lasknud ta vabaks, küllap oleks talle andnud hoope, aga mingi asi takistas seda tegemast.

Nüüd hoidis ta määratseja naise käed selja taga ja naeris.

Ohvitseri ära tulles laskis soldat naise vabaks.

Pikkamisi lahkus rahvas väljalt. Mõned üksikud silmitsesid eemalt, kaelad õieli, neid kolme punaseksvärvitud lumel.

Varsti oli väli lage, kuuldus sealt ainult hullukslainud naise kisendamine.

Õhtu eel läks taevas pilve ja hakkas sadama paksu, pehmet lund.

MART ORMI JUTUSTUS

1

Algan seda lugu õieti sellest päevast, mil ühel juuniõhtul astusin Hiiesoo heinamaal vikatisse. Sulane Annus oli selle visanud hooletult põõsa alla. Haav ulatus luuni ja pani mu nii mõnekski nädalaks koju.

Kui juba võisin käia kõle varal, võtsin oma hooleks kergemaid koduseid talitusi. Kui juhtus neist jatkuma aega, lõikasin rehapulki ja parandasin üht-teist tööriista.

Ühel eredapäikeselisel päeval, kui istusin pinu ees ja seadsin uuele sirbile taha lütt, tuli meile mu vennatütar Leena. Ta oli vaenelaps ja teenis Oruvere mõisas pesutüdrukuna.

Nägin kohe, et tüdruk oli tulnud tiidsasti. Sitsrätik oli langenud õlule ja ta punetavaist põsist lagunes õrn puna kaelale.

Ta avaldas mu õnnetuse kohta sooja kaastunnet. Usun, et ta sõnad tulid südamest, sest küllap temalgi oli aimu, mäherdune hoop see on talutöödele, kui mees istub tiidsal ajal kodus.

Lõppeks küsis ta, millal perenaine peaks tulema koju.

«Arvan, et ta ei tule niipea. On ju Taganiidul maas hulk kuiva loogu ja vististi said nad tänaseks ka endile mõned päevilised.»

Ta vaatas mõtteis enda ette. Lõpuks sõnas ta rohkem enesele: «Ega mul oleks ühti aega oodata.»

«Kui sul nüüd on midagi perenaisele öelda, ehk võiksin minagi seda edasi anda, muidugi kui see ei ole mõni suur saladus.»

«Mis see nüüd nii saladus ongi,» tähendas ta. «Eks see tule ikkagi välja. Aga talle ma kõneleksin.»

«Noh, kui ei taha mulle rääkida, eks siis pea ootama.»

Ja ma asusin uuesti oma tegevusele.

«Kuule, onu,» ütles ta veidi aja pärast, «eks ma või seda sinulegi kõnelda. Tahtsin sinult küsida nõu.»

«Noh, hea küll, lase aga käia. Küllap mina annan sulle head nõu, kui aga oskan.»

«Kuule, onu, ma lähen mehele.»

Seda ütles ta toonil, nagu oleks üles tunnistanud mingisuguse kuriteo. Häbelik oli ta seejuures, nii et ei julgenud vaadata minule otsa. Kogu ta pale ja kael värvusid veel hoogsamalt.

«Noh, mis seal siis on?» sõnasin. «Eks noored tütarlapsed ole ennegi teinud niisuguse tembu ja teevad pärast sindki. Mina omapoolt soovin, et taevaisa õnnistaks su sammu. Kes see mees siis on?»

«Juurika Hendrik.»

«Juurika Hendrik? Ma ei tunne seda meest. Aga kui ma ei eksi, siis on ta Juurika peremehe kõige noorem vend. Kus te siis saite tuttavaks?»

«Ta on tänavu meie mõisas teopoisiks. Sööb perelauas. Ega ta ei joo. Pidin perenaiselt küsima, mis ta sellest arvab.»

«Noh, mis seal nüüd palju teistel arvata, eks see ole teie oma asi. Kuhu te siis asuksite elama?»

«Sellest oleme ka kõnelnud. Hendrik arvab, et võiks esiotsa võtta teomehe koha, aga pärastpoole ehk minna linna. Eks sealt saa ju ikka mingi teenistuse. On ju mitmedki läinud linna.»

Olgugi et minul mingit põhjust ei olnud vahele segada nende kavatsusse, kuid ometi ei saanud enesest eemaldada sel puhul mõtet, et see samm on otse ilmaaegne. Nad võtavad teomehe koha, aga see väike tüdruk ei osanud kujutella neid raskusi, mis ta seega võtab enda kanda. Tal polnud neist aimugi. Kas polnud ma nende elu näinud? Eks see ole üks rühkimine ja vaevlemine päikese tõusust loodeni, mis sööb ja hävitab ära inimese, nii et tast jääb väheste aastate pärast järele ainult inimese vare. Eks olnud ma näinud küllalt neid teomeeste naisi, kelle rinnad raske töö lühikese aja jooksul

on rõhunud sisse, õitsvad palged on kiskunud lahjaks ja inetuks ja kehad muljunud küüru. Nende suurim ja vihaseim vaenlane on alaline töö, puudus ja vaev, ja need ei lase neid küüsist enne, kui neil läheb korda põgeneda kalmukünkasse. Ma ei saanud oma mõtteid ta eest täiesti varjata ja laususin:

«Eks ta ole niihästi maal kui linnaski ühtviisi raske. Arvan, et sul praegu kaunisti kergem on elada kui naisest peast ja siis, kui tulevad lapsed.»

«Onu, mis sa nüüd kõneled,» tähendas ta häbelikult, mille juures ta pale kattus õrna punaga.

«Noh, eks needki tule,» tähendasin, «ja omajagu raskusi toovad niihästi teile kui igale teiselegi. Ega ma sind keela, aga eks sul oleks aega küll, oled ju alles 20-aastane.»

Nukraks muutus ta nägu. Näppis agaralt oma põllepaelu. Nähtavasti oli ta oodanud minult sõnu, mis oleksid meeldinud noorele elevil olevale südamele. Ega meil olnudki enam juttu ja ega ma teda keelanudki, kui valmistus äraminekule. Olgugi et mu süda oleks tahtnud lausuda: ära mine teopoisile, jätsin siiski sõnad oma suhu. Mis mul ongi vaja segada nende asjasse, sest kas siis minagi seda tean, missugusel elusammul neid varitseb õnn.

2

Olgugi et tegin noorpaari oma pulmast ärajäämisega otse õnnetuks, ei saanud parimast tahtmisest hoolimata neist võtta osa. Aga usun — küllap nad leidsid isekeskis peagi troosti, sest ometi kuuldus peigmehe kohta nii mitmest suust aina kiitust. «Niisugune tugev, priske mees, igapidi targa ja lahke olekuga. Alles üsna pisuke habe teisel nina all. Ei joonud mitte kordagi purju. Mis noorikul viga elada niisuguse mehega!»

Nõnda kõneldi Leena mehest.

Möödus kuud kolm-neli, enne kui kord linnast tulles astusin üle nende läve.

Nende korter oli Raudvere mõisa teomajas, kus need majad olid otse kobaras koos.

Oli pärastlõunal, kui tõmbasin kinni hobuse teomaju

piirava aia toeteiba külge. Mind nähes lakkas käratsemast ja sulistamast mudalombis kümmekond poolpaljast ja üleni porist last. Minu minnes nende poole, jooksid mõned neist haopinu taha, kuna julgemad mulle vahtisid otsa oma räpaste nägudega.

Saanud neilt teada Hendriku ja Leena korteri, läksin iseäralikult vastikult lehkavasse majja. Mind nähes ja ära tundes tõusis noorik nagu ehmudes voodist.

Tal oli väga hea meel, et olin astunud ometi kordki tema poole.

Saanud me kõnelnud ühest-teisest, nagu otsides sõnu, tahtis lõppeda meie jutt. Tundsime mõlemad midagi olevat kuskil hinge taga peidus, mida püüdsime varjata teineteise eest. Ometi pakitses see ja püüdis pääseda valla.

«Sa, onu, tulid-nägid, et tõusen voodist. Sa arvad, et olen laisk. Aga meil on ka lehm ja siga. Ajan lehma hommikul vara küll välja, aga ega ta sealt karjamaalt midagi saa, luupaljas nõmm. Pead otsima, kust aia-äärest saab midagi kitkuda. Need nõgesed kõrvetavad — näe, käed on üsna villis. Meil on seal Laagnõmme soos ka heinatükk. Selle tegin ära, Hendrik aitas pühapäeviti panna kokku. Sealt tulin tänagi, oli teist veel üks riba. Aga uni hakkas kangesti peale tikkuma, viskasin korraks sängi, ei näinudki, kui silmad läksid kinni.»

See kõne oli nagu põgenemine, et selle eest pääseda kõrvale, mis õieti pesitses minu ja tema hinges.

Jumalaga jättes juhtusid meie pilgud vastamisi. Ma ei suutnud end hoida, pidasin ta käe pihus:

«Kuule, Leena, ütle nüüd mulle, kas oled õnnelik? Ons sul parem elada kui tüdrukpeast?»

«Eks ta nüüd oleks küll, aga ega saa siin eladagi. Tuli uus valitseja, see on taga ajamas nagu kurivaim. Ega Hendrik saa õhtul enne kella 11 koju ja hommikul ole juba kella kahe ajal väljas.»

«Ei näegi üksteist päeva kohta?»

«Ja ega see kodunegi elu siin midagi ole,» kõneles ta edasi. «Siin on inimesed koos üksteise kaelas, alati tülid ja pahandused.»

Samal hetkel tõusis eemalt laste kisa, millele sekka kuuldus nuttu ja vanainimese kirumist.

«Ega ole silmapilkugi, kus saaks läbi tülita. Üks peksab teise lapsi, siis kestab sõda mitu tundi.»

«Või nii,» laususin. «Eks see ole ikka, kui inimesed hunnikus koos.»

«Ega Hendrik tahagi siia kauaks jääda. Vaatab ringi, aga ega olegi hõlpus midagi muud leida. Vend lubab isa pärandusest maksa sada rubla, aga praegu tal ei ole. Ta on linnaminemisest ka kõnelnud, aga öeldakse, et ka seal olevat praegu õige raske leida tööd.»

Võis ta jutust mõista, et nad kahekesi olid arutanud ja otsinud, aga kerge polnud leida teed, mis neid oleks lubanud juhtida paremale tulevikule.

Tulles ära, kutsusin teda vahetevahel ka enese poole ja jätnud tervisi ta mehele, sõitsin koju. Süda oli mul kurb ja mul oli tunne, et raske koorem ja mure rõhub maha selle õrna ja lustilise iseloomu.

3

Kuud kuus-seitse pärast seda sõitsime Leena poole. Tal oli sündinud tütreke ja selle ristsetelt ei tohtinud mina puududa mingi hinna eest.

Ristimist toimetas kodus kohalik kooliõpetaja. Teomeeste lastel oli selleks eri eesõigus, et neid võidi ristida kodus, selle üle ei tõstnud õpetaja nurinat. Ei ole ju mõisa teomehel hobuselooma ja niisuguseks tühiseks asjatalituseks ei maksa anda ka mõisa hobust.

Möödunud ristimine, istusime söögilauda. Arusaadavalt oli noorpaaril oma esimese lapse üle väga hea meel ja nad olid kutsunud kokku hulga tuttavaid.

Hoolikalt pakutud ja veel hoolikamalt maitstud viin päästis ruttu valla keelepaelad.

«Meie elu nüüd,» tähendas minu vastas istuv punase habemega, kortsulise näoga, soonilise kaelaga umbes 35—40-aastane mees. «Saab läbi, aga kuhu sa pääsed oma hingega? Aasta ümber ole iga jumala päev väljas hommikust õhtuni, olgu ilm missugune tahes. Ja ole õnnelik, kui saad selle eest igaks päevaks silku-leiba.»

«Noh — tahaksid vist kodus naise juures istuda ja saksa mängida?»

«Eks meist igaüks tahaks elada inimese viisi. Kui pean juba elama looma viisi, siis oleksin võinud sündida hobuseks.»

«Näe nüüd inimese suud,» hüüdis keegi naine laua otsast.

«Hea ikka, kui sul midagi on kõhunurgas ja riie üll,» arvas keegi vanem mees.

«Ons see siis minu süü, et olen teomees?»

«Sa oled ju katsunud üht ja teist. Aga ikka jälle tuled tagasi teomajja.»

«Kurat võtaks!» hüüdis esikõneleja ja lõi rusikaga vastu lauda. «Aga kas meiega võidakse siis teha, mis aga tahetakse? Mis õigus on neil meid nülgida?»

«Mis õigus? Kes sind kinni peab? Jüripäev ees, lase jalga!»

«Sina kõneled nii. Sina oled rahul, olgugi et su naine juba kolmandat kuud jalaga maas. Sa käisid ju küsimas hobust, tahtsid tuua tohtri — mis öeldi sulle?»

«Seda sa nüüd lähed rääkima. Loomadel siis aega kibedal tööajal. Või see tohtergi nüüd mõni jumal on. Jumala õnnetused, kes võib nende eest hoida.»

«Jäta oma lori. Su naine kisendab valudes, aga mõisa loomadel pole aega. Ära siin jumalat kisu sellesse kampa. Ei midagi — me oleme tööloomad ja see on kõik.»

See ütlus rõhus pidulaua veidiks vaikima.

«Eks Toomal ole omajagu õigust,» päästis lahti uuesti jutuotsa keegi kuivetanud noatera-ninaga naine. «Seal va Kilgi Rein. Eks temagi ole teeninud oma eluaja, aga mis tal nüüd on, otse näljasurm varuks. Vald annab teisele magasist vaka kõlkaid — katsu, kuidas sellega elad.»

«Kui oled noor, siis ikka pead vastu. Aga kui tuleb vanadus, kes siis sinust küsib. Eks need teomehe lapsed jää niisama teomeesteks, ega neistki kellelegi tule armuandjat.»

«Aga mida sa siis tahaksid?»

«Mida tahaksin? Seda on küsida kerge. Mis muud kui elada inimese moodi. Näete isegi — siin me oleme kõik kobaras koos. Juhtub ühel päeval lahti minema tuli, kas jääb meile siis veel riidehilpu tagavaraks? Ons mõisal

metsa vähe, kas ei võiks teha oma teenijaile ometi korralikud hooned?»

«Aga mis sa teed siis, kui see maailma elu on loodud juba niisuguseks.»

«Kes kurat ta siis lõi — ega keegi muu kui meie ise. On aga ilusasti loodud — ühel hommikust õhtuni prassida ja pillata ja sajad olgu näljas ja viletsuses. Näete ise, missugused kitsad koopad on meie korteriteks. Alati on lapsed haiged ja virilad ja või see surnuaiateegi saab kasvada rohtu? Aga tema seal elab oma perega tosinates tubades. Eks me ole ometi ka inimesed? Ja te ütlete, eks see ole nii loodud.»

Olgugi et lõppeks katkes seegi jutulõng, oli ta viinud ära pidulaualt rõõmsa meeleolu.

Õhtul hilja sealt tulles tuli Leena oma mehega mind saatma veidi maad. Seisatasime mulgu vahel.

«Eks see ole tõsi küll, mis Toomas rääkis,» tähendas Hendrik. «Ega see teomehe koht pole nüüd midagi väärt. Olen ka ümber vaadanud üht ja teist. Eks näe edaspidi.»

Vankri kõmisedes sõitsin ära mööda auklikku, kivist teed.

4

Järgmisel kevadel kaduski Leena oma mehega õige hulgaks ajaks minu silmist. Kuulsin küll, et ta olevat kolinud Kassinurme mõisa, aga see oli ometi niivõrra kaugel, sinna ei ulatunud minu jalg. Möödus aastat neli või viis, olid katsunud selle aja vältel kord elada ka omal käel.

19... kevadel tulid nad tagasi Raudveresse.

Olime lõpetanud parajasti kartulipanemise, kui Leena ühel õhtul tuli meile. Jumala eest, ma teda algul ei tundnud. Endisest rõõmsast, õitsvast inimesest polnud midagi järel: palged aukus, nägu tõmmatud üle sügavate kortsudega, keha inetult küürus, ees suur kõht nagu korv seeliku all.

Ah, see oli siis Leena, kes minule siin aasta viie eest kõneles oma meheleminekust, häbelik puna palgel?

Nende perekond oli selle aja vältel kasvanud viie hingeni.

«Mis sa teed,» tähendas Leena häbelikult. «Ega meiegi tahaks, aga näe, ikka tulevad.» Ja ega jumal hoia vaese inimese majast ära õnnetustki. Teine laps, kena, terane poiss, murdnud käeluu ja nüüd olevat eluaegne sant. Koht, mis nad aasta pidanud, olnud rendikoht. Aga seal tahtnud otse hinge võtta välja, nii et teokoht siiski olevat veidi hõlpsam. Hendrik olnud väljas otse ööd-päevad, tapnud tööga ära oma hea hobuse. Ja mis sa teed ilma loomata?

Kui Leena oli läinud, kuulsin naiselt, et ta palunud laenata kümmekond rubla. Olevat neil nii tarvis, et ei saavat kuidagi läbi, pealegi toodavat neile üsna pea jälle väike.

«Noh, hea küll, eks anna siis,» ütlesin, aga on tõsi, et ei saanud ma varjata selle juures oma kerkivat meelemõrudust. Või minagi nüüd suudan kuigi palju neid aidata, pealegi kui tagasisaamine näib olevat lootusetu.

5

Juhtusin neid kord jälle külastama augusti lõpul. Viisin Raudvere mõisa sälu, mis minult ostis parun Ferks linnateel. Parun oli kodust ära, ootasin teda õhtuni. Sealt ära tulles hakkas äkitselt raskesti sadama. Noh, mis seal on — lähen õige ööseks nende poole.

Hendriku-Leena korter oli nüüd teistest lahus, üksikus väikeses majas hõreda kuusikutuka ääres.

Neil oli külalisi. Paar-kolm meest istus ahju ääres pingil. Olgugi et mustus ja segaminiolek mulle kohe paistis silma, ei olnud see mulle võõrastav. Selles väikeses ruumis niivõrra suure perekonnaga ei ole parem kuidagi võimalik. Ainult söök laual suutis korraks tõmmata kokku mudilaste hulga.

Oli minu tulek neile nüüd rõõmuks või meelepahaks, selle üle ma sel puhul ei murdnud pead. Õnneks oli mulle, et pääsin äärmiselt halva ilma eest peavarjule.

Siin nägin aastate järel ka Hendrikut. Nagu pühitud oli ta näolt noorus ja ärksus. See oli muutunud sügavakortsuliseks, lahjaks, vanaks ja äärmiselt tõsiseks. Võis

igamees kergesti lugeda sellelt näolt, et see mees on alaliselt pidanud sõda eluraskustega.

Minule kui sugulasele taheti otsida midagi suupärasemat, aga tõrjusin selle kindlasti tagasi ja leppisin sama toiduga, mis neil oli minu tulekul laual.

Söömise lõpetanud, valitses toas veidi aega vaikus. Sain aru, et minu sealolek oli nagu mingiks takistuseks. Tõusiski üks ahju juures istujaist, tähendades, et on aeg minna koju.

«Kuhu siis jooksete?» ütles Hendrik. Minu peale tähendades lisas ta: «Teda ei maksa karta, ta on minu naise sugulane ja usun, mis ta siin kuuleb, see ka siia jääb.»

Tema viimane ütlus kuuldus mulle nagu käsk.

Ilma et oleksin kuulnud sõnagi nende suust, sain ometi aru, mis meestel oli hingel. Oli ju kuulda küllalt mitmesugustest koosolekutest, kus peeti kõnesid igasugustest uuenduste-nõudmistest. Mina elasin eemal metsanurgas ja sel põhjusel olid minul ka õige napid teadmised kõigest sellest, mis sellal liikus õhus.

«Kas tead,» pöördus Hendrik minu poole, «me tahame oma elu hakata parandama.»

«Eks see ole hea küll, aga kuidas tahate seda ette võtta?»

«Ega meil seejuures neid moode palju olegi valida. Näe, Laas kõneleb, et Taevere teomehed tahavad panna töö seisma. Ega meilgi teist teed üle jää. Eks mõisnik pea siis täitma meie nõudmised.»

«Aga kui ta ei täida,» tähendasin. Sellejuures nägin küllalt selgesti ahju ääres istujaid heitvat minu poole vaenulikke pilke.

«Ega ta saagi vastu panna,» söandas lausuda üks külalistest. «Kes siis teeks ta töö?»

«Ega me üksi lahku töölt,» ütles teine külalistest. «Kõik jätavad töö seisma.»

Ega minul nüüd olnudki vaja selle vastu vaielda, sest mina ei osanud kuidagi ette kujutada, mis siis sünniks, kui lahkuksid töölt kõik teomehed. Kas see ei olnud aeg, kus küps vili ootab vikatit, kus üks töö ajab otse ratsa teist taga?

Nähes mind vaikivat, asusid nad isekeskis elavasse arutlusse, unustades peagi minu. Nende silmade ette

kerkis elavalt võitlus, nende võit ja selle järel võidu tagajärg, mis neile võimaldab hoopis lahedama elujärje. Seejuures kirjeldasid nad üksikasjaliselt oma viletsat elujärge, pildistasid seda üksikute juhtumitega, mis näitasid küllalt selgesti, et nendega käiakse ümber hoopis hoolimatumalt kui tööloomadega, ja ikka jõudsid nad otsusele, et ei ole teist teed kui ise parandada oma elu. Ja julgust andis see asjaolu, et igal pool valitseb ühine tahe ja mõte, niihästi Kabilas, Kahaverel, Koogimäel ja Kõrvemetsal. Ja kas me teeme kellelegi seega kurja, küsisid nad lõpuks endilt, kui tahame oma elu seada paremale järjele? Mitte kellelegi. Kas ei ole ajalehtedeski, et igal inimesel on õigus elada ja ühel ei ole mingit õigust teist kurnata ja rõhuda. Pisike putukaski hakkab vastu, kui teda piinatakse — miks siis mitte inimene?

Elavas kõneluses jõudis kätte keskööd, alles siis tõusid külalised.

Neid tiivustasid rõõmsad lootused ja usk paremusse, mille neile oli andnud elav, mitme tunni pikkune arutlus.

6

Kellel peaksid minema meelest päevad, mis elasime läbi sel sügisel?

Tähendan: olgu küll paks mets, mis minu kohta varjas kogu maailma eest, kuid ka siia kandis tuul ärevust ja hüüdeid: «Inimeseõigus kõigile! Igasugusele kurnamisele lõpp!» Pean ütlema: mina ei mõistnud, mina ei saanud aru, minu eest nagu oleks liikunud maa oma kohalt. Need kõned, mis nüüd inimeste suust kuulsin, olid mulle võõrad ja arusaamatud. Kes pani inimeste suhu niisugused sõnad? Olid need jumalast või kurjast — ma ei teadnud seda, ei suutnud seda mõista, kuigi püüdsin jõuda selgusele.

Aga ometi olid need uued mõtted kinni ka minu peaajus nagu takjas ja ma ei saanud neist vabaneda. Ja päev-päevalt langes minugi silmilt nagu kae. Kas ei olnud siin ja seal minugagi tehtud ülekohut, kas ei olnud minagi kannatanud? Alaliselt otsisin ja leidsin juhte,

kus nägin, kuidas minu õigus oli tallatud jalge alla. Minugi silmade ette kerkisid mõisa lainetavad viljaväljad ja sealsamas jälle inimestekarjad, kes otsisid tööd ja leiba. Ja seepärast nad hulkusid, et neil ei olnud ei peavarju ega maad.

Meie vald on suurepiiriline ja käis koos meiegi täiskogu. Mina ei saanud sellest võtta osa, sest raske jooksva sundis mu päevadeks voodi. Aga kuuldused jõudsid meile ja need kuuldused tulid küll ohete, küll hõisete saatel.

Rõõmu tegi mulle, kui Leena hilissügisel kord tuli meile. Kohe võis näha, et ta otse säras sisemisest rõõmust, julgusest. Küsimusele, kuidas nende käsi käib, vastas ta:

«Eks praegu ela ikka vanaviisi, aga küllap tuleb peagi muutus.»

«Kuidas? Kas lähete ära?»

«Ei. Kuhu me läheme? Eks igal pool lähe nüüd inimeste elu kergemaks. Nüüd pannakse maksma kõik uued seadused. Need annavad tööinimesele inimeseõigused, nii et sünnib elada igal pool.»

Küsisin, pärisin üht-teist, aga me olime ühetargad. Ega minagi teadnud talle vastu vaielda ega olnud seda vajagi, sest küllalt oli kogu sügisene tuuleõhk mulle kuulmeisse puurinud teateid neist uutest seadustest ja õigustest.

«Küll see elu oli meil ikka hull ja vilets,» tähendas ta lahkudes. «Aga eks nüüd tule teistsugused päevad. Eks tule, onu, siis ka meie poole. Kui viimaks käisid, oli mul päris häbi.»

Vaatasin talle järele.

«Õnnelik naine, su lootustel on võimsad tiivad. Su lootused süütavad su rinnas tuled!»

7

Valus on hingel, valus on silmil, sest nende leekide hele valgus kiusab mind ülal olles, magades. Vaadates pimedal õhtul põllumäelt, oli see esmalt nagu metsa tagant tõusev kuuserv. Siis tõusis ja kerkis ta kiiresti

tuule liigutatud loitvaks tulemereks. Leegid ulatusid pimedal ööl taevavõlvideni. Õhk oli täis õhkamisi, öö täis valusaid karjatusi.

Mu pea oli täis valu. Ah see ongi siis see inimese-armastus, see üheõiguslus, kus ükski ei tee teisele kurja, kus ei ole rõhujaid ega rõhutavaid? Ah see saadi siis kätte? Uuesti kerkisid leegid teiselt taevakaarelt, kolmandalt, neljandalt. Nad tõusid ka siis mu silmade ette, kui vajutasin oma näo õhtul voodis padjasse.

Kuidas elasime sellal päevast-päeva elevil hingega, kes suudab seda kududa tihedaks jutukangaks. Inimese hing oli alaliselt nagu närtsinud rohi hilissügisel põllupeenral, kus teda tormid vintsutavad siia-sinna ja ähvardavad kiskuda hoopis lahti ta pehastunud juurilt. Lõppes leekide kohutav valgus pimedalt taevarannalt, sest mõisatesse olid tulnud soldatite ja madruste salgad. Nüüd kõneldi, et kisendamine kuulduvat hommikust õhtuni, sest liha pekstavat lahti luilt. Enam veel: kümnete kaupa loeti nimesid, kes olid põgenenud kodunt, ja niisama teati nimesid, kes kogu vallarahva nähes on lastud maha. Inimesed käisid küürus, nagu kartes langevat pähe midagi rasket, mis purustab; kõneldi sosinal, nagu kartes, et kuulevad seinad sõnu ja näevad südamete mõtteid.

Niiviisi jõudsid kätte jõulud.

Sõime õhtust jõululaupäeva eelõhtul. Seal kisti lahti uks ja tuppa astus lumine mees. Olgugi et ma ei teadnud midagi olevat oma südamel, mis oleks andnud põhjust kartuseks, ometi tundsin kangestuvat oma käsi. Võib olla, et lõi korraks seismagi veri mu soontes.

See mees oli Hendrik.

Tundnud ta ära, langes nagu kivikoorem südamelt.

«Sina jumal, kuidas käis minust läbi,» lausus mu naine.

«Eks istu siis,» ütlesin talle, pakkudes tooli. «Selle ilmaga ja teega. Kas Leena on haige?»

«Ei. Ega ma tulnudki kodust. Olen põgenemas.»

Ta hääl kostis nagu kustki katte tagant, kinnisurutud rinnast.

«Sa oled põgenemas? Kelle eest?»

«Sa küsid?» ja ta suu tõmbus virilale naeratusele. «Eks mõrtsukate eest. Nende eest, kes nüüd tapavad igal pool inimesi.»

«Tule jumal appi! Ah sind aetakse taga?» hüüdis mu naine.

Hendrik tõusis püsti.

«Ega ma jäägi siia.»

Ta pöördus ukse poole.

«Kuhu sa siis lähed nüüd vastu ööd? Näed, missugune ilm väljas. Kes sind siit otsib?» kõnelesin talle julgustades.

«Ega ma olekski tulnud, aga hakkas külm.»

Kutsusin ta lauda. Olgugi et püüdis algul salata oma nälga, ei suutnud ta seda kuigi kaua. Tugev mees, tugev nälg, ja ta sõi nüüd otse inetu aplusega.

Kustutanud osaltki nälja, pöördus äkitselt minu poole.

«Kuule, kas julged anda mulle öömaja? Aga kui mind siit leitakse?»

Tõepoolest ei ajanud see ütlus mu peale mingit hirmu. Mis siis on, kui leitakse? Kellele olen ma teinud siis sellega kurja? Ta on ju inimene, ega ole mõrtsukas ega ole tagaotsitav vang?

«Miks sa ei või siis olla öömajal? Kas oled siis teinud mingit kurja, et sind otsitakse?»

«Kurja? Kas need olid kurjategijad, kes reedel maha lasti Väägvere väljal?»

«Mis sulle siis taheti teha?»

«Mis muud kui maha lasta. Niisama nagu teisedki.»

«Püha jumal, mis eest siis?» hüüdis mu naine.

«Sellepärast, et ma läksin teomeeste eesotsas härra juurde ja ütlesin talle, mis me nõuame.»

«Mis sa nüüd räägid, ega siis seepärast veel kedagi maha lasta!»

Ma uskusin seda, mis ütlesin, ja see usk nagu oleks ulatunud isegi temasse. Jäime aegamisi kõik veidi rahulikumaks. Käisin isegi õues ja kuulatasin. Igal pool oli öö, vaikne öö. Ainult langes mõni harv lumehelve. Vahetevahel paistis pilvede vahelt kuu ja heitis varju üle õue.

Möödus rahulikult öö. Tõustes oli Hendrik kurb-tõsine. Lõppeks astuski minu juurde ja ütles:

«Kuule, ma lähen ära. Kui kauaks ma ikkagi võin jääda teile?»

«Sa lähed? Kuhu?»

«Ega ole mul teada midagi. Ega mujale kui metsa.»

«Ole nüüd sõge,» lausus mu naine. «Sa lähed metsa — selle külmaga. Kui ei taha minna tagasi, eks ole siis siin. Isa paneb hobuse ette ja läheb toob Leena ühes lastega ka siia. Eks pärastpoole näe siis.»

Ta istus norus päi, näis võitlevat oma mõtetega.

«Mina arvan, et kurdad vist ilmaaegu. Kes inimest nüüd seepärast maha laseb, kui ei ole suuremat süüd.»

Ta ei vastanud, ainult suu ümber võis näha kurblikku naeratust.

Viibiski jõululaupäeva, ka esimese püha, ja muutus ta meeleolu hoopis kergemaks, kui see oli tulles. Olime ta juures, nagu ollakse haige juures, sest teiste lähedus annab tervendavat jõudu. Ta arvas isegi, et siit ei teata teda ometi otsida, nagu oleks saatus ise ta juhtinud siia. Tõepoolest ei olevatki tal olnud mõtet põgeneda meile. Ta näinud nagu juhtumisi meie kuusikut ja pööranud sisse. Olnud hirmus külm ja kange nälg.

Aga õhtu jõudes langes ta meeleolu märksa. Samuti nagu haigegi oma, kelle seisukord ikka halveneb pärast pikka päeva. Igasugune õuest kostev kobin näis ta panevat ehmuma.

«Kuule, kas poleks ikkagi parem, kui läheksin ära?» ütles ta mulle hilja õhtul.

Aga nüüdki ajasin selle nõu nurja.

Öösel ärkasin, aga nägin ka kohe teda tõusvat.

«Sa ei maga?»

«Ei tule und. Läinud ööl magasin. Ega ole ka midagi teinud.»

See oli teine püha. Oli alles pimedik. Naine kavatses sõita õega kiriku ja vilet lüües rakendas sulane õues hobust. Äkitselt vaikis vile ja noormees pistis pea ukse vahelt tuppa.

«Kuulge, mööda Niidimäe teed tullakse meie poole. Tullakse hobustega.»

Siin ei jäänud aega järelepärimiseks, sest juba kihutati lume tuisates õue.

«Soldatid,» karjatas mu õde, kes oli jooksnud vaatama aknast.

«Nad otsivad mind,» kahistas Hendrik ja ta vaade käis ringi nagu loomal, kes on sattunud puuri.

Naised suudavad niisuguseil korril alati valitseda endid paremini kui mehed. Kiskus ka nüüdki minu naine lahti rehealuse ukse ja hüüdis: «Põgene, põgene ometi. Mine lakka heintesse!»

Ühe hüppega oli ta toast rehe all.

Jõhkralt tungiti tuppa ja veel jõhkramalt öeldi: «Hendrik Lubi on siin redus. Kus ta on?»

Sõna ei tulnud mul üle huulte.

Nüüd astus nende juht otse mu ette ja kordas uuesti oma küsimust.

«Ei mina tea midagi. Kus ta siin on. Eks ta ole oma kodu.»

Küllap mu hääl oli küllalt kindlusetu, nõrk selleks, et oleks suutnud panna neid veidikesegi uskuma mu sõnu.

«Valetad, koer!» hüüdis ta. «Kui välja tuleb, et teda siin varjate, lasen süüdata põlema teie maja.»

Imelik — see ähvardus oleks pidanud mind virutama vastu maad, aga sellevastu ta äratas minus midagi ellu.

«Minu talu? Kelle võimuga tulete te mind siia ähvardama?»

Tundsin isegi oma hääles kindlust ja võib-olla väljendas ta vihagi.

Sain hoobi püssiga rindu.

Naised kiljatasid.

«Kas ütled, kus ta on?»

«Kust pean mina seda teadma.»

«Hea küll. Ah sa ei kõnele?»

Ta kutsus mehed enda juurde ja kõneles neile. Peagi piirati kogu maja ümber, kuna teised hakkasid otsima. Niikaua kui otsijad viibisid toas ja kambris, ei tundnud ma südames vähimatki rahutust. Oli hea meel, et tal läks korda põgeneda varemalt toast.

Aga nad ei otsinud ainult sisemistes ruumides. Läksid rehe alla ja peagi mööda redelit lakka. Olgugi et püüdsin ennast hoida kõigest väest, olgugi et katsusin kindlustada endas mõtet ja lootust, et nad teda ei leia, sellest hoolimata lõin värisema kogu kehast. Mind nagu

oleks tulnud äkitselt sõitma halltõbi. Ega olnudki mul kaua tarvis vaevelda selles seisukorras, sest nad leidsid Hendriku peagi. Ei suutnud ennast hoida, tahtsin minna rehe alla, olgugi et isegi ei teadnud, mistarvis.

«Seisa paigal või sind lastakse maha nagu koera!»

Uste ette asusid soldatid.

Hendrik viidi rehe alt välja, lüües talle püssiga hoope selga. Oli juba täiesti valge ja meie pilgud kiindusid õue. Hendriku käed olid köidetud selja peale ja ta viidi kööga ees kasvava vana jalaka äärde, mille külge ta kinni tõmmati. Nüüd ma mõistsin, küllap mõistsid teisedki; kuidas olime kivistunud, nii et kellelgi ei tulnud hirmukarjatust suust. See kõik läks ka haruldaselt ruttu, ühe silmapilgu, ühe hingetõmbe vältel. Kuuldus äkitselt kõrvulukustav püsside pragin. Kas kuulsin ma ka inimese karjatust, seda ma ei tea, aga on, nagu käiks praegugi see karjatus mu kuulmisse. Olen teda kuulnud isegi öösel unes.

See on siis kõik, mis ma tean inimese tapmisest. See läks mööda nagu hirmus unenägu, niisugune unenägu, mis jääb sind ka siis rõhuma, kui sellest ärkad, mis rõhub sind eluotsani. Mis mulle pärast kõneldi, sellest ei saanud ma aru, aga seda mäletan, et mina palusin, et mu perekond ulgus nende jalge ees, olles kummuli põrandal. Ka seda mäletan, et mulle öeldi ähvardades: «Kui kodust kuhugi lähed, siis süüdatakse põlema maja.» Mina olevat väärt maha lasta, aga nemad halastavad. Aga kohtu alla minevat ma kurjategija varjamise pärast.

Lõppeks lahkusid nad.

Viimaks astusime välja ja lähenesime puu külge seotud mehele, kelle pea oli vajunud rinnale. Ta jalge ees oli juba tardunud lumele jooksnud soe veri, mis oli puurinud urmseks valge lume.

Ja tuli välja päike pilve tagant ja valgustas ütlemata ilusavärvilist helepunast lund.

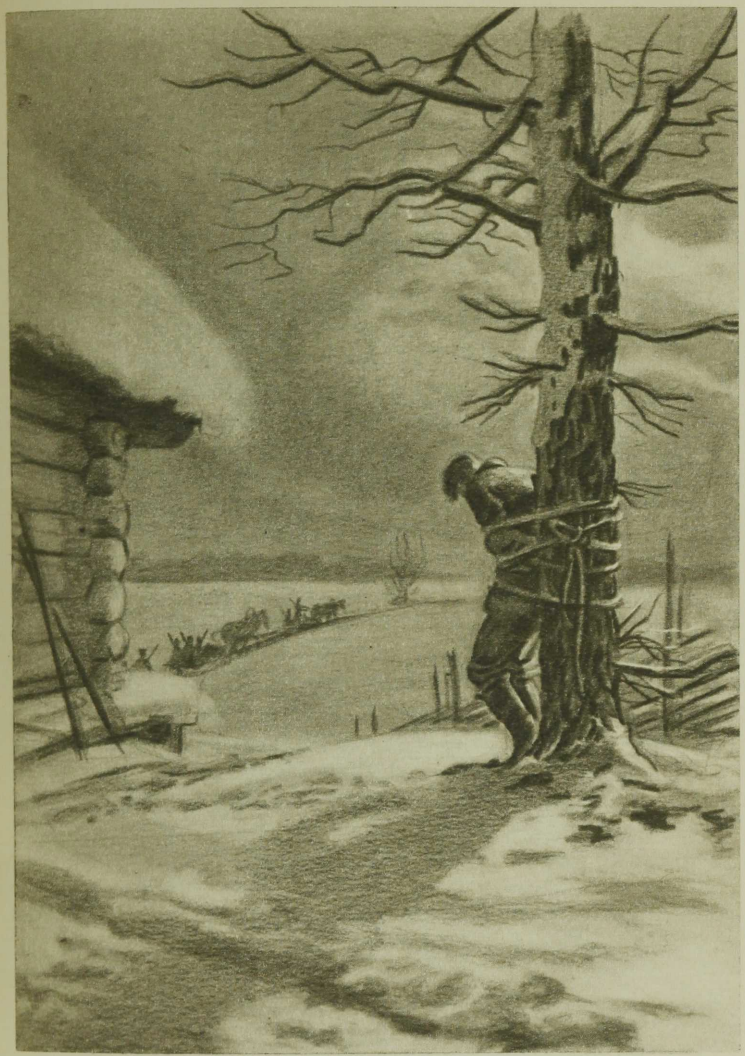

Ja tuli välja päike pilve tagant ja valgustas ütlemata ilusavärvilist helepunast lund.

HOBUSEVARAS

Tiheda metsaparda ja lausiku rabaveere vahele laskunud hütt oli alles elutu.

Hüti elanikud magasid.

Hüti ümber hulkus kohevil karvadega, lidus kõrvul koeraklutt. Nuusutades puhtas õhus heljuvat suitsu ja nõe hõngu, tõstis ta vahetevahel nina ida taevakaare poole, kus oli tõmmatud metsa kohta verev koiduviir. Tumedal taevapõhjal sõudsid laisalt, aetud nõrgast tuulest, harvad roostetanud pilvekahlud.

Võis loota ilusat kevadeilma.

Hüti uks kääksus kadakasil sagarail. Tuli õue püksatu hüti peremees Ants Pärtling. Kohevil sassis pea, tokerdunud habe ja magamisest rähmas poolkinni silmad. Jäme takune särk tolknes õndlateni, jättes katmatuks soonilised karvased sääred. Toimetanud ära püksikorra haopinu taga üleskaevatud peenramaal, kõhatas selgeks rinnad, urgitses sõrmega puhtaks nina ja silmitses itta.

Seal suurenes, laienes alaliselt verev koiduviirg.

Juurde jooksis kiunudes ja liputades saba koeranäss, tõusis püsti mehe najale, jättes särgile oma käppade haralised pitsatid.

«Rääkis teine õhtul,» pobises Ants Pärtlingi habemes suu, «et tahab tõusta vara, aga nüüd magab nagu nott. Peab õige äratama.»

Pärtling läks tagasi tuppa, kummardades harjunult kõlejat keha, et ei põrkaks pea vastu tahmunud ukse peelispuud.

«Et teie põõnamine ei saa kord ka täis!» kõmises kare hääl hütis. «Varsti ajab päike üles, lehm iniseb karjaaias. Kuhu, kurat, oled pannud mu püksid?»

Seina äärest tahumata sammastega asemelt, mille mõlemalt poolt äärest ulatusid välja kollendavad õled, ajas enese esmalt poolpuusakile Reet Pärtling. Vanunud pikad juuksed langesid üle palge, nii et unised silmad vaatasid nagu põõsast. Laisalt tõmbas parem käsi närtsinud rinnanahkadele katkenud särgi.

«Kes neid on sul näind. Teab, kuhu ise õhtul viskasid,» lausus unine hääl. Upitades üles oma tagumise kehapoole, hiivus naine savipõrandale.

Vaevalt saanud üle triibulise seeliku, astus ahju taha samasuguse voodi juurde. Haarates hoogsalt magaja õlast, hüüdis:

«Liine, pagan, aja end ometi kord üles. Sa ei jõua sedasi õigeks ajaks kartulimaale. Jälle siis teistel virin lahti.»

Pikk, võimas ringutus ja suud ammuli kiskuv haigutus oli eidele vastuseks.

«Noh, aja ikka üles, ega sul ole kuigi palju aega.»

Tõusis istukile paksu-, punasenäoline, pika-, kollasejuukseline kõrgelekuhjunud rinnaga tüdruk. Silmitses hoolega nelja roostetanud ruuduga akent.

«Ons päike tõusnud?»

«Mis sa nüüd küsid,» vastas juba askeldamise hoogu sattunud eit. «Aja aga üles. Enesel minna hulk maad. Vaata, et jäädki hiljaks.»

Veel kord magus haigutus, veel kord hetkeks langus võidunud pööriga padjale.

«Ää sa pagan jää nüüd uuesti,» hüüdis eit, pühkides käega higi ähmaselt ruudult. «Näe, hakkabki varsti tõusma.»

Lõigi tuba täis kuldkollast valgust. Isegi nii ere oli see, et valgusjoomes võis näha tantsimas tolmukübemekeste pilve.

Puukiiludega kinnilöödud voodi nagisedes Liine tõustes, seistes viivukese keset põrandat, lõi tüdruk üle pea oma liharullid käsivarred ja konte ragistades ringutas tugevajõuliselt.

«Mis sa pagan teed!» hüüdis ema. «Venitad viimaks oma sisikonna. Hakka siis arstima.»

Leidnud oma püksid, mis nüüd poolenisti kontidel, seeras vanamees kõrkjapõhjaga tooli akna alla laua

äärde, toppis aegamisi täis piibukaha ja peagi lagunes ja hõljus suitsuvinetis meeter-poolteist üle savise põranda.

«Kaoks sind oma alalise tohlamisega. Matab otse hinge kinni.» Surudes käega närtsinud rinde kohas, köhis naine, nagu oleks raiutud nüri kirvega ta rinnus lahti lihalatakaid.

«Mart tegi õhtul juttu laadaleminekust,» ütles naine, saades tagasi hinge köhast. «Kas sa ei ajaks teda juba üles?»

«Eks ma aja,» hämmeldas habemes suu, ilma et valla oleks lasknud piibupugu, millesse olid kulutanud kollased hambatüükad sügavad õnarad.

Tõusiski. Läks ja lükkas lahti ukse, mis viis kolde eest toa otsas olevasse kambri. Siin oli üsna pime. Ainsale aknale oli tõmmatud kirjuvärviline, veidi auklikuks katkenud põll.

«Noh, õhtul rääkisid sest laada asjast,» ütles Ants Pärtling. «Kui tahad ikka minna, eks see aeg kuluks ära.»

Lautsikul sirutas tugev mehekogu. Pealevõetud lüheldase vöödilise vaiba alt ulatusid välja pikavarbalised kondised jalalabad.

«Ons juba päike üleval?»

«Ei veel, aga ega see ole enam kaugel.»

«Hea küll. Kas tuled kah?»

«Ei vist. Mis ma sinna longin. Oleks vähe lähemal.»

«Kas Liine tuleb?»

«Eks ta oleks võind tulla küll, aga ega saa. Toodi kartulipanemise käsk. Ega või ära jääda.»

Mehe käsi tõusis karvasele rinnale, kratsis sealt, ulatus siis labaluu taha ja lõpuks sügas kõhul.

«Ega siis midagi, eks pea tõusma.»

Oligi kerge ja võimsa hüppega maas lautsilt. Põrandal kasvas kogu niivõrd suureks, et puudutas peaga lage, kus pooleldi tahutud palkide vahelt ripnesid samblatordid ja heinapuru.

Nüüd oli metsaparda ja lausik-rabaveere vahel lossutavas hütis elu. Ei olnud see elu vilgas, vaid laisavõitu. Sarnlev rabaoja voolule, mis jookseb venivalt koolmete

vahel, kandes saasta ja roostet. Kuid ta ikkagi jookseb, aga ei seisa.

Päike oli tõusnud ja kogu ilma täis kallanud valgust, mis lõi hütist tulija silmad otse pimedaks.

Mart ja Liine väljusid seltsis hütist. Paarsada sammu hütist eemal võhma veerul lahkus tee kahte harru.

«Sa pidid ju ka tulema laadale,» ütles Mart, vaadates näkku tüdrukule, kelle põskedesse kiskus hommikune vilu ohtralt verd.

«Eks oleksin tulnud küll, aga ei saand. Toodi ju õhtul kartulipanemise käsk.»

Mees mõtles.

«Hea küll. Ega ma teagi, kas tulen tagasi niipea. Aga kui kuulen, et on käidud sind magatamas, siis lasen sellel maha sooled.»

Tõendas seda küllalt kiivate silmade tungiv pilk, et sõnad ei öeldud naljaks.

«Mis sa nüüd ajad niisugust juttu. See, mis oled kuulnud, on täieline vale.»

«Hea, kui on vale. Aga pea seda meeles: kui on tõsi, teen sellele lühikese lõpu.»

Pikemaks jutuks oli neil puudus sõnust, aga ometi seisid nad veel võhma veerul. Juba ulatusid soojendama päikesekiired niisket maapinda ja panid heljuma udukangad. Kätikus ärkas metskits ja kaugele kostis ta mühisev mõkitus. Kaasikust kuuldus uttude kõmisev laul.

«Pean minema,» lausus Liine. «Küllap ongi teised juba varsti kartulimaal.»

«Noh, mine siis peale. Ega ma ei tea kindlasti, millal tulen tagasi. Aga võib olla, et tulen juba täna öö peale.»

Sirutaski võimsad käsivarred, haarates harjunud viisil tüdruku ümbert. Surus peopesa tüdruku kõrgelekuhjunud rinnale, ja mehe suu leidis naise paksud, pungil verd täis huuled.

See kestis hetke. Laskis siis naise kaenlast vabaks ja lausus hoiatuseks:

«Tead, kui seal õhtul tantsitakse ja sa ei oska end hoida, löön su surnuks. Ära arva, nagu ei saaks ma seda teada.»

Lahkusid.

Mart pööras võhmalt sooseljandikku mööda minevale teele. Tee oli siin ahtake, roopad rõhutud sügavale maasse. Juhtus olema neidki, kes kiskusid looma kõrvale, aga siis võis ratas sattuda mülka ja vanker kalduda ümber, nii et seda ei suutnud välja vinnata sealt mitme mehe ramm. Küllap otsis ka see õnnetu, kelle mälestuseks on kirvega löödud rist männijässi küljele, oma rattale kindlamat pinda, mille juures vanker kaldus ühes koormaga pehme põhjaga pori täis kraavi ja oma alla mattis mehe. Siin ja seal tee kõrval kõrgemal kohil kasvasid männijässid ja nende vahel olevad mülkad, täidetud läbi suvegi roostekorraga kaetud leemetisega. Palavail õhtuil tõusis mülkaist vastiku haisuga aur, mis raskelt hõljus nagu kütise suits. Mõnel pool kätiku servi mööda oli pääsnud kasvule värdjas-pilliroog, teravaäärelne pikk kollasekubraline luht, ja kui tuli tuul, siis kuuldus soost kahin.

Vaikne ja surnud oli raba. Võib olla, et leidus kõrgemail kohil mõni madu ja aeg-ajalt piiras vesihallide pilvelaikude all kull, silmitsedes rabast saaki. Ainult sügisepoole, kui löövad uimastamapanevad kailud ja mõrulõhnalised põõsad kätikus õide ja valmivad mustikad ja sinikad, kuikavad üle raba sageli noorte inimeste hõisked.

Nüüd kevadel oli raba vaikne ja tüütu ja igav oli rabatee.

Tuttav ja omane oli rabatee Mart Palmile.

Ei mäletanud tema isegi õieti aegu, millal ta käis esimest korda seda teed. Oli meelest läinud seegi, mis sundis teda just esimest korda sellele üksikule teele. Aga nüüd teadis ta, et ei ole ühtegi paika, kuhu ta kitsikuse puhul igatseks rohkem kui rabateele. Haruneb isegi ühest kohast kolmeks see tee, harud on peateest veelgi ahtamad, pealt kinni kasvanud sitke muruga, nii et ei tundu neis ainustki rattajälge. Ka viivad siit ja sealt saladuslikud jalgrajad teelt kõrvale. Mine siis tea, mida mööda läks hobusevaras ja kus võhmal ta peidab tagaajajate eest oma saagi. Ta võib olla täitsa kartuseta ja oodata aega, millal väsivad tagaajajad.

Ega olegi rabateel kõndides teha muud, kui sorida ajaviiteks minevikku. Juhtub tulema väga harva küla-

mees logiseva vankriga ja siis viitavad viivuks kõrvale su mõtted.

Nüüdki heljus Mart Palmi silme eest mööda ta minevik. Tõusis nähtavale piltide rida, mis tulid ja kadusid nagu pildid kinolinal. Kuidas küll oli saatus teda loopinud ühest äärest teise. Ta oli nagu prügi tolmaval maanteel, mida tuuleiil üles tõstab, paiskab teise paika ja uuesti jälle haarab. Selgesti on tal meeles kasvukoht Alliku alevist läbikäiva porise maantee veerel. Praegugi tunneb ta nina veel selle väikese ruumi vastikut hõngu, milles elas, kasvas ja tülitses joodiku sadulsepa Palmi mitmehingeline perekond. Vahetevahel kuulduvad praegugi kõrvus valus vaevleva venna kiljatused, kui temast sõitis üle maanteel raske veovanker. Õige, neid sündis küll palju, aga neid ei saanud palju, sest agarad olid mitmesugused haigused harvendama laste hulka. Ja ega surmgi ihaldanud Palmide peres kuigi rohkesti pisaraid, sest lõpuks saadi ikkagi aru, et lahkunul on mullas parem. Võib-olla on nüüdki Mart Palmil elus vendi-õdesid, aga temal ei ole neist paljudel aastail vähematki teadmist. Seda ta teadis, et aeg oli sealt aleviku äärest maantee veerelt ammugi ära pühkinud Palmide asupaiga ja isegi täiesti luitunud oli neist mälestus.

Mart Palmile tuli sageli meelde maantee, mille tolmus ta viibis lapsest peast hommikust õhtuni. Seda mööda tuldi ja mindi. Ei olnud lõppu tulijail-minejail ja talle öeldi, et ei ole lõppu ka maanteel. Sellal ei saanud ta sellest aru. Nüüd ta mõistab. Ta elu on samasugune maantee ja tema alaline teekäija. Kuhu see tee ta viib, seda ta ei tea, aga ta astub edasi — edasi. Ja tänagi viib teda maantee üle raba — ja ta ei tea seda, kuhu ta jõuab õhtuks.

Sageli tulid Mart Palmile meelde nendest mitmed, kellega ta ühes üles kasvas alevikus. Kuidas olid nad kõik läinud igaüks ise teed. Oli nende hulgas isikuid, kes olid jõudnud kohtadele, kust nad paistsid silma laiule hulgile ja nende nimed olid tuttavad üldiselt. Teised jälle olid kadunud laial maanteel massi hulka ja nende nimedki olid kadunud rahva mälestusist.

Otse naeratama pani eneses. Ka tema, Mart Palmi nimel oli laialdane tutvus — ta oli tuntud julge hobuse-

varas. Küllap oli tema isegi seda kuulnud, kui öeldi: niisugust teist hobusevarast ei ole, kui on Mart Palm. Kui viib tema looma, siis kaob see nagu tina vette. Ta kihutab nagu maruhoog mööda tundmatuid teid, ta vajub loomaga nagu maa alla ja teda ei saagi kimbutada. Ilmub mõne aja pärast silmapiirile õige mehena ja ei leita põhjust tema süüdistamiseks ja vangistamiseks. Tehti tallide ustele kaitseks tugevad raudlatid, riputati külge rasked, kunstlikud tabalukud ja kinnitati loomad sõimede külge tugevate ahelatega. Ja seda kõik Mart Palmi pärast.

Õige paljude aastate vältel oli Mart Palm võitnud enesele selle kuulsuse. Ei olnudki hõlpus jõuda sinnamaale. Esialgu olid äpardused küllalt sagedased, aga järelejätmatu püüd andis talle alaliselt suuremat osavust ja ettevaatlikkust.

Mart Palm mäletab aega lapsepõlve päevist. Sageli tõid isa-ema koju asju, mida vaadeldi naerusui ja mis öeldi olevat leitud maanteelt. Oli kordi, kus käidi neilgi otsimas leitud asju, aga need olid asetatud osavasti kõrvale, nii et otsijad pidid lahkuma tühji käsi. Varjamine valmistas vanemaile heameelt.

Olles alles üsna poisike, hakkas ta hoolega harrastama leidmise kunsti tühja-tähjaga, olgu poeletilt või jälle külamehe vankrilt. Kui see nüüd läks hästi korda, kui keegi ei osanud pöörata temale tähelepanu, siis lõi süda rinnus vilkalt tuksuma sisemise rõõmu sunnil. Pealegi jutustades vanemaile leidmisest laialt maanteelt, nägi ta küllalt sageli, kuidas nende silmis lõi särama kiitus terasele poisile.

Tugev maruhoog pillas laiali Palmide pesakonna aleviku servalt. Vana Palm pandi vangi ja sellal laialt ohvreid nõudev kõhutõbi juhatas emale tee kalmistule. Ja noored Palmid puhuti rändama ja veerema mööda otsatut maailma.

Lahjad ja pisiulatusega olid need elutarkused, mis kodust kaasa võttis Mart Palm. Nad olid niivõrd nürid, et sugugi ei osanud hoida teda mitmel korral sattumast vangikotta. Oli kordi, kus istumisaeg venis aastateks. Olgugi et niisuguseil korril temalt riisuti igasugune teotsemisvõimalus, kuid ühte ei saadud temalt võtta: ta

võis nüüd meelestada elavalt rõõmu ja hingelist õilsust, mida maitses sel puhul, kui vargus läks korda. Mõte tungis tagasi hoopis pisiasjusse, mis nüüd näisid olevat väga tähtsad ja mis oleksid loonud soodsa olukorra ettevõtte kordaminekuks. Niisama analüüsis ta ka teisal, kus tal tuli kaela äpardus. Ta leidis üles tehtud vead, nägi ka võimalusi suurema ettevaatuse puhul, teid neist möödaminemiseks. Nii muutus pikaajaline vangisolek talle heaks kooliks. Saades tuttavaks seal teistega, niivõrd sõbraks, et need avaldasid oma saladusi, võis neistki korjata tuleviku jaoks küllalt häid näpunäiteid. Ja lahkudes vangist, tundis Mart Palm, kuidas ta uuesti astus ellu, ettevalmistatud endisest märksa paremini.

Ta tööl oligi paremaid tagajärgi. Eks teadnud nüüd temagi, et teda arvati, et temast kõneldi, aga ta oskas enese jäljed nii peita, et põhjust ei leitud tema tülitamiseks. Punuti isegi ta nime ümber kuulsuspärg, mis valmistas küllalt magusat lõbu. Tõusis rahva silmis erilisse ausse, sest Mart Palm on varas, kelletaolist ei ole teist. Teda otsiti pimedail öil salamahti, tuldi tema juurde ja aeti mõistamisi juttu: kas tal on midagi kavatsusel ja kas ei võiks temaga nii ja naa teha kaasa. On ju õige — iga töö peab saatma ka omajagu kasu. Ja kasu saadakse ainult siis, kui on loodud mingisugune kindel korraldus. Üksi inimene ometi kuigi palju ei jaksa.

Mart Palm leidis abipakkujate hulgas mehi, kes lausa päeval ta poole ei oleks pööranud, aga nüüd pimeda öö kattel ajasid nad temaga naerusui küllalt sõbralikku juttu.

Nii tekkiski rahva ihhu muhk, mille olemasolu küll teati, tunti, kuid mille arstimiseks midagi ei osatud ette võtta. Täna kadus siin täkk, kes veel eile hirnus peremehe vankri vahel, või jälle mära, mis oli uhkuseks kogu kihelkonna ees. Esiotsa riisusid kuuldused neist kadumistest paljudelt une, kuulujutud sundisid valvele kogu ööks tallide juurde ja hobuseid panema raskesse jalgraudu. Aegamisi väsisid valvajad ja tuli raske uni laugele. Ei olnud midagi kuulda-näha. See tegi lõdvaks meeled. Esiotsa jooksis peremees hommikul vara ärevas meeles talli juurde, aga kui hobune, keda ta oli näinud unes rabelevat mustas poris, talle vastu hirnatas lõbu-

salt, lõi ta käe rinnale. Kui hea, et see hirm oli ilmaaegne. Ta on alles.

Täna hommikul paiskus terav säde rahva meeleolu ràästasse. Lõid välja praginal heledad leegid. Vandumine, kirumine kajas üle niitude ja nurmede. Aeti jalule ametivõimud, otsiti jälgi, kuulati, aga ometi jäi kadunuks paar kõige paremat looma. Imelik — hobune on nagu nõel, mis kaob, langedes kuhugi sasihunniku, kust teda ei leia kõige väledamad näpud. Hobune kadus, nagu kaob tuuleiil põõsastesse.

Ja kõige imelikum veel see: Mart Palmi ei ole siinpool nähtud kuu vältel.

Nii kordus viha, meeleheite tõus ja langus just niisama, nagu tõuseb ja langeb palavik haige inimese kehas.

Tülikaks oli Mart Palmile kauemat aega see, et ta ei leidnud enesele kusagilt paika, mis oleks olnud sünnis pikemaajaliseks peatuskohaks. Tundis enese olevat veerema lükatud kivi, millele igamees annab heameelega hoogu jalaga. Rändelu polnud talle vastik, ei muutunud ta meel kurvaks, kui ööbis heinaküünis või tiheda kuuse all padrikus. Aga vahetevahel nagu oleks himustanud pikemaajalise peatuse järele kusagil tulihoones. Aga kusagilt ei leidnud kohta, mis oleks olnud talle sünnis. Ta nõudmised olid väga laiaulatuselised, ilma et ükski paik neid oleks suutnud täita. Ta elas linnas, kus hea oli kaduda rahvahulka, aga arusaadav oli talle ometigi, et niisugune koht teda sageli väga takistab ta tööl.

Seega on see ka küllalt põhjendatud, et ta seda loeb oma elus päris õnnelikuks juhuks, kui ühel päeval sattus rabateele. See laiaulatuseline üksikus, need kaugest ilmast eraldatud võhmad ja kätikud, see kitsas rohtunud rabatee, mis ei võta enesesse ühtki jäljevermest, need saladuslikud põõsaste alt läbipugevad jalgrajad, kõik need lõid talle ilma, mille vastu ta tundis küllalt huvi. Sattudes rabateed mööda metsaveerule, kus lossutas üksik hütt, siis tõusis tal südames tunne, nagu olekski see ta tõsine kodukoht.

Jäi esmalt hütti ainult ööbima ja öö möödudes veel päevaks paariks. Olgugi et hüti elanikud Ants Pärtling

oma naise ja tütrega olid talle võhivõõrad, kuid nende heasüdamlik vastuvõtlikkus andis selleks põhjust, et ta võis siin üsna peatselt liikuda omainimesena. Juba esmakordse lahkumise puhul tundusid nad niivõrd lähedastena, et võis õige pea sinna tagasi rutata täielise oma kodu tundega.

Imelikul viisil, nagu ikka unustatud, oli jäänud see hütt sinna sooveerele. Kes ta oli ehitanud, seda ei mäletatud, sest oli ju Ants Pärtling elanud temas aastakümneid. Paljude aastate eest oli vanamehel ülesandeks heina- ja metsavahi-kohused, aga nüüd oli ta juba aastaid nendest vaba. Kuuldus temalegi sageli Veriorma valitsejalt: «Tänavu kevade kisume hüti maha, las põllulapid jäävad metsa alla.» Aga ikka jäi see tegemata. Nüüd otsis Ants Pärtling metsatööd, sidus mõne puntra luudi ja vihtu ja naine ja tütar käisid eemal külas peremeeste juures tegemas tööpäevi. Nii toitsid hüti elanikud oma päid.

Mart Palmi asumine hütti tõi selle sisemises elus nii mõnegi muutuse. Külalisel oli helde käsi ja sel põhjusel oodati teda igatsedes. Tema tulekuga rohkenes vanamehe tubakatagavara, perenaine sai põlleriide või mõne muu väga soodsa või tarvilise riidetüki, tütar võis Palmi kingina hebutades tõmmata õlgadele ilusa rõõmsakirjalise rätiku. Nüüd sõid nad ühest vaagnast, jõid taari ühest kannust ja niisugune hea rõõm ja rahu täitis kogu hütti. Muidugi ei tarvitsenud Ants Pärtling seda kellelegi kõnelda, et tema juures aeg-ajalt ka pikemaltki peatub Mart Palm. Aga küll seegi kipitas vahel keelel, sest tundis ta ometi sellest küllalt uhkust ja ta oleks tahtnud kordki kiidelda ja näha, missugused silmad teeb siis kuulaja.

Hütis on antud Mart Palmi hooleks pisikene madal kamber. Aega olles võis ta seal lameskella lõunani, vahtida lakke, kus virgalt kudusid ämblikud võrke, ja mõtelda oma mõtteid ja palmida uusi kavatsusi. Teda hellitati erilise armastuse ja hoolega, käidi toas isegi tasa, otse kikivarvul, et ei segataks ta und. Juhtus ka sedagi, kus tal ei olnud vaja minna puhtel teele, et langes õhtul korraks Liine sängi ajama juttu ja sinna ta siis ka uinus, saades kuumust noore naise priskest ihust.

Ega vana abielupaar pannud seda pahaks, hoopis enam, nad oleksid meeleldi näinud sedagi, et ühes-uinumine sünniks tihedamalt. Hellitasidki oma südames mõtteid, et neist saaks kord abielupaar. Jõudis vahel oma teekonnalt koju hilisel ööl, väsinud, üll ligedad riided ja tuskagi rinnus. Kui siis tema pärast tõusti kiiresti, tehti talle rooga ja kui ta istus kolde juures lahinal põleva tule ääres, asetus südamesse haruldaselt meeldiv kodutunne. Tuli tal minna teele kukeajal, tõusis üles vana naine, valmistas tema jaoks, mida oskas, andis talle teele kaasa, millest jatkus alati enam kui üheks eineks. Hea oli vahel luusida metsa veerel. Silitab palet lahe tuulehõng ja peal ja mõistusel on nii mõnus leida vastuseid küsimustele, millega tulevad määrata kindlaks eeloleva töö kavad.

Varsti sai aru Mart Palmi terane mõistus, et siinne ümbrus pakub talle töötamiseks häid võimalusi. Kas ei olnud siin paiku, kuhu vahest aasta vältel ei satu ühegi inimese jalg. Üksikuil soo võhmastel kasvavad jässakad käharad kuused ja nende laiali ulatuvad oksad moodustavad häid pelgupaiku. Siia võis peita mõneks ajaks varastatud hobuselooma, ei kuule keegi ta hirnatamist, ei jäta ta kellelegi nuuskimiseks järele jälgi. Kui juba otsijad ja tagaajajad on väsinud, kui neil on vaibunud igasugune kättesaamiselootuski, siis võib edasi toimetada varastatud looma. Nii võis Mart Palm oma tegevuses maksma panna kindla süsteemi, mis tema südame tegi väga rõõmsaks.

Võib olla, et nii mõnelgi ümbruskonnas oli temast teadmisi, aga need hoidsid neid saladuses laia ilma eest. Oli üldiselt teada, et hunt ei murra oma pesa ümbruses, ja selguski, et lähemal ümbrusel oli põhjust tunda end õige julgena.

Minnes täna mööda rabateed, tekkisid Mart Palmi suukolka naeruvinetised. Kas ei olnud ta kihutanud neidsamu tuntud teid tuulehoona. Kuidas oli niisugusel puhul hing pakil ja kõrvus vingus tuul! Tuline loom ta all oli üleni vahus ja ta laiad ninasõõrmed tõmbasid valjult norsates õhku. Aga siia ei jäänud järele jälge ja tagaajajad eksisid peagi õigelt teelt. Kui ta siis viis looma pelgupaika ja vaatas, kuidas värises ta sapsude liha,

lehvis ta näo üle lai naeratus sisemise rõõmu sunnil. Mida hädaohtlikum, keerulisem ja raskem oligi looma kättesaamine ja äratoomine, seda suuremat rõõmu ja rahuldust tekitas see ta hingele. Hea kordamineku puhul tundis ta meeldivat uhkust, et tema on suutnud jõuda lähemale täiusele. Nüüd pelgupaigas vaadates looma, suikus juba ärevus ja ka rõõm, ja tõepoolest, oleks see olnud võimalik, nii mõnelgi puhul oleks tagasi andnud looma ta omanikule. Küllalt oli kordi, kus süda lõi üsna kurvaks, kui ta käest viidi hobune üsna tühise tasu eest.

Oli ju ka kordi, kus juhtumisi kukuti õhinal ta silmile ja küsiti, kus viibis ta sel ja sel tunnil. Küsiti veel teisigi rumalaid küsimusi. Ta oskas neile anda alati vastuseid, mis sundisid lahkuma ülekuulajaid häbelikult, nagu läheb eemale peksa saanud koer.

Väheväärtuslike asjadega ei teinud ta sugugi tegemist. Ainult oli järel mälestus neist aegadest, kus ta sirutas käe ja soris teelise vankril. Nüüd oleks ta tundnud häbi niisugusest alatusest. Niisugusele teole lähevad hoopis noored või vanematest ainult need, kelle mõistus on üsna tõnts. Eks ole ju alatu ja põlatud nimigi: leivakotivaras. Ei — tema tunneb oma vaimlist jõudu ja väikesed näppamised äratasid temas tõsise vastikusetunde.

Kuulsus temast roomab ja laguneb nägematult laiali, nagu kuiva ajaga rabatuli. Sageli otsivad teda üles täitsa võõrad näod, tulevad väga ettevaatlikult, sõnavad alguses mõistamisi. Lõpuks selgub, et nad on teda otsinud selleks: kas poleks võimalik töötada ühes. Neil on alati teada kohti, paiku, kuhu võiks edasi saata varastatud hobuseid — oleks neid aga anda. Paljud nendest hurjutab ta jämedail ja valimatuil sõnul enesest eemale: mis nad arvavad temast? Nad peavad teda hobusevargaks?! See on lausa häbematus. Kohtusse tahab ta kaevata niisuguse teotuse pärast. Ega talle ole ka neid vaja, sest tal on seltsimehi, kelle usaldus on proovitud aastate vältel, kes oskavad eemaldada temalt saadud kauba, makstes selle eest kokkulepitud hinna.

Ja milleks usaldada inimest, kelle nägu on võõras, kelle kõneviis kahtlustäratav, pealegi, kus tal ei ole rahast nüüd pea iialgi kuum.

Kui mõnus nüüd minna. Tühja käega ei tule ta tagasi. Küllap leiab midagi, millest löövad särama saajate silmad. Mart Palm teadis, see hele leek, mis väljub neist, õhutab lõkkele ka temagi südame soojuse ja siis on ometi olla nii hea ja mõnus.

Südant rõõmsaks tegevate mõtete saatel käis ta ära rabatee. Niisama lõppes otsa ka laadalistest tihedasti täidetud verstade pikkune kirikumaantee. Kui nüüd lõpuks avaldus noore kuusiku tagant tihedast rahvast kihisev Vihuvere laadamägi ja kuuldus häälte kõmin, oli päike juba keskhommikus.

Nagu vastu nägu lööv tihe leitsak viivuks paneb seisatama mõttekäigu, nii mõjub ka korraks laadakära eemalt tulijasse. Ei suuda ometi silm kõiki korraga näha ega kõrv eraldada üksikuid hääli kättekostvast suminast. Kenus peadega hobuste hirnatused, lehmade ammumine, lammaste määgimine, vasikate möögimine, piitsa-and, hulkuvate koerte karjatused, võiduajavate vankrite mürin, hobusekapjade plagin, leierkastide, harmoonikute ja sadade suupillide heli, joomarite lällutamised, riidunorijate vanded, laadakaupmeeste hüüded jm. — kõik see sulab kokku ühiseks laadakõmaks, mis katab paksu vilttekina kogu laadamäe. Seal lüüakse keskteel kauba sobimisel käed kokku, kuna kõrval juuakse juba liiku, mõlemail rahuldustunne südames. Üleni koormatud sõelade, kehikute ja vitskorvide alla, kannab mees oma koormat ja kiidab ja pakub ärakarjutud häälel kaupa. Riidest üleslöödud ja tuules lipendavate laadapoodide ees jalutavad poisid-tüdrukud, hoides julgelt käealt kinni, ja söövad prääniikuid ja piparkooke. Õnneratta ja märgilaske juures on eesrinnas kopsakad mehed ja oma osavust katsudes loobivad pillavalt raha selleks pandud vakka. Nende selja taga silmitsevad tõustes kikivarvule poisikesed ja nende silmis särab vaimustus, kui märgilaskja tabab märki ja saab auhinnaks savist piilupardi. Aga eks vanadki, kellel rinnad juba änges, vaatle ka ajaviiteks mehiste meeste nalja ja tuleta meelde aegu, kus oli neilgi käsi kindel ja turi tugev. Liigub naisi, kes oskavad hebutades õõtsutada puusi ja kelle iharad pilgud kutsuvad mehi. Nagu tuulehoog on visanud äkitselt

kokku meestesalga ja üle laadamäe kuuldub riiukära. Ega lähegi kuigi palju aega, kui kätel kantakse meest, kelle rinnust tilgub verd. Ta järel vangub inimeste jõuk, mis lainetab nagu järve vesi tugevas tuules.

On ka neidki, kes istuvad rahulikult oma vankri veerel, pikaldaselt, nagu mõeldes, pistes suhu leivatüki leivatüki järel või on jäänud vaatlema laata, unustades juba poolkustunud piibu suukolka.

Mardi jõudes laadale oli laadaelu vilkamas hoos. Tema tähelepanu see kuigi palju ei köitnud, tema mõttekäiku ei seganud, sest laat oli tema elus sagedane koduelamine. Otsides teed vankrite vahelt, tahtis ta astuda kõrtsi, kus kulub midagi otsida eineks. Siin ei olnud praegu midagi peale hakata, kus kõik alles algushoos. Niisama on hea istuda, vaadelda, kuulata — see vaheldus tundus elule hädapärast vajalik.

Kõrtsituba täitus tihedast inimhulgast. Küllap oli siin neidki, kes olid jõudnud varasest hommikust hoolimata kütta soojaks oma meeled. Aga küllap oli ka neid, kes ihkusid ja trampisid selgete peadega. Eks ole ometi laat koht, kus võidakse nii esineda, et sellest saaks juttu ümbruskonnale nädalateks ja kuudeks. Tüdrukud hoidusid ridamisi seina veerde ja itsitasid rõõmust ja ärevusest hiilgavail silmil suu ees hoitavatesse sitsrätikutesse. Küllap nad ootasid elevil hingedega silmapilke, kus pannakse hüüdma harmoonika ja poiste käed haaravad nende ümbert, keerutades neid niisuguse jõuga ja hooga, et silme ees ja mõistuses lööb virvendama kogu maailm. Poiste jõhkrad käed muljuvad nende pakil rindu ja suudeldakse, suudeldakse nii, et vaata, kas pärast huulest ei tilgu verd. Plahvatab riid, nagu oleks visatud tungal õliga ülevalatud sasikoosse. Lüüakse pudelitega, pinkidega, lüüakse välja aknad ühes raamide ja prussidega, antakse hoope rautatud kontsadega maaslamajale. Kuulduvad kiljatused, kisendatakse abi järele läbi lahtiste akende. Kui nüüd juhtub, et jumal koristas ühe või teise ära maailma vaevast, ometi on see lugu sündmuseks, mis rikastab siinse nurga ajalugu ja mis jääb kauaks ihaldatavaks kõneaineks.

Mart Palmi tähelepanu ei köitnud kõrtsikära. Ta puges läbi rahvajõugust, jättes isegi tähele panemata

hüüde siit ja sealt, millega teda püüti peatada. Ta läks kõrtsi tagakambri, istus vaba laua äärde ja tellis enesele midagi suupisteks.

Mõnus ja meeldiv oli ta kõrvule see laadahäälte muusika.

Jõudnud võtta suutäit paar, pandi ta õlale raske käsi. Ta selja taga seisis mees, kelle nägu oli muigel.

«Hea, et juhtusin sinuga kokku,» kõneles võõras, võttes istet Mardi kõrvale. «Pole ma sind näinud hulgal ajal. Otsisin sind.»

«Mis siis?»

«Sa elad ju viimasel ajal vaikselt nagu põldhiir nabra all. Minul aga oleks nii mitmel korral olnud soodsaid juhuseid, aga pidin nad käest laskma.»

«Mis sellest minule kõneled.»

«Sinule? Kellele siis? Kas me pole siis ajanud ühes äri?»

«Hea küll, mis on olnud, see on olnud. Milleks sellest siin kõnelda.»

Võõras kummardus Mardi lähedale.

«Ega ma kõnele ilmaaegu. Ka praegu oleks mul hea juhus. Küsin ainult, kas siin võiks midagi teha.»

Mart vaikis.

«Ma ütlen seda sinule. Kui sinust nüüd pole loota, ega mõnele teisele maksa lausuda sõna. Need teised on käpardid.»

«Mis sul siis oleks?» küsis Mart, vaadates võõrale tungivalt näkku. «Mul ei oleks siis mingit oidu peas, kui nüüd päisi-päeval.»

«Aga ometi — võib-olla oleks üsna hõlbus. On keni loomi. Kõrtsi otsas haopinu taga on seotud lattaia külge kolm. Keskmise eest võiks saada toreda tasu.»

«Kelle omad?»

«Need ostis Viluvere valitseja. Mees ise joob liiku.»

«Neil on vahid juures?»

«Pani küll poisi vahti, aga see kadus. Teab, kus kargutab teine nüüd tüdrukutega.»

Mart jäi mõtlema.

Mõistus hoiatas. Teiselt poolt jälle tundis, kuidas äkitselt kadus rahu. Kas polnud tal vahel läinud korda kõige paremini, kui mõistus algul hoiatas? Kas pole vahel

julgus kõige parem soodustaja kordaminekuks? Ja pärast valmistas alati niisuguse teo kordaminek erilist rõõmu. See viis teda ikka enese väärtuse kõrgemalt hindamisele. Kus oli juba ette teada teo kindel kordaminek, kus polnud vaja riskeerida, seal tundus pärast hinges tühjust, sageli isegi tuskagi. Eriline julgustükk, see tiivustas hinge, manas nädalate möödudes meelde tulles muige suunurka.

«Mis seal nüüd aru pidada,» kuuldus võõra sosinaks vajunud kõne. «Ma ütlesin, poiss ajab tüdrukutega ringi, valitseja ise joob liiku, kes seda paneb tähele. Päästad lahti, lähed kui tuul. Mine nüüd võta kinni, kellel võõral sellega asja, kes see seda nüüd panebki tähele. Ja kuigi ajavad taga, või nad saavad sind kätte. Ja pea meeles, mul on praegu soodus koht edasitoimetamiseks.»

Mart Palm tundis, kuidas ta mõtted sattusid hoogu. Ta ei suuda ometigi otsustada — ei saagi siin rahulikult mõtelda. Kõrtsikära eksitab teda. Ühelt poolt meelitas teda see katse, teiselt poolt tundis ta hoiatust: päise päeva ajal laadarahva hulgas! Kas see poleks meeletus.

«Oota veidi!» tähendas ta võõrale. Ta tundis, kuidas vajab värsket õhku, tuult palge vastu, mis teeb selgeks pea, nii et saab otsustada, mida ette võtta.

Mart Palm väljus kõrtsist.

Väljas oli laadalärm ja sumin võtnud enese alla kogu laotuse. Olid jätnud hoolsadki laokile omad asjad, taarusid jalad, jahvatasid suud.

Ah, seal olidki need kolm looma seotult lattaia külge. Õieti oli hinnatud seda keskmist. Kuidas küll mänglesid musklid tema noores lihas, kuidas seisis ta kael toredasti kenus ja kuidas laienesid ta paberõhukesed ninasõõrmed. Võis ometi aimata asjatundmatugi, et sellega võis kihutada mööda teed, nagu tuulispea tormab suvisel palaval päeval. Ja kus ongi siin teist, kellega võiks jõuda talle järele.

Noor loom nagu oleks mõistnud Palmi mõtteid. Oma tarkade silmadega vaatas ta ainiti lähedalseisvat võõrast meest.

Mart Palm ei jaksanud lahti kiskuda oma vaadet lattaia külge seotud loomast. Kui ta kargab selle selga,

mida katab tihe lüheldane karv nagu hoolega siledaks soetud samet, kuidas ta kihutab siis üle väljade nagu väledate pilvede vari. Tuul kohiseb ta kõrvus, tolmupilv kerkib ta järel ja siis kõneldakse: ta kadus üle välja nagu vaim. Ta sõidab salateedele, kus kaovad kargesel maal jäljed. See oleks kordaminek, milliseid ei leia temagi palju oma elust.

Nüüd tundiski Mart Palm oma hinges elevust, nagu oleks ta juba kihutanud üle välja. See võitis niivõrd võimsalt ta tähelepanu, et isegi summutas ta kõrvus laadakära ja ei lasknud pilke ümber eksida eemal lainetavas rahvavoolus.

Ta astus nagu haige tagasi kõrtsituppa, nagu inimene, kes hoopis ära enesest ja nüüd nagu pime tõukab siia ja sinna vastu.

Talle astus vastu võõras.

«Nägid? Mis mõtled teha?»

«Joovad nad veel liiku?»

«Joovad. Ei nad lahku vist niipea. Aga kui teed, siis tee varmalt. Nüüd oleks kõige parem aeg.»

Närvlikult haaras Mart Palm õlleklaasi. Võimsalt kiskus ta paberisse keeratud tubakast suitsu. Ta viskas selle ära. Mis teha? Veel lõi ta korraks kahklema. Aga jällegi nõrgenes hoiatav hääl. Sa kardad? See on ju tõsi — iga julguseaher võib ju öösel karjamaalt viia hobuse. Mis seal siis vajagi osavust: aja loomal valjad pähe ja sõida rahulikult mööda postmaanteed. Või mis osavust ja julgust on sealgi vaja, kui varastad hobuse tallist. Aga siin — see oleks ikka tegu, millest kõneleks kogu kihelkond aastaid. See võib ka nii juhtuda, et teda ei märgatagi, tule või pärast tagasi ja joo rahulikult tühjaks oma poolelijäänud õllepudel.

Siis öeldakse: küllap kurat ise on tal abiks, nii et tal võimalik on ennast muuta nägematuks. Miks siis ei nähtud, kui ometi vaatamas olid tuhanded silmad.

Mart Palm kargas püsti. Kui ta kallas veel enesele klaasi õlut, värises ta käsi.

«Sa tead, kuhu ta ööseks viin?»

«Tean, tean,» sosistas võõras. «Tulen kohe pimeda kamul järele — siis näeme.»

Juhtub ummistama jõekoole, haarab voog uue tee. Kaob ka harilik kõrvale ammugi tuntud mühin ja uuel teel omandab voog hoopis teiselaadilise kohina.

Ka siin langes midagi võimsat laadalärmi voogu, mis paiskas ta kõrvale tallatud teelt.

Kõrtsi poolt hüüd: «Hobusevaras!» pani laadarahva voogama kõrtsi poole, nagu vali tuul tule kuivas kulus surub hoogsalt ühele poole. Praegu alles kramplikult tüdrukute ümbert kinni hoidvad poiste käed langesid valla, pudukauplejate sõrmed kangestusid ostjale paki nöörimisel, vaikisid harmoonika ja leierkast, isegi kivil istuva pimeda kerjuse kuusepuust värvimata kannel vaikis.

Hüüd: «Hobusevaras! Hobusevaras!» lõi hetkeks tarduma kogu laada elu. Kuid peatselt ajas jalule uus hiiglane ja see langes, rühkis, jooksis kõrtsi poole. Lükati eest nõdrad naised, paisati ümber teel ees olevad vankrid, jäeti katki pea sobimiseni jõudev kaubitsemine — joosti, tormati sinna, kust kuuldus hüüd: «Hobusevaras!»

Aga mine püüa kinni tuul. Otse kangestas see vaatajaid, mis nad nägid. Kas puutuvad selle looma jalad veel maa vastu? Vaadake, kuidas ta kaob ühes tolmupilvega! Veel mõni hetk, ja siis jõuab ta Lustivere metsateele.

«Kihutage järele! Kihutage! Võtke kinni!»

Nõnda hüüdsid sajad hääled.

Mõne silmapilgu möödudes vabanesid üksikud noormehed nähtu võlumõjust. Nad kargasid hobuste selga ja hakkasid taga ajama hobusevarast. Aga niisugustega nüüd jõuad — lihtsalt naljaasi. Veel veidi — ongi kadunud ja küsi siis, missugust metsateed ta läheb.

Vaevalt on võimalik arusaadavaks teha kirjelduse varal hobuse hirnumist, mis kuuldus kisendavana üle laadaplatsi. Lattaia külge jäänud seltsiline katkestas ratsmeid ja hirnus uuesti veel võimsamalt. See oli küllalt sedavõrd võimas, et köitis ümberseisjate tähelepanu, tekitades teistes hobustes rahutust. Kes mõista soovis, kas ei kuuldunud sellest hirnumise heledast värisevast helist lõpmatut igatsust, kutset, võib-olla isegi suurt valu. Ikka hirnus ta uuesti. See oli talle niivõrd raske, et suruski iga karva otsa higipiisa.

Nüüd ta tõmbas veel kord jõuga, ja katkesid ratsmed. Ta tõstis kõrgele oma uhke pea, suureks paisusid õhku hingeauru ohtralt väljapillavad sõõrmed ja heledal hirnumisel pistis ta järele jooksma tuulekeeruna.

Aga näete, hobusevaras jääb seisma! Ootab ta meeletu tagaajajaid? Oh ei. Püsti kargab hobune ta all, isegi tagasi on ta pööranud. Eks näe sedagi ometi igaüks: ta lööb armetult looma, aga see tikub tagasi. Võib-olla ongi ta kiskunud suuraudadega veriseks ta õrnad huuled.

Kõigest paarsada sammu — siis oleks mets. Ei taha ta loobuda oma saagist. Aga ta jõud on nõrk võitlemiseks loomaga. See pääseb juba tagasi — võib-olla rauges hobusevarga käte jõud. Viha teeb ta meeletuks, riisub isegi ettevaatuse. Jagab metsikuid hoope. Aga võitlus ei kesta kaua. Loom tõuseb püsti ja pillab seljast hobusevarga.

Lustlikult kareldes jookseb ta seltsilisele vastu.

Teetolmuni ulatuvad vallapääsnud ratsmed.

Eks ole nüüd hobusevargal aeg põgenemiseks. Isegi seisatama on löönud tagaajajad. Pääses ju ometi loom valla. Aga eks nähta eemalt, kuidas hobusevaras püüab tõusta — aga langeb tagasi. Nüüd nähakse: ta püüab roomata metsa poole, aga pea jääb uuesti seisma. Miks ta ei põgene?

Ta ei saa, sest kukkudes on murdunud jalg. Ega ta tunnegi valu, aga ta keha on muutunud niivõrd rängaks koormaks, et seda ei suuda liigutada paigast mingisugune jõud.

Ta näeb seda isegi, et need tulevad seal karjakaupa. See on nagu mingi pilv, mis matab ta enese alla.

Nüüd kuuleb ta hääli. See on nagu marukohin, mis paneb metsas kõikuma põlised puud, nagu veevoog, mis kisub maha kaldad ja purustab tammid. Ta tunneb, kuidas teda kinni haaratakse, kuidas teda lõhki kistakse. On, nagu oleks ta jäänud kusagile vahele, mis teda ähvardab suruda puruks. Nüüd on — ta veel tunneb —, nagu peaks tema küljest ära kistama liha tükk tüki järel ja see loobitakse laiali kogu ilma mööda.

Nüüd ei tunne ta enam midagi.

«Ärge lööge surnuks. Anname politsei kätte.»

«Mis kuradi politsei! Tore! Istub nädalat paar ja siis uuesti talliukse kallal.»

«Ah kahju vist! Andke, nii et meeles peab eluaeg!»

Sadas hoope; rusikatega, saapakontsadega.

Maaslamaja näo alla tekkis tolmusele teele mustjaspruun loik.

«Näe kuradit, ega lausu sõnagi! Vähe veel!»

«Oi, nendega on paras, mis tõite aia seest!»

Mitu hoopi. Võib-olla viiskümmend. Võib-olla sada. Hatule olid kistud riided, urmne silmnägu. Rohkesti valgunud verd ei suutnud ära juua kuiv teetolm.

Avaldamata tõid

ALATU INIMENE

Vilu tuul puhus otsekohe mere poolt vastu nägu. Lained tantsisid ja peksid vastu kallast. Laine ühetasasest mühinast nagu oleks vahetevahel inetut inisemist, kiunumist või midagi muud sarnast häält kuulda olnud.

Ma istusin Kadriorus mere kaldal, tuttaval kohal, kus ma alati vabal ajal armastasin viibida. Mitu korda pidin ma üles tõusma ja ära minema, sest tänane vihane meri ei meeldinud minule mitte. Kuid ikka jäin veel siia istuma ja vaatasin meelepahaga kärsituid valgeid laineteharju.

Üleval kaldal oli vähe inimesi jalutamas. Linnarahvas kardab külma meretuult. Nad arvavad, et see neile nohu või mõnda muud haigust võib saata, sellepärast lähevad nad rannast eemale.

Ometi oli keegi usaldanud mere äärde tulla. Kui ta mööda ranna äärt minu juurde jõudis, nägin ma selle umbes 60-aastase mehe olevat. Tal oli kulunud kollane kuub seljas ja kaela ümber mitmel korral paks villane sall visatud. Ta jalavarjud olid tugevate nööridega kokku kortsitud. Mehe nägu oli kaetud paksu habemega, mis kohati hall oli. Paks segamini habe andis talle veidi metsiku väljanägemise. Ta paks ümmargune ots, paksud huuled ja veidi välkuvad silmad avaldasid minu peale vastikut mõju.

Nähtavasti käis ta mööda mereranda vaatamas, kas tugevad lained ei ole mõnda ülesvõtmisevääriliist asja välja visanud. Selleks otstarbeks oli temal määrdinud märjaks läinud kaelkott käeotsas.

Nähtavasti ei olnud kott mitte tühi.

Kui mees minu kohale jõudis, vaatas ta ringi, nagu oleks parajat kivi otsinud, kuhu peale istuda. Ta oli pika ranna-ääre läbi otsinud ja nüüd olid mehe jalad ümber veelompide käies ja ühe kivi pealt teisele astudes väsinud.

«Külamees, istuge siia pingi peale,» ütlesin ma ja nihutasin veidikese teise otsa poole. «Siin on seljatugi, mõnusam istuda.»

Ta vaatas minu poole. Umbusaldust võis sellest pilgust välja lugeda ja ka ühtlasi seda, et ta minu ettepaneku üle järele mõtles.

«Istumine kulub ära,» ütles mees ja tuli, istus minu kõrvale pingi peale. Ta sirutas jalad raskelt nagu tinapakud ettepoole. Vististi olid need tublisti paistes.

«Mis te leiate siit mere äärest?» küsisin ma pärast seda, kui ma talle olin sigari andnud, mille ta pool tõrkudes vastu võttis. «Eks valju tuulega tule ikka midagi ka kaldale välja?»

«Mis siit leida on. Nüüd on sõjalaevad üleval. Madrused käivad maal, joovad purju, kukub ühteteist sisse. Vesi uhub äärde — kõlbab üles võtta. Üles võetakse ju ikkagi.»

«Meri on imelik. Mis just tinaraske ei ole ja kindlasti põhja ei vaju, selle viskab ta ikka viimaks pikapeale kaldale välja. Teda võiks selles asjas inimese südametunnistusega võrrelda. Ka see ei suuda enesesse midagi ära peita, vaid pärastpoole tulevad asjad inimese enese käest avalikuks.»

«Ah teie tahate seda merega võrrelda?»

«Seda võiks, sest neil on teineteisega nii väga palju sarnasust. Mõlemad on sügavad, aga ka mõlemad ei suuda enese põuesse miskit asja jäädavaks mahutada. Sellest see ka tuleb, et tihtilugu ja mitme aasta pärast suured kuriteod avalikuks tõusevad. Inimene jutustab nad ise ära, südametunnistus viskas enesest välja, justkui mere vood sügavusest kõik asjad kaldale kannavad.»

«Sooh, see on väga kena ja tark jutt,» ütles mees minule, ilma et ta minu poole oleks vaadanud, «aga kahju, et mina teda õigeks ei pea. Ma olen ka ilmas neid südametunnistusi näinud, kes miski asja juures

kohmetama ei löö. Nende rahu ei suuda miski kuritegu segada.»

«Ei vist. Võib ju olla, et mõnel hukkaläinud röövlil niisugune südametunnistus on, aga arvatavasti ärkab ta ka tema rinnus omal ajal.»

«Ah-ah-ah, hukkaläinud inimesel!» ja ta viskas selle juures nagu altkulmu vihase usutleva pilgu minu poole. «Ei tarvitse sugugi hukkaläinud inimene olla. Ma tean seda — sellepärast ma ka ütlen.»

«Võib ju olla, aga siiski — peab tunnistama, südametunnistus närib tal ikka sees ja kihvtitab ta elu hoopis ära.»

«Tühi jutt,» vastas vanamees kangekaelselt. «Sealt see mürin kostab,» ütles ta, käega linna poole näidates, «vaadake, seal on paleed üleval. Ah, õiguse teel on inimesed seda enesele saanud? Ja mis neil viga elada on? Rumalad võivad uskuda, et neile südametunnistus vaeva teeb.»

«Noh, selle näitega ei saa veel kuidagi selgusele,» tähendasin ma. «Kui meie terve linna kohta tahaksime kõnesolevas asjas kindlat vaadet saada, siis peaksime igamehe elujärge üksikult tundma õppima. Ja see on iseenesest võimatu, sest inimese seespidine elu jääb ju ikka võõra inimese eest varjule.»

«Mis minul seal tundma õppida, ma tean seda ilma uurimata. Ma võiksin teile elust näiteid tuua ja siis kinnitaksite minu mõtted õigeks.»

«Olge nii lahke.»

«Ah soo — teie soovite, et mina kõnelen. Noh, hea küll — ma räägin siis. Teie ei tunne mind, pole seda ka tarvis ja see ei tee ka sellele asjale sugugi paha, kui ma koha, kust ma kõnelen, nimetamata jätan. Asjalugu on iseenesest tõsi ja see sündis umbes kolmekümne aasta eest.

Kuskil suures vallas elas vaene mees oma pojaga. Isa oli hea ehitustöö tundja, aga kui poeg nooreks meheks kasvas, saadi pea aru, et ta ehitustööde peale isast veel palju osavam oli. Ta võis iga töö peaaegu karva pealt ära hinnata, oskas ilma pikema eelrehnukita ära ütelda, kui palju sinna juurde materjali, kui palju päevi jne. ära läheb. Ühe sõnaga, igaüks, kes temaga seltsis tööl

oli, sai aru, et tal selle asja peale väga head anded on.

Meister, kelle all ta teenis, suri ära ja noormees jäi nõnda vabaks. Keegi jõukas inimene usaldas teda, laenas talle raha ja ta võttis oma käe peal ehituse ette.

See läks väga hästi korda, tõi talle kiitust ja kasu tublisti. Seega oli siis nüüd tee lahti.

Sel ajal läksin ma tema juurde teenistusse.

Ta oli hea südamega inimene ja kui sa töö juures juhtusid kas sitika katki astuma, siis pidas ta sulle selle üle pika manitsusekõne. Kui jutt ühest või teisest pahast asjast tuli, siis avaldas ta selle kohta oma põlgust.

Sellel aastal, kui ma tema juurde teenistusse astusin, ehitas ta Vahuvere veskit. See veski oli kevade varakult ära põlenud ja nüüd tehti uus hästi suurem ja toredam kui vana.

Kui veski juba valmis oli, sõnas ta ühel päeval minule: «Oleks niisuguseid ehitusi enam, siis ikka võiks juba midagi ära teenida.»

Sellelsamal sügisel olid meie pool mitmed tulekahjud. Kaks talu põlesid maha, peale selle veel pood. Inimesed olid päriselt hirmu sees, sest jutt käis tõenäol ringi, et need tulekahjud olla kõik kurja käe töö. Poes hakanud tuli poe tagant kuurist, tuule pealt, ja teatavasti ei olla seal millalgi tulega sees käidud. Teisel talul olnud rehed ammugi pekstud, tuli pääsenud reialtse otsast, ikkagi tuule pealt, lahti ja terve varandus ühes loomadega sai tuleroaks. Teine talu läks toa tagant põlema, ja leek võttis nii suure hooga võimust, et inimesed särgal välja said. Kuid vana ema ja peremehe kõige noorem poeg, kes toa taga kambris magasid, ei pääsenud mitte välja ja nad põlesid ära. Kõik need põlemised olid kesköö ümber.

Inimestel ei olnud esiotsa muud juttu, kui kõneldi aina põlemistest. Arvati siia-sinna, uuriti, kahtlustati, aga kedagi ei võidud süüdlaseks tunnistada.

Järgmisel suvel oli meil palju tööd, sest minu peremees kauples kõikide nende majade ehitused, mis olid maha põlenud, enda kätte. Ta ostis kroonu metsast platsikaupa puid, mis sellel ajal kaunisti odavad olid, ja pea olid uued ehitused, palju paremad kui endised, vanade kohtade peal.

Aja jooksul olid põletamised ära ununenud, aga kui sügise poole, vist septembrikuu algul, ühel kesköösel hele leek valla serval inimesed kokku kutsus, siis oli ehmatus suur küll. Valla kooli- ja kohtumaja, mis ühes oli, põles maha ja kooliõpetaja kaotas oma terve varanduse. Siin võis selgesti aru saada, et see põlema oli pandud, sest üle pehme künni läksid pastlajäljed aida taha ja sealt jälle tagasi. Uuriti neid jälgesid, aga et kõik pastlajäljed ühetaolised on, siis ei saadud sellest ka miski otsa peale.

Vaevalt oli nädal mööda läinud ja rahva ärevus veidi soikunud, kui ühel öösel mõisa poolt tuli paistis. Päratu suur viljaküün oli leekides. Muidugi oli see ka põlema pandud, sest üksik küün eemal välja peal ei võtnud ju mitte iseenesest tuld.

Vaevalt oli järgmisel õhtul küla rahule jäänud, kui teda peatselt kisendamised ja hüüded unest üles äratasid. Küla ääres oli Alt-oru krundi peal olev jõuka vabatmehe maja põlema pandud. See oli alles mõne aasta eest sinna ehitatud. Selle maja peremees oli noore Alt-oru peremehe onu, eluaja väljamaal mööda saatnud, üteldi põhjatu rikas olevat ja tahtis oma elupäevad sugulaste seas mööda saata. See vabatmaja oli ka igal tingimusel suurem ja uhkem kui mõni mõisa häärber.

Külarahva ärevus oli kõige kõrgemal tipul, sest ka viimase tuleõnnetuse kohta teati kinnitada, et maja on põlema pandud. Lapsed ja vanad, mehed ja naised, kõik kõnelesid tulesüütamistest ja kõige imelikum oli see, et kellegi peale ei teatud arvata. Inimesed nagu ei oleks julgenud enam üksteisele otsa vaadata, igaühel nagu oleks mõte olnud, et teda selles asjas ehk süüdlaseks peetakse ja õpetaja kuulutas avalikult, et meie küla olla hukka läinud.

Kõikepidi rõhus küla peal miski nägematu raske koorem, luupainaja.

Aga sellest veel sellel sügisel ei saanud. Paar nädalat peale vabatmaja põlemist läks ühel öösel rikas Mäe talu põlema ja põles maani maha ja varsti selle järel küla lähedal olev Teederisti kõrts. Kõrtsiga ühes põles ka Kondi puusepa töötuba ära.

Ka nende õnnetuste kohta teati kinnitada, et nad kõik põlema on pandud. Inimesed ei julgenud enam riidest lahti võtta ja pimedatel öödel käisid mehed ümber majade, tugevad kaikad käes.

Kõneldi, otsustati, arvati küll, aga kellegi peale ei teatud ütelda. Tulesüütaja jäi ikkagi kättesaamatuks.

Järgmisel aastal oli minu peremehel palju ehitamist. Kõik need oma ümbruses mahapõlenud ehituste ülesehitamised võttis ta enda peale ja siis oli tal ka veel väljas kaugemal tööd küll. Tal oli nüüd palju mehi ametis, töö mitmes kohas ja ta sõitis ise vedruvankril ühest kohast teise tööd üle vaatama ja palka välja maksma.

See oli juba sügisepoole. Meie sõitsime üks laupäeva õhtu ühe eemal oleva ehituse juurest kahekesi kodu poole. Kui meie Männamäe köstrimaja kohta jõudsime, pidas ta seal hobuse kinni. Siinsamas just tee ääres oli ta metsaraiestik.

«Sain selle metsatüki Vao härra käest küll paraja hinnaga, aga see on selge, et minul tänavu puid järele jääb. Ei lähe kõik ära. Need peab siit ära vedama. Päris head puud.»

Siis libises ta vaade teinepoole teed ja jäi köstrimaja peale peatama.

«Küll on see ka otsas, päris vana puru. Nad oleksid võinud selle lasta maha kiskuda ja ma oleksin uue üles teinud. Niipalju need palgid just välja annavad, ja siinsamas ligidal. Kui tore — lao aina seina.»

Seda ei kõnelnud tema just minule, rohkem arutas ta seda enesele, aga küllalt nõnda, et mina seda kuulsin.

Pea andsime hobusele jälle piitsa ja sõitsime mööda siledat teed kodu poole edasi.

Meie olime mõlemad vagusi. Tõesti, ma ei osanud, ei saanudki kõnelda, sest üks iseäralik mõte täitis mu peaaju. Ma ei tea, kust see tuli, aga ikka selgemini ja selgemini astus ta mu vaimu ette. Mida rohkem ma teda tagasi tõrjusin, seda elavamaks ta tõusis ja ma ei suutnud hirmuvärinaid tagasi hoida.

Mina olin kindlas arvamises, et minu peremees kõik need majad on põlema süüdanud. Minu eest oli, nagu oleks mu silmade pealt kate ära langenud ja ilma taht-

mata imestasin ma, miks sellest ennemini aru ei saanud. Olgu küll, et ma enesele seda kuidagi ei suutnud ega võinud tõeks teha, aga siiski olin omas arvamises nii kindel, et salamahti selle hirmsa inimese poole altkulmu luurasin.

Kui meie koju jõudsime, kargas ta vankri pealt maha ja ütles:

«Näe, missugune loru ma olen. Ma pidin midagi kiriku alt poest võtma, aga nüüd tulime sealt mööda ja ma unustasin ära. Ei aita, ma pean uuesti tagasi minema. Ons seda nüüd tarvis!»

Need sõnad mõjusid koledasti minu peale. Ma arvasin ennast kindlasti teadvat, kuhupoole ta läheb — mis ta käigu eesmärk on, ja mina tahtsin seda käiku takistada.

«Mis sellepärast siis täna õhtu tarvis minna, eks homme või kirikusse minna ja siis ära toimetada.»

«Ei, ma ei või homseks jätta.»

«Noh, ega siis maksa hobust ära võtta. Muidugi lähete hobusega?»

«Ei, ei, võta aga hobune eest ära ja vii sööma. Ma lähen jala.»

Ja ilma, et ta midagi pikemalt oleks kõnelnud, läks ta tuldud teed tagasi.

Ma seisin esmalt nagu halvatud paigal, sest selles olin kindel, et täna öösel midagi hirmsat sünnib. Viimaks suutsin ometi mõtteid vähe koguda. Viisin looma põllupeenrale kõie otsa ja tahtsin ise ka kohe järele minna.

Kahjuks ei saanud ma ruttu minna. Vanaisa tuli toast välja ja küsis imestades, kuhu noorperemees on läinud. Kui ta seda kuulis, nurises ta veidi, et nii hilja ei oleks maksnud jala minna ja hakkas siis pikalt ja laialt järele pärima, kuidas ehitustöödega lugu on.

Ma jutustasin siit ja sealt ja kui viimaks lahti pääsin, hiilisin nagu varas üle aia koplisse.

Ilm oli selle aja sees üsna pimedaks läinud ja riputas peenikest vihma.

Minu eest näitas see aeg, mis ma peale peremehe äraminemist kodus viibisin, väga pikk olevat. Aga tõepoolest ei olnud vististi mitte palju aega mööda läinud. Pimedus jõudis sellepärast ruttu kätte, et paksud pilved taevast katsid.

Pool versta maad kodust eemal, paksu Saue kuusiku vahel, tulid paar-kolm naabriküla poissi minule vastu. Ma ei pannud neid esmalt tähelegi, aga nad tundsid mind ära ja pidasid kinni.

«Noh, kuhu sa jooksed?» ütles üks poistest. «Sul nähakse nagu tuli taga olevat. Oleksid meid peaaegu ümber jooksnud.»

«Ah, mis teda rääkida,» tähendas teine poiss pilkavalt. «Väljaotsa Mari ootab teda ja ega siis või Marit oodata lasta.»

«Oh, las Mari oodata peale,» tähendas kolmas poiss ja võttis pilituhõlma alt väikese harmoonika välja. «Ma kuulsin, sinul pidada väga tore uus tükk olema. Mängi — me kuulame!»

«Oh, ei minul ole miskit tükki,» kogelesin ma hirmuga, sest ma kartsin, et nad minu aja ära viidavad. «Minul ei ole aega — vihmane.»

«Ei need tibad tee ühtegi.»

«Kuhu sa siis ruttad?»

«Oh — ah mina. Oli veidi asja ka. Pean ruttama,» kogelesin ma ja hakkasin minema.

«Las läheb peale,» tähendas keegi poistest. «Igal mehel omad teed. Kui Vainuri küla poiste käest nahatäie kätte saab, tõesti ei ole see siis mitte meie süü.»

Kui ma suure kivisilla peale jõudsin, oli täitsa pime juba. Siit oli teed mööda köstrimajani kuni 10 versta maad, aga otse minnes võis soost läbi kuue verstaga sinna saada.

Kumba teed minna?

«Kui ma otse lippan, olen vähem kui tunni ajaga seal, aga ringi — siis kulub kaunis hulk aega ära. Aga otsetee käib paarist soojõest üle ja nüüd on pime.»

Sellegipärast keerasin ma otseteed.

Esmalt läks üsna hästi, aga niipea kui heinamaadesse jõudsin, kust jalgrada tihedast padrikust kõverdi läbi käis, ei läinud enam nii kergesti. Ma ei suutnud oma ärevuses teed pidada, mu mõtted seisid ikka ühe ja sellesama punkti ümber ja ilma et ise oleksin tähele pannud, olin juba tee pealt kõrvale kaldunud. Kui oma eksitusest aru sain, hakkasin õiget rada jälle üles otsima, sellejuures sattusin tihtilugu põõsaste vahel olevatesse muda-

laugastesse ja kui ma õigele teele välja jõudsin, nägin, et otse puusadest saati kole porine olin.

Niisugune kõrvalekaldumine kordus mitu korda.

Ma kahetsesin väga, et ringi mööda maanteed ei läinud, sest suurt teed mööda oleksin igal juhul ennemini kohale jõudnud.

Viimaks jõudsin Sapisoone äärde. Siit üleminemiseks oli tarvis nõu leida. Soone peal oli vesi küll madal, ümmargused palgid olid üle soone pandud, aga mõlemal pool palke oli pehme muda, nõnda et inimene kergesti võis sinna üle põlve sisse vajuda. Peale selle olid ümmargused palgid, mis nüüd vihmaga libedad, üsna lahtiselt muda peal.

Ma seisin natuke aega ja otsisin silmadega, kas ei juhtuks kuskilt paras kepp kätte, mida võiks toetuseks tarvitada. Siin ei olnud midagi sellesarnast. Siis jooksin kiiresti põõsaste seas ringi, aga ka siit ei olnud midagi leida. Kõik olid pisukesed, armetud kasevõsud.

Ma tulin tagasi palkide juurde. Seal nägin eemal ühe leparidva maas olevat. Lõpmata heameelega kahmasin ridva kätte ja ilma et oleksin ta tublidust proovinud, tõttasin kohe mööda palke üle minema.

Vaevalt kümmekond sammu olin mööda ümmargust, libedat palki edasi läinud, kui jalg äkitselt vääratas. Ma kaldusin, ilma et oleksin hoida suutnud, kõige kehaga sinnapoole, kus ritv oli. Ritv oli minu õnnetuseks mäda, ei suutnud minu keha kanda ja murdus mu all katki. Suure vaevaga suutsin ennast küliti kukkumise eest hoida. Ma hüppasin kõige täiega palgi pealt paremale poole ja vajusin pea käpuli pehmesse mudasse.

Ma ehmatasin, vihastasin, nutt tuli peale. Muidugi ei olnud midagi muud parata, kui pidin tagasi kaldale ronima. Iseenesest mõista, et ma enam kellegi inimese nägu ei olnud, ma olin üleni poriga kaetud.

See mudapesu käis minu kerest õige tublisti läbi ja sundis mind teisele poole õige tükiks ajaks seisma jääma.

Ilm oli selle aja sees ka hoopis pimedaks läinud, kogu soonepealne mustas minule vastu, ei paistnud enam veelompi, ei palki, ei midagi iseäralist silma. Ühesugune mustav muda igal pool.

Aga tagasi ma ei pööranud, mind sundis keegi arusaamatu käsutaja kõige suurema hooga taga. Minul oli hirmus kahju, et ma ei saa edasi minna, ma tundsin südames otse piina. Tihtilugu tõstsin ma argselt vaate sinnapoole, kus ma teadsin köstrimaja olevat.

Kuid ka sealtpoolt paistis pime silmaring ja ülevalpool silmaringi mustade pilvedega kaetud taevas minule vastu.

Süda nagu oleks säärasel korral veidikese kergemaks läinud.

Ma mäletan, et minule paaril silmapilgul ka mõte tuli, võib-olla ehk läks peremees ka oma asja pärast poodi ja ruttab nüüd, kus ma siin muda taga vaevlen, tagasi kodu poole. Aga seal tekkis ta kuju, ta ärevus, ta vaade mu silmade ette, ja ma tunnistasin kohe, et see tõsi ei ole.

Ma jooksin nüüd mõnisada sülda kaugel oleva heinamaa-vaheaia juurde, kiskusin sealt seest pika tugeva teiba maa seest välja, katsusin selle kõvadust, murdsin ühe lühema veel teise käe jaoks juurde ja tõttasin tagasi ülekäigukohta.

Jälle libises mu vaade üle heinamaa madala metsa sinnapoole, kus teadsin köstrimaja olevat.

Kõik oli rahulik, terve ilm hingas öö-hõlmas.

Nüüd hakkasin hoolega üle minema. See oli mõistlik tegu, et kaks ritva tõin. Ilm oli täitsa pime, palgid libedad, ühega ei oleks kuidagi üle saanud. Aga nüüd oli kaks tugevat ritva, võisin mõlemalt poolt toetada.

Nõnda läks mul korda suure vaevaga üle soonetise pääseda.

Sealt oli veel veidi üle kolme versta köstrimaja juurde ja siin oli nüüd kõva tee ees. Enam ei olnud mul äraeksimist ja viivitust karta. Ma tundsin eneses iseäralikku, äraseletamata rõõmu.

Ma läksin rohkem joostes kui käies. Valusad pisted tekkisid rindu, ma vajutasin käega südame kohta ja ruttasin edasi. Varsti jõudsin heinamaalt välja, siis tulid mõisa metsavahi põllud. Ümbert põldude käis jalgtee ringi, siis veel noorest kuusikust läbi ja siis tulid esiteks kirikuküla meeste heinamaad ja peale seda köstri heinamaad.

Kiiresti tõttasin ümber metsavahi põldude. Ma püüdsin siin võimalikult ettevaatlikult astuda, sest metsavahil oli terve kari hagijaid, mida ta mõisasakstele välja õpetas. Ma teadsin, kui keegi nendest haukuma hakkab, siis nad kohe kõik niisuguse kisa lahti pistavad, et terve ilm vastu kajab.

Ja arusaamatul põhjusel ei tahtnud ma praegu mitte, et kuidagi oleksin kellegi rahu seganud.

Ma astusin parajasti üle aia, kuhu jalgtee tarvis olid trepid tehtud, kui minust äkitselt miski kramplik valuja ehmatusehoog läbi käis. See hoog mõjus niivõrd kramplikult minu peale, et ma nagu naelutatud, nagu keeletu aia peale seisma jäin. Ma vaatasin nagu unine enese ette üle madala kuusiku nurga, ma vaatasin, ma ei jaksanud midagi mõtelda, ainult seda tundsin, nagu oleks mõistus kaduma hakanud.

Üle kuusiku nurga tõusis hele leek taeva poole. See oli minu eest nagu eha. See ei võinudki muud olla. Ma vaatasin üksisilmi sinnapoole — see näis igal silmapilgul suuremaks minevat; nüüd muutus tumedaks; nüüd kargas mustava valguse kogu seest leek uuesti jälle välja. Isegi suitsuga üles kargavaid sädemeid võis näha.

«Kas ma tõesti hiljaks jäin?» käis lõpmata valutegev mõte mu mõistusest läbi. «Aga ehk ma ometi suudan kedagi ära päästa, võib-olla ehk jäävad inimesed sisse.»

Ja ma sain oma elu, liikumisvõimaluse uuesti jälle kätte, hüppasin aia pealt maha ja pistsin kuusikust läbikäivat teed mööda jooksu.

Seda kuusikut ei olnud palju. Korraks suutis tihe mets leegi minu silmade eest ära varjata — minule tuli mõte, et ma õieti ei näinud, et see nagu viirastus oli, aga sealt ulatus ühes kohas lage koht teeni. Siit paistis tuli selgesti kätte. Terve köstrimaja oli juba leekides. Vististi, nagu ma seda suure rutuga suutsin tähele panna, oli tuli lautade pealt alanud ja lagunes nüüd suure hooga laiali.

Miskit päästmisemõtet ei võinud seal enam olla.

Aga ometi ma tegin tugeva hüppe üle väikese jõekese, mis tee kõrval jooksis, ja tahtsin otsekohe läbi kuusiku nurga sinna joosta.

Ma jõudsin pea läbi kuusiku, tulevalgus vilkus puude vahelt minule selgesti silma. Aga seal nägin, minu ees nagu oleks üks inimene jämeda puu taha löönud. Ma ehmatasin uuesti, põlved olid üsna nõrgad, sest ma teadsin selgesti, kes see inimene siin paksu metsa all on. Ilma et isegi oleksin suutnud otsustada, tormasin sinna ja meie — mina ja minu peremees — seisime vastamisi.

Ma tundsin ta kohe ära, aga, nagu mul pärast meelde tuli, ei võinud ta ju mind ära tunda, sest ma olin üleüldse mudane.

Arvatavasti ehmatas ta esmalt tublisti, aga pea kogus ta ennast ja pidi jooksu panema.

Paari hüppega olin ma ta hõlmast kinni ja kähistasin:

«Kuhu sa jooksed — ma tunnen ju sind küll. Sina panid?»

Tuttav häälekõla sundis teda vist seisma jääma — ta vaatas minule otsa.

«Kes sa oled, saadan — mis sa tahad? Ma ei tea midagi. Lase lahti!»

«Kas sa ei tunne? Ma tulin kodust sulle järele — see on sinu töö.»

Tuli oli selle aja sees täiesse hoosse pääsenud. Mühin ja pragin nagu oleks meile kätte kostnud. Ka inimeste appihüüded ja mööda maanteed sõitmise mürin kostsid selgesti meie kõrvu.

Ka metsavahi poolt tulevat teed mööda kuuldi inimesi joostes tulekahju juurde ruttavat ja metsavahi hagijad ulgusid nii, et kõik taevaalune lajas.

Kogu ilma nagu oleks miski ülipõrutav hoop üles äratanud ja rahutult liikuma pannud.

Ta vaatas veidikese aega ainiti minu peale, tundis mind ära ja ütles:

«Mida kurat sa öösel mööda ilma laod? Kas sa ei mõista kodus magada? Hakkame kodu minema, läheme Paevere kaudu läbi, võib olla, et siin keegi vastu tuleb. Näe, missugune pagan sa oled — justkui vanasarvik ise.»

Ta toon oli nii rahulik, kindel ja külm justkui sellel kõige õigemal inimesel ja ta võis viimase ütluse juures

naeratadagi. See rahulik toon oli minule justkui hoop vastu silmi.

«Ei!» hüüdsin ma. «Kuhu meie läheme! Sina panid põlema, — sa oled kurjategija.»

«Mis sa kisendad,» kähistas mees ja ta vaatas otse minu peale. Olgu küll, et ma pimedas ta pilku ei näinud, sellegipärast lõin nagu kartma.

«Ah sa ajad tagasi, ei, seda sa ei saa, see on sinu töö. Sa panid selle maja sellepärast põlema, et ise oma palkidest jälle uuesti üles ehitaksid. Ka teised majad oled sa põlema pistnud!»

«Ah sa saadana koi — sa oled minu järele luuranud, see on see palk, et sulle head tööd andsin. Küllap ma sulle näitan.»

Ja enne kui ma õieti mõtelda sain, kargas ta minu kallale. Õnneks nägin ma parajal ajal, et tal paremas käes miski asi oli. Mul läks õnneks ta käe randmest enne kinni rabada, kui ta minule suutis hoopi anda.

«Sina oled põletaja — ah, mõrtsukaks tahad sa ka hakata,» sõnasin ma, «kuid see ei pea sinul korda minema.»

Minu viha oli selle inimese vastu piirituks tõusnud ja et ma juba ennemini teadsin, et mu ramm temast kaugelt üle on, siis ei tundnud ma just hirmu. Parema käega hoidsin ta käsivarrest kinni ja pahema kämblaga tabasin temale niisuguse löögi otse vastu palet, et hele plaks otse metsast vastu kajas. Hoop oli niivõrd tugev, et mees käpuli kuusejuurte peale käis.

Kohe ajas ta üles, seisatas veidi — pidas aru, kas minu kallale tormata.

«Sa oled kurat,» kiristas ta läbi hammaste, keeras äkitselt ümber ja pistis jooksu.

Ma pidin esmalt temale järele jooksma, aga juba mõne sammu järel jätsin selle nõu katki. Mis sellest ka oleks kasu olnud? Ega ma teda siin üksipäini ikka jaksa kinni võtta. Küllap pärast sellega aega on.

Ma läksin tagasi sinna kuuse alla, sest ma nägin, et ta selle asja, millega ta mind tahtis lüüa, maha pillas. Mis see küll pidi olema?

Peale vähest koblamist juhtus see ka minu näppu. Iseäralik hoog käis mu südamest läbi. See oli uus viil,

millel teine ots terav kui nõel on. Ma teadsin, oleks see hoop mind tabanud, siis mind küll enam elavate hulgas ei oleks viibinud.

Ülimõnus tapariist.

Ma katsusin sõrmega terariista teravat otsa, vajutasin kergesti peopesasse. Kohe tundus, et viili ots valmis oli lihasse tungima.

Meie etendus ei olnud ju seal metsa all kuigi kaua kestnud, kõigest mõni silmapilk.

Ma toetasin seljaga vastu puud ja jäin nüüd üksisilmi tule peale vaatama. See lõõmas otse metsikult. Vahel kadus nagu ära, nagu oleks vähemaks jäänud, ainult päratu paks suits tõusis üles. See tuli sellest, et arvatavasti lautade vahel ja peal tublisti õlgi ja heinu oli. Sealsamas jälle nagu oleks miski päratu võim kõike seda määratut hulka tulemoona kepiga seganud: leek lõi lõpmata kõrgele üles, elav tuli sõi suitsu ära ja musttuhandete kaupa tungisid tulesädemed ja suured londid, mis tuul põlevast katusest lahti kiskus, üles taeva alla ja kadusid pikapeale pimedasse öösse.

Ma pidin esmalt ka tule juurde ruttama, aga ilma et just ise oleksin teadnud, mispärast, jätsin ma selle tegemata. Nüüd toetasin seljaga vastu kuuske ja vaatasin üksisilmi liikuvat, tõusvat ja vajuvat leeki. Tuulehoog kandis hääled, hüüded küllalt nii selgesti mu kätte, et sõnadest oleksin aru saanud, kuid need ei mahtunud mu kõrvadest sisse; ma ei pannud neid tähele.

Viimast korda tõusis leek siis veel õige kõrgele, andis kogu sellele metsikule pildile nõnda-ütelda kole toreda väljanägemise, kui köstri toamaja katus sisse ja sarikad alla langesid. Küll paistis leek veel selgesti üle madala metsa minu kätte, aga see leek oli nüüd rohkem ühetasane, ka ilma rohkete sädemeteta, ja näis, nagu oleks pigimust taevas ennast uuesti allapoole lasknud.

Olgu küll, et tuli soikus, kisa-kära vähenes, kuid minu eest muutus terve ümbrus koledamaks.

Kogu tänaöösine sündmus oli minule nagu mõni kohutav unenägu, niisugune unenägu, millest kuidagi ei ole võimalik üles ärgata. Ka pigistasin ma taskus olevat teravat viiliotsa, ja tihti niivõrd kõvasti, et peatselt sõrme haavasin.

Mis ma seal kõik omas mõttes läbi arutasin, seda ei mäleta ma enam ega oskaks ka üles rääkida. Iseäranis kole oli mu eest peremehe rahulik hääl ja tagatipus veel irvitav toon. Ta paneb maja põlema, loomad põlevad ilmtingimata, võib-olla ka inimesed lähevad hukka, aga tema jääb külmaks, rahulikuks ja naerab veel pealegi.

Mu mõistuses kippus kõik segi minema.

Nüüd oli see minule selge, et need teised tulekahjud kõik tema pandud olid, aga kui aus, õiglane ja puhta südamega mees ta oli. Kellelegi ei teinud ta haiget ei sõna ega teoga, looma vastu oli ta niivõrd armuline, et ta igal puhul ise koormat takka lükkas. Isegi selle pärast kihutas ta ühe mehe kibedal tööajal palka ette makstes minema, et see lõunasöögi ajal naljapärast lilleõie pealt metsmesilase mütsiga surnuks lõi.

Ja nüüdki ei suutnud ma uskuda, et ta muidu silmakirjaks niisuguse õiglase ja puhta südamega oleks olnud.

Kui kaua ma oma mõtteid seal kuuse all mõlgutasin, ei tea just ütelda, aga külmajudinad äratasid mind mu mõtetest. Ma olin ju mudasse kukkudes üleni märjaks saanud.

Ka minul ei aidanud muu nõu, kui hakkasin koju minema. Ma läksin nagu unine inimene, tukkudes, mõteldes. Kui kaua ma seda teed käisin, kuidas ma üle soonetise sain, kas minul oli keppe ka toetuseks käes või mitte, seda kõike ei mäleta ma sugugi. Kui ma koju jõudsin, võis juba poole versta kaugusele inimese ära tunda, kuid pühapäevahommikul magasid kõik rahulikult. Koer tuli minule õues saba liputades vastu, hobune norutas põllupeenral koitu, ainult kopli lepikus kuuldi mõned linnukesed säuksuvat. Hall udu venis üle naabripere põldude karjamaa poolt nagu piimalaine meie poole, taevas oli selgemaks läinud ja õhus oli nagu kuivust ja külmust tunda.

Mul käisid külmavärinad üle keha. Ma ronisin lakka ja pugesin kõige mudaste püksteg karjapoisi lähedale heinte sisse.

Kui ma hommikul üles ärkasin, oli päike hoopis kõrgel. Ilm oli ilusaks läinud ja lakast maha tulles nägin,

et karedad heinad minu riiete pealt olid muda ära hõõrunud.

Ma ei näinud kuskil inimesehingegi.

See oli minule õnneks, et keegi mulle vastu ei juhtunud. Ma astusin nagu hiilides kõrvaltuppa, kus päriselt elasin. Mu voodi oli sealsamas, kus ikka ja riided rippusid voodiotsa kohal varna otsas. Ruttu panin uued riided selga ja ilma et pikemalt oleksin ümber vaadanud, tõttasin uksest välja.

Mul oli tuppaastumise ajal niisugune mõte, et mina siin kauemini teenida ei või ja ma tahtsin kohe ära minna. Kas ma ta kuriteod ka kohtule üles annan või ei, selle peale ma siis veel ei mõtelnud. Versta neli eemal elas minu kurt tädi omas saunas ja ma mõtlesin esialgu tema poole minna.

Nõnda ma ka tegin. Vanale inimesele ei ütelnud ma muidugi päris asja põhja ära, ta ka suurt järele ei pärinudki, rõõmustas aina, et ma teda olin vaatama tulnud.

Kuid minu mõtted keerlesid ikka ühe punkti ümber ja kuidagi ei saanud ma mõttest lahti, et minu kord on teda üles anda.

Kogu päeval ei läinud ma saunast välja, pidasin aina enesega aru. Seda suurem oli aga minu imestus, kui äkitselt õhtu eel näen sauna juurde mitut meest tulevat. Seal oli mõisavalitseja, talitaja, paar külameest ja — minu oma peremees.

Muist mehi jäid esialgul välja, kuna valitseja minu endise peremehega sisse tuli.

«Ah, poiss, oled ometi käes!» hüüdis ta minule kõige tigedamal, põlastavamal toonil vastu, kui mind nägi. Niisugust läiget ei olnud ma ilmaski inimese silmades näinud ja niisugust kõla ei olnud ma ta häälel mitte enne kuulnud.

«Mis sa minust siis õige otsisid? Oleksid sa üksi tulnud, siis oleks sellel ehk mõte sees olnud,» ütlesin ma mõistamisi.

«Oh, ei ole meie sinuga siia vaidlema tulnud. Kus on minu kaks tuhat rubla?» küsis ta minu ette astudes. «Kas tunnistad heaga üles? Pea meeles, sa ei pääse, kuidagi sa ei saa tagasi ajada.»

Tõepoolest — ma ei saanud aru.

«Mis kaks tuhat rubla?»

«Ära aja tagasi!» kisendas ta. «Minul on täna öösel või hommikul kapist kaks tuhat rubla ära varastatud. Kapi tagumine laud on miski terariistaga lahti kangutatud. Sina teadsid, et minul seal raha oli — sinu käes ta on.»

«Oh, ära niisugust lori aja — kui sul seal raha oli, siis võib ta minupoolest seal praegu olla. Vaata aga paremini järele.» Ja tõesti, minul nagu oleks temast hale meel hakanud.

«Sina ajad tagasi. Miks sa salaja ära tulid?»

«Kas ma pean siin hulga inimeste ees seletama hakkama, miks ma sinu teenistusest ära tulin?» küsisin ma, pilku külameeste peale, kes ka tuppa olid astunud, heites.

«Ah, sa katsud põigelda. Meie otsime sind läbi. Lase, katsume taskutesse.»

See tegi minule tõesti nalja. Ma ajasin käed laiali ja ütlesin: «Katsuge niipalju kui süda kutsub.»

Aga ei läinud kaua aega mööda, seal tõmbas ta minu põuetaskust õhukese rätiku sisse peidetud paberraha välja. Ja mis veel kõige imelikum, mina ei olnud tervel päeval leidnud, et minul seal raha oli.

Kui ma nägin, et asjalugu tõsiseks läks, siis seletasin kohe, et ta põletaja on, kuid see kinnitamine tegi neile päriselt nalja.»

Vanamees vaikis nüüd ja vaatas üksisilmi eemale vahutavale merele. Päike oli looja läinud ja vihaselt möllavad laineteharjad näisid veel toredamad olevat.

Jutt sai liiga järsku otsa.

«Ja mis sellest viimaks siis välja tuli?»

«Mis sealt siis pidi tulema — eks ikka seesama lugu, mis raha vargaga tehakse, kelle süü päevaselge on. Isegi riistapuu, millega ma kapi laua olin lahti murdnud, leidsid nad minu vanade riiete taskust üles ja see ei olnud midagi muud kui terava otsaga tugev viil.»

«Aga teie andsite ju ometi üles, et ta põletaja on?»

«Seda ma ju tähendasin juba. Andsin ja suurendasin sellega kui kuritahtlik laimaja oma süü- ja ka seega karistusekoormat.»

«Niisugune inimene, kas inimene võib üleüldse nii alatu olla ja nii madalale langeda? Ma ei suudaks seda uskuda!»

«Uskumine on teie asi, mina kõnelen seda, mis ma olen läbi elanud.»

«Aga ta süda peab ometi sundima teda seda kõike üles andma.»

«Nagu näha, ei ole see süda seda siiamaale mitte teinud. Ta magab kõige õiglasema inimese und ja ta on kõige ausam ja lugupeetavam inimene terves ümbruses. Kui teie teda tundma õpiksite, siis ütleksite minule otse suu sisse: sa valetad, nagu seda ka kõik selle rikka ja ausa inimese lähemad naabrid mulle ütlesid.»

Vanake tõusis üles, kehitas oma viletsaid riideid veidi korra peale, ringutas kergesti, võttis oma koti ja läks ära.

Meri nagu oleks ta juttu kuuldes pahandanud, hakkas veel rohkem kohisema ja tuules nagu oleks selgemini inetut inisemist kuulda olnud.

KÜLAMEHED

1

Niisugust osavust, julgust ja libedust etteastumises polnud siin enne nähtud, ja mida enne nähtud ei ole, see on esmalt võõrastav. Nime järgi olime ennegi temast kuulnud, aga teistel peale ühe polnud õnneks läinud teda näha. Va hea mees Kustav Leipmann oli temaga küll juba isiklikult tuttavaks saanud ja nüüd tormasid teised Leipmanni kallale küsimustega, nagu: mismoodi mees ta on? Mis vaimu laps? Kuidas ta oma välimuse poolest ka on? jne. Leipmann võis muidu küll tark mees olla ja selleks teda ka peetigi, kuid nende kõikide küsimuste peale ei suutnud ta ometi kosta. See oli ka vististi Leipmannile õnneks, kui keegi punase habemega mees lähenes ja Leipmanni käest küsis: «Kuidas nüüd läheb?»

Seda Leipmann teadis, kuidas ta läheb. Aastakümned oli ikka ühtemoodi läinud, ainult see oli iseäraldus, et ta jala sisse oli nüüd jooksja löönud. Mõned käskisid jalga põhjapoolse katuse sambla sees hautada, teised jälle sipelgates. Nõnda sai üleüldine kõne hoopis teise voolu.

Seal lähenes keegi noormees. Ta oli, nagu pea võis märgata, korralikult riides. Hiljuti moodi tulnud pruunjasmust kübar oli tal peas, kuna see vähe pahemale poole viltu oli, just nagu oleks ise kogemata kaldunud. Peenike sedasama karva suvepalitu oli tal seljas. Lühikene palitu, ilma seljast välja lõikamata, nagu kubermangulinnas kanti, aga siinpool veel mitte rahva seas

armsaks saanud mood. Säärases palitus oli inimene nagu pikas viljakotis, aga see oli uus mood. Põlvist saadik paistsid musta- ja hallitriibulised püksid. Jalas olid läikivad, peenest nahast «randi»-saapad. Olgu küll, et teetolm oli saabaste peale heitnud, sellegipärast võis asjatundja silm kergesti märgata, et need saapad heast nahast olid, võib-olla hoopis veel peenemat seltsi, eht Varssavi omad.

Päris peenikene poiss.

Ta tuli pikkamisi, aga ometi kenal, uhkemoelisel kõnnakul. Siin oli talle kõik võõras — inimesed, riided, ümbrus. Ta oli enne palju kuulsast Laiksaare kihelkonnast kuulnud, sest see koht oli isamaa ajaloos tähtis. Siin oli maalinn olnud, kus kuulus eestlaste vanem kaua vaenlastele vastu pannud. Vaenlasi saanud tuhandete viisi linna valli all otsa, nii et neid pärast mitusada ühte hauda pandud. Seal tee ääres seisavad praegu päratud augud, sissevajunud haua kohad, päris tõe tunnistajad, kes meile kõige selgemini teavad hirmulugusid minevikust jutustada. Pärast seisis Laiksaares loss, mille omanik pool kuradit olnud. Rahvas teab veel praegu kohutavaid lugusid Laiksaare lossi omanikust kõnelda, olgu küll, et lossist muud pole järele jäänud, kui paljas kivivare, inetu, läbi urmseks näritud kivihunnik. Aga ka veel praegu tulla surnuaia poolt täiskuu ajal päratu heinasaad mühinal mööda teed ja kaduda Laiksaare lossi varemetesse.

See pole keegi muu kui endine Laiksaare lossi omanik.

Ja üle selle peeti Laiksaare kirikut oma ümbrusega geograafiliselt ilusamaks kohaks meie isamaal.

Tähtjas, igaühele koolipingil juba tuntud koht.

Ja nüüd oli ta siin, siinses ajalooliselt mälestusterikkas paigas.

Noormees käis pikkamisi, ilusal kõnnakul ja ta tundis, kuidas mingi vool ta hinge täitis. Vanaaja võitlused astusid ülielavalt ta vaimusilma ette ja ta nägi ahastades võitlemises närtsivaid jõudusid ja päratut iket lähenevat, mis pärisrahva piinarikkasse orjakütkesse sidus. Ta silm oli selgitatud, sellepärast nägi ta vigasid esivanemate võitlemisviisis, aga ta ei tahtnud neid mitte

süüdistada, vaid ainult kibedat kahetsust nende üle südames tunda.

Ja tema üksi tundis seda. Siia oli tänasel ilusal hommikul juba rahvast hulgana kokku kogunenud, aga tuli sellele hulgale ka midagi meelde nende ajalooliselt tähtsate kohtade juures viibides. Vist vähe küll. Nad olid siia ja sinna hunnikutesse kogunenud ja ajasid elavat juttu — hoopis igapäevastest asjadest. Lähedalt pagar oli oma hobusekondi kõige kõrgema künka peale tõmmanud, kuna vankri ümber noorte tüdrukute siidrätikud päeva käes läikisid. Õige, rätikud need polnudki, vaid «šallid» ja need said uut moodi ümber pea seotud, nii et tagantpoolt kullakarva juuksepats, mis kuklasse oli kinni võrutud, vähe paistis.

See oli nüüdse aja maitse.

Eemalt tuli taadikene. Tal oli endise aja «raudkampsun» seljas, lühikesed püksid, mille harude küljes vasknööbid hiilgasid, ja pikad valged juuksed lehvisid nagu lina hallikarvalise kõva viltkaabu alt välja.

See vanake oli veel kui meeldetuletus endisest ajast, ta oli nagu näpunäiteks veel siia tulnud.

Aga ka seda vanakest ei pandud tähele, sest niisugune riidevärk ei meeldinud ju nooremate le.

Piu, pau, piu, pau, hüüdis kõrgest valgekslubjatud kirikutornist suur kell. Sellega löödi «surnu sisse» ja iga kord ulatas kell oma suu kuni luugini. Tuulehoog tuli, soe pehme suvine tuul, ja kukk kiriku torni otsas prääksus. Ta vist tuletas rahvale midagi meelde, aga kes see kuke keelt oskab, ja veel pealegi, kui ta puust nikerdatud kukk on.

Iseäralik seltskond mehi ühes hunnikus koos tõmbas ta tähelepanu enese peale. «Küllap need on Laiksaare kihelkonna haritlased,» mõtles ta ja astus kindlalt sammul lähedale. Ta polnud eksinud, sest temale lühikesel ajal juba tuttavaks saanud Leipmann oli ka teiste hulgas.

Ta astus seltskonna ligi, kummardas kergesti, tõstis siis oma parema käe ilusas poolkaares üles ja pistis kõige ennem Leipmanni peosse.

Ta viivitas vähe, ta ootas, et Leipmann teda teistele Laiksaare haritlastele ette paneks.

Kuid Leipmann ei teinud sest väljagi, vähemalt väliste märkide järgi ei võinud otsustada, et ta seda niipea mõtleks teha.

Libedasti, lahkesti, nagu naeratades teretas ta igaühte, juurde üteldes: Arnold Vaik, Arnold Vaik jne.

See mõjus. Laiksaare haritlased vaatasid üksteisele otsa, neil oli nagu halb, ehk nad küll seks mingit põhjust ei leidnud. See elavus, osavus, libedus nagu sitkuski mõjus väga, seda rohkem, et nad igapäevased tuttavad, nagu ühe perekonna liikmed olid. Laiksaare haritlastel polnud midagi ütelda. Seda nad teadsid, et selle uue mehe nimi Arnold Vaik oli, aga nende nimesid ta ei teadnud ja nad ei teadnud sedagi, oliks nende nimesid talle üleüldse teada tarviski.

Jutt ei tulnud joonde. Härra Arnold tõmbas oma kopsu sügavasti hinge täis, laskis siis kopsust õhu suhu, mille juures ta lõuad täistopitud lihava mehe kuju omandasid. Muidu polnud ta niisugune. Igaüks, kes teda nägi, pidi kohe tunnistama, et ta haruldaselt ilus mees on. Eht eesti tüüpust polnud temas leida. Must veri, mis põhja taeva alla hästi ei sünni, andis talle rohkem lõunamaalase näo ja seda tõendasid veel rohkem ta elavad mustad silmad, lühikeseks, kõige uuema moe järgi hoolega pöetud juus. Ta silmakulmu karvad, mis samuti mustad olid kui juuski, läksid ilusas ringis kulmude peal pea kokku. Viimast märki ei loe meie rahvas küll üsna heaks, sest kulmukarvade kokkuminek üteldakse kindlaks tunnistuseks olevat, et see inimene uppumissurma sureb. Ta nina oleks ilu grammatikuse poolest tublisti kiita saanud, kuid ainult väike küürukoht ninajuure lähedal rikkus suure jao selle ilusa pika peeneseljalise nina väljanägemisest.

Kahetsemisväärt looduse äpardus, see inetu kühm.

Väike pigimust siidpehme habe kattis ta palet, kuna see nina all kõige lopsakam nähti olevat. See on ikka enamasti nii. Võib olla, et nina all habemele hea kliima ja niiske pind kasvuks iseäranis jõudu annab. Pead hoidis ta vähe pahemale poole viltu, aga see oli ometi eemalt vaadates meeldiv. Vähe liiga pikk kael oleks muidu pea veidi kõrgele tõstnud, aga nüüd — nüüd oli tõepoolest paras.

«Mis siinpool uudist ka?» küsis härra Vaik vähese vaikimise järel ja laskis rohkem imestava kui küsiva pilgu üle Laiksaare haritlaste käia. «See on siis see kuulus Laiksaare?»

Laiksaare mehed vahtisid üksteisele otsa ja nad ei teadnud praegu tõepoolest, mis keegi mõtles.

«Kas siin laulukoori on?» küsis härra Vaik. «Laa-laa lala-la-...» venitas ta tasa härra Riebuse hiljuti komponeeritud lõpmata vaimustava isamaalise laulu viisi.

Laiksaare haritlased panid seda imeks, isegi külamees, kes praegu pisikese rätikuga, millel jämedate kintsudega ja põhjatu suurte peadega poisid olid äärde trükitud, silmi pühkis, vaatas nagu kogemata üle õla.

«Noh, Laiksaares oli enne ju kuulus koor,» rääkis Vaik teiste vaikimisest hoolimata, «meie mehed räägivad, et ta laulnud «Üle oja hüppe» laulu Tartus laulupidul õige toredasti välja. Neil olnud siidlipp, millel üleval kolm nuppu oli: keiser, usk ja isamaa. Eks?»

Laiksaarlased vaatasid üksteisele otsa. Nähtavasti ärkasid nende sees endised mälestused.

«Jah, see oli küll korra nõnda,» tähendas tubli, kühmas kehaga laiksaarlane, kes ise piipu imes.

«Aga nüüd?» küsis härra Vaik ja ta olekust, toonist võis aru saada, et ta asjast tõesti osa võtab.

«Pole nüüd enam kokku katsunud...» ütles seesama endine mees, aga võis aru saada, et ta midagi veel edasi mõtles, kuid selle ütlemata jättis.

Jumal teab, teadis laiksaarlane isegi, mis ta mõtles. Jah, võõral härral oli õigus, see oli ometi kord nõnda olnud, jah, aga jumal paraku, mis sest tuleb. Inimene laulab, teised kiidavad, aga kuidas on su hingega lugu. Ja mis sa kõik teistega ei pea laulma. Inimene on noor ja rumal ja Laiksaare vanad ausad haritlased mäletasid, kui nad kord vaimustusega Kaarel Kaevu sõnu hõiskasid, mis nõnda algavad:

Metsa ääres küla murul,
jaaniõhtul sääske surul
. . . . . .

ja nõnda lõpevad:

. . . lendas siia.
Mu neiu, sind ma tahan viia . . .

Hm, hum, huu, ümisevad bassihääled.

Ja see oli laul. Laiksaare haritud mehed parandasid endid. Mitmed lahkusid siit kihelkonnast ja need ütlesid uhkustades: «Teie nüüd laulate ka!»

Ja nad katsusid pärast mõned korrad kokku laulda, kuid sest ei tulnud välja midagi. Aegamööda jäid katsed harvemaks ja harvemaks ja nüüd oli Laiksaares kõik vagune.

Võõrad ütlesid: laiksaarlased magavad.

«Vaadake, sõbrad,» ütles härra Arnold Vaik elavalt, «asi on niisugune. Jumal Vanemuine andis eestlasele tubli lauluande, aga meie oleme ülekohtused majapidajad, kui meie oma talendi ära peidame ja sellega mitte ei kauple. Nõnda ei peaks see mitte olema, muidu näitavad teised näpuga meie peale. Noh —»

See mees oskab kõnelda.

«Noh, ega see talendi asi nüüd umbes siia ei puutu,» tähendas keegi laiksaarlastest, «sellel ikka on vist teine tähendus . . .»

«Kuidas? Kas see siia ei sünni?» küsis härra Vaik ja tõmbas oma ilusa-inetu nina vähe krussi. Küllap talle siit midagi vastu lehvis, millega noormees just rahul ei olnud.

Selle aja sees oli suvine soe tuul tugevamini puhuma hakanud ja kiriku kukk kräääksus üleval kangekaelselt. Päikese vari ronis pikkamisi kirikuesiselt trepilt mööda astmeid üles, ikka kõrgemale, kõrgemale, kuna ta viimaks terve kiriku esimese külje ära valgustas.

«Lähme kiriku,» tähendas keegi Laiksaare haritlastest, «panevad muidu täis.»

«Noh, mis palavaga seal teha, ajame parem isamaalikest asjust juttu. Ma olen alles siin võõras, aga palun, tutvustage ometi mind siinsete mälestusrikaste kohtadega. Oh, nende kõnesid oleks väärt mõista.»

Laiksaarlased köhatasid ja vaatasid üksteisele otsa.

Nad vist said härra Vaigust nüüd aru. Jah, ka uue aja vaim oli siia kihelkonda sisse pääsenud. Noh, kes seda nüüd oleks tahtnud kuuldavalt ütelda, aga südames pakitses selle asja kohta igaühel omamoodi.

Härra Vaik lõi ühele nooremale käe ümber piha: «Lähme ometi vähe eemale kõndima.»

Ja see noorem oli muidu igapidi tubli, kuid vähe kõikuv ja kindluseta.

2

Härra Arnold Vaik astus tasasel kõnnakul kodu poole. Ilus soe suvine öö. Vahetevahel vuhisevad lindude tiivad üleval pea kohal õhus, aga see oli paljalt vuhin, mis siia alla kostis. Midagi polnud näha, mitte midagi. Ilm oli ilus, nõiduslik, luulelik öö. Härra Vaigu süda pakitses, talle näis kogu ilm nagu kitsik olevat, teda nagu oleksid köidikud käsist ja jalust sidunud. Oi, niisugune öö on imelik, imelikum veel niisugusele inimesele, kes ise imelik on.

Ja viimaseil aegadel oli härra Arnold Vaik tähtsalt muutunud. Ta süda oli nagu pehme heinamaa, kuhu nägematult mitmesugused muud juured sisse tekivad ja seal ilma tähele panemata kasvama, võrsuma hakkavad.

Tuline isamaalane, vähemalt oli härra Vaik iseennast selleks pidanud. Ta oli teistelgi niisugustel öödel väljas viibinud, aga siis?

Seal need hurtsikud rahul hingasid. Emakene ronis voodisse, millest pikad õled üle ääre küündisid ja mille jalguotsas õlgede sees suure «türgi» kana pesa oli, ja ohkas: «Oleks taevas ka nii hea olevat.»

Oh sa vaenekene, ja sa oled ilmas elanud ja võrdled õlgedega täidetud voodit taevariigiga. Oh seda rumalat talueite.

Aga kas tal pole õigus? Muidugi — ta on, kes seda võib valeks ajada, muidki asju ilmas, mis põhuvoodist palju meelitavamad on, näinud, aga neid ta ei ihaldagi.

Kord näitas vana teenijatüdruk Viiu taluemakesele suure paruni Ping-Lingi tubasid. Saksu polnud kodus ja vana Viiu oli ligi viiskümmend aastat truu teener olnud, sellepärast olidki kõik uksed lahti. Seal olid süllapikkused peeglid, ja otse häbi, nendes kallistes peeglites paistis kõverassekiskunud kehaga, kortsulise näoga ja jämedast riidest voldilise seelikuga vana talueit. Üsna tõesti häbi, ja emakene põgenes päratute peeglite eest kõrvale. «Näe, näe,» ütles Viiu ja näitas päratu suure kollase ratsaniku peale. Hirmsa näoga mees vaatas kurjalt kol-

lase jämeda- ja kõverakaelalise täku seljast alla. «See on kallis asi — see on kell, uur, kuula, kui tiksub. Oi, see maksta viissada rubla.»

Sellest ei saanud emakene aru. Tal oli kord 10 rubla olnud, aga nüüd polnud tal rohkem kui kolm rubla. Ja ta oli üsna õnnelik, sest ta sai selle kolme rubla eest kõik, mis tarvis. Läige ta peale ei mõjunud, sest ta oli muidki hiilgavaid asju näinud: päike hiilgas heledasti, kuu kumas ja päeva looja ajal sätendas järve pind. Noh, see kallis asi oli paljas tomp ja emakene poleks ta eest tõepoolest kolme rublagi andnud. Ja ta vaatas veel kord selle hirmsa näoga ratsaniku peale ja mäletamine ja mõistus ütlesid iseenesest:

Sind kuradid sääl kisk'vad
ja ühest teise visk'vad...

Siinkohal oli ju üsna sünnis ohata.

Seda oli mul ometi tarvis tõenduseks vahele lisada, et emakene ka muud midagi on näinud, aga voodit, millest õled eemale ulatusid, võrdles ta taevariigiga.

Miks?

Oh, kas te seda ei tea. Siitmaa rahvas on laisk rahvas, kelle suurem meelehea magamine on. Ajagu tagasi, lugegu oma lugulaulusid, milles rahva iseloom olla kirjeldatud. Jälle seesama tõendus.

Ja nende pead, kes tahavad uinumisele mõne teise põhjuse anda, vajuvad ikka madalamasse. Mine nüüd, nõrgake, eepose vastu sõnelema. Ega sest ka midagi välja ei tulekski.

Kuid südamesse jääb ikka midagi, sest meie oleme ise seal õlgedega täidetud voodites viibinud ja teame sealt mõndagi rääkida. Aga olgu, või siin sünnib nüüd suurt eepost süüdistada.

Seal need hurtsikukesed rahul hingavad. Hale tuleb peale, nad on nagu lambukesed, kes ühte on püüdnud koguneda, aga neil pole karjust.

Vale. Kas sa ei näe, läbi pimeduse paistab suur kühm ja see kühm näib taevalaotusesse puutuvat. Sealtpoolt on tuul, ja õhk, nagu iga õrn nina selgesti võib tunda, on täidetud magusa lillelõhnaga.

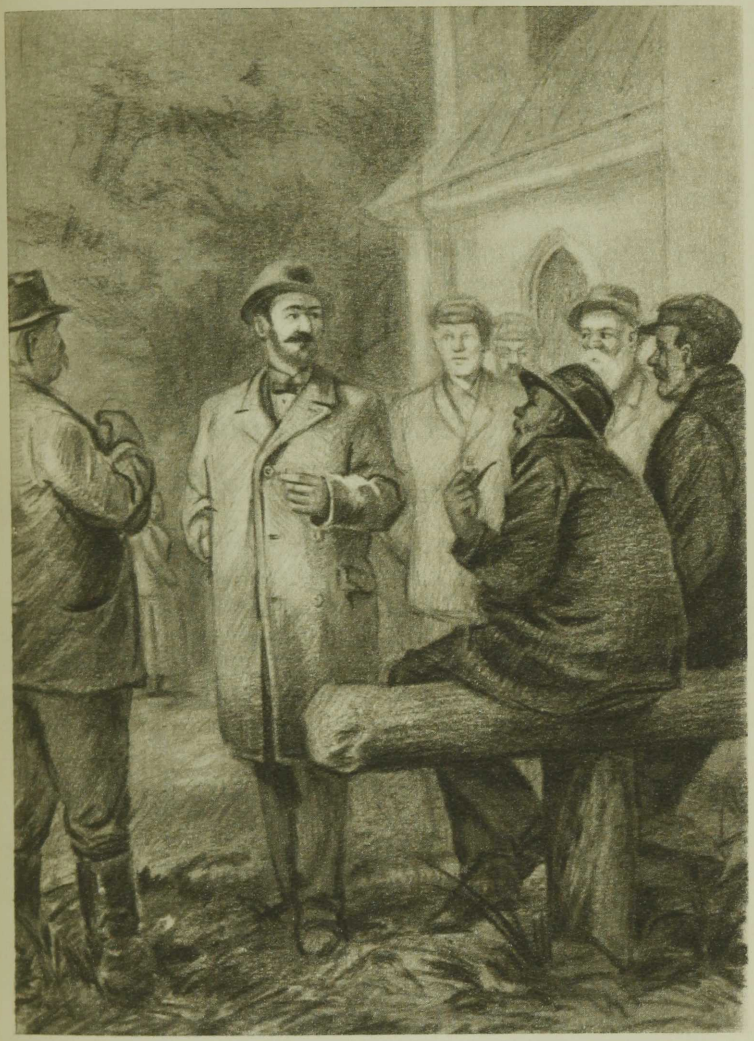

„Mis sünpool uudist ka?" küsis härra Vaik vähese vaikimise järel ja laskis rohkem imestava kui küsiva pilgu üle Laiksaare haritlaste käia

Teame, teame väga hästi. See on mõis ja nüüd ütlete veel, et neil pole karjust. Tühja ei maksa nüüdsel ajal kõnelda, igaüks võib ju näha, et mõis ähvardab oma korstnatega pilved purustada ja see magus hais tuleb suurest rohuaiast, kus külast igal nädalal iga pere kaks päeva teeb. Enesel kõigub ja kummardab valmis rukkipea talumehe järele, aga see läheb ilma hoolimata mööda, mõisa aeda teedele värsket liiva riputama ja hammasrulliga riputatud liivale ilusaid sooni sisse vedama.

Kas sa ikka arvad, et neil laialipillutud majadel, mis praegu ilusal ööl näikse vaikselt uinuvat, karjust ei ole? Kui sa neid lammasteks pead, siis ütle, et karjus on *Schäfer*[1], sest ta on vististi Saksamaalt tulnud.

Niisugused asjad olid ennegi Arnold Vaigu vaimu eest mööda lipsatanud, sest suvine öö, nii ilus kui ta ka on, vahva on ta siiski sääraseid olemata asju mõttesse tassima.

Ja on seda ette tulnud, et karjus rasvasaba lamba rasvase saba maha raiub. Ons seda olnud, aga tõepoolest ei suutnud härra Vaik sellest mõttest kuidagi lahkuda, et siinsed *Schäferid* valjud on rasvasabasid maha raiuma, kus neid on, ka otsakesi, kui nad vähegi tärkavad.

Nii hull, kui see ka iseenesest on, on ju ometi arusaadav, et ilma sabata lammas küllalt elada saab ja neid rasvaseid sabasid aulikkudele *Schäferitele* kibedasti tarvis minna.

Siin pole tõepoolest midagi ütelda.

Aga härra Arnold Vaik oli ometi ütelnud. Ja ka selle paneme siia üles.

Laiksaares oli haruldane pidu, väga haruldane, nagu neid aastasajas ainult paar ette võib tulla. Köstril sai viiskümmend aastat täis oma ametis, niisiis juubel. Laiksaare haritlased kogusid sinna kokku ülemast otsast alamast saadik. Ka kaugemalt oli külalisi tulnud. Tähtsaks päevaks oli härra Vaik noorusevaimustuses raskustest hoolimata laulukoori kokku harjutanud ja ta võis mõned laulud kindlalt ja kaunis puhtalt pidul ette kanda.

---

[1] Schäfer — lambakarjane (saksa k.). *Toim.*

See tuletas endisi aegasid laiksaarlastele meelde.

Kõik oli unustatud, rõõmus liikumine, nagu see juubelipühaks kohane, oli igas paigas. Algust tehti juubilari äratusega ja teretamise kõnega. Seks anti kaunis kingitus ära ja keegi, noh, ega ta ilma nimeta olnud, rääkis nõnda:

(Paras salm pühakirjast.)

«Noh, aulik härra köster — juubilar. Näete, täna on suur päev, päike tõuseb iluga, ta tahab teid teretada ja nõnda teile õnne soovida, nagu meiegi teile õnne soovime jne. jne. jne.»

Kõneleja rääkis mitmest asjast, isegi see tuli kõnes ette, et jões kalu püüdes olla see üsna ükskõik, kas sul lihtne pöörav liblikakujuline lant on või kullakarvaline särje moodi, mis hoopis kaks rubla kolmkümmend kopikat maksab.

Noh, niisuguses kõnes võib ja peabki kõik ette tulema, mis juubilarile peetakse. Kes vähegi viitsib, mõtelgu — 50 aastat, see pole näputäis päevi.

«Kuulge — kuulge,» segas keegi kõnelejat, «jäta järele, nad tulevad.»

Kõneleja oli sunnitud seisma jääma. Ta oli landist küll jõudnud rääkida, aga mis see lant viiekümne aasta kohta on! Paljal kahekümne viie aasta juubelipidul võib igaüks julgesti landist, olgu nad missugused tahes, kõnelda, aga viiekümne-aastane juubel, — see on hoopis teine asi. Seal võiks üsna julgesti juba rebaseraudadest ja hundiaukudest rääkida.

Aga nüüd oli see läinud.

Kõll-kõll-kõll-kõll tuli kaleska trepi ette ja seisma jäädes saputas pahempoolne tiislihobune tugevasti. Ta tagumiste reite vahel oli ilus valge vaht. Mis sest, need olid ju härrad, kes poolpuusakile kaleskas istusid.

Rahvas kogunes ringi sakste kaleska ümber ja mõned katsusid näpuga ülehõbetatud, nüüd aga tublisti ära kulunud nõnda-nimetatud inglisriistade pandlaid. Noh, täna oli ju juubelipäev ja niisugune südamlik päev täidab südant nõnda suure julgusega, et inimene ilma kartmata saksa hobuseriistu näpuga katsub.

Tulijad olid kaks isevärki isikut. Teine vana hall ja igakord astudes raputas ta tugevasti pead. Ta enne vist

tublisti priske pale oli tublisti kortsuliseks läinud, aga sealt vaatasid kaks silma õieti lahkesti. Ninaaugud vähe mustasid ja võõraste eest võis see ka imelik olla, aga omad teadsid kõik, et ta väriseva näpuga tubakat ninasse paneb. Naerda polnud seal nüüd midagi, oleks vahest see, et mitmed tõendasid, ta pidada ka väikese tropikese hamba peale panema.

Ilmas sünnib küll mitmesuguseid asju, kuid kõiki ei maksa ometi uskuda. Löö parem käega takka, küll nad siis näevad ja oma lori lõpetavad. Ka südametäiega on niisuguses kohas paras sülitada ja juurde ütelda: «Kellegi meeste jutt!»

Olgu nüüd küll, et tal ninaaugud pisut mustad olid, aga ta käed olid puhtad, valged, ta pilk oli isalik; teda ei kartnud ei täna ega iialgi keegi. Niisugune oli Laiksaare hingekarjane ja see mees oli siin kaua, kaua juba karjaseks olnud.

Koguduseliikmed liginesid ausale hallpeale. Küll ei toppinud keegi ette, aga igamees tundis eneses iseäralist kõdi, mis teda vanale õpetajale lähemale lükkas, et: juhtuks õnneks, tereta.

Nii oli siis sellega lugu. Aga see teine isik. Noh, selle ninaaugud polnud sugugi mustad ja ta ei kõigutanud sugugi pead. Kergelt, nagu oleksid ta reied sest uuest hiljuti tuttavaks saanud prilli terasest, mida talumehed väga sitkeks ja heaks kiitsid, hüppas ta kergesti kaleskast maha. Kõik, niihästi Laiksaare haritlased kui ka muud sinna kogunenud inimesed, kummardasid teda sügavasti. Kenasti nad kummardasid, nagu rasked rukkipead hiljukesi tuulekese mõjul endid maa poole painutavad. Palun, ärge sellest aga ka talupoegade päid rasketeks järeldage, nagu oleksid nad teradega täidetud. See ajaks ju naeru peale, seda rohkem veel mõtlevale inimesele, kes asjast kergesti aru saab.

Ma ütlesin, ta hüppas kergesti kaleskast maha ja nüüd — nüüd seisis ta püsti. Jah, vaadake siia. Nina kui luisk keskpaika palet ja kõik need ninad, mis siin on, on tõepoolest selle nina kõrval puha tattninad. Ilusat sirget nina ehtisid või kaitsesid altpoolt küljest mustjaspruunid vuntsid ja nende otsad olid teravaks keerutatud kui nõelad. Kes sest aru ei saa, see teadku, et see nii

peab olema. Räpakalt viskas härra talupoegade ja teiste poole peaga ja pigistas käed tugevasti lühikese maksakarvalise palitu taskutesse. Helehall kübar oli tal peas, mille küljest peenike nöör tuule käes ripendas.

Isegi see peenikene nöör sundis laiksaarlasi aukartusele.

Ta jäi nüüd rahule, silmitses elava pilguga üle rahva, vaatas siis katusele ja viskas viimaks pilgu ukse ees kasvava vahtra otsa. Oksal oli lind ja ta sirutas naeratades käe linnu poole.

Palju laiksaarlasi ei saanud sest ometi aru, aga suur härra ja linnukene, need saavad läbi.

Köster, vana mees ja kuivetanud kui pilbas, kummardas sügavasti ja ütles:

«Julgen kõrgeaulist vöörmündrihärrat oma ruumidesse paluda.»

Vöörmündrihärra vaatas üle täistõmmatud rinna alla viletsa vanakese peale. «Jah, see on nii,» ütles ta rohkem omaette.

Teised pidasid nagu hinge, sest nad tahtsid kuulda, mis parun von Fartenberg kõneleb.

Aga von Fartenberg tähendas köstrile käega ja naeratas linnukese poole, kes ligi kolm tolli oli ligemale lennanud.

Aga kas laiksaarlased linnukest ka nägid? Ei vist. Sellepärast jäi kõrgeaulise paruni puu otsa vaatamine ja sinnapoole naeratamine nende eest saladuseks. Palju asju on, mis saladuskatte alla jäävad — mine aja taga.

Saksad läksid elavalt juttu ajades tuppa ja teised tungisid järele.

Õpetaja andis koguduse ja vöörmündrihärra kirikuvalitsuse nimel köstrile ameti aupäevaks sündsaid kingitusi.

Vaimustava kõne pidas vana auväärne õpetaja. Ta sai aru, et see tõesti haruldane asi oli — ühte teenistust terve eluaja pidada. Jah, õpetaja ise oli ju ta kõrval vanaks ja halliks jäänud ja arvate, et õpetaja ise ei teadnud, et ta pea ilma tahtmata inetult värises.

Ta ei rääkinud küll mitte sõnagi särjemoelistest lantidest või rebaseraudadest, mis ta targu küll oleks võinud ju oma kõne sekka võtta. Ei sõnagi. Ta rääkis kergesti

ja lihtsasti sedasama, mis nad olid seltsis läbi elanud ja lisas viimaks juurde:

«Issand on sind, kallis juubilar, õigel teel hoidnud. Sa oled ennast sest leerist kõrvale hoidnud, kus karjutakse: kas oled rahvamees — kas teed rahva kasuks tööd, kas ripud isamaa küljes kõige südamega kinni, kas on sul südames põlev armastus oma rahva ja isamaa vastu ja muud. Pealtnäha on niisugused inimesed õige kenad näha, aga kui sa ligemalt järele vaatad, siis pead sa end jälestusega sealt eemale pöörama. Mis see tähendab, et sul põlev armastus isamaa ja rahva vastu on? Kui see nõnda on, kuhu mahub siis see jumala armastus? Paraku niisugustel polegi seda südames, sellepärast nad hõiskavad veel seda valjemini selle mädanenud seene, isamaa-armastuse ümber ja kiidavad seda tubliks toiduks.

Vaesed õnnetud, nad ei tea, et säärane toit viimaks nende kõhu ära rikub. Rahutud vaimud, kõik põlgavad nad ära. Valjud on nad pilkama. Julgeb keegi saksa keelt, seda keelt, mida miljonid haritud inimesed pruugivad ja milles mitu tuhat toatäit kõiksugu teaduslikke raamatuid on kirjutatud, ma ütlen — pruugib keegi seda keelt, siis nad lähevad irvitades seda inimest nokkima ja sõimavad kadakasaksaks. Aga sõimaku, sõimaku, nuhtlusemõõk on nende tarvis valmis ihutud.

Aga kallis juubilar, seltsimees ja sõõbeer,» ütles hingekarjane, viimast sõna hästi venitades. Ta juba kaunis käredaks muutunud toon läks jälle sõbralikuks, lahkeks ja silmanähtavasti katsus ta «sõpra» seks välja venitada, et teised ka usuksid, et ta sõber on. Kae nalja, see on ju teada, et esimene mees, kes tormijooksus vallile ronib, kindraliks saab, olgu või liht soldat, samasugune on ka siin lugu. Ole viiskümmend aastat köster, siis saad sa «sõbraks», aga ärgem parem niisugustest asjadest räägigem, sest need juhtuvad liiga harva. Löö parem käega! «Sina oled niisugustest halbadest vooludest enese meele ja südame puhta hoidnud. Sa oled eeskujulikult alati sinna jäänud, mis inimese südamele kõige ülemat õnne toob. Ma ütlen — just sellepärast on sulle säärast armu antud, et sa niikaua oled võinud tähtsat ametit pidada.»

Kui hingekarjane oma kõne oli lõpetanud ja köstrile

veel pühalikul kombel õnne soovinud, tunnistasid kõik, et ta väga hästi oli rääkinud.

Nüüd astus kirikuvöörmündri-härra üles.

«Mina annan sulle kirikuvalitsuse nimel üks kallis kink. Sina pead teadma, et kirikuvalitsus sinust lugu peab ja siis võid sa tänuliku meelega see kink vastu võtta. Kui sina kui üks uue, paha meelega inimene oleksid olnud, siis poleks kõrgeauline kirikuvalitsus sind mitte meeles pidanud. Meie kõrvadesse on tulnud, et sina oled alati rumalat rahvast hoiatanud, et nad neid uusi mehi ei kuuleks, kellel nüüd kahjuks niisuguseid segavaid kõnesid luba on siin ja seal avaldada. Ma usun, et sa ka edaspidi niisuguseks jääd, sellepärast annan sulle see kink...»

Sellepeale sai köster oma aupäeval veel mõne telegrammi. Ühte peame nendest iseäranis tähtsaks, mis nõnda käis:

Auväärt härra Waldtile.
Ka meie toome Sulle tundes suurt tänu, et Sa pika aja jooksul meie lehe väljalaotamiseks oled südisti tööd teinud. Toimetus soovib Teile pikka iga, et võiksite kaua, kaua veel kasulikku tööd teha.

. . . . . toimetus.

Pidulised olid rõõmsad. Stein, Smeterling, Feder jm. olid rõõmsad ja ajasid saksa keeli magusasti juttu. Neiudel olid ilusad peenikesed valged kübarad peas, kusjuures neil veel pikad siidpaelad ja valged suled lehvisid. Niisugused oleksid võinud parem oma rumala suu kinni hoida, kes arvasid, et needsamad hanesuled on. Nii see ikka ju pole, et suurispea kulli omad. Igal vähemal tuule liigutusel napsas neiukene oma ilusa valge käega kena kübara äärest kinni ja nagu kiljataski.

Nad olid ju nii peenikesed ja taevale võis õigusega tänu ütelda, et see juubelipidu nii kenal ajal juhtus.

Härra Arnold Vaik oli peenikeste preilide juures, kellel saksa keel nagu vesi jooksis, küll muidu soovitud külaline, aga hoidku teiste eest. Ta ütles «neiud» ja siis pidi ju ometi iga õige preili juustejuurteni punastuma, sest jumal teab, mis oli õieti selle sõna «neiu» tähenduski. Aga hurda nina oli sel noorel mehel. Nüüd ta tegi seal aianurgas oma küla lauljatega nalja. Oo, mis sa neid

lähed rääkima! Kübaraid neil küll ei olnud, sest siis oleksid pidanud nad ju ka ilmtingimata saksa keelt mõistma, aga midagi olid nad ometi ära näpanud. Vaadake, kuidas nad olid endid keskelt kinni pigistanud, nii et hingki ei mahtunud enam läbi käima ja nad panid ka rätiku, mille üks ots ripnes ja kust kaks punast tähte paistsid, suu ette ja itsitasid sinna sisse. Kes neid käskis nii teha? Mine aja taga, aga küsi ka, miks need preilid seal näpuga ikka ja ikka kübara äärest kinni napsasid. Küllap igaühel oma põhjus on.

Härra Arnold Vaigul oli raske. Ilus ilm ja armsad õied, vaimustavad kõned ja rõõmsad pidulised ei suutnud sedavõrd temasse mõjuda, et ta meel oleks pidulikuks muutunud. Ta tundis väga hästi, mis teised tema peale vaadates mõtlesid ja sosistasid, kui ta selja nende poole keeras ja hargilise häälerauaga külatüdrukuile ja -poistele takti ette lõi. Jah, need öeldi edevad tüdrukud olevat, aga mine võta kinni, võib-olla ka mitte.

«Talupojad laulavad, võiks parem kurikat küna otsa juures pruukida,» ütles endine Metsküla mõisa peremamsel, kes praegu sadulsepa lesena oma ainsa tütrega kiriku lähedal elas, saksa keeli.

Lesk arvas, et ta väga hästi on ütelnud, sest teised haritud inimesed naeratasid ja kinnitasid kiites peaga ta ütlust.

Arnold Vaigule nagu oleks jääkülma vett mööda auravat nahka maha valatud. Tal oli terav vastus valmis, aga kui ta nägi, kui väljakutsuvalt uhkesti, punnis silmadega ja oma päratu suuri rindasid ette välja sirutades, mamsel istus, suri terav vastus ta huultel.

«Aga nad laulavad ju ometi väga ilusasti,» ütles keegi kaunis tõsise näoga meesterahvas.

«Jaa, jaa, härra Rath,» tähendas lesk, «mul on kodus väike valge kutsikas, kes ka väga ilusasti oskab leiba küsida. Aga see maksis mulle vaeva. Küsige selle härra,» (lesk peatus, sest nähtavasti ei mäletanud ta Vaigu nime) «käest, kui palju tal neid õpetades vaeva oli. Võib olla, et ta oma tervise selle juures otse rikkus.»

Viimastele sõnadele püüdis endine peremamsel õige ahastavat, kaastundlikku kõla anda ja ühtlasi näidata, et ta härra Vaiku juba pea endisarnaseks seab. See noor-

mees oli ju endise peremamsli tütre Amandaga nii ühte verd. Noh, juhtumise asi, aga kaudu minnes võib ka väikestegi juhtumiste peale tähelepanu pöörata.

Arnold Vaik tundis, kuidas paljude pilgud tema peal viibisid. Niisugusel korral, kui paljude pilgud ta peal viibivad, tunneb inimene, et ta nagu vahatükiks muutub, mis pikkamööda ära sulab. Vaata ainult, et kaela ei tilgu.

Aga täna oli see teisiti. Noorele mehele nagu oleks keegi kõrva sisse sosistanud: «Vend, siin on molupead, pole nende seas ühteainust kolupead.»

Polnud seal küll kedagi ütlejat, vaid see oli ta enese noor tuline loomus, mis juba ammugi oli temaga tapelnud, et ta viimasel ajal oma südametunnistust mööda ei kõnele. Ja seda tundis härra Vaik isegi, ta nagu oleks jahtunud ja endise keevuse asemel asus külm rahu talle südamesse. Ta ahastas, aga teha polnud midagi, sest siinses nurgas oli kõik, kõik niisuguse peenikese ollusega täidetud, mis pikkamööda kõik ühesuguseks ähvardas muuta.

Aga nüüd ta nagu ärkas ja mõistus ütles — nüüd on neid paras aeg vihelda. Kuid kustkohast pidi ta peale hakkama, kogu nende olek, mis põlgust talupoja vastu näitas, oli laiduväärt. Aga see oleks ehk väga väike ringkond ja seda oleks kergesti haavamiseks võidud pidada. Võiks üleüldiselt praeguste olude kohta tähenduse teha ja see mõjuks nendesse samuti kui kepihoop herilase kongi külge. Või ainult sellele paksule punnis silmadega peremamslile midagi tähendada? Küll nad ise sealt edasi veavad.

«Teie, proua, ohkate minu eest vahest liiasti, ma pole nii suurt kaastundmist vististi mitte ära teeninud. Mis teie valge kutsika ulgumise ja nende auväärt noorte inimeste laulu kohta tähendasite, siis — palun mind vabandada, aga muud sõna ei leia — oli see ilma passimata, ropp, toores nali.»

Need sõnad tulid iseenesest, vägisi Vaigu suust. Kas ta umbes nõnda tahtis ütelda, seda ta ei teadnud, aga need sõnad tulid ise vägisi, sest nad pidasid endid igaüks selles ütluses eluõiguslikuks.

Haritud seltskond vaatas üksteisele otsa, nähtavasti

polnud nad säärast piparkooki oodanud. Mitmetel liikus ka midagi keelel, aga avalikuks ei julgenud sealt midagi tulla. Arvata võis — see mees ei pühitse. Kuradi päralt, nii noor kui ta ka oli, aga seda peab ütlema — kange poiss.

Sadulsepa lesk istus, oli punane ja vihane. Suurt liikumist ta päratu kõrge rind ei avaldanud, aga seda rohkem võis ta näos kiiret verevoolust märgata.

Aga ka neid oli, kes ütlesid:

«Paras niisugusele tünnikule!»

Hoidku seda ilma.

«Jaa, jaa,» rääkis lesk hoopis peenema häälega, kuna sealt võis kerget värinat ja tuntavat takistust märgata. «Võib olla, et teil nii hea tervis on, tubli hääl ka muidugi. Teie peaksite hoopis täna köstriks hakkama. Ja ma palun ennast austatud härra ees vabandada, kui ta mu nalja tooreks või ropuks pidas. Võib olla, et teie sest ehk aru ei saanud.»

Amanda lõi silmad maha, sest asja seisukord ähvardas tõsiseks minna. Ta tundis oma ema ja teadis, et see enne väikese nahakribemekese pärast armetult mehe läbi kolkis, aga seda teadis nüüd Amandakese süda, et seda noort meest, kellega ema sõnelema sattus, salamahti nii hea vahtida oli.

Siin oleks tõesti maksnud juba nutta.

«Kas ma aru sain, seda ma ei tea, sest et siin sedavõrd viletsasti saksa keelt räägitakse,» ütles härra Arnold Vaik juba ärritatult. «Ma ei saa aru, miks teie eesti keelt, oma emakeelt ei kõnele, seda te mõistate vististi paremini.»

«Uih-aih,» tegid preilid, sest nende emadel olid omad histooriad, olgu küll kolmandast-neljandast põlvest tagasi. Mehed tegid vihased näod, ainult vähe oli neid, kes peosse sosistasid: «See on ometi tubli poiss.»

«Ninatargake,» ütles sadulsepa lesk, «ma olin ometi suures mõisas kaheksa aastat peremamsliks ja . . .»

«Ja õppisite mullikate ja vasikate käest saksa keele selgeks,» jätkas Vaik lese ütlust.

Jumala pärast!

Sadulsepa lesk kargas haruldase väledusega püsti. Ta nägu avaldas ägedat viha ja nagu näis, oleks ta niisugu-

sele inimesele heameelega kallale karanud, poleks ta lesk olnud. Seda polnud ka tarvis, sest teised, üks siit, teine sealt, võtsid sõna.

«Teie olete muidugi kuskilt külast pärit,» tähendas noor metsaisand härra Willig ja nihutas oma rohelisest vildist kübara, millel mingi linnu sulg küljes oli, vähe tagasi, «sellest see siis ka tuleb, et teie oma sõnades piiri ei oska pidada. See on ju õige, sellel rahval puudub ilutundmus — ah-ah-ah.»

Willig vaatas võidurikkalt ringi. Mina olen juba niisugune mees, kelle sõna peale keegi midagi ei mõista ütelda. Oi, ma olen ju asjatundja.

Vaik sai seisukorrast aru. Oi, see on suur pakk, sellele on jämedat kiilu vaja. Võib-olla, kui hoop hästi trehvab, läheb korda, aga mängida ei maksa.

«Kust teie siis pärit olete?» küsis Vaik.

Willig ei teinud esmalt asjagi, aga pärast pööras ta pead ja ütles: «Oleks te mõni üleskirjutaja, siis ütleksin teile lühidalt: Pommerist.»

Metsaisand tõusis kõikide silmis ja tal oli enesel hea meel, et niisugune hea juhus oli tulnud, kus ta enesest heal kohal soovitud kõrvade kuuldes midagi ütelda sai.

«Tubli,» naeris Arnold Vaik. «Ma tean, et teie isa Russis kõrtsmik on, ema Mältsalt metsavahi tütar ja nad saavad kokku poja, kes Pommerist pärit on. Tubli.»

Ka kõige vihasemad Vaigu mõtte vastased hakkasid korraks naerma ja Willig puristas tublisti.

«Teie — sina teotad mind, ma kutsun vastust andma,» kähistas härra Willig ja vaatas üksisilmi Vaigu peale. Mujale polnudki praegu hea vaadata, sest metsaisand sai aru, nii jäme kui see laimus küll ka oli, et teised seda kergesti uskuma hakkasid.

«Kuidas ma teid teotan,» küsis Arnold lõbusas tujus, sest ta nägi et tugev hoop vastase pea hingetuks lõi, «ma ju ütlen ka, et nad poja said, kes Pommerist pärit. Oleks ma — noh, kadakasaks ütelnud, siis vahest . . .»

Härra Willig vihastus sedavõrd, et ta sealt ära läks. Neiud olid veel üleni punased ja vaatasid endi ette maha või hoidsid näpuga kübara äärest kinni. Pidi nii olema, sest aias tundus tuult, vähemalt nähti õunapuude latvu vähe liikuvat.

Kerge kokkupõrge oli pidulõbu katkestanud. Arnold Vaik sai aru, et neil inimestel oleks praegu palju ütelda olnud, aga tema juuresolekul ei tulnud midagi üle huulte. «Las otsustavad,» mõtles noormees ja läks teinepoole aianurka, kus lauljad kohvijoomise olid lõpetanud.

«Noh, laulikud, laske käia:

Kui kallis, kaunis Põhjala,
kus rahvas elab rahuga.»

Poisid puhusid bassi iseäranis hästi ja neiude hääled ulatusid imeväärt kõrguseni. Arnoldi käsi liigutas taktikeppi ilma sundimata kergesti. See oli kõik nagu veresse kasvanud.

Kas nad ei laulnud hästi!

3

Kaks meest läksid mööda heinamaateed. Noorem on meile tuttav Arnold Vaik ja ta kannab kaenla all nahktupiku sees laia raamatut.

Teine on ka veel noorevõitu talumees. Ta on endale ka samasuguse kitsaäärelise nokkmütsi omandanud, nagu need Laiksaares veel hiljuti isandate juures moodi tulid. Niisugused mütsid on «peenikesest» sinisest või mustast kalevist, sitsist pesa asemel on neil peenikene kollane või hallikas nahk sees ja paks kõvast nahast nokk ees. Kuuekümne kopika asemel, nagu endised, odavast kalevist sitsist pesaga nokkmütsid ikka maksid, taheti niisuguste eest rubla kakskümmend kopikat saada.

Pool rohkem. Sellega võib rahul olla, sest see on edenemise märk.

Nõndanimetatud trükk-lõimelised riided olid tal seljas. Kuuest ei võinud aru saada, oli sellega püütud uut moodi järele aimata, nagu nad nüüd nagu kotid moes olid, või oli see nii juhtunud. Aga võib ju väga võimalik olla, et tal päris uut moodi laiad riided seljas olid, sest tuntud külarätsep Pais on kõigile tuntud ja tunneb ka ise igaühte. Mis seal siis uuest linnamoest palju peljata, sest need riided olid ju Paisi tehtud.

Jalas olid mõlemal mehel kamassid ja sest polnud nüüd vigagi, sest heinamaa oli sedavõrd tahe, et niisuguste madalate jalavarjudega läbi sai.

See seltsiline oli arvata kolmekümne-aastane mees. Ta nägu oli üleüldse punane, mis aga kiirest käigust sooja ilmaga tuli. Paras pikk, kuid õõnsa seljaga nina, vähe valkjas habe tunnistas teda kohe esimese silmamise järel laiksaarlaseks. Noored vuntsid ripnesid nagu põue piinatusel üle pealmise moka allapoole, nagu näis, polnud neid vist keegi keerutanud.

Muidu oleks seda nägu üsna igapäiseks võinud lugeda, poleks kaks suurt, pikkade karvadega kaetud nõndanimetatud «sugukonna vistrikku» tal pahemal pool nina ääres olnud. Tavaliselt, kus meie oleme juhtunud niisuguseid vistrikke nägema, rikuvad nad näo ära, aga siin oli hoopis ümberpöördult. Siin andsid need vistrikud näole iseäranis mehise, nagu julge laadi. Need vistrikud nagu oleksid igaühele ütelnud: see pole igapäevane poiss, see — see on nupumees.

Ta ise oli Vahu valla uus talitaja Konnaveski noor peremees ja nad läksid kirjutaja Arnold Vaiguga oksjonit pidama.

«Puh, soe.»

Mehed võtsid pintsakud seljast ära ja lasksid neil hooletult kergelt õlgadel rippuda. Mütsid lükati tahapoole.

«Mistarvis nii rutata,» ütles Arnold Vaik, «meie jõuame küll minna.»

Mehed tasandasid käiku.

Heinamaa, halb sooline maa, oli tükati üsna valge veel. Hilised kevadised öökülmad olid rohu kasvu kinni pannud ja nüüd nagu ei oleks see julgenudki oma pead sambla seest välja sirutada. Madalates loigukohtades lipendasid harvalt pikad luharohud. Nendegi ladvad olid punased, nagu oleks tuli neist üle käinud.

«Siinpool on rahval üsna vaesed heinamaad,» ütles kirjutaja Vaik.

«On küll — varsti on heinaaeg käes, aga mis siit niita on,» tähendas talitaja.

«Noo, ta veel kasvab.»

«Vähe küll, millal talupoegade maadel ilmaski head heina on. Eks nad ole mudaaugud.»

«Kas siin paremaid heinamaid polegi? Mõisal samasugused ka?»

«No pole ikka. Peaks Aru mõisa Vesiniidu heinamaad nägema. Seal olla juba rohi põlvist saadik. Selge hiirehernes...»

Mehed läksid vaikides edasi.

«Mõisad on ise omad heinamaad heaks teinud,» ütles Vaik, «talupojad peaksid ka heinamaid hakkama parandama.»

Talitaja vaatas seisma jäädes kirjutajale otsa. Ta näole ilmus iseäralik läige, millest võis aru saada, et ta seda ütlust pooleski õigeks ei pidanud.

«Miks nad ei ole parandanud,» ütles Vaik, kuna ta häälest nagu pilkamine kuuldus.

«Seda küll, võtsid talupoegade käest paremad tükid ära ja saatsid talupojad rabadesse. Nõnda oskaks igamees oma krunti parandada.»

Talumehe häälest kuuldus kibedus ja sügav põlgus välja.

«Kas on seda siinpool ka olnud?»

«Miks ei. Vesiniidu oli ju minu mäletades Karu küla meeste heinamaa.»

«Miks inimesed siis lasksid, nad oleksid võinud kaevata.»

«Kellele,» küsis kibedasti naeratades talitaja. «Karu küla mehed ju kaebasid, ei andnud oma heinamaad käest ära ja selle tagajärg oli, et Aru härra nad puhas kohtadest välja loopis. Ta pani teised asemele, mis sellega rahule jäid.»

«Kus need perekonnad jäid?»

«Ma ei tea — mööda ilma läksid laiali. Justkui oleks kullid nad ära söönud.»

Mehed jõudsid heinamaalt suurele teele välja.

Tee oli halb. Sügavad roopad olid rattad tüma tee ajal teesse lõiganud ja alt põhjakruusa peale keeranud. Mõnest kohast oli hoopis vanal ajal tee põhja pandud kändude otsad nähtavale tulnud. Hiljutised teetegijad olid roobastesse rusikasuuruste kividega segatud halba kruusa loopinud.

Tõesti halb tee, nagu rahvas ütleb: päris põrgupuude

vedamise tee. Ju seda mööda iseäranis suured koormad sagedasti liiguvad.

Mehed käisid teine teisel pool tee ääres.

«Nõõ — nõõ — nõõ,» kuuldus käänaku tagant. Ka kostis meeste kätte kettide kõlin ja maa tundus raske koorma all vabisevat. Küll seal võis midagi iseäralist olla, et maapõuegi vabisema pani.

Äkitselt jäi kõik vaikseks. Nõõtamine kostis veel korda kolm-neli, siis tugevad piitsaplaksud, siis kettide raksatused. Jälle jäi vaikseks.

Mehed jõudsid käänakule välja.

Määratu kahehobuse-vanker seisis vagusi, loomad norus peadega ees, kuna mees vandudes ümber vankri ringi käis.

«Kust see on?» küsis Vaik.

«See on Aru teomees. Ta tuleb Kondi telliskivivabrikust, on jälle arutu koorma peale ajanud... Nüüd mees kinni — paras...»

Teomees lõi armuta hobuseid.

Lahjad loomad sirutasid sooned sirgu, aga kui nägid, et vanker järele ei tulnud, rapsasid, väänlesid ja jätsid järele.

«See ei maksa sul loomi peksta,» ütles talitaja. «Lao parem muist maha, näe, ratas on ülepeakaela roopa sees.»

Teomees vaatas vihaselt meestele otsa.

«Lao maha,» urises ta siis, «hea ütelda küll, aga kes nad siit ära viib. Arvatakse, et täna võin siia jätta.»

Ja vihaga piitsutas ta loomi.

Kõigist katsetest hoolimata ei liikunud koorem paigast.

«Kuradid, ei viitsi teed ära parandada,» pahandas mees omal viisil, vaatas siis viltu teiste peale ja pomises: «Ma pean viis rubla vallamaksu aastas maksma, aga nüüd ei saa teed tehtud. Küllap te mehed olete raha norima, aga ega — pagana kaanid.»

Siis virutas ta veel hobuseid, raputas tugevasti ohjadega. Ja kui see ei aidanud, viskas ohjad vastu maad ja kargas koorma otsa. Hoolimata ja räpakalt viskas ta kivid ülevalt alla.

Vallaametnikud hakkasid ära minema.

«Küllap parun laseb mõneks päevaks kinni pista. Küllap siis meelde tuleb...» kuulsid nad teomeest järele urisevat.

«Kas pole hull,» rääkis talitaja eemale jõudes. «Ta süda täis, et läbi ei saa, härra pistab kinni. Aga küsi, tarvilik see tee on. Vahu vallast ei käi siit rohkem kui kaks peret läbi. Tee härrale teed ja vea kruusa mõisa trepi alla, tal enesel pole labidatäit tõsta. Ptüi, südame teeb täis. Tema vabrikud ja lauaveski siin taga on ja need rasked voorid seda teed ka laotavad, ajavad päris põhjani segamini.»

Need mõtted olid ennegi siin mõne peas liikunud, mõnel üle keelegi välja lipsatanud, kuid sinnasamasse nad ka jäid. Kuid vahel nad tõstsid jälle pead ja seks juhtus mõni iseäralik põhjus ka asja andma.

Mineval sügisel maksis vana Loo Pärt selle eest kolm rubla trahvi, et ta salamahti kruusa mõisa vana lagunenud lubjaahju juurest võttis. Vanamees teadis, et sealt eluaeg enne juba oli võetud ja vanamees oli pimedikul ka ennegi seal vööraks käinud. Mis sa teed ka, nõuti siia eht kruusa, nagu soola, sest maanteejagu oli vanale Pärdile just mõisatrepi ette juhtunud. Sel korral läks vanamehel halvasti. Väljavaht tuli luugates, kõvera konksuga kadakakepp käes, Pärdi juurde, kui see viimast läbidatäit kruusa vankrivahelt maantee peale laiali viskas.

«Kust sa kruusa võtsid?» küsis väljavaht. Ja väljavaht ajas oma kõvera jala ettepoole ja toetas ennast kõvera konksuga kepi peale. Siin võis ju selle rumala külamehe ees toredust teha ja väljavaht oli ammugi kõrva taha pistnud, kuidas härra, valitseja, isegi kubjas halvemat sorti rahvaga räägivad.

«Kust ma võtsin,» naeris vana heasüdamlik, juba hambutu Pärt, «ega teda kodust tuua... noh, kaevasin maa seest.»

«Vaata,» ütles väljavaht keppi kõngutades, «ma, ma tean. Tulid koormaga lubjaahju mäelt.»

Pärt oli niisuguse südamega, et ta iga tühja asja juures valetama ei hakanud. Õnnetuseks ei avaldanud väljavahi autoriteet ka Pärdi peale soovitavat mõju. See tegi vana mõisateenri tulivihaseks.

«Varastasid, varastasid. Küll ma vaatan. Ega see nõnda jää. Küll sul tuleb...»

Mõisa õuest sõitis parun kõrvi ratsahobuse seljas välja. Tore valge-mustakirju peenikest seltsi koer jooksis ees ja hüppas heameele sunnitusel vahel hobuse ees haukudes püsti. Hobune astus täiesti väljaõpetatud ratsahobuse kõnnakul, tasa õõtsudes. Polnud muud midagi kuulda kui uue kollase sadula nahkade nagin, mis üksteise vastu hõõrumise läbi sündis.

Pärdi kehast käis juga läbi ja ta vaatas nagu paluval pilgul väljavahi poole.

Kuid vana kõvera jalaga väljavahi pilgust polnud midagi head loota. Sealt paistis nagu võidurõõm, nagu kättetasumise himu tuhin.

Niiviisi võib asi tõepoolest halvasti minna.

Kallist tõugu koer jõudis teetegija kohale, vahtis natuke põlastavalt altkulmu, jooksis siis lõhki pakatanud puuassidega vankri tagumise ratta juurde, tõstis pahema tagumise jala üles ja laskis midagi ratta peale. Oi paraku, see pidi vist väga tarvilik olema. Nii helded, lahked ja suuremeelsed on need kallist tõugu mõisnikkude koerad.

Ratsahobune tõrkus vähe võõrast meest nähes, aga pea jäi ta rahulikuks.

«Noh, väljavaht, mis sa siin teed?» ütles parun Pärdi ja väljavahi kohale jõudes. Mõlemad mehed kahmasid mütsid peosse.

«Suur parunihärra, — ma sain kätte...»

Pärt sai asjast aru, sest ta läks valgeks kui kase koor.

«Mis sa kätte said?» Paruni kulm läks kortsu ja peenikest seltsi koer istus aia äärde ja vaatas asjatundliku näoga Pärdi ja väljavahi poole. Ega need mõisa kallist tõugu koerad tõepoolest naerda ei anna.

«Tema — tema,» ja väljavaht näitas kepiga Pärdi peale, «armuline parunihärra, tema just tõi kruusa lubjaahju mäelt.»

Parun vaatas Pärti, aga see pilk tabas niisama, nagu oleks keegi naaskliga südame kohast sisse pistnud.

Oleks ka parun küll kõvera jalaga olnud, ometi on väljavahi ja paruni vahel suur vahe. Ka see sünnib

uskuda, et see tulevas ilmas nõnda edasigi jääb. Alamat sorti rahvas, ärge rõõmustage enneaegu!

«Mine vaata, kas Saue väljal kraavisuud lahti on!» käskis parun väljavahti, aga enese ratsut hoidis kärsitult kinni.

«Sina — siis — varastasid — kruusa.»

«Armuline suur parunihärra, andke andeks — häda pärast,» kogeles hirmunud keelel vana Pärt ja astus härrale lähemale.

«Varas ei leia armu — sina langed trahvi alla.»

«Andke armu, suur armuline parun,» ägas vana Pärt. Pea roomates lonkis ta lähemale ja püüdis härra läikivat ratsasõidusaapa säärt paitada.

Aga need kaks suurt musta krobelist kätt ajasid ratsule, kellel nii peenike karv nagu siidisamet oli, hirmu peale. Ta läks rahutuks.

«Ära tule ligi,» keelas parun ja jäi mõtlema.

«Noh, ma lepin sinuga kergesti,» ütles viimaks parun. «Sa viid kruusa tagasi sinna, kust sa ta võtsid, ja maksad kolm rubla trahvi, või teed seitse lõikusepäeva. Said aru!»

Siis andis parun ratsule kerge hoobi valgetest paeltest palmitud piitsaga, mis käsivarrel rippus, ja kihutas minema.

Muidugi sai nii selgest kõnest kruusavaras küllalt aru.

Seda lugu räägiti külavainul, kiriku ees, kõrtsis ja mõnes muus kohas veel. Aga pea tuli teine veel huvitavam lugu ja Pärdi asi jäi soiku.

Ainult Pärt ise, kui ta suvel soojaga, särk mustas seljas, mõisaväljal rukkeid lõikas, mäletas kevadist kruusalugu. Seda sündis meeles pidada, sest igaüks pidi tunnistama, et Pärdi sillatükk mõisa trepi all sellegipärast nii sile oli, aja või kopik hõbedat ees.

«Kurat — meie peame mõisa trepi alla teed tegema. Tema ei pane peotäit kruusa — aga pane teed lõhkuma. Tehku ka!»

Ja mees põrutas kõvasti rusikaga vastu kõrtsiletti. Teised tungisid imelikule mehele lähemale, aga see oli juba tukkuma jäänud, pea oli teisel rinnale vajunud.

Mine aja õigeks — purjus inimese jutt.

«See ei ole õige,» ütles kirjutaja Vaik, «et ainult rahvas peab teed tegema. Mõis peaks ka . . .»

«Paljas «peaks» aga üksi ei aita,» ütles talitaja hoolimatult. «See ei tee teed paremaks, sest ta ei tee.»

«Kuule — ole tragi mees,» ütles härra Vaik seisma jäädes. «Anna nõu, et vallas kõik ühes meeles oleksid ja siis mõõdame tee uuesti ära ja jagame nõnda, et mõisale ka oma paras jagu jääb.»

See oli sünnis nõu. Kõrtsileti vastu põrutamisest ei tule välja midagi, seda oli ammugi nähtud, ja paljalt mõtted ei aita ka midagi, kui neid teoks ei tehta.

Aga ühendatud jõul — see mõte paistis nagu päikesekiir rumala talumehe hinge sisse.

Nagu lapsuke kärsitult uut asja ootab, nii tundis talitaja oma hinges tulist igatsust selle järele, millal võiks selle mõttega peale hakata.

Ta vaatas põlastades sügavate roobaste peale, ehk oleksid nad veel sügavamad olnud.

4

Talitaja ja kirjutaja jõudsid Naarile. Koht oli pehme karjamaa taga, aga tänavu võis läbi saada.

Värava sambad olid läbi ära mädanenud, aga et nad üleval seisaksid, oli neile kümnete kaupa kiilusid kõrvale taotud. Värava kõrval olid karjalaudad. Viltu olid seinad vajunud ja palgid pea läbi mädanenud. Katus oli mitmest kohast hoopis otsas, roovikud paistsid kätte. Näha oli, et see laut ammugi poleks loomadele kõlvanud, aga uue tegemisest polnud midagi märgata. Juhtub tuulehoog, niisugune tuleb kaela. Mis seal siis on, teisest otsast olid nurga tapipalgi otsad puhtaks läbi mädanenud. Ime, kuidas ta veel üleval seisiski.

Pahemat kätt oli sepapada. Seda võis tundja arvata, ainult terane tähelepanelik silm oleks rauapära hunniku leidnud, mis nüüd juba rohuga oli üle kasvanud. Seintevahed olid aja jooksul harvaks läinud, ka ääsi kohalt paekivist laotud müürist oli tükk maha varisenud. Võis kergesti sisse vaadata.

Ja mis seal siis ka näha oleks olnud? Lambrised roni-

sid müüriaugust sisse, otsisid kandilisi rauatükikesi, teravaid plekiääri ja tundsid sääraste asjade üle üsna rõõmu.

Mis sa poisikestega teed! Muud polnudki, sest need paar viletsat pikakest ja pooleli põlenud mokkadega pihid olid ammugi oma teed läinud. Keegi poisikestest võttis lõõtsa vibust kinni, aga see ei tõusnud. Temast polnud aja jooksul muud järele jäänud kui kolm kaant, mille küljes kärisenud naharäbalad lipendasid.

See oli vana sepapada. Tal oli kaevu ääres hea küll uinuda ja oma kuulsast minevikust und näha. Kes seda siis oleks uskunud, aga nüüd olid inimesed selle usuga harjunud ja kõikide eest oli, nagu oleks see nõnda pidanud olema.

Kirjutaja ja talitaja jäid kaevu äärde jalaka varju seisma. Hale, ilma hiilguseta oli kogu see pilt, mis nende silma ees seisis. Õu oli must, ilma rohuta ja peasuuruste kividega, mis poolest saadik mulla sees olid, nagu üle külvatud. Kevadel ja sügisel võis niisugune õuepealne selge mudameri olla. Ja suur oli see õuepealne. Härra Vaik vaatas mõttes ja ta sai aru, et see kaunis hea maa peaks olema. «Väljamaal on mõne vakamaa suurused kohad ja need annavad imestamisväärt suured summad sisse,» mõtles ta, «aga siin seisab maa tühjalt. Või on talupojal seda tarvis. Ei pooleski.» Ja Vaik tõmbas mõttes läbi õue peenrad ja asutas pahemale poole keeduviljaaia. «Jah, kõik, kõik võiks teha, aga pole teadmist.» See oli kibe tõsi ja Vaik sai aru, et see ainult tõsi on. Avage neil silmad, siis — siis ei leia te enam kuskilt niisugust kurba pilti.

Lauda poolt jooksis toa juurde vingudes pikakarvaline lahja sigudik. Kesk õue jäi ta seisatama, tõstis nina vastu tuult ja vaatas siis küsiva pilguga jalaka all seisvate võõraste peale.

Sellepeale jooksis ta jälle vingudes toa poole. Küllap sigudik ka midagi mõtles, sest ega temagi üsna rumal elajas olegi.

Selle aja sees oli inimesi juba kogunenud. See, kes nüüd talitaja ja kirjutaja juurde astus, oli kohtumees.

Kohtumees, Luige peremees Tõnis Pärt, oli pealtnäha umbes neljakümne viie aastane tubli mees. Ehk mitmed

küll Tõnist sellepärast pilkasid, et ta poissmees oli, ja seda narriks toimetamiseks pidasid, kui ta kohtumeheks valiti, sellegipärast polnud neil seks miskit iseäralist õigust. Kes võis seda ütelda, et Luige Tõnis samuti viisakat elu ei elanud kui need naisemehedki. Tõnise õde Tiina toimetas perenaisekohused, ja teenijad ütlesid, et nemad kuidagi aru ei saa, kuidas naisemehest peremehe juures teistmoodi on. Olgu siis — puuduvad kärapillid lapsed, aga need teevad ka südame täis küll, ei tahaks teinekord teisi nähagi.

Tõnis Pärt oli aga kogu ümbruses lugupeetud mees, sest ta teadis palju. Ja palju teadis ta sellepärast, et ta juba üle kümne aasta ajakirjandust oli pidanud.

Küllap see ikka oli mõjunud.

Muidu oli ta paks mees ja keegi pealtvaataja poleks suutnud uskuda, et tema ka oma liikmeid jaksab niisuguse kärmusega liigutada.

«Kas hakkame peale?» küsis Vaik.

«Minugipoolest,» vastas Tõnis.

«Ootame veel,» rääkis talitaja. «Parun saatis mulle sõna, tahab ka tulla. Võib-olla saadab valitseja.»

«Noh, kus ta jääb,» ütles Tõnis, «tema tahtmisel ju võtame Mihklil hinge välja ... See Mihkel —»

Meeste jutt keeras majanduslike viletsuste peale ja nad teadsid tõendada, et need endid päev-päevalt rohkem ja rohkem koomale krutivad ja viimaks nagu raudsete küüntega inimese alla auku kisuvad. Kas sa rabeled, mis sa küll ka jõuad ja jaksad, aga sest ei tule välja midagi. Majandusega on lugu, nagu oleks ta mõni katkine lähker: topid siit augu, prao tropiga kinni, juba üheksast teisest kohast voolab kali välja. Peremehed teevad ise küll tööd, tõusevad kesköösel voodist üles ja enne kui päike oma hiilgaval palgel maailma peale vaatab, on neil juba toopide viisi higi välja voolanud. Jõuab söömaaeg, siis ohmib ta hädaliselt kõvaks kuivanud leiba, sööb tulisoolast silku kõrvale ja rüüpab tihti vett peale. Paremat suutäit juhtub ta harva saama, maiuse peale ei maksa mõteldagi.

Ja mis on sest vehklemisest kasu? See — see, et ta ikka vaesemaks jääb ja rohkem ülepeakaela võlgade sisse langeb.

Siin jalad põhja ei puutu.

Miks meie rahva käsi sedavõrd viletsasti käis ja paraku alati allapoole libises, selle asja kohta oli igaühel oma arvamine. Talitaja oli tulivihane mõisnikkude peale ja teati rääkida, et ta sellepärast talitajaks oli valitudki, et ta neid toredasti mõistis siunata. Luha külas, kus Konnaveski talu oli, oli seitse peret, aga nad olid kõik vaesed. Suured asjad need maad pinna poolest ei olnud, nõnda ei jõudnud nad haljale oksale saada. Kohad olid neil ostu nimel, aga ainult Konnaveski peremehel oli kõige rohkem sisse makstud, ja temalgi kõigest 300 rubla. Teistel veel vähem.

Kuid härra lubas peale maksuaja ümber saamist kapitali tasumisega ka kannatada ja protsentisid kõigest poole kopika võrra kergitada, s. o. viie kopika pealt viie ja poole peale.

Kui hea oli see härra Luha küla meeste vastu, aga selle vastu olid Luha mehed ka härra vastu alandlikud.

Kust see nüüd tuli, et Konnaveski noorperemees äkitselt oma meelt muutis ja muutis nii täiesti, nagu oleks ta emapiimaga viha ja vaenu sakste vastu sisse imenud. Ta ei saanud neist muidu sõna rääkida kui kõige suurema põlgusega. Vanaperemehele tegi niisugune poja meeleolu muutumine hirmu küll, sest ta nägi juba ette ära, kuhu see saadab. Hukatuse sisse. Kolmsada rubla — kolm tuhat — oi, oi, sellele mõteldes tuli ju hirm peale.

Ja aeg oli liiga rahavaene.

«Nad on päris röövlid,» arvas Konnaveski noorperemees. «Nad müüvad meile kohad, paljas pettusekraam kõik. Pole neil midagi, see on kõik kroonu maa, aga nöörivad nõnda meiesuguste inimeste käest raha välja.»

«Ja mis siis teha?»

Selle küsimuse peale ei osanud mees ka mitte vastust anda, kuid sellegipärast meeldisid niisugused siunamisejutud teistele valla liikmetele. Nad tasusid vaevalt ostuprotsendid ära, kapitali või pea maksmisest polnud juttugi. Kui härra peremehi vahel valjusti noomis ja käskis neid katsuda ometi sugu, natukehaavalt ka pea ära maksta, mõtlesid need Konnaveski noorperemehe kõnele,

kes nõnda ütles: «Küll te näete, ega see nõnda jää, päris pettus. Tuleb välja, ei saa keegi oma rahast kopikat.» Aga nii targad olid talumehed, et nad neid arvamisi härrale ei avaldanud, selle asemel tegid nad kogunisti haletsemisväärilised näod ja kaebasid hirmus raskete aegade üle.

Ja härra teadis, et neil ka õigus oli.

Valla rahvas valis Konnaveski peremehe talitajaks, sest temast loodeti palju. Mõned olid ka selle vastu vähe olnud, aga neid peeti niisugusteks, kes saksa ees värisevad. Oli tunda, et mingi iseäralik uus tuulehoog vallast läbi käis ja mitmed olid selle uue, siiamaale tundmata vooluga üsna rahul.

Kuid pealtnäha ei suutnud see uus salaline vool mingisugust edu majandusele tuua. Inimesed küll tundsid, et nad millestki imelikust asjast aru said ja mitmed katsusid seda sõnadega üles rääkida: «Noh, meie oleme ka mehed. Katsuge, kas saab meid pimedast peast kotti toppida.»

Kuid niisuguste noorte «tublide meeste» meelest läks kõik vastikuks. Vanad isad, kelledel pikad juuksed ja lühikesed vasknööpidega püksid jalas ja raudkampsunid seljas olid, märkasid küll midagi, nad märkasid südamevaluga. Jah, enne, nende ajal — kes siis küsis: tööle, mis ette juhtus, pandi südidusega käed külge. Kelle kasu, kes jumal seda iga kord suutis ära seletada. Töö on töö ja inimene peab tööd tegema.

Aga nüüd — nüüd küsiti, kelle kasuks. Seda ei või ütelda, et need nooremad tööd ei teinud, ei, kuid nende töö seisis liiga kitsastes piirides: see on, nad panid ainult sinna käe tugevasti külge, millest nad teadsid, et nad kasu sellest ise kätte saavad. Sellepärast see tuli, et aja jooksul põllukraavid kinni kasvasid ja jõgi, mis Aida niidust läbi jooksis, pea üsna mudaga maatasa oli. Ta ei tõmmanud sugugi. Vanematest istutatud õunapuud kasvasid sitke kamara sisse ja nende oksade ümber lipendas tuule käes pikk hall habe, kuna nooremad ühtegi puud juurde ei pannud. Majad vajusid kord-korralt madalamaks, ainult niipalju parandati katust ja pandi seintele titsisid vastu, et nad elamiseks hädaohtlikuks ei saa.

Pikkamisi — väga pikkamisi ilmusid niisugused märgid siin ja seal, aga nad ilmusid nii selgesti, et terane silm pea aru sai, et küla üht pikaldaselt põetajat haigust põeb.

Ja ajad läksid ikka päev-päevalt raskemaks, kogu elamine muutus vastikumaks.

Ja abi tuli, olgu küll, et sellel midagi kosutavat tagajärge ei olnud.

Ükskord tuleb Konnaveski noorperemees linnast ära, vankri otsa peal istub isandamoodi mees. Niisugused isandad olid külas haruldased asjad, sest küla oli suurest teest kaugel iluvaeses paigas ja säärastesse kohtadesse pole niisugused inimesed maiad tungima.

Kes teab, kas see isand oleks tulnud, aga küllap näeme.

See oli vana õunapuu, isaisa oli ta oma õlgadel metsast siia tassinud ja siin ta oli terved aastakümned kibedaid poolikuid kandnud. Aga vanaperemehe õepoeg, kes kärneriks oli õppinud, tegi kord niisugust nalja, et ta vana puu harudele pookvirved külge pani. Esmalt oli see toimetus pealtnäha naeruväärt, aga — mida vanemaks peremees läks, seda nooremaks jälle õunapuu.

Ja ta kandis nüüdki vilja, ja vana peremees, kellega nad seltsis olid elanud, viis talle kevadel hargitäie sõnnikut ja muud prügi juurte peale.

Selle vana õunapuu alla laskis võõras isand laua ja tooli tuua. Kõik küla peremehed seisid ringi, kohtade kaardid kaenlas. Need, kellel kuuendikukohad olid, seisid teiste selja taga ja tundsid eneste südames midagi väga rasket.

Isand tõmbas paksu raamatu põuest välja ja kirjutas kordamööda perede ja peremeeste nimed üles. Kui see töö valmis oli, pani ta pliiatsi laua peale ja vaatas hirmus tähtsat nägu tehes peremeestele otsa.

Kõik tundsid, et see mõjus.

«Jah, sõbrad, ostmine on tühi asi. Kõik maa saab pärast kroonu poolt ära jagatud ja teile kätte jaotatud ja seda hüütakse siis, nagu te olete kuulnud, hingemaaks. Ma ütlen, mõisnikul pole müüa kedagi, isegi pool rohuaeda võetakse ta käest ära.»

Isand peatus ja külameeste silmis läikis leek.

Seda oli ta tahtnud.

«Minu kätte teie küla ja siit ümbruse hingemaa mõõtmine jääb, aga ega ma praegu poleks veel tulnud, poleks siit peremees mind kutsunud. Ma tahan teie krundid kaardist järele vaadata, võib olla, et suuremad hingemaad võin anda, kui kroonu poolt just määratakse. Sest saate palju kasu. Aga minu aeg on kallis, sellepärast võtan ma ka maksu. Noh, jäägu teie igamehe oma arvata, palju annate . . .»

Kõige esmalt vaatas ja uuris isand Konnaveski kaarti.

«Palju hingesid tuleb?»

«Neli,» vastas peremees.

Isand pani selle kirja.

«Kus see neli on,» lausus keegi tagantpoolt, «Jürist vend on ju loll, mis see hingemaaga teeb.»

Konnaveski noorperemees vaatas vihaselt nuriseja poole. «Kadekops,» tuli tal üle huulte, «oota, ma näitan sulle . . .»

Noorik tuli toast välja, väike lapsukene häälitses käe peal.

«Laks, laks,» tegi isand keelega, kes nähtavasti suur laste sõber oli. «Tule siia!» ütles ta, käsi lapsukese poole sirutades.

Isanda silmad viibisid ütlemata heameelega perenaise pooleldi paljaste ümmarguste valgete käsivarte ja hooletult põue peidetud rinna peal.

«Poiss või tüdruk?»

«Pisike poiss,» vastas perenaine aralt.

«No kas ta on ka nende nelja hulgas?»

«Mis temast nüüd,» ütles noorperemees. «Jumal teab, kuhu läheb, väike alles, temale nüüd hingemaad.»

Ümberseisjate nägudest võis arvata, et nad seda väga õigeks pidasid.

«Teie olete rumalad — ta on mehehing,» rääkis isand. «Saab oma jao maad — see on teie kasu, mida rohkem hingesid, seda rohkem saab maad antud.»

«Noh siis jääb ju maa viimaks kitsaks,» lausus keegi, kui isand Konnaveskile viis meest kirjutas.

«Ärge kartke,» ütles isand, «kui teie mulle ülepea tahate tasuda, noh rublat viisteistkümmend, ei, kulub kakskümmend ära, siis teen ma, et siit kõige enne hinge-

maad hakatakse andma. On teil omad jaod käes, pole siis enam karta. Suur mõis, siit saab lisa. Selle väikese mehe jaoks võtangi mõisa väljast.»

Konnaveski peremehel oli ütlemata hea meel. Ta vaatas küsivalt teiste peale.

«Ma usun, meie paneme rahad ühte ja maksame kolmkümmend rubla . . .»

«Jah-jah,» ütlesid teised mehed.

«Seda parem, saadan kohe kirjad kroonu kätte,» rääkis isand ja hakkas asja edasi arutama. Viimaks oli Konnaveski asi valmis arutatud, isand oli jooned ja numbrid oma raamatusse kirjutanud ja lõpetas arutuse, üteldes: «Noh, see asi läheb hästi.»

Konnaveski peremees pani lauale rublase paberi, mille isand hooletult kärtsutades kotti pistis.

Rahast polnud temal lugu, raha on vaestele talupoegadele midagi väärt.

Isandast lugupidamine tõusis märksasti.

Nõnda said kõik kaardid läbi vaadatud ja tarvilikud märkused tegi isand taskuraamatusse. Kuid seda kuuldus alati, et neile see õnneks on, et ta juhtumise kombel just nende juurde oli tulnud. Igamehe rind sai kõige magusamate tõotustega täidetud ja ehk küll isanda rahakott juba kippus kitsaks jääma, sellegipärast pigistas ta rublalised paberid sama rahuliku näoga kotti kokku, nagu poleks raha talle sugugi rohkem väärt kui külapoisi käes plotski leht.

Jah, niisugune elu oli kadedusväärt, aga kahjuks seisis ta sedavõrd kõrgel, et talupoeg teda ihaldama ei hakanudki.

Viimaks vaatas isand ringi — töö oli valmis ja kott põnnis raha täis.

«Jah, teil on tulevikus kohtade poolest head päevad. Aga tahate veel paremaid, nagu see mõisa väli, kust läbi tulime ja see Alt-aru niit, mis te väga heaks heinamaaks peate, siis — siis kulub kirjade jaoks paarkümmend rubla ära. Aga mulle ükspuha — teie oma asi . . .»

Ja isand pani raamatu kinni ja pistis tasku. Ka muude liigutuste järele võis talupoegki aru saada, et ta töö tehtud on ja ta ära minema hakkab.

«Jah, jah, meie maksame . . .»

«Noh, nüüd on hull lahti, meie hakkame kroonu käest maad ostma — kuhu ta selle ikka paneb,» ütles üks vanaldane mees. Nähtavasti ei olnud ta asjast hästi aru saanud ja südamest käis värin läbi. Niisugune võib oma rumaluse läbi isandat vihastada ja sel kombel võivad veel viimsel silmapilgul kõik magusad lootused vette vajuda.

Külamehed vaatasid kurjalt vanamehele otsa ja silmasid sellepeale aralt isanda poole.

Kuid see isand oli õnneks hea mees. Ta ei avaldanud kõige vähemat pahandust oma näol, vaid ütles kogunisti südantvõitval lahkusel:

«See on teie oma kasu. Mina ei sunni, aga muidu võite neist maadest ilma jääda, võib-olla langevad jaotamisel teise küla kätte. Kes nende meeste hingesid teab, ja nagu ütlesite, on seal palju vabadikke. Ka nende pojad saavad oma hingemaa-osa.»

«Või meie seal saame,» tõrkus vanamees edasi.

Midagi vilksatas isanda targast ajust läbi.

«Kus su koht on?»

«Oh, ta on külast kaugel, teinepool küljes. Mõisa kuuendik,» ütlesid paar meest korraga, sest nad kartsid, et isand sellele ka heast heinamaast tüki kätte mõõdab.

«Kas teie lähedal seal soovitavat head maatükki ei ole?»

«Muidugi on. Mõisa väike Haua heinamaa on veel parem kui Alt-aru.»

«Noh, väga hea,» ütles isand, tõmbas uuesti raamatu taskust välja ja ütles, ise kirjutades: «Ma tulen ise teile mõõtma ja teen nõnda, et see — see Haua heinamaa sinule saab, sa va nuriseja vanamees. Oled nüüd rahul?»

Tule jumal appi, miks ta nüüd ei pidanud rahul olema, isegi teised olid ta õnne peale kadedad. Haua heinamaa, päris heina pesa. Ja missugune hein, pane koorem peale, vii linna ja too taskutäis raha koju. Tubli, tubli.

«Muretsege siis paari tunni pärast raha siia, sest Konnaveski peremees viib mind hobusega täna veel Muru postijaama.»

Muidugi toodi raha, ja mõni pistis veel peale selle midagi isandale pihku. Andes nimetas andja oma nime ja isand kirjutas selle naeratades oma raamatusse.

Arusaaja saab ju isegi ilma pikema seletuseta asjast aru, pealegi niisugune tark isand.

Külamehed ootasid nüüd juba mõned aastad isanda käigu tagajärgesid. Kuid visalt ei tulnud midagi iseäralist vaatepiirisse, mis selle asja kohta oleks tähendanud. Küla põdes ikka rohkem ja rohkem oma tõbe, sest mis sa vaeva näed, teab, kelle kätte see läheb.

Mida igavam oli oodata, seda rohkem siunati mõisnikke, sest need püüdvat kõik kroonu kasud ära peita ja meelitavat ametnikud rahaga ära. Muud ei võidud teha kui saksu siunata ja selles kunstis oli Konnaveski noorperemees esimene meister. Temast pidas vald lugu ja valis selletõttu ta talitajaks.

Sellest siis selgub, et selle mehe peas miskit lootust paremusele polnud, olgu siis, kui mõisnikud nagu vabadikud väikeste kruntide omanikkudeks olid tehtud ja paremad paigad rahva kätte antud.

Ta uskus seda, ja mis ta uskus, seda ta ka ootas.

Suur, suur hulk inimesi oli vallas sellemeelelisi.

Teistsugune oli kohtumees Tõnise mõte nende asjade kohta. Tema ei oodanud mitte sealtpoolt abi ja kui tema Luha küla isandast omal ajal kuulis, vangutas ta pead ja lausus:

«Petisele toppisite ta taskud raha täis. Miks ta siis siiapoole ei tule.»

«Ega ta ise tulnud, Konnaveski peremees ju tõi,» arvasid teised ja et nad rohkem ei teadnud, ütlesid siis: «Küll te näete.»

See viimane lause pidi kõik tasuma: ootajaid kinnitama ja head, magusat lootust õhutama, mis nad lubatud heade maatükkide kohta rinnus kandsid.

Tõnis Pärdil ja ta naabritel polnud nii suurte raskustega majapidamises võidelda kui vahest mõnedel teistel. Viis peret, nagu neid üksteise lähedal oli, olid juba mõne kümmekonna aasta eest ära ostetud, neil olid kohad kõigil pea kinni makstud. Niisiis, sellest küljest suur samm edasi. Pealegi oli maapõhi seal ka veidi parem, nii et ta ka korratul ajal sugugi saaki suutis

anda. Olgu küll, et nemad samuti teenijate poolest puudust tundsid, aga see puudus oli sedavõrd üleüldine, et ta iseäralist üksikpoolist tähelepanemist ja kurtmist peremeeste seas ei leidnud.

Ja nagu imelikult oli midagi uut Kureveresse tunginud.

Tõnis oli ennegi ajalehest kunstsõnnikust ja muudest põllumajandusse puutuvatest asjadest lugenud, aga need olid ikka ajalehesõnumid. Millega igal nädalal seda ruumi siis täita, arvasid vanemad, targemad külamehed ja õnnetuseks seisis kirjeldusel alati juures: Rootsi-, Soome- või Taanimaal tehakse nii ja nii, saadakse seda ja seda. Lähemal järeleuurimisel selgus peagi, et need uuendused meie Kurevere kohta ei sünni.

Nõnda jäid sõnumid ajalehes sõnumeiks ja kirjeldused kirjeldusteks, olgu küll, et Tõnis nad pühapäeviti läbi luges.

Mis sa siis ka aega olles teedki.

Mõne aasta eest oli Tõnis viimse tee ajal linnas. Tuttav ja asjatundja kaupmees, kelle juurest ta alati muretses, mis majapidamises tarvis läks, näitas talle näpuga kotivirna peale ja ütles:

«Näed, mees!»

«Mis see on?» küsis Tõnis ja katsus kotti. «Sool vist?»

«No pole, sõber,» ütles kaupmees, «see on kunstsõnnik.»

«Tühja ka,» pomises talupoeg ja kõngutas pead. Kogu ta olek ütles: «Võivad need raha raisata, kellel teda küll on.»

«Kuule, sõber, sa kõngutad pead. Niisugused need taluinimesed on, nad ei saa asjast aru, tahavad päris põllumeestest targemad olla.»

«Kes need päris põllumehed on siis?» küsis Tõnis, sest ta tundis kaupmehe ütluses haavamist.

«Noh, mina aga ütlen — suurpõllumehed mõisnikud,» pehmendas tark kaupmees sõbralikult, «seda sa pead ise tunnistama, ega teil, talupoegadel, ilmaski niisugust vilja põldudel ei kasva. Pole ma nüüd näinud, kisute kätega teist üles.»

Talumehe nukker nägu tunnistas, et see selge tõsi on, aga kergituseks lisas ta juurde:

«Noh, neil on paremad maad.»

«Ka mina tean seda,» ütles kaupmees kärsitult, «aga ka halba maad on neil. Sa oled arusaaja mees, aga nende käes hakkab päris halb maa ka vilja kandma. Eks?»

Tõnise mõte libises koduse Aru mõisa uue välja juurde. See oli tühine viletsa põhjaga metsamaa. Härra laskis maa üles juurida, ilma selle peale vaatamata, et mõistlikud külamehed niisuguse toimetuse kohta pead raputasid. Ja nüüd? Nüüd kasvas vili seal rindu.

«Nii ta küll on,» ütles Tõnis.

«Aga teie ei saa aru. Põld tahab rammu saada. Ja kui ta tublisti rammu ja korralikult harida saab, siis kasvatab iga maa. Tead, sõber, mõisnikkudele olen ma tänavu üle kümne tuhande puuda kunstsõnnikut ära müünud. Aa — mis sa ütled? Palju talupojad on ostnud — ah-ah-ah! ja nad tahavad oma põldudelt vilja saada. Või olen ma üksi müüja . . .»

Üle kümne tuhande puuda ja teiste käest ka veel. Kole.

«Jaa, jaa,» tähendas kaupmees, «asi nii enam edasi ei lähe. See on vähe veel, mis siin seda kunstsõnnikut pruugitakse. Vaata väljamaal. Seal pannakse teda isegi põldudele hullupööra.»

Tõnisele tulid ajalehtede kirjeldused Rootsist, Soomest ja Taanist meelde.

«Noh, kes teab, missugune maa seal võib olla . . .»

«Kuule — ma olen ju Taanis küll käinud. Kuule — seal on tükati selge liiv, pool vaesem pind kui meie maal, aga vilja kannab. Oled ju isegi ehk kuulnud, et Soomes kaljune maa on.»

Jah, Tõnis oli neist asjadest aega olles isegi lugenud, aga ka muud midagi kui paljalt lugenud.

«Kuule, võta üks kott katseks,» ütles viimaks kaupmees. «Küll näed, kahju sa ei saa.»

Tõnis kahkles.

«No mis seal mõtelda. Ma annan sulle ühe koti ja raha tood mulle sügisel. Ütle siis, et kasu ei saanud.»

«Ei — ma jõuan selle ka nüüdki osta,» ütles Tõnis ja haaras koti küljest kinni.

«Ei, sõber, nii siledasti asi ei lähe,» ütles heasoovlik asjatundja kaupmees. «Mis ühele hea, see vahest ei kõlba teisele. Ütle, missugusele maale tahad panna.»

Tõnis kirjeldas mullapinda.

«Soo, siis võtame seda sorti.»

Ja esimene oli Tõnis Pärt, kes siinpool teiste imestuseks koti sõnnikut linnast koju tõi.

Kuid see ei jäänud viimaseks. Naabrid käisid tihti kunstsõnnikuga väetatud vilja vaatamas. Ka kõige vanameelsema, päris tõrkuja silma ees ei jäänud siin kasu nägematuks. Ta oli ju silmanähtavalt parem, ja kui silm juba nii märksalt vahet seletas, muidugi ei maksnud saagi kohta rääkidagi.

Teisel kevadel tõi Tõnis naabrid ka tuttava kaupmehe juurde kunstsõnnikut saama ja sellel polnud heameelega muud ütelda, kui: «Eks ma ütelnud, eks ma ütelnud.»

Ja temalegi maksis ütlemine oma vaeva ära, seda võis kindlasti uskuda.

Lahke kaupmees näitas meestele veel uusi põllutööriistu ja seletas igapidi, kuidas need vanadest paremad. Tõnisele tuli see nüüd kõik meelde, et ta selle või teise asja, tööriista üle oli ennegi lehest lugenud, aga ka muud midagi kui lugenud.

Pikalt ei maksa seletada. Tõnis sai nüüd alles põllutöösse puutuvatest kirjeldustest aru ja ta märkis mõne koha iseäranis üles. Küllap ta mõtles sündsal korral ajalehe tarkust järele katsuda.

Aga mida rohkem ta uute asjadega tegemist tegi, seda rohkem sai ta meie rahva raskest majanduslikust seisukorrast aru. Ta sai aru, et väga, väga palju on siin tarvis teha ja ta tundis seda, et ta kõike ei teagi, mis siin teha tuleks. Sellepärast kuulis ta rõõmuga iga uut küsimust, mis põlluasjanduse, viletsasse seisukorda langenud majanduse paranduseks siin ja seal üles võeti, ja lootis sest ainult head. Ta hakkas ise ka täie hooga edasi rühkima, kiskus oma naabrid enesega ühes. Mitte välispidisele abile ei lootnud ta, vaid iseenda abile. Ainult oli tarvis hoolega järele uurida, kustpoolt ennast aidata, sest avanesid ju korraga tuhanded teed, mis kõik näisid paremusele viivat. Üks kirjutas elavalt vaimustu-

sega aiaharimisest, teine mesilasepidamisest, kolmas karjakasvatamisest, neljas andis head nõu heinamaade parandamises, viies kunstsõnnikute pruukimises ja kuues kõneles koguni tühistest kanadest, et nendega ka võimalik on aasta jooksul sisse võtta.

Nüüd alles nägid Kurevere mehed, kui kaugele nad taha on jäänud.

Ja nad hakkasid ettevaatlikult järele proovides edasi rühkima. Et niisugune viis küll õige pikaldane näis olevat, meeldis see neile ometi kõige rohkem. Oma silm on kuningas.

Ja Kurevere küla näitas, nagu oleks ta raskest haigusest toibunud ja praegu juba tervist kätte saades kosumas.

Kirjutajahärra Arnold Vaik pidas end meheks, kellel selge silmavaade on, olgu et siinpool need mõtteviisid Laiksaare haritlaste silmas enamalt jaolt võõrad olid. Et meie majanduslikult endid ise peame kõigepealt aitama, sellepoolest oli ta Tõnise-meeleline, kuid tal ei puudunud ka viha mõisnikkude vastu, nagu see talitajale omane oli. Aga tema ja talitaja mõisnikkude-vihkamisel oli ometi suur samm vahet. Talitaja vihkamine ei ulatunud silmapiirist kaugemale, ta oli põhjustel tõusnud, mis mees ise oma lühikesel põlvel oli ära näinud või kogunisti läbi elanud. Ütleme, oleks mõisnik kuidagi talle iseäralikku heldust üles näidanud, oleks talitaja varsti valmis olnud oma meelt muutma, sest tal poleks ju siis mingit põhjust olnud teda nöörijaks, vereimejaks pidada. Et niisugust helduseavaldust ei ilmunud, et mõisnik veel rohkem ja rohkem püüdis talupoega enese kasuks «nurka ajada», sellepärast ei saanud viha ka jahtuda.

Kirjutajahärra Vaik vaatas hoopis sügavamalt asja peale ja õigust ütelda, need põhjused, mis talitaja meeles liikusid, mida see nii tähtsaks pidas, jättis ta hoopis kõrvale. Need polnud ju iseäralikult tähtsad, sest need seisid majanduslikus võistlemises. Ja tublist võistlejast pidas härra Vaik nagu haritud mees kunagi lugu.

Kirjutaja Arnold Vaik vihkas ajalooliselt siinseid mõisnikke. Ta ei suutnud ilmaski nende vägivallategusid ära unustada, ta ei suutnud ka ajaloolisi põhjusi, mis

niisuguseid vägivallategusid praeguste oludega võrreldes pehmendasid, enese hinges maksvaks pidada. Pikkamisi, aga kindlalt oli põlgus ta südames maad võtnud. Isamaa asjad ja vennasrahva ettevõtmised, milledest vahel õige kiidukõlinal kõneldi, ei suutnud teda küllalt vaimustada. Ta meelest oli praegu orjaaeg samuti õitsemas kui aastasada tagasi. Ei, hirmsam oli veel see orjus, sest sugurahva vaim oli praegu ta eest sügavas orjaunes uinumas. Kuhu ta ka silmad pööras, igalt poolt paistis talle allarõhutud madalavaimuline, teistest ära põlatud eestlane vastu. Igamees, kes rohkem haridust oli saanud, hoidis ennast põlates sellest rahvast ja keelest eemale ja püüdis ennast sakslaseks, rootslaseks, taanlaseks, lätlaseks või kitsikuse korral vanaks laplasekski tunnistada, aga mitte eestlaseks. Härra Vaik sai aru, et selle rahva juures peaks täielik ümbersünnitamine, otse ümberloomine ette võetama, aga kust tuleks niisugune kangelane. Vahel vilksatas tal ka mõte peast läbi, et ta ise selle suure ülesande peale kutsutud mees ongi. Nii hea, magus ja suurepärane, kui see mõte ka oli, ometi pidi ta enesele tunnistama, et ta ei tea, kuidas ja kust niisugust asja üles võtta, kuidas seda ajada. Ta luges hoolega eestlaste ajalehti, aga kõik olid ühe sõnaga otsustades magedad. Härra Vaigu lugupidamine ajakirjanduse ja toimetajate vastu langes ja ta andis oma südames sellele vanale mehele õiguse, kes kord ütles: «Eks nemad ka kaku kannika pärast samuti oma laulusid laula ja viisisid veereta kui kõik tõised inimesed.»

Kärsitult võttis Vaik sule kätte ja püüdis nende asjade kohta, mis tal südame peal pakitsesid, tormikella helistada. Aga mis sa sulele teed, mõtted nagu pelgasid valget paberit; ei julgenud ega julgenud sedavõrd elavalt paberi peale tulla, nagu nad mõtleja mehe peaajus keerlesid. Ja kui ta nõnda tüki aega oli kirjutades surmani vaevelnud, luges ta ise pärast läbi. Aga on ikka ka, ja parem pole, kui mõni teinegi kirjutab. Aga härra Vaik oleks palju paremini tahtnud kirjutada, tulesõega, terava naaskliga torgata.

Aga ei lähe.

Mõnikord sai ta kirja valmis ja saatis selle lehe toimetusse, mis tema eest kõige isamaalisem, tublim oli,

oma nime ja kuupäeva selgesti juurde kirjutades. Alla äärele tähendas ta veel juurde: «Paluksin, et teised eesti ajalehed ka selle kirja ära trükiksid.»

Aga mis tuli?

Toimetus kärpis mitmed laused maha, väänas mõtteid oma liistu järgi, tegi nendele ütlustele pikad veidrad sabad taha, mida ta nagu mõistu, peidetud kujul oli tahtnud ütelda, tõmbas nime asemel hargilise otsaga kriipsu või tegi paljalt kaks tähte: A. V.

Sedaviisi! Sedaviisi!

Ja teised ajalehed?

Need oskasid küll kõigest tühjast purust juttu ajada ja lugejale kaugelt patagoonlaste ninakondist ja jalakannast süllapikkusi kirjeldusi tuua, aga isamaa asjust polnud piuksugi kuulda.

Ka härra Vaigu isamaalisest kirjast või «üleshüüdest» ei lausutud poolt sõnagi.

Ja mujalt ei tulnud teist meest, kelle sõna kaugemale oleks ulatunud.

Väga aegamööda hakkas Arnold Vaik aru saama, et ta veel suure hulga inimeste hulgas õige väike mees on.

Halb, meeli nukrustaja arusaamine. Parem oleks, kui see arusaamine ei tulekski . . .

Aga härra Vaigu meel ei langenud ometi jäädavalt nukrasse olekusse. Ta sai aru, et ühe korraga rahva ümberloomine võimatu on, vaid ta peab uuesti ümber kasvama. See peab vaikselt peale hakkama ja nagu kasvamine kunagi, kindlate seaduste järgi käima. Iga vabameelne inimene, kellel vabadusele püüdmist ja enesetundmisele jõudmist himu on rahva seas laiali laotada, oleks nagu pisike pook-oks selle vana rahva kännu küljes. Ja kui niisuguseid värskeverelisi pook-oksi ikka rohkem ja rohkem rahva oma poegadest rahva sekka sigineb, seda kindlamalt läheb uuesti ümbersündimine, ümberkasvamine.

Härra Vaik sai nüüd oma seisukohast aru ja ei mõtelnud nüüd enam hiiglaülesandele, — paugupealt rahva ümbertegemisele.

Enese lähedal oli tööd üle jõu, jah, nii palju, et sa ei teadnud, kust esmalt kinni võtta. Mida esmalt suuremat tähelegi ei pannud, ilmus varsti omast kohast tähtsa

põhjusena, mille peal mitmed suuremad sündmused ja rahva meeleolu ilmumised seisid.

Mida rohkem Arnold Vaik siinseid rahvuste- ja seisustevahesid ja läbikäimist juurdles ja võrdles, seda rohkem sattus ta oma endistest põhimõtetest kaugemale, milles teda oli kasvatatud ja mida talle koolis sisse tuubitud. Oma hariduse oli ta nõndanimetatud rüütlite kulul ülevalpeetavas seminaris saanud ja seal oli põhiõpetuse üheks peaharuks: austage oma vanemaid — mõisnikke. See õpetus oli seal rohke ja ülemäära pakutud usuõpetuse kõrval nii tähtis, nagu taluinimesele sool igapäevase leiva kõrval on. Aga nüüd taganesid need sissetuubitud õpetused ja Vaigu arusaamine rabeles ennast nende alt vabaks. Usuilmas nägi ta, et palju tegelikus elus selle poolt koolis antud õpetusega kokku ei käinud ja talle selgus, et talle sel ajal kui poisikesele oli püütud tublisti puru silma puistata selles lootuses, et ta pärast mehepõlves segase vaatega võiks ümber uidata. Ja aegajalt kadus usuline põhi ikka rohkem ja rohkem ta käest ära, ta polnud selle asja poolest pooleski nii elav, nagu ta oma endistest päevadest mäletas. Rohkesti oli talle seda antud, ja nüüd arvas ta, et sellepärast seda nii rohkesti anti, et tal iseenesest vähe elustamisjõudu on.

Küll tõusis ta sees midagi, mis teda selle poolest elavalt sõitles, aga see polnud muud kui sõitlus. Mingit mõistlikku põhjendust polnud ette tuua, sellepärast niisugune sõitlus ka palju ei mõjunud.

Ja mis mõisnikkude või nõndanimetatud mõisavanemate austamisesse puutub, see langes joonega. Küll oli neid vanemaid või mõisnikke, kes pealtnäha vallale, rahvale head tegid, aga lähemalt vaadates tegid nad head sellepärast, et ise rohkem selle läbi võita. Nad pidasid alles nüüd veel oma esivanemate sakslaste teguviisi ajakohaseks, kes maarahvale klaaspärleid ja peegleid andsid ja siis enestele kalleid kasukanahku ja muid hinnalisi andisid vastu võtsid. Olgu nüüd küll, et nüüdne vahetamine hoopis teisel viisil sündis, nõndanimetatud heategemise nime all tuntud oli, ometi oli põhimõtteliselt ta üks ja seesama. Niipalju kui Vaik ka püüdis otsida, ei leidnud ta ülema klassi poolt alama rahva vastu nõndanimetatud ja ülikauniks ja kõrgeks

kiidetud inimese-, ligimesearmastusest mitte raasugi. Igale poole taha redusse oli inetu omakasupüüdmine peidetud, olgu ka nii salamahti, et ta iga kord silma ei paistnud.

Ja see'p see vilets lugu oligi, et see inetu omakasupüüdmine neile vaestele silma ei paistnud. Oleksid nad teda näinud redust, heateo seljatagant, vastu irvitamas, kes teab. Mõni oleks ehk puu võtnud ja teda hurjutanud.

Mis siin ja seal ka talupoegade ja sakste vahelise sõbraliku oleku üle kõneldi, siis võis iga terase nägemisega inimene sest aru saada, et see tühine kõlin ainult kunstlikult rahu-unesse suigutamiseks on toime pandud. Täiesti leplikust olekust, rohkem veel sõprusest selle kahe seisuse vahel ei võinud siin edaspidi ega nüüdki juttu olla.

Teine pidi valitsev võim olema.

Ja nüüd olid mõisnikud siin nõndanimetatud jämeda otsa kord enda kätte saanud ja mõisnikud püüdsid sellel uinuval hiiglasel hellasti käe kaela peal pidada, teda unesse edasi kussutada, et neil seda parem talitada oleks. Ja see, kui Vaik sellele mõtles, kuidas mõisnikud püüavad rahva enesetundmist kõigest väest kõvades mähkmetes kinni hoida, täitis teda vihaga. Ja et see rahvas ikka edasi, enesest lugupidamist unustades, mõisnikkude ees alanduses roomas, seda heameelega sallis, kui uhke isand igas liikumises talle silma ette pani, mis tema ja mis rahvas on, täitis ta südant haledusega. Lauldi ja kõneldi ka siin ja seal isamaast, eesti vendadest, aga see oli muidu nagu jutuaineks saanud, iseäralikku tähendust neil lauludel-juttudel polnud.

Tõesti, niisugune nähtus tegi südamele valu.

Ja kuidas vaadati kaugemalt selle rahva peale?

Rahvast ei teatud palju, ja see vähene, mis teati, teati ainult teiste jutustuste järgi. Ja mis oli lapsukesest kõnelda, kes veel omal jalal ei kõndinudki? Vähe head, sest ta kasvatajad, niihästi vaimulikud ja ilmalikud, rääkisid, et ta pidavat üks kangekaelne, jonnakas laps olema. Niisugused kasvatajad tegid vahel üsna mureliku näo ja ütlesid osavasti ohates: «Ei sest lapsukesest niisugust inimest kasva, et see ka ilmarahva seas võiks omal jalal

kõndima hakata. Küll oleme meie talle palehigis õpetusi jaganud niihästi vaimuliku kui ka ilmaliku elu poolest, aga tal on kõva pea, ei sinna sisse lähe midagi.» Siis kirjutati pikad aruanded kõiksugu nõndanimetatud kuritöödest, räägiti kombelise elu langemisest, pühade vaimulikkude asjade vastu külmemaks minemisest ja jälle näidati näpuga: «Näe, see on eesti rahvas, need asjad on seal üsna päevakorral.»

Tõsi, jumal paraku, kaugelt nägija pidi pead vangutama ja juurde lisama: «Niisugune pisuke rahvas...»

Tõsi, aruanded ja kõned rääkisid ju sellest maast, kus eestlased elasid.

Härra Vaik ei kõngutanud pead ja ei õhanud rahva pattude pärast. Tema ütles ettevaatamatu noore inimese kombel, et sünniks vahest ka karjaste pühaduse pärast pisaraid valada. Laiksaare haritlastele olid niisugused mõtted uued ja hirmsad. See on vist see uue aja mees, sotsialist või nihilist, või jumal teab, on niisuguseid parajaid -listisid veel palju.

Jah, niisuguse mehe eest sündis eemale hoida, niisuguste mõtete eest hoiatatakse vist isegi pühakirjas, niisugused mõtted hakkavad vist külge kui pidalitõbi.

Kuid see kõik ei muutnud härra Vaigu vaatepunkti isamaa asjade kohta ja ta püüdis «häid mõtteid» ka taluinimeste seas edasi õhutada ja neid, nagu härra Vaik ise armastas nimetada, «inimesetundmisele kasvatada».

Iseäranis elavalt kandis pooliti äralagunenud Naari koht, kus nad täna oksjonit olid tulnud pidama, meie rahva viletsat seisukorda meelde. Muidugi vaatas igamees omast vaatepunktist sellele viletsusele, mis siit neile vastu haigutas. Talitaja nägu oli tusas, sest Naari kohal oli Luha küla omadega tublisti sarnasust. Ta teadis, kust see vaesus tuleb, sest niisuguseid kohtasid oli palju. «Nöörijad, vereimejad, katsuvad, kuidas vaese talupoja käest viimse kui kopika kätte saaks, pärast surgu aia ning hange vahel.»

Kohtumees silmitses maapinda, heitis pilgu üle koha sisseseade. «Siin võiks tõepoolest midagi teha,» mõtles ta ja ta leidis palju vigasid majapidamises. Nägi mitmeid varanduseallikaid, mis aga hooletult olid kinni tallatud. Ta hingesse asus iseäralik kahjutundmus, süda

läks nagu haledakski, aga kelle üle niisugune tundmus ta südamesse pesitas, sellest ei saanud ta aru. Oli see nüüd sellepärast, et koht nii hooletusse oli jäetud, või oli tal vaesest peremehest kahju, seda ta ei teadnud. Kirjutajahärra Vaik vaatas hoopis üleüldise pilguga. Tema ei näinud ainult Naari talukohta, vaid ta kujutas selle all endale ette tervet lõppevat, nagu hinge vaakuvat rahvast. Jah, üht rohtu oleks talle tarvis — haridust, teadust, aga kes teeb selle suure looma suu lahti, kes valab talle pudelist seda rohtu kõrisse.

Kes?

Sellele ei suutnud härra Vaik kostust leida.

«Lähme korraks tuppa.»

Tuba oli hoopis ilma aknata, aukus sauest põrandaga, nagu nad siinpool sugugi haruldased polnud. Paljaste särkidega lapsed kükitasid lee ees, kus ema neile praegu jahu sorinal vette laskis, et väikestele pehmet putru keeta. Kibe ving tõusis leest emale vastu silmi üles, kuna see silmadest valguvat vett jämeda varrukaga püüdis ära pühkida.

Niipea kui võõraid märkasid, jooksid lapsed aralt pimedasse nurka pelgu. Ema tõi pika pingi, pühkis valgest riidest, nüüd aga tublisti määrdunud põllega üle ja sundis võõraid istuma.

Selle aja sees oli jahu vist juba jõudnud paja põhja kõrbeda. Peenike, mitte üsna vastumeelne kõrbehais heljus õhus ja tungis vallaametnikkude ninasse, nagu o'eks ta näha tahtnud, mis seal ka näha on. Pimedast nurgast tuli väike ilus valge põrsas, kõrvaotsad mustad, välja, jäi vallaametnikkude ette seisma ja vahtis, uudishimulikult põrsahäälega röhkides, nagu midagi järele pärides, meestele otsa. Siis läks ta, kui ära nägi, et võõrastest temaga kõnelejat ei saa, perenaise poole ja püüdis sellega elavamalt pikemat juttu alustada. Aga ka perenaisel polnud põrsa kõnest lusti, lõi talle tugevasti lapiti käega mööda külge. Nüüd läks põrsas laste juurde nurka. Küllap ta nendega juttu sai, küllap nemad üksteist mõistsid. Oi, põrsas on lastele kena seltsiline, poleks tal paganal nii väga teravad hambad. Aga ärge mõtelgegi, et seapõrsas liiga rumal loom on ja ma palun, ärge vihastage ilmaasjata, kui keegi teile «põrsas» ütleb.

Pole viga, pole viga.

«Noh, kas Mihklit ennast kodus polegi?» küsis kohtumees.

Naine ajas ennast sirgu. Suur täis inimene. Poleks ta mitte niisugune talunaine olnud, võib olla, et keegi teda oleks väga ilusaks inimeseks pidanud ja ta kõrgest otsast, tublist ninast, lahjapoole pikergusest palgest kes teab mitmed-setmed suured vaimuanded välja lugenud, oleks ta tugevaid käsi ja ümmargusi käsivarsi imestanud, oleks ta kõrgeid rindu mäekinkudega võrrelnud, oleks ta pikki juukseid merelainete suguseks kujutanud, aga nüüd polnud siin midagi märgata, sest ta oli paljas vilets talunaine, kellele täna oksjon tehakse. Ka ei teadnud need mehed selle naise juures niisuguseid omadusi märgata; nad ei pannud seda iseäralikuks, kui ta põlglikult, kahetseval valurikkal uhkusel ütles:

«Pole teda kodu. Mis teda siia tarvis?»

«Kas tuleb varsti?»

«Ei tulegi — te teate ju ise.»

Muidugi nad teadsid, vallaametnikud teadsid vallas kõik. Nad teadsid ka seda, et vallas teisigi niisuguseid naisi on, kes oksjonile külma rahuga vastu vaatavad.

Aga süda — süda.

5

Vallaametnikud läksid toast õue. Päike oli juba sedavõrd kõrgele tõusnud, et ta täie soojusega paistis.

Soe, päris soe, tuuleõhku mitte tundagi.

Sigudik käis vingudes õue mööda edasi-tagasi, nähtavasti oli tema pikakarvaline kasukas talle praegu liig. Aga mis sa teed, nii suur kui sea pea ka on, sedavõrd tarkust pole seal sees ometi, et ta omast jõust pikad karvad oskaks maha heita.

Ja väljast polnud abi loota.

Viimaks arvas sigudik paraja koha leidnud olevat. Ta puges lagunenud, laugakil aia alla, lükkas nina kõigest väest maa sisse, nii et külm vilu muld välja tuli, ja sirutas sinna peale.

Tal oli nähtavalt hea tundmus.

Karjamaalt tuli värsi-pruks kiili karates. Nagu kiilide, nende vaenlaste vastu ähvardades hoidis ta saba kui sõjariista üleval. Kuid vaenlased ei hoolinud narrikese kaitseriistast. Lauda ees jäi ta korraks seisatama, nagu oleks tahtnud ta sellest oma värsikesemõistusega aru saada, kas see vilets, igapidi upakile vajunud laudakene jaksab ka talle vaenlaste eest varju anda. Kuid tal tuli viimsel pilgul vist mõni vanasõna meelde, mis ta tarkade inimeste käest oli kuulnud ja — värss põgenes lauta.

Selle aja sees oli juba hästi külainimesi Naarile kogunenud. Muidugi ei tulnud nad siia kõik asja pärast, nad olid nagu surnuvalvajad, kes teda veel soovivad viimsel silmapilgul palgest palgesse näha. Vanemate meeste näod olid tõsised, isegi mingi salahirm nagu hoidis keelepaelad kinni. Oksjon polnud siinpool haruldane asi, mitmed olid teda ise elus tunda saanud ja mitmele teisele tikkus iseäralik kuri etteaimamine hingesse. Sellest iseäralikust etteaimamisest ei võinud arugi saada, kuid nagu oleks keegi sosistanud: «Ega tea, kuidas sinugagi läheb.» Sellest võis ikka aru saada. Talupojad tundsid endid nagu halva paadiga vee peal olevat, ahnesti kuhugi ääre poole sõudvat. Kui ilm hea, tuul paras ja tagant on, võib olla, et ta siis ka õnnelikult sinna eemale kaldale jõuab. Aga kui tuul tõuseb, meri mässama hakkab — siis, siis ei püsi paat, siis peab põhja vajuma.

Eks Naari Mihkliga läinud nõnda, ta ju nüüd vajus, vajus.

Külamehed kogunesid varjulisse kohta aia äärde. Nad tegid juttu küll ühest ja teisest, üks küsis teiselt, mis linna pool ka näha oli, nad rääkisid tänavukevadistest hobusevarssadest ja ohkasid, et vihma ei tule, sest maa olla kuiv kui lee tuhk.

Aga päris asja, tänase oksjoni peale ei tahtnud naabrid heameelega juttu keerata. Mis seal ka rääkida oleks olnud, olid ju läbi ja läbi tuntud inimesed. Ja mis see oksjon siis on. Teab, kuidas läheb, võtavad poole hinnaga käest ära. Kuidas see nüüd Mihkliga on, et ta edasi ei saa, küsis ka mõni, aga keegi ei tahtnud sellele vastust otsida. Küllap säärane küsimus oli mõnele teiselegi meelde tulnud, aga et see raske, vahest võimatu

oli ära kosta, sellepärast ei armastatud niisugust pähklit. Joodik Mihkel polnud, laisk ka mitte, seda naabrid teadsid, aga seda nad teadsid, et tema käes miski asi ei edene. Loomad surevad tal alatasa, hunt pureb vahel varsa reie läbi ja isegi rahe purustas mineval aastal pea ainult Naari põllu päris sodiks. Teistel läks hoog kergemini üle.

Imelik, imelik.

«Ei Mihklist enam koha pidajat tule,» tähendas keegi külamees. Ta häälest ei kuuldunud mitte seda heameelt, mis talupojal öeldakse otse päris loomuks teise häda kohta olevat, vaid kaastundmust, kahju Mihkli viletsa käekäigu üle avaldas see toon.

«Mis tal ka aitaks — müüakse tal ju täna kõik ära. Saab ta nüüd sellega võlad selgeks — võta. Temal see ju ei lähe, ei maksakski uuesti enam katsuda.»

«Mis ta, mees, hakkab tegema?»

Vaikus.

«Noh, ega Mihkel nüüd loll mees ole, ega seda või ütelda, et ta tööd ei oska teha. Olgu rauast või puust, Mihkel teeb asja valmis. Rautas minul mineva sügisegi vankri ära. Ega ta na libe küll pole, aga ega ma nuriseda või.»

«Võib-olla ehk elab pärast pareminigi...»

«Noh, ega seda või valeks ajada. Mis pagan need kohad siis nüüd on, kust sa võtad rahakopiku, pole kuskilt saada.»

«Seal ta tänavu on — mul va liivapealne maa. Rukis lõi juba ära, suvevili ei tõuse üleski. Päris selge lee tuhk — kus ta lähebki...»

Ja külamehed vaatasid seltsis lõuna poole. Taevas oli üleni selge. Ilm oli nagu paksu sinise tekiga kinni kaetud ja nüüd oli selle teki all lämmatav soe. Inimene tundis, et ta omast jõust seda päratut katet eneselt ei suuda ära heita, katet, mis kõik headuse ja õnnistuse temast eemal hoiab. Inimene tundis siin täiesti oma nõrkust, aga ka kõige vägevam abimees oli oma kõrvad nende ohkamiste eest lukku pannud. Tal nagu oleks hoolimine oma laste vastu kadunud olnud, kõik ilm nagu oleks inimestele armuheitmata sosistanud: «Minge aga, minge peale hukka. Mis teist siis õieti lugu ongi.»

«Jah, mis see soe head teeb. Arumaad juba punaseks kõrbenud.»

Ja päike nagu oleks sest kiitusest meelitatud olnud, ta saatis oma kiiri veel palavamalt, põletavamalt, pistvamalt.

«Aga imelik ta on, neil pole sest midagi. Tulin eila mõisa lubjaahju väljalt läbi. Kus rukis paremal pool kui müür. Ega ta ka lühike polegi, loob parajasti. Kaera oras ka üsna sinine. Sellel on jõud sees, pane tähelegi. Ka all niidul on juba heina, et niida... Seal ta on.»

«Noh, mis seal siis rääkida,» tähendas keegi kibedasti naeratades, «mis maad mõisatel siis on. Lubjaahju väli on ju vana Aadama aegne küla ase. Ega see na ammu olnud, Kiisa vana Pärt mäletab seda küla üsna selgesti.»

«Jumal teab, mis sa elad!» tähendas keegi raskesti õhates ja lõi käega, «aga kuhu sa hingega lähed.»

«Aga mis nad siis nüüd ootavad,» tähendas keegi. Nad ihaldasid kibedasti, et see siis rutemini mööda läheks. Niisugune piinlik ootamine...

«Saks peab ise ka tulema. Võib-olla ehk Mihkel on kuskilt läinud raha otsima, ehk katsub veel ennemini ära maksta. Aga kust ta, mees, võtab, kellel teda nüüd maha matta on.»

«Näe, tulevad!»

Mõisa poolt tuli kolm inimest, kusjuures üks ratsahobuse seljas istus. Nad tulid mööda heinamaateed, kuna ratsanik nähti oma looma hoidvat, et teistest mitte ette jõuda.

Loom vehkis tublisti lühikeseks lõigatud sabaga.

«Kes see peaks olema selle hobusega?»

«Parun ise, eks näe, kollane. Tema näh.»

Mehed vaatasid ja nagu iseenesest libisesid nad värava lähedalt kaugemale, lojustest äranäritud toomingapõõsa taha.

Mehed silmitsesid tulijaid ja vaikisid.

«Pole see parun,» ütles keegi noorematest. «Valitseja, metsahärra ja kotirätsep. Need nad on. Parun nüüd tuleks nendega ühes...»

Äratundjal oli nagu hea meel millegi üle. Küllap ta peenikene, hea nägemine teda rõõmustas. Ka teised nagu oleksid mingi pressi alt lahti pääsenud.

«Nemad nad on,» ütlesid talupojad ja midagi nagu põlglikku oleks nende tõsistele nägudele ilmunud.

Ja kolm liginevat isikut olid elavas jutus.

Valitseja Eduard Palch oli umbes 30-aastane poissmees ja juba aastat kuus Aru mõisas valitsejaks. Ta oli väikesevõitu lahjapoole elav mees, kes igast asjast kergesti aru sai ja imeosav oli suure mõisa asju korraldama. Juba tema isa oli siitpoolt inimestele hästi tuntud, sest vana Madis Palk oli kümmekond aastat Kolustveres aidameheks olnud. Oli see vanamees küllalt käbe, aga pojal oli veel parem hing. Noor Palch sai rahva poolt kahel viisil arvustatud. Ühed kiitsid teda tublisti, kuna teised ta maapõhja siunasid. «Kui sa vänta taga lähed, ära sa mõtle, et sa ta käest pääsed. Ta paneb sind sinna kohta rukkisse, kus see nagu pilliroog on. Näsi siis.» Oma armualusele aga oskas Palch alati kerged ääretükid kätte juhatada, kuid kõige kuratlikum oli sellejuures veel see, et ta ise niisugust õiglast nägu oskas teha, nagu oleks see kõik sula õigus. Üleüldse rääkis Palch vallarahvaga «sõbralikult», «naljakalt», olgu küll, et ta lausetest jultunud, hoolimatu pilkamine välja sadas. Kui ta midagi niisugust ütles, siis lisas ta tubli kuradi lõpuks ja naeris selle peale tugevasti.

Võta sa vastu, neela alla ja tee pai nägu veel pealekauba.

Teine isik, noor metsaisand Leo Kasberg, oli oma välispidise oleku poolest teistmoodi. Ta pika, kaunis mõnusa keha ümber passis küti ülikond imehästi, ta näis nagu metsameheks loodud olevat. Eestpoolt vaadates kadus aga nägijal korraga see lõbus tundmus ära, mis selle mehe tore kasv talle andis. Ta silmad olid sügavas ja need vaatasid sealt oma koobastest argselt, nagu uniselt, kuid sellegipärast võis terane tähelepanija nendes silmades iseäralikku kavalat, pea arusaamata ihaldust tähele panna. Tagantpoolt vaadates hoidis ta pea toredasti püsti, mees oli sirge kui küünal, aga niipea kui ta palge keeras, näis ta pea rinnale vajunud olevat. Ta oli nüüd nagu süüalune, kes rahutult rasket nuhtlust kuu-

lab, mis talle mõistetakse. Pikaline oli ta oma liikumises, aga jõudis imekärmesti edasi. Ta käed nähti nagu harjumata olevat, ta katsus kõike nagu koblades, aga mitmed teadsid tõendada, et ta visata teise puutüki korraga teinepoole üles, võtta veel siis püssi maast ja trehvata ilmtingimata allakukkuvaid puutükke.

Katsugu siitnurga kütid ka.

Vali, aga mitte liiga vali, oli metsaisand metsaasjanduses. Naistel ja vanatüdrukutel võttis ta ilmtingimata marjakorvid käest ära — aga see polnud ju iseäralik. Kuid noorte piltilusate külatüdrukutega tingis ta ka, aga — tallas ka neil marju jalge all puruks küll.

Metsaisand Leo Kasberg polnud siitpoolt nurga mees, juba sellest võis seda aru saada, et ta võõral murdel kõneles, mis kohati üsna naljakas oli.

Teati ka seda rääkida, et Aru parun ei olevat teda tahtnud esimese nägemise järel endale metsaisandaks võttagi. Ta teinud seda ainult selle pärast, et tal väga head tunnistused olnud, kuid nüüd olla ta Kasbergiga väga rahul.

Kolmas isik tulijate hulgas oli Tõnu Vill, suurest Villide sugukonnast Luha külast võrsunud. Kuid nüüd hakkas see Villide sugukond siginemise poolest tagurpidi minema, sest sellenimelistel isadel olid suuremalt osalt tütred. Noh, olgu sellega kuidas tahes, aga Tõnu poolt polnud siiamaale ka sugukonna nime jätku toodud ja ei teatud seda ka niipea loota, sest Tõnu oli puhas poissmees.

Ameti poolest oli Tõnu rätsep. Ta oli poisikesest peast linnas õppinud ja kellel just lusti kuulata oleks olnud, sellele oleks Tõnu huvitavaid lugusid linnaelust teadnud jutustada. Tõnu polnud ka ilmaaegu linnas elanud, ta oli sealt nii mõndagi külasse kaasa toonud, mis maal otsitud ja väga soovitud kaubaks oli. Tõnu oskas saksa keelt imehästi, tal ei takistanud selle poolest kuidagi ja ta kõneles mõisahärraga, kirikhärraga, valitsejahärraga ja jumal teab veel mis härradega nähtava meeleheaga sulal saksa keelel. Tõnu kirjutas ja nimetas ennast haritud inimese kombel Tennis Viel, olgu küll, et ta iseloomus seda tublidust ei olnud, et ta ka teisi inimesi oleks ennast niiviisi suutnud sundida nimetama.

Tõnu sellest ka ei hoolinud, vaid luges, tahtku teised või tahtmata, end Laiksaare esimese klassi haritlaste hulka. Külarahvas kutsus teda sellevastu koguni kotirätsepaks ja pilli-Tõnniks ja neil nimedel oli oma ajalooline alus. Tõnu käis esiotsa, kui ta linnast tuli, ringi, peenikesest mustast nahast hõbedakarvaliste raamidega kott kaelas. Seal kotis kandis ta oma tööstusse puutuvat peenemat sorti inventari ja peale selle veel paberosse ja mõnda maiustust.

Päris peenikene mees.

Külapoisid, kes hästi julged olid ja kellega Tõnu juttu võttis, läksid heameelega seda kotti katsuma. Siis tegi Tõnu niisuguse näo, mis küllalt selgesti ütles: «Oh te vaesed rumalukesed. Oh teie, teie . . .»

Seal tuli ühel nagu kogemata üle huulte: kotirätsep, ja rahvas võttis selle nime ütlemata hea meelega vastu. Kui nimi nüüd Tõnu kõrvu puutus, viskas ta küll kalli koti nurka, aga mis hilja, see hilja.

Nimi sai päris pruugitavaks ja rumalad lapsed, kes veel üsna rumalad olid, ütlesid rätsepaisanda vastugi: kotirätsep.

Tõnu punastas, vanemad punastasid, aga lapsed ometi ei punastanud. Mis väetikesed niisugusel korral tapelda küll said, aga ega neid sellepärast ometi sündinud maha lüüa. Ja — tapluski tuli na moka otsast.

Pilli-Tõnni nimi tuli sest pagana kandlest või simblest või kes teab, mis ta nimi õige on. Tõnu oli õppinud linnas säärast mänguriista tublisti «lööma» ja nüüd tegi see talle heameelt, kui teised imestades ta näppudele vaatasid, kui need välgukiirusel üle keelte lendasid ja otsitavaid tabasid.

Seal lausus korraga keegi torm või pool-lolli: «Noh, vana torupilli-Tõnn puges mulla alla, eks meil ole nüüd uus — uus pilli-Tõnn jälle.»

Nimi sai ruttu eluvõimuliseks ja lagunes kui umbrohi pehme põllu sees laiali.

Tõnu viskas küll kandle nurka, aga — hilja.

Ühed kutsusid kotirätsep, teised pilli-Tõnn, aga haritud inimesed ütlesid: herr Viel.

Ja haritud inimestega sündis ka tegemist teha ja läbi käia.

Haritud inimestega puutus Tõnu ka rohkesti kokku, sest ta oli otsitud saksarätsep ja oli muidu siitnurga haritlastele igapidi maitse järgi.

Välimuse poolest oli Tõnu väike, peenike, kerge ja kebja poole 32- või 33-aastane mehike. Tal olid hallid terased silmad, mis kõige kergema kriidikriipsu kalevi pealt kinni tabasid, ja tuliterava otsaga pikapoole nina. Paljad kohad küündisid meelekohtadest ülespidi kuni pealaeni ja vuntsisid võidis ja keerutas ta heameelega. Habet tal polnud ja juukseid kandis ta uue moe järgi pöetult. Terava nina kohta seletas ta teaduslikult, et niisugune nina kõik ilukunsti nõudmised ära täita, et vanad kreeklased oma marmorist jumalatele niisuguseid ninasid püüdnud palgetesse vormida, kuid küsitavaks jääb, kas nad nii ilusasti ometi läksid, sest iga kord polnud ka kunstnikul võimalik eeskujulikku nina tabada. Paljaste kohtade kohta, mis meelekohast kuni pealaeni küündisid, teadis ta kindlate näidete varal tõendada, et see targa meele ja terase mõistuse peatundemärk olla. Igal suurel teadusemehel olnud meelekohtades niisugused suured lahud ja üsna suurtel, üle ilma kuulsatel meestel olnud pealaed hoopis paljad.

Aa — ärge mõtelge, Tõnul oli nuppu.

«Puh — kuradi soe,» ütles valitseja, kaabut peast ära kahmates ja valge rätikuga pühkides. «Kuid peab ütlema, teil on aga koivad,» tähendas ta seltsilistele.

Metsaisand oli käimisega harjunud, aga rätsepal nõretas higi.

«Jah, soe, näe, mu va kollasel jookseb vesi kaela mööda alla. Kurat — päike põletab nüüd iga päev, ei tule viljast välja midagi.»

Valitseja häälest kuuldus mure.

«Sinule, Leo, kuluks niisugune ratsu ära,» rääkis jutukas mees edasi. «Jah, nüüd ta on juba vana. Aga kui see loom noor oli, ma ütlen, kurat... ma ütlen, sina poleks meid kuuliga tabanud. Kurat, meie läksime kui lind. Mis?»

Valitseja patsutas endisi aegasid meelde tuletades lahkesti hobuse kaela peale. Loom sai vist oma peremehest aru, näris suuraudu ja noogutas peaga.

«Mis — arvad vale vist olevat?»

Metsaisand naeratas, mis vististi niipalju tähendas: lapselikke jutte ei maksa rääkida, mis teie mehikesed ka püssilaskmisest teate.

«Sa ei usu, küsi herr Vieli käest.»

«Jaa, jaa, see oli tubli loom,» pidas rätsep oma kohuseks ütelda. «Mitu korda sai imeks pandud, kuidas härra Palch temaga otse lendas. Ta hüppas temaga, nagu ma mäletan, korda kaks üle Urka soonegi.»

«Tõsi, tõsi,» ütles Palch, «kurat, see soon polnud kedagi. Ma ütlen, oli inimene ees — kurat, kui ta alt ära ei saanud, üle — ikka üle. Oi-oi-oi.»

Jälle patsutas Palch loomale lahkesti kaela peale.

«Kurat, mis te seal metsas ka praegu üksi teete. Tontisid ei karda või sööte nagu kiskja selget metsloomaliha. Herr Viel sõbrustab pereneiudega. Eks tõsi?»

Ja valitseja vaatas hirmus kavala ja kelmika näoga otse rätsepale näkku.

Rätsep püüdis naeratada, aga ometi torkas see ütlus teda.

«Mis neist, talutüdrukud,» ütles ta, hoolimatut olekut avaldades.

«Noh, noh,» rääkis valitseja, «kuradi päralt, pole vigagi. Need talutüdrukud on enam väärt kui... Kas näed, kui värsked, punased.»

Talle tuli talutüdrukutele mõteldes niisugune lõbu meelde, et ta keelega naksu tegi, isegi hobust kergesti lõi.

Seda rätsep ei hakanudki taga ajama, sest see oli ju kõigile teada, et valitseja tütarlaste vastu hea inimene oli. Ka see ei jahutanud seda headust, et nad tema eest hirmuga eemale pelgasid ja võimalikult kõrvale põiklesid.

Rumalad niisugused külatüdrukud.

Ometi ei saanud rätsep sellest küljest valitsejast aru, sest ta silmis ei passinud kuidagi need külatüdrukud. Kartmata ütles ta selle arvamise igale peenemaitselisele inimesele suu sisse, et talutüdrukute keha on igapidi ilunõuetest välja kasvanud ja nende paksud näod ei avalda mingit kõrgemat vaimu tundemärki. Nad võiksid ometi endal odavapoolse korseti ümber pidada ja nägu vähegi aeg-ajalt harida, aga mis sa teed, haridus puudub. Ja

niisuguse kõne korral lõi rätsep kaks kätt laiali, mis seda tähendas: nendega pole teha midagi.

«Na, na, ma ju tean,» püüdis Palch jutukehva Kasbergi nokkida, «ootate, millal marjad valmis saavad. Siis — siis on teil hea. Kuradi päralt, siis on teil neidudega löök.»

Ja valitsejal oli sest nii kahju, et ta kahetsedes käsi hõõrus.

«Või minul nüüd neiud üksi metsas on, seal on ka naisi ja mehigi,» tähendas Kasberg.

«On, on, aga ka need teevad teile lõbu. Võtate kinni ja lubate mõisa kaevata, siis nad vinguvad. Aga ma hoiatan sind, ära sa tühise marjaiva pärast inimest ometi maha lase. Kuradi päralt, ega sa palju ka pühitse.»

Nad jõudsid Naarile.

«Aa, juba seal,» ütles valitseja ratsahobuse seljast Naari poole silmates. «Aga kelle paganaga see vanamees nüüd elama hakkab. Ta on küll üsna otsas. Aga mis ma pidin küsima, kas tunnete Naari vanamehe kõige vanemat poega?»

«Küll, küll,» ütles rätsep, heameelega oma laialdasest teadmisest elavat tunnistust andes. «See poiss on vanamehe venna juures kasvandikuks. Vanamehel on neid pudilaid küll.»

«Aga see poiss on täiesti viks. Ma nägin teda hiljuti. Oskab vist saksa keeltki.»

Rätsep tegi torus mokad.

«Mis ta nüüd oskab, vähe tönkab. Poiss oleks võinud parem mõisamoonakaks hakata kui ... Naari vanamehe vennal pidada jõudu olema, poiss pidada koolis käima ...»

«Mis koolid need nüüdsel ajal on,» tähendas valitseja, «ega sealt inimene ometi saksa keelt kätte ei saa.»

«Seda olen ka minagi ütelnud.»

«Aa, kirjutaja on seal — mis mees see ka on?»

«Noh ühe sõnaga ütelda, päris talupoisi moodi. Ma ei teagi, kas ta kõneleb üleüldse saksa keelt,» tähendas rätsep.

«Aga tema ametis pole vist saksa keelt tarviski,» tähendas Kasberg, kes üleüldse jutust vähe osa võttis. «Nende käest nõutakse nüüd vene keelt.»

«Olgu, olgu küll vene keel,» oli rätsepa rutuline õiendus, «aga kuhu sa nüüd haritud inimeste seas selle vene keelega lähed. Kui sa saksa keelt ei oska, siis ei sünni sa ka peenema seltskonna hulka.»

«Herr Vielil on sula õigus,» tähendas valitseja.

Nad jõudsid külameeste kohale. Need kummardasid kergesti päid ja lisasid juurde: «Tere, valitsejahärra!»

Valitsejal oli niisuguse viisakuse ja aupakkumise üle, mis ainult nimepidi temale oli antud, väga hea meel, kuna kotirätsepa nägu meelepahaga vähe viltu kiskus, sest teda ei pandud tähelegi. Pealegi pistsid mõned nooremad mehed pead kokku ja herr Viel arvas, et nad nõnda sosistavad: «Näe, kotirätsep pilli-Tõnn täna valitseja seltsis.» See oli ometi hapu. Rätsep oleks nüüd tahtnud, et valitseja oleks kohe ära tulnud ja ta oleks siis valju saksakeelse kõnelemise läbi valitsejaga oma suurust teistele püüdnud näidata. Aga teistele ka ühtlasi meelde tuletada, et tema neist palju, palju enam on, et ta neid hoopis tähelegi ei pane. Kuid valitseja arvas teisiti. Ta hüppas hobuse seljast maha, ulatas ratsutid ühe noore mehe kätte ja ütles: «Kuule, Andres, katsu hobune kuhugile varjulisse kohta toimetada. Kurat, need putukad söövad looma täna ära.» Sellepeale vajutas valitsejahärra käed tugevasti tasku, võttis sealt hõbedase paberossikarbi välja ja pani suitsu ette. Rätsepale ta paberossi ei andnud, ehk küll kõik ilm teadis, et rätsep kirglik suitsetaja oli. Rätsep sai sest aru, isegi rumalad külainimesed nähti aru saavat, ainult valitseja ei saanud aru. Ta seisis harkis jalu külameeste ees, vandus, naljatas, ajas juttu ja lisas viimaks juurde:

«Aga lähme sinnapoole, pagana päralt siin siis vahime.»

Nõnda pääses herr Viel sest piinlikust seisukorrast.

«Noo, mida kurat siin oodata,» ütles Palch vallaametnikkude juurde minnes. «Minu nimi on Palch,» tähendas ta kergesti, kirjutajaga tutvudes.

Kirjutaja ei olnud selle pärast iseäranis õnnelik ja rätsep arvas temal peene rahva viisid üsna täiesti tundmata olevat.

«Eks meie ootnud valitsejahärrat.»

«Ah soo, kus kurat see peremees siis pugenud on?»

«Pole koduski.»
«Millal tuleb?»
«Ei tulegi vist täna.»
«Soo — ükstapuhas. Eks hakkame siis peale.» Sellepeale pööras ta kirjutaja poole. «On teil, härra — härra...»
Kirjutaja sai valitseja kitsikusest aru ja ütles: «Minu nimi on Vaik.»
Nagu midagi iseäralikku käis selle lihtsa sõna nimetamise juures üle valitseja näo. Sest sai ka rätsep aru ja ta püüdis võimalikult niisugust nägu teha, mis pidi ütlema: oh, kui talupoeglik, päris külalik.
«No on teil härra, härra Vaich...»
«Ei — Vaik, lihtne puuvaik,» seletas kirjutaja.
«No kuradi päralt, kui teil, härra Vaick, juhtuks lehma tarvis olema, siis võiksite siit oksjonilt osta. Ma soovitasin selle vasika Naari vanamehele mõisast ja tänavu tulnud lüpsma. Aga ma ütlen, kurat, kus selle ema piima andis, ma ütlen, kurat — 25 toopi. Aa — mis see tähendab?»
«Ei tea, kas see siin ka niisugune on?» küsis kohtumees.
«Muidugi ta oleks, aga — kurat — mis see Naari vanamees talle siis süüa annab. Ma ütlen, häda näha, kõigub tuule käes, luu ja nahk. Aga ma ütlen — kurat, sest saab lehma.» Siis lisas ta saksa keeli, tungivalt kirjutajale tähendades: «Võtke ära, ma soovitan head.»
«Seadus ei luba mind täna osta,» tähendas kirjutaja eesti keeli.
«Oh, kui jäme võib üks inimene olla,» arvas rätsep.
«Seadus ei luba, kes kurat see seadust siin läheb taga ajama. Maksate raha ja lehm on teie. Aga saaksite omale hea looma.»
«Meie peame ise seadust pidama.»
«Olgu, olgu,» ütles valitseja juba ägedalt, kes üleüldse vasturääkimisega polnud harjunud, «küllap keegi ta ära ostab, saab hea looma. Las saab — saab.»
Rätsep kuulas kahjurõõmu tundes meeste juttu ja arvas nüüd, et valitseja teda omas vaimus kirjutajaga kõrvu seab. Kus määratu vahe. Rätsep on peenikeste kommetega, niihästi kõnes kui liikumistes kõigi ilu-

kunsti nõudmiste täitja, kuna kirjutaja jäme, jäme ja — rätsep ei leidnud kohast sõna, niisugust parajat, mis ta mõtete kuuldavaks toomiseks paras oleks olnud. Nüüd veel paistab alles inimeste vahe hariduses silma. Ja ta ei räägi saksa keeltki.

Metsaisand Leo Kasberg oli rinnuli viletsa aia peale laskunud ja vaatas metsa poole. Puudel olid lehed palava päikese ees longus ja kogu loodus seisis eluta, kurvalt.

Kes teab, mis see metsaisand mõtles. Võib-olla ehk liikusid ta mõtted kogunisti kaugel kodumaal.

Oksjon algas.

6

Naari peremees Mihkel Naaris magas öösel rahutult. Õhtul hilja alles oli ta koju tulnud, puruväsinud niihästi ihu kui ka vaimu poolest. Ta oli käinud tuntud inimeste käest raha otsimas, nii piinlik, kui see talle ka oli, aga ta tahtis ennast ometi häbistavast oksjonist päästa. Aga ta käigud jäid tagajärjeta. Igamees kehitas õlgasid ja nurises vaese aja üle.

Aeg oli ka tõesti vaene ja talumehe kopikal oli juba ette kümme auku, kuhu teda paras sisse toppida. Mis seal veel teisele laenamisest rääkida.

Mõningal jälle ehk oleks ka täiginud mõni rublakene ära anda, aga need olid jälle sedavõrd ettevaatlikud ja oskasid kaugemale ette mõtelda.

Need leidsid sündsaid vabandusi ja ei andnud ka.

Õhtu oli kaunis kuiv ja soe. Mihkel tuli üle kopli aia. Vasikad magasid oma onnis rahulikult ja vaatasid mäletsedes peremehele otsa, kes onni uksele rinnuli lastes neid silmitses. Väike kirju pull nagu oleks oma peremehe kurvast olekust aru saanud, tõusis asemelt üles ja tuli, lakkus nagu kutsikakene oma peremehe kätt. Ta keel oli kare ja selle kareda keelega nagu oleks rumal loomake kõik kibedused oma peremehe küljest ära lakkuda tahtnud.

Tühi katse rumalakese vasika poolt, kuid Mihklile tulid pisarad silmi. Teab, kelle päralt te vaesekesed homme olete!

Peremees läks edasi. Eemalt paistsid majad talle

kätte, kõik olid rahus. Iseäralik piinlik, kohutav rahu nagu oleks siin lasunud ja nagu salakartuski asus peremehe rinda. Isegi rukkiräägu häält polnud tänavu siin kuulda, kuna ta iga aasta siin läbi öö häälitses.

Temagi oli siit eemale põgenenud.

Peremees ei läinud veel tuppa. Ta langes rinnuli aia peale. Ta võttis mütsi peast maha ja jahutas oma kuuma otsa öötuule käes.

Vilets, vaene Naari talu.

Oli ta nii vilets, kui ta oli, aga millegi eest poleks ta tahtnud siit lahkuda. Aga niiviisi ei või ta siia edasi jääda, isegi vili põllul läheb oksjoni alla. Pikk aeg lendas ta vaimu eest mööda, aastad olid ära kadunud nagu tunnid, nagu minutid. Oli tal vahel ka viletsusepäevi olnud, aga ka need olid ruttu mööda läinud, ja niisama ka rõõmupäevad. Aga ta ei saanud ilmaski järje peale, sellegipärast ei heitnud ta ometi meelt, vaid rühkles ja püüdis alalõpmata. Aga seal tulid niisugused imelikud õnnetused ja need tulid ainult, pea ainult temale. Küll juhtus õnnetusi karjamaal, põllul, heinamaal, aga ta ei heitnud sellegipärast meelt, ta püüdis ja rühkles, ta püüdis ennast väevõimuga vee peal hoida.

Kuid saatuse vastu ei suuda inimene mässata.

Mida rohkem ta töötas, seda enam langes ta majanduse kord allapoole. Südamevaluga nägi ta, et ta korraga nii mitmele poole ei ulata, ta oleks tahtnud ennast tükkideks kiskuda — kuid sest ei tulnud välja midagi. Ta söötis üle talve, läbi kevade ja pea suve otsa halli härga käest. Silitas rammusat looma ja rõõmustas, et sügisel tema eest tubli hinna saab, millega ennast aidata ja vennasele vähe võlga tasuda.

Seal tuleb lihunik, katsub looma. Ta silmadest võib juba näha, et loom talle meeldib, aga ta tingib nagu lihunik kunagi. Viimaks jääb neil ainult pool rubla veel vahet ja nad jonnivad selle kallal kui hullud. Aga ka lihunik ei nihuta enam punast kopikat pakutud hinnast üle. Noh, hind on juba sedavõrd hea, otse haruldane, et sünniks küll looma ära anda, aga Mihkel ei jäta järele. Viimaks nagu vihastab lihunik, paneb kolmkümmend kopikat juurde, pistab käärid halli karvadesse ja ütleb: «Kas veel ei taha?»

«Ei, mitte kopikat ei jäta ma alla.»

«Olgu, olgu,» ütleb lihunik südametäiega, lööb käega ja sõidabki ära.

«Sõida, sõida aga peale,» naeravad peremees ja perenaine, «küllap niisugune loom selle hinna igal ajal maksab.»

Ja ta maksis.

Seal toodi teine päev Naarile sõna, et Sauna Reinu väike tuliteravate sarvedega punane pruks löönud nende hallil täkka sahvates mao maha.

Ja enne kui nad sinna jõudsid, oli hallil hing juba läinud.

Maksis — maksis. Paljalt kahekümne kopika pärast. Eks see võtnud talupoja ägama.

Ja nõnda sündis tihti. Kõige parem hobune läks kõhtupidi kuivanud oksa otsa, teisel pures hunt pahema tagumise reie tüma liha ära, nii et see mädanema läks, vahel niitis ta kõige parema heina õnnetul ajal maha, nii et see mädanema läks, vana emis murdis enese üksteistkümmend põrsast ära, kuiv pani vilja kinni, rahe lõi vahel puruks või putukad närisid hernetaime ära, lehm lõppes poegides ja kuuenädalane vasikas ei võtnud jalgu alla jne. jne.

Aga Mihkel polnud meelt heitnud, ta oli siiamaale välja kannatanud.

Kuid nüüd oli ta jõud otsas.

Mihkel tundis ennast üksi ja kõigist mahajäetud olevat. Tal oli häbi astuda oma perekonna ette, keda ta kõigest hingest armastas. Olgu küll, et neist keegi talle poole sõnagagi midagi ette ei heitnud, sellegipärast nagu oleks ta naise rahulik vaikimine viletsa seisukorra üle teda süüdistanud. See nagu oleks temale ette heitnud, et ta sedavõrd vaevane on, et ei jaksa kohta pidada, perekonda toita. Küll ei rääkinud ta poole sõnagagi minevikust, kuid Mihkel ei suutnud unustada, et Lepa Mart teda hullupööra enesele tahtis. Ja suutis siis tema nüüd silmad Lepa talu pealt, mis kirikutee ääres seisis, kõrvale keerata. Toredad klaasaknad olid kambril, lumivalgest lubjatud korstnast tõusis suits lustakalt keeredes taeva poole. Suutis ta süda rahulikuks jääda, kui nad Lepa karjamaalt läbi minnes rammusat ja suuretõu-

list karja nägid rahulikult magavat ja mäletsevat; oli see talle ükspuha, kui ta nägi, kuidas seal rammusad pikasabalised peene villaga talled rohkearvulise lambakarja ümber tantsisid. Oli see siis talle nüüd ükspuha, kui kõige rumalamgi pea ära nägi, et Lepa talu jõukal jalal elab, oli see siis talle ükspuha, kuna ta teadis, et tema oleks võinud praegu selle talu perenaine olla.

Mihklile polnud ta naine kõige vähematki nende asjade kohta avaldanud, kuid seda kibedamalt heitis ta ise enesele ette. Küll oleks ta neid asju kõiki talle ka andnud, aga kust võtta. «Miks minul siis ei ole,» oli ta tuhat korda mõtelnud, mõtles tänagi. Jumal õnnistab tema kätetööd, aga miks ta siis teda mitte ei õnnista. Lepa Mart on purjutaja mees, aga tal läheb kõik korda, kuna tema viina pea tilka suhu ei võta, aga tema — tema... Miks põgeneb siis õnnistus tema juurest eemale, mis on tema siis jumalale iseäranis kurja teinud?

«Neid Ta armastab, keda Ta karistab,» teadis ta, aga sellel karistusel polnud ju lõppu. Ennemini sadasid uued ülikibedad hoobid, ennemini kui vanad oleksid paranenud. Miks ta siis ükskord peksu järele ei jäta ja talle lahket nägu ei näita? Mihkel oli usklik ja õrna südamega mees. Ta oli tihti kirikus enese eest härdasti palunud ja siis lootnud ja ootnud, aga paksud kirikumüürid olid ta palve nagu enese alla ära peitnud. Ta oli looduse templis mütsi peast maha võtnud ja taeva poole ohanud, aga näis, et seda keegi polnud tähele pannud. Midagi paremat ei tulnud ja seda suurema hooga läks kogu ta majapidamine mäest alla, lähenes hukatusele.

«Ärge muretsege, küllap Tema muretseb teie eest,» ütles vana aus õpetajahärra. Ta võis seda julgesti ütelda: kõht oli täis, riie ümber, eks siis ka meel hea. Aga raske, raske on loota, kui kõik nii viletsas korras on. Ja viimaks väsib ka lootus. Ja kui ta väsib, siis pole miskit tuge, kuhu najale võiksid toetuda, ja hing langeb joonega sügavamale, tühjuse ja hämaruse sisse.

«Elage vennalikus armastuses,» oli ta kirikus kuulnud õeldavat, «vaadake teiste kasu peale, neile kõike head soovides. Ära pane oma kätt kinni ja südant kõvaks hädalise ligimese vastu ja olgu su kõige suurem rõõm

teisi aidata.» Kenad sõnad, aga nad ka muud polnud kui paljad sõnad. Oleks Mihkel praegu sellesama õpetajahärra juurde läinud, kes hiljuti Helpuse mõisa päriseks ostis, ja talle oma häda kurtnud ja paarkümmend rubla sügiseni laenuks palunud. «Jaa, jaa, armas poeg,» oleks vana lahke härra ütelnud, «mina olen koguduse õpetaja ja kogudus pole ju pisike. Ei ma või sind kuidagi aidata, kui ma kõiki peaksin aitama, siis, siis oleksin ma paari päevaga puupaljas. Jaa, jaa, — looda aga jumala peale, küll tema aitab.»

Ja tal oleks sulatõsi nõnda rääkida. Igamees saab ju sest aru, et õpetajahärra tubli aatemees on, aga tublidel aadetel peavad vahest veel tublimad ainelised alused olema.

Aga vahest sünnib ju palvega mõisahärra poole pöörata? Ta teab ju, et Mihkel purjutaja, laagerdaja pole. Võiks ju sügiseni selle summakesega kannatada ja see poleks tal midagi olevat, see oleks nagu tilk vett ämbritäie kohta. Võib ju selle peale härra palvele minnes lootust põhjendada, et ta ära teab, et Mihkel noorest saadik petis kelm ei ole olnud ja saksad on targad inimesed, nad saavad kõigist kõrgetest mõtetest selgesti aru, ja nende soost armastuse kuulutajad just ongi.

Aga auväärt parun, ta ei võta Mihklit ettegi. Ehk oleks siis, kui ta võla viimse tengani ära tooks. Kannatusest pole juttugi.

Ka see rikas mees ei mõista muud kui — anna raha, raha. Muidu oleksid need kaks rahvust, saksad ja talupojad, meie maal teineteisest nii lahus kui pääsuke ja mutt, aga ainult raha ühendab nad harva, raha paneb neid käsi teineteise poole sirutama, teise andma, teise võtma.

Kust meie siis peame seda ligimesearmastust otsima? Kust? Vahest veel pimeda viiulimängija juurest, kes oma viletsa viiuli kääksutamise eest laadal kolmkümmend kopikat korjas ja sealt teisele pimedale poole andis, kes ühtigi polnud saanud.

Jah, seal ta on.

Selle aja sees oli koit juba välja tulnud. Ta helendas ja siras nagu määratu punane pael hommiku pool taeva serval. Ilus, ilus ta oli, aga meile kauge ja kättesaamatu.

Ja niisugused suured asjad ja kõrged mõtted ei mahu vaese mehe rõhutud hingesse.

Mihkel läks üle aia toa poole. Jah, niisugune oli see tuba alles, kui ta mitme, mitme aasta eest oli. Siis Mihkel ei teadnudki paremat igatseda, see oli hea küll, sest teistel olid ka niisugused. Aga aegamööda tegid talupojad uued toad, panid kahe ruuduga akende asemele nelja ruuduga, mõned seadsid kambritele kogunisti kuue ruuduga aknad ette. Mihkel oli küll niisuguses kambris käinud ja seal oli ta meelest tema kamber selle kõrval nagu kelder kiriku ääres. Nii mitu aastat, kui oli mööda läinud, nii mitu korda oli ta kindlasti nõuks võtnud uut maja ehitama hakata, aga seal pistis üks juhtumine oma nina tema nõu vahele ja viskas majaehitamise plaani kummuli. Oli jällegi jäänud ja Mihkel elas siiamaale vanas majas, seda kohendades ja toppides.

Aga nüüd taheti ka see tema käest ära võtta. Ja nad võtavad, võtavad.

Iseäralik tundmus litsus Mihkli rinnad kinni, ähvardas kõri kinni pigistada. Ta nagu oleks õhuvaeses kohas viibinud. Ta astus tuppa.

Kõik olid vagusi, hingasid nahinal. Aga ei — keegi liigutas.

«Mis sa, isa, tõid ka?» küsis lapse hääl.

See oli ta kuueaastane poeg, kes isa moodi hommikul erk oli. Nüüd oli ta uni juba läinud.

See hääl käis mehe südamest läbi. Mis tal ka tuua olekski ja mille eest ta tooks siis.

Aga ei, ta oli unustanud. Kaupmehe ema, kellega seltsis nad ühes üles kasvasid, küsis ta käest poes, palju sul neid on, ja andis siis igaühe jaoks kaks kandilist kompvekki.

See naeruväärt and tegi suure hulga selle päeva halbustest sel korral heaks.

Isa astus voodi juurde ja andis lapsukesele kaks kompvekki. Laps haaras pimedas isa kätest kinni ja pigistas neid. Mihkel silitas lapsukese palgeid ja tal enesel paisus süda põues suureks.

«Sa aga nüüd alles tulid,» ütles naine, kes ka üles ärkas. «Su kõht on tühi. Ma jätsin su jaoks toidu lauale.»

See hääl oli täis headust, täis armastust. See toon

ütles, et ma olen su peale alati mõtelnud, sa pole ka nüüd pilgukski ajaks mu meelest läinud. See toon ütles talle — mis sa ilmast abi, troosti käid otsimas, tule minu südame juurde, siin on sul ainult hea olla.

Kuid see süda ei andnud homseks miskit kaitset, see ei keelanud sugugi, et neid homme puupaljaks tehakse.

«Ei ma taha süüa.»

«No heida siis magama,» ütles naine, aga jättis juurde lisamata: ja unusta silmapilguks mured ära. «Vist on hommik juba käes?»

«Jah, koit on väljas. Ma lähen täna veel kodust ära ja kui nad tulevad, ütle neile, et ma koju ei tulegi. Kui ma ei saa — nad teavad ju isegi, mis mind siia tarvis on.»

«Sa ei saanud täna ühtigi?»

Mihkel ei vastanud midagi, ei tahtnudki naine selle küsimusega vastust. Ta teadis juba hommikul, kui Mihkel välja läks, et ta ometi midagi ei saa, ja seda teadis Mihkel ka ise. Sellepärast ei küsinud naine ka nüüd mehe käest, kuhupoole, kelle käest ta veel mõtleb minna saama.

Tühi asjata vaevanägemine, aga mine küsi nende käest, palju see vaevanägemine iga kord vilja kannab, kasu toob.

Mihkel istus pimedas toas toolile ja ta pea langes tinaraskelt käte vahele. Ümberringi oli pime, pime oli mehe hinges.

Ikka allapoole, allapoole vajus mehe pea, pikalisemalt, pikalisemalt hakkasid ta mõtted ringi käima, edasitagasi liikuma. Veel kuulis ta magava pere ühetasast hingamist, väikese pojakese kompveki-imemist. Viimaks muutus kõik üheks suminaks, mehe pea langes veel ühe astme allapoole ja ta — magas norinal.

Keegi liigutas teda õlast, kuid raskesti magav mees ei tahtnud ärgata.

«Mihkel, kuule ka, tõuse üles, heida voodi,» ütles naine, «su kael sureb nõnda norrakile olles ära. Tõuse üles!»

Mees ärkas, kargas püsti ja sirutas.

«Ah, ma jäin magama — ei ma lähe voodi ühtigi. Ma lähen veel korra välja.»

«Sa oled ju väsinud.»

«Ei ühtigi,» ja mees läks uksest välja.

Õues oli õhk jahe ja värske. Hommikupoolne taevaserv leegitses, loitis, kiirgas. Kogu ilm oli päevavalge. Näha oli, et päikene omast voodist tulemas oli ja igal silmapilgul tõotas oma ääre taevaserva tagant välja pista.

Ilmamärkide järgi arvata tuli täna jälle samasugune ilm nagu nad nüüd alati olid: palavad, kuivad, tuulevaesed. Ainult kohati paistis tuulispask silma, kui ta põldudel ja teedel tolmu üles keerutas. Aga Mihkel ei pannud täna ilma tähelegi, nagu see tal enne hommikul õue astudes harilikult esimene asi oli. Ükskõik, missugune ilm tuleb, arvatavasti polnud ilmal tema kohta enam suurt mõju.

Mihkel jäi keset õue seisatama, sest tal polnud teada kuhugi minna. Ei, — ta ei tahtnud täna enam kuskilt raha saama minna, ta tahtis ainult kodust ära põgeneda. Ta poleks suutnud seda näha, kuidas teised tema asju pakkusid, neid hindasid ja nendega talitasid, ilma et nad tema käest midagi oleksid küsinud. Need asjad, loomad ja muu oli ta omal ajal enese läbi siia saanud, loomad olid ta enese kasvatatud, nad kõik olid talle nagu südame külge kinni kasvanud. Kõige väärtusetumal asjal oli ta silmas nüüd väärtus, sest see oli tema nähes oma aja ära elanud. Neid tema käest nagu vägivaldsel teel ära kiskuda oli, nagu kisuks igaühega ta südame küljest tüki ära. Ta ei suutnud neid kaitseda, ta oli ise nad teinud, ta oli ise loomad kasvatanud, aga paari tunni pärast polnud nad enam tema omandus.

Ta käed läksid rusikasse. Kas ma ei suuda kaitseda, ma kihutan röövijad, riisujad omast õuest välja. Ja ta silmad juhtusid aia ääres vedeleva pooliku reeaisa peale. Ah, see oleks nii paras, sellega oleks nii hea.

Aga siis oleksid sa mässaja.

Ta hing langes veel rohkem kokku selle kunstliku, erutava mõtte järel.

Mihkel läks üle mulgu kopli. Paks kaste oli rohul ja puude okstel ja päeva tõusu eel muutus ilm kaunis külmaks.

Ta läks edasi. Seal tuli paksu põõsa äärest noor ruun talle vastu. Nad olid eile ilma tööta siin viibinud, see oli neile ka hea, sellepärast oli loom õige sõbralik. Peremees oli nad alati ise hommikul koplist ära toonud ja loomade vastu sõbralik olnud. Alati kandis ta kummagi jaoks viilaka leiba taskus ja käis nendega töö juures mõistlikult ümber. Sellepärast loomad ka usaldasid teda ja tundsid juba eemalt kui sõbra ära. Nüüdki tuli noor loom ta juurde, hirnatas kergesti ja sirutas nina oma peremehe poole.

Mihkel pistis käe harjunud viisil tasku, kuid tasku oli tühi. Tal oli tuline kahju, et tal loomale midagi anda polnud. Ainult peoga võis ta põõsast rohtu kiskuda ja seda loomale pakkuda. Hobune võttis rohupeotäie nagu naeratades mokkade vahele, nagu oleks ta tahtnud ütelda: «Oled sa nii otsas, et ei jaksa mulle tükikest leiba anda, või ei hooli sa enam minust?»

Mihkli süda läks raskeks. Ta silitas hobuse pikka pead ja lausus iseeneses: kes teab, kelle kätte sa täna lähed. Ei, ei ma lase, et sind ära müüakse.

Aga nad müüvad ikka, sa ei jõua seda keelata.

Mihkel kiskus ennast looma juurest lahti ja tahtis ära minna. Hobune tuli veel järele ja võttis tal hellasti õlast kinni: kuhu sa tõttad, kuhu ruttad, kas sinul minu jaoks silmapilkugi aega ei ole? Meie olime ju alati head sõbrad.

«Olime, olime, aga täna peame hoopis teineteisest lahkuma,» ütles Mihkli süda ja ta läks üle aia mõisa karjamaale, kus tihedad kuused kasvasid.

Päikese serv tuli silmapiirilt nähtavale.

Mihkel läks mõned sammud läbi tihniku. Ta jõudis lagendikule välja. See lagendik oli küll vist mõni vana-aegne jäätmaa, aga aeg-ajalt tungis noorte kuuskede parras ikka rohkem ja rohkem lagendiku südame poole. Nüüd oli ta juba üsna väikeseks jäänud. Ilus murulapikene metsa sees, kuna sellel rohelisel pildil niisama roheline noortest kuuskedest raam ümber oli. Tagapool vanemate kuuskede otsas laulsid mõned varased linnud, aga muidu oli siin ümberringi sügav vaikus ja peale selle imevärske, hea.

Mihkel istus lagendiku äärde kivile. Siin oli hea, siin oli see paras koht. Ja kuhu sa ikkagi põgeneksid, sind ei aja keegi ju taga, ainult su varandust tahavad nad.

Talle astusid möödaläinud ajad silmade ette, kuidas ta siin lagendikul poisikesena kivikestega mängis. Talle tuli meelde, kuidas ta siis mureta oli ja arugi ei saanud, miks isa nägu mõnikord liiga tusane ja kortsus oli ja miks ta silmist see läik lapsele vastu ei helkinud, mis lapsukest vanema külge katkemata sidemega seob. Ta ei saanud siis sellest aru, aga nüüd ta teadis. Tal oli poisikesena vahel tuline kahju, et ta nii väike oli, et ta nii pikkamisi suureks kasvas. Ta oleks tahtnud mees olla. Aga nüüd ta oli ju mees, aga põgenes omaste juurest ära, kui ta kohus oleks raskel tunnil neile abiks ja tröstijaks olla.

Vilets mees.

Mihklil tuli juba tahtmine uuesti koju tagasi pöörata ja ise nende silmapisaraid kuivatada. Ta teadis, et väike poeg oma utekesi üle kõige kalliks pidas, seda ta teadis, et noor lehm perenaisele otse südame külge kinni kasvanud oli.

Tõesti, ilma pisarateta see ei lähe.

Aga Mihkli kondid olid ülestõusmiseks liiga rammad. Ka saatis päike oma soojendavaid kiiri üle noorte kuuskede Mihkli peale ja need mõjusid nii magus-uimastavalt, nagu oleks ta peatäie kanget magusat viina saanud.

Viimaks jäi väsinud mees magama ...

«Kümme rubla kolmkümmend kopikat esimest korda, kümme rubla kolmkümmend kopikat teist korda, kümme rubla kolmkümmend kopikat kolmat —»

«Kakskümmend kopikat juurde!»

«Kümme ja pool rubla esimest — teist — ja — kolmat korda!»

Niisugused hääled kuuldusid Naari õuest. Ja kui Mihkel rahutust unest ärkas, kostsid niisugused hääled ka tema kõrvu. Ta hõõrus silmi, kuulatas, kuulatas:

«Ja nüüd nad müüvad,» ütles ta meeleäraheitliku rahuga. «Müügu, — müügu peale.»

Oksjon oli Naari õues täies hoos.

Kirjutaja Arnold Vaik oli oma kantseleis ja vaatas praegu tulnud posti kirju järele. Ametlikud kirjad olid pea rutuga üle silmatud, polnud nendes ka miskit iseäralist, mis igapäevasest ametitalitusest oleks iseäralik olnud. Kirjutaja pani ametlikud kirjad kõrvale ja võttis ajalehed läbivaatamise alla.

«Ah, seal ta on,» lausus ta enesele ja võttis «Valgustaja Sõna» ümbert paela ära.

Eesotsas oli juhtkiri: «Meie läheme tagurpidi».

Vaik luges selle juhtkirja tähele pannes läbi. Otsast otsani oli ta kaebuste ja süüdistuste kogu, et meie rahvas usulisest, kombelisest ja kes pagan kõik teab, mis küljest alati allapoole libisevat. Usulisis asjus minna nad alati leigemaks, ja siis oli suur hulk näiteid toodud, mis öeldut pidi tõendama. Kombelise elu langemist olla pea igal pool isamaal näha. Meie rahvas joob hirmsasti viina, hulgub öösel ringi, ei tunne miskit lõbu parema vaimulõbustuse järele. Palvemajad on tühjad, aga kõrtsid alati pühapäeviti täis. Kaebuste ja süüdistuste lõpp oli vali ähvardamine, et kui see nõnda läheb, siis meie ots tingimata tuleb ja see ots on väga vali ja hirmus. Peale selle oli toimetuse poolt lühikene tähendus, mis nõnda käis:

«Nagu lugejad näevad, oleme meie austatud härra L. S-bergi kirja tervelt ja muutmatult üles võtnud. Nimetatud härra on üks paremaist meie rahva elu tundjatest ja meie soovime, et ta sõnad mitte ilmaaegu poleks räägitud.»

Sa vaene rahvas, — on see kõik, mis siit näeme, tõsi?

Selge tõsi — ühtegi sõna ei saa valeks ajada, ühtegi süüdistust ei saa tühjaks tunnistada ja ütelda, et nimetatud austatud härra selle oleks tuulest võtnud.

Kuid sellegipärast, nende hästi kirjutatud sõnade peale vaatamata, jättis kirjatükk südame külmaks, pani sinna nagu midagi kibedat nimetatud austatud härra vastu sisse.

Siin olid süüd küll väga hästi üles loetud ja pärast vitsa kõigutatud: «Vaata, vaata!» Aga see oli ometi ütlemata jäetud, kuidas see tuleb, et meie rahva seas nii-

sugused patud laiali lagunevad, mispärast meie rahvas siis just usulise ja kombelise elu poolest langeb.

Vaik katsus selle küsimuse peale kosta. Talle tuli meelde, et see oleks ju naeruväärt olnud seda küsimust ajalehes arutada, eks seda tea ju iga laps: «See on kuradi töö.»

«Noh, hea küll,» mõtles Vaik, «olgu peale kuradi töö, aga mispärast see kurat siis just eestlaste kallale niisuguse iseäraliku isuga ja lõbuga tükib. Kurat ju inimeseliha sööja ei ole, et tal vahest eestlase liha magusam maitseks, ei, ta tahab hingesid. Noo, eks see ole tal ju ükskõik, kust ta hingesid saab. Öeldakse, et enne siin rahvas vaimuelu poolest kiiduväärsemal järjel oli, aga miks? Kas kurat siis veel teed Läänemeremaadele ei teadnud või polnud need maad ta hulkumise kaardis koguni üleski märgitud?

Vale vist.

Olgu küll see kõik saadana töö, aga selleks peab üks iseäralik tingimus olema, mis saadana eestlaste järele nii väga maiaks on teinud. Kus on need põhjused, mis meie rahva südamed siis talle õieti vastuvõitlikuks on teinud?

Arnold Vaik toetas oma pea, mis mõtetega raskesti oli täidetud, käte najale. Ta püüdis neid põhjusi või eeltingimusi ära näha.

Kirjutaja pani sõrme üksikute punktide peale ja luges:

«Rahvas koguneb kõrtsidesse, kus nad läbi ööd priiskavad ja prassivad, kõiksuguseid kurjasid nõusid peavad, mille täidesaatmiste läbi nad meie rahva käekäigu purustavad ja teda teiste ees halvendavad.»

Õige, väga õige, aga miks nad lähevad sinna? Noh, kõrtsid on ju neile küladesse meelitamiseks üles seatud, nad on ju igal nurgal õige käepärast. Vaigule tulid selle peale mõteldes imelikud võrdlused vaimu ette. Rahvas oli nagu lapsukene, kelle hoidja oli lagedale platsile teravate äärtega klaasitükid riputanud. Ära mine ligi, need lõikavad sind valusasti, aga hoidku seda pimestavat kiirgust, kuidas nad ometi päikese käes särasid. Ja see ilu pani lapsukese iga hoiatust unustama, ta läks ligi ja astus ennast klaasitükkide otsa veriseks.

Rumal lapsukene, peksa tarvis. Aga mispärast olid nad sinna särama pandud, seda polnud lapsukesel tarvis teada.

Kas tahaks peksa niisugune hoidja või lapsukene?

Aga võib ju olla, et niisugune võrdlus ka pooleski õige polegi.

«Pühapäeval ei lähe nad kirikusse,» luges Vaik lehest, «vaid viidavad oma aega mitmel muul viisil, mis inimest ta vaimu- ja usuelu poolest nõrgestavad. Pühapäeva teotamine on paiguti üsna moodis — talgute kära kuuldub igalt poolt kõrvu. Ja paljud, kes kirikusse lähevad, magavad seal norinal.»

Aga mispärast on rahvas siis oma isaisade usu vastu leigeks jäänud? Eks meie maal ole ju kuulutamist küll-küll, ja usk, elav usk, tuleb ometi kuulutamisest. Miks meie rahvas siis ei ihalda elava vee kaevu järele, kuna ometi alati mehed käepärast on sealt andisid välja ammutamas? Vähemalt ei või see ju ometi mitte põhjuseks olla, et suur ilmalik tarkus ja teadus nende südameid usuelu vastu jahedaks, külmaks teeks.

Mispärast?

Arnold Vaik langes kord-korralt sügavamasse mõttesse ja ta eest oli, et need rahva elu tundjad kordagi sellele polnud mõtelnud, sest siis ei oleks nad ju suutnud oma süüdistusi nii julgesti kirjutada. Jajah, kompvekid ja peenike nisuleib on väga head asjad, aga talulaps ometi neid palju ei taha. Jajah, vits on lapsele küll hea asi, aga ta paneb lapsukese vanema eest nurka pugema. Igaüks teab, et toober on väga hea veehoidmise nõu, aga siis pead ikka kruusi või kibu võtma, kui tahad lapsukest joota. Ja Arnold Vaigu eest oli, nagu oleks meie rahvast vaimulikkude inimeste poolt siiamaale kompvekkidega ja peene saiaga söödetud, toobri äärest joodetud, ja kui lapsukene veel paha oli, siis vitsaga ähvardatud ja karistatud.

Ja mis siis sellel kasvatamisviisil viga oleks?

Rahvas, rumaluke, oleks aga jämedat kosutavat lihtsat toidust tahtnud, kibu äärest, millele ta huuled täitsa ümber ulatuksid, juua tahtnud ja vahel vitsa sekka ka õiget, lahket pilku, mis köidab.

Niisugust toitmise moodi polnud aga kellelegi meelde

tulnud, see neile ei meeldinudki ja nüüd oli neil tõepoolest põhjust leiguse üle kaevata.

Imelik on see küll mõtelda, et inimene elavat sõna kuuldes norinal magama jääb, aga seda tõendasid auväärt härra L. S-bergi sõnad ja neid sündis ometi uskuda, sest et ta suur rahva elu tundja oli.

Muidugi on see sügavasse langenud rahva patu-uni.

Ja kas on meie rahvas siis usuasjus hoopis osavõtmatu? Siin ja seal tõstavad segausuliste seltsid oma päid ja rahvas jookseb murruna neid kuulama ja langeb kergesti nende kilda. Mispärast?

«Ja see kõik õõnestab meie rahva elu jõudsal sammul, niihästi vaimliselt kui ka ilmliselt. Nad teevad küll tööd, aga see ei mõju. Vaatame ajalehest järele, kui palju ei leia meie sealt sõnumeid, kus talukohad kõige kraamiga haamri alla lähevad; vaatame enese juures ringi — näeme sedasama.»

Õige, õige. Arnold Vaigul oli veel hiljuti Naaril peetud oksjon meeles. Tal oli veel silma ees, kuidas perenaine meeleäraheitlikult noore lehma kella kandmest kinni võttis ja teda ostja käest püüdis ära võtta. Ta nägi veel praegu neid naise silmi, mis talle lõikavalt otsa vaatasid ja küllalt selgesti ütlesid: vereimeja.

Ta vaenekene oli nende peale vihane, aga talle ei tulnud meeldegi, et nad paljad seaduse teenrid on, et nad seda peavad tegema, mis kästakse, olgu see neile meele järele või vastumeelt.

Paljad sõnad, kõned ja manitsused siin ei aidanud, tulid nad küll ei tea kui hea rahva tundja poolt. Siin tuli tööd teha. Rahvas oli oma isamaa vastu juba nagu külmaks jäänud, teati väljarändamistest ja linnadesse jooksmistest kõnelda. Rahvas pidi uuesti oma isamaa külge seotama, ja niisuguse sidemega, mis teda hellasti ja pehmesti köidab. Härra Vaigu vaimu ette ilmusid paljad, inetud talukohad. Mis armastust pidi inimene niisuguse koha vastu tundma? Muud siin ei võinud ju olla kui paljas looduslik sund, mis inimest niisuguse koha külge köitis.

Ei, ei, elumaja oli tarvis välja ehitada, rahvale tuli näidata, kuidas emakese maa rind veel pooleski kuiv pole, vaid et ta küllalt veel sööta jaksab, kui tema käest

õigel viisil toitu võetakse. Vaigu vaimu eest käisid mitmed viisid ja tulusad teadmised läbi, milledega nii väga sünnis oleks põllule, heinamaale marja- või keeduviljaaeda asutada, ta teadis, kuidas mesilaste seas või kanatallis peaks toimetama, et nad kasu tooksid. Tal oli tuline kahju, et ta midagi teha ei saanud, sest ta käed kihelesid töö järele ja mõistusel oli nälg oma teadmisega teiste ees uhkeldada ja rahva imestavaid pilkusid enesele juhtida. Ta sirutas ennast toolil sirgeks. Sulevars oli ta otse surmani ära tüüdanud, ta oleks selle praegu labida vastu ümber vahetanud, et näidata, kuidas maa seest kulda välja kaevata. Pisike kantseleikamber oli talle kitsas nagu vangikoda ja ta tundis, et ta siia sisse oli kinni rusutud, nagu oleks ta käed raudus. Ta rind ihaldas nüüd vabadust, vabas looduses viibida ja kõigile kunsti näidata, kuidas siiamaale nende silmis majapidamises pea väärtuseta asjad samuti ülespidamist annavad, veel pareminigi tasuvad kui teraviljad põllul ja kartulid. Ta süda kipitas, paisus ja peksis toreda karja peale mõteldes, ja seda võiks ta oma teadmise varal kõik kergesti enesele soetada, aga — aga pole algamiseks jõudu. Mis kasu sul sinu teadmisest on! Räägid mõnele ka niisugustest asjadest, ei hakka nad otse sulle suhu su juttu tühjaks tunnistama, siis teevad nad ometi niisuguse näo, mis küllalt selgesti ütleb: «Su kõned on kenad ja kõdistavad küll, aga näita meile tegusid, siis tahame sind uskuda.» Aga tal polnud võimalik näidata, ta ei teadnud seda, kas see niisuguse pisikese palga otsas talle ilmaski võimalikuks saab.

Küsi kellegi käest, kellel on laenata, ja kõnele talle oma aususest. Siis näed, missuguse näo ta teeb ja noogutab pead: «Sa ise oled pealtnäha üsna mõistliku moega noormees, aga küsid, et ma sinule nii suure summa pean laenama. Mispeale?»

«Noh, ma olen aus mees.»

«Väga hea, väga hea, aga ära looda sellepärast ometi, et ma pime põrsas olen, keda kerge on kotti toppida. Ajame parem mõnest muust asjast mõistlikku juttu.»

Arnold Vaigu süda hakkas valutama. Jah, mis kasu oli tal nüüd sellest, et ta neid asju kõiki teadis. Palju, palju parem oleks olnud, kui ta poleks teadnudki. Nüüd

ta jaksas aru saada, kuidas nad jõuavad oma üliraskes seisukorras veel seisma jääda. Ainult selle pärast on see neil võimalik, et nad midagi ei tea, ja selle pärast, et nad midagi ei tea, pole neil ka midagi loota, pole neil ka kuhugi paremusele püüda.

Need üksikud, kes kõrgemale on suutnud tõusta, peavad kõlbliku maapinna puudusel närtsima või asetavad endid kuhugi võõrsile, et võõraste jaoks elada, nende kasuks töötada ja viimaks ka võõrastena ära lõppeda.

Vilets lugu.

Kirjutaja mõtted läksid ikka kurvamaitselisemaks. Ta eest oli, nagu oleks ta kuhugi matusepidule minemas, nagu oleks keegi lahkunud, kes südamele ometi väga kallis on. Seal kostis nagu hädalise hüüe: «Aita mind, ma lähen hukka!» tema kõrvu, aga tema nagu oleks rammastuse-sarnases unes suikunud, ilma et võimalik oleks ühtegi liiget liigutada. See surnu, see hädaline oli isamaa.

Vaik tundis, nagu oleks õhus surnuhaisu tunda olnud. Ta silma eest käisid kõik rahvad läbi, need olid suurte puude sarnased, mis tuult ja tormi ei karda, aga mille latv päikesepaiste kinni püüab ja sealt elu saab. Eesti rahvas oli teiste varjul nagu kidur kuusekene. Tuuleõhk ei pääsenud talle ligi ja suuremad neelasid ahnelt päikesepaiste ära, ilma et tema juurde ükski kiir oleks pääsenud.

Nüüd oli ta juba nõrkemas.

Aga teda oleks võinud aidata, turgutada, toibutada, siis oleks ta jälle värsket elu saanud. Kõik välised vaenlased, mis ta latva mööda juba värskete kasvude külge roomavad, tuleks ära hukata ja ta latv jälle päikesekiirte juurde juhatada ja juured niisugusesse kohta, kust nad süüa saavad.

Tõepoolest, siis hakkaks ta elama.

Aga kes läheb teda avitama?

Arnold Vaigul hakkas toas palav. Ta võttis kerge hallikaspruuni villase suvepalitu ümber, pani halli kaabu, mis mujalt juba hästi ära pleekinud oli, aga paela alt veel hästi ilus, pähe ja läks välja.

Suvine õhtu. Juba läheneb taevakaarelt öö ja laotab, nagu laulik ütleb, oma rahutiivad üle ilma laiali. Ilus,

otse nõiduslik öö. Salahääled ei vaiki ja kõrva ääres mühiseb jahe, soe tuuleõhk, nagu oleks tal hädasti midagi iseäralikku rääkida.

Kaugelt üle heinamaa kostab koera haukumine, nüüd muutub see iseäralikuks pikaldaseks, venitamise moodi ulgumiseks. Nüüd kostab see ulgumine kaeblikult ja ta kerkib ikka kaugemale, kaugemale, lendab ära hoopis. Olid need nüüd salavaimud, mis meie isamaad tulid puusärki panema? Mis kaebeviis see on, kust see kostab?

Värin käis Vaigu kehast läbi ja nüüd kuulis ta jälle kaugelt metsa tagant tasast, kiunuvat koerahaukumist.

Nüüd kostsid rõõmuhõiskamised üle metsa. Kui need lauljad olid, kas vahest puhtepilve piiril, laulsid nad seal endiste päevade õnnest ja rõõmudest. Vägev viis pani õhu kõikuma ja täitis õhtust vaikust nagu iseäraliku ainelise magususega.

Viis oli tuttav isamaalaul ja kogu see hääle õrnus ja kindlus ütles, et ta armastavast südamest välja tuleb.

«Kes need seal tagapool laulavad?» küsis kirjutaja talukoha rentniku käest, kes õhtu hilja peale kuskilt tuli.

Ta oli kärmesti käinud, sest rätikuga pühkis ta otsalt higi, kuna pahema käe otsas pastlad kõlkusid. Püksid olid põlvist saadik üles kääritud ja müts tugevasti kuklasse lükatud.

«Kus need laulavad?» küsis ta seisma jäädes ja rahutult hingates.

Kirjutaja näitas käega sinnapoole, kust lauluhääl kostis.

«Ah soo, need on nemad,» tähendas mees nagu enesele, lisas siis veel valjusti juurde: «Need on ju Piiri küla tüdrukud ja poisid, nad tulid mõisast ära. Ma tulin ka. Mis sa nende seltsis vahid, karjuvad peale, nagu oleks neil aega küll. Aga päike tõuseb hommiku vara. Jumalaga!»

Ta läks ära, aga laul vaikis ka, nagu oleks noomimine talle südamesse läinud.

«Ei, ei, sa elad veel, mu isamaa,» ütles Vaik enesele, «sa oled veel rõõmus, sul on elumärgid. Sa kerkid veel viimaks siin nurgas esimeseks rahvaks, sest see on sinu oma maa.»

Aga laul vaikis.

Arnold ootas, et ta uuesti algaks, aga midagi polnud kuulda. Pikkamisi venisid öö määratu rasked tiivad üle ilma ja katsid kõik pimedusega kinni.

Ka Arnoldi hinge katsid iseäraliku, arusaamatu öö rasked, rõhuvad tiivad.

8

Aru mõisat peeti kõige paremaks mõisaks kogu suures Laiksaare kihelkonnas ja Aru saksa parun Eduard von Blackenfeldti majanduslikes oludes otse mõõduandjaks. Aru mõisas leidsid sadade viisi inimesed aastas tööd ja tema tegi hinnad, mis teised vähemad mõisnikud pidid järele tegema.

Et Aru mõis oma majanduslikes oludes praegusesse hiilgusesse oli suutnud tõusta, oli nüüdse härra vaeva vili. Aru saksad Blackenfeldtid olid juba vanast hallist ajast saadik kapitalistid, aga nagu inimesed mäletasid, ei hoolinud praeguse härra isa, parun Otto, palju põllutööst. Jumal teab, mis ametit ta kuskil kaugel pidas ja sellepärast nähti teda Aru mõisas õige harva. Ja kui ta siis tuli, oli juba rahva seas sõna «Küll te nüüd peate näha saama!» tuttav, sest ta ilmus kui mõni teise ilma ime siia. Ta tuli suure seltsiga, tegi siin kõiksuguseid ilutulesid, pani jahtisid toime, kus noored talumehed mööda metsi neljakäpukile jooksid ja koerte viisil haukusid, pidas «rahvapidusid» ja laskis inimestele mõisa trepist tanguvorste loopida, millede kallal need vahel karvupidi kaklema läksid jm.

Siis kadus pärishärra Arult jälle ära.

Mõni võib nüüd arvata, et Aru valla rahval niisuguse saksa all päris hea põli oli elada. Aga kahjuks oleks niisugune arvamine ekslik. Valitseja, kupjad ja kiltrid muretsesid selle eest, et nende nahad õigel ajal ja viisil köetud said. Valitsejad valitsesid Arul mõne hea aasta ja läksid siis tubli rahanoosiga minema. Teati sedagi rääkida, et Aru mõis pärishärrale krossigi sisse ei tegevat, mõis ei tulevat omaga väljagi. Mine tea. Aga see oli teada, et Aru valla mehed kogu Laiksaare kihelkonnas kõige vaesemad olid, räägiti, et nende kellegi majal

polevat kõlblikku katust ja ühelgi peremehel tervet mütsinokka.

Ehk oli rahvajutul ka omajagu põhjust.

Äkitselt suri vana härra. Mingit muudatust ei toonud see mõisa majapidamisse. Poeg oli nagu isa suust hukkunud, niihästi välise kuju kui ka kommete ja viiside poolest. Eestlane ütleb, käbi ei kuku kännust kaugele ja siin passis see rumala rahva vanasõna ka väga hästi suure mõisahärra kohta.

Mine tea!

Aga seal tuli muudatus ja rahva seas teati sellele mitu põhjust. Ühed ütlesid, et noor parun tulnud sellepärast koju ja võtnud Aru mõisa valitsuse ise oma isikliku ülevaatamise ja juhatuse alla, et ta raha priisates otsa saanud.

Aga seda polnud muidu majapidamise juures märgata.

Teised teadsid rääkida, et nad olnud ühel pühapäeval väljamaal jahi peal. Seal pilganud noor parun Blackenfeldt jumalat vihmapilve nähes, — kuidas tohib tema härrade jahi-ilma ära rikkuda. Pikne purustanud tamme, surmanud paruni alt hobuse, põletanud ta noored tutsud ja sulatanud püssiraua seljas ja kalli kiviga sõrmuse sõrmes ära. Sestsaadik tõotanud parun vagaks meheks jääda.

See oli rahva jutt. Võõras inimene võis seda küll olnud asjaks arvata, aga seda kõnet otse tõeks pidada, seks polnud kõige vähematki põhjust.

Aga asjal oli ometi oma tõsine külg, misläbi praegune Aru parun Eduard põllumehe elu külge sai seotud.

Aru härra sõprade hulgas oli keegi mõisnik, kes põllutööd väga armastas. Küll oli sõpradel omavahel sest asjast ka juttu ja sõber püüdis Aru härrale põllumehe elu häid külgi ära seletada, aga see neist ei hoolinud, vaid lõi käega.

Kui nüüd poeg isa jälgedesse astus, sai sõber pea aru, et poeg isa varanduse läbi lööb, sest tal polnud miskit ametit, misläbi ta oma kapitalile lisa saaks. Sõber oli noormehe üle täiesti mures.

Seal tuli hea juhus, nii et noor Aru härra pikemat aega võis sõbra mõisas viibida. Siin alles võis ta põllumehe elu esimest korda näha ja see — meeldis talle.

Noormees oli otse vaimustatud, ta oli nagu uuesti sündinud. Muidugi tegi sõber nüüd, mis iiales võimalik, et noormeest jäädavalt looduse külge siduda. Ja see läks tal täiesti korda. Aegamööda võis noormehel silmad avada, et ajad enam endised ei ole, et kapital võib otsa lõppeda, aga põllupind on ainuke värske allikas, kust teda jäädavalt ja ilmlõpmata võib ammutada, kui seda aga mõistlikult toimetatakse. Rumala jätab ka maapind näljakäppa imema.

Noor parun oli elava loomuga mees ja ta hinges elas janu töö ja võidu vilja näha. Ta hakkas hoolega teadusi uurima, mis põllutöö üle olid kirjutatud, õppis mitmes paremas mõisas ja tuli, võttis viimaks kõige suurema tööhimuga oma isa mõisa enda kätte.

Ümbruses vaadati esmalt naeratades selle peale, kui noor parun ise jäädavalt Arule asus, aga pea tegid nad imestamisesarnased tõsised näod. See noormees, kes kui pillaja siiamaale tuntud oli, läks vanadest mõisnikkudest tuuletiivul mööda. Mis ta kõik ette võttis, kes seda teab, aga kus need kõik ta meelde tulid, see oli imelik. Miski uue asja juures ei küsinud ta kaheldes teistelt nõu ja pea nähti, et see tal väga hästi korda läks.

Vanad mõisnikud hakkasid noort parunit iseäralikult austama, sest igamehe süda pidi tunnistama, et ta siiamaalsetest mõisnikkudest midagi enamat on.

Ja Aru mõis sai lühikese ajaga hoopis uue väljanägemise.

Kui parun esmalt siia tuli, leidis ta silm siin hirmus palju puudusi. Kuid üleloomulikku polnud nendes puudustes midagi, tarvis oli aga mõistlikult peale hakata ja kapitali sisse panna. Pärastine kasu oli kindel.

Looduse poolt oli Aru mõis väga ilusas kohas, kuid kõik oli mustunud, lagunenud, vana Aadama aegne. Kümnete kaupa, sadadena tulid töömehed Saarest ja mujalt kevadel Aru mõisa ja nüüd algas ühe hoobiga hoonete ehitamine, põldude truubitamine, heinamaade parandamine jne. Noor parun tahtis, ehk ta küll ära nägi, et see ilmvõimatu on, kõik tööd korraga toime panna ja sellepärast ei haletsenud ta summasid välja anda. Ta teadis ja uskus, et ta selle kapitali kindlasse paika kasusid kandma paneb.

Aga parun Blackenfeldt läks veel kaugemale.

Terase pilguga nägi ta ära, et meie maa mõisnikuseisus hoopis kõdunemas on, et need vanad varjuküljed, müürijätised pea sisse kukuvad ja siis on ta vaene alasti mees. Kui ta ajaga edasi ei sammu, siis lõpeb viimaks vana kapital otsa ja kust siis uut saada. Pealegi tundis ta nagu tasast värisemist jalgade all. Mis seda tegi? See on see uinuv rahvas, kes vahel nagu unest püüab virguda. Ja kui nad tõesti kord ärkavad, siis heidavad nad aadlimehed majanduses endi selja taha ja astuvad ise kui Balti pinna peremehed etteotsa.

Nõnda see läheb ja see tegi Aru härra parunlikule südamele tõsist muret.

Pea selgus paruni südames eesmärk, mille poole ta peab püüdma, mille poole kogu siinsed mõisnikud peavad hoidma: tõstke ise endid tublisti. Ärge nii liiga palju rõhku aadli peale pange, vaid silmitsege palju, palju suurema hoolega maapõue. Täitke nõudmisi, mis valitsuse poolt tulevad ja ärge andke põhjust, et sealtpoolt teie peale nagu pimeda kana peale vaadatakse, kes terakest ei oska tabada. Ja see kõige suurem — püüdke rahvas edasi unes kinni hoida, püüdke teda igas piiris niipalju kui see seadusega kokku käib, põidla all pidada. Püüdke oma välimusega neile sisse kasvatada, mis saks tähendab, mis vahe on aadli ja talupoja vahel.

Need olid need põhimõtted, mille poole parun Blackenfeldt rühkis, nendes asjus sai ta teistele hüüdjaks hääleks. Et tal terav lõikav kõne, tubli teadmine ja inimeste tundmine oli, sellepärast kiskus ta vahel ka kõige suuremal tukkujal silmad lahti.

Ta oskas näpuga näidata, missuguse kuristiku kaldal nad seisavad.

Ja tõesti, parun Blackenfeldtiga tuli nagu värsket verd Laiksaare mõisnikkude majapidamisse. Ta lagunes sealt ka kiiresti laiali.

Rahvas ei märganud sellest muudatusest pea midagi. Ta vahest ka ärkas nagu magaja laps, haigutas, aga hoidjad ei soovinud ta ülestõusmist, sellepärast kussutati ta jälle magama.

Aru valla rahva põlv nende endi arvates küll küüneväärt kergemaks ei muutunud, küll aga paremaks. Rah-

vas oli nendest vaheltvalitsejatest otse kurguni ära tüdinenud. Inimene tundis, et niisugune mees pea tema enda sarnane on, aga see mees laskis ennast samutigi austada, nagu ülisuurt härrat austatakse. Ja süda tõrkus au andmast. Muidu oskasid niisugused mehed ülekohut teha ja rahva meel oli haige, kui nad nägid, et valitseja oma kukru täis toppis ja õige peremees pidi ilma jääma. Niisugused mehed olid vargad, aga rahvas vargust ei salli.

Nüüd tuli parun ise. Ta toimetas ise vallameestega rahalised asjad ära. Jah, niisugust meest sündis austada, sest kõik teadsid, et ta tõesti parun oli. Parunile andsid nad raha heameelega, sest nad teadsid, et õige peremees, kellele nad olid kohustatud maksma, selle nüüd enese tasku pistis. Ja ei või salata. Nagu võõras lind käopoja söötmisest ja kasvatamisest rõõmu tunneb, nii oli ka talupoegadel hea meel, kui nad parunile raha viisid. Nad kiitlesid endi mõisaga ja ütlesid ikka: «Näe, meie mõisas on nii või nii.»

Parun võttis vallaasjadest elavalt osa, mingi uudis või muudatus ei jäänud tema silmis tähele panemata, mingit asja ei pidanud ta liiga tühiseks asjaks, mida poleks maksnud tähele panna. Mitmed teised mõisnikud müüsid rahvale kohti, aga Aru vallas olid kõik kohad ostmata. Siin keegi ei tahtnudki osta ja seda nägi härra heameelega. Küll pidi Aru härra imestades pead vangutama ja niisuguste mõisnikkude teguviisi hukka mõistma, kes rahva vaimu aitasid äratada, ja niisuguseid oli ka. Kui selle asja pärast juhtumisi käre vaidlus tuli, nimetasid need niisugust teguviisi, nagu Aru härra ajab, vaenulikuks inimsoo vastu, mis kõige edenemise kängu paneb, aga sellevastu nimetas parun Blackenfeldt neid rüütlite äraandjateks, rüütlipõlve õõnestajateks. Ta tähendas teravalt ja pilkavalt, et nad oma teguviisi üle ei suuda midagi mõtelda, vaid sellepärast seda teevad, et see neile meeldib. Nad olevat kurjategija sarnased, kes haigest peast paha teeb. Tehku nad kõike muud, aga ärgu rahva seas püüdku vaimu äratada. See oleks kõige raskem ja andeksandmatum patt rüütlisoo vastu.

Ja härra parun Blackenfeldti poole hoidis suurem, palju suurem hulk. Suuremal hulgal oli kerge niisugu-

seid üksikuid aadli liikmeid, kes rahva äratamisest ja ta heast käekäigust kõnelesid, tagasi suruda, või vähemalt seda teha, et nende kõnekõmin oma valla piiridest kaugemale ei kostnud.

Viimaks rohkenes niisuguste «selginud» silmadega meeste hulk, aga oma südames mõtlesid nad Aru parunile ja austasid teda, et ta seda kõik ette oli ära näinud. Mõned läksid veel kaugemale ja lugesid ta rüütlisoo päästjaks.

Kodus võttis parun kõige suurema õhinaga põllutööst osa. Mingit kohta ei pidanud ta halvaks, kuhu ei sünni sisse astuda, olgu siis teenijate ruumid, aga sinna polnud tal ka tarviski minna. Hommikust õhtuni juurdles ta mõne põlluasjandusse puutuva küsimuse juures ja mida raskem, keerulisem see küsimus näis olevat, seda armsam oli temaga maadelda. Parun pidi viimaks ikkagi võidu saama.

Parun teadis kõik, mis vallas sünnib ja sellepärast polnud ta nüüdsel ajal enam üsna rahul. Tal olid mehed, kes kõigist asjust sõnumeid ta ette kandsid. Küll ei olnud tema neid sellesse ametisse kutsunud, ei tasunud ta neile nende vaeva eest poolt kopikatki. Nad olid ennast ise pakkunud, sest nad otsisid saksa armu. Kuid lugupidamist ei jõudnud niisugused inimesed targa paruni poolt ilmaski võita, palju rohkem — ta põlgas neid.

Ja need inimesed olid viimaseil aegadel kahest isikust parunile palju rääkinud, mis paruni kõrvadele üsna lõbus polnud. Luige Tõnisest, kes kohtumees praegu on, rääkisid nad pikad lood. See mees olla nagu imelik, ei tea, kust ta niisuguse tarkuse saanud on. Ta tuua linnast kottidega sõnnikut ja külvata põldudele. Tule jumal appi, kes seda enne kuulnud, et talupoeg niisugust linnus .... a ostab. Aga Tõnis räägib igal pool sest sõnnikust ja soovitab teist nagu hull külameestele. Mõned olla toonudki ja ütlevad: pole laita. Nüüd toonud Tõnis ka sauest torusid ja tahab neid põllu mulla sisse panna. Tühi töö, mutid võivad ta torusid mööda laduda. Ta viib sõnnikut heinamaalegi, eks see mees ole arust lahti, ja äestabki heinamaad. Katsugu, kas saab sealt vikati alla.

Aga see Tõnis on nõid.

Kevadel äestas ta heinamaa mullale ja nüüd, nüüd on paks ilus hein peal. Ta näitab sulle oma tugevat rukist ja sõnab siis: «Tuline kahju, et koht ostetud ei ole, siis võiks palju veel teha. Nüüd ei maksa, kes teab, kuidas kohakauplemisega läheb. Mehed, nõuame paruni käest, et ta kohtasid hakkaks müüma. Mujal müüakse mitmes kohas. Siis võiks midagi ette võtta.»

Niisugused olid Luige Tõnise teguviisid ja mõtted. See Tõnis juurdus päev-päevalt tugevamini neisse ja soovitas neid kõigel soojusel ka teistele.

Ja seda räägiti parunile.

«See on halb, see on halb,» rääkis parun üksi olles, «aga ometi pole ta niisugune halbus, mida ära võita ei või. Ja niisugused harvad nähtused tulevad uinuvas rahvas ette nagu kohutavad sabaga tähed taevalaotuses tähekarja seas, aga meie peame neid kahjutegematuks oskama muuta. Ja kui meie seda ka ei mõista, mis sest siis kasu, et targemad oleme. Ja mis siis teha,» mõtles parun seisma jäädes. «Kas talle ütelda, ära nendega mängi, nendest ei tule kasu. See oleks rumalus, talupoeg rüütlit ei usu, ta teeb otse ta sõnade vastu. Seda nõndasamuti jätta ei sünni, sest siis teeks ta nagu ussikene õie sees pesa edasi ja rikuks minu terve magusasti uinuva valla ära.

Ainult üks abinõu jääb siin järele. See mees tarvis lahkusega enese poole tõmmata, enese külge köita, teda sedavõrd pärdikuks teha, et ta põlastades teiste inimeste peale hakkaks vaatama. Näe, siis on ta kahjutuks tehtud, siis ei mõju ta teguviis sugugi kaasinimeste kohta, sest nad ei usalda teda.»

Parunil oli hea meel, sest ta teadis, et see plaan ilusasti korda läheb. Tema eest oli, nagu oleks ta Luige Tõnise juba selja taha kolikambri heitnud, kus ta enam kellelegi silma ei puutu.

Aga teine.

See oli uus kirjutaja. Mõnikord oli parun ta käekirja näinud ja see oli hea, kindel. Sellel mehel pidi tubli haridus olema. Ja parun oli kuulnud, et ta pidada suur sakste vastane olema. Küllap vist, sest ta polnud mitte juhtumist leidnud parunihärra armu veel otsima tõtata. Ja see oli hull, mis see kõik räägiti sellest mehest. Oli

nüüd küll pool liialdatud, aga seal oli ometi põhjust. Tema pidada rahvale kõnesid, kuidas nad võiksid oma majapidamist tõsta, ta püüda neile tuld südamesse visata, et nad üles ärkaksid ja selle maa uuesti enese kätte võtaksid. Rahval oleks majanduslikul võistlusel meie maa mõisnikuseisust kerge asi selja taha lükata, ainult targu tulevat asjaga peale hakata. Ta puudutada ka välimisi kombeid ja ütelda avalikult, et see olla inetu ja orjalik, kui talupoeg paruni ees palja peaga seisab ja ta jalga paitab.

Käigu meie rahvas endid vabade inimestena tundes, kandku pead püsti. Kellegi ees pole tarvis roomata.

Aga niisugused õpetused on kardetavad.

Kuidas sellest lahti saada? Üks tee oleks see, kui talle iseäralikku palgalisandust mõisa poolt pakkuda, see sunnib teda suud kinni hoidma.

Aga kui ta niisugune haruldane suurmeel on, et ta sellegipärast nende poole hoiab, siis oleks sellest annist ainult kahju.

Aga teine viis on parem. Nii teha, et nad teda põlgama hakkavad ja ta minema kihutavad. Siis pole neil temast kasu midagi. See on hea.

Ja suureauline parun oli enesega rahul, mida ta käsi hõõrudes üles näitas.

«Jaa, jaa, nii teen,» ütles ta enesele ja kutsus teenri, et see pidi kutsarile ütlema, et ta Meske sadulasse paneb ja trepi ette toob.

Kergesti hüppas parun väljaõpetatud ratsu selga ja laskis selle siis tasasel sammul mõisaesist liivast teed mööda talliide poole minna. Loom läks imevagusal õõtsuval käigul, nii et ta seljas hea, otse uinutav oli istuda.

Parun vaatas meeleheaga hästikorraldatud mõisat.

Lühikese ajaga oli siin kõik uueks saanud: rohuaiad olid teistesse kohtadesse asendatud, põlluäärad olid ennast muutnud, teed jooksid uutest kohtadest sirgelt ja nägusalt läbi, uued raudkivist hooned läikivate papp- või telliskivikatustega olid vanade asemele astunud.

Kõik oli uueks saanud, aga aastad olid selle müra ja mure sees otsekui tunnid mööda lennanud. Aga parunil polnud neist aastatest mitte kahju. Lugu oli siin nagu sööjaga, kes taldrikutäie head ja meelepärast suppi ära

sõi. Nüüd on supp küll tilgatumaks otsas, kuid sööjal ei ole sellest kahju, et ta otsas on. Kõht on ju ka täis.

Parunil oli kõige selle peale vaadates ütlemata hea meel. Ühtlasi teadis ta ka, et temast üksi siin ei teatud, vaid teda tunti kaugelt. Tihti saatis see ja teine kaubamaja mõne uue masina tema kätte kasutada ja palus, et ta omalt poolt avaliku otsuse annaks.

Ta tundis, et ta praegu avalikus elus teistest peajao kõrgemal seisab ja et ta üle isamaa piiride veel kaugemale paistabki.

Ja seda oli ta kõik nende aastatega enesele võitnud. Parun naeratas hingelise heameelega.

Ta laskis hobuse hallikirjust raudkivist aida seina sirget äärt mööda astuda, kuni ta viimaks ümmargusele mõisaõuele välja jõudis.

Eemal teisel pool tegid kümmekond inimest müüri kallal tööd.

Parun läks sinna.

Mehed lasksid paruni õige ligi tulla, jätsid siis kõik korraga töö seisma ja teretasid mütse peast ära võttes ühest suust nagu komando järele.

Parun vastas neile ja kutsus sellepeale töö järelevaataja ja kõneles temaga mõne sõna.

Pea keeras ta oma hobuse ümber ja läks mööda kivist teed Tondi metsa poole.

Nüüd silmasid kõik töölised korraks sirgu ajades uhket parunit ja neil oli, nagu pääseksid tema äraminemisega mingi arusaamatu rõhu alt ära.

Parun laskis hobuse sammu minna. Nüüd jõudis ta mõisahoonete vahelt välja. Kaunis suvine tuul puhus üle laialdaste põldude talle vastu. Pahemat kätt oli rukkiväli ja see tõotas suurepärast saaki anda. Niikaugele kui silm üle välja ulatus nägema, oli kõik tubli rukkiga kaetud. Kõrred olid kui kepid haritihedalt üksteise kõrval. Ilma rohuta praegu veel alles rohelised kõrred.

Kõik nad kummardasid oma pooleldi läbipaistvate peadega paruni, selle õige peremehe poole. Iseäralik kahin kostis siit kõrvu. Vististi nägid need kõrred teda, imestasid ja sosistasid üksteisele. Tuulehoog puhus ja jälle painutas ääretu põld end paruni poole.

Parun tundis enese südames iseäralikku armsust.

Paremal pool oli tublisti lokkav tõuvili. Tänavuaastane põud polnud veel temale suurt häda teinud, ainult kõrgematel kohtadel oli ta ennist vähe kollakas. Aga endised vihmahood parandasid tublisti, nii et nüüd enam ära polnud tundagi. Kõige kenam mustjassinine karv ehtis ääretut tõuviljavälja.

Tuulehoog sahistas suvivilja noortes karedates teravaservalistes lehtedes. Nad nagu oleksid hookaupa toredat ratsameest imestanud, keerutasid endid kokku, nagu lapsukesed oma edevuses ja rumaluses üksteise juurde hunnikusse jooksevad.

Kui ilusad väljad. Viljad nähti väga ilusad olevat. Parunil oli heameele kõrval veel üks teine tundmus. See oli tema enese töö. Ta mäletas veel seda aega, kui rukis lustjaga pooleks oli ja suviviljaväli harakalatvadest kollendas.

Aga nüüd oli ta puhas kui kistud taimelava. Suviviljapõllu tagant paistis armsalt sinav lage heinamaa. Parun teadis, mis seal on, seepärast laskis ta heameelega oma pilgu seal viibida. See oli Aru mõisa kullaauk, aga selle oli tema teinud. Kapitali oli see heinamaa, mis tema parandamiseks ära kulus, ammu tagasi andnud ja nüüd kandis ta iga aasta määratut kasu. Ta helkis parunile silma kui meri, kui teine sinine taevas.

«See on su tugevus, sa aadliseisus,» ütles parun enesele, üle viljaväljade ja kaugelt sinava heinamaa vaadates. «Jäta nad hooletusse ja sa näed, et sind jalge alla tallatakse, kust sul pärast hoopis raske või koguni võimatu on üles ajada.»

Ja parun Eduard von Blackenfeldt oli oma mõttega väga rahul.

Kui parun Tondi metsa vahele jõudis, jahutas jahe õhk vähe ta kuuma verd. Määratu tore mets oma sügavuse ja hauarahuga mõjub inimesesse hoopis teist viisi kui lokkavad, kummardavad viljaväljad. Mis viljaväljal suur ja kõrge oli, kaotas määratus metsas oma väärtuse täiesti ja alanes hoopis nagu tühiseks asjaks.

Parun jõudis metsa.

Puud pistsid üleval pilvede lähedal pead kokku ja sosistasid. Midagi aupaklikku vist selles ei olnud, sest see mets pidas ennast liiga tubliks, liiga vägevaks. Isegi

rumal kadakas ja süllapikkune kidur kuusk tee ääres ei märganud parunit kummardada.

«Kasva, kasva oma kangekaelsuses,» mõtles parun, «küll kord tuleb aeg.»

Ja ta silmitses heameelega meie aja kohta haruldast metsa.

Viimaks ratsutas parun metsast välja ja jõudis külatänavasse. Siga kargas oma viimast jõudu kokku võttes aiateiba alt üles, sest see oli ometi midagi iseäralikku. Siin- ja sealpool olid nende põllud. Vili, seegi paari tolli pikkune, oli ohakatega pooleks. Viimased vihmahood ei suutnud teda enam avitada. Põldude seest paistsid suured kivid ja kangrud silma, mis kui päratud loomad rahva varandust nahka panid. Igalt poolt paistis viletsus nagu needmine silma ja parun pani seda naeratades tähele.

Ta oli seda saanud, mille poole ta rühkis.

Siit ja sealt põõsaste või aia tagant paistsid pead või hooletult peidetud jalad kätte. Nad olid teda näinud eemalt tulevat ja ära tundes jooksid nad eest ära kõrvale. Polnud neid küll keegi käskinud ära joosta, aga see oli looduse sund, mis kõik madalamad loomad suuremate eest paneb ära jooksma.

Ja eks rikas mõisnik ole looduse kuningas.

Viimaks jõudis parun külast läbi, vaesest, rabalisest, hooletult metsarägastikku hukka minna lastud karjamaast läbi. Siis läks tee heinamaadele. Küll polnud need heinamaad ka paremad ühtigi kui karjamaad. Määratud pajupõõsad võtsid eneste alla vakamaade kaupa maad. Paks sammal nähti soopealset maapinda katvat ja ehk heinaaeg pea käes oli, olid siin heinamaadel nüüd vahest õmblusnõela-taolised ladvad paksu sambla seest välja sirutanud. Nii oli see alguses siin olnud, nii oli ka nüüd. Pajupõõsad sirutasid oma harud ja oksad ikka laiemale välja ja pehme sammal kasvas aasta-aastalt ikka paksemaks, noori rohutaimi igavesti vangi pannes.

Seda olid need inimesed aastate kaupa näinud, aga nad ei osanud sest midagi paha aimata. Ja nad läksid ikka jälle omal ajal neilt kohtadelt saaki korjama ja polnud siis pärast ime, kui nad vaese, kehva aasta üle kibedasti kurtsid. Siin ja seal puutus kõrgeaulise paruni

silma tee ääres mõni külaloom. Ahnesti oli ta maa küljes kinni ja sõi lõpmata isuga halba rohtu.

Seda läks talle ka tarvis.

Pika talve jooksul oli ta liha hoopis pealt ära kuivanud, kui seda seal üleüldse oli olnud. Aga paraku polnud tal sedagi ja niisugune tulerauakujuline oli ta ikka olnud. Ehk päike küll kõige soojusega paistis, ehk ta küll kõige ahnusega maa küljes hammastega kinni oli, ometi ei suutnud ta enese pikka, tokerdanud karva seljast ära heita.

Jumaluke, ta oli nii viletsakene, aga nad olid temaga rahul, nad ei teadnudki paremat nõuda.

Parunile ei teinud see palju tuska, aga ta terane mõistus sai pea aru, kui kerge oleks seda hiiglast äratada. Kui ta talle praegu vähegi külge koputaks, talle ära näitaks, näe, siis oleks paari aasta pärast tubli võistleja platsis.

Ja parun Blackenfeldt tuletas kibedusega meelde, et mitmed mõisnikud olid oma uinuvat valda äratama hakanud ja nad sõgedad teadsid veel rõõmustavate tagajärgede üle kõnelda.

Eemalt paistsid Kurevere pered. Nüüd oli ta Kurevere meeste heinamaal. Tõesti, siit ja veel edasi minnes tuli mingi värske lõhn vastu. See oli küll alles samuti salalik nagu kevadel varakult, kui sa küll ühtegi õit veel ei näe, aga õhus tunneb hea nina lillelõhna. Ka sai parun siin esimese pilguga aru, et siin midagi on tehtud, mis talupoja elus iseäralik on. Heinamaalt olid laiad pajupõõsad minema kihutatud, mättad olid tasaseks silitud ja isegi võis nagu äkke jälgi mõnest kohast silmata. Siin ja seal olid põõsaste ääres üles kistud, päikese käes punaseks põlenud sambla topid. Siin oli tõepoolest äkkega käidud.

Parun juhtis ratsu teelt natuke kõrvale ja vaatas maha. Võib olla, et siin ka sõnnikuga oli katset tehtud, sest rohu kasv oli terane hakkaja, isegi hiirehernes ei häbenenud teiste seas oma kräsus nina välja sirutamast.

«Vaata meest — no-noo-noo,» urises auväärt parun ja ta pani niisugust südidust otse imeks. See pole ta enda kohtki, ta teab, et ta võib sellest igal ajal ilma jääda, aga võtab ometi niisuguseid põliseid töid ette. Oi, oi, kui need teaksid, kui need oskaksid...

«Aga ma võtan koha ta käest ära, mis ta on üles harinud, ja panen mõne teise sisse, kes ta jälgedes ei jaksa astuda. Renti võin juurde panna, siis olen ainult mina sellest kasu saanud.»

«Ei, seda ma ei tee.»

Parun läks edasi.

Tee läks põldudele välja. Paremal pool olid Luige pere, pahemal pool teed naabri põllud. See õhk, mis heinamaal muidu aimata andis, siin võis sellest juba igamees aru saada. Põllutööd sai siin suure armastuse, hoole ja ivakese teadmisegagi juhitud. Rukis oli tükati, iseäranis Luige põllul, sedavõrd hea, et see mõisa viljale sugugi järele ei andnud. Siin oli kunstsõnnikut tublisti pruugitud. Mingi kümastik, küngas pööras paruni tähelepanu enda peale.

«Mis see siis seal on?» arvas ta. Ligemale jõudes silmitses ta hoolega ja tuli viimaks arusaamisele: see oli ju kompostimulla hunnik. Paruni imestus, aga ühtlasi nagu pahameel kasvas.

«Jajah, läheb nii edasi,» kõngutas ta peaga, «need lähevad edasi ja jõuavad meile järele. Seal nad pakuvad siis kuulsatele balti aadlikkudele kätt ja ütlevad: «Elame seltsis, teie olete suurpõllumehed ja meie väikesed, aga olgu meil ühesugused õigused. Kohused jagame maa suuruse järgi.» See on küll iseenesest kõige mõistlikum plaan, aga aadlimehed lükkavad nende käe põlastades tagasi. Sellega nad ärritavad neid, nad hakkavad aadliseisust põlgama ja ei jäta enne järele, kuni nad aadliseisuse hoopis seljataha heidavad. Ja see järg tuleb.»

Parun juhtis oma hobuse otse Luige talu poole. Ta jõudis väravasse. Küllap ratsameest oli pere õuest silmatud, sest Tõnis oli ise vastas ja võttis mütsi peast maha.

Mees ei teadnud, kas peab õuevärava lahti tegema. Võib olla, kui ta teda lahti ei teegi, et parun otse õue ei sõidagi ja see oleks ikka parem, kui niisugune lind vaese talupoja pesa ei pääse revideerima.

Parun näis peremehe mõttest aru saavat.

«Pole tarvis väravat lahti teha. Ma tahtsin neid kohti

natuke näha. Tule minuga, kui sul aega on, vähe ühes käima.»

Parun pani meelega sõnade «kui sul aega on» peale rõhu ja see ei jäänud Tõnise eest ka saladusse. Paruni iseäralik lahkus ja viisakus panid teda imestama, aga tal oli ka iseäralik hea tundmus, et parun just teda käima kutsus.

«Ma tulin siiapoole järele vaatama,» rääkis parun hobust hästi pikaldaselt käia lastes, «kuidas nende kohtadega lugu on. Teil näivad siin üsna ilusad viljad olema.»

Tõnis ei teadnud, mis ütelda. Oli see nüüd parunile meele järele, et viljad ilusad on, või tähendas see seda, et kohad on teil vist kergete tingimustega käes. Ma pole seda ennemini teadnudki.

Talumehe südamele langes ränk kivi ja ta hakkas juba kahetsema, et ta nõnda hoolimata ja ette mõtlemata siin suurt kulu nõudvaid töid korda oli saatnud. Neist võis talle nüüd väga kergesti halba tulla. Pidi ta seletama, et ta oma põldusid ka kunstsõnnikuga on väetanud? Sellevastu poleks ta mõistusel midagi olnud, ometi ei suutnud süda seda välja rääkida.

Parun sai talumehe arglikust olekust aru ja mõistis, et ta südame juurde on kaunis raske tungida.

«Noh, see on juba väga hea,» rääkis parun, «kui talupojad ka oma põldu paremini hakkavad harima, nii et nende käsi seega ka paremini hakkab käima. Teie juures näen ma siin paranemist ja sooviksin, et teised ka nõnda teeksid. Mul oleks ju väga hea meel, kui minu vallas kõik rikkad peremehed oleksid.»

Need sõnad mõjusid. Tõnis polnud niisuguseid lahkeid sõnu härra suust oodanud ja nüüd — need olid ju hoopis teised mõtted. Ta oli siis tõepoolest härra kohta valearvamist rinnas kandnud.

Ja talupojal hakkas oma eksliku oleku üle kahju, ta meel sai otsekui kurvaks.

«Kas sa kahkled selle juures, et mina oma vallale head soovin?» küsis parun Tõnise poole passides.

«Kuis mina nüüd, aulik parunihärra . . .»

«Ja-jaa,» rääkis parun ja ta häälest kostis otsekui kurbus, «seal ta on, nad ei näe. Kas olen ma kedagi

kohast välja visanud, muudkui üksi päris hooletud, kellest igaüks aru saab, et temast midagi ei tule. Nad ei pane tähelegi, et ma neile koolimaad muidu pruukida pean. Koolile, kus nende lapsed tarkust ja jumalasõna õpivad, ei kuluta nad kopikat. Aga nad ei saa aru . . .»

Parun vaikis. Tõnis oli puhta südamega õiglane inimene. Need olid tõesti head teod, aga ta teadis hoopis rohkem, kui parun võis teada. Ta teadis väga hästi, kuidas vallas saksa vastu hammast ihuti. Pidi ta nüüd seda kõike rääkima? Sellest oleks ta võinud kasu saada. Kuid niisugune juuda kaup ei tahtnud kuidagi tal üle keele tulla. Aga mis seal, ennast võis ju ometi ausa mehena üles näidata, sest see ta ka oli. Temal polnud ka tõepoolest midagi parunihärra vastu.

«Aulik parunihärra,» ütles Tõnis, kuid siin pidi ta seisatama ja mõtteid korraldama, sest nad läksid piehku. «Mina saan sest küll aru, et parunihärra ainult head teeb ja mina pole ilmaski nende poolt, kes nagu ässitavad parunihärra vastu.»

«See on hea, ma tean ju, et sa üks mõistlikumatest meestest vallas oled. Ma näen, sa püüad ka oma koha eest muret pidada ja see rõõmustab mind. See koht polnud enne teistest parem, aga nüüd on siin õige ilusad viljad peal.»

Tõnisel võitis heameel kõrge härra kiituse pärast endise tusa ära. Talumees hakkas parunile seletama oma tööst ja põllu rammutamisest. Aegamööda läks Tõnis julgemaks, ta veri jäi rahulikumaks ja kõnele tuli alaline loomulik elavus tagasi. Ta kõneles pikalt ja laialt, sellest, mis ta läbi elanud ja ka seda ei jätnud ta puudutamata, mis ta edaspidi jälle tahab ette võtta. Talumees kõneles oma magusatest plaanidest nii suure isuga, et see isegi parunisse hakkas.

«Jah, see on õige tee,» mõtles parun, «tema käest ei saa midagi enam ära kiskuda. Viskad sa ta kohast välja, ei tule sest kasu, vaid rohkem veel kahju. Aga ta peab oma vaikimise läbi kahjutuks saama.»

«Ah sa ütled, et teised käivad vahel vaatamas ja tahavad ka nõnda teha?»

«Jah, nõnda küll, parunihärra.»

Parun tõmbas kulmu kergesti kortsu.

«Jah, see oleks väga hea, kui parem põllutööviis nõnda laiemale laguneks. Vaata, ma ei pea teiste vaatamist sinu juures mitte sündsaks. Sinul on sedamoodi maa ja teistel jälle pole niisugune põllupind. Nad toovad kalli raha eest linnast sõnnikut, ega see ei saada teistsugusel põllupinnal kasu. Ja sest nad saavad kahju, sest nad on suuremalt osalt vaesed. Ma usun, nad võiksid vanamoodi edasi elada, sedaviisi saavad nad ka ju läbi.»

See arvamine oli Tõnise eest ka päris õige. Veel rohkem. Mõned olid temagi käest raha laenanud, et linnast sõnnikut tuua, aga sest ei tulnud välja midagi. Keegi külamees viskas viierublalise paberi talle otse vastu silmi ja ütles: «Sinu süü, et ma viis rubla nagu mudaauku olen tallanud.»

«Jaa, jaa,» rääkis parun, kes tähele pani, et Tõnis tema sõnu õigeks pidas, «neil ei maksa nüüd uute viisidega peale hakata. Nemad ei saa kõigest aru, kulutavad muidu ilmaasjata. Aga noh, sa tee edasi. Tule mõisa, ma tahan sulle veel mõnda uut asja näidata.»

Tõnisel kipitas midagi keele peal. Parun pani seda tähele. Arusaaja mees juba teadis.

«Ma oleksin palunud parunihärra käest midagi küsida,» ütles Tõnis ja jäi seisma.

«Noh, mis siis?»

«Kas parunihärrad hakkavad varsti ka kohti müüma?»

«Hm — ma arvan, sest ei saaks mu talupojad kasu. Nad raiskaksid oma kogutud kopikad ära ja siis langeksid ülepeakaela võlgade sisse.»

Vaikus.

«Aga kui just peaks keegi juhtuma, kes suurema summa sularaha mulle jaksaks koha eest sisse maksta ja endale veel majapidamiseks korralik jagu järele jääks, siis poleks mul kohakauplemise vastu midagi. Kas on kellelgi soov siinpool kohta osta?»

Parun tegi ilmsüüta kavala näo ja vaatas talumehele otsa.

Tõnisel oli piinlik. Ta sai nüüd selge otsuse selle kohta, mis ikka ja ikka ta soov oli olnud. Ta oleks juba ennegi parunile niisuguse küsimuse ette pannud, aga teised pidasid seda ilmaaegseks. Tõnis oli parajat juhust

oodanud, ja nüüd siis. Kas pidi ta nüüd veel argselt vaikima?

«Ma ei tea, aulik parunihärra, siinpool küll mitte teisi, kes just praegu himustaksid kohti osta, aga — aga mina ostaksin oma koha . . .»

«Soo-soo,» sai mõisnik talumehe mõttest ruttu aru. «Ja selle vastu pole mul midagi. Tulge aga mõisa, seal teeme kauba kindlaks. Nojah, peab järeltuleva põlve peale mõtlema. Teil ju lapsi on?»

«Ma olen poissmees,» vastas Tõnis häbelikult.

«Poissmees ja kõige tublim peremees minu vallas, ei, seda ma ei luba. Teie peate kosima ja ilusal ajal peate pulmad tegema. Kas teate, mind peate ka pulma kutsuma.»

Tõnis tõmbas üle silmnäo käega ja ohkas. Küllap see ohkamine pidi seda tähendama: pole ma siiamaale naisevõtmisega valmis saanud, ei tule sest ka nüüd välja midagi.

«Ärge ohake, niisugune tubli mees,» lausus parun naerunäol. «Või ei leia enesele pruuti? Noh, hea küll, tulge mulle väimeheks. Kui kohta ostma tulete, tulge ka perenaisele kosja. Tunnete ju teda.»

Tõnis tundis perenaist või peremamslit.

«Jaa, jaa, uskuge, ka ses asjas soovin ma teile head. Jumalaga!»

Ja parun lõi kergesti palmitud piitsaga ja kihutas ära.

9

Mamsel Loise oli Aru mõisas üks vanematest teenijatest. Loise-mamsel, nagu teda avalikult kutsuti, oli Aru vallas sündinud, aga imelikul kombel juba õige vara mõisa saanud. Külas tunti teda Liisu või meelitamise korral Liisi nime all. Pärast hakkas mõisaproua teda Liiseks kutsuma ja noorproua, kes eht prantslane öeldi olevat ja maakeelt õige halvasti rääkis, hüüdis teda kohe esimesest silmapilgust saadik Loiseks.

Ühes nimemuutmistega oli ka tema oma ametis kerkinud. Kõige sopasemast köögipõranda küürijast kuni peremamsli või võõrakeelse nimega virtina autoolini

ronida tähendab juba midagi. Ja nüüd istus mamsel Loise oma auametis juba mitu, mitu head aastat. Saksad pidasid temast ta suure truuduse ja iseennast ärasalgava kohusetäitmise pärast väga suurt lugu.

Ka nüüdki veel, kui kevadel sirinad mamsli akna all õide läksid ja linnukestepaar sõbralikult oksal juttu ajas, kui kogu looduses üks iseäralik imelikult kergitav tundmus heljus, asus iseäralik igavus mamsli rinda. Aga ta teadis, et need hookaupa tulemised ainult jäänused endisest igapäevasest piinavast igavusest on. Nüüd andsid need närivad igatsused, mis enne teda töös ja talituses alati taga kiusasid, temalt unerahu ja elulõbu ära riisusid, ta ilusaid neiusilmi vahel kuuvalgel pisaratega täitsid, tagasi. Ainult nad ilmusid kevadel, pesaehitamise ajal veel hookaupa. Aga nad ei tulnud nii vägevasti, et nad oleksid piiga kõrget rinda suutnud iseäralikkude ohkamistega täita.

Need ajad olid mööda läinud. Ehk ta ise küll vanemaks oli läinud, kenad kanavarbakesed silmade alla asendanud, oli ta oma seesmise inimese poolest palju rohkem täienenud, küpsenud. Juba ta ütles avalikult oma arvamist, et neiul selge rumalus on mehele minna ja teadis oma ütlusele elustuseks liigutavaid lugusid naiste ja noorikute raskustest jutustada.

Ta polevat ilmaski tahtnud mehele minna ja ta olevat sellele kallile neiupõlvele ka truuks jäänud. Nende sõnadega lõpetas mamsel Loise oma kõne nooremate kaasõdede vastu.

Mamsel Loise elas ainult oma kohustele ja tundis sest rõõmu, kui kõik ta käe all hästi kosus ja korda läks.

Ja niiviisi mõtles mamsel siin edasi elada, kuni õnnis õhtuke tuleb.

Aga inimese elu pole ta enese juhtida.

Seal pani mamsel Loise kord tähele, et proua iseäranis lõbus oli ja tihti naeratas, ka niisugustel kordadel, kus ta seda polnud oma armulisest leivavanemast enne märkinud. Kohe sai truu teenija aru, et midagi pidi seal taga peidus olema, kuid mis, seda ei jaksanud ta ära mõista. Tema kohta pidi see arvatavasti käima või tema toimetustesse puutuma ja proua lõbususe järgi otsustades ei võinud see just ka mitte halb olla.

Aga mis siis?

Jah, see jäi läbi päeva saladuseks. Õhtupoole muutus seisukord veel imelikumaks, sest mamsel Loise pani tähele, et armuline proua teda iseäraliku tähelepanuga, otse uuriva pilguga silmitses. Jah, see raske, läbitungiv, ehk küll naeratades saadetud pilk muutus juba raskeks ja eksitas mamslit ta toimetustes.

«Mis armuline paruniproua ometi vaatavad?» tuli tal viimaks nagu kogemata üle huulte. Pea kahetses ta seda ütlust, sest tervel oma teenistusajal polnud ta nõnda julgenud küsida.

Kes teab, millele armuline proua võis mõtelda.

«Ah, said aru, Loise,» naeris proua, «kui terane sa tähele panema oled. Jajah, ma vaatasin umbes sind, sest — meie peame varsti vististi lahkuma.»

Loise-mamsel ehmatas lumivalgeks, võib-olla jääkülmakski. Mis — kas teda taheti siis lahti lasta ja tunti sest siis rõõmugi, et temast lahti saadi? Kas ta pikk, truu, otse ennast ärasalgav teenistus siis midagi ei tähendanud?

Hirmsad kibeduselained lõid korraga vana neiu südames kui mässavad vood üle.

«Kas mind lahti lastakse?» küsis ta väriseval häälel, kuna ta suurtest sinistest silmadest pisarad ähvardasid välja tikkuda.

Proua sai aru, missugust mässu ta lühikene ja segane teade mamsli rinnas sünnitas, seepärast tõttas ta, nagu ta üleüldse hea südamega inimene oli, oma viga ruttu parandama.

«Oi, ei, ei, Loise-mamsel. Ära seda mõtle, meie peame härraga sinust väga suurt lugu. Asi on nii, et üks päriskoha peremees parunihärra käest sinu kätt on küsinud. Ah-ah-ah!» naeris proua ja lõi sellepeale käed kokku.

See oli nüüd imelik ja Loise-mamsel ei saanud sellest ikkagi veel aru. Kuid niipalju selgus kohe, et armuline proua niisugust nalja enne polnud teinud. Arvatavasti pidi midagi ometi selle taga olema.

«Jajaa, see on ikka tõsi, armas Loise,» rääkis paruniproua edasi. «Luige Tõnise nimeline peremees siit vallast ostis parunihärra käest oma koha päriseks ja küsi-

nud siis, kas ta võiks sulle kosja tulla. Parunihärra kiidab seda meest väga tubliks meheks ja ütleb, et sa siis jõuka talu perenaiseks saaksid. Ka minu arvates on see üsna hea ja sa tead ju, armas Loise, et me sulle ainult head soovime.»

Jumal, kui head leivavanemad!

Ja paruniproua läks ära.

Loise sai nüüd asjast aru. Luige Tõnis, miks siis Loise ei pidanud seda tundma. Isegi seda mäletas Loise-mamsel, et Tõnis poisikesena, hoopis väikese poisikesena, talle vainul liiga tegi ja ta viskas selle eest Tõnisel kulmu katki. Veel hilja aja eest oli ta tähele pannud, et Tõnisel see haava-arm, valge kriips, pahema kulmu peal oli.

Aga see ei puutu siia.

Loise hinges pääses kahesuguste, otse vastikute olude vahel võitlus lahti. Jah, nüüd tuli talle meelde küll, et see mees hiljuti mõisas käies piimakambri ukse vahelt neid silmitses, kui ta järele vaatas, kus tüdrukud uue masinaga koort piimast lahutasid. Aga kes jumal võis seda hingest arvata, et sellel mehel niisugused mõtted peas keerlesid.

Oi, oi seda meestesugu, see võis otse südant täita.

Ja nüüd. Loise mõtles asja igapidi, aga otsusele ta ei tulnud.

Mehele minna, mehele minna, eks see ole ometi selge rumalus, aga sellest noomimisest hoolimata ärkasid ta hinges uued tundmused ja ta eest oli, nagu oleks teda nägemata kätel ligi aastakümned tagasi kantud. Kuipalju meelitavat polnud selle sõna sees! Temal siis olid ka veel kõik need mesimagusad, kõdistavad ja hingeülendavad astmed läbi elada, mis neiust pruudini ja sealt kuni noorikuni naisterahvas peab astuma. Jah, teda polnud siis armas taevane taat hoopis unustanud, vaid talle tagavaraks omakohase hoidnud. Omakohase? Jah, oli kord aeg, kus Loise-mamsel valgest maniskist ja hiilgavate nööpidega varruka-«abidest» und nägi, aga elu oli talle nii palju tarkust õpetanud, et niisuguste isandate sisemus alati sedavõrd hiilgav polnudki, kui pealt näitas. Jah, esmalt niisugused välised asjad küll tõmbasid, aga kui pärast ära nägid, et nende all kuldne süda puu-

dus, siis polnud elust iseäralikku lõbu ja esimesed head tundmused põgenesid seda kaugemale.

Aga talukoha peremees, see oli ju kuldne elu, pealegi päriskoht. Ja Loise-mamsel oli Tõnisest ainult kiitvaid kõnesid kuulnud, ka seda räägiti, et see mees üle Aru valla rikkuse poolest on. Ja parunihärra kiitnud väga seda meest, seega jääb ta ka veel oma armsate sakstega kindlasse ühendusse.

Kevadine hoog käis uue hooga läbi Loise-mamsli südame.

Kuid ka vastased hääled ei puudunud.

Pole sind elus enne nähtud, ära nüüd enam nendega tegemist tee. On nad sind siis unustanud, kui su südames kevadetel niisugused tundmused täie hooga voolasid, tee neile nüüd pikk nina ja näita, et sa oma õpetustele kindlasti truuks jääd. Lähed sa nüüd mehele, mida sa alati kõige suuremaks rumaluseks oled laitnud, siis lööd sa seega oma endistele kõnedele vastu silmi ja langed nooremate silmis naeru alla.

Kas siis ühtegi naisterahvast ei leidu, kes tõepoolest neiupõlvele, sellele pühapõlvele, igavesti truuks jääb?

Kas tõepoolest ei leidu ka sinugi juures seda truudust, mis sa oma südames oled mitu korda otse vandega kinnitanud?

Kas pole siis naisterahval tõepoolest iseenesest mingit meelekindlust?

Kas ta on siis kergemeelne ja — ja ikka mehelemineminemishimuline?

Kas pole ta töö, ta kohusetäitmine talle pika aja jooksul nii armsaks saanud, et see suudaks teda takistada seda sammu astumast?

Niisugused küsimused ja mõtted lükkasid üksteist kohinal ta hinges ette.

Ta hing sattus päris hädaohtu, need küsimused pigistasid ta kõvasti kuskile nurka kinni. Ta ei saanud enam hästi oma luusse ja lihasse kasvanud toimetust korras pidada.

Ta läks tüdrukutega lehmatalli.

Seal nad olid, need lehmad. Need olid ta südamele ühtemoodi kallid, neil oli igaühel oma isesugune elulugu. Nad tundsid igamees oma õiget perenaist ja pöö-

rasid alati päid, kui ta neid lahkesti kutsus. Nad vaatasid usaldaval pilgul mamsel Loisele alati otsa.

Need imelikud loomad.

Mamsel Loise silitas mustakirjut kallist tõugu noort lehma, kes ta südamele julge, tasase ja usaldava oleku ja pea kõige parema piimaanni pärast iseäranis kallis oli. Jah, see loom oli vasikana kord puruhaige, isegi armuline paruniproua ei hoolinud temast enam ja karjased arvasid, et temast midagi enam välja ei tule. Aga Loise ravitses teda nagu last ja andis talle ilma vahet jätmata mitmet-setmetsuguseid rohtusid sisse.

Ja loom sai terveks ja kasvas lehmaks. Ja missuguseks lehmaks!

Loom mõistis alati mamsli mõtteid. Ka nüüd nälpsas ta oma pika kareda keelega mamsli poole ja puudutas ta hallipõhjalist kretong-kleiti. See oli, nagu oleks ta teda tahtnud kõige suuremas alanduses põlvede ümbert paitada, ja ta vagusad, kurvamoelised silmad ütlesid: «Jää ikka meie juurde. Ära mine ära. Meie ei taha teist, sest kellelgi pole meie vastu niisugust kullast südant ja sooja osavõtmist kui sinul. Jää meie juurde, ära mine ära.»

Jah, niisugune olek võis inimese tõesti nutma ajada.

Sealt läks ta teenijatega sigade talli, et õhtust söötmist ja jahude väljaandmist toimetada.

Seal nad olid, need põrsakesed, põhus. Vanad sead tundsid mamsli juba häälest ära ja hüppasid aia najale püsti. Siga pole tõepoolest mitte rumal loom.

Ja väikesed põrsakesed — kui julged, kui kenad. Nad aelesid heameelega mamsli jalgade ümber, nad võtsid naljatades oma väikeste põrsaninadega ta kleidisaba suhu ja raputasid, nagu oleks nad tahtnud teda täna rasketest mõtetest äratada, üteldes: «Kas sa ei näe, kui hea meil elada on. Aga ainult siis on meil nii hea, kui sina meie järelevaatajaks oled. Jah, sinu käe all meie ainult kosume, kasvame ja läheme viimaks rasva nagu pakuotsad. Seda oled sa ju ometi ise tähele pannud.»

Kui kenad need põrsakesed põhus, justkui kalad, justkui lapsed.

Otse patt mõtelda, aga nii ta ometi ju on.

Niisugused mõtted tulid õhtu jooksul igas toimetuses. Isegi eluta asjad, kes siiamaale temaga sõnagi polnud rääkinud, tegid oma suud lahti ja pidasid talle kõnesid. Kuid see oli kõikide tuum: «Ära mine, ära mine, jää meie juurde.»

Tuli öö, aga päevase tuulega, terve loodusega, ei vaikinud vastikute olude mass mamsel Loise südames. Pea kaalus ta hing siia-, pea sinnapoole. Üks mõte kiusas teist taga, sai kätte ja lõi täie viha ja hooga vastase maha. Pea sai vastane, äravõidetud mõte hinge tagasi, ajas ennast üles ja võitis teise uuesti ära.

Võitlusplats oli muidugi mamsel Loise süda ja ta ei võinud mässavatele mõtetele midagi parata, pidi ainult pealt vaatama. Ja nad heitlesid meeleäraheitlikult, igaüks südisti enese eest. Küll püüdis Loise-mamsel südamesse muid mõtteid pesitada, küll tahtis ta magama uinuda, aga mässavad mõtted ei väsinud, ei lasknud teda rahule jääda.

Kas nad igavesti jäävad möllama?

Kui mamsel Loise järgmisel hommikul teenri käest kuulis, et Luige Tõnis härra juurde läinud, käis tal nagu külma vee juga üle keha. Uuesti hakkasid ta mõtted keerdu lööma, sest Loise arvas, et Tõnise tänasel tulekul ka tema saatuse kohta mõju on.

«Noh, Loise,» küsis proua tema käest naeratades, «kas oled järele mõtelnud?»

Mamsel Loise punastas.

«Ei, armuline proua,» ütles ta siis, «ma jääksin ikka edasi teenistusse, mu . . .»

«Ja-jaa, ma saan aru küll,» rääkis proua lahkesti, «et mehele minnes iga naisterahvas peab ette vaatama. Aga härra kiidab seda meest, sellepärast annan ma nõu teda vastu võtta.»

Ja eluaja oli Loise-mamslile proua nõuandmine seesama mis ta käskiminegi. Kuis siis nüüdki teisiti.

«Sa saad omaette perenaiseks ja see on üsna hea elu,» rääkis proua. «Sa oled nüüd õppinud kõiki asju talitama, loomadega ümber käima, küll nad su käes ilusasti korda lähevad. Ei, ma ei või seda nõu mitte laita.»

Ja proua naeratas veel kavalasti. «Noh, sa mine oma kambri, peigmees tuleb ka sinna.»

Loise oli oma kambris. Ta süda oli nii raske, nagu oleks arusaamatu, nägematu koorem selle peale lasunud. Ta langes voodile ja iseenesest nõrgusid silmadest pisarad valgele padjale.

Keegi lükkas tasa peremamsli kambri ukse lahti, Loise ehmatas, pühkis kiiresti, nagu kaudu minnes, pisarad silmist ja jäi laua äärde püsti seisma.

Nüüd nad seisid seal ja vaatasid teineteisele otsa.

Nad olid lapsest saadik teineteist tundnud, aga pärast aja jooksul teineteisele võõraks jäänud. Küll oli ka Tõnis Loiset mõnikord pärast elus näinud, temaga asjatalituses vahel ka kokku puutunudki, kui Luige peremees paruni karja hulgast paremat tõugu vasika koju viis, mida peremamsel ise kätte juhatas ja järele vaatas, et noorel loomal jalad ilusasti takuse paelaga kokku seotaks. Siis nägi Tõnis Loiset kui mamslit ja pidas teda ka tõsiseks mamsliks ja tundis ta juuresolekul nagu mingit pitsitust. Jah, selle tüdruku käsi oli vist üsna hästi käinud, sest väga harvad võivad külast peremamsli aukraadini tõusta.

Aga nüüd — nüüd ta tuli sellele inimesele kosja. Kartus ja imestus vaheldusid Tõnise näol, sest tõepoolest igaüks poleks julgenud, kui härra ja proua poleks talle nõu andnud ja teda julgustanud.

Nüüd oli ta siin, aga siin oli tal endal see kõige raskem ülesanne ees — oma peremamsli kambri tungimise põhjus sellele ära seletada.

See oli Tõnise eest otse ilmvõimatu ja ta arvas, et ta kuidagi ei julge temale oma asja ette panna.

Aga võttis ta aega, mis võttis, rääkisid nad, mis rääkisid, kuid lõpp oli see, et peremamsel Loise Luige Tõnise kosjad vastu võttis.

10

Aru mõisa peremamsli Loise ja Luige Tõnise pulmapäev jõudis kiiresti lähemale. See asi oli esmalt õige imestamisväärne, kui õpetaja selle paari maha kuulutas. Mitmed arvasid, et nad pole hästi kuulnud, teised arvasid, mis õpetaja nüüd ütles, aga ka neid oli, kes arvasid: kõik on ju võimalik.

Pealegi oli see nii järsku ja teadmata tulnud, et isegi valla kõige terasemate nuuskurite naiste ninasse polnud haisu pääsenud. Niisugused pidid nüüd iseenda häbiks tunnistama, et ka kosimisi võib veel ette tulla, ilma et nad teaksid.

Jah, Tõnise, jah, selle paari juures oli see ehk võimalik, sest et neid kumbagi abielusse astujaiks enam ei peetud. Nii oli see usk Tõnise kohta aja jooksul kindlaks saanud, et talle naised vaevaks ei võtnud seda või teist enam soovitadagi.

Noh, kuidas pagan see mees ometi selle peale tuli, kes tal selle jääkoore südame ümbert pidi ära sulatama.

Imelik.

Aga seda pidid nad kõik pea tunnistama, et Tõnis enesele paraja on leidnud. Paraja, ei, — liiga hea on mamsel Loise. Sellel pole rahakopikast puudu, eluaja teeninud ja kas tal riiet vähe. Mõned teadsid nüüd kõnelda, et Loisel olla seitse kohvrit nõnda riideid ja pesu täis, et vajuta põlvega kaaned kinni.

Aga naljahambad teevad niisugused jutud ja need on tihti valed.

Ja ka seda sündis rääkida, kui kuulda saadi, et saksad pidavat Loise-mamslile omalt poolt ise pulmad tegema. Aga sakste asi on alati lai ja suur, ja mis lai ja suur on, sellele võib kergesti veel midagi juurde lisada, ilma et see asja rikuks. Nii käisid ka kõned selle asja kohta rahva seas ringi, et härra laskvat nuumhärja ära tappa, tervelt kolme sea sooled tehtavat vorstideks ja õlut tehtavat suurte tõrte täied.

Noh, sealt saab võtta.

Mitmed neiud, kes oma all ütelda, Tõnisest siiamaale palju ei pidanud, need alles tegid nüüd silmad lahti ja nägid ära, et Tõnis kuldaväärt mees on. Ta käis küll lihtsalt, aga ta oli vallas läbi aus mees ja kõik pidasid temast lugu.

Aga ta on vana.

No kes see nooreks jääb, ja kes seda nüüd õieti teadiski, kui vana ta on. Jutud kõnelesid Tõnise vanusest mitut moodi. Isegi Kirbu Tiiu läks õpetaja käest Tõnise vanust küsima. Õpetaja nagu oleks esmalt vähe vastu punninud, sest talle ei teinud Tiiu sellekohane uudishimu

palju rõõmu, aga ütles viimaks ikka. Aga see oli jälle isemoodi arv. Võib olla, et õpetajagi õigust ei ütelnud.

Pruutpaar palju ilma juttudega asja ei teinud. Rääkis nüüd keegi Loise-mamslist Tõnisele hästi või pahasti, mõjus see ikka ühtemoodi. Tõnis kuulas rahulikult ja andis kõnelejale sellepeale peigmehe-liiku. Aga küllap liik kipitas nüüd igamehel omal viisil kurgus.

Keegi ei teadnud pärastpoole peigmehele Loisest halba kõnelda.

Armuline paruniproua jättis Loise heameelega kuni pulmadeni mõisa. See oli Loisele ka väga meeltmööda. Ehk talitused pea kahekordseks kasvasid ja armumõtete jaoks palju prii aega ei jätnud, sellegipärast muutus kogu mamsli olek nagu rõõmsamaks. See kibe ettevalmistamise-aeg oli nagu kool, milles Loise ennast omal jalal seisvaks inimeseks pidi ette valmistama. Meelelahutuseks tegi ta oma endise toimetusega ka tegemist. Seda oli tarvis. Uus peremamsel oli veel nii suure tegevusega harjumata ja Loise juhatas teda heameelega. Kuid ta võis õige rõõmustada, sest uuel oli armastav süda loomade ja kõige vastu, mis ta piirkonda puutus. Ta polnud siis mitte paljalt palgaline, nagu Loise esmalt kartis.

Ruttu siginesid ja valmisid Loise osavate käte all kõiksugused tarvilikud veimevakatükid. Oma priid tunnid oli Loise kasulikult mööda saatnud ja ennast jõudumööda naisterahvaste peenemate töödega tutvustanud.

Kõik, mis ta ennegi oli teinud, see oli alati kõige suurema hoole ja puhtusega tehtud, aga nüüd tahtis ta korra läbi uuesti järele vaadata. Ja tihti juhtus, et ta siin ja seal pidi ikka midagi parandama või ümber tegema.

Kui ta siis tosina läikivaid linaseid käterätikuid oli kokku pannud ja teadis, et need kõigiti korras on, laskis ta oma käel rahulikult käterätikute peal viibida ja südamel head rahulolemist, otse magusust tunda.

Ja nii oli tal mitu tosinat käterätikuid, laudlinasid, päratu palju voodipesu, suur hulk kalleid kleite jne.

Talle tulid endised päevad meelde, kus ta paljaste jalgadega räbalas seelikus lapsena veel ümber jooksis, aga nüüd — nüüd oli tal nii palju.

Süda paisus tal suureks, sest kuidas oli tal siis nüüd nõnda palju, millal ta kõik selle varanduse oli enesele korjanud. Seal oli Matsi Kadri. Nad kasvasid seltsis üles, olgu küll et Kadri jõuka peremehe tütar oli, oli ta hea inimene. Aga hale oli nüüd teda vaadata. Käis eilegi mõisas pojale proua käest põierohtu saamas, aga otsakorral olid ta riided. Kadri nagu oleks peremamslit häbenenud, hoidis ennast nurka raudahju varju.

Ta palgelt paistis rahu, nagu hoolimatustki. Eks ta olnud oma saatusega harjunud.

Vahetevahel tõusid mitmesugused kujutused Loise vaimus naisepõlve kohta, aga need läksid pea mööda ja ta süda jäi jälle rahulikuks. See lühikene aeg, mil Tõnis Loise kambris viibis, oli nad teineteisele täiesti tutvustanud, nad nagu oleksid teineteise südame mõtetest täiesti aru saanud ja teineteist läbi nähes tuleviku tarvis trööstinud ja heade lootustega julgustanud.

Nüüd oli vanaldane neiu rõõmus ja mõnikord tundis ta iseäralikku igatsust pulmapäeva järele.

*

Päris saksa värki, sest nad ei minevat ju kirikusse laulatusele. Vana õpetaja tulevat mõisa juurde, kus nad peretoas ära laulatatavat.

Peremamsel Loise oli mõisas kõikide poolt armastatud, sellepärast ei vaadanud tüdrukud ka uneta ööde peale. Nad käisid õhtul eha ajal pehmeid kuuseoksi ja rohelisi pohlavarsi otsimas, mille juures nad ise lustilisi laulusid noorusest ja armastusest laulsid.

Põllupeenardelt kitkusid nad kasteheinu, võtsid salamahti poolvalminud rukkipäid. Kuuseoksad ja pohlavarred punusid nad pärgadeks, milledele punaseks, siniseks või roheliseks värvitud kasteheinast ja rukkipeadest kokkupandud topsud külge pisteti.

Nüüd olid need pärjad üsna ilusad. Ja mida rohkem tüdrukud neid jõudsid teha, seda rohkem tahtsid nad pärgi saada. Kes teab, kas oleks siis küll olnud, kui pärg oleks kuu pealt siia alla ulatunud.

Poisid tegid ka mööda käies õige kavalad näod. Küllap neil ka midagi mõttes või koguni teadu pärast oli,

ega nad muidu poleks pärgadepunujaid kibedasti pilganud.

Pulmapäev oli käes. Õpetajahärra oli juba mõisa sõitnud ja kutsar kõneles armulise paruni tallipoisile oma hobuste headusest. Jah, tallipoisi vastu oli see sirge ninaga õhukene mees kaunis jutukas, aga parunihärra suure saunaviha sarnase habemega kutsari ees vaikis ta täiesti. No, ega ühelgi mõisnikul siin ka niisugust kutsarit polnud, kui Aru härral oli.

Õpetajahärra viibis mõisniku juures, kes teda alati lahkesti vastu oli võtnud. Kuna härrased ühest-teisest juttu ajasid, juhatas proua ise toimetamisi. Keegi poleks seda suutnud uskuda, et paruniproua enesele seda kõike vaevaks võtab, aga seda nägid nüüd kõik. Tema laskis oma tublimaitselise vaate järgi kõik seada, vahel mõnda pärga kümme korda nõnda ja teisiti seada.

Kuna paruniproua toa ehtimist juhatas, pani toatüdruk peremamslit riidesse. Ta tublid paksud juuksed keerutati kõrgele pealaele ja selle juuksehunniku ümber tuli tore mirdiokste kujuline järeletehtud pruudikrants poolteist sülda pika «šleieriga». Heast valgest villasest riidest kleit hoidis oma tublisti läbi tärgeldatud voodri mõjul kohevile ja kobises iga vähema liigutuse juures. Korsetiga sai keha kõvasti kinni tõmmatud ja toatüdruk pruukis kõik oma kavaluse selle peale, et aga võimalikult tugevasti saaks Loiset kinni nöörida. Kõvasti nöörimist oli mamsel siiamaale alpimiseks pidanud, kuid nüüd ta leppis ometi sellega.

Kuid ta süda läks vähe pahaks, nagu oleks veri tungil pähe kerkinud.

Pea läks see mööda ja võõrastav soojus, mis nagu südamepõhjast üles kerkis, andis järele.

Vallatu toaneitsi viis pruudi peegli ette ja ütles:
«Vaadake, kas olete ilus ka!»

Peretuba oli pärgadega ära ehitud ja tagapool seinas põlesid väikesel laual küünlad. Pruuttüdrukute ja peiupoiste jaoks olid laua lähedale toolid ja pingid pandud, kuna muud pulmalised eemal püsti seisid. Parunihärra ja -proua jaoks olid paremale poole laua äärde ilusad sametiga polsterdatud toolid toodud.

Varsti kogunesid pulmalised peretuppa. Tähtsamad neist olid uus peremamsel, kes valitsejal pruuttüdrukuks oli, ja metsaisand Leo Kasberg, kelle kõrval mõisa telliskivi-meistri tütar istus. Ka rätsep Viel oli pulma kutsutud, kuid ta polnud täna päris pulmalise nägu. Vaevas teda mingi salamõte või polnud ta enese kõrval istuva köögitüdrukuga rahul? Peale selle oli Tõnis veel külast mõne tuttava kutsunud, kuid need olid rohkem arad, nagu harjumata, ei julgenud õieti «bürjerite» lähedale istuda.

Pruut ja peigmees seisid laua ees. Toas valitses üleüldine vaikus. Ka see ei seganud sügavat rahu, kui valitseja parema käe kõverdi suu ette pani ja metsaisandale midagi kõrva sisse sosistas.

Mamsel Loise ei julgenud ringi vaadata, sest ta tundis, kuidas kõikide pilgud tema peal viibivad. Aga peaks ta kõikide südame mõtlemistest aru saama. Aga see oleks ometi nõudmine, millel mingit täideminemislootust pole. Ta ei saa ju praegu enesegi mõtetest aru. Seal on ta äkitselt rõõmus, et see tund käes on, aga seal läheb süda jälle korraga raskeks ja ta arvab, et säärane teguviis tema poolt suur rumalus on.

Kes suudab kõiki asju ära seletada.

Sakste tulemine lõpetas rahutute mõtete käigu ja Loise eest läks see tund korraga ülipühalikuks.

Õpetaja rääkis pikalt ja osavasti. Ta pani seda tähele, et nendel nüüd kui täis eluküpsetel inimestel paras aeg paari minna, kellel oma kodu ja kolle on. Nad pole nende ülemeeleliste noorte sarnased, kes otse ilma viisil, ja jumal paraku, ka patustest tahtmistest sagedasti kihutatud, paari lähevad, nagu seda viimaseil aegadel koguduses tihti ette tulla. Jah, niisugustel olla häbi juba koguduse ees, sest nad ei kõlba pühapaika, ka olla nende pärastine elu kõik vaevane ja vilets. «Aga teid ma panen rõõmuga paari ja kuulutan, et issand teie eluteed õnnistab.» Kord-korralt sattus hea õpetaja ikka rohkem ja rohkem haledamaitselise vaimustuse sisse. Olgu küll, et ta kõnes mingit kurvastavat polnud, sellegipärast veeresid külast tulnud naisterahvastel pisarad. Isegi pruut ei suutnud ennast pidada, ta tundis, kuidas ta süda imelikult rahutuks sai.

Valitseja katsus näpuga roosi «leihvi», mis selgest siidist oli, ja naerataski kergesti. Kes teab, kus ta oma mõtetega viibis. Metsaisand vaatas uniselt enese ette. Pikk kõne näis teda ära tüüdanud olevat ja see polnud ime, sest ta ei võinud niisugusest pikast toredast kõnest halva keelemõistmise pärast palju aru saada.

Rätsepa-isand, kes ennast ütles õpetajaga hea tuttava olevat, oli nüüd sunnitud õpetajale ainiti otsa vaatama. Teab, kui palju kõne talle meeldis, palju see teda vangistas, aga siin ta nüüd ei pääsenud.

Parunipaar oli hooletult toolidel längus ja nende nägudelt võis aru saada: kas mõistate ka küllalt meie lahkuse eest tänulikud olla? Meie tulime ju otse isiklikult siia. Pidage aga seda meeles põlvest põlveni.

Tõnisele õpetajahärra kõne palju ei mõjunud. Temal oli kogu tänane pidu küll selge, ta teadis küll, et ta täna naisemeheks hakkab, aga midagi nagu oleks ta veel pidanud teadma. Ta oli siiamaale küll elanud ja kas ta poleks siis võinud ka enam edasi vanaviisi elada. Aga see oli ometi kõik nõnda läinud ja Tõnisel polnud midagi selle vastu, et see nii on. Kui Tõnis nüüd nagu kogemata juhtus pruudi peale vaatama ja selle silmis pisaraid nägi, läks ta süda haledaks. Oli ta siis kellelegi liiga teinud! Tõnis pühkis nagu juhtumise kaupa käega üle pealae ja tundis, et pealagi paljas oli.

«Ehk nutab ta selle pärast, et mu pealagi paljas on,» mõtles Tõnis ja ta pidas seda üsna võimalikuks, sest oli ta siis vähe naisterahva kerglasest meelest kuulnud. Kuis tema siis võis teisiti olla.

Laulatamise järel soovisid pulmalised pruutpaarile õnne. «Antvärgid» olid selle toimetusega harjunud, sellepärast läks see nende käest kergesti ja libedasti. Valitseja moest võis pea näha, et ta sugugi sellele ei mõtle, mis suu ütleb, rohkem veel, tal oli nagu halbki talumehele kätt peosse pista.

Talupojad tegid sakstele järele ka. Andsid pruutpaarile kätt, kuid nad ei teadnud, mis neil paras niisugusel korral oleks ütelda. Midagi ehk ka kipitas keelel, aga kes seda tohtis ütelda, ehk ei olnud see sedamoodi, ehk oleks see rumal olnud.

Pulmasöök, mis sakste poolt anti, oli õige tore. Isegi

roosibuketid olid antvärkide lauas toiduvaagnate vahele mahutatud. Kõik see kirju segi tegi Tõnise vähe rahutuks, kuid siin püüdis ta ennast nõnda pidada nagu teisedki. Pea said meestel «sarved soojaks» ja üleüldine kõrvu tüütav lärm pääses lahti. Valitseja püüdis kõva kõne läbi oma tarkust ja tublidust igaühele meelde tuletada ja kes küllalt hoolas polnud tähele panema, seda nokkis ta kibedasti. Rätsep püüdis jälle peenemoelise ja mõistliku vaikimise, üleüldiste peenikeste kommete läbi näidata, et ta nagu kogemata siia seltskonda on sattunud. Siin pole ta koht.

Ilusal õhtul mindi välja mõisa õuele mängima. Saksad olid seda ise soovinud ja vaatasidki naeratades pealt.

«Imelikud on need talupoegade mängud. Neile üsna head küll, ei, üsna kenadki,» arvas armuline proua.

Üle aia sirinaoksade vahelt paistsid külapoiste-tüdrukute pead ja mõni viskas üle põõsaste turbatüki mängijate hulka.

Aga kellel siin aega oli neid karistama minna, pealegi oleksid nad ruttu põõsastikku jooksnud.

Pidu kestis hilja ööni.

11

Laiksaares oli igal pool tuttav, et uus kirjutaja Arnold Vaik üks iseäralik isik on, vähemalt polnud enne siiapoole niisuguseid mehi sattunud. Mitmed pidasid teda Mehikoorma meheks, teised mulgiks, aga teised veel mõneks muuks. Vanad vagad inimesed pidasid teda kardetavaks vaimuks, kes valmis on kirikumüüridesse auku nokkima ja inimeste hingeõnnistuse tõepõhja kerge meelega jalge alt ära kisub. Laiksaare haritud inimesed pidasid teda jämedaks kombetuks hööveldamata inimeseks, kes haritud inimese viisil ei märka saksa keeltki kõnelda. Suurem osa talupoegi ei suutnud ta osavatest kõnedest aru saada, pealegi et Vaik heameelega ka niisuguseid asju seletusele võttis, mis talle eneselegi veel udused olid. Need pidasid teda rätsepa moodi meheks, kes külanaiste seltsis on õppinud palju rääkima, ilma et ta teaks, on kõnel ka tõepõhja või ei ole.

Ainult väike osa oli Laiksaares, kes härra Vaigu mõtetest aru said ja teda kohaselt oskasid austada. Ei või ka ütelda — kõigi nende halbade omaduste peale vaatamata meeldis härra Vaik Laiksaare haritud neidudele. Ehk Vaigu kombest mingit madalat meelitust välja ei paistnud, ehk ta viisakusetu olek neiud otse pahasekski tegi, ometi ei suutnud nad teda unustada. Igaüks oleks nagu naeru pärast niisuguse mehega tahtnud «proovi» teha.

Küllap siis näeks.

Vallamaja lähedal oli vesiveski ja veski peal jälle mölder, nagu see ju teisiti ei või ollagi. Muidu see kõlaks nagu muistejutt, poleks ta aga mitte tõsi. Möldril oli kaks tütart — üks vanem, teine noorem, nagu see teisiti ei või ollagi. Vanemast tütrest asja enam ei saanud, seda teadis igamees, aga noorem, noh, see oli midagi väärt, sest vana mölder öeldi va mammona poolest jõukas mees olevat. Olgu tähendatud, et see mölder ilmaski ülekohtust matti ei võtnud, sest ülekohus poleks iiales nii pikka aega ta kotis seisnud.

Möldri tütar ja kirjutaja said sõbraks. Vana mölder oli auväärt mees ja ta pidas peale selle vaimulikkudest asjadest tublisti lugu, nagu see õige ristiinimese kohus on. Sest võiks ka midagi jutustada, aga niipalju võib ainult tähendada, et kirjutaja oma arvamist vaimulikkude asjade kohta õige vähe avaldas. Tal oli nagu miski eelarvamus.

Möldri noorem tütar Greetakene oli kena laps ja koolitatud. Mis tal iludusest puudus, eks seda tasunud ta väljaharitud vaim. Greetakene oli tütarlastekooli või «tõhtersuule», nagu seda Laiksaares kutsuti, auga läbi teinud ja diplomigi saanud. Mõned ehk oleksid arvata võinud, miks just möldri Greetakene diplomi sai, ja selle kõne tõsiduse juures kahklema hakanud. Kuid siin ei maksnudki vaielda, sest mitmed, ehk küll selleaulisi inimesi siinses ümbruses vähe oli, olid ometi seda diplomit kallis karbis siidpehme sameti peal puhkamas näinud.

Kuid kõige rõõmsama silmaga ei suutnud Greetakene tulevikku vaadata, sest juba sai varsti 22 aastat täis. Ja juba kahekümne ühe aastaselt läheb meestesugu soldatiks ja õde oli vanatüdrukuks jäänud.

Palju troosti siin ka diplom ei suutnud pakkuda.

Seal tuli uus kirjutaja ja Greetakene mõtles midagi, mida ta küll kellelegi ei ütelnud. Pea tuli ilmsiks, et see kirjutaja üks hirmus jäme inimene on. Greetakene oli ju ka köstri aias, kus ta oma rumalas kõrkuses pidi juba õige riiu sünnitama. Küll imestasid mitmed ja küsisid Vaigu elu-olu üle Greetakese käest otsust, kuid Greeta hing oli puhas.

Greeta püüdis Vaiku unustada ja rohkem diplomi peale mõtelda, aga see ei tahtnud hästi korda minna. Jälle ilmus ta vaimusilma ette vanema õe hirmuvääriline saatus, pea jälle luges ta kuskilt — kakskümmend kaks aastat, ja kõige nende taga naeratas lustakalt Vaigu ilus ja meeldiv nägu.

Jumal, miks see inimene nii väga jäme on! Sellega seltsis langeksid sa tõepoolest peenikese ja haritud seltskonna põlguse alla. Mis lõbu leiab ta ometi rumala talurahvaga läbikäimises!

Jälle katsus Greetakene rohkem diplomi peale mõtelda ja kirjutajat unustada, aga see ei läinud korda.

Ja see seisukord võis Greetakesel sedavõrd piinlikuks minna, et see otse pisarad silmist kiskus.

Mõtelge!

Ja kuidas käis siis Greetakese naabril härra Vaigul sel ajal käsi?

Noh, temalgi polnud pühad. Ta soovis vallarahvale kõike head, ta oleks neile tarkust majapidamises otse kulbiga pähe kallanud; ta püüdis mere vett korraga pudelisse ajada, aga nüüd nägi ta, et sinna sisse polnud tilkagi läinud. Ja ta oli enesest lugupidamise märksa kaotanud. Ta kenad kõned olid inimeste kuulmenahad ju ära tüüdanud, sest igamees arvas kindlasti, et nende taga midagi pole. Toas on hea teist küll ujuma õpetada. Topi talle kõik reeglid, kuidas selle juures viimast kui liikmeotsakest peab hoidma, pähe ja viska siis vette. Ta vajub, ehk ta küll kõik teab, õnnetult põhja. Nii ka põlluasjandusega. Hea rääkida, aga katsugu midagi läbi teha.

Umbusk ja hoolimatus paistis ka nüüd juba nende meeste nägudelt, kes ennist teda heameelega tähele panid.

Ta oli pea igaühele tüütavaks saanud.

Ja niisugune olek väsitas väga suurel mõõdul noormeest. Ta oleks kõigest hingest tahtnud neile näidata, aga tal polnud jälle põldu. Et ta oma kõrgematele soovidele ja ihadele täitmist ei võinud saata, seda ka tulevikus ei võinud lootagi, see tegi noormehe pahuraks kannatajaks.

Küllap mõni oleks tema kohta ütelnud, et ta närvihaigust põeb.

Kas pean siis igavesti siia neetud kitsasse kantseleisse vangi jääma ja siin surmani sulge taga ajama!

Väljapääsemist polnud palju loota. Küll oskas härra Vaik mõnda kullast ametit enesele nimetada, aga mine võta kinni. Niisugused rippusid liiga kõrgel.

Jälle jäid ta mõtted üha ilusa talukoha äärde peatuma. Ta tegi mõttes kõiksugu plaane, jagas isegi pliiatsiga paberi peal aia mitmesse osasse ja klaaslavade kohad märkis punaste ristikestega.

Hea küll, hea küll, jah, oleks see aga käes.

Aga nagu öeldud, härra Vaik istus kantseleis ja kui ta just ei kirjutanud, siis kuulas ta külaliste juttu. Roppu midagi ei luba juba kantselei au rääkida, aga mitmesugust võib ikka külaliste suust kuulda.

Kirjutaja Vaik oli säärase elu-oluga juba ära harjunud.

Aga ükskord jäi külaliste jutt Vaigu mõttehaagi külge kinni. Mis nad rääkisid, polnud küll mitte mõni üleloomulik imeasi, vaid langes lihtsalt ilma elanikkude toimetuste valda, aga polnud sellegipärast kõikide teha. Ise oli jutu tuum nii, et keegi vaene poiss võtnud rikka tüdruku ja nad elada nüüd tublil korral, nad minna iga päev edasi. «Mis tal nüüd viga,» kõneles külamees, «raha taskus, hea koht käes, aga muidu oleks pidanud teiste sulaseks jääma. Nupumees!»

Vaigul nagu midagi paisus rinnus, nagu oleks midagi jämedat temasse pugenud, millele sinna hästi paika ei jatkunud.

«Mis teistel võimalik, eks see ole siis minul ka,» mõtles kirjutaja. Ja selle mõtte peale ütles veel keegi vallamees mõnusa sõna:

«Kuulge, kirjutaja-isand, — teie peaksite niisama tegema.»

Kirjutajal oli nagu vähe halb. Olid siis teised tõepoolest tema mõtetest aru saanud? Eks need olnud ju needsamad. Ta vastas midagi, aga esimest korda elus sai ta aru, et ta külameestele küllalt mõistlikult ei räägi.

«Noh, neid leiduks ka,» rääkis külamees naljatoonil, aga Vaigule otse silmi vaadates edasi, «ja siis võtaksite talukoha. Ostaksite kohe ära ja näitaksite meile neid uusi moodisid, milledest olete rääkinud.»

«Jumal, — need on ju mu omad mõtted,» ahastas kirjutaja hing. «See mõte on siis nii küps ja eluõiguslik, et harimata taluinimese mõistus seda mööda mõistab minna.»

«Noh, niisuguseid on vähe,» kogeles kirjutaja, sest et midagi paremat suhu ei tulnud ja ta hoopis sest kõneainest ka ei suutnud lahkuda.

«Nonoh, pole viga — küllap leiduks ka. Oleks aga meest, kes otsast julgeks kinni hakata.»

«Noh?» küsis Vaik kõige ärevusega.

«Teate isegi,» ütles külamees kavalasti, nagu üles näidates, ärgu kirjutaja-isand teda ometi nii lolliks pidagu.

«Mis ma tean. Ütle!»

«Noh, ega siin salakraami ole. Eks möldri Greeta käiks küll. Koolitud tüdruk. Vanamehel seda va puru ikka on.»

Ja sellega see jutt lõppes ja kantseleis toimetati kantselei asju.

Kuid nii kergesti ei lähe üks asi, või õigemini mõte meelest välja, kui ta sinna pesitanud on. Ikka jälle lipsatasid Vaigu mõtted külamehest näidatud raja peale ja see oli ta eest nii mõnus. Ta on rikas ja see on ju hea, ta näib nagu minu tarvis hoitud olevat. Mina mõistaksin selle varandusega tõepoolest midagi teha.

Härra Arnold Vaik läks õhtul õue. See uus mõte tungis peale niisuguse väega, et ta õige sooja üles ajas. Ta ei suutnud seda eemale tõrjuda, ta ei suutnud seda endale ka üsna omaks teha. Ta kõikus kahe ilma vahel.

Ta pani kogu olu enesele mitmelt poolt ette. Asi oli muidugi meelitav, kuid — kuid Greetakene polnud just niisugune, kui noored mehed soovivad. Aga tühja, pangu parem niisugused ninatargad rahva vana tarka

ütlust tähele: iluga ei keedeta leent ega panda teda pajasse.

Ja Greetakesel oli, mis vahest enam väärt on kui tühipaljas kaduv ilu.

Kõik niisugused asjad mõtles härra Vaik hoolega järele.

Ja kui möldri mamsel läks haritud inimese viisil jalutama, kui ta lille kitkus mitte ainult edevusega rinda ehteks panna, vaid teda teaduslikult vaatles, ja kui kirjutajahärra Vaik talle juhtus vastu tulema, oli ta neiu vastu viisakas, aupaklik.

Ja nad said lühikese ajaga imeheadeks sõpradeks.

Mis enne kõrvaline asi oli, muutus nüüd pikema tutvuse järel peaasjaks. Rahast ei rääkinud nad isekeskis poolt sõnagi, üsna harva tegid nad diplomist juttu, aga kõige rohkem sosistasid nad teineteisele: «Sa oled mulle armas.»

Mõtted olid muutunud. Härra Vaik arvas, et ta ilma rahata, jah, ilma suure kohatagi läbi saaks, aga ilma Greetakeseta ometi mitte, ja Greeta arvas, et audiplom ometi nii tähtis ei ole kui kirjutaja Arnold Vaik.

Aga ilmarahvas topib ka igale poole oma nina vahele ja siis küsitakse õige naljakalt: kas oled peigmees, et nähes ei näe ja kuuldes ei kuule.

Vana mölder sai pea asjast aru ja siis tegi ta pealtnäha üsna torus mokad, aga südames polnud vigagi. Õigust ütelda, vanamehele oleks ehk mõni muu väimeheks tulemisega rohkem rõõmu teinud, näituseks see, kes ise rikas oleks olnud, mõni kindel kohapidaja või niisugune, kes kihelkonnas õige üles võetud mees oleks olnud. Aga siiamaale polnud niisugust veel näha olnud ja palja edaspidise juhuse peale ei maksnud kindlasti toetuda.

Niisuguseid põhjusi tähele pannes ei maksnud peigmeest ära põlata.

Ja kui härra Vaik oma nõudmisega päris kindlal ja tõsisel vormil ilmus, siis sai see vastu võetud. Esimestel silmapilkudel, tundidel ja päevadel oli kirjutaja ütlemata õnnelik. Ärge pidage seda tühjaks jutuks, et ta Greetakese asemel inglikest nägi, kes siia ilma oli tulnud ta elu õnnelikuks looma.

Ja peale selle andis äi väimehele tuhat rubla kaasavara ja tegi selle juures hirmus kavala näo. Mis see pidi tähendama, sellest ei saanud teised aru.

Hulk aega läks nõnda uduselt elades mööda. Viimaks hakkas Arnold aru saama, et Greetakene on inimene nagu iga teinegi, ja — sellel inimesel on mõni väike vigagi. Näiteks oli koolilapsepõlves diplomil täielik väärtus, aga nüüd oli ta üsna ilmaaegu. Ta oleks heameelega näinud, et Greetakene vähem oleks — noh, lugenud, ja rohkem oleks midagi teinud, näiteks sukka kudunud.

Aga need olid alles mesinädalad.

Arnold sai aru, et ta mõju rahva peale vähenemas oli. Tuli ükskord õige keeruline küsimus volikogus ette ja kirjutajal oli kindel nõu seda härra kahjuks ja valla kasuks otsustada. Nad pidid siis nägema, kuidas nad ise võivad enesele kergust nõuda, kui nad aga mehed mõistavad olla. Ta oli mitme vallamehega selle asja üle enne rääkinud ja neid hääleandmisele julgustanud. Päev jõudis kätte.

«Siis tuleb Mardi soo pealne tee arutamise alla,» luges kirjutaja kogule ette. «Teed olgu seadust mööda maade järele jaotatud, aga et Aru härral soo peal teed ei ole, siis tuleb otsustamise alla, kas vald tahab ka härrale sealt teed anda.»

Mehed vaatasid üksteisele otsa. See küsimus oli tõesti uus. Ja salamahti oleks sündinud nõnda sõprade seas kõnelda, aga terve vallakogu ees, kus nii palju kõrvu kuulamas on. Mis liig, see liig.

Vallamehed lõid vaate maha. Mitmesugused meeleliigutused lehvisid nende huultel. Ühed pidasid kirjutajat üleloomulikult kangeks meheks, kes nõnda julgeb suure Aru paruni kohta ütelda. Parun sundis valda seda teed tegema ja parun ka trahvib seda, kes oma jao halvasti teeb. Ja nüüd tema nõuab, et muist teed peaks paruni teha antama.

Tõesti, need sõnad viiakse veel täna paruni ette.

Teised pidasid kirjutajat rumalaks poisikeseks, kes ettevaatuse puudusel ei tea, mis suust välja ütleb. «Niisugused inimesed saavad väga kibedad vitsad,» mõtlesid need otsustajad.

Ainult vähe oli neid kogu hulgas, kes asjast aru said ja seda mõistsid, et kirjutaja nõudmine või ettepanek iseenesest sugugi imelik pole. Nende sees tõstis pead ja nukerdas silmi uinuv inimene.

Möldril, kes ukse ääres istus, hakkas halb. Ta oli selle noore mehe äi, kes ettevaatamatult sedavõrd rumalasti seal rääkis. Ta oli äi, sellest võis väga hästi järeldada, et tal umbes samasugused mõtted on. Ja veski oli tervelt kakskümmend neli aastat ta käes «paraja» rendi peal olnud ja võib olla, et väimees veel täna juubeliaastale pulga ette pistab. Paha, paha!

Pealegi tundis ta, et mitme vallamehe imestavad pilgud temal viibisid ja ta rasvasest kehast otse vaikselt tuksuvasse südamesse tungisid. Tagapool seinas toetus vana uksepiida najale Luige Tõnis. Tõnise nägu oli ärritusest õige punane. Igamees vaatas argselt Tõnise poole, sest nad teadsid kõik, kui lähedases ühenduses ja sõbralikus läbikäimises Tõnis paruniga on. Kuis see siis teisiti võib olla. Terve ilma imestuseks läks Tõnis Aru mõisa «väimeheks» ja parun müünud talle pulmakingiks koha odavate, heade tingimustega.

Ja Tõnis kuuleb kõik.

Keegi ei tahtnud kirjutaja küsimuse peale vastata.

Sügav vaikus vallamajas.

«Ma ei saa aru,» algas kirjutaja, «miks teie vaikite. Nagu ma ju ütlesin, peavad teed maa suuruse järele ära jagatud olema. Aga siin on valla teha üksi puhas, kuna härra päris prii teedest on. See pole aga õige, — see on suur ülekohus . . .»

«Muidugi ülekohus!» laususid Luha nurga mehed, kellele sõna veresse läks ja nüüd enam püsi ei andnud.

«Arnold!» hüüdis keegi ja see oli mölder, kes nüüd üles tõusis, sõrmega tõmbas ja uksest kirjutaja tuppa läks.

Noormees jättis kõne pooleli ja läks äiale järele.

Äi vaatas teravalt, otse lõikavalt väimehele otsa. See tuli Vaigule sedavõrd naljakas ette, et ta naeruvinetust ei jõudnud tagasi hoida.

«Jajah, ära naera,» ütles mölder, kes seda oli tähele pannud, «ma pidin küsima . . . see tuli mulle nii imelik ette, mistarvis oleks niisugust ettepanekut teha olnud?»

«Missugust?»

«Noh, paruni vastu selles tee asjus.»

Väimees sai äia mõttest aru.

«Väga paljude vallaliikmete nõudmisel, sest...»

«Tühja ka sinul nüüd neist. Las nõuda ise peale. Sest ei tule muud kui halba. Jäta parem järele. Sa sest kasu ei saa.»

Ja äi lõi väimehele kergesti õlale, naeratas meelitavalt ja läks tagasi vallaliikmete sekka.

Seal ta nüüd oli. Kirjutaja hing oli täis ahastust. Ta ei saa ka sugugi tema mõttest aru. Ka tema ei jaksa veel omaette elada. Kas jõuab ta talle inimese kohuseid ära seletada, mis tal üleüldse seltskonna, terve kogukonna vastu ära kanda on. Ei — ta ei jaksa sest aru saada. Ja kirjutaja eest oli, ehk siin Laiksaares kõige rohkem usklikke talupoegi oli, et siin ometi kõige vähem seda pühakirjasõna, mis omakasu tähele panemata käsib jätta, tähele pandi. Jah, — katsugu nemad ise, see seadus maksis siinpool tublisti, aga üksmeel, kokkuhoidmine, vennasrahva armastus ja muud niisugused asjad, mida kirjutaja rahvale elamiseks nõndasama arvas tarvis minevat kui kalale vett, neid polnud siin leida. Sellepärast oli see rahvas ka hoopis alla langenud ja kõrgemaid mõtteid, püüdmisi, sihte või muid rahvuse elumärkisid polnud siit leida.

Mis pidi ta nüüd tegema? Kas pidi ta ülesvõetud küsimuse saksa kasuks maha soigutama? Las siis talupojad teevad teed peale, kuna härra teda ainult lõhub, nagu see ta äia nõudmine ja nõuandmine oli. Või pidi ta südidusega oma asja eest välja astuma, elavalt rahvale näitama, et härra mõisas mitte sant ei ole, kelle kasuks meie priitahtlikult higi valame, vaid teeme seda, mis meie temaga lepingus maha oleme teinud?

Kas nad ärkavad ja asjast aru saavad?

Miks ei.

Viimane mõte võitis, sest ta oli huvitav, kibe, aga ühtlasi ka hingele hea. Ta võis siin ometi oma mõtte eest platsi astuda.

Ja võitlusesse minek vaimustab inimest, ainult argpüksid ja ilalakkujad põgenevad niisugusel korral kõrvale.

Vallaliikmete seas nähti mingi asi elavat kõnet sünnitavat, kui kirjutaja kantseleisse astus. Ainult Luige Tõnis, Aru härra «väimees», seisis endist moodi, vana ukse piida vastu seljaga toetades. Ta nägu oli rohkem veel ärritatud kui enne. Mölder istus endises kohas, ta näost ei võinud midagi iseäralikku otsustada.

Kirjutaja verevoolus andis tagasi. Rahulikult istus ta toolile ja vaatas talitaja poole.

«No mis siis sellega teeme?» küsis talitaja. Aga enese olekule püüdis ta niisugust väljanägemist anda, nagu ei puutuks see küsimus palju temasse, nagu peaks ta siin ainult ametikohuseid täitma. Ta tõmbas suu õhku täis, nii et lõuanahad kergesti põnni kerkisid ja laskis selle õhu jälle välja. Ta püüdis oma praegusele olekule üleüldist hooletut välimust anda.

Ta oli küll tubli sakste kirujana tuttav, aga siin ametlikus paigas päris kaine peaga, siin poleks ta niisugustest asjadest mitte heameelega juttu teinud. Ka tema, kellest seda poleks võinud loota, oli arg mehikene.

«Mis seal teha, — kui see nõnda on, nagu kirjutajaisand teab ja ütleb,» rääkis üks Luha poolt mees, «et võib härrale ka anda teed teha. Eks see ole hea, anname, — katsugu ka. Või tal nüüd häda, jõudu küll.»

Teised mehed vaatasid kõnelejale otsa.

«See on päris tubli mehe jutt,» ütlesid mõned. Pistsid siis pead kokku ja ütlesid: «Tuha Peedust saab viimaks mehe. Näe, panevad ta talitajaks. Oleks härra ise kuulmas, küllap Peedu süda vajuks püksi. Ah-ah-ah!»

«Härra ise kuulmas,» pahandas Peet, kes viimaseid sõnu kuulis, «mis seal siis karta. Kui mina pean jõudma teed teha, siis tema jõuab ju ammugi. Ja mis seal siis on, kuidas ta na kergesti läbi saab.»

Meeste meeled hakkasid käärima, tõusis üleüldine rahutu liikumine.

Kirjutaja laskis olla, ta laskis Peedu sõnad südamesse langeda ja seal nii-öelda idanema hakata, seks kulub ju aega ära. Ta äi oli rahulik, ainult Luige Tõnis kuuldi parema käe põialt ja keskmist sõrme selja taga tihedamini laksutavat.

«Asi läheb läbi,» mõtles kirjutaja ja ta mõtles hea-

meelega, sest siin nurgas oleks see esimene otsus valla poolt, mis saksa isiklikust mõjust vaba oleks.

«Iga asi tuleb enne järele mõtelda,» ütles Luige Tõnis seina äärest, kuna ta oma seisukohta sugugi ei muutnud, «kui otsuse valmis teeme. See on tõsi, et vald selle tee siiamaani üksipäinis on ära teinud, aga see ei ole meid ju sugugi ära väsitanud . . .»

«No mis sind meest rääkida,» tähendas keegi, sest viimastel aegadel oli Tõnist härraga läbikäimise pärast vallas rohkem põlgama hakatud.

Tõnis ei pannud seda põlglikku tähendust tähelegi, vaid kõneles südilt edasi:

«Käsi peseb kätt, nii arvan ma ka siin. Meil on teinekord midagi tarvis, siis ei tunne härra meid.»

«No mis tema meile muidu on andnud. Kuradi kröönijad niisugused.»

«Kus teie või kus mina olen olnud,» tähendas Tõnis, «aga kui just üles otsima hakata, küllap siis leiab ka. Ta peab kooli maad valla tarvitada, tegi maja pea omal kulul valmis . . .»

«Need nüüd kellegi annid,» tähendas keegi, «meie jõuame seda ka isegi . . .»

«Hea küll ütelda, aga siiamaale pole meie jõudnud. Või minagi keelan teid niisugust otsust tegemast, ma muidu ütlesin, et mõtelge ennemini läbi. Teie olete puhas rendikoha mehed. Ostjaid käib iga päev mõisas, aga härra tahab oma valla vanad peremehed sees pidada. Kes teab . . .»

See mõjus, see ütlus tõmbas looma, kes pea oli pahuraks minemas, tagasi vaole. Jah, mis sa suurustad, katsu parem armust elada. Ja seda kõike teadis ometi Tõnis kõige paremini. Ei, — sünnis polnud siin sõnu ülepeakaela loopida — siin oleks soodsam ettevaatlik olla.

Mehed vaikisid ja vaatasid nagu häbenedes enese ette. Häbi pidi neil olema, sest nad olid nagu lollikesed nii kergesti tühja tormitsema hakanud.

«No kuidas siis jääb?» ütles kirjutaja, kes meelepahaga nägi, kuidas Tõnis nii osavasti teised kinni rabas, et nad enam viiksatadagi ei julgenud.

«Ega ta suurem asi ole,» ütles üks vanem mees, «viida päev ära, siis on see tee tehtud. See ei maksaks . . .»

«Ei, — siin ei ole jutt mitte maksmisest, vaid meie peame seda tegema, mis kohus ja seadus on. Kui Tõnis seal meile härra häid tegusid üles loeb, siis täname härrat selle eest, aga tee asjus . . .»

«No mis teil selle teega siis na on. Meie arvame, et see tee jääb vanamoodi.»

See oli kirjutaja äi. Ta palgest paistis niisugune olemine, mis ütleb: see on seadus, mis mina ütlen, selle alla pead sa ka ennast heitma.

Kirjutajale tungis veri näkku.

«Ei, üks ei tee kogu otsust, seda peavad kõik tegema,» ütles ta hoolimatult, vihaselt, turtsakalt.

Ta ootas, et teised, kellega ta esmalt asja oli läbi rääkinud, pidid kaasa hakkama kõnelema, aga nüüd olid nad ta üksi võitluseväljale jätnud. Ja missugune vastane, ta enese äi.

«Mis seal teistel veel ütelda on,» rääkis mölder edasi. «Meie valla rahvas ja härra on juba vanast saadik alati hästi läbi saanud. Pole nüüd ka selle tühja teejupikese pärast tarvis tüli norima hakata. See on ju tõsi: käsi peseb kätt.»

Kõikide nägudelt paistis, et nad möldri sõnu väga mõistlikkudeks pidasid ja nendega rahul olid. Mölder ise vaatas pilkavalt, kelmikalt naeratades väimehele otsa, nagu oleks ta tahtnud ütelda: olgu, poisikene.

See käis kirjutaja südamest läbi.

«Teie räägite riiust. Mis seal riiuga asja, kui igamees oma õigust nõuab . . .»

«Aga vaesel ei sünni rikka vastu jonni ajada. Ta parem oodaku kannatlikult, ehk juhtub rikka laua pealt terake maha langema, mis talle paras on . . .» sähvas mölder väimehe ütluse vahele.

Kirjutaja tundis, et sellel kibe pilkamise maik juures oli. Ta sai aru, et mölder selle ütlusega just salaja talle südamesse sihtis. Võib olla, et seda ka teisedki märkasid.

«Teie räägite niisuguseid sõnu, mis kellegi mõistliku mehe jutt ei ole . . .»

«Jah, seda ma mõistan küll, aga veel mõistlikum mees võtab heameelega vastu küll, mis talle antakse.»

Nüüd said teised ka sellest aru, sest nad vaatasid naeratades möldrile ja siis jälle kirjutajale otsa.

Kirjutaja oli nüüd kurguni viha täis. Ta oleks ütelnud, ei, — kisendanud: «Võta oma raha tagasi!» Aga igal silmapilgul oleks see rumal-uhke talumees valmis olnud veel jämedamaid ja arusaadavamaid sõnu kõnelema.

See poleks aidanud. Et ta vihas küll üle kees, sellegipärast võis ta kohe näha, et see rahulik mees, tema äi, tema eest mitte tolligi ei tagane. Ja temal on suurem mõju, pärast ta irvitaks.

«Olgu, olgu,» hüüdis kirjutaja. «Tehke minupoolest. Tehke mõisahärrale teed viimse päevani.»

12

See oli esimene tugev põrutus härra Arnold Vaigule peale pulmi. Nüüd ta nagu oleks üles ärganud ja see ärkamine käskis teda ettevaatlik olla. Kogu elu läks ta meelest äkitselt nagu halvaks. Tema, vaba mees, oli miskit moodi teiste võimu alla sattunud ja ta vihastumine võis ainult teisi naerustada. Tema astus ta ettepanekule põigiti vastu ja heitis ta seega ilma armu heitmata teiste naeru alla.

Ja mis põhjusel?

Sellesama tuhande rubla pärast pead sa temale alla andma.

Arnold oleks tahtnud, et ta noorik ta meelemuutust kohe oleks tähele pannud, aga see ei teinud välja. Nüüd tuli see talle ka meelde, et viimaseil aegadel noorik temast nagu tüdinenud oli, ainult üsna vastumeelselt ta meelitusi vastu võttis.

Nüüd Greetakene ka palju ta murelikust, nukrast tagasihoidlikust olekust välja ei teinudki. Ta viitis rohkem aega raamatutega, lõbutles oma diplomiga või mängis valge puudliga. Jooksis tihti koju ja viitis seal hulga aega või vahtis kodus vahel pead käe najale toetades aknast välja.

Talle näis ükspuha olevat, mis mees teeb või mõtleb. Niisugune olek mõjus salalikult ja läks kord-korralt piinavamaks, nagu sööja sõrmekondi sees.

Arnold ootas, et äi pidi nende poole tulema ja siis oleks ta oma pea ülejooksvat südant ehk vähe tühjendada võinud, aga äi ei ilmunud. Kui ta oma naisukese käest küsis, mis nad praegu ka teevad, ütles see alati: niisama, kus neil seda aega on. Vahel tahtis Arnold juba raha kaasa võtta ja äia kätte viia, aga teda hoidis aimamine — mis ära, see ära — ka seda sammu astumast.

Uuesti tõusis Arnoldi sees igatsus talukoha järele. Sinna juurde tulid veel muud magusad unenäod. Tema saab siis peremeheks ja pääseb seega vallaametites mõjuvaks liikmeks. Võib-olla nad valivad ta talitajaks, sest tema on ju selle jaoks õieti sünnis mees. Siis alles on tee ta ees lahti.

Tal oli juba hea meel, nagu oleks ta juba valla eesotsas tähtsa ameti peal. Ja kui lõpmata suur tööpõld avanes nüüd korraga ta ees. Ei, mitte üksnes valla korraspidaja ei tahtnud ta olla, vaid ta tahtis oma valda siis tubli eesmärgi ja mõjuva sõna läbi tõsta. Ta tahtis nendes inimesetundmuse ja enese aust või oma isikust lugupidamise äratada. Siis ta on ju nende juurde nagu alla astunud, nende sarnaseks saanud, ja kahtlemata usaldavad nad ka omasugust meest. Igas asjas, koduses majapidamisviisiski, tahab ta neid õpetada, ta tahab nende elumajadele parandust tuua, neile rahaaugud kätte näidata, kust nad sel ajal võivad teda võtta, mis aja nad nüüd tavaliselt hooletult uinudes mööda saatsid.

Liiga palju, liiga palju avanes ta silma ees.

Kibedasti oleks Arnoldi süda nüüd igatsenud seda asja kellegagi läbi rääkida, neid ilusaid mõtteid arutada. Naine tal oli, aga südames pidi ta endale õigust andma, kui ta mõtles, et selle kõrva ees võivad niisugused lood ja plaanid küll ilusad olla, aga kas need ta hinges ka palju osavõtmist leiavad, selle üle ta praegu kahkles. Arnoldile oli ta kasvatamisviis tuttav, see on — teda poldud taluasjadega lapsena harjutatud, talle poldud küll talutööde vastu armastust südamesse istutatud, aga ta oli hea loomuga inimene, kes sellega võis pea ära harjuda. Selleks tõendas ta oma arvamist pisikese asja peale. Neil oli äia poolt kena mustakirju põr-

sas ja õige rammus lehm elavateks loomadeks kaasa antud. Nende mõlemate eest pidas Greetakene õieti muret, ehk küll lapselikul kombel. Põrsakest, kes imehästi kosus, jootis ta hullupööra ja hellitas nagu inimeselast. Ta katsus oma peenikeste valgete näpuotsakestega ta saba, millel juba, muidugi hea toitmise tõttu, ilus «krups» või rõngas sees oli. Ja kui põrsas siis vallatult ta käest püüdis kinni võtta, lõi ta põrsale, teda emalikult noomides, kõrva peale.

Lehma lüpsis ta heameelega ise ja söötis talle väikest vanni süles kandes rohtu, ehk lehm seda maast, vanni seest, väga hästi oleks kätte saanud.

Mõlemad, põrsas ja lehm, armastasid teda üliväga ja tundsid juba kaugelt ta häälekõla ära.

Arnold vaatas seda heameelega. Tõesti, selles inimeses hingasid head perenaiselikud omadused, vaja oli aga neid sündsal viisil üles äratada.

Ja on majapidamine mõistlikult juhatatud, pole tal vististi tarvis tööd teha. Arvatavasti teeb teiste juhatamine talle lusti.

Ja kapital?

No tuhande rublaga võiks ometi midagi peale hakata. Siin tulid Arnoldile meelde, kuidas mõned kohad ära ostsid paarisaja rubla kinnimaksuga ja nii viletsal, ilma teadusliku plaanita majapidamisel tulid nad veel välja, said ära elatud. Miks siis mitte tuhande rublaga. Viissada rubla võib esmalt sisse maksta ja viissada ulatub ometi sisseseadmiseks. Pealegi on tal endal ka palka mõni hea kümmekond rubla järel. See peaks ju ometi kõik minema. Teadis ta ise kuulu järgi, et naabervallas ostnud Loksa Jüri suure koha ja polevat tal sisseseadmiseks muud üle jäänud kui paar hobust ja mõni tõrvaköie ots. Ja seal oli see Jüri praegu kogu ümbruses üks rikkamatest meestest.

Inimesed aga ütlesid: sel Jüril on nupp, tema käes läheb kõik. Aga mis nupp võis tal olla, teaduslikult ei teadnud ta ometi ju põllutööst midagi.

Aga see polnud ta enese raha, vähemalt oli naisel selle juurde sõna ütelda. Naine pidi ka selle nõu poolt olema.

«Kas tead, kallikene,» ütles Vaik ükskord õige hellasti

Greetakesele, «mis sellest arvad, ostame enesele hea talukoha. Ega vanasõna muidu lausu: põllumees põline rikas. Nüüd on neid kohti saada.»

Greeta ei jäänud selle mõtte kohta osavõtmatuks. Talle tuli vist meelde, et ta rahaasjus otsuseandja on. Ta näis nüüd seda talukoha elu-olu uuesti meelde tuletavat, ette kujutavat.

«Mis meil nõnda viga on?» ütles ta.

«Ega viga küll midagi ei ole,» rääkis mees, «aga edaspidi ostetakse talukohad ära ja siis ei ole neid saadagi. Ega see teenistus ikka jäädav pole, aga talukoht on meie oma, seal võib kuni surmani lõbusasti elada.»

«Oh, mis need taluinimesed, need — need...»

Greetakese hinges ärkas põlgus uuesti kõige taluasja vastu ja ta ei teadnud, kuidas ta pidi neid «taluinimesi» nimetama.

«Ei, ei, sul on sest asjast halb arvamine. Põllumeheseisus on iseenesest aus seisus, ainult see on ta meie maal põlgamisvääriliseks teinud, et põllumehed, talupojad ise kõiksuguseid raskeid ja musti töid teevad. See on aga rumalus, selge rumalus, ütlen ma. Kui põllupidamist nõnda toimetada, kui ma tean ja raamatutest olen uurinud, siis ei pruugi sugugi tööd teha, vaid ainult juhatada. Oi, oi, küll põllumehe elu on kaunis. Ma teen uue maja ajakohase, uue aja nõudmiste järele, kambri otsa, just akende alla, asutan rohuaia ja sinna panen mesilased sisse. Usu, paljalt mesilased, kui neid suurel viisil peetakse, annavad mitusada rubla sisse. Tore. Ja aeda teen peenrad, kus kõiksugused juurviljad meil endil saada ja müüagi on. Ma tahan ka klaaslavad teha, nii et enne jaanipäeva juba juurviljasid ja kurkisid võin linna saata. Katsu, mis nad siis maksavad.

Ja kui pühapäeva hommikul päev aknast sisse paistab, kui tuulehoog kõiksugust magusat lillelõhna meie kätte või voodisse kannab, eks siis ole ilus elada. Mis, kallis?»

Arnold oli oma kõne jooksul vaimustusse sattunud ja ühes sinna voogu ka naisukese hinge vedanud.

«Kas pole ilus elu, kas sa pole selle poolt?»

«Mis minul selle vastu on,» ütles Greetakene ilmsüütult.

«Nii siis jääb?»

Naine ei vastanud midagi, aga ka vaikimist võis väga hästi nõusolemiseks pidada.

Selsamal päeval tuli ka äi vallamajasse. Temal oli nii ühte ja teist seal toimetada, kuid kokkupõrkamise väimehega näis ta hoopis ära unustanud olevat. Vähemalt ei teinud ta sest juttu. Kauaks siis maksab laste peale pahane olla.

Arnold pani oma plaani vanale mõldrile ise õige ettevaatlikult ette. Kuid niisugusesse vaimustusse ta ei tulnud, nagu naise vastu koha üle arutades oli sattunud.

Vanamees tegi hoopis kinnikaetud näo, ta näis asja üle hoolega järele mõtlevat.

«Noh, ega see plaan,» ütles ta viimaks, «iseenesest halb pole. Aga see nõuab tublit jõudu. Ons sul omal praegu ka palju?»

Arnold arvas vähe üle saja rubla olevat, aga ta arvas ka veel isa käest lisa saavat.

«Põllumehe elu on praegu hoopis raske, oled ka tööga harjunud, tema vähemast...»

Mölder jättis viimase ütluse pooleli. Tal oli vist paha seda üles tunnistada.

«Aga mis ma arvan,» ütles mölder, «siit Aru vallast sa vist kohta ei saa. Arvad vist, et härra ei tea. Küilap viimane kui sõna talle ette puhutakse.»

«Oh, ära nüüd seda mõtle,» tähendas Arnold, «ta on mõistlik mees, ta sest asjast lugu ei pea.»

Vanamees mõtles natuke aega.

«Sest küll välja midagi ei tule,» ütles ta ja tegi käega kerge liigutuse, mis küll seda pidi tähendama, et see ainult poisikese mõte on, «siin vallas ei tea ma ühtegi kohta. Kui vana Naari Mihkel nüüd...»

«Ja mis see Naari koht oleks?»

«Ega see iseenesest halvem ei ole kui teisedki kohad. Enne oli Naari peremees üle valla. Aga tema mees seal edasi ei saanud.»

Peale seda mõtles Arnold asja veel igapidi läbi, aga igast küljest näis talukoha pidamine ta eest lõpmata huvitav ja lõbus olevat. Ja tema paneks siinse nurga majandusele alles kindla aluse. Geograafilisest seisukohast vaadates oleks siin ju hea elada, siin, suure kaubalinna külje all, oleks kerge igast produktist lahti saada.

Pealegi pole raudtee kaugel, mis pealinna viib. Ei kuidagi võinud ta oma ettevõttele varjukülge leida. Ta läks päev-päevalt, tund-tunnilt veel palavamaks. Mingi võim nagu lükkas ja sundis teda taga, teda nagu oleks alati koha pärast mõisa kuulama kästud minna. Pealegi teadis keegi rääkida, et härra ei olla Naarit kellelegi taht-jale rendi peale andnud, vaid öelnud, et tal selle kohaga hoopis teised plaanid olla.

Ja mis need muud võivad olla kui see, et ta tahab teda ära müüa.

Praegu esiotsa saab ehk odavamini.

Arnold läks mõisa.

Härra laskis teda esmalt natuke oodata. Nii piinlik, rõhuv ja autundmust haavav, kui see ka oli, ometi ei võinud ta parata.

Tema soovis ju paruniga kokku saada.

Ruttu, imekergel kõnnakul käisid mõisa teenijad Arnoldist mööda. Keegi ei teinud temaga juttu, nähtavasti polnud neil seks aega. Ei suutnud uskuda, et need inimesed külast pärit olid. Imestamisväärt kerged olid nad oma liikumistes, liuglesid nagu vaimud mööda põrandat. Kõige pikaldasem oli paksu kõhuga kokk, kes vist oma kambris suitsetamas käis ja nüüd kööki oma kohuste juurde läks. Puhast valget ülikonda pidi üsna hirmuga vaatama, sest niisugusest tugevast turjast võib ju igal silmapilgul rasv välja imbuda ja puhta riide mustaks määrida.

No ega ta ilmaasjata aastakümned otsad suure paruni paja ääres polnud seisnud.

Väike plikasevõitu tüdruk tuli kokale vastu ja võõrast nähes tuli lapsele vallatusetuju peale. Ta lõi kokale labakäega tugeva matsu turjale ja silmitses siis kärmesti Arnoldi poole, kas see nali tõepoolest võõra naerma ajas.

Kokk tõmbas enese keha õige sirgu, naeratas vähe ja ajas oma päratu suured rasvased käed pisikese neiu poole.

See aga kadus ruttu, nagu hiirekene oma auku ära poeb.

Ons mõisas nüüd nendest kambrikestest või «komorkadest» puudu.

Kõik jäi jälle vaikseks.

Köögist kuuldus toidunõude klõbin ja hea, vist härjaliha-prae hais heljus õhus laiali. Läks kord-korralt ikka paksemaks ja külamehel oleks viimaks üsna mõnus olnud ütelda: «Kas hammusta!»

Äkitselt tõmbas parun ukse lahti ja hele valgus tungis paruni vastuvõtmisetoast poolvalgesse ootamisruumi.

See valgus tungis niisuguse väega Arnoldile silmadesse, nagu oleks valguski parunlik, mis uisa halvemas ruumis heameelega vähe aega lõbutses.

Arnold tundis äkitselt, et ta kindlus kadus, et ta sees miski ennetundmata kartusesugune tundmus maad võttis.

Kuid karta polnud siin midagi. Ta oli ju haritud mees ja — üks tublimatest oma rahva liikmetest.

Aga siin hästi valges, toredas ülikõrges toas tundis ta ennast äkitselt imepisikeseks kokku minevat, isegi see rahvas nagu oleks, noh, — Arnold ei leidnud sellele tundmusele kohast mõistet.

Parun läks laua äärde ja istus pehme pöörtooli peale. Laua ääres oli ka veel teine tool, kuid noormeest ei käskinud parun ometi mitte istuda.

Enne kui Arnold ennast oleks jõudnud tutvustada, rääkis parun:

«Minu toapoiss ütles, et teie meie valla kirjutaja olevat. Mis teil oli siis mulle rääkida?»

Sellest toonist kostis külmus välja, nagu põlguski.

Arnold ei saanud otsale, ükski algus polnud hea.

Parun sai noormehe poolpiinlikust olekust aru ja ta näol nagu oleks midagi märgata olnud.

«Mul oleks nõu talukohta võtta, sellepärast ma tulin parunihärra . . .»

«Ei minul ei ole talukohta ära anda,» ütles parun ruttu vahele.

Nähtavasti ei tahtnud ta kirjutajaga tegemist teha.

Nii oli siis ometi vanal möldril viimati õiguski.

«Muidugi teab parunihärra kõige paremini,» rääkis kirjutaja juba julgesti ja oma loomuliku rahuga, «aga ma kuulsin, et Naari kohta vana peremees ei pea edasi pidama.»

«Ei, ma selle kohta veel ei tea. Seda on juba mitmed küsinud.»

«Ma just rendikaupa poleks tahtnudki teha . . .»

«Ja mis siis?»

«Ma — ma oleksin parunihärra käest selle koha hoopis ära ostnud.»

«Soo?»

Ja parun toetas käe lõua alla ja jäi rahulikult mõtlema. Viimaks tõusis ta püsti ja kõndis mõned sammud edasi-tagasi. Siis istus ta toolile, vaatas kirjutajat hoopis uue pilguga ja ütles laua ääres seisvale toolile näidates:

«Olge head, istuge!»

«Noo, see on juba inimlik,» mõtles Vaik, «mammon teeb sinu mehegi lahkeks.»

Parun toetas küünarnukid laua vastu ja vaatas kirjutajale otsa.

Selle palge taga oli nüüd midagi peidus, aga sellest ei võinud kecgi aru saada. Ta pilk oli õieti lahke.

«Ma olen kõigest ühe koha ära müünud,» rääkis parun edasi. «Muidugi, ma müün ka edaspidi, aga ma pole tahtnud rahvale peale tungida, las nad näevad, kuidas ümberkaudu valdades selle asjaga läheb. Aga kui teie just tahate, siis võin Naari teile ära müüa. See koht tuleb umbes nelja tuhande rubla ümber maksma.»

Nüüd vaadati koht hoolega läbi. Koht oli oma sissesead poolest kõigiti korras ja põllumuld olevat seal hoopis hea. «Heinamaad, kui need haritud saavad, on ka head,» tähendas parun lõpuks, justkui oleks ta teadnud, et kirjutajal seks teadust korjatud on.

See oli juba meelitav, kõige vähemalt mõistlik.

Kuid hind oli vähe soolane.

Parun jättis paarsada rubla alla ja kolme tuhande kaheksasajaga jäid mõlemad pooled rahule.

Tuli tiin umbes 52 või 53 rubla maksma.

Kirjutaja teadmise järgi oli see ütlemata odav hind. Ta teadis, et mitmes kohas kuni sada ja veel rohkem rubla tiinust maksti.

Aga las olla.

«Palju ära maksate?»

«Viissada rubla.»

Paruni näost käis tõmblus üle ja ta jäi väheks mõtlema.

«Noh, olgu peale. Pea eest maksate 5½ protsenti kümme aastat, pärast, kui kapital seks ajaks veel makstud ei ole, võib protsentisid muuta. Või soovite maksuaja pikendamist?»

Kümme aastat — sest oli kirjutaja arvates küll.

Pea oli kauba kontraht valmis kirjutatud, ja paremate tingimustega kui mõnel muul.

Kui kirjutaja paruni juurest ära tuli, oli see üksi olles üsna rõõmus ja sosistas: «No nüüd on ka see kärblane minu pihus. Aga võib-olla . . . Noh . . .»

Kõik panid aga imeks, kõige rohkem veel vana äi, et parun kirjutajale üleüldse koha müüs. Teised jälle lõid käsi kokku: kolm tuhat kaheksasada rubla, kust see peab välja tulema. Selge rumalus!

Kuid kõige rõõmsam oli Arnold, sest nüüd oli ta tõesti sammu oma eesmärgile lähemale saanud.

Suure sammu.

13

Aru härra parun von Blackenfeldt käis rahutult oma toas edasi-tagasi.

«Tõepoolest, tarvis poleks mul seda olnud,» rääkis ta iseeneses, «aga kuis jõuab inimene seda pealt vaadata. See oli ju kõige suurem korratus, mis seal valitses. Säärane viis mõjub halvavalt meie võimule. Noh, mina tahan seal korra maksma panna.»

Mis asi see oli, mis kõrgeaulise paruni sedavõrd rahutuks tegi?

Asi pealt vaadates oli üsna igapäevane. Aru parun ostis naabruses oleva väikese Vahu või Vahula mõisa ära. Kuid see asi oli iseenesest kirju. Vahula härra oli halb majapidaja ja sellepärast oli ta oma asjad täiesti sassi lasknud minna. Ta oli mõne aasta eest kohad pool sunni teel ära müünud, sest tal oli raha kibedasti tarvis, aga et keegi pärast kopikatki pead ei tasunud, olid nad nüüd aja jooksul kõik rentnikkudeks uuesti jälle jäänud. Oleks see mõnes muus kohas olnud, oleksid uued peremehed ammu juba sees olnud, aga Vahulal elasid vanad

mehed edasi. Nad ei maksnud muidu kuidagi oma maksusid kui ainult oksjoni teel ja kui härra oma jao kätte sai, siis võis vana peremees jälle edasi elada.

Nii oli see mitu aastat läinud, aga nüüd polnud neilt enam midagi võimalik oksjoni teel võtta.

Vahula härra oli nüüd isegi kimpus, sest mis pidi ta nende inimestega tegema. Kerge oleks neid kohtadest välja olnud visata, aga ka selle käsuga viivitas ta.

Seal juhtus talle õnn, vähemalt pidas ta seda õnneks — ta müüs kogu selle kupatuse Aru parunile ära.

Nüüd oli ta lahti, tehku teine, mis tahtis.

Hukka oli kõik see asi seal läinud, vähemalt Aru härra meelest, ja need viletsakesed seal Vahulas oskasid kõrke mõtteid ja kõnesid mõisnikkude vastu tublisti laiali laotada. Seda teadis parun Blackenfeldt väga hästi, ka see ei olnud tal teadmata, miks Konnaveski peremees Vahula päralt olevast Luha külast talitajaks valiti. Ta tahtis seda asja kindla käega korraldada, hästi ära silida ja talupoja jälle tagasi oma pesasse suruda. Küll nad siis teavad, kelle käes ülemvõim on.

Täna pidid siis Vahula valla mehed ta juurde tulema.

Mõisa ootamistoas, kus meie juba kord oleme viibinud, istus kümmekond talupoega. Need olid Vahula valla mehed ja nad ootasid siin uue härra ette laskmist.

Toas polnud peale meeste kedagi. Olgu siis suur kirju koer, kes ukse ääres laisalt sirutas ja vahel oma kuivanud küüntega mööda põrandat krabistas ja unes viiksus ja haugatas.

Mõned mehed toetasid endid vastu seina, teised olid vanaldase punaseks värvitud kasti peale endid toetanud. Konnaveski peremees toetas uksepiida najale ja vahtis vihaselt enese ette.

Miski raskus näis mehi rõhuvat.

«... Ei, ta pidavat ju üsna hea mees olema. Oskas aga see vana nöörida küll,» ütles keegi kasti serval istujatest. «Saab näha, mis meile täna siin räägitakse.»

«Mis räägitakse,» naeratas keegi kibedalt, pilkavalt, «käänetakse renti juurde ja — ja asi sellega.»

«No kes seda nüüd teab, — aga eks ta taha meid ka näha.»

«Ehk pakub kohtasid müüa?»

«Kelle kuradiga sa ostad,» ütles üks paksu valge habemega mees, «täidega, — ja oleks neidki olevat.»

«Kuss, kuss!» hoiatas keegi vanem mees, «ega ta ei müü. Pole omas vallas peale paari koha müünudki.»

Kirju koer ajas ukse juures oma kondise keha jalgadele ja vahtis vesiste jõllis silmadega ja ripakile vajunud mokkadega häbematult talumeeste peale. Küllap tema arvas ennast ka nendest sõnadest, mis sakste pihta käisid, puudutatud olevat.

Kes teab, mis verd temagi oli.

«Tule siia!» hüüdsid kasti peal istuvad mehed talitaja poole ja tõmbasid teda sõrmega.

«Noh,» ütles see juurde tulles.

«Mis me teeme, kui ta kohtadele renti juurde tahab panna?»

«Kurat, tema võib panna, — laseme kroonu maakatsuja tulla.»

«Noh, ei maksa nii uhked olla. Teate nüüd seda maakatsujat. Ta pistab talle peosse. Ei sest tule välja kedagi...»

Meeste arutamine lõppes, sest neid kästi härra juurde tulla.

Talupojad kummardasid alandlikult, sügavasti ja jäid ukse juurde seina äärt mööda seisma, kuhu selle tarvis mingist materjalist karvane matt oli alla laotatud.

Härra vaatas tõsiselt ja läbitungivalt meeste poole.

Mehed teadsid, kuidas nad nendest pilkudest kui läbi puuritud said, nad arvasid koguni, et see uhke mees nende südames kõik ära näeb.

Ja saksa silma tarvis polnud seal kõik mitte korras.

«Ah, teie olete siis Vahu valla peremehed,» ütles parun Blackenfeldt, kuna ta nägu endist moodi tõsiseks ja karmiks jäi.

Talumehed ei saanud aru, kas see oli nüüd küsimine, pidid nad selle peale midagi ka kostma või rääkis härra nõndasama. Nad vaatasid üksteisele.

«Kas kõik on tulnud?»

«Ei, paar peremeest on puudu.»

Härra avaldas meelepaha.

«Noh,» rääkis ta edasi, «teil on Vahulas seal enamasti kõigil head kohad, aga nagu ma olen kuulnud, olete te

endid halvasti mõisa vastu üles pidanud ja oma maksude tasumises kangekaelsed olnud. Ma usun, et te need viisid maha jätate.»

Mehed liikusid rahutult. Need valjud sõnad, see kartmatu toon piitsutas neid, aga nad ei võinud midagi parata. See oli ju ka tõsi.

«Teie olete seal,» rääkis härra edasi, «endist ka omad kohad ära ostnud, aga nüüd olete jälle kõik rentnikud. Mina jätan selle niisama, ainult, et teil head kohad on, panen igaühele juurde natuke renti ja vähe abitegu, mida te Vahula mõisa peate ära tegema.»

Meestel käis nagu külma vee hoog üle keha.

«Parunihärra . . .» kogeles vana Mulla Tiit.

«Mis sa tahtsid ütelda?»

«Ei muud midagi kui seda, et armuline parunihärra renti juurde ei paneks.»

Konnaveski peremees näris vihaselt mokki, kuid ta seisis teiste selja taga, parun ei pannud seda tähelegi.

«Ja miks ma ei peaks panema?» küsis parun külma rahuga.

«Meie ei jõua enam maksta.»

«Hm, teie ei jõua enam maksta. Teie olete kangekaelsed, teie ei taha maksta. Igale peremehele tuleb läbistikku paarkümmend rubla puhast raha juurde ja abitegu, mis te Vahula mõisa peate tegema, rehkendan ma ka koha suuruse järgi. Seda tuleb viie kuni kümne rubla alla. See pole tõepoolest mitte palju.»

«Jäägu nad siis parem kadakaid kasvatama,» ütles keegi tagantpoolt. Teised tundsid häälest, et see Konnaveski peremees oli, ja lõid silmad maha.

Arvatavasti kuulis parun seda küll. Ta palge üle käis iseäralik punane joon, aga pea muutus ta rahulikuks ja tegi, nagu poleks ta kuulnudki.

«Ärge mõtelge, et ma teile kohti kaela sunniksin. Mul on rentnikke pakkumas küll käinud. Ei taha te niiviisi kokku leppida, siis ütlen teile nüüd tulevaks jüripäevaks kohad üles.»

Need kindlad ja targad sõnad riisusid meeste kindluse. Nad nägid, et nende võim selle kalju vastu hoopis puruks katkes. Oleksid nad ka kõige jõuga tormi jooksnud, ometi poleks see suutnud seda paigast liigutada.

Vahula mehed tulid pea sellele otsusele, mis nad juba lapsepõlves olid kuulnud, et tallekese hale määgimine hundi südant suudab sulatada. Nii viltu, kui niisugune arvamus iseenesest ka on, ometi on ta eesti rahva hulgas enesele eluõiguse pärinud. Liiga ruttu kaob tal kindel põhi jalgade alt ära ja siis püüab ta niisugust nägu ja tegumoodi näidata, mis teise sees peab haledusetundmust ta vastu äratama. Kust ta seda on õppinud, seda ei tea, aga räägitakse, et väljamaal pidada üks hirmus laisk elajas elama, kes ka säärasel viisil suurte murdjate südameid püüab haledaks teha.

Nii oli ka siin.

Paar meest läksid parunihärra lähedale, kummardasid maani ja paitasid ta jalga põlve kohalt.

Tõepoolest käis parun Blackenfeldti palge üle iseäralik heameeleline naeratus ja ta pilgud läksid teiste poole, kes ukse äärde seisma olid jäänud. Need mõistsid pea pilkude kõnet ja tulid täitsid ka oma kohust.

«Ja mis te tahaksite?»

«Me paluksime, et rent niisama suureks jääks. Meie kohad on vaesed, ei jõua sedagi maksta.»

«Ah-ah-ah,» naeris parun, sest tal oli hea meel. Nii kerge oli neid vaesekesi jalge alla heita ja hoopis põrmusse alla suruda. Aga südamest tahtis parun kangekaelsuse juure välja kiskuda. «Teie räägite seda, aga see on ju selge vale. Ma ei jäta mitte kopikatki alla. Teate, karva pealt selle järgi, mis olen ütelnud, teen kontrahi teiega.»

Meeste ridadest käis ohkamine läbi.

«Aga teadke,» ütles parun tõsiselt, «mina kuulsin, et teie endine härra teilt oksjoni teel korralisi maksusid sisse nõudis. Mina ei tee seda mitte. Kes oma renti ära ei tasu, seda ei pea ma kõlblikuks peremeheks ja võtan koha niisuguse käest ära. Ma tahan, et minu vallas igal pool kord valitseks ja üks inimene teisele tüliks ei oleks. Ja siis tulge nädala pärast tagasi, siis teen ma teile uued kontrahid. Jumalaga!»

Ja enne kui ükski talumees oleks saanud kummardada, läks kõrgeauline parun toast välja.

Nagu nõiduse väel avanes teine uks, kust talupojad pidid välja minema.

Nad läksid kõik üksteise järel pead maas hoides uksest välja ja ei pannud sedagi tähele, et neist siin sedavõrd lugu peeti ja tummalt seisev teravate vuntsidega teener nende eest ukse lahti tegi.

Aru mõisa ja Vahula valla piiri peal oli vana Kõrve kõrts. Kõrve kõrtsmik Aadu Oinas seisis parajasti oma eeskoja lävel ja paikas lastele pastlaid, kui ta nägi tubli salga mehi enda poole tulevat.

«Soh, mõisast tagasi juba,» pomises ta iseeneses ja ta süda tundis niisugust suurt hulka inimesi nähes õiget kõrtsimehelikku rõõmu. Ta viskas pastla käest ära, ajas ennast õige püsti ja püüdis oma lihavale, rasvasele näole õige mõnusat vormi anda.

«Noh, mis te päid na norus hoiate?» küsis kõrtsmik juurde jõudnud meeste käest. «Näha on, et meie härra talupojaga oskab vähe tõsisemalt kõnelda kui teie endine Bääruke.»

Ja kõrtsmiku enese eest oli see ütlus sedavõrd naljakas, et ta sedavõrd naerma hakkas, et ta paks kõht vabises.

«See kurat on vereimeja küll,» lausus keegi talupoeg.

«Tasa, tasa, sõber,» irvitas kõrtsmik, «seda ta küll ei taha, aga noh, trois ta ikka inimesi peab. Tulge sisse, ajame mõned sõnad juttu.»

Kõrtsmik astus, ilma et tal teiste nõusolemist tarvis oleks olnud, ees, lühikene määrdunud ilma kraeta lambanahkne kasukas seljas. Keegi polnud seda inimest ilma kasukata näinud kodumail, olgu soe või külm.

Mehed jäid seisatama. Nad vaatasid nagu küsides üksteisele otsa. Kõrtsmik pani seda tähele.

«Noh, mis te nüüd, ega te naised ole. Tulge, ajage paar sõna mõistlikku juttu!»

Ja kõrtsmik läks kõrtsi, mehed taga järele.

«Ah te ütlesite, et on vereimeja,» ütles kõrtsmik vähe aja pärast, kui mehed kordamööda juba suud olid kibedaks maitsnud. «Mis ta teile seal täna kõneles?»

«Mis ta kõneles, — anna raha, pane enesele pael kaela, müü hing kas või vanakuradile ära ja vii hind härrale mõisa. See oleks ta meele järele.»

«No sina õige oskad,» tähendas kõrtsmik paksu käega tühja õhku lüües. «Nii hull ta pole.»

«On küll. Tahab tõesti meile renti juurde panna. Mis sa seal ära teed.»

«No seda ma arvasin kohe. Ega teie meeste kohad vist na sandid olegi,» otsustas kõrtsmik.

«Mis seal on,» ütles keegi külameestest, «astu paar sammu põllupeenralt kõrvale, siis võid pohli ja jõhvikaid noppida. Selge soo.»

«Ega ta ise na hull ka olegi,» rääkis kõrtsmik edasi, «on minule ka lubanud mitu korda juurde panna, aga noh, — jääb ikka niisama.»

Kõrtsmik naeris kavalasti.

Külamehed polnud tähelegi pannud, et tagant kõrtsitoast, mille vaheuks lahti oli, noorevõitu mees oli välja tulnud ja uksele seisma jäädes külameeste juttu kuulis. Noormees oli valge kahvatanud näoga ja riided olid tal õige läbi kulunud. Kuid ta seisis sellegipärast uhkesti paremat küünarnukki uksepiida vastu toetades ja pahemat kätt kõvasti puusas pidades.

«Või teil niisugused päevad,» ütles kõrtsmik. «Küsige härra Lepa käest nõu, küllap tema teab. Eks ta tunne kõiki seadusi.»

Külamehed märkasid nüüd võõra mehe lähedalolemist ja nende nägudelt paistis umbusaldus.

Härra Lepp sai asjast aru. Ta tuli julgel sammul leti äärde, toetas küünarnukiga letilauale ja vaatas õieti tähtsal pilgul külamehi.

«Ah teie tulite siis mõisast,» ütles härra Lepp, «ja nagu ma kuulsin, tahetakse teile renti juurde panna?»

«Jah, nii küll.»

«Soo,» ütles noorisand õige venitades ja iga sõna iseäralikult rõhutades, «rendi juurdepanemine on neil härrakestel hea asi küll ja läheb see ka väga sagedasti toime, kus talupojad alles nõnda rumalad on. Aga iseenesest pole see seaduslik.»

Külamehed läksid õige tähelepanelikuks. Nad said ruttu üles erutatud.

«Aga mis sa teed,» ütles kõige vanem meestest, «paneb juurde ja muud midagi. Tahad olla või mine välja. Mõni muu tuleb jälle.»

«Ja-jah, seda ma ju tean isegi väga hästi,» ütles isandamoodi mees väga tähtsa näoga, «et seal nii toimetatakse, kus rahvas alles rumal on ja seadusest veel midagi ei tea.»

«Jah, see on tõesti nõnda,» tõendas kõrtsmik, «eks Lepa-härra tea kõik, tema tunneb ju seadust.»

Sellejuures lükkas kõrtsmik täis õlleklaasi isanda ette, lõi siis oma paksu keha sirgu, kummardus vähe ettepoole ja ütles põhjatu sõbralikult: «Olge nii lahked.»

Härra Lepp võttis pakutud klaasi ühe sõõmuga tühjaks.

Sellepeale vaatas kõrtsmik õieti tähendusrikka pilguga külameeste poole. Vist tahtis ta meestele märku anda: kastke selle härra suud, sellel mehel on nuppu.

«Lubage mul, auväärt peremehed, mõned küsimused ette panna,» ütles härra Lepp üliviisakalt ja tõmbas määrdunud, kullaga kirjatud kaantega taskuraamatu taskust välja, mille vahel pliiats oli.

«Andke mulle üles üks keskmine koht.»

Talumehed vaatasid üksteisele otsa. Neil nagu oleks veel vähe umbusaldust võõra mehe vastu olnud: kes teab aga, mistarvis järele kuulab.

«Ükskõik kelle koht,» aitas kõrtsmik leti äärest. «Härra tahab teie asja natuke järele kuulata, ega ta teile paha soovi. Eks sa ütle, talitaja, oma koha üle.»

«Ah, talitaja on ka siin,» ütles härra Lepp, «see on väga rõõmustav. Teie olete valla eestseisja, teie kord on vallale õigust nõutada. Kes on talitaja?»

«Eks Konnaveski Kaarel ole,» ütles keegi külameestest ja näitas talitaja poole.

«Rõõmustav,» ja härra Lepp ulatas talitajale sõbralikult käe. «Vastake nüüd, mis ma küsin. Palju koht tiinude järele suur on?»

«Viiskümmend üks.»

Lepp pani kirja.

«Palju põldu?»

«Kaheksa tiinu.»

«Missugune maa?»

«Punane rebaseliiva põhjaga.»

«Missugune karjamaa?»

«Selge soo.»

«Missugune heinamaa?»
«Ka soone maa.»
«Palju renti maksite?»
«Sada kolmkümmend rubla.»
Siinjuures naeratas härra Lepp kergesti, aga ometi nõnda, et kõik seda võisid ta näolt näha.
«Kuidas või mispoolest lähevad teiste kohad sellest lahku?»
Nüüd seletasid külamehed, kellel küngas arumaad heina- või karjamaa sees on või kellel kuskil üks põlluserv savi- või mullapõhjaga maa on.
«Hea küll, hea küll,» ütles härra Lepp ja asus oma raamatu kallale ametisse.
«Eks ma ütelnud,» seletas kõrtsmik veel poole häälega, «ega meiesugune aru saa, seleta ei tea kui palju. Aga targal mehel on mõnest küsimusest küll ja ta teab kõik.»
Härra Lepp tegi suure hulga numbreid, tõmbas pikuti ja põigiti kriipse taskuraamatu lehele. Tal läks aega rehkendades ja kirjutades.
Seal pilgutas kõrtsmik talitaja poole silma ja tõmbas sõrmega. Näitas siis õllepudeli peale. Talitaja sai aru küll, võttis pudeli ja klaasi ja pani viisakalt härra Lepa ette lauale.
«Palun mitte segada,» ütles Lepp, vaatas siis üles: «Ah teie, talitaja, noh.»
Ja nimetatud härra valas klaasi õlut täis, mis ta nähtava heameelega ja januga ära jõi.
Kirjutamine, rehkendamine, kriipsutamine kestis edasi ja külamehed istusid pea hinge kinni pidades kõige suuremas põnevuses. Äkitselt oli usaldus selle mehe vastu nende südames kasvanud ja nüüd otse kaljukindlaks muutunud. Seal nagu oleks iga uuesti kirjutatud number ja kriips nende saatuse üle otsustanud, sellele jäädavalt uue pöörde andnud. Küll oli Luha meestel see hingemaa kirjutaja veel meeles, aga petiseks ei suutnud nad teda ometi pidada. Eks igamees tea, kuidas ju saksad iga parema uuenduse vastu seisavad, küllap see hingemaa sellepärast pole siiamaale tulnud. Polnud ta ka ju kuskil mujalgi tulnud. Mis põhjust oleks siis teda petiseks pidada. No see mees seal, see oli hoopis teist

laadi. Ja eks kõrtsmik kinnitanud, et ta kõik teab. Ta oli ka pealtnäha seda moodigi.

«Ah, teile tahetakse veel renti juurde panna,» äratas mehi nende mõtetest härra Lepa hääl, «nii umbes kahekümne viie rubla võrra?»

Mehed kinnitasid seda ja lisasid juurde, et ta seda ka teeb, sest Aru parun olla oma sõnapidamise pärast kuulus.

Härra Lepp töötas veel oma raamatu juures.

«Ma olen nüüd seaduslikult teie asja järele katsunud,» ütles härra Lepp oma tööd lõpetades ja talupoegade peale tõsisel, asjalikul pilgul vaadates. «Teiega on siiamaale ülekohut tehtud, teie kohtade pealt oleks läbisegamini paarikümne rubla ümber pidanud vähem renti nõutama. Nüüdsest juurdepanemisest pole nüüd juttugi.»

«Räägitakse, et need pidada mõisnikkude pärismaad olema ja nad pidada nende pealt võima nii palju võtta, kui iganes tahavad,» ütles keegi.

«Jah, seda nad räägivad ise ja lasevad teisi ka, kes nende nõumehed on, rääkida, aga maa on kroonu päralt ja siin maksavad kroonu seadused. Kroonu ees pole mõisnik põrmugi enam kui talupoeg.»

Need sõnad olid tublisti vallameestele meelt mööda ja tundmatu härra tõusis nende silmis korraga hirmus palju. Jah, niisugust juttu polnud keegi enne rääkinud ja see näitas nii õige ja tõsi olevat.

«Aga mis me võime nendele prohvustele teha?» ütles keegi külamees, kes tundis, kuidas ta veri soontes keema hakkas.

«Jaa, mis teha?» kordas Lepp naeratades. «Muidugi ei saa rusikaga siin midagi ära teha, aga teie peate seaduslikku teed käima. Kaevake valitsusele, küllap siis neile ninanipsu lastakse.»

Mehed hakkasid joodud viina mõjul elama, läksid kärsituks.

«Jah, hea on ütelda küll — kaevake, aga mine, siis visatakse talupoeg ukse taha ja mõisnik lastakse sisse. Ei mõista nende keelt.»

«Teie peate vahemehe võtma, kes teie asju toimetab.»

«Need pagana ahokaadid on ka petised, mõisnikkude nõus.»

«Kuulge, andke oma asi selle härra kätte, küllap tema teie asja ilusti ära toimetab.»

Seda tuletas kõrtsmik meelde.

Mehed vaatasid küsivalt üksteisele otsa.

«Ei, mul on tegemist kõik silmakarvad täis,» ütles härra Lepp, «mul pole võimalik. Praegu tulin Nahkverest, seal on talupoegadega samasugune lugu. Andsid oma asja minu hooleks.»

Need sõnad kasvatasid meeste usaldust.

«Kas teil oleks võimalik meie asja paremaks teha?» küsisid mõned.

Lepp naeratas.

«No mis see teie asi nüüd on — ma olen ju kohtuasjadega keisri eeski käinud.»

Meeste ridadest nagu oleks värin läbi käinud. Kõige vähemalt tõusis härra Lepp nende lugupidamises korraga kuni kõrtsi laeni.

«Noh, võtke siis meie asi ka oma hooleks,» ütlesid külamehed, «ega meiegi muidu taha.»

«Ei, vennad, muidu tahtmisest ei või siin juttugi olla, sest niisugused suured paberid, mis kõrgetele ülematele peab ära andma, nõuavad raha. Pealegi tuleb mul selle asja pärast mõned korrad Peterpurki sõita ja võib olla, et saksad alamad ametnikud rahaga ära meelitavad, siis lähen ma selle asja pärast, olgu ta küll pisuke, kas otse keisri ette. Sealt toon jõhvi pealt õiguse välja, sest keiser ei pea mõisnikust rohkem lugu kui talumehest. Kõik on tema rahvas.»

«See on tubli — jah, teie olete kange mees. Teie nendele mõisnikkudele, nendele kuraditele näitate,» hüüdis keegi külamees ülivaimustatult.

Härra Lepp naeratas magusalt, nähtavasti oli tal siin täna veel hea lõikus ees. Õnn tuli sealt, kust meel ei teadnud teda mõtelda.

«Palju peresid?»

«Kolmteistkümmend.»

«Palju peremehi täna siin?»

«Üksteistkümmend.»

Lepp pani käe otsa ette ja nähti tükk aega sügavasti mõtlevat ja sinna juurde arusaamatuid sõnu sosistavat.

«Hea, ma arvasin järele. Oleks teie asi nüüd üksi olevat, siis tuleks iga pere peale umbes kakskümmend rubla, vähemaga ei tule välja. Aga et Nahkvere meestel umbes samataoline asi minu hooleks on, siis jääb teil poole vähemaks, pere pealt kümme rubla. Aga see, mis ma siis teen, on igavene rent ja kui kohad ostate, maksate selle uue rendi järele, aga mitte nii palju, kui mõisnik tahab. Olete sellega nõus, kümme rubla pere pealt? Rent tuleb praegusest rendist, nii kuidas ma umbes ette võin arvata, umbes kakskümmend viis rubla alla. Võib-olla ehk rohkemgi.»

«See on tubli, — piinaku, kurat, siis veel, — muidugi oleme nõus — see on tubli —» kuuldusid meeste hääled ja neist võis otsustada, et nende hinged kõige kõrgema kraadini üles ärritatud olid.

«Jäägu siis nii,» rääkis härra Lepp edasi, «aga et ma ajaviitmisega harjunud pole, siis algan täna veel peale ja teen palvekirja Въ Министерство Земледѣлія.»

«Noh, kastke ometi enne vähe keelt,» sundisid külamehed.

Terve pataljon pudeleid segines laua peale.

«Minge tooge üks poogen valget paberit poest ja suur neljanurgeline kuväär.»

See nõudmine sai pea täidetud, sest pood oli lähedal.

Härra Lepp istus laua taha ja sulg jooksis hirmsa kiirusega ta käes üle paberipoogna. Vahel jäi ta seisatama ja pani talumeestele nende kohtadesse puutuvaid küsimusi ette.

Küllap neid sinna kirja juurde tarvis läks.

Viimaks oli kiri valmis ja härra Lepp luges selle parinal ette. Olgu küll, et see neile puru-arusaamatus vene keeles oli, ometi kuulsid talumehed seda nagu usutunnistust kõige suurema tähelepanuga ja kui lugemine lõppes, paistis nende nägudelt sügav rahulolemine.

«Nüüd andke selle kirja jaoks kuus rubla,» ütles Lepp, «niipalju läheb ära, kui ta suurtes kroonu kohtutes vastu võetakse, ja minule makske kirjutuse pealt pool rubla. Aga pere pealt kümme rubla tooge tuleval nädalal, noh, teisipäeval, linna, Matuse uulitsasse nr. 15 minu kätte. Siis toovad Nahkvere mehed ka ja nõnda võin ma seltsis teie asja alata.»

Rukkipead nagu oleksid peremeest kummardanud, üsna maani olid kõrred endid painutanud.

«Toome, toome!» hüüdsid mehed ja kiitsid taevani tublit meest, kes nende täie usalduse oli võitnud.

Mehed mürasid tuleva õnne peale mütsata.

Härra Lepp katsus heameelega taskus olevat rahakotti, sest nii hulka raha polnud tal ammugi enam olnud. Aga ta lootis veel paremat.

Ka kõrtsmikul polnud asja tänase õhtu üle nuriseda.

Kõik olid õnnelikud.

14

Luige Tõnisel läks hommikul vara uni pealt ära. Ta mõte läks päevastele töödele, aga pea tuli talle meelde, et täna pühapäev oli. Iseäralik magus rahulolemine käis ta hingest läbi. Ometi ei jäänud Tõnis enam voodisse. Ta tõusis õieti ettevaatlikult ja tasa voodist üles, sest mingi hinna eest ei tahtnud ta naist veel äratada, kes õhtul kõige hiljemini loomade juures oma toimetustega valmis sai ja arvatavasti puruväsinud oli, kui magama heitis. Ta oli silmad nüüd seina poole pööranud ja hingas rahulikult, ühetaoliselt.

Tõnis tõmbas tasa ja ettevaatlikult saapad jalga, tõmbas palitu lahtiselt särgi ja pükste peale, pani mütsi pähe ja läks kambrist välja.

Eeskambris magas pere niisama vagusi sügavas unes. Sulane oli vist hilja tulnud külakiigelt, kus noored inimesed laupäeva- ja pühapäevaõhtuti sagedasti kuni hommikuni aega viitsid, sest koiku ees põrandal olevad saapad olid alles märjad ja nende küljes olid värsked rohulibled. Sooja seina ääres magas karjapoiss põrandal. Ta oli küll endale sinna õhtul hallivöödilise aluskoti ja väikese padja toonud, aga nüüd magas mehike koti ääres põrandal ülimagusasti. Karjapoisil igal pool hea olla.

Kärbsed sumisesid aknaklaasil ja aeg-ajalt äigas magaja kibedasti närivat kärbest palge pealt. Siis hakkab kärbeste aeg otsa saama ja nagu viimse vihaga tungivad nad veel igamehe kallale ja sumisevad rahutult.

Kambrist astus Tõnis läbi pimeda eeskoja õue. Nüüd alles tundis inimene, kui suur vahe magajate ruumi ja õue õhu vahel oli. Värske, vähe viluvõitu õhk tungis

Tõnise kopsu, mõjus sealt igale poole kehasse justkui värske kange viina suutäis.

Tõnise rinda asus iseäralik magus, arusaamatu rõõm, sest ilm oli väga ilus. Varased linnud olid hommikul juba üles ärganud ja laulsid koplis ja kaugemal karjamaa lepikus üksteise võidu.

Kuhu minna? Noh, põllumehel on oma koha peal igal pool tore. Ta läks pikkamisi lauda eest läbi aida poole, kust jalgvärav rukkipõllule viis. Rukis on varsti küps, alles eile oli ta üsna valmis pea leidnud. Tarvis õige igalt poolt hoolega järele katsuda.

Loomad tara peal magasid alles. Mäletsemise, mida loom ka pea kinnisilmi tukkudes teeb, olid nad ära mäletsenud ja nüüd olid nad pead küljele sirutanud. Eks see hommikune vilu tund olnud neilegi kosutav, sest nüüd võis ju kärbeste ja veel kurjemate vaenlaste, parmude eest ometi vähe rahu saada. Koidu-uni nähti neilegi imehea maitsevat.

Peremees läks aida juurde. Siin täitis õhku iseäranis armas lõhn. See oli värske heina lõhn, mis nad alles möödaläinud nädalal koplist siia üles vedasid. Oli ka juhus olnud, sest hein, paks hein, selge hiirehernes ja härjapea segamini, ei saanud vihmatilka. Jumal hoidku, kui niisugusele hoog kaela tuleb, selge sõnnik. Aga nüüd oli see suur aidapealne täis, ilus — selge kuld.

Nagu iseenesest kerkis peremehe käsi ja ta tõmbas peotäie heina roovikute vahelt välja.

Ilus tüma haljas hein. Justkui takud. See on ka midagi väärt. Kui loomale niisugust anda on, ega ta siis jalu taha.

Aga Tõnis mäletas, et see koppel enne talle niisugust heina ei andnud, ja palju nad siis sealt saidki. Tõepoolest, seesama aida lakk — nurka aga natukene. Aga nüüd? Nüüd tuubi kõvasti täis, ei mahu sissegi. Kõige vähemalt kolm korda endisest rohkem.

Ja Tõnis viskas tänuliku pilgu üle rukkipõllu kopli poole, kust hobusekella hääl praegu kostis.

Tõnis nuusutas lõpmata meeleheaga magusat heinalõhna, mis ümberringi värskes õhus laiali lagunes.

Peremees astus jalgväravast rukkipõllule. Rukkipead nagu oleksid peremeest kummardanud, üsna maani olid

kõrred endid painutanud. Tasa kiikus kõrs tuule mõjutusel. Õhus oli valmiva rukki lõhn.

Tõnis kummardus, võttis ühe pea enese kätte. Pikk pea oli otsast otsani põnnil terasid täis, mees mehe kõrval, ruumi polnud siin mitte karvakesegi väärt ilmaasjata. Tõnis võttis ettevaatlikult tera pea seest välja, nii et teised terad selleläbi mitte lahti ei tuleks, ja murdis tera parema käe pöidla ja esimese sõrmega pahema käe pöidla küüne peal katki. Tera andis tublisti veel painduma, aga murdus viimaks ometigi katki.

Nõnda proovisid siinpool põllumehed rukki küpsust järele.

«Siin on ääre peal,» rääkis Tõnis iseeneses, «ja kastest niiske, aga katki läheb ometi. Aga oota, sealpool.»

Seda üteldes läks ta mööda põlluäärt edasi. Maa tõusis järk-järgult kõrgemale ja rukkikõrred muutusid rohkem valgeks. See tähendab ikka, et maapõhi vist kuivem ja kruusasem on ja niisuguse põhjaga maa valmistab ennemini vilja ära.

Tõnis otsis ülevaltpoolt tuleva veevao üles, lükkas kahe käega rukkipead hellasti kõrvale ja astus vagu mööda rukki sisse. Kus pead üksteisest risti läbi olid, kus tuul nad imelikult üksteise külge oli heitnud, seal päästis Tõnis pead hoolega ja ettevaatlikult lahti.

Kaste, mis rukki peal oli, tegi palitu ja saapad hoopis märjaks.

Siin leidis Tõnis, et terad üsna küpsed, päris valmis olid. Sünniks kas või täna võtta, poleks mitte pühapäev olnud. Kahju, et ennemini hoolega ei vaadanud, oleks võinud seal kruusapõhja peal eile juba kümmekond hakki üles panna. See oleks andnud, päris küps.

No häda just ka ei ole, sest talupojad lasevad rukki kõrre otsas hästi valmis saada, siis saavat viljast palju ilusam ja parema mekiga leib. Need ajad on juba unustusehõlma vajunud, kus eestlane veel kõlkaid ja aganaid sõi, aga nüüd peab ta puhtast leivast tublisti lugu. Viimaseil aegadel lasksid mõisnikud juba üsna tüma iva lõigata, aga nende tõendused, et sest leival miskit viga polla, ei leidnud talupoegade hulgas palju uskujaid. Nad teevad seda ainult häda pärast, sest kes lõikab siis korraga need päratud väljad, ja kõnelevad seda ainult oma

südame rahustamiseks ja veel selleks, et nende vili üleüldise põlguse alla ei langeks.

Aga homme võis ju siin ometi julgesti peale hakata. Ja kui kõrgemalt kohalt ära jõuab ja kui ilm ilus on, selle aja sees valmib all äärtes.

Tõnis sirutas ennast sirgu ja silmitses kollakasvalget, liivakarva rukkipõldu üle.

Kui ilm ilus on, jah, kui ta aga ilus on. See aeg on põllumehele otse südamele kõige lähemal ja põnevusega paneb ta tuule pööramist tähele ja silmitseb taevaserval iga kerkivat pilve. Mis sealt tuleb?

Tasane vihm ja kerge tuul ei tee viga. Valmis rukki iva ümber tõmbab tupp ennast rohkem kokku ja ei lase teda maha pudeneda. Aga sel ajal nähtaks nagu miski salavägi looduses varitsevat, kes põllumehe vastu nagu viha ja kiusu südames kannab. Tormates jookseb tuulispask külatänavates ja teedel ja ülestõusev tolmusammas kõneleb ta liikumistest põllumehele. Taevaserval tõuseb kämblalaiune must pilvetükk, kasvab imekiiresti ja pea on ta nii suur, et terve lõunapoolse taeva kinni katab. Ilm läheb kurvanäoliseks, isegi õuekoer nagu oleks meelest segane, sest ta sööb suure suuga ahnesti laiu rohulemmeid. Seal on suu põhku täis, mis ta lauta oma pesasse tassib. Sealt loodab ta kättetuleva kurja ilma eest varju.

Põllumehe süda tuksub piinas ja kartuses. Mis sealt võib tulla? Võib-olla ehk on mõne minuti jooksul ta ilus põld puha ära rabatud, ta aastane töö ja vaev tühjaks tehtud ja ta ise oma perekonnaga kõige suurema mure ja hädaohu sisse heidetud.

Usklik inimene paneb salaja käed risti ja palub, et see mööda läheks ilma kahjuta.

Tõnise ees oli sügavas rahus ta rukkipõld. Imeilus ja terakas kui rukis tänavu aasta oli, seda rohkem oli ta nagu südame külge kasvanud.

«Peaks nüüd ometi mõned päevad pidama,» ütles mees, aga see ütlus kõlas otse palve moodi. Jah, tema oli küll näinud, kus niisugusest toredast nurmest lühikese ajaga katkipekstud ja läbisõtkutud inetu väli järele jäi.

Tõnise südamest käis värin läbi selle peale mõteldes.

Kuid praegu polnud põhjust karta. Ilm näis täna jälle

ühesugune ilus olevat ja terve nädal puhus lõuna-õhtust tasane soe tuul.

Rukkivälja äärest läks Tõnis peenart mööda kopli poole. Päike tõusis üles ja ta kiired langesid siia-sinna, ka krookslehele, mille õõnsuses nad kastetilgaga mängisid, mis nüüd hõbedaseks, kullaseks muutus ja kõikides värvides sätendas ja kiirgas.

Kopliaia ääres jäi Tõnis seisma ja vilistas kergesti, järgukaupa, kutsuvalt.

Hobused tõstsid pead üles ja tulid peremehe juurde. Nende kõhud olid üsna täis, olgu küll, et koppel hilja sai niidetud. Ädal on ruttus kasvama, siis veel, kui ilmad niisugused ilusad ja maa rammutatud on. Igalt poolt oli kuulda, et ädal tänavu tublisti kasvab, sel põhjusel teati ka rääkida, et rukkioras tänavu hästi saab kasvama. Vanad inimesed olid seda ammu juba tähele pannud.

Kõige julgem oli väike varss. No see oli alles ilus loom, eht inglise tõugu. Jalad olid tal nagu kepid, silmad suured ja selged, vaatasid ainult vähe vallatult.

Tõnisel oli ütlemata hea meel teda vaadates, sest sellest ikka alles hobune tuleb, missugust siin ümberkaudu kellelgi pole. Niisugune mõte tegi südames magusat kõdi.

Peremees sirutas käe aia vahelt läbi, pärast seda, kui ta oli harjunud viisil taskutest katsunud, kas seal leiba ei ole. Ta oli õpetanud noore looma juba leiba sööma, selle peale vaatamata, et see esmalt küll südisti vastu pani. Aga nüüd oli ta leiva peale hoopis maias ja läks sestsaadik ka palju julgemaks.

Noor loomakene lompsutas mokkadega peremehe sõrmede kallal, kuna vana mära eemalt ütlemata rahulolemisega pealt vaatas. Ka tema nagu oleks aru saanud, et peremees tema lapsest niipalju lugu pidas.

«Sa väike vallatu,» rääkis Tõnis omaette, «kisud vana purulahjaks. Ma tahan sind varsti ta tagant ära võtta.»

Loomakene nagu oleks peremehe pahast nõust aru saanud, hammustas järsku talle sõrmesse.

«Sina kurjategija,» ütles Tõnis, tõstis siis kaks kätt üles ja plaksutas peopesasid teineteise vastu. Hobused kartsid ja läksid aia äärest eemale.

«Minge, sööge peale,» ütles peremees ringi keerates.

Tõnis läks kaera- ja odrapõllu vahelt läbi käivat kraavikallast mööda kodu poole. Vähe pilkus kraavi põhjast tükati vett, nii oli ta ära kadunud. Aga see pidavat peatse vihma tulekut tähendama, kui vesi ruttu alaneb või ära kaob.

Tõnise ees kraavi kaldal seisis valmis maasikakobar. Ta võttis selle üles. Suured ilusad maasikad, nagu nad ainult põllupeenral lihavad jaksavad kasvada. Kolm tükki olid jämedad nagu pähklid ja täiesti valmis, kuna kahel küljed veel vähe valgekirjud olid.

Tõnis ei söönud maasikaid ära, ehk tal küll väikest last kodus ei olnud, kellele maasikaid meeleheaks viia.

Kodus oli selle aja sees kõik elavaks saanud. Hüüded kostsid, kaevuvibu kägises ja loomade kellad kõlksusid.

Tõnis astus läbi jalgvärava õue.

Seal talitas noorik ja juhatas karjapoissi. Ise ta seisis vanni ääres, millest ta armsam lehm, mis armuline paruniproua talle oli kinkinud, midagi sõi, kuna ta vitsaga maiaid värsse kallalt eemale tõrjus.

Karjus ajas teisi uniseid loomi, kes laisalt ringutasid, väravast välja karjatänavasse.

Tõnis jäi tahtmatult seisatama. Nii ilusat pilti polnud ta kogu eluajal näinud. Seal eemal see paksupoole naisterahvas, puhta valge lahtise jakiga, millel toredad kirjad ääres olid, oli siis tema naine. Alguses olid nad teineteisele nagu vähe võõrad olnud, aga aja jooksul liginesid ja harjusid nad teineteisega. Ilma et Tõnis päeva või tundi oleks võinud teada, aga ta südamesse oli üks iseäralik, siiamaale võõras tundmus pesitanud ja ilma pikema järelemõtlemiseta sai ta aru, et ta kõigest hingest oma naise poole hoidis. Olgu mis tahes, aga muud nime ei võinud Tõnis sellele südame salatundmusele anda kui armastus. Ja Tõnisel polnud midagi selle vastu, et ta nüüd armastas.

Ja seda inimest sündis ka armastada. Tõnise eest oli ta oma paksupoolse rahuliku näo ja hea südamega palju ilusam inimene kui need noored tüdrukud külas, kes enesest mõistsid imepalju lugu pidada.

Ta võttis kõige südidusega majatalituse koorma enese õlale ja pea nägi Tõnise harjunud silm, et selle inimese käes kõik imeosavasti läks. Loomad said temaga ime-

ruttu sõbraks ja küüt lehm, kes muidu küll tubli loom oli, aga kes tüdrukuid alatihti selle läbi pahandas, et ta lüpsmise ajal piima ümber lõi, laskis uut perenaist rahuliku meelega lüpsta.

Päris nõid.

Nähtavasti oli ta täna õige rutuga toast välja tulnud, sest juuksed olid tal praegugi selja peal lahti. Palju ta ilmaski ennast aluskuue väel ei näidanud, aga nüüd oli ta soonilise aluskuue väel.

Vist kartis ta karja kauaks koju viibivat.

Eemal pinuasemel siblis kukk oma perega, kuna noored kuked eemal tublisti rammu katsusid.

Tõnis läks pikaldasel, tagasihoidlikul kõnnakul, käsi selja taga hoides naise poole, kuna ta näppude vahel kramplikult maasikavart pigistas.

«Kus sa nii vara käisid?» küsis naine mehe käest, kuna ta pilk selle märja palitu ja saabaste peal viibis.

«Rukis on üsna küps,» ütles mees ja tegi, nagu poleks tal tarvis otsekohe naise küsimuse peale vastata.

«Siis homme kohe lõikama.»

«Küllap vist.»

«Noo — mis te!» ja ta hirmutas värsse vitsaga eemale.

«Poisid tahaksid ka saada, ega nende suudki sarvest ole,» naeris peremees.

«Mis niisugustele,» rääkis naine, «kuule, mis mina arvan, see on päris rumalus, et niisuguseid värsse kasvatatakse.»

«Kuidas nii?»

«Mis seal siis on,» ütles naine pugala värsi peale näidates, kes laisalt ja aeglaselt väravast karjatänavasse läks, «seal ta on juba kolm aastat vana, aga mine müüma. Suur on, kui sa ta eest rublat kolmkümmend saad. Kas see tasub kasvatust ära?»

Tõnis ei teadnud naise arvamise peale midagi ütelda. Nii oli ta ju poisikesena näinud värsse peetavat ja terve laadamägi oli alati täis niisuguseid loomakesi, millede ümber ostjad elavalt kauplesid, neid katsudes ja veel viit kopikat kõige jõuga hinnast maha tingides.

Kuidas see siis pidi teisiti olema!

«Loomad, mis kasvatatakse, peaksid niisugust tõugu olema, mis suureks kasvaksid, nagu mitmed mõisnikud

nüüd peavad. Tõepoolest, niisugune loom on vasikast peast juba inimesele palju armsam.»

Nähtavasti tuli perenaisele ta elu Aru mõisas meelde ja teadmine, et kallist tõugu vasikad ta juhatuse all seal nii hästi korda läksid, vaimustas teda.

«Noh, mis sa nüüd talupoja asju mõisaga lähed kõrvu seadma,» ütles mees, aga ta hääl avaldas seda tavalist hoolimatust, mis meie maal meestesugu juba maastmadalast naisterahvaste ja nende arvamiste kohta omandab:

«No mis temakene nüüd niisugustest asjadest teab.»

Kuid endine mamsel Loise oli südi naisterahvas, kes oli nii mitme aasta jooksul majandusharude kohta juba suutnud omal jalal seisva arvamise omandada.

«Talupojad on loomade kasvatamises päris rumalad,» ütles ta, ehk ta küll viimase sõna juures isegi vähe punastas. «Nad ütlevad ikka — mõisa asi, aga mis seal mõisas siis on. Muidugi ei topita mõisas loomi niisugusesse pogrisse kokku, nagu talupoegade laudad on, külmad ja pimedad pealegi, vaid nende ruumid või tallid on suured ja valged. Just sellepärast, et loomadel ilusad elamiseruumid on ja neid korralikult ühel ajal söödetakse, ongi mõisa loomad ilusad ja rammusad.»

Imestusehoog käis perenaise enese südamest oma vaba kõne ja suurepärase arvamise pärast läbi. Ja ta hakkas isegi seda uskuma, mis ta praegu tõendas.

«Eks ta nüüd ole ikka ka,» arvas mees, «aga mõisas on hoopis parem põhk ja paremad heinad.»

«Noh, seda võivad talupojad ka kõik saada. Sa oled nüüd ainult seda koplit harinud, aga Marja välja tagust heinamaad võid ju ka harida.»

«Noh, see on paljas samblapealne soo.»

«Olgu. Küsi mõisahärra käest. Mis seal Lükuste soos enne oli kasvanud, paljad pajupõõsad ja selge sammal olnud. Aga ma kuulsin, kui härra ütles, et heinamaa, see soo, teinud talle kahe aastaga harimisekulud tasa. Ja nüüd kasvab seal hein põlvi. Me käisime mitu korda seal.»

Peremees ei vastanud selle peale midagi. Talle oli see Lükuste soo asi ju väga tuttav, niihästi enne, kui ta paljas samblasoo oli, kui ka nüüd toreda imestusväärilise

heinamaana. Tema oli seda ka imestanud, mis maast kõik võib saada, aga see oli ikka kahe silma vahele või selle sõna varju jäänud: mis raha kõik võib teha. Aga selle peale ei tulnud keegi, et talupoeg oma heinamaaga ka niisama võiks teha.

Lehmal sai toidus vannist otsa ja ta vaatas tänulikul pilgul oma heale perenaisele otsa.

«Mine nüüd ära,» ütles perenaine hellasti armsale loomale. «Oleks meil mitu niisugust lehma. Siis saaksime piima ja võid. Või on kallis ja piima võiks ka sigadele anda. Enam nad teeksid ikka sisse kui need värsipruksid.»

Tõnisele niisugused arvamised täna hommikul palju ei meeldinud, sellepärast oleks ta jutule heameelega mõnda teist ainet soovinud. Nagu iseenesest võttis ta siiamaale selja taga hoitud käe maasikatega sealt ära ja ütles:

«Näe, mis ilusad maasikad põllupeenralt leidsin.»

Naise näolt käis kelmlik heameeleline naeratus üle. Küllap ta mõistis mehe mõtteid, ega ta poleks muidu maasikatopsu Tõnise käest ära rapsanud:

«Tõid vist mulle.»

Ja ta sõi vallatades maasikad ära.

Mees ei tahtnud oma rõõmu selle üle avalikult näidata, et ta naisukesele maasikaid metsast tõi. Ei, tal hakkas nagu häbi, nagu halb, et ta nagu poisikene metsast talle meelituseks marju tõi, aga see sai ta mõtetest vististi väga hästi aru.

«Ka niisuguseid maasikaid võime kodus aias kasvatada, veel palju suuremaid, nagu seemnekartulid. Mõisas kasvatatakse neid, ma olen küll seda näinud, pole seal suurt kunsti midagi. Aga need on kallid ja saksad ostavad neid heameelega. Küll sa aga näed, kui ma tuleval kevadel kärneri käest taimi toon.»

Tõnis raputas pead. Jah, sellel naisel olid mitmed asjad päris tuttavad, millest tal aimugi polnud. Mis ta neist pidi nüüd arvama? Noh, naisterahvas, aga seda tundmust ei suutnud Tõnis ka alla suruda, et see naisterahvas temast ikka mitmeti üle on.

Kas oleks sünnis tema nõu järgi teha?

Mida lähemale kevad jõudis, seda suurem tusk asus endise Naari peremehe Mihkli rinda. Kuhu minna, jah, ta oli kohta kuulates üsna puruväsinud. Talupoegade juures teenistust leida, sellest ei tulnud välja midagi, sest kes see tahab enesele niisuguse suure perega sulast. Oleks ometi naine üksi, siis poleks viga, aga see lapsekari. Ja kes ei teaks nüüd seda, kuidas need võõrad lapsed ära tüütavad: nad lähevad pea julgeks, on näljas, topivad igale poole tüliks ette, kisuvad oma laste käest leivatüki ära, tõesti ei võiks neid nähagi. Parem neist eemale hoida, poissmehest sulasele rublat viis rohkem maksta, pole ometi niisugust tüli majas.

Nii polnud Mihklil lootagi talupoegade juurest kindlat teenistust ja ulualust saada. Olgu küll, et mitmed, kes endist Naari peremeest tundsid, teda oleks võtnud, poleks seda pagana peret.

Meie kuulsime ennist, et Mihkli käes kõik tööd läksid. Ta mõtles ka vahel omaette hakata, aga pea selgus, et sest ka midagi välja ei tule. Sääraseks omaette asumiseks oli jõudu vaja, ja kui mingi tööga tahtsid ennast ja oma perekonda toita, siis ka rohkem töötundmist. Sellest sai Mihkel ise väga hästi aru. Seda ta teadis ise ka, et ta iga tööd, nagu puusepist, raudsepatööd ja muudki teha mõistis, aga ühtegi mitte täielikult. Tal oli kaunis terane tähelepanemine, aga ta polnud ju ühtegi tööd põhjalikult ära õppinud. Ta oli nii ajaviiteks enesele ja teistele nokitsenud just seda, mis hädapärast tarvis läks.

Selle töötundmisega ei maksa midagi ette võtta, sellega ei toida.

«Ma lähen linna,» mõtles vahel Mihkel, aga pea tuli küsimus: mis ma seal hakkan tegema? Ma ei oska linnas olla, pole mul ka varandust, miska ennast elatan, kui tööd ei saa. Kuid Mihkel ei teadnud ega osanud enesele linnas mingit tööd soovitada. Linnaelu oli talle täitsa võõras ja linn polnud teda ilmaski palju meelitanud.

Selle mõtte jättis ta järele.

«Aga mis pean ma tegema, millega tahan ma ennast

ja oma perekonda toita, kust saan ma nendele ulualust?» Jah, siiamaale oli veel läbi saanud, aga edaspidi... Sest nüüd juba vahtis puudus irvitades talle otsa ja näitas niisugust kindlat nägu, mis tunnistas, et Mihkel temast edaspidi tõesti enam võitu ei saa.

Mihkel ei teadnud kuskilt enam kohta kuulata.

Noh, suvel on soe aeg, võiks ju paksus metsas puu all elada ja päevilistena võiksid nad kahekesi väga hästi lapsi toita. Aga suve järel tuleb vihmarikas ja vilu sügis ja siis pikk külm talv. Kellel siis siin nurgas päevilist tarvis, pole omainimestelgi ametit, magavad ja haigutavad.

Mis siis teha?

Mihkel lootis jumala peale ja ootas, et jumal talle paraja koha nagu kogemata saadab. Ta käis ise küll, aga ta ei pidanud enese reisidest suurt asjagi, südames nagu oleks ta ette teadnud, et ta nüüd selle reisiga ometi kohta ei saa. Aga sellevastu ootas ta pikisilmi seda õnnelikku juhust, mis talle kõlbliku koha nagu kätte annab.

Aga niisugust juhust ometi ei tulnud.

Kui Mihkli usk mõnikord nagu vankuma hakkas, kui ta enam seda enesele tarviliseks ei pidanudki, et ta Naari koha pealt lahti sai, seal tõusid siis nende mõtete vahelt tuhanded teised, mis Mihklile enne tundmata olid. Üks mõte kandis enesega teist, nagu tuul kuival ajal tolmu ja kõiksugust prügi enesega ühes toob. Jah, oli ta seda oma süüga ära teeninud, et ta koha pealt lahti sai, noh, ta oleks selle nüüd ka rahuliku südamega ära kannatanud, oleksid puudused siitmaalt lõpetatud olnud.

Aga nad nähti alles algavat.

See oli juba kevadepoole, kui Mihkel kohakuulamise reisilt koju tuli. Lehe kõrtsi ees jäi ta seisatama, sest teine hobune oli ohjad üle pea kiskunud ja sel viisil kõripidi kinni jäänud. Mihkel katsus külamehe hobust lahti päästa, ehk küll, nagu ta isegi arvas, temal sellega palju asja polnud, pealegi et see mõisa loom oli.

Kuid Mihkel ei suutnud pinguli ja sõlmede kohalt kõvasti kinni veninud rihmasid lahti päästa.

«Jah, seal ta elab ka,» pomises mees vihaselt, «ise lakub sees, loom poob ennast ukse ees ära. Ja mina, ma

ei teinud linnateel suud kibedakski, aga minu käest võeti koht ära.»

Iseäralik kibe tundmus võttis korraga mehe südames maad. See tundmus tegi kogu ilma ta eest läilaks ja ta südame kõige vastu kaledaks, nii et ta praegu selle loomagi üle haledust ei tundnud, mis seal maas korises.

Mihkel pidi juba teed mööda edasi astuma.

Seal rapsas piinas olev hobune jalgadele. Isegi kõrval olev loom nagu oleks tasakesti hirnatanud. See hirnatamine mõjus nagu koputamine Mihkli südame peale, tungivalt kutsus ta teda tagasi. Küllap teisel loomal läks raskeks, sest tema pidigi maas lamavat seltsimeest otse kandma, kes riistadega tema küljes kinni oli.

Mihkel keeras tagasi.

Kõrtsis polnud peale kahe tukkuva mehe kedagi. Leti tagant lahtisest uksest kostis ühetooniline vokivurin.

Mihkel kargas ühel norutajal õlast kinni, kellel lahtised karbid, millest valged seapekisiilakad paistsid, ühes leivakotiga ääres olid.

«Kas on sinu hobused?»

Võõras mees ägises. Ta oli nähtavasti heasse unesse suikunud.

«Kuule, mis sa magad,» hüüdis Mihkel veel kõvemini. «Sinu hobused vist — teine poob enese ära.»

«Minu muidugi, — las — noh?»

Ja mees ajas silmad pärani lahti.

«Hobune poob sul õues ennast ära. Mine, aita.»

Mees ei lausunud sõnagi, tõusis üles ja läks õue. Pea oskas ta ise oma sõlmed lahti teha. Vihaselt andis ta piitsaga hobusele ja see kargas maast üles. Loom nähti isegi õnnelik olevat ja ta hakkas rahuliku meelega võrgust heinu sööma.

Mees urises veel midagi läbi hammaste.

«Ega see looma süü ole,» ütles Mihkel, kes ka kõrtsist välja oli tulnud ja kellele niisugune viha näitamine vastumeelt oli, «sidusid sandisti kinni . . .»

«Mis kuradi sandisti,» ja mõisamees vaatas teraselt Mihkli otsa. «Aa — vana Naari vanamees, kae hullu,» ütles ta lahkesti Mihklile kätt andes. «Ole meheks ütlemast, eks selle toss ikka oleks välja läinud. Tuli vähe tukk peale.»

Mihkel ei tundnud meest.

«Sa mind ei tunne, — aa — va leerivend.»

Aga neid oli üheksakümmend seltsis leeris olnud ja sest oli juba peale kolmekümne aasta möödas.

«Ma küll ei tunne,» arvas Mihkel.

«Noh, ega ma nõnda kaugelt ka ole. Va Luua Jaak, noh — äh, äh, äh, — nüüd tuleb meelde küll.»

Mihkel hakkas ka naerma, sest see va Jaak tõepoolest oli.

«Noh, lähme sisse,» ütles Jaak, «mis kurat, ma kuulsin, nad olla sind kohast välja kihutanud. Tehku, tehku, või arvavad, et inimene koha peal üksi elab. Tule!»

Mehed läksid kõrtsi.

«Eks minuga olnud samasugune lugu, viskasid välja, tegid oksjoni ja arvasid: nüüd vana Jaak kärvab kõige oma karjaga. Võta — kuule, va leerivend,» ütles Jaak õige sosistades Mihklile kõrva sisse, «tõepoolest elan pool paremini kui peremehepõlves. Mis kurat, mul polnud siis ilmaski niisugust liha süüa. Näed.»

Ja Jaak võttis tugeva lihasiilaka näppude vahele.

«Kus sa siis nüüd oled?» küsis Mihkel, sest Jaagu rõõmus kõne tegi teda uudishimulikuks. Otsis ta ju praegu kohta.

«Kus ma olen,» naeris Jaak, «nagu näed, praegu just siin, aga ma teenin mõisas. Ma olen neid küll läbi katsunud, tulin alles tänavu kevadel sinna. Kui ise oskad mees olla, küllap siis läbi saad. Või arvad, et mul rahakopikat pole.»

Jaak kargas seina ääres oleva letilaua pealt üles ja läks kolistas tugevasti rusikaga vastu müügileti lauda.

Vokivurin jäi seisma. Pea ilmus punasetriibulise seelikuga ja määrdunud põllega naisterahvas. Ta nägu läks õige pahaseks, kui Jaaku nägi. Küllap ta välimuse järele otsustas, et see mees vist rahurikkumist ära ei maksa.

Kuid Jaak ei pannud kõrtsinaise tusast nägu tähelegi.

«Teie peaksite ikka siin olema,» ütles ta pool naljatoonil. «Tahad midagi saada, siis tao enne pool tundi.»

Naine pomises midagi pahaselt enese ette ja küsis siis:

«Mis sa siis tahad?»

«Noo-noo, ega sellega na häda ole. Ma ootasin enne sinu järele, nüüd oota minu peale.»

Naine laskis rinnuli letilauale, toetas pea käe najale ja vaatas aknast välja.

Ta oli ka ootamisega ära harjunud.

Jaak vaatas Mihkli poole, nagu oleks ta tahtnud ütelda: vaata, kuidas tubli mees niisugustega peab ümber käima.

«Noh, anna paar pudelit õlut ja «nael» viina.»

Sellepeale tuli Jaak õlle ja viinaga Mihkli juurde ja sundis leerivenda jooma.

Mihkel mekkis vähe napsi ja pani klaasi ära.

«Mine nüüd,» tõreles Jaak, «ega sa kärbes ole, ole ikka täismees. Rüüpa tublisti, siit saab sakuskat peale ka.»

Mihkel võttis veel ja Jaak andis talle karpidest kõige tublima lihasiilaka.

Mihkel tõrkus liha vastu võtmast, sest see oli nii väga piinlik, et ta teise käest nüüd liha sai, kuna teda kange himu liha järele taga kihutas. Ta ei mäletanud enam, millal ta viimaks oli liha suhu saanud. Ta oleks heameelega Jaagu pakkumise tagasi lükanud, kuid ei jaksanud. Liha meelitas liiga pealetungivalt.

«Võta ikka, võta,» ajas Jaak peale. «Rüüpa see tilk ka ära, siis vaatame, mis siin pudelis ka on.»

Mihkel ei suutnud enam Jaagule vastu panna. Pealegi tõusis Jaak märksasti ta lugupidamises. Mihkel katsus üles arvata, palju Jaagul nüüd korraga maksta tuleb. Kolmkümmend kopikat, ja sellepärast ei näi tal mingit muret olevat. Ja kui Jaak veel seda ka ütles, et ta enne siin natukehaavalt maitsenud ja viimaks tukkuma jäänud, tuli Mihkel sellele arvamisele, et Jaagul ikka raha on. Ta oleks nüüd heameelega Jaagu elust lähemalt midagi teada tahtnud.

«Ah sa olid enne ka koha peal,» tegi Mihkel juttu.

«Olin muidugi, aga võtaks kurat neid kohti. Tee tööd, nii et nina tatine, aga ega sa kõhutäit saa. Aga ütle, mis sa, va vennas, nüüd siis peale hakkad.»

Mihkel ei teadnud midagi ja avaldas puhtast südamest oma viletsa seisukorra ka Jaagule, keda ta ruttu oli usaldama hakanud.

Jaak kuulas õige tähtsat nägu tehes rahulikult kuni lõpetuseni pealt.

«Kuule, va vennas,» ütles ta pärast, mille juures ta käega tugevasti Mihklile õla peale lõi, «ma annan sulle ühte nõu, aga niisugust, kui ma just ise olen läbi katsunud. Talupoja juurde ära kauple, need tahaksid nüüdsel ajal vaesel orjal elu välja võtta. Nad jooksevad töö kallale, aga pole veel jõudnud puru suust alla neelata. Nad teevad tööd hullupööra, aga paremat ei tule sest välja midagi. Sinnapoole löö käega.

Aga kauple mõisa moonameheks ja pärast sa ei kahetse, vähemalt võin ma seda enese kohta ütelda. Taluperemees ei kuulegi muud sõna, kui anna siia raha, anna sinna raha, aga keegi ei küsi, kust see raha peab tulema. Noh, moonakal on oma pisukene maalapikene, maja, kus elada võid, ja kui just ise ka loll mees ei ole, siis pole vigagi.»

Viimase ütluse juures tegi Jaak iseäraliku kavala liigutuse, mis arvatavasti seda tumedat ütlust pidi seletama. Kuid kahjuks ei saanud Mihkel sellest mitte aru.

Mehed rüüpasid õlut.

«Nagu näed, mul ikka rahakopikas on,» algas Jaak, «aga kui ma Luual peremeheks olin, sain aga vaevalt kopika näppude vahel ringi keerata — muudkui ole mees teda kärmesti ära andmas, sest kümme tükki kisendavad raha järele. Ptüi — pagana talupoja vereimejad.»

See oli Mihkli meelest imelik, et Jaak mõisniku teenistuses olles nende vastu veel viha südames kandis. Ta avaldas selles asjas oma mõtteid ka Jaagule.

«Noh, ega ma südamega seal ole. Ah-ah-ah! Ära nüüd sa ikka poisike ole. Ma saan palka ja selle eest teen ma tööd. Nad on mehed küll, panevad iga teomehe jaoks kupja, aga meie lööme nad kõige kubjastekarjaga üle. Mingu nüüd mehi petma, või see aeg nüüd enam endine on, et ummisjalu kohe otsa jooksed. Võta, nüüd peab saks ka teomehe vastu mõistlik olema. Need teda ju toidavad.»

Jaak rääkis neid sõnu täie iseteadliku uhkusega. Ta püüdis nägu teha, et ta niisugune inimene on, kes need asjad kõik läbi on elanud, millest ta räägib.

Mihkel jäi seda asja mõtlema. Tõepoolest, iseenesest suur viha tal mõisnikkude vastu polnudki ja ta pidas seda peatselt üsna õigeks, et ta käest koht oli ära võetud. Imelikku polnud siin midagi. Aga mõisa moonakaks minna, see nõu lõi talle nagu vastu. Moonaka nimi polnud siiamaale kuskil pool kiidusõnaks, isegi tütarlapsed läksid palju parema meelega kõige vaesemale poisile, kes kuskil küla servas oma viletsas saunas elas, kui pealtnäha üsna siledale moonaka-noormehele. Öeldi ka moonakate elu nii imeraske olevat ja moonakas olla alati väljas, sadagu tuld või tõrva.

Mihkel avaldas möödaminnes neid mõtteid Jaagule.

«Noh, oma all ütelda pole moonaka elu just nii raske. See on tõsi, et moonakas ka aastapikkusel päeval päevatõusust loojaminemiseni väljas on, aga ta ei tee tööd, ta «venib». Kes see suudakski, sundija väsib ju ka. See on kord nõnda saanud ja moonakad peavad niisugusest ausast viisist visalt kinni. Jah, väljas oleme ka, aga kui inimene sellega ära harjub, ei tahagi toas olla. Või meil nüüd muret, meie teeme, mis kästakse. Kästakse meid vihmaga kuhja teha — meie teeme, ilma et keegi selle juurde midagi lausuks. See pole meie asi, mis tööst välja tuleb, seda ei tule ka keegi moonaka käest küsimagi.»

Mihkel jäi asja üle mõtlema.

«Jajah, mõtle järele,» rääkis Jaak edasi, «praegu meiesugusel tõepoolest midagi paremat pole peale hakata. Ja kui sa kaupled, siis tule nüüd pea Valuperesse kaupa tegema. Seal on veel koht saada. Palk pole seal parem ühtegi kui mõnes teises kohas, aga noh, võib ikka läbi saada. Mul oli esiteks ka na hull — Luua peremees ja nüüd moonakas, aga nüüd pole vigagi. Sülitan selle pagana peremehepõlve peale. Noh, siis oleme seal tuttavad mehed koos.»

Pärast seda kokkujuhtumist mõtles Mihkel selle moonaka-asja igalt poolt järele. Aga mingile muule otsusele, millega oleks ennast võinud toita, ei tulnud ta. Ta ei julgenud naiselegi oma mõtteid avaldada, sest ta arvas, et see kindlasti selle vastu paneb moonakaks hakata.

Ükspäev võttis ta nagu naljapärast reisi Valuperesse ette. Koht oli tõepoolest veel saada ja härra, kes sündimise poolest veel krahvi nimegi kandis, oli imelahke.

Lühikese ajaga oskas ta Mihkli niikaugele viia, et see moonakakoha peale kauba ära tegi.

Ettevaatlikult teadustas Mihkel naisele, et ta moonakakauba oli ära teinud, ja ootas, et see pidi oma meelepaha selle üle avaldama.

Aga naise rinnust nagu oleks sügav ohkamine kostnud ja ta silmades nagu oleksid pisarad hiilanud.

Ja peale selle mitte midagi.

Aga need märgid mõjusid Mihklisse rohkem kui teravad sõnad.

Tal hakkas paha ja häbi, et ta moonakaks oli kaubelnud.

16

Jüripäev oli juba käes. Mihkel polnud kellelegi omast kaubast midagi kõnelnud, siiski olid inimesed sellest ääri-veeri mööda kuulda saanud. Mõned tulid Mihkli käest küsimagi, aga et Mihkel asja ära salgas, arvasid inimesed selle tühja jutu olevat.

Seal sõitis korraga suur kahehobuse-voorivanker külasse. Lähedalt nägijad ei suutnud oma silmi uskuda, sest see oli ju Naari Mihkel, kes hobuseid juhtis.

Mihkel hakkas oma koli peale panema. Palju seal ka panna polnudki. Eluaja küll koha peal peremeheks olnud, nüüd ei saanud suure vankri täitki. Jah, see oli tõsi, mis Jaak ütles: niisuguse peremehe-elu peale sünnib sülitada.

Mõned tuttavad tulid juurde, sest see oli siis ikka õige, et Mihkel Valuperesse moonameheks läheb. Nad tahtsid Mihkliga millegi asja üle rääkida, aga mees oli nii väga sõnavaene, nagu upsakaski, nii et temaga täna jutt ei läinud.

«Jah, kuhu sa hingega lähed,» arvasid külamehed ja vaatasid vait olles pealt.

Läbi aia paistsid külalaste külmetavad näod. Nad imestasid suurt vankrit, missugust nad enne polnud näinud, ja olid üsna kadedadki, et nad ei saanud Naari Mihkli laste asemel sinna peale istuda.

Niisugune on see lapse mõistus.

Kui kõik valmis oli, naine ja lapsed üles vankrisse

roninud, jättis Mihkel teistega kergesti jumalaga, hüppas vankrisse ja hakkas minema. Hobused olid kevadest järge veel kaunis rammusad ja tõmbasid kerget koormat ruttu.

Keegi vankris olijatest ei rääkinud sõnagi. Poeg, kes õieti terane poiss oli, sai vanemate pilvis nägudest väga hästi aru, et neid täna tüüdata ei maksa. Ka väike tütrekene, kui ta ühte ja teist oli vanemate käest küsinud, vastust aga mitte saanud, jäi vagusi ja vaatas omaette ümbrust.

Suur vanker jooksis kaunis vagusalt, sest ta rattad on laiemal kui külameeste väikestel vankritel, sellepärast ei puutunud nad ka halval teel olevatesse sügavatesse rööbastesse. Õlgi oli ka tublisti vankrivahele pandud, nii et tuul lapsukesele peale ei käinud. Lastel oli üsna hea. Pea hakkas neil üksi olles igav ja nad hakkasid kahekesi elavalt kõnelema.

Nende südametesse ei mahtunud veel miskit paha või raskust.

Mihkel istus eespool, selg omaste vastu pööratud. Ta südamest käisid mõtted risti ja rästi läbi, ilma et ta neid oleks ise juhtinud. Ta silmade eest liuglesid kodused tuttavad kohad mööda ja nüüd nagu oleks korraga haledusetundmus ta südamesse löönud. Ometi elas ju siin nii palju inimesi, kõik said läbi, elasid siin ja surid siia, miks siis temal polnud siin ruumi. Miks siis tema pidi siit, kus iga koht talle maast-madalast juba oli tuttavaks saanud, välja rändama. Siiamaale oli minevik talle tuttav, aga mis toob siis tulevik? See elu, millesse ta nüüd astus, oli talle läbi ja läbi võõras ja pealegi ei suutnud ta tundmust tagasi suruda, et ta seda elu, millesse ta nüüd astus, põlgas. «Aga ma hakkan hädapärast moonakaks,» mõtles ta, «ehk näeb edaspidi midagi paremat.»

Aga see tröstimine ei suutnud teda palju rahustada, sest ta ei suutnud ju midagi juurde mõtelda, mis see parem edaspidi siis oleks.

Enne oli neil tihti muresid ja raskusi majapidamises olnud, aga nad olid naisega teineteist osanud tröstida ja siis oli ikka kerge raskustest üle saada. Nüüd tundis Mihkel, et endine side, mis neid ühendas, nagu oleks ära

katkenud. Ta polnud küll kordagi ütelnud, et ta nüüd peab moonakanaiseks hakkama, aga Mihkel kartis, et ta seda talle igal silmapilgul ette viskab. Ta arvas ennast kindlasti teadvat, et naine seda mõtleb.

Mihkel piilus nüüdki kartlikult tahapoole.

Naine istus vagusi ja vaatas süles uinuva väikese rinnalapsukese peale. Mihkel ei näinud ta nägu, aga ta arvas, et tal praegu pisarad silmis on, mida ta häbeneb teistele näidata. Mihklile tuli otse hirm peale ja ta eest läks suure vankri peal korraga nagu kitsikuks. Ta lõi kärsitult piitsaga hobuseid. Loomad hakkasid kiiresti jooksma, nii et vanker vastu künkalist teed hüppas. Kuid polnud karta, et niisugune kere ümber läheb.

Pea jõudsid nad üle välja ja tee viis neid Aru mõisa paksu kuusemetsa sisse. Jah, kuusik kattis silmade eest ümbruse kinni, isegi selget taevast ei lasknud ta täiesti näha.

Ja Mihkli eest oli, nagu sõidaks ta kuhugi, kus tal kõik kitsas, hinge kinni mattev on.

Voorivanker jõudis Kantsi mäele. Siit paistis kogu Valupere mõis kui peegli peal teekäijale silma. Nüüd see pilt suuremat ei pakkunud, ainult hiljuti lume alt välja tulnud põllud mustasid. Isegi rukkioras, mis alles talvise kõntsakorraga kaetud oli, polnud veel jõudnud haljendama hakata. Mõnes kohas hiilgasid päikese paistel nurgelised lumeplekid.

Kuid suvel jäi reisija Kantsi mäele seisatama ja vaatles heameelega suurepärast pilti, mis ta ees kogu silmaringi täitis. Üsna mäe jalal, mõisapõldude serval, olid moonakate majad. Need hallide pilbastest katustega madalad laiad majad olid hästi üksteise lähedale asendatud. Nad seisid nagu vahimehed, kes iga kurja mõisa peale tulemast ära keelavad, mõlemal pool maanteed. Ja siiamaale olid nad oma otstarvet tublisti täitnud, sest nendest väikestest majadest oligi see jõud välja läinud, mis selle suurepärase pildi meie ees on valmistanud. Päratud põllud, nii et silm vaevalt suudab teise äärde näha, lainetavad nagu roheline meri. Siin ja seal paistavad üksikud küünid nagu saared sellest merest välja. Maantee jookseb, nagu oleks ta Kantsi mäelt hoogu võtnud, keereldes mõisapõllu vahelt läbi. Suvel

on seda maanteed mööda lõbus rännata, sest üle välja puhuv tuulehoog on täis taimede õite lõhna ja iga paarikümne sülla taga maantee äärde istutatud ilusad remmelgad annavad päikese eest head varju. Küll pole mõisahärral neist remmelgatest mingit tulu ja ta teab ka väga hästi uuemat põllupidamiseviisi, mis kasvavat puud vilja lähedal ei salli, aga ta ei lase neid ometi maha raiuda. Valupere krahv peab ilupuudest suurt lugu ja ta ei pea ennast isegi niisuguseks põllumajanduse orjaks, mis midagi muud selle kõrval ei salli.

Eemalt, vähe peale poolteise versta kauguselt, paistabki Valupere mõis. Hoonete räga poolest võiks teda mõneks kodumaa väikeseks linnaks pidada, isegi kolmneli pikka korstnat kõneleksid tööstusest. Aga siin pole iseäralikku midagi. Krahvil on raha küll ja uuemal ajal on ta virk rahvale tööd andma. Sellepärast tõusevad tal hooned korralikult üles ja see teeb talle eneselegi lõbu, kui ta Kantsi mäelt alla sõites oma mõisa peale vaatab. Krahvil on üsna meelt mööda, et ta mõnele hoonele just nii pika korstna peale laskis ehitada, kuna lühemaga ja ühtlasi ka odavamaga küll oleks läbi saanud. Noh, see pikk korsten nagu tõstab üleüldse rüütliseisust, näitab nagu tugeva sõrmega igamehele nende võimu suurust, aga talupoja vajutab ta alla. Päikene paistab härrastemaja ülemise korra peale, mis ennast üle vanade puude latvade ulatab, ja kiirgab tuhandetes värvides akna ja mitmevärviliste rõduklaaside juures. Isegi lehmatallide aknad säravad päikese paistel ja seinad valendavad, nii et see talupoja tahtmatult jahmatama paneb.

Hilju, tasa läheneb talupoeg teed mööda, mis mõisast läbi käib, Valupere mõisale ja tal on üsna hea meel, kui ta nii läbi pääseb, et keegi ei juhtu nägema.

Üle mõisa sinab kaugelt paks Valupere mets, mis nagu mustjas-tume raam seda pilti piirab.

Hobused võtsid mäest alla tulles hoogu ja vaevaga jõudis Mihkel neid niipalju tasasemale sõidule pidada, et ta ilma hädaohuta suure tee pealt paremat kätt seisvate moonakatubade poole suutis keerata. Tee oli siin jälle otsata halb. Vististi olid augud sellepärast siin nii suured, et maa mäe all tüma ja keebjas oli, kuna neid aukusid ka keegi vaevaks ei võtnud parandada. Vank-

riga on moonakal harva asja oma majale läheneda ja jalgtee käis teinepoolt karjamaa serva mööda mõisa poole.

Moonakate väike karjamaalapikene oli pea täitsa vee all, kuna ta peale selle mineval aastal nähti sigadest üles tuhnitud olevat.

See karjamaa oli ju kõikidele ühine ja kes siis temast nii hooliski.

Mihkel tõmbas hobused oma tulevase korteri ukse ette.

Sellestsamast majast, sest igas majas oli ju neli leiba või perekonda, tulid räpased ja katkiste särkidega lapsed välja uusi külalisi vaatlema. Nad seisid üle jala luupeksede mudaga segatud lumelobjaku sees, kuna nende jalad selle juures punetasid ja ninad külmaga siniseks olid muutunud.

Pea ilmusid laste järele ka nende emad. Enamasti olid nad jämedate nägudega, tõmpide ninadega, mehelaadiliste tugevate kehadega naisterahvad.

Mõned tulid ligemale ja vaatasid uudishimulikult koduse julgusega uusi juurdetulijaid. Palju juttu seal polnud, sest naistel kulus teraselt uut juurdetulevat naist ja ta lapsi silmata, et siis oma tundmist mööda tuttavate naabritega nende üle arutusi pidada.

Mihkli naine tundis, kuidas need pilgud teda ja ta lapsi uurisid ja ilma teadmata tõusis ta südames põlgus nende vastu. Ta sees hakkas nõnda käärima ja keema ja nüüd alles tundis ta hirmsat kahju oma endise elu pärast. Nüüd läks talle kõik see uus kupatus, mille sisse mees teda oli toonud, hoopis vastumeelseks. Vaevaga suutis ta oma pisaraid tagasi hoida.

«Lähme tuppa,» ütles ta mehele, sest ta tahtis kõigest hingest nende naiste vaatepiirist välja pääseda.

«Mis täna õues viga,» ütles üks lähedal seisev vanaldane, vastiku välimusega naisterahvas. «Ega teomehe naisel nõnda hea elu ole, et võib alati toas olla, kui neil peremeeste naistel.»

Naine arvas, et ta ütlemine üsna kohta käis. Sellepärast ta vist naerataski, mille juures ta paksude huulte alt mõned kollaseks repetanud pikad esimesed hambad nähtavale tulid.

Seda oli Mihkli naine ennegi kuulnud, aga niisuguse vastiku irvitamisega polnud küll keegi seda ütelnud. Nähtavasti pidi sellel naisel põhjatu hea meel olema, et ta perenaisest alla moonakaseisusse oli sattunud. Jah, nüüd polnud ta parem sugugi kui tema, olgugi küll, et kord rikkad perepojad kosjas käisid. Moonakas mis moonakas. Kui peenike peos, küll siis moonaka leib hästi maitseb, puudus kaotab vaheseinad.

Neile oli üksainus tuba ja väike käsikamber elamiseks antud. Nii olid need majad kõik ära jaotatud, kuis muidu oleks siis ka igaühesse neli leibkonda mahtunud. Majad olid niihästi pealt kui ka seest ühe vormi järgi tehtud. Väikeses toas oli määratu suur kerisega ahi, mis hästi sooja öeldi andvat. Ja mida läheb veel rohkem kui sooja töölt tuleva teomehe märgadele ja läbikülmetanud lõdisevatele kontidele tarvis. Selle eest oli mõisavalitsus targasti muretsenud. Toa põrand oli sauest, tublisti aukus ja kevadise aja pärast täitsa niiske. Mehe raskuse all vajus saapa apsat saue sisse. Seinad olid mustaks suitsenud ja palgid tugevasti lõhki pakatanud. Palkide pragude vahelt vaatasid lutikad ridamisi uudishimulikult uusi tulijaid. Vanad elanikud olid ära läinud ja nad sinna jätnud, sellepärast oli neil korraks juba tühjas toas hirm. Aga nüüd see kadus, nüüd võis öösel julgesti saagi peale minna. Toal oli üksainus aken, mille neljast ruudust kaks hädavaevalt pilbaste vahel ees seisid. Iga väiksem tuulehoog ähvardas nad ära puhuda ja tuppa tungida. Jah, jah, moonaka tuppa pääseb tuul harva, sest moonakas hoiab sooja kokku ja ei teegi niisugust akent, mis lahti käib. Akna all oli hirmus must ja jälk talvine pühkmehunnik. Toakõrvalisse väikesesse käsikambri läks uks eeskojast. Koda oli naabri-leivalisega ühte, kuna teisel kahel leival jälle teinepool otsas väljakäik ja käsikambrid olid.

Käsikambril oli kolme ruuduga kitsas aken ees. Sellest sai siia valgust küll.

Üleüldse tundus tühjas korteris liiga vastumeelne ja õudne hais olevat.

Abielupaar pani lapsed meelitades põrandale, ja nähtavasti ei meeldinud see kitsas toakene ka neile sugugi, aga ise hakkasid nad sipelga usinusega vankri pealt koli

sisse kandma. Nii viletsad, kui need asjad ka olid, paar lauaotstest järge, üks pinnalaudadest jämedasti kokku löödud koiku ja muud, aga naine seadis nad ometi igamehe oma koha peale. Ja kui kõik sees olid, omandas tuba nagu vähe meeldivama näo.

«Ma pean nüüd minema hobuseid ära viima,» ütles mees, «kui sa saaksid, oleks hea, kui täna veel ahju kütaksid. Tuba jääb külmaks ja hagu nähakse siin ka olevat.»

Siis näitas mees, kuskohalt ta kriiskad pealt kätte saab ja läks siis minema.

Nüüd üksi olles tõusis torm naise rinnus uuesti mässama ja ta ei suutnud pisaraid keelata põsele veeremast.

«Ema, miks sa nutad?» küsis poisikene, «kas sa ei taha siin olla?»

«Ei taha, ei taha,» kisendas naise hing, «aga ma pean, ja sellepärast see mulle nii vastumeelt on.»

Ema tõmbas oma lapsed rinnale ja suudles neid.

Äkitselt pani ta tähele, et pead akna tagant paistsid ja ta kuulis ka itsitamist.

Jah, siin olid silmad igal pool nägemas ja kõrvad kuulmas.

17

Kevadel asus uus peremees Arnold Vaik Naarile. Pea sai Vaik aru, et ta nüüd nagu päratu mäe taha oli jõudnud ja kui ta edasi tahtis saada, siis pidi ta selle mäe paigalt ära tõstma. Aegamööda sai Arnold isegi aru, et see endine soojus, mis tal põlluasjanduse vastu oli, pikkamisi hakkas jahtuma. Jah, mis siin teha. Maja oli vana, ja neist palkidest, mis ta oli lasknud talvel välja vedada, ei võinud pooleski veel uut maja üles ehitada. Laudad olid päris otsas, aga ilusaid puid ei võinud ju ometi lautade peale ära raisata. Kõik oli siin ilma maitseta.

Arnold laskis vanast kohast õueaia maha kiskuda ja õue hoopis pisemaks, kitsamaks teha. Nii oli ta ju nägusam ja vana õuemaa peale, mis nüüd üles künti, võis juurvilju istutada. Muidugi on see maa tublisti rammus ja neile otse meelepärane. Jah, juurviljad, neist siitnurga

rahvas pea peale kaalide mitte midagi ei teadnud. Aga Arnold tundis toidu juures nende väärtust ja ta rõõmustas juba ette ära, kui tal suur hulk peenraid juurviljasid täis on. Küll nad näevad ja õpivad.

Kevadisel ajal olid käed-silmad tööd ja muret täis.

Greetakesel oli asi siin esmalt ka üsna huvitav. Alguses tegi ta küll vähe pikka mokka halva maja pärast, aga kui Arnold talle ära seletas, et ta pea uue maja teeb ja rohuaia akende alla soetab, jäi Greetakene rahule. Ta käis nüüd väljas, valge, eest pitsidega kaunistatud lahtine jakk seljas, ja vaatas tihti vait olles tüdruku või sulase toimetust pealt. Arnold nägi ära, et perenaine peaks vähe teisiti olema, kuid ta ei lausunud sõnagi. Alles kevadine aeg, las ta harjub ja õpib.

Aga Greetakesele ei tulnudki igatsust majapidamise saladustesse nina toppida. Esmalt oli ta mehe käest ühte ja teist küsinud, aga nüüd leidis mees teda kambrist istumast, kus ta üht põnevat romaani luges.

Arnold ei lausunud selle kohta veel sõnagi.

Olid juba kevadised välised tööd korra peal, jäi Arnold nagu teelahkmel seisatama ja vaatles, palju ta on edasi jõudnud, on ta ka kaugemale saanud kui teised naabrid.

Mitte sugugi. Ta oli ka neidsamu töösid teinud, mis teisedki. Kuidas võis tema siis eeskujulikumalt töötada? Kui ta teadis, miks laskis ta siis aega kasuta mööda minna?

Arnold võttis endale väljast tööjõudu juurde. Ta maksis neile sellesama päevapalga, mis mõisaski antakse — 35 kopikat päevas, mida ta oma südames inimese kohta, kes läbi pika päeva peab tööl olema, ülekohtuselt madalaks palgaks pidas. Kuid tänavu kevadel ei tahtnud ta veel päevapalga hinda kergitada ja inimesele maksta, mis ta töö väärt on.

Soomes pidada meesterahvas põllutööl ikka rubla päevas saama.

Pea siginesid Naarile pikad peenrad ja Arnold tõmbas ise köiega sirged vaokesed üle peenarde, kuhu kurgid, peedid jne. said tipitud.

See oli siitnurga inimestele uus. Isegi naabrid tulid niisugust toimetust vaatama, raputasid päid ja arvasid,

et see tühi töö on, need viljad ju ometi kedagi ei toida. «Jah, oleksid siia peoga odre peale visanud, oleks vast kümme seemet saanud, aga nüüd midagi.»

Niisuguste arvustajatega sattus Arnold kibedasse vaidlusse. Esmalt algas säärane vaidlus nagu nalja pärast, sest mis kellelgi sellega asja oli, mis keegi oma maa peal ette võttis. Aga pea läksid sõnad asjakohasemateks ja teravamateks, nii et nad kibedasti hingesse lõikasid. Naaber arvas, et see inimene nõnda võib mängida, kes raha saades vaeva pole näinud ja siis ütles Arnold neile otse suu sisse, et nad põllupidamisest veel midagi ei tea, selles asjas hoopis lapsekingades kõnnivad.

Ja seda tuli see koorehabemega poisikene neile vanadele meestele ütlema, kelle isad ja isaisad juba talukohtasid pidanud. Niisugune ütlus noorukese mehe poolt, kes alles paar nädalat koha peal olnud ja mingit saaki omast vaevast polnud korjanud, vihastas naabreid ja istutas vaenulikke tundmusi Arnoldi vastu nende südames.

Arnold ei kahetsenud ka oma sõnu, sest teisiti polnud võimalik läbi saada. Küll nad tagasi tulevad õpetust saama ja lepitust nõudma, kui aga näevad.

Kui peenrad valmis olid, laskis Arnold päratu suured mullahunnikud kõiksugu prügi ja prahiga kokku loopida. Vahele laskis ta sõnnikukorrad tuua.

Peenarde tegemisest said inimesed aru, olgu et nad seda küll nagu kasuta tööks pidasid, aga sest tööst polnud neil mingit aimu. Arnold seletas, et muld niisuguses hunnikus paar aastat seistes läbi mädaneb ja seega ühtlasi väga heaks ja rammusaks mullaks läheb, millesse kasulik on rohuaia puid istutada. Ka põllule olla niisugune muld parem veel kui sõnnik ja heinamaale laiali visatult annab ta sellele tublisti rammu. Inimesed naeratasid ja täitsid ilma iseäraliku hooleta peremehe käskusid. Ja kui Arnold nende juurest eemale läks, pistsid nad pead kokku ja naersid omakeskel Arnoldi üle. «Mis niisugune inimene ka kohta võtab, kes tööst midagi ei tea. Küllap saab raha otsa.» Ja naisterahvad arvasid, oleks ta meile parem midagi villakedrust andnud, oleks ikka midagi olnud. Selle peale nad ei mõtelnudki, et villa nael lähemas veskis seitsme kopikaga ära kedratakse ja kärmas peab olema, kui naelaga päevas valmis tahad saada.

Aga emad ja emaemad olid nõnda kedranud, sellepärast oskasid tütred sellest lugu pidada.

Kui kõrged kompostimulla-hunnikud valmis olid ja pikad peenrad justkui soldatite rood ridamisi õue ümbrust ehtisid, siis tundis Arnoldi süda tõsist rõõmu. Hommikul vara silmitses ta hoolega, kas mõni seemneke on suutnud idu mullast välja pista ja kui ta midagi niisugust leidis, pani ta sellele naljapärast pulga juurde, et tähele panna, palju ta ka öö-päevaga jõuab kasvada. Sagedasti ei jõudnud Arnold ära oodatagi, millal idu oma õigel ajal mullast välja tuleb, kraapis ettevaatlikult mulla sirge vao kohalt ära. Kui ta nüüd noort iduotsa märkas, andis ta südame rahutus, mis arvas, et ehk seemned sandid olid, et nad ühekorraga üles ei tõuse, järele. Kuid õrn idu oli selge õhu ja soojusega veel alles harjumata ja närtsis ära. Siis tundis Arnold tulist kahju üheainsa ärakuivanud idu pärast ja ei kraapinud enam enneaegu mulda pealt ära.

Pea tärkasid juurviljad peenardel soojade ilmade mõjul rõõmsasti üles, aga ühtlasi pistsid ka mitmesugused umbrohud, nagu raudnõgesed, maltsad, sajasarvelised oma pead mullapinna seest välja. Nad nagu oleksid tahtnud viljataimedega võistelda, sest suur osa peenart oligi nende hooleks.

Kes neid siis oli siia külvanud?

Pühapäeviti käis Arnold hoolega ümber põldude, uuris viljataimi ja mullapinda. Kuid viljataimed polnud mitte soovitavalt lopsakad ja sinised, niisugused, nagu Arnold neid oli mõisapõldudel harjunud nägema. Odraorasel puudus harilik lai lemmes ja muidu ei heitnud ta ka niisugust keerdu sisse, nagu seda healt odraoraselt nõutakse.

Seda uhkemad olid sellevastu ohakad. Arnold oli kündi küll hoolega toimetanud, kuid sellegipärast oli põld ohakatega nagu üle külvatud.

Maapõhi ei olnud siis mitte halb, sest et ohakad siin jõudsasti kasvasid. Maa oli hukka läinud ja lahjaks jäänud. Ohakajuuri oli lasknud madal ja pealiskaudne künd tublisti kosuda, aga selle vastu arvas Arnold abi saavat. Tarvis tublisti põlluheina maha teha, see kaotab, nagu Arnold teadis kuskilt lugenud olevat, selle läbi umbrohu

ära, et ta kevadel vara kasvama hakkab ja laiade lehtedega päikesepaistet ja valgust umbrohu peale keelab tulemast.

Aga tänavu polnud enam midagi parata.

Kuna Naari uus peremees põllutöö küljes nõnda-ütelda ihu ja hingega kinni oli, olid noorel perenaisel hoopis teised tundmused. Tõepoolest oli esmalt talukoha asi teda huvitanud, sest siin tulid mitmed uued asjad ette. Küll oli ta kohapidaja tütar, aga ta oli suurema osa oma ajast kodust väljas, ja kuigi ta kodus oli, ei tulnud kellelgi meelde ta tähelepanu koha-asjade peale juhtida. Mis seal siis ka juhtida oleks olnud, sest vanemad arvasid, et need asjad nii lihtsad on, et neid igaüks teab, ja nii halvad, et ühel koolitatud inimesel neid suurt teada tarvis polegi. Mis sellel inimesel siis tarvis lehmalüpsmisega tegemist teha või seasöötmist tähele panna, kes koolis kõiksuguseid tarkusi, milledest vanematel küll aimugi pole, on õppinud. Vähemalt pealtnäha võib igamees arvata, et nende tütre ja külatüdruku vahel suur, silmapaistev vahe on. Ja mistarvis peab ta siis niisuguseid asju õppima, mis teenijatüdrukule tarvis läheb? Ja kui ta ilma nendeta läbi ei saaks, mis oleks siis sest koolitamisest kasu.

Ei, ühel peenel haritud naisterahval ei sünni jämedate talutöödega tegemist teha. Seega teeksid sa ennast teiste külatüdrukutega ühesuguseks ja saaksid siis teiste naeru alla.

Aga Greeta mees oskas ometi põllutööst ja majapidamisest nõnda huvitavalt rääkida, et naine seda üsna hea meelega kuulis. Küll ei saanud Greeta mehe eesmärgist, mille poole ta niisuguste seletustega rühkis, aru, aga ta hingest käis nagu uus arusaamatu õhk läbi. Ja sellest see ka tuligi, et ta ilusal kevadel heameelega väljas viivles ja üht-teist asja vaatles. Ta sees nagu oleksid enese jalal seisvad küsimused mõne asja kohta tõusnud, ja oleks mees kohe käepärast olnud, vististi oleks ta tema käest midagi küsinudki.

Aga niipalju ei võtnud ta niisuguste asjade pärast ometi mitte vaeva näha, et ta oleks küsimuse nagu kõrva taha teiseks korraks pannud. Ta tark pea oli ju saja muu asja ja ilusate mõtetega täidetud. Aegamööda kadus see

soojus ta hingest ära ja tal läks siin ütlemata igavaks ja vastikuks. Mis pidi ta siin tegemagi — lugemine tüütas ära ja mees viibis terved söömavahed väljas. Ümbrus sai talle otsatu igavaks. Pisikesed linnukesed, lehes puud, ja see oligi kõik see kiidetud jumala looduse ilu. Jah, inimesed oskavad südamele sada korda paremaid lõbustusi valmistada.

Selle juures tulid Greetakesele mitmed mälestused ta õnnelikust linnaelust meelde. Seal olid need kooliõed ja nad unistasid isekeskis õnnelikust elust, mis mõnele nagu kogemata osaks juhtus. Ja sel ajal arvas igaüks, et ta ühel või teisel viisil õnne sabast kinni tabab. Aegamööda hakkas Greetakene kibedasti kahetsema, et ta üleüldse oli maale tulnud, sest — ta eest oli see nii väga võimalik — oleks ta väljas olnud, oleks temaga ikka midagi iseäralikku juhtunud. Ta oleks kellelegi rikkale mehele saanud ja nüüd oleks ta võinud lõbukülluses elada, mida ta enesele väga kohaseks pidas. Ja et see võimalik oleks olnud, seda võis elust näha. Ta tundis tüdrukuid, kelle käsi niisugusel soovitud viisil käis. Ja need polnud temast ka paremad mitte sugugi. See polnud ju ime, et ta siin maal niisugusele mehele ei saanud, sest siin polnudki temasarnast, talle kõlblikku meest leida.

Aga miks ta läks Vaigule? Jah, see esimene armastus kustus ära ja nüüd nägi ta meest õige harva. Siis oli ta tihti sügavates mõtetes. Mis asja üle ta mõtles, mis ta südames peidus oli, kas nägi naine seda? Et ta seda ei teadnud, hakkas ta mõtlema, mis mees mõtleb, ja aegajalt tuli ta ikka imelikumatele arvamistele. Nii imelikud kui niisugused mõtted ka olid, mida ta oma mehe südames arvas nägevat, seda kindlamini ta nende tõsidust ka hakkas uskuma.

Meeleäraheitmises sai ta viimaks aru, et ta päris õnnetu on ja siin inetus kohas otsegu vangis, kõigist mahajäetult peab elama.

Hommikul hilja tõusis ta magamast üles. Ta oli nüüd roidunud ja rammetu ja kui ta kuhugi istuma jäi, siis langesid ta silmalaud tinaraskelt kinni. Mida rohkem ta niisuguses «vindunud» olekus viibis, seda halvemaks läks ta meel. Ta oleks midagi teinud, aga ta ei leidnud

mingit tööd. Mis ta ka oleks alanud, aga kõik näis ta eest liiga madal ja otstarbeta olevat. See käis ta hingest õieti läbi, kui pere töölt sööma tuli. Isekeskis õige rõõmsad, viskasid nad pilkavaid pilke perenaise poole. Ta oleks kaevanud oma häda ka vanematele, kes harva juhtusid Naari poole tulema, aga need olid ju samuti mõistmatud, rumalad inimesed. Kas oleksid nad ka inimese hingepiinadest aru saanud, ja ihulikult polnud tal ju praegu viga.

Arnold käis oma naisega õrnalt ümber. Ta oli aja jooksul seda inimest tõepoolest armastama hakanud. Tema õrn painduv järeleandlik, nagu lapselik loomus meeldis terasele mehele, kes armastas ise igal pool eesotsas seista. Pealegi mäletas Arnold, et ta just oma naise läbi selle tee otsa peale pääses, mida mööda ta rõõmuga hakkas edasi astuma ja mida mööda ta ennast sellele astmele lootis viia, kust ta kogu ümbruskonnale kui hele täht paistaks.

Arnold sai aru nüüd küll, et majandust ühe-kahe päevaga pole võimalik paremale järjele tõsta, vaid et seks aega ja vaeva ära kulub. Ta sai aru, et põllumehe põli kerge ei ole, vaid et siin palehigis peab hommikust õhtuni töötama, aga ta ei andnud enesele armu, sest lootus parematele päevadele jõuda kihutas teda taga. Ja tõepoolest leidis ta siit sekka tihti huvitavaid juhtumisi, mis ta väärt arvas üles kirjutada. Sealjuures uuris ta hoolega ajalehti, iseäranis niisuguseid kirjeldusi, mis põllutöösse ja üleüldistesse isamaa küsimustesse puutusid.

Säärasel viisil elades kadusid kevadised päevad üllikiiresti käest ära. Vahetevahel tikkusid tusased mõtted ka hingesse ja ta kujutas enesele ette, et sest kõigest vist midagi välja ei tule ja et need tühised ilusad unistused on, mille peale ta mõtleb. Raha saab omal ajal otsa ja siis imete mõlemad näljakäppa ja kaugemale pole te karvaväärt saanud, kui praegu olete. Säärastel kordadel, kui niisugused mõtted tulid, läks töö nagu vastikuks ja liikmed lõdvaks. Ta ei tahtnud tehagi.

Aga kaua ei võinud niisugused mõtted inimest takistada. Pime oleks ta pidanud ju olema, kui ta nüüd alguses kohe oleks järele andnud, kus tal suur hulk varan-

dust koha peale oli ära pillatud. Ei, nüüd ei aidanud tagasikäänamine ega kaksipidi mõtlemine. Hakatud teed pidi kõige südidusega edasi astutama. See tegi talle küll muret, et ta naine ta mõtetest aru ei saanud, et ta — nagu vähe laisk oli, kuid noormees neelas need teadmised kibedusega alla ja rühkles seda suurema tublidusega edasi. Ta otsis tööst lõbu ja leidis seda ka. Ta oli, nagu ta isegi imestades märkas, lühikese ajaga üsna uueks ümber kasvanud. Endisest tulisest, libedast mehest oli tõsine töökas inimene saanud. Kuid Arnold ei saanud isegi aru, mis tal puudu jäi, ta sai aru, et ta hing nagu kängu hakkas jääma. Ta oli noore puu sarnane, kes hoopis teisest maast korraga teise pannakse. Ta kasvab ja ajab alguses kasusid küll, aga sellest hoolimata ilmuvad siin ja seal kidunemise märgid. Need tunnistavad, et puu ometi mitte terve enam ei ole.

Niiviisi jõudis heinaaeg kätte. See kõige kiirem tööaeg. Jah, raske on heinaaeg küll, hommikul vahel enne kella nelja ühtejärge kuni päevaloodeni jalul olla. Päratu päikene põletab nagu suur tuline kuul vaest töötajat, aga suures tööõhinas ta ei väsi. Inimene läheb siis nagu ülemeeleliseks. Ta himustaks, et iga päev niisugune põletav palavus valitseks, sellele vaatamata, et kõik loodus, ka ta enda põllu viljad niiskuse järele kisendavad. Jah, niisuguste ilmadega on heinatööl jõudu.

Naari rahvas oli juba teist nädalat heinamaal. Noor peremees tahtis teenijad otse ära tappa oma vahetpidamata tööga. Sellejuures nägi ta südamevaluga, kuidas heinamaad siin hukka olid läinud ja kuidas siit tühise puhastamise läbi võiks pool heina rohkem saada. Kui veel seda maad vähe rammutada ja siledaks teha, siis ei maksa rääkidagi.

Enesega tummalt aru pidades vihtus ta hullumoodi tööd teha.

Naabridki imestasid, sest nad olid ju alati kuulnud, et koolitatud inimene laisk olla ja ennemini hobusevargile läheb, kui tööle hakkab.

Vähemalt Arnoldi kohta polnud niisugune mõtteviis pooleski õige.

Heinatöö jõudis juba lõpu poole. Viimane heinamaa oli Naari rahval veel käes. See oli väheldane heinamaa,

kodust versta kolm eemal. Inimesed magasid enamasti siin, et ilmaasjata käimisega kallist aega ära ei viidaks.

Oli ilus päevapaistene ilm. Kuni kella üheksani olid nad vihtunud niita, et viimast heina siin maha niita. Külas polnud keegi veel nii kaugel heinatööga. Külainimesed niipea siia heinamaale ei tulnudki, jätsid selle ikka enamasti peale lõikust. Nad arvasid, et hein kasvab, kuna loomad ka pärast sinna ei pääsenud ädalat ära sööma. See oli aga rumalus. Arnold teadis, et hein palju peale jaanipäeva enam ei kasva, vaid õied kuivavad ära ja ta kahaneb oma väärtuse poolest.

Ilm oli kõrvetav palav. Hommikul niidetud hein kuivas juba krõbedaks ja lehed läksid peos pigistades peeneks kui ninatubakas. Tüdrukud keerutasid toominga- ja kaseokstest pärjad ja panid pähe. Pärgade küljes olevad lehed hoidsid päikesekiiri kaela ja nägu põletamast, aga lasksid ometi tasast tuuleõhku kaelale, näole puhuda.

Inimesel tungis soolane higi silmadesse ja ta hingas värske karastava õhu järele, nagu kala kuival olles vett püüab suhu tõmmata.

Palav-lämmatav soe.

Tööriist liikus aeglaselt töötegija käes. Kui väga läks peopesa nahk libedaks ja kõvaks ja rehavars kulutas ta pea läikima.

Kui lõuna oli söödud, jäeti heinakeeritised palava päeva kätte kuivama, et neid pärast saadudesse panna, ja inimesed otsisid varjulised kohad üles, kus hea oleks sööma peale puhata.

Pea uinusid väsinud inimesed sügavasse, magusasse unesse.

Maa värises tasahiljukesi ja tuul hakkas valjemini puhuma. Lõuna poolt metsa tagant sõudis must pilv, nagu päratu rändavate lindude kari ja õhus nagu oleks nende tiibade mühinat kuulda olnud. Jälle kõmises taevalaotuses ja maa põrus tasakesi.

Aga inimesed puhkasid magusasti. Ennelõunane ränk töö, lämmatav palavus ja umbne õhk olid neid liiaks ära väsitanud.

Nüüd sähvas välk, ja niisuguse jõuga, et ta valgust ka päevavalgel näha oli. Selle järel kostis tugev, pikaldaselt veerev mürin.

See äratas Arnoldi üles.

Uniselt vaatas mees ringi. Ta ei saanud esmalt arugi, kõik oli nagu teiseks muutunud. Päike ei paistnud enam, palavus oli tagasi andnud ja tuul keerutas heinamaa aia taga mõisa metsa pikkade kuuskede latvades.

Pea sai mees asjast aru. «Vihm tuleb,» käis mõte temast läbi, «ja kõik heinamaa keeritisi, purukuiva, paksult lahtilöödud heina täis.»

Ta ajas pere ruttu jalule ja ülepeakaela ruttasid nad heina kinni panema. Aga see nagu oleks mustale piksepilvele nalja teinud. Kohin läks suuremaks, müristamine muutus ühtelugu kestvaks varinaks. Üsna selgesti võis välgusähvatusi märgata, mis igakord inimesest torkavalt läbi käisid.

Inimesed tegid tööd ilma sõna lausumata. Vahetevahel kostsid peremehe ütlused, kui ta uue sao põhja kätte juhatas või kutsus teist abiks reha seljaga suurt heinamäge edasi lükkama. Kõik vintskus oli kontidest kadunud ja need inimesed näisid nagu mingi iseäraliku eluõhuga täidetud olevat.

Nad tegid ja tormasid ülepeakaela.

Must pilv jõudis pea kohale ja rõhus inimesed nagu mingi hirmsa kaane alla. Päikesevalgust polnud hoopis enam märgata ja ilm muutus otse hämariku sarnaseks. Loodusevägedele tegi see inimeste sipelgausinus nagu nalja ja nad tahtsid seda veel suurendada. Pilv viskas mõne jämeda vihmatilga kaela, käe, nina või rehavarre peale.

Need jämedad tilgad olid tõepoolest nagu õli tulesse.

«Lükkame aga muidu kokku,» hüüdis Arnold, «katsume vähe hunnikusse panna, siis ei löö nõnda läbi.»

Aga näputäie olid nad selle lühikese ajaga jõudnud saadu panna. Terve heinamaa oli purukuivi keeritisi täis. Ja kui need vihm läbi lööb, kui pärast kohe kuivaks ei lähe, läheb kuivanud, paksult seisev hein pea sandiks, sõnnikuks. Oleks ta alles rohi olnud!

Nüüd nad lükkasid kokku ja panid korratutesse hunnikutesse. Peremees silmitses musta pilve ja püüdis hunnikuid pealt teritada.

Nüüd on sellest mängimisest küll. Pilvedest ulatus maani tulejuga ja selle järel käis kõrvulukustav pauk.

See pauk nagu oleks pilve, määratu veekoti, lõhki rebinud ja vihma kallas suurte raheteradega segatult ülevalt maha.

Veel kraapisid, lükkasid nad heinu, olgu küll, et raheterad kibedasti vastu nägu tulid ja jäme vihm esimese silmapilguga seljast särgi läbi lõi. Nad olid heina kallal, nagu oleksid tahtnud tulest tükki välja kiskuda.

Juba oli rehavars ka märg, nii et ta sugugi peos ei liikunud. Siis, ütleb rahvas, ei sünni enam heina hunnikusse panna — läheb põlema.

Naari inimesed jooksid küüni, istusid värskete heinte peale maha ja vaatasid, kuidas raheterad niidetud murul nagu vallatud lapsed üksteist kätte püüdes hüppasid ja tantsisid.

Sadu kestis hulk aega. Viimaks lõi taevas tagant selgemaks.

Arnold hüppas küünist välja ja vaatas ringi. Õhk oli jahedamaks, kosutavamaks läinud. Himuga hingas inimene niisugust värsket, nagu vihmast puhtaks pestud õhku sisse.

Aga heinakeeritised olid ometi läbimärjaks saanud ja täna, lähekski ilm ilusaks, polnud ometi nende kuivatamise peale mõtelda. Vihma tulek oli küll vastumeelt olnud, aga sellegipärast tundis inimene ennast iseäraliku uue ilma sees olevat, mis otse tröösti valt, rõõmustavalt ta meelte peale mõjus.

«Niitke see hein veel maha,» ütles Arnold teenijatele naisterahvastele ja sulaseid käskis ta ligitoodud õlgedega küüni katuse ära parandada.

Ise tuli ta koju.

«Las on ühe söömavahe omapead, on nad ju teinud küll,» mõtles peremees ja ta meel polnudki tusane koju tulles.

Koju jõudes nägi Arnold oma imestuseks, et nende õues punane ratsahobune oli aia külge kinni seotud.

«Kes see peaks olema?» küsis ta enese käest, aga vastust ta ei leidnud. Ta ei teadnud endal siinpool kuskil niisuguseid tuttavaid olevat, kes ratsa oleksid talle võinud külaliseks tulla.

Arnold jäi seisatama, nagu aru pidama, mis teha, kas

tuppa minna või niikaua viivitada, kuni võõras ära läheks.

Seal kuulis ta, et keegi eemal kaaliaia ääres krõbistas. Arnold astus sinnapoole. See oli karjapoiss. Ta oli selle kõige suurema kaali teiste seast üles otsinud ja kooris seda nüüd lõpmata hea meelega. Selle järele arvates oli see võõras siis ammugi siin, kui poisil oli aega õueäärsest kaaliaiast kõige suuremat välja valida, ilma et ta perenaise tulekut oleks kartnud.

«Poiss, sa oled jälle kaalide kallal käinud,» ütles Arnold, kes seda ei võinud sallida, et neid enneaegu üles kisti ja selleläbi nagu raisati.

Poiss ehmatas ja tahtis jooksu panna. Kui ta nägi, et see peremees ise oli, jäi ta alandlikult seisma ja vahtis enese ette maha.

«Sinul siin aega,» ütles Arnold meelepahaga, «kus su loomad on?»

Aga nagu oleks kellaga lehm peremehe küsimust kuulnud, raputas ta lähedalt sigade koplist kella.

Karjapoiss oli nad sinna vangi pannud, et seda lahkemalt võiks ise ümber kolada.

Arnoldi süda sai täis. Ta oleks poissi otse löönudki, kuid ta suutis ennast pidada.

«Mine aja loomad ruttu karjamaale!»

«Soo, nii ta läheb,» mõtles noor peremees. «Tema ise kodus ja poiss peab loomad siin õue all läbi päeva näljas.»

Kibe tundmus võttis noormehe südames maad.

Ta läks üle aia kevadel asutatud keeduviljaaeda. Tõepoolest, ta polnud kibedal tööajal siia tükil ajal saanudki. Juurviljad olid nagu meelest läinud, aga täna tahtis ta neid silmata.

Kuid mis ta nägi!

Maltsad, nõgesed ja muud umbrohud olid pikaks ja tugevaks kasvanud ja kõik õiged viljad hoopis kokku pigistanud või kogunisti eneste alla matnud. Nagu iseäralik valu sähvas talle südamesse, nagu oleksid need vaesed taimed, mis siin umbrohust kui vaenlastest olid ümber piiratud, tuhandel häälel temale kisendanud: «Mis meist siis maha pannakse, kui meie eest tarvilist hoolt ei kanta!»

Jah, siin oli lühikese ajaga kõik hukka läinud.

Kuidas oli ta nad unustanud, sellest ei saanud ta aru.

Peremees unustas külalise, kummardus ja kitkus maltsu üles. Maltsad olid oma juured pehme maa sees jõudnud sedavõrd laiali sirutada, nii et nad tubli mullapanga enesega ühes maast lahti tõmbasid. Sellega aga ühes hukkasid nad ka õiged taimed ära või vigastasid neid armetult.

Siin pidi kõige suurema hoole ja ettevaatusega peenarde rookimist toimetama.

Toast kostis tugev ja lustiline meesterahva naer. Võis aru saada, et see inimene püsti tõusis ja viisakalt uksele lähenes.

«Temal aega toas naerda ja võõrastega naljatada,» mõtles Arnold põlastades, «kuna ise ei viitsi peotäit rohtu peenra pealt ära katkuda.»

Nõnda polnud Arnold enne oma naisest avalikult mõtelnud, aga nüüd pidas ta seda väga õigeks.

Keegi tegi ukse lahti.

«Ma olen üliõnnelik, proua, proua ... ja tänan teid,» ütles võõras meesterahvahääl pool-naljatades. «Ma usun, et teil selle vastu ka midagi pole, kui ma endale luba paluksin teinekord siiapoole tulla mõnda lõbusat tundi ära elama.»

Naisterahvas rääkis midagi, millest Arnold aru ei saanud.

«Kes see on?» küsis Arnold uuesti, aga seda ta tundis, et tal mingit sõbralikku tunnet selle mehe vastu ei olnud. Mingi kibe, rõhuv tundmus tõusis ta südames üles, mida ta esimestel silmapilkudel ise küll kadeduseks ei osanud nimetada.

Arnold jäi harkis jalu juurviljaaia äärde seisatama.

Külaline tuli kojast õue ja — Arnold oli teda enne näinud. Esimesel silmapilgul ei tulnud talle meeldegi, aga pea mäletas ta, et see mõisavalitseja härra Palch oli.

Valitseja terane pilk leidis tema ka peagi.

«Aa — peremees ka kodus,» tuli ta lahkesti, julgesti kõneldes Arnoldi juurde. «Ma juhtusin teile ja teate, mul oli kuradi janu. Teate, teie lahke proua andis mulle toobi piima ja ma jõin selle ühe sõõmuga ära. Olen nüüd täis kui vasikas.»

Valitseja lõi naerdes ratsapiitsaga vastu läikivat saapasäärt — ja vaatas Greetakese poole.

«Tänan veel kord lahke kostitamise eest,» ütles ta viisakalt kummardades perenaisele saksa keeles, jättis Arnoldi kättpidi jumalaga, hüppas hobuse selga ja sõitis ära.

18

Härra Lepp näis Vahu valla asju suure hoolega edasi ajavat. Mehed käisid tihti linnas targa härra kontoris, aga asjad polnud veel ülemal pool seletatud, selget teadust ei olnud veel tulnud. Aga igal silmapilgul võis ikka tulla, sellepärast pidid nad kannatlikult ootama. Aga ega niisugused suured asjad nõnda libedasti lähe, raha oli nii mitmesse kohta tarvis. Ja raha andsid Vahu mehed oma usaldusmehele küll, sest pärast pidi seda parem põli algama. Härra Lepp kinnitas vandega, et tema härra ülekohtustele nõudmistele piirid paneb ja et see neile midagi ei või teha.

Peremehed ootasid pikisilmi kohtuotsust. Ei või salata, et härra Lepa kinnitused — õigus tuleb — nende südametest rahutuse täitsa oleksid suutnud ära kaotada. Kevad jõudis kiirelt. Härra poolt oli neile kõigile kuulutatud, et nad kevadel kohtadest välja visatakse. Küll tuli see kuulutus nagu hirmutav tont neile ka vahel meelde, aga ometi püüdsid nad endid sellega trööstida, et õigus varsti tuleb.

Aga seal juhtus midagi, mis asjale hoopis uue külje andis: nende usaldusmees härra Lepp kadus Vahu meeste vaateringist. Küll nad käisid teda taga otsimas, küll nad ootasid teda, aga ilmsiks ta enam ei tulnud.

Salakartus asus meeste südamesse, kuid nad hoidsid seda teiste eest esialgu veel salaja ja püüdsid oma naabritele julgeid nägusid näidata.

Aga ta ei ilmunud ikkagi ja rahvas teadis kõnelda, et Vahu mehed kevadel kõik kohtadest välja visatavat.

Nad otsisid ja ootasid veel härra Leppa. Seal juhtus üks õiglase näoga mees talumeestelt nende ahastuse põhjust järele pärima ja kõige vanem neist rääkiski oma asja ära. Linnamees lõi käed kokku, otse ahastades talupoe-

gade rumaluse üle, kes joodiku ja esimese kelmi tasku oma kopikad olid toppinud.

«Mis te siis tahate?» küsis lahke linnamees.

Talumehed rääkisid oma asja mõisahärraga ära.

«Jah, kui asi nõnda on, siis ei aita sinna praegu miski abi. Ärge ilmaasjata õigusi oodake, sest neid praegu ei olegi. Ja seniks, kui niisuguseid õigusi peaks tehtama, mis teid säärastel asjaoludel peaksid kaitsema, selleks ajaks olete ammugi kohtadest välja visatud. Minge koju ja ärge endid ilmaaegu enam kulutage. Katsuge mõisahärraga ära leppida, ehk jätab ta teid kohtade peale, aga kui mitte, siis pole teha midagi.»

Sellest selgest kõnest said talupojad aru.

«Aga kus see petis siis peaks olema?» küsisid talumehed kõige suurema vihaga. «Meie tahame teda kohtusse anda, ta peab meile välja maksma, ta peab . . .»

«Noh, hulgusel pole aset ega öömaja. Võib olla, et ta praegu kuskil otseti oma peatäit välja magab, võib olla, et ta mingi kuriteo pealt on tabatud ja vangi visatud, võib olla, et teda siin linnas ka polegi. Teie olete omast ilma, ärge asjata tema otsimisega ennast vaevake.»

Ja lahke härra pööras talumeestele selja. Nendel oleks ehk tuhat küsimust veel olnud ette panna, aga nad olid ju nüüd seda teada saanud, mis neil tarvis oli.

Mehed tulid koju ja rääkisid asja läbi.

Vahu valla mehed läksid Aru härra palvele. Nad oleksid nüüd missuguste tingimustega tahes härra käest kohad vastu võtnud, kuid see oli see viga, et härra neid enam ette ei lasknudki. Nad ootasid kaua, jah, nii kaua, kuni teener neile käskivalt seletas, et nad ometi koju läheksid, sest härra ei võta neid ometi jutule.

Jüripäevasse oli veel aega. Vahu peremehed sõitsid siia ja sinna: küsisid nõu ja otsisid uusi kohti.

Kõik kolisid välja. Silmaveega jätsid vanad inimesed oma sündimiskohad jumalaga. Nii hea või halb, kui neil seal ka oli olla olnud, ometi olid need kohad pika aja jooksul neile koduks saanud. See muld, mille peal nad siiamaale olid kõndinud, mida nad olid harinud, oli neile liiga tuttav. Nad olid selle külge kinni kasvanud, nad olid sestsamast mullast aja jooksul saadud.

Kerge polnud neil lahkuda, aga nad olid arusaajad inimesed, sellepärast nad lahkusid. Nad läksid laiali rahva hulka, siia-sinna, ja kuskil polnud märgata, et Vahu valla inimestest nagu oleks mõnesse kohta kuhi peale saanud. Nad kadusid ja sulasid teiste vahele. Nad olid elavaks, kisendavaks õpetuseks rahvale, mis see tähendab, kui taluinimene tahab omas ülemeelikus olekus saksa vastu panna.

Viimase tee ajal oli see kõik sündinud, sest jüripäeva ei maksnud siin ju tõepoolest mitte oodata. Palju külas selle läbi muutust polnud märgata: ühteviisi käis suits mustade tarede ustest välja, ühteviisi liikusid inimesed — ainult selle vahega, et nad siinpool uued, tundmatud inimesed olid.

Ainult paaris talus olid peremehed paigale jäänud ja need olid endine talitaja Konnaveski peremees ja Mõtuse lesk perenaine, kelle mees omal ajal paarkümmend aastat mõisa metsavahiks oli olnud. Esimene kiitles ja suurustas ülemeelelikult, tema tahta vaadata, kes see julgeb teda välja visata, ta tahta seda meest näha, kes see julgeb üle tema läve jalga tõsta, aga teise kohta ei käinudki härra väljaviskamise käsk. Lesk oli kõik juba kohe vastu võtnud, mis härra talle tingimused ette pani.

Konnaveski peremees ootas iseäralike tundmustega jüripäeva. Temagi värava taha tuli uus peremees ja nõudis, et ta talle ruumi lubaks. Jüripäev olla ju varsti käes.

Konnaveski peremees sai niisugust kõnet kuuldes järsku tigedaks ja ta arvas selle uue pealetulija oma kõige suurema vaenlase olevatki.

«Katsu, et ennast koristad,» kisendas ta, «siin ei anna ma hulgustele mitte silmapilgukski asupaika, kas kuuled, mitte jalatäit.»

Teine sai seda kuuldes ka vihaseks ja sundis teist, et see talle ruumi lubaks.

«Ah, sina ei saa kõnest aru,» kisendas Konnaveski peremees, «küll ma sind targaks õpetan.»

Seda üteldes jooksis ta pinu poole.

Külamees arvas, et siin kõige lõbusam pole praegu viibida ja taganes kiirelt õuest välja.

Ta oli õieti teinud.

Külamees pani oma kolid naabriperesse maha, rääkis

oma loo parunihärrale ära ja jäi rahulikult paremaid aegu ootama.

«Küllap nad ise pesa puhtaks teevad,» tähendas ta ja see oli kõikide eest väga tark ütlus.

Parun saatis vallavalitsuse liikmed Konnaveskile. Need seletasid oma lugu, aga viimane ots oli see, et peremees nende tarvis läks pinust parajat otsima.

Ju see näeb, mis sest välja tuleb, ütlesid inimesed.

Konnaveski peremees elas ise sel ajal hirmsas heitlemises. Ta teadis väga hästi, et ta kohta enese käes niiviisi pidada ei või, aga ka seda ei suutnud ta uskuda, et nad vägisi koha ta käest suudavad ära võtta.

Tuline viha täitis alati ta südant, ilma et ta ise seda keskpunkti oleks leidnud, mis ta viha alati õhutas. Ta oli kuulnud, et mõisnikud olla väga palju aastaid tagasi siia tulnud ja need maad eneste kätte kiskunud, ja nüüd võisid nad siis teha, mis iganes tahavad. Ja talupojal pole selle kohaga asja midagi, olgu küll, et ta seal sündinud, kasvanud, eluaja elanud on. Mine välja, kui härra tahab.

«Ei, ei,» ütles Konnaveski peremees enesele, «ma ei lähe, mis nad võivad mulle teha.» Isegi kogu see talukoht nagu oleks teda palunud, et ta teda maha ei jätaks, tundtunnilt tuli see ikka rohkem avalikuks, kui kindlalt nad teineteise külge olid kinni kasvanud.

Aga see rahutus eksitas teda harilikust eluviisist kõrvale. Ta ei teinud tööd, vaid uitas ilma otstarbeta ühest kohast teise. Ta ei tundnud, et ta kõht oleks tühjaks läinud, ta ei suutnud kellegagi midagi rääkida. Ta oli ennist käinud teistele ütlemas, et nad ka välja ei läheks, aga need argpüksid seletasid, et see ei aitavat siin vastu panna.

«Ah, siis peame meie ikka nagu lambakesed olema, kellega võidakse teha mis tahes. Mitte, — aga mitte. Küll näete, ma välja ei lähe ja kes julgeb üht minu asja liigutada, sellele löön kirvega pähe.»

«Aga kui parun ise.»

«Või olgu parun.»

Olgu nüüd küll, et säärast suurustlemist naeruks pandi, aga nii palju saadi aru, et karmi loomuga peremees viimastel aegadel päris metsaliseks oli muutunud.

Muidugi kandsid inimesed need kõned hoolega laiali.

Ju see näeb, mis sest välja tuleb.

Konnaveski peremees oli ainuke, kes seda ei mõtelnud, mis sest välja tuleb. Ei, nii kaugele ta ei jaksanud. Seal kohal: nad tulevad siia sind välja viskama, jäi ta seisma ja umbne viha läkastas ta mõtlemisvõimu kinni.

Täna oli väljaviskamise päev. Konnaveski peremees püüdis küll nõnda teha, nagu ei teeks ta sest väljagi, ometi jäi ta hommikul vara nagu mõttes akna alla seisma ja vaatas suure tee poole.

Aga polnud veel kedagi näha.

Ilma eesmärgita käis peremees ustest sisse ja välja, komistas õue peal vedeleva kivi otsa ja paiskas pinu ees maas vedeleva harksaha varre teise kohta. Oleks keegi naljahammas pealt nähes sellele olule võrdlust otsinud, siis oleks ta vististi ütelnud: «Konnaveski peremees on nagu muneja kana, kes parajat pesapaika otsib.»

Aga tal polnud kaua tarvis rahutult ringi rännata, sealt väljaviskajad tulidki. Kohtuametnik istus mõisavalitsejaga lahtises vankris, aga peale selle tuli ees tubli trupp mõisamehi. Nüüd läks korraga kõik elavaks. Sealt ilmusid vallaametnikkude pead kuskilt aia tagant, sealt tuli uudishimulikke külainimesi vaatama.

Ju see näeb, mis sest ometi välja tuleb.

Konnaveski peremees ise tegi, nagu poleks ta tähelegi pannud. Asus tuppa akna alla ukse kõrvale ja hakkas hobuseriistasid parandama.

Võõrad kogusid õue peale.

«Kus peremees on?» küsis sellekohane ametnik sulase käest, kes pinuasemel midagi raius.

«Toas.»

«Mine kutsu ta ära!»

Sulane tegi, mis teda kästi.

«Kasi sina oma tööle,» kärkis peremees sulasele, kes pea ukse vahelt tuppa pistis. «Kas sa ei tea, et sa minu sulane oled?»

Siin polnud tõepoolest midagi teha ja ametnikud vaatasid nagu üksteisele otsa. Küllap selle peremehe hirmsad ähvardused olid kaugemalegi kostnud.

«Tule välja!» kisendas valitseja ukse tagant, «kui sa, kurat, käsku ei kuule, siis saab sind Siberisse saadetud.»

Rahvas ehmatas.

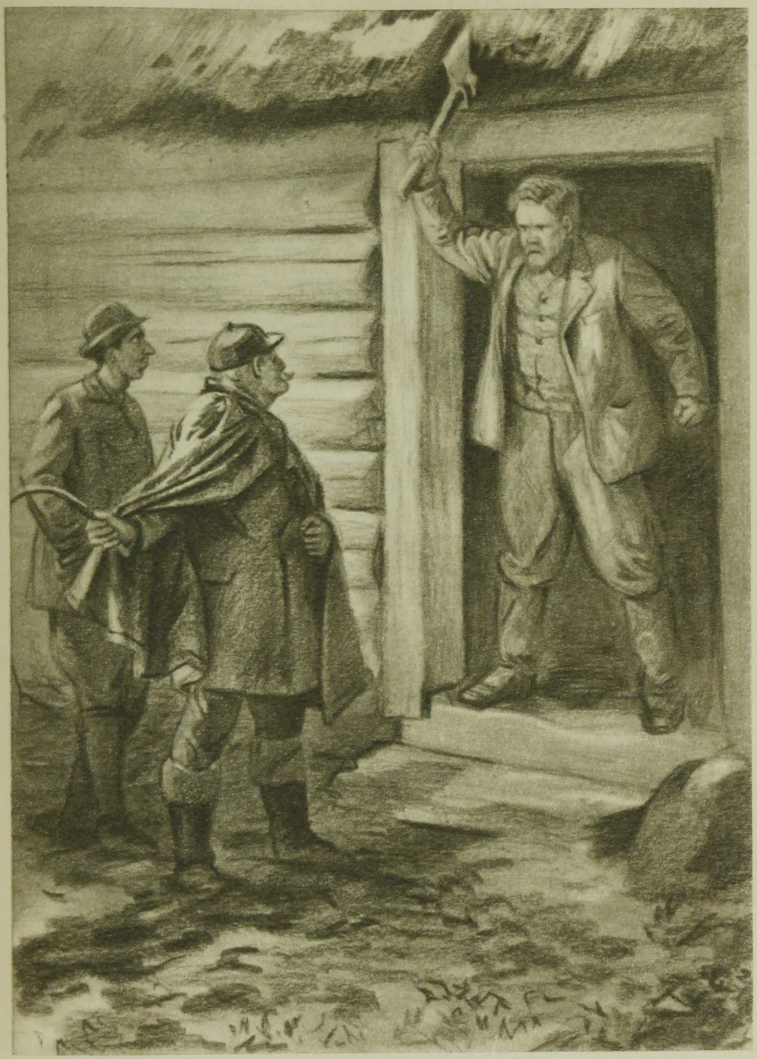

„Kui sa tagasi ei astu, ma löön!" kähistas talumees.

Ainult peremees ei teinud sest väljagi.

«Mehed, sisse!» hüüdis valitseja mõisameestele, «ja kandke ta koli välja.»

Rahvas kahkles.

«Noh, kas te aru ei saa,» kärkis valitseja ja ta otsale kerkis sinine soon. «Kulp, Naurits, Kivi, minge tooge asjad välja. Kui mitte, mõistan ma mõisapolitsei nimel teile vastupanemise eest viis rubla trahvi ja lasen vallakohtus veel peksa anda.»

Mehed, niisugust valju ähvardust kuuldes, lähenesid koja uksele. Aga nende vastikust liikumisest võis aru saada, et neil hirm oli. Valitseja oli ise nende kannul ja sundis ja julgustas mehi.

Kohtuhärra seisis eemal ja suitsetas rahulikult aia najale toetades sigarit.

Konnaveski peremees kuulis toast, et inimesed kotta tulid. Ta silmad leegitsesid. Ruttu viskas ta töö käest ära ja kahmas halja teraga kirve peosse. Ägedalt kiskus ta ukse lahti.

«Mis te tahate!» ütles ta vihast kahiseva häälega.

Mehed ei mõistnud midagi kosta.

«Minge ju, kuradid!» hüüdis valitseja takkapoolt.

«Röövlid, mõrtsukad, ma tahan teile teie palga anda! Pead tahan teil kirvega puruks lüüa!»

Ja tõepoolest tegi see mees liigutuse, mis näitas, et ta toast välja tuleb.

Mõned silmasid ta käes kirvestki.

Hirmsa kiirusega tungisid mehed rüsinal uksest tagasi õue.

Nad hingasid vabamalt. Tõepoolest olid nad selle metsalise inimese käest eluga pääsnud.

Kohtuhärra tuli ukse juurde.

«Seaduse nimel käsin ma sind välja minna,» ütles ta niisama peene häälega, nagu ta sõrmed ja kehaliikmedki peened olid. «Kui sa ei kuule, siis lasen ma su uksed eest maha lüüa ja sind kinni siduda ja su asjad välja loopida.»

«Katsuge, katsuge,» urises lõpmata vihas talumees ja kõigutas kirvest.

Änti uus käsk, aga mehed tungisid hoopis tahapoole. Võõrad vaatajad peitusid veel kaugemale, sest siin lähe-

dale ei maksnud minna. Kuid tore, huvitav oli seda mängu vaadata.

Ju see näeb, mis sest ometi välja tuleb.

Tuli veel uusi võõraid juurde.

Need olid Aru härra parun Blackenfeldt, sillakohtu härra ja veel üks noor naaberparun.

Kolmekesi nad tulid ratsa.

Pea kõnelesid saksad kokku. Valitseja püüdis kõik karvapealt leivavanemale ära rääkida, mis siin juba oli sündinud, ühtlasi tähendades, et meestest sisseminejaid ei saa.

«Minge siis teie,» ütles parun valitsejale.

See kahkles.

«Kas teie tõepoolest kardate seda rumalat talupoega! Peale ähvarduse ei julge ta ometi midagi teha,» arvasid saksad. Lisasid siis veel juurde: «Küll on see sugu ülemeelelikuks läinud, küll on nad karistamise vaevas.»

Valitseja läks eele. Ta ei öelnud midagi, sest häälel nagu oleks kitsas kurgust välja tulla olnud.

Valitseja lükkas ukse, mis sissepoole käis, lahti.

«Ära tule, saadan,» hoiatas teda peremees.

Valitseja ei pannud tähelegi, astus pahema jalaga üle läve kotta.

Seal tõstis mees käe ja pooleldi põlenud jäme tuletukk lendas tugeva hooga valitsejale vastu pead.

«Ai, kurat,» kisendas valitseja kahe käega peast kinni võttes ja tagasi karates, «nüüd lõi, saadan, mu pea lõhki. Oh sa kurat!»

See juhtum sünnitas igat seltsi pealtvaatajate juures isesuguseid tundmusi, aga esmalt oli ta nagu nali. Aia taga vahtijad naersid, muidugi salamahti, ja ütlesid: «Konnaveski peremees on ikka mees. Oleks kõik niisugused olnud, kes pagan oleks nad välja visanud. Ei keegi.» Ja nad rumalukesed hakkasid uskuma, et peremees päris õieti võitleb ja viimaks võidabki. Nad pidasid teda nüüd väga tubliks meheks ja iseäralik vaimustus, nõusolemine täitis aia taga vahtijaid.

Nii tõsine, kui asi iseenesest oli, sedavõrd naljakas oli jälle valitseja kisendamine, et sakste palgelegi nagu naeruvine asus.

Konnaveski peremees seisis südilt, kahvatult kojas ja näris oma mokki.

Ta näojumest polnud hirmu tunda.

Valitseja oli tõepoolest tubli haava pähe saanud. Veri imbus mööda juukseid alla, tilkus valgele kraele ja tegi sinna nagu mälestuseks punased triibud. Ta võttis kellegi käest sitsrätiku ja sidus kaela ümber, et veri riideid ära ei määriks.

Parun Blackenfeldti palge üle käis vihapuna. Ainult kaks meest, parun ja Konnaveski peremees, ei küsinud, mis sest ometi viimaks välja tuleb, kuna kõik enesele selle huvitava küsimuse ette panid. Konnaveski peremehe seisukord on meile teada, ka nüüdki polnud ta seda muutnud, kuna parun ise tahtis minna ja teda oma käega välja visata.

Teised hoiatasid teda.

«Niisugune talupojalontrus, lojus, julgeb oma kätt minu külge panna,» ütles vihane parun, «ma tahan alles teda õpetada. Koera viisi tahan ta läbi nuutida.»

Ta andis hobuse kellegi mehe hoolde, võttis palmitud ratsapiitsa ja astus seda kõigutades koja poole.

Noor mõisnik astus parun Blackenfeldtile järele, kätt tugevasti jahikuue tasku surudes, nagu läheks hundi poeg vanaga seltsis murdma õppima.

Konnaveski peremees ei taganenud sammugi.

Keegi sakstest hoiatas parunit.

See jäi ka väljaspool läve seisma.

«Sina oled ju mõrtsukas! Ma käsin sind minu koha pealt, minu majast välja minna! Kas kuuled?» kisendas parun ülivihaselt.

«Teie olete mõrtsukad, vereimejad, kurjavaimu kaanid,» vandus peremees.

Nõnda nad vaidlesid. Konnaveski peremees oskas parunile palju paremini vastata. Selle vihasoon paisus otsa peal küll järjest paksemaks, kuid tal puudus ka vist julgus sisse astuda. Viimaks vahtisid nad nagu vihased metsalised teineteisele vastu ja parun unustas praeguses seisukorras hoopis ära, et ta kõrgeauline parun on, et tal kellegagi ei pruugiks «tõtt» vahtida.

«Mina lähen siia majasse,» ütles ta viimaks.

«Ära tõsta oma jalga üle läve.»

Parun ei pannud seda tähele.

Seal pigistas peremees meeletus vihas oma hambad kokku ja tõstis mehise käe üles. Kõik nägid teravat kirvest.

«Kui sa tagasi ei astu, ma löön,» kähistas talumees.

Paruni seisukord oli piinlik: uhkus ja viha ei lubanud teda tagasi astuda, kuna ka häbi oli ometi selle pagana talupojalojuse käe all ära lõppeda.

Seal kõlas äkitselt tugev pauk ja nüüd nägid kõik suitsevat revolvrit noore mõisniku peos. Aga ühtlasi langes peremehe käsi alla ja käsi kiskus ka terve keha.

Ta oli ära võidetud, päästetud oli paruni elu, mille kallale mässaja ja röövel kirvega kippus. Kes teab, kuidas oleks veel läinud, poleks noor naaber nii terane ja ettevaatlik olnud.

Neil oli hea nüüd üle peremehe keha majasse minna ja kraami välja kandma hakata.

Peremehe keha, mis nagu ilma eluta oli, leotati veega, kuni ta üles ärkas, ärkas hoopis vaevalisele elule. Sest tal oli ju palk oma teo eest oodata. Mitmed arvasid, et see oleks õige parem olnud, kui ta pooleski poleks ärganudki.

Vaata, mis sest viimaks välja tuli.

«Niikaugele on nad läinud,» rääkis kõrgeauline parun Blackenfeldt, «et juba avalikult vastu hakkavad, ja siis räägivad veel mitmed mõisnikud maarahva vaimu harimisest ja tõstmisest. Ei, iga rüütli püham kohus peaks olema neid kõige jõuga madaluses ja orjameeles hoida. Muidu ei saa meie pärast kuidagi elada.»

Nüüd nägid inimesed, mis sest sakstele vastupanemisest välja tuli.

19

Võis veel hea tükk aega päikesetõusuni olla, kui üksikud jalarändajad mööda maanteed Valupere mõisa poole ruttasid. Kibedasti puhus vali, niiske ja külm hommikutuul neile vastu. Mehed tõmbasid endid riide sisse kössi kokku. Igaühel rippus kasekoorest risti punutud märss ja väike paaritoobiline lai lähker õlal. Jalas olid neil

pastlad, mis nüüd hooletult astudes ülepeakaela muda täis tulid.

Nad ruttasid üksikult, ilma üksteist kätte püüdmata.

Need olid Valupere mõisa teomehed.

Üks neist rändajatest oli Mihkel Naaris. Ta läks esimest päeva teole, sellepärast tundis ta iseäralist, nagu kartust või hirmu südames. Siin oli talle kõik võõras, isegi seda ta ei teadnud ette arvata, kuidas ta selle mõisatööga valmis saab.

Ta rändas praegu üksi, aga silmitses ette- ja tahapoole. Nähtavasti püüdis ta kedagi ära tunda.

«See ta on,» ütles ta eesminejat silmitsedes enesele ja kiirendas käiku.

Pea sai ta ees astuja kätte.

«Jaak jah.»

Mihkel soovis Jaagule head hommikut, aga see oli täna unise ja tusase näoga.

Mehed läksid vähe maad hoopis vaikides.

«Tulid ikka siia ka,» algas viimaks Jaak, «noh, kuhu sa siis lähedki.»

«Noh, sa andsid ju nõu, või mina tean, kuidas valmis saan.»

«Mis seal nüüd saada on, kui aga konti hoida oskad. Pead aga selle eest hoidma, et teiste käest naha peale ei saa. Puh, pagana külm on täna hommiku.»

Ja Jaak kiskus oma kaela veel rohkem vammuse sisse kössi ja astus kangelt, nagu oleksid ta jalaluud haiged.

Nähtavasti käis pistev kevadine tuul ta triibulistest takustest pükstest tublisti läbi.

Mihkel ka enam ei rääkinud, sest tõepoolest ei saanud ta Jaagu sõnadest aru.

«Mis pagan, päris koera elu,» nurises Jaak, «tulin alles kella kahe ajal koju, aga nüüd ole juba jälle väljas.»

Ja ta puristas ja raputas, nagu seda unised külmetavad inimesed teevad.

Pea jõudsid mehed mõisa. Mihkel tänas õnne, et ta Jaagu seltsi juhtus, sest ta poleks siin majaderägas kuhugi osanud minna.

Jaak läks eel, Mihkel käis järel. Nad läksid päratu pika aida tagant läbi, suurtest puude kuhjadest ja segamini

ümberkukkunud süldadest mööda, siis tallide eest läbi, millede kollaseks värvitud ruuduliste uste taga tugevad raudlatid olid, ja jõudsid suure plankaia äärde. Siia jäid mehed seisatama. Jaak võttis harjunud viisil märsi ja lähkri seljast ära ja pani naela otsa, mis lati seest väljas oli.

Mihkel ei teadnud, kas ta pidi oma leivakoti ka aia peale panema. Oleks Jaak ometi tal poole sõnagagi seda käskinud teha.

Jaak ei lausunud sõnagi, laskis raskesti ennast aia äärde veeretatud paku peale, sirutas jalad pikalt ettepoole, toetas küünarnukid tugevasti teravas vinklis ülespoole pööratud põlveotsade vastu, kuna pea raskelt peopesade vahele langes.

Jaak sülitas nagu südametäiega vastu maad.

Pea tuli siit- ja sealtpoolt teisi teomehi. Igamees teretas lühidalt, nagu poleks tal sellega asjagi, kas teised ta tervitust ka kuulevad ja vastavad või mitte, viskas samuti koti ja kaljalähkri, nagu Jaak, harjunud kombel plangule ja otsis istumiskohta või toetas vaikides vastu planku.

Nõnda kogus siia lühikese ajaga umbes kolmkümmend meest.

Nalja polnud palju kellelgi. Igamehel nähti külma ja oma mõtetega tegemist küll olevat. Ainult mõni noorem löi teisel vana katkikulunud lätsus mütsi peast maha ja läks ise naerdes eemale. Teine ei läinud vallatut ometi taga ajama, tõmbas ennast rohkem veel kössi ja urises midagi õige kurjasti ja südametäiega habemesse.

Päike hakkas vist tõusma, sest aida ja tallide telliskividest tehtud katuste harjad said iseäraliku kauni läike.

Kuid kogu mõis oli vaikne, ainult vana öövahi koer kuuldi väsinult all vabriku pool mõni suutäis haukuvat. Küllap tema hakkas rahule minema, sest vanake oli ju läbi öö valvel olnud ja küllalt külmetada saanud.

Teomehed ootasid valitsejat, kes neid pidi tööle juhatama.

Kaua polnud neil ka tarvis oodata.

Enne päikese ilmumist tulid valitseja ja kubjas seltsis. Kubjas oli noor mees alles, siinsamas enne kolm aastat teomeheks olnud, aga imelikul viisil saksale nõnda meeldinud, et see ta kupjaks ülendas. Kubjas öeldi hästi

terase hambaga mees olevat ja teomehed vihkasid teda nagu ussi aia all. Noh, kuis see ka oleks teisiti võinud olla? Sakste arm oli ta teomehepõlvest korraga kupjaks ülendanud ja sel ajal tõotas ta pühalikult oma truuduse läbi sakstele nende helduse eest tasuda.

Oma pühalikust vandest ei lahkunud kubjas mitte musta küüne väärt. Et ta ise teomehekakukest oli hulk aega katsuda saanud, sellepärast teadis ta nende headused ja vigurid läbi ja läbi. Ta oskas alati need kohad üles leida, mis neil kõige õrnemad olid, ja kui ta siis armetult haige koha peale astus, nii et teine aietas, siis oli tal õige hea meel.

Saksad olid temaga väga rahul.

Valupere valitseja oli sellevastu vanapoole, hirmus paksu kõhuga lihatünder. Mõisa tööd olid tal peas ja mehed saatis ta nii lihtsalt, ilma ette valmistamata tööle, nagu loeks hea koolipoiss kümmet käsku üles.

Aga suurem hool, kas töö ka hea saab, seisis kupja õlgadel.

Kuid Valupere valitseja töötundmine ja mõisamajanduse korraldamine oli nii hea, nagu krahvihärra seda siin ümbruses kuskil ei teadnud.

Küsis krahvihärra valitseja käest kohta, kuhu ta võiks raha matta, aga ikka nõnda, et see mõisamajandusele kasuks ja iluks oleks, siis teadis valitseja kohe kümme kohta ette arutada, üks teisest ilusam. Tema nõuandel olidki need kõrged korstnad, kiviteed, punasest raudkivist tulbad, väike salk kuusemetsa kesk põldu istutatud ja jumal teab mis veel kõik tehtud.

Ja krahvihärra oli nende asjadega kõik väga rahul ja naabrid kiitsid ka, et need kõik paslikud on.

Valupere teenijad, mõisamajanduse peajuhtijad, olid kõige paremas korras.

Valitseja istus teinepoole külge vana, põliste saarte alla pandud pingi peale ja toetas ennast lõugapidi tugeva kepi najale, millel all otsas väikene raudlabidas oli.

Ta jäi natukeseks ajaks sügavasse mõttesse.

Teomeeste seas vaikis jutt. Nendegi peale nähti valitseja vaikimine mõjuvat.

Äkitselt kargas valitseja noore mehe väledusega püsti. Ilma meelde tuletamata, mõtlemata, nagu paberi pealt

luges ta teomeestele ette, kuhu tööle keegi läheb: nii mitu paari Paadiku põllule kündma, nii mitu meest aeda parandama, nii mitu meest veel sinna ja tänna tööle.

Olidki kõik jaol.

Paari minuti pärast polnud plangu ääres enam inimesehingegi. Ainult valitseja istus veel seal mõtetes ja toetas tugevasti jämeda kepi peale.

Miks ka mitte, eks tal olnud suure mõisa asjad korras pidada.

Mihkel Naaris oli kündjate hulgas Paadiku põllul. Neid oli üleüldse seitse paari hobusemehi. Enne oli alati igamees omal tükil kündnud, aga nüüd oli see paari aasta eest ära kaotatud. Tark valitseja oli kellegi oma tuttava ametivenna käest, keda ka väga asjatundjaks meheks peeti, kuulnud, et «hoopkohta» kündmine kasulikum olla ja nüüd äraproovimise järel pidi ta seda ka tõeks tunnistama. Ainult ta imestas, kuidas ta ise ennemini selle peale polnud tulnud.

Ümberkaudu mõisates oli igal pool alles tükikünd moeks.

Kubjas näitas, kustkohast peab peale hakkama ja kuhu välja minema.

Oli see nüüd paljas juhus või tahtsid teised teomehed näha, kas Mihkel ka üle versta pikkuse välja sirge vao ajab, aga Mihkel oli kõige ees. Järeltulev hobune puristas talle vastu kaela.

Mihkli süda tuksus tugevasti ja ta hoidis hoolega ohjad enese käes ja vaatas üheainsa punkti peale.

See oli üks puulatv, mis ta teinepool põldu ära märkis ja nüüd katsus ta hobuseid hoolega sinna peale juhtida.

Nii oli ta ka oma põllul sirgeid vagusid ajanud. Mihkel ei sallinud midagi riivetut tööd, iseäranis olid kõverad kartulivaod talle vastumeelt. Need nagu oleksid kõnelnud, et ta ei oskagi sahkadega ümber käia.

Aga pea märkas Mihkel siin, et tal ei pruugi ohje hoidagi. Hobused oskasid ühte vääri astuda, nii et teine teisest mitte juuksekarva väärt ette ei jõudnud. Niisugusel korral või olekul pidi vagu iseenesest sirge saama.

Suur ränk sahk jooksis rahulikult oma laia aluse peal tüma maa sees. Siin poleks tarvis olnud järel käiagi.

Aga noh, need pagana laisad mõisa hobused. Nad astusid nii pikkamisi, et siin küll taga järel kõndides, «tigudes» inimene magama jääb.

«No laske kärmemini käia!»

See oli kubjas, kes siiamaale kündjate järel oli tulnud ja nüüd harkis jalu põllule seisma jäi.

Kuuldusid tublid piitsaplaksud ja teomeeste nõõtamised.

Kes sest tööloomast siis ka hoolib.

Mihkel pingutas ohjadega ja nõõtas edasi. Tal oli ka kaunis tugev paar hobuseid, pea kõige paremad, mis ta tallis tähele oli pannud.

Tublisti sirutasid loomad sooned sirgele, toetasid jalad võimsalt mulla sisse, nii et sügavad jäljed järele jäid, vajutasid ninad vähe allapoole ja astusid üsna ruttu ühte vääri.

Sahk jooksis otse kohinal mullast läbi, kuna muld ilusasti, nagu oleks ta elav olnud, kõrvale veeres, iga tera oma paika.

Need olid uued sahad ja tegid väga hea künni.

Pea jõudis Mihkel juba teise otsa, aga ta ei pääsnud nõnda ruttu tagasi, sest trengirihma nahast nöör oli katki läinud.

Mihklil oli juhtumise kaupa tugev linadest põimitud nöör taskus. See aitas seks korraks siin küll.

Selle aja sees, kui ta parandas, said teised ta kätte.

Mehed vaatasid viltu ja vihaselt ta peale, ühtegi sõbralikku sõna polnud kuulda.

«No kas pääsed juba varsti sõitma?» küsis keegi tagumistest kündjatest tigedasti.

Mihkel ei saanud aru.

«No mine kihuta ju nüüd, küllap sind seal oodetakse. Tee aga neile hästi takka, küllap siis ei jäksa pärast enam jalgu järele vedada. Tassi ise koju — ah-ah-ah!»

Nüüd sai Mihkel aru, sest selles toonis oli ju sedavõrd põlgust, et sellest oleks pidanud igamees aru saama.

Ta oli liiga ruttu tulnud, ta oli hobustest tahtnud targem olla ja neid liiga palju taga sundinud. Ohjadest tõmbamine oli neile võõras ja seda nad ka ei sallinud, sellepärast nad nii ruttu tulidki.

«Mine, Madis, ette!» hüüdis keegi ja paksu punase

habeme ja tõntsi ninaga mees tõmbas oma kahe kõrviga Mihklist mööda.

Mihkel tundis tõepoolest kartust, kui nad kupja poole läksid, sest miks ei käi ta nüüd ikka teiste eel. Polnud ta nüüd õiget vagu saanud või oli seal mõni muu viga.

Ja nad astusid tasa-tasa. Vaataja arvas igakord, nüüd on loomal nõu seisma jääda, aga jälle astus ta edasi.

Mihklil läks igavaks saha taga hulkuda, sest siin polnud teha mitte midagi. Hirmuga hoidis ta jalga järel tuleva hobuse eest, sest nad olid nüüd nõnda ühes kobaras, nii et tuul läbi ei pääsenud.

«Kas sa oleksid mõtelnud nõnda päeva läbi künda,» rääkis keegi takkapoolt. «Nagu näha, pole sa enne mõisas olnud.»

«Jajah,» pidi Mihkel eneselegi tunnistama, «kui hobused niiviisi oleksid päevad läbi mööda tüma põldu käinud ja rasket sahka järele vedanud, tõepoolest, nad oleksid siis pidanud terasest tehtud olema. Mõisa loom on niisama ka loom ja päev siin praegu aastapikkune.»

«Noo, noo, lööge ikka takka,» kuuldus kupja hääl, «teie hulgute nagu rongis täid.»

Mehed lõid hobuseid piitsadega. Loomad said korraks erguks, vaibusid aga pea jälle oma endise oleku sisse.

Söömavahe oli põhjatu pikk. Keegi ei rääkinud teisega sõnagi, igamees lonkis omaette. Siin ei jõudnud töö inimesele mitte kõige vähematki lõbu anda, siin tehti tööd vastumeelselt, sellepärast et inimene seda siin on sunnitud tegema.

Ka Mihklil läks niisugune lonkimine piirita igavaks, tüütavakski. Ta oleks pool kärmemalt kündnud, oleks ta siis vähe aega puhata ja piipu panna saanud. Aga nüüd läksid lonkides ta liikmed pehmeks, lõdvaks ja ta suutis vaevalt teist jalga teise ette tõsta. Ta hoidis ühe käega hooletult sahka kinni ja kui see juhtus eelmineja vakku minema, polnud sellega ruttu, et teda uuesti vaosse juhtida.

Kubjas kõndis nagu kurg, kes kevadel musta maa pealt terasid otsib, mööda kündi siia-sinna. Iga kord pidas ta enese kohuseks ilma lahkuseta hüüda:

«Noo, noo, tehke ikka neile jalgu alla, ärge tukkuma jääge. Kündke paremini!»

Kuid need hüüded olid juba neile luusse ja veresse kasvanud.

Kas nad nende hüüete mõjul kündsidki mõisa põllul hästi?

Nõnda läks esimene teopäev mööda. Nii vastumeelt ja harjumata, kui see põli esmalt Mihklile ka oli, ometi harjus ta viimaks sellega ära ja tema käis neissamades roobastes kui harjunud mõisamees kunagi. Teomeeste lõbu, mida ta esmalt põlgas, hakkas aegamööda temalegi meeldima ja ta naeris samuti kui teised mõnede iseäranis naljakate sõnade üle.

Paari kuu jooksul oli Mihklist täis mõisa-teomees saanud.

Lapsed pelgasid esmalt teisi. Aga niipea kui ilmad soojaks läksid, harjusid nad teistega ära. Ja kes oleks pärast endisi peremehelapsi teomeeste omadest ära tundnudki? Neid oli palju kobaras koos. Seal nad mängisid, läksid riidu, väikesed mehed kiskusid karvupidi ja peksid üksteist; Mihkli lapsed oskasid nüüd samuti kui teisedki sõimata, kisendada ja teeinimesi põõsaste tagant kividega ja murumättakestega pilduda.

Lastele meeldis siinne elu üliväga.

Ainult Mihkli naine ei suutnud oma endist perenaisepõlve unustada, ta ei suutnud unustada, et ta trepi madalamale oli astunud. Üksiolek sai talle piinaks, mida isegi kodune töö ei suutnud ära peletada.

Tal tulid pisarad tihti silmi.

*

Oli juba hilisepoolne augustikuu öö. Kaunis pime.

Mihkel ruttas kärmesti mõisa poole, sest lehm oli haigeks jäänud. Valitsejaproua oli teomeeste vastu nii hea inimene, et ta nende lastele ja loomadele rohtu või head nõugi haiguse vastu andis. Teomehel enesel on vähe aega haige olla, sest siis pääseks nälg kohe sisse pugema.

Ja mine aja ta veel välja.

Seda enam oli Mihkli süda lehma pärast mures, pealegi et ta selle laenatud rahaga oli ostnud. Kui see nüüd ära sureb! Ja endistest aegadest mäletas Mihkel väga hästi, et looma suremine sugugi võimatu asi ei ole.

Karjamaa ja mõisapõllu vaheaial jäi ta seisatama, sest keegi juhtus aia peal kogemata talle vastu.

Mihkel ehmatas, sest see polnud kellegi inimese kuju, päris kodukäija.

Kuid vastutulijal oli terasem silm.

«Sina, Mihkel, kus kurat sa öösel lähed! Ptüi, küll ehmatasid mind. Vaata aga, et kuhugile roosi ei saaks.»

«Jaak, sina?»

«Muidugi olen Jaak.»

«Mis pagan sa siin tassid.»

«Õled vist,» naeris Jaak.

«Mis sa lorid,» ütles Mihkel pahaselt, «sa oled kärbsest värskeid hernekaeru kiskunud.»

«Ah sina ei saanud täna õhtu oma voori minna?...»

«Mis?» ütles juba Mihkel üsna vihaselt. «Ma pole ilmaski käinud. Arvad mind vist varga olevat.»

«Küll kena mees,» irvitas Jaak, «ise panime päeval kokku ja kui ma nüüd peotäie oma lehmale toon, siis varastan. Sa oled päris Habakuk. Aga su lehmakene on ka teiste ääres paljas naru. Tõesti, teised ei hakka su loomale sisse toppima, kui sul enesel mõistust ei ole. Ah-ah-ah!»

Ehk Mihkel siin juba mõned kuud elanud oli, polnud ta siiski kõikide viiside ja kommetega veel tuttav. Seda oli ta küll tähele pannud, et mõned mehed rukkilõikuse ajal, siis kui mahti oli, pikemaid päid tasku poetasid, aga ta pidas seda muidu harjunud viisiks.

«No kaua me siin aia peale vahime,» ütles Jaak. «Üks ta Madis puhas, ma toon selle seljatäie sinu lehmale, kui sa ise tõesti nõnda tita alles oled.»

Ja Mihkel keeras Jaaguga seltsis kodu poole.

Jaak viskas toore heinaseljatäie põõsa äärde.

«Puh, pagan, rasked — nii umbne, soe öö. Kust me siis muidu ka saaksime, kas see karjamaalapp toidab siis lehmad, kui pole käest midagi anda. Ja kus sul anda on, kui sa ei too.»

«Aga kui peaks nähtama?»

«Kes see vahtima siis tuleb. Kes see käsib loll olla, et teiste jalgu jääd.»

Mihkel ei teadnud midagi vastata, olgu küll, et ta sellepoolest Jaaguga ühes nõus polnud.

«Kas see on siis kellegi palk,» seletas Jaak edasi, «mis härra meile annab, kas sellega võib siis läbi saada. Meie teeme aasta ümber iga jumala päev tööd, nii et ots märg ja on see siis patt, kui ma natuke toon. Jumal on maa loonud, meie ise oleme kündnud, külvanud ja lõiganud. Kuidas ma siis peotäit ei tohi tuua? Jääb härra selle läbi vaesemaks? Või ega ma ära raiska — ma annan looma kätte.»

Need mõtted ja arutused leidsid Mihkli hinges nõusolekut. Nii see tõesti oli. Küll oli midagi, mis ta sees sellele mõttele nagu oleks vastu pannud, aga see oli nii nõrk, et seda polnud enam millekski arvata.

Jah, jumal oli lasknud kõik põllu peal kasvada, ta oli oma taeva kastet andnud. Kuidas tema siis seda oleks pahaks pannud, et vaene teomees, kelle higi seda vilja harides oli voolanud, enesele sealt võttis lehmale anda! Lehm andis siis rohkem piima, nii et ta tugevamini jälle võis põllul töötada. Ja kas siis jumalal sest parem meel oleks olnud, kui härra ise ta anni kõik priisates oleks läbi löönud?

Mihkel ei vaadanud pooleski sarnase halva tundmusega enam värske rammusa heinaseljatäie peale.

«Vii koju, katsu, kas lehm sööb. Pärast võid veel mõisa joosta.»

Mihkel ajas puntra, mis tugeva pajuvitsaga kinni oli seotud, selga ja ütles Jaagule: «Tule sa ka!»

Mihkel kuulis naise käest, et lehm nagu oleks paremaks saanud, olla leiba võtnud. «Mis, ta vaene on puha näljas,» lisas naine juurde, «sead on leppade aluse üles tustinud ja lagedamad kohad paljaks närinud. Teab, mis need teised oma lehmadele annavad, nähakse teised üsna siledad. Ka põrsad on neil kõigil suuremad.»

Naine ohkas. Küllap see seda pidi tähendama: ega meil siin paremini korda lähe kui enne talukoha peal.

«Noo, noo, pole viga,» ümises Mihkel. Võttis tuld ja ütles, et ta lehma vaatama läheb.

Seal ta pisikeses kitsas laudas oli nagu karvatropakas, päris luu ja nahk. Jumal, mis piima niisugune pidi andma! Loomakene vaatas haledasti meestele otsa, ta silmad olid nagu vesised, Mihkli eest oli, nagu oleks lehm nutnud.

Jah, kõht tühi.

«Säh, katsu, kas mekivad sulle ka,» ütles Jaak ja päästis suure värske heinapuntra nurka lahti. «Noh, kui sa need hommikuks ära pistad, pole siis viga. Võid päeva läbi mureta põõnutada ja kärbseid kallalt ära tõrjuda.»

Lehm nagu oleks mehe lahkest kõnest aru saanud, tõusis üles, vaatas meestele otsa ja — hakkas suure suuga värsket heina sööma.

«Ma ütlesin,» kiitles Jaak heameelega, «vaata, kus haigus on.»

Mihklil oli ka hea meel, sest loom võis nüüd ometi kõhu täis süüa.

Mehed panid lauda ukse kinni, puhusid tule ära, jäid aga ise väheks ajaks seisatama.

«Kes see muidu läbi saaks,» rääkis Jaak ettevaatlikult, «mõisa äärest leiad ikka midagi, mis omale või loomale sünnib suhu pista. Jumala eest, ega meie ju rikkust ei taha, saaks aga igapäevaselt läbi. Või arvad nüüd, et valitseja ei tea. Kupjast ei maksa rääkidagi, ta oli ju ise teomees. Küll on mees passimas, aga mine pea roti suu kinni, kes ise iga päev vilja sees on. Või meie nüüd koormat toome, mine võta jäljed kinni. Ma toon iga õhtu taskutäied herneid ära, poetan, kui saan, ka märssi terasid ja annan põrsa kätte. Aga ta tunneb, peaks sa nägema, kus siga on. Sügisel hakatakse siinsamas jälle kartuleid võtma. Kes see seda laulma läheb, kui ma pesade alt või kust saan põlle sees paar tükki koju toon. Jääb härra sest vaesemaks?»

«Nii ta on,» arvas Mihkel, «kes neid asju kõik teab. Aga kui peaks nähtama . . .»

«No muidugi — muidugi, aga kes see käsib näidata siis. Härra ei luba meid sõnnikut ka ära müüa, aga ma olen ikka müünud. Kubjas urises tänavu kevade ja ütles: «Jaak, kuidas sul na vähe sõnnikut on!» Aga mina ütlesin: «Ega see minu sõnnik polegi.» Mõistis mees ja jäi vagusi. Noh, inimesel peab ikka suu paraja koha peal olema ja kui tasahiljukesi teed — pole viga ühtegi. Suur tükk ajab muidugi suu lõhki.»

See oli õige ja Mihkel pidas Jaaku esimeseks mõistlikuks ja heaks meheks, keda ta elus näinud.

Luige perenaine läks mõisa. Armuline paruniproua oli talle ise käsu saatnud, et ta teda ometi kord ka vaatama tuleks.

Niisugused lahked need saksad.

Enne oli ta peremamsli põlves alati prouaga koos, aga nüüd oli ta tükk aega juba külas perenaiseks olnud. Loise tundis, kuidas ta süda rahutuks läks. Ei, prouat ta küll ei kartnud. See inimene oli ju seks liiga hea ja lahke, et teda oleks võinud karta. Aga seda arusaamatut rahutust ei suutnud Loise ometi maha suruda, ja mida lähemale ta mõisale jõudis, seda suuremaks läks see rahutus.

Ta jõudis puiestiku taha, kust vana tuttavat jalgteed mööda võis mõisa juurde minna. Loisele tulid elavalt endised päevad meelde ja harjunud viisil kiskus ta paksu lehe sirina küljest.

Köögitrepi poolt kostis teenijate naer.

Praegune peremamsel võttis teda lahkesti vastu ja tähendas, et armuline paruniproua olla teda täna juba taga küsinud. Sellepeale läks mamsel ära prouale ta tulekut teadustama.

Loise jäi nüüd üksi peremamsli kambri.

See oli seesama kamber, kus ta nii väga mitu aastat oli elanud, see oli seesama vana leedripuu oks, mis sealt aknast oli talle nii kaua, kaua truult otsa vaadanud. Korraga kerkisid juhtumised ta endisest elust ta vaimu ette kõige elavusega, ta mäletas rõõme, aga ka öid, kus ta siinsamas kambris oli oma patja pisaratega niisutanud.

Oliks ta siis või nüüd õnnelikum, missugust muudatust oli see elupõlve vahetamine talle toonud?

Ja Loise hing langes raske võrdleva oleku sisse.

Kaua ei saanud ta nõnda viibida, sest peremamsel tuli ruttu ja ütles, et proua teda ootab.

Loise läks aralt, tuksuva südamega proua tuppa.

«Oled ometi mind ka vaatama tulnud,» ütles proua lahkesti ja andis Loisele kättki, mida see segasel olekul suudles. «Kuidas su käsi nüüd ka käib? Kas on omaette parem perenaine olla kui mind teenides?»

Loise vabandas segaseil sõnul, et tal armulist prouat teenides ka viga polnud.

Proua vaatas terasel pilgul ainiti Loisele otsa ja hakkas siis heledasti naerma.

Loise sattus päris hädasse.

«Noh, sinul on vist hea elada. Sul olla väga hea mees. Parun kiidab teda väga. Jah, mõistlikke talumehi on nüüd vähe,» ütles proua asjaliku tooniga, «nad on nii pimedad ja sõgedad, et nad isegi tulevad parunihärrat vihastama ja ei taha tema käsku täita. Sinu mees pole mitte niisugune.»

«Ei,» pidas Loise enese kohuseks paruniproua pika seletuse peale vastata, «ta — ta kardab — ta austab väga parunihärrat.»

Loise oli seda segaduses ütelnud ja ta ei teadnud praegu isegi, oliks niisugune ütlemine ka armulisele prouale meele järele.

«Jaa, jaa,» kinnitas proua, «iga talupoja kohus on ju mõisavanemat karta ja austada. Naised peaksid seda meestele alati meelde tuletama, kui nad oma rumaluses või purjus peaga seda peaksid unustama. Naised ometi viina ei joo.»

Loise kinnitas, et ta seda ka olla ikka teinud, isegi naabritele seda rääkinud.

«Jaa, jaa, mõisavanem on ju neile nagu isa. Enne, kui mõisavanem nende vastu nii armuline oli ja neid karistas, et nad mitte hukka ei läheks, siis ei olnud ka kuritegusid ega varastamisi, ega muid niisuguseid patuseid asju. Kahju, et nad neid enam karistada ei taha, kõik asjad oleksid hoopis paremad. No kuidas majapidamisega lugu läheb?»

Loise süda jäi juba selle aja sees rahulikumaks, sellepärast suutis ta pikalt ja laialt, üsna ladusal keelel oma koduseid asju prouale kirjeldada.

«Jaa, jaa, käigu su mees ikka parunihärra käest nõu küsimas, küllap parunihärra tema vastu nii lahke on ja õpetab. Aga tead ka, armas Loise, ma hakkan nüüd suuresti lehmi kasvatama. Parunihärra käis Kreegi paruni karja vaatamas ja kiitis seda väga. Lähme vaatame noori vasikaid, mis parun hiljuti väljanäituselt ostis.»

Nad läksid vasikaid vaatama.

Nad käisid kõrvu.

Siit ja sealt vaatasid mõisainimesed. Küllap nad esmalt mõtlesid: kes see peaks olema, kes paruniprouaga seltsis käib? Küllap nad pea ära tundsid ja sosistasid: kae nalja, see on ju endine peremamsel Loise.

Ja Loise süda paisus õige suureks niisuguste mõtete mõjul.

Vasikad olid küll ilusad ja julged loomad ja endine peremamsel takseeris neid oma harjunud silmadega headeks piimalehmadeks.

Kuid hind oli ometi liig.

«Jaa, jaa, meie tahame seda sugu saada. Ja, armas Loise, pärast, kui nad vasikad toovad, võid sinagi meilt ühe niisuguse vasika osta.»

Loise avaldas oma tänu.

Nad käisid siis veel sigade tallis, vaatasid hanesid, käisid keeduviljaaias.

Mõisa juurde tagasi minnes tuli parun neile vastu. Parun oli ka sedavõrd lahke, et ta seisma jäi ja Loise käekäigu järele küsis.

«Ma olen kuulnud,» tähendas parun, «et su mees ka mitmeid uuendusi majapidamises pidada ette võtma, aga sa anna talle nõu, et ta igakord ennemini minu käest nõu küsiks.»

Loise tänas armulist parunit niisuguse lahke lubamise eest.

Kui Loise viimaks mõisast koju tuli, oli ta süda iseäraliku tänutundmusega nende heade ja armuliste sakste vastu täidetud ja ta ei suutnud sügavat põlgust maha salata nende vastu, kes niisuguste sakste kohta halvasti julgesid rääkida.

Tema tundis nüüd, kust rahvale, talupoegadele ainult õnn ja hea käekäik tulevad: kui nad sakste vastu ikka alandlikkudeks ja aupaklikkudeks jäävad.

Tõnis andis oma targale naisele enamasti järele, olgu küll, et mõned uuendused ja muudatused ta meelest imelikud ja arusaamatud olid. Tahtis Tõnis ka mõnele uuendusele vastu panna, siis sai Loise õige ägedaks ja ütles selgeil sõnul välja, et talupojad siin majapidamisest midagi ei teadvat. «Parunihärra ütleb, et nõnda olla parem, sedaviisi tehti mõisas ka ja see tõi hoopis rohkem kasu.»

Mis pidi Tõnisel niisuguste mõjuvate põhjuste vastu ütelda olema?

Aegamööda hakkasid naabrid rääkima, et Luigel olla püksid täiesti perenaise jalas ja Tõnis ei tohtivat piuksatadagi. Mitmed teadsid Loiset tigedaks, jonnakaks naisterahvaks nimetada, kes Tõnisel isegi vahel kõrvad tuliseks tegevat. Kuid niisugused jutud said kadekopsudest käima pandud, kes Luige perenaise õiget väärtust tundsid, aga seda ometi kõlblikuks, kohaseks, võiks ütelda nende arvates naisterahvaste kohta paslikuks ei tahtnud tunnistada. Naised laimasid Luige perenaist, aga ühtlasi kadetsesid tema põlve, sest nemad kõik olid kindlasti oma meeste põidla all. Nendel polnud majapidamises meeste kõrval mingit hääleõigust, nad ei saanud isegi oma osast õieti aru.

Nad olid siin nurgas sellega maast-madalast ära harjunud, et naistel mingit sõnaõigust majapidamises polnud, sellepärast seda võõrastavam ka oli, kui nüüd Luige poolt niisuguseid uudiseid kuuldus.

Naised olid siiamaale oma põlvega rahul olnud, nad polnud kordagi oma pead tõstnud, et nõnda-ütelda jämedat otsa meeste käest endi kätte kiskuda. Ei, nad pidasid niisuguseid nähtusi otse patuks, sest Laiksaare naised käisid täht-tähelt pühakirja õpetuse, käsu järele. Nad pidasid alati neid sõnu meeles, mis meest naise peaks ülendavad ja naisi jälle käsivad kõigis asjus mehe sõna kuulata.

See oleks muidu kõigiti kiiduväärilіne ja korras olnud, kuid kahjuks unustas Laiksaare kangem sugu selle hoopis ära, mis talle sõnati, et ta peab naistega hellalt ümber käima.

Laiksaare mehed unustasid need sõnad ära ja talitasid oma pead mööda, vahel peksidki naisi.

Aga asi oli ometi kõigiti korras, nõnda olid vanemad ees teinud ja siitnurga naistesugu oli juba selles usus kasvanud, et see nõnda peab olema, et see teisiti ei saagi olla.

Nad võisid oma abielu pühadusega väga rahul olla.

Aga see endine Liisu — nüüdne Loise —, kust tema siis pärit oli! Mis kooselamine see enam võib olla, mõt-

lesid siinsed naised, kus naine juba oma tahtmist hakkab ajama. Mis elu see võib olla.

Ja nad arvasid seda õigusega, sest nad ei võinud eneses midagi mõistlikku mõtelda, millest oleks võinud tahta, et mees seda oleks pidanud täitma.

Mitte midagi.

Ja kui see nüüd seal jonnib ja oma tahtmist ajab, siis on need paljad rumalused, mida mees peab täitma. Ja see Tõnis on niisuguse pehme loomuga mees, oleks tal see või teine, eks katsugu.

Ja ümbruskonna naistel läksid Tõnise viletsa põlve üle mõteldes meeled haledaks. Parem oleks ta võinud poissmeheks jääda kui niisuguse risti alla sattuda.

Nagu oleks muudest tüdrukutest puudu olnud. Ta oleks võinud naise missuguse saada.

Aga õige salaja puges mõnes naisele iseäralik tundmus südamesse, kui ta Luige paari peale mõtles: «Noh, mis ta on, eks naine ole samuti inimene. Et ta küll puid vedamas, laudu saagimas ei käi, teeb ta ju pea kõik tööd ja toimetab maja. Naine teeb ikka rohkemgi. Ja mees siis nõnda temaga . . .»

Ja see mõte tegi südame kibedaks.

Aga kaugemale ta ka ei ulatunud, sest see võis ju ka patt olla. Parem niisugune tõusev mässumõte alla suruda.

Mõni mees ütles poolpurjus peaga: «Mis te, naised, ka olete, te olete päris lambad, te ei tea midagi. Aga näe, Luige Loise — sel on arud peas õiged. On — on. Pagana päralt, oleks mul ka niisugune naine!»

Luige paari kodusesse elusse oli raske pilku heita.

Tõnis oli lapsest saadik pikaldase loomuga mees, aga see pikaldus ei tulnud mitte laiskusest, vaid ta oli järelemõtleja, püüdja vaimuga. Tema pani kõikide kõnet tähele ja oli ka selle õpetusega rahul, kui keegi teda kogemata, nagu rumalast peast õpetas.

Sellest see ka tuli, et ta oma naise kõnest alguses juba lugu pidas. Aga pea sai ta asja õigest seisukorrast aru. Ta teadis juba, et ta naine kaua mõisas oli elanud, kus majapidamine paremal järjel seisis kui külas, ja ta sai aru, et inimene seal mõndagi nägi. Mida seal siis tähelegi ei pannud, aga seda majapidamist nähes tulid

võrdlemise võimul endised nähtused meelde. Ja kas sellest süüd siis oli, kui ta oma mõtted ära kõneles. Tõnis kaalus targalt järele ja leidis, et naisel õigus oli.

Sel viisil õppis ta oma naist austama ja tema juttu igas asjas kuulda võtma.

Kui aega oli, siis peitsid nad endid oma kambri ära.

Ka see tark naine teadis, mis sellele vanapoole targale heale järelemõtlevale mehele veel tarvis läheb.

Ta pani oma käe talle küsimata ümber kaela ja suudles teda.

Tõnis oli ütlemata õnnelik ja ta ei osanud mingit väärtasja maa peal mõtelda, millega oma naist oleks võinud võrrelda.

Nii oli siis rahva arvamine selle paari kohta hoopis ebaõigel põhjal ja polnud nende abielu ka patune.

Mees on naise pea, selle vastu polnud ka Loiselgi.

21

Vahula meeste lugu mõjus kevadel Arnoldisse väga, rohkem nüüd veel see, et endine Konnaveski peremees oma mässulise vaimu, mõrtsukalike püüete ja kohtukäskudele vastupanemise eest kõva karistuse alla mõisteti. Jah, kellelegi ei tulnud meelde küsida, kas see peremees siis peast nõdraks on jäänud, et ta niiviisi ennast üleval pidas. Seda ei tulnud kellelegi meelde, et kange janu võib ka looma sügavasse auku meelitada, kust ta ilmaski välja ei saa; ainult näpuga näitajaid ja parastajaid oli veel leida.

Arnold Vaik nägi nüüd ära, et sellest rahvast siin niipea võidujooksjat ei saa, aga ta ei langenud siiski lootusest ära. Ta sai aru, et nõrkade jalgadega inimest on raske omal jalal astuma õpetada, nii et ta mõistliku sammu teeb, aga ka kõige vähem kukesamm oskas juba lootust elus pidada.

Kõrged kõned ja pikad kõlavad kirjeldused siin ei aita, seda nägi Arnold ära, sest piksemürin ei puutu ju magaja kõrvu. Ja kes seda alati kätte saab, see ütleb: ma teadsin seda ise ja see on siis muidugi tema oma asi, on ta selle poolt või vastu.

Niisugust lendlehte pole aga niipea oodata, mis igasse hurtsikusse lendaks ja nendes rahvustunnet ärataks.

Ja tulekski niisugune pääsukene, siis oleks jälle kümme kulli platsis, mis ta silmad peast välja nokiksid ja pesa saarikupuu otsast maha lükkaksid. Ja need kullid oleksid tuttavad poisid, sest nad on siinsamas sündinud ja suled selga kasvatanud.

Kui tammil tugevat alust pole, siis lükkavad vood ta kergesti ümber ja kui kõht tühi on, siis muutub inimese meel iga tuule järele.

Aegamööda hakkas Arnold aru saama, et majapidamises paljad ilusad lootused ja mõtted suurt sisse ei anna. Ilusad lootused jäävad kergesti mädadeks munadeks, kui sa neid hästi haududa ei oska.

Ja see'p see kunst ongi. Hea pesakoht on haruldane leida, sest mitmesugused välised mõjud ajavad su ettevõtted nurja.

Arnold nägi ka nüüd küll ära, et üleöö midagi eeskujulikku majapidamises luua, nagu ta seda esmalt oma noorusetuhinas oli mõtelnud, selge rumalus on. See oli ta kärsitule vaimule raske hoop ja üksipäinis kibedasti tööl olles suutis ta neid närivaid rotte oma teravate ninadega vähe eemale peletada.

Nii suur, kui ta majapidamine ka oli, ometi pidi ta enesele pea tunnistama, et siin kindel korraldus omajagu raskusi nõudis. Ja kuidas pidid nad siis läbi saama, kui nad päevast päeva laseksid nii minna, kuidas kõik läheb.

Kui viimne häda käes oli, siis oli neil ainult iseenesega ja mõisahärraga tegemist. Ja mitmed tunnistasid, et viimasega tõepoolest kergem valmis saada olla. Seks olid nad ju isadelt ühe lihtsa abinõu välja mõtelnud ja nad rääkisid, et see aitavat. Nad tegid niisuguse näo, mis pidi härrale ütlema: «Iseenesest pole meid olemaski, inimese hing ja kuju on eksikombel meie juurde sattunud ja meie oleme õnnelikud, et sest aru saame.» Ja seda nad kinnitasid selle läbi, et nad sügavasti kummardades oma härra jalgu silitasid.

Härra oli nendega siis sedakorda jälle rahul, sest ta istus oma endisel järjel ja rahva rumalus saatis praegu omalt poolt saadikud talle truudusevannet vanduma.

Kõhu kohta ütles härra, katsuge, kuidas läbi saate, ja

mida halvemini nad temaga valmis said, seda paremaks pidas seda härra.

Kuis jaksab rahvas niisuguses olukorras oma pead tõsta?

Arnold nägi nüüd, et see ülesanne, mis ta enese peale oli võtnud, määratu oli. See võis küll õige ja kindel tee olla — näita neile, kuidas nad mullarüpest oskavad endile varandusi kokku koguda, kuidas nad peavad kohti pidama, et nad aja jooksul võivad täitsa nende peremeesteks tõusta, ja kasvata siis nendes oma väärtuse tunnet, — aga see õige tee oli liiga pikk ja vaevaline.

Midagi polnud ta suutnud siin ära teha ja ta ei saanud arugi, läks ta nüüd edasi või — tagasi.

Pikkamisi hakkas Arnold aru saama, et ta elus vale sammu oli astunud. Ainult need tunnid, mil ta esialgu põllumehepõlve üle vaimustatud oli, olid talle õnnelikud. Nüüd polnud õnn talle palju mahti saanud külaliseks tulla ja ei tulegi ka.

Aega ega tundi polnud ta tähele pannud, millal ta ennast oli ümber muutnud, aga otse ehmatades nägi ta ennast hoopis teistsuguse olevat, kui ta lühikese aja eest oli olnud. Nooruse rõõm oli temast ära põgenenud, ta kurvapoolsed mõtted uitasid siia-sinna. Vahel tuli talle ette, et see muidu rumal sonimine on, mis rahvusest räägitakse, ja et ta isegi kui üks tähtsuseta elav olevus siin maa peal on, kellest kellelegi kasu ei tule. Nagu vallatu poisikene viletsa teo katki astub, nõnda võib rikas ka vaese siin maa peal puruks tallata, ainult selle vahega, et ta oma teole seaduse kaitsel ilusa kauni rüü ümber tõmbab.

Elu seda ise näitas.

Enne lauldi: kel kukkur, sellel kohus. Aga oliks see viis siis nüüd muutunud? Ei — see oli rahvalaul ja selle õigusega ta ka praegu edasi elas.

Arnold katsus rehnungi teha, aga otsad ei tulnud paberi pealgi kokku. Mis ta siit iganes vaeva ja higi järele jõuab korjata, seda peab ta käest kärmesti ära andma.

Ja õnnelik, kui ta niipalju korjata jõuab, kui ta käest tahetakse.

Hästi osavasti oli talupojaseisus nurka surutud.

Nüüd hakkas Arnold aru saama, mis need päratu pikad voorid talvel tähendavad, nüüd ta hakkas märkama, mispärast mees ning hobune läbi päeva ülepea lumehärmas on.

Enda pärast vist?

Ei — nad korjasid ja orjasid ja mis nad siis said, selle viisid nad kärmesti käest ära.

Ja seda tegid nad sellepärast, et nad, viletsakesed, olid tohtinud siia ilusasse ilma inimeseks sündida.

Oi, nad pidid selle inimese välise vormi pärast palju kannatama ja kui nad viimaks valmis olid, maksis hauaküngas palju hinda.

Kui koer oma haukumise läbi varga eemale peletab, siis öeldakse, et see oli ta kohus, mis koer ta muidu siis on, aga kui ta oma peremehe käest põlenud leivakooruka vastu võtab ja selle eest ei oska sabagi liputada, siis saab ta jalaga lüüa. See on kord loojast nõnda seatud, et väikesed linnud peavad kukulindu kasvatama ja kui tihane selle üle kadedust tunneb, kui ta enda pojad pesa ääre all paljalt pikali on, siis on ta mässaja. Rahvas peab oma isandale igamoodi midagi andma, ja niisugune lammas saab karjast välja heidetud, kes enam villugi ei viitsi kanda. Heameelega vist jätsid need karjad oma isade maa pisaratega jumalaga ja tõttasid tundmatusse Lõuna-Venemaa lagendikku nälgima ja surema.

Oi, nende ahjutagune oli liiga soojaks köetud ja pingule tõmmatud pael — sa pead — hoidis nad siin piirides.

Kõikidest nendest oludest sai Arnold aru. Härra mõisas on kassikene, kes rahulikult piimakausi ääres istub ja habet silitab. Katsugu hiirekene talle võõraks minna. Aga harvadel kordadel lubab kassikene ka hiirekese rammusaks minna, et ta pärast seda meelepärasem pista oleks.

Ka Arnold sai aru, et ta ise meelega lõksu oli läinud ja nüüd keskkohas istub. Ta oli hüpates sisse läinud, muidugi ei maksnud siis ka kellelegi kaevata. Seda raskem oli tal nüüd enesega üksi valmis saada.

Greeta oli juba oma tüdimust talukohast mehele tunda andnud ja nagu eespool nägime, olid tal seks ka omad mõjuvad põhjused. Alguses oli Arnold naise tüdimust osanud ilusate kõnede läbi minema ajada, aga nüüd oli

asi sellepoolest ka vastikuks muutunud. Lõbu ja ilusate lootuste poolest oli Arnold nüüd nagu väljapekstud kott, ja see tolm, mida sealt veel võib puistata, ei suuda ometi kedagi valgeks määrida.

Greeta aga ei osanud niiviisi rahvuse tõusmisest ja langemisest undki näha, ei, ta hakkas pikkamisi aimama, et Arnold see kõige sandim inimene maa peal on ja ta tema kõrval üliõnnetu. Ta oli ka õnnest ja armastusest lugenud, oli oma vaimu sellega toitnud, aga kus ta nüüd oli. Kas selle südametu mehe kõrval, kes oma mõtetes väsinult uinus, pidi ta sel viisil eluaja elama! Värisema pani teda see mõte, sest see eluaeg oleks siis küll ilma otsata pikk.

Aga tuliks siis nüüd Greetakesel suremise himu?

Ei pooleski. Ta tahtis elada, rõõmu tunda, sest ta ei mõistnud ju ennast nendest põrmugi halvemaks pidada, kes lõbukülluses elavad.

Ja mis põhjusel pidi ta kõigest ilma jääma, mis õigusega pidi siis temalt kõik röövitama, kuna ta isa selleks, et tütre noorust otsekui hauda matta, veel tuhat rubla pidi kõrva maksma?

Sõge!

Ja kuidas oli ta siis sellele mehele tulnud?

Muidugi priitahtlikult. Priitahtlikult niisugusele jämedale mehele, kes nagu iga teine külapoisski põllu peal tööd teeb.

Ja Greetakese pisikene süda paisus poole suuremaks ja kees viha pärast. Ainult Arnold oli kõiges selles asjas süüdlane, arvas ta tark mõistus, sest poleks ta mind tahtnud, tõepoolest poleks ma siis ka talle mitte läinud. Ainult tema on süüdi.

Aga kuidas ma siis tema küljes kinni olen, küsis Greeta eneselt ja ta ei saanud sellest asjast aru, mida iga külaeit kõige lihtsamaks küsimuseks oleks pidanud. Aga sealtap see konks oli, Greeta peaaju oli kõiksuguste uute mõtetega, vabade mõtetega, nagu mõned armastavad ütelda, üle ujutatud ja niisuguste mõtete lained ulatusid isegi kuni abielupühaduse müürideni ja püüdsid seda nõrgendada. «Kui ma teda ei armasta,» otsustas ta, «ja kui meie siis koos elame, eks see ole ka abielu ärarikkumine.» Heameelega oleks Greeta oma mehe juurest

otse ära läinud, kuid nagu oleks mõni nägemata käsi teda keelanud seda sammu astumast.

Ta jäi päev-päevalt ikka Naarile edasi. Midagi arusaamatut oli ikkagi selles laulatuses, sest Greetakene ei jaksanud kõigi oma vabade mõtetega seda sidet katki kiskuda, millega ta oma mehega seotud oli.

Greetakene pistis oma terava mõtte nina siia ja sinna, nagu linnukene puuris noka ühe kui teise traadi vahelt välja pistab, ja otsis teed, kuidas ta võiks siit ära pääseda. Aga niipalju kui ta ka otsis, seda selgemini sai ta aru, et siit naljalt mingit pääseteed ei ole. Mehe juurest ära joosta oleks küll olnud, aga see oli ometi liiga madalameelne ja autu.

Pealegi peab leek sisse lööma, kui maja põlema plahvatab, aga Arnold seks põhjust ei andnud.

Nii võisid vaevad sügaval põue põhjas valusal tulel edasi hõõguda, ilma et nad sealt ilma ette oleksid pääsenud.

Teine ei mõistnud teist, üks ei saanud teisest aru, sellepärast oli nende lähedalviibimine teineteisele piinaks.

Ja kui mees veel kibedal heinaajal kodust ära viibis, siis jäi Greetakesel palju aega mõtlemiseks järele ja mõtted teda õieti piinaäsi ees läbi keetsid.

Arnold ei näinud oma naise häda.

Sellele asjale tõi vähe lahutust valitseja külaskäik. Greeta oli saanud ometi ühe mõistliku, «peene» inimesega mõne sõna rääkida ja valitseja tõusis kohe nooriku lugupidamises hea koha peale. Greeta tuletas meelde, mis ta oli ütelnud, ja leidis, et see kõik väga mõistlik on. Ta oli isegi argselt poolsalaja ta keha silmitsenud ja ilma vastu vaidlemata pidi ta tunnistama, et ta mees oma kergetes pükstes ja paraku pasteldes teise sooniliste pükste ja lakksaabaste vastu kaugeltki ei saa.

Valitseja tuli jälle Naari poole. Ta oli siin või seal ratsa käinud ja nüüd tuli ta mõistlikkude inimeste juurde, mäherdustest siin ümberkaudu nii väga suur puudus on, vähe kõnelema.

Nähtavasti huvitas valitsejat Naari noorik palju enam kui Arnold. Õigust ütelda, noorik häbenes oma mehe üle, sest see oli nii jäme, et ta peenikestest asjadest palju rääkida ei osanudki. Ta rääkis alati valitseja õigele

kõnele kõverdi vastu. Ütles valitseja, et siin rahvuse kiitlemine tühi asi olevat ja igaüks ennast juba häbi pärast enam ei peaks võõras kohas eestlaseks tunnistama, rääkis Arnold sellele kui poisike vastu ja sai ägedakski.

Kas ta siis nõnda vähe oli ilma tundma õppinud, kas ta siis seda ei teadnud, et iga haritud inimene enese ütleb ometi sakslase olevat.

Tõesti, Greetakesel pidi rumal mees olema.

Kuid valitseja andis majaperemehele suuremeelselt järele, aga Greeta polnud ometi nõnda rumal, et ta poleks sest aru saanud, et valitseja tema mehe kõnet pole omaks võtnud.

Oi, ka Greetakene ei suutnud oma mehe mõtteid niisuguseis asjus õigeks pidada. Mis rahvustunnet on niisugusel rumalal külainimesel, kes muud ei märka kui magada ja süüa, ja mis teab niisugune kõrgest enesetundest, kes kõikide ees sügavasti kummardab.

Naeruväärt niisugune unistamine.

Siis tuli kõne rahva majandusest. Valitseja arvas, et sellel rahval majandust pole olnud, praegu ei ole ega tulevikus ka ei saa olema. Nad pole muud midagi kui loodud orjad, kes nüüd ehk teisel viisil peavad orjama, kui see ennevanasti oli.

«Kuidas mõtlete teie, härra Vaik,» küsis valitseja, «neid majanduslikult kindlale järjele jõudvat? Nemad on mõisniku maa peal ja nagu see mõista, peab see ainult seda seal, kes talle meele järgi on. Kellega ta pole rahul, selle viskab ta ära. Kuidas võiks see tulevikuski teiseks muutuda? See on ju selge õigus.»

Valitseja vaatas teraselt Arnoldile otsa, sest ta oli suure isamaalase nurka ajanud. Sealjuures laskis ta pilgu üle perenaise näo käia, nagu uhkeldades: «Vaata, kus mees on, kes asja õigest seisukorrast kohe aru saab!»

Nähtavasti oli Greeta sellessamas arvamises.

«Muidugi nad jõuavad,» ütles Arnold ägedalt, «nad ostavad omad kohad ära, nagu — nagu seda mitmed teinud on, ja jõuavad õitsvale järjele.»

«Hm,» tähendas valitseja pilkaval näol, «ärge arvake, et see tee mul tundmata on. Tean küll, aga tean ka seda,

et mitmed endid kohaostmise läbi kurguni kinni mässivad ja seni võlgades siplevad, kuni nad surevad. Oi, niisugused kohaostjad on kahetsemisväärilised mehed. Vähe on, kes nende ridadest haljale, heale oksale jõuavad. Kui nad kohakauba mõisas ära teevad, topivad nad oma viimsed kopikad mõisniku tasku ja panevad siis alles oma higi tema heaks voolama. Seda olen ma ära näinud.»

Seda oli ka Arnold näinud ja ei võinud seda valeks tunnistada.

«Sellel teel oleks neil muidu hea küll edasi sammuda,» tähendas valitseja oma ütluse pehmenduseks. «Aga kes annab neile korraga nii palju raha, et nad tarvilikud augud võiksid kinni toppida. Lagunemas oleva paadiga merele minna pole kiita, aga ka pisikese karbiga ei pääse sa üle.»

Enam polnud tarvis teada. Arnoldil oli niisuguse mehe lähedal piinlik olla, sest ta ei suutnud ennast sellest tundmusest vabastada, nagu oleks valitseja rahva viletsa käekäigu juures süüdi. See tundmus muutus kibedaks kadakasakste põlguseks, aga ometi pidi ta nüüd ja alati nägema, et kadakasaksad Baltimaal paremini läbi saavad kui need päris rahvuslased. Kadakasakstest saab rahvas aru ja nende eesmärk näib hiilgav olevat, sellepärast rühivad paljud selle poole ja kadakasakste hulk kasvab aina. Aga isamaalane, jumal teab, kuhu tundmata soosse või rabasse ta püüab vedada. Rahvas loobib neid kividega.

Aga ka rahvas teeb siin oma paremat tahtmist ja teadmist mööda.

Arnoldile oleks see meele järgi olnud, kui valitseja nüüd kohe oleks ära läinud ja mitte ilmaski enam tagasi tulnud, aga seda pidi ta ainult mõtlema.

Arnold läks välja.

Valitseja tegi nüüd hoopis teise näo ja pööras jutu teise aine peale. Isamaa asjad ja põllutöö-küsimused naisterahvast palju ei meelita, seda teadis osav elumees ammugi. Nad tüürisid jutu teiste kihelkonna peenikeste naisterahvaste peale ja valitseja andis ettevaatlikult kavalal ja osaval sõnal Greetale mõista, et ta üle kõige on.

See oli muidugi noorele naisterahvale väga meeltmööda.

Muidugi oli see imelik, et nad ennemini tuttavaks ei olevat saanud.

Jah, sellest inimesest sai Greetakene aru, jah, niisugune mees oleks temal pidanud olema. Tema elas kergesti, seda tunnistasid läikivad nahksaapad ja kaks suurt sinise kiviga sõrmust sõrmes. Tema oskas ilust lugu pidada ja Greeta heegeldatud peenikesi pitse ei jõudnud ta küllalt kiita. Isegi tegi ta ennast nõnda talupojaks, nagu ta armastas tähendada, et ta näpuga läks varruka suhu aetud pitsi katsuma, aga sealjuures puutus ta väikese sõrme küüs Greeta palja käsivarre külge.

Pealt polnud näha midagi, sest see võis ju kogemata olla, aga südametest kargasid süütavad sädemed välja.

Nõndaviisi elades jõudsid sügisesed päevad kätte. Ööd läksid uuesti jälle pikemaks, pimedamaks ja ühtlasi ka igavamaks. Arnold ja Greeta — mõlemad viibisid ilma uneta voodil, aga teineteisega ei suutnud nad sõnagi rääkida. Arnold ei teadnud isegi, mis ta mõtles, mis ta tahtis, aga endist rõõmsat olekut ei suutnud ta enesele kuidagi tagasi saada. Küll ütles ta enesele mitu korda: tee tööd, viimaks saad ometi eesmärgile, kuid vähe suutis niisugune nõuandmine teda elustada.

Ta eest oli, nagu oleks ta ennast elavalt hauda matnud ja mida rohkem ta nüüd väljarabelemisega vaevles, seda sügavamale vajus ta sisse.

Greeta sellevastu mõtles nüüd ainult ühe asja, see on valitseja peale. Jah, see oli ta õige mees, aga ta oli eksikombel teisele läinud ja nüüd pidas ta nõu, kuidas sellest lahti saada. Aga see'p see asi oligi, ta nõu ei hakanud kuidagi. Vahel tõusis ta sees ka kahtlus: siis tuli ja tuleb valitseja mulle järele, aga kui ma siit ära lähen, kas otsib ta mind siis veel üles?

See oli tumestav kiir.

Aga nüüd põletasid teda valitseja tormilised suuandmised, millele mõteldes noore naise kehast värin läbi käis.

Ei, nõnda polnud ta mees teda iialgi suudelnud.

Mihkel punnis ikka veel vastu ja pidas ettevõtet liiga kardetavaks.

«Ära nüüd mõni plika ole,» noomis Jaak, «või meie nüüd sealt ilma varandust ära toome. Sul enesel, va leerivend, ehk tulevad peod pea, on hea küll, kui tilk siis omast käest võtta on.»

Mihkel mõtles asja vait olles järele. Tõepoolest, seda nõu ei sündinud laita. Ta oli isegi keldris käinud, kui hirmus palju viina seal oli, mitusada aami, terve järv. Ja kui ta nüüd sealt ühe mannergutäie ära tooks, kas on sellest lugu. Ja kui hädasti oleks tal seda tarvis, tema kohta tähendaks see palju, kuna selle puudumist selle põhjatu hulga juurest keegi ei märkaks.

«Kas sa arvad,» ütles Jaak, «kui ma seda mõnele muule räägiksin, et nad nõusse ei lööks? Kohe, kohe, aga ega igale mehele sünni rääkida. Tead ju — oleme sõbrad ja sa saad kõigi niisuguste töödega toime.»

Mihkel tundis meelitusest heameelt.

«Ega minul nüüd selle vastu midagi ei ole, aga kas see sissepääsemine sinna keldrisse na mänguasi on. Võib-olla saadakse kätte. Mis siis?»

«Ma olen ju sulle seletanud. Põllu poolt augu eest viskame sõnniku eest ära ja pisike asi on see raam kõige raudadega augu eest välja tõsta. Ma vaatasin hoolega järele ja võin käsikaudu juhatada, kustkohast peab naela peapuu seest lahti saagima. Kes see sinna tuleb, nüüd pimedal ööl. Ma jään välja vahti pidama ja sa lased vaadile augu külje sisse. On mannergutäis või kaks, paned augu kinni, tõstame raami raudadega augu ette, viskame sõnniku tagasi ja koergi ei haugu.»

Jah, nõnda võis see küll korda minna.

«Ja mis seal siis ka on,» rääkis Jaak, «oleme suve läbi mõisas rasket tööd teinud ja teeme siis sügisel ometi suu kibedaks. Kas jumal meile sest süüd mõistab, kui sealt tilga viina ära toome. Eks meie ole ise vilja ja kartulite kallal tööd teinud, millest ta on tehtud.»

See oli õige, vähemalt oli Mihkel suve jooksul niisuguse mõtlemisviisi omandanud. Ja sest mõtlemisviisist oli see kasu, et ta sead kosuma hakkasid, lehm rammu-

saks läks, kordagi enam haigeks ei jäänud ja tublisti piima andis.

Mihkel oli virk üht ja teist koju tassima ja kui ta midagi loomale ei saanud tuua, siis valutas tal süda. «Varastatud kaerad ei aja ruuna rammu,» ütleb küll vanasõna, aga vanasõnad pole nüüdsel ajal enam õiged.

Nõnda pidi Mihkel isegi viimaks tunnistama, et teomehe põlves viga polegi, sellele vaatamata, et härra sulle kuulmata madalat palka maksab.

Mihkli naine ei olnud küll Mihkli käest palju järele pärinud, kust ta need selja-, tasku-, korvi- ja kotitäied kinni võtab, aga Mihkel kartis naist. Ilma küsimata seletas ta naisele pikalt, et see sugugi vargus ei olevatki, et nõnda kõik toovad, sest muidu ei või keegi elada. Ka härra teadvat seda, sest ta sõidab tihti teomeeste karjamaalt läbi ja näeb küll, et siin nõnda palju rohtu pole, et võiks kaari otsaga kätte saada. Eks ta küsigu, kust need lehmad süüa saavad. Ega nad ometi tuulest ela. Ta ei küsi, see tähendab, ta märkab väga hästi.

Muudkui, teomehed, olge ise mõistlikud, et te ripakile jalgu ei jää.

Aga naine pigistas oma huuled kokku ja ei lausunud sõnagi. Küllap tal praegu midagi mõru hammaste taga oli, aga ta jättis selle. Kes see suudab ilma parandada! Ei tooks tema mees, tooksid teised veel rohkem. Ta peaks siis oma lahjade loomakestega seltsis nälgima, kuna teised tema, lollikese, üle naeraksid ja ütleksid: «Totraid pühajürisid on ikka ilmas olemas.»

Ja see ei näidanud ka naise eest puhas selge vargus olevat.

Ta ei ütelnud midagi kõige selle kupatuse kohta.

«Tooksin terve mannergutäie,» mõtles Mihkel, «ja peaksin pärast varrusid. See öö ikka maksaks ära.»

Kottpime sügisene öö. Rahvas ütleb: ei näe mitte sõrme suhu pista. Palge vastu tundus peenikest vihma tulevat.

Kaks meest ruttasid teed mööda Valupere mõisa poole.

«Missugune tore ilm,» sosistas üks teisele kõrva sisse, «täna toome ära, see on selge. Lähme üle heinamaa.»

Ja mehed astusid tasasele aasaheinamaale, kus kasvav tüma ädal nende sammud kuulmatuks tegi. Nad käisid

nagu kallist sametist tekki mööda. Mehed olid tuttavad. Ei nad pannud teed tähele, ei vaadanud tuledest märku, mis mõisa poolt vilksatasid. Nad tormasid edasi musta, märja öö sisse.

Mõisa poolt vilkuvatest tuledest oli näha, et mõis juba pahemat kätt kõrvale jäi, kuid nüüd olid nad ka oma eesmärgil. Kes hästi terase nägemisega oleks olnud, see oleks vahest võinud läbi pimeduse päratu pikka maja enda ees silmata. See oli Valupere suur viinakelder.

Pea leidsid mehed sõnnikukünka üles, mille all keldrisse viiv raudvõrega kaitstud auk oli, et keldriõhku vahel tarvilikul korral puhastada. Nad lükkasid künka laiali ja leidsidki pea augu üles. Jaak oli kõike tähele pannud ja käsikaudu lõikasid mehed terava saega võre raami mitmest kohast katki. Sae sahin sulas vanaaegsete puude sügisese kaebliku ulgumisega ühte.

Aga nii kergesti ei läinud sissepääsemine ometi, kui mehed olid ette kujutanud. Nad langesid üleüldisesse tööõhinasse, saagisid, tonkisid, vaagisid ja kaalusid luugi kallal nii, et neil higi mööda keha alla nõretas. Mida rohkem nad töötasid, seda meelitavamaks sissepääsemine läks ja nüüd ei oleks nad poolelt teelt miski hinna eest tahtnud tagasi pöörata.

Viimaks oli neil nii suur avaus käes, et mees võis sealt läbi keldrisse pugeda.

«Noh, nüüd pole viga,» sosistas Jaak, «peame natuke aega eemal vahti. Noh, sul sees palju aega ära ei lähe, küll ma käin ümber keldri. Ja kui ma peaks midagi märkama, ma siis vilistan siinsamas kohas tugevasti. Aga ega midagi karta ole, va öövaht tukub tallide vahel.»

Varsti ronis Mihkel, peenikest vinnalt ja pilliroo-putkesid enesega ühes võttes, keldrisse. Jaak ulatas talle paar viietoobilist plekkämbrit kätte.

Mihkel kobas käsikaudu mustpimedas keldris ringi.

Pea leidis ta vaadi, mis nagu suur härg rahulikult oma asemel magas.

Mihkel laskis põlvili ta äärde ja peenike vinnal puges kiiresti päratu vaadi paksu laua sisse.

See käis ruttu. Pea läks vinnal läbi ja Mihkli ninasse tõusis kaunis meelepärane puhastamata viina hais.

Piiritus jooksis siis välja juba.

Mihkel tõmbas vindla august välja ja pistis pilliroo värisevate kätega suure vaevaga vindla auku. Pea kuuldus, kuidas piiritus peenikeselt nirisedes läbi pilliroo keldri põrandale jooksis.

Mihkel pani peo alla ja mekkis siis.

Kange kui tuli, ähvardas suu naha pealt ära põletada.

Mihkel unustas kõik, tal ei tulnud sedagi meelde, missuguse päratu suure viinamere ääres ta põlvili seisab. Tal oli heameel hirmuga segatud. Ta pani plekkämbri pilliroo otsa alla. Sirinal jooksis piiritus ämbrisse. Tühi plekkämber kõlises vastu ja see kolin muutus Mihkli kõrvas päratuks mürinaks, kostis vahel nagu kiirelt kihutava postvankri kellade hääl.

Hirm pigistas Mihkli südame kokku, sest see kolin kostis muidugi mõisa, muidugi teomeeste majade juurde, see mürin äratas tukkuva öövahi üles, tegi vist täkudki tallis rahutuks. Nüüd jooksevad kõik mõisast välja, kuulatavad, kust see kolin kostab, ja tulevad siis köite ja malkadega keldrisse varast kinni püüdma.

Piiritus kerkis ämbris kõrgemale, kolin kadus ära, paljalt tume solin kuuldus.

Mihkel jäi rahulikuks. Ta teadis, et see solin kuskile ei kuuldu ja keldris ometi kedagi hingelist ei ole. Polnud ka vilet kuulda.

Mihkel jäi rahulikuks. Ta katsus näpuga, kas piiritus ämbris juba kõrgele oli tõusnud.

Ämber oli pea täis, sest viin tungis suure väega päratu vaadi seest välja. Küllap temalgi ilma tegevuseta siin seistes oli igavaks läinud. Kui lõbus oleks ometi meest upakile tirida.

Mihkel pani teise ämbri alla. Uuesti kostis endisele sarnane kolin, aga see enam Mihklit ei hirmutanud.

Mihkel hakkas näpuga katsuma, kas ämber täis on, puutus selle juures vastu õrnasti kinnihoitud kõrt. Kõrs kukkus maha. Viin tungis endist viisi välja.

Ämber sai täis.

Mihkel otsis taskust selleks enne valmis voolitud pulga, millega auk jälle kinni panna. Pulgaga auku otsides jooksis viin sorinal Mihkli käte peale. Hais tegi pea segaseks, nii et ta auku ei leidnud.

«Kas varsti valmis?» küsis Jaak pea august keldri toppides.

Inimese hääl ehmatas Mihklit nõnda, et pulk ta värisevate käte vahelt maha kukkus.

«Varsti,» kahistas ta ja otsis pimedas koblades pulka. Viin jooksis sorinal põrandale.

Mihkel otsis käsikaudu pulka ja hirm tõusis talle südamesse, et kallist märjukest ilmaaegu raisku läheb. Ta pidas seda nüüd suureks patuks, et ta viina, mis ometi kallist raha maksab, maha laseb joosta.

Ta otsis hirmuga pulka. Põrandale jooksnud viin oli siia muda sünnitanud. Kuid pulka Mihkel ei leidnud.

Seal läks ta käsi tasku ja ta võttis tubakakoti ja piibu äärest pisikese kandilise tikutoosi ära. Kui pimedas ei leia, tulevalgel näen ometi, ja nii tark oli Mihkel ammugi, et pimedast keldrist tuli kaugele ei paista.

Aga ta paistis, valgustas kogu mõisat nii, et oleks võinud nööpnõela maast üles võtta, valgustas kogu ilma päevavalgeks.

Jaak käis edasi-tagasi. Oodates läks juba igavaks ja tuule kohin hakkas temalegi hirmu tegema.

Seal kostis korraga keldrist hirmus mühin, kohin ja nagu oleks hädakisendaminegi Jaagu kõrvu kostnud...

Mees jäi tardunult kui post seisma.

See on kurat.

Uuesti kostis seltsimehe meeleheitlik kisendamine nagu maa alt Jaagu kõrvu. Mühin-pahin läks suuremaks. Näis, nagu oleks maa värisenud.

Nüüd kostis keldrist hirmus kärgatus, maa kõikus ja Jaak arvas, et kivivõlv sisse kukkus.

Jaak jooksis luugi augu juurde ja talle kätte paistis leek.

Jaak jäi seisma. Ta kehast käis kramplik värin läbi, sest nüüd oli talle korraga kõik selge. Mihkel põleb ja temaga ühes kõik viin. Ja üksnes tema ajas ta sinna sisse.

«Siia, siia!» kisendas ta nagu nõdrameelne ja jooksis luugi ette. «Jäta mannergud maha ja katsu, et välja saad!»

Jaak tahtis käe august keldrisse sirutada ja Mihklit välja tirida, kuid selle asemel sirutas end määratu tulekeel august välja.

Jaagu habe ja juuksed põlesid ära. Käis mitu hirmsat pauku. Maa värises.

«Piiu-pau-piiu-pauu!» hakkas pere kell hüüdma, sest mõisast oli tuld tähele pandud. Jaak jooksis täie hooga mõisa poole ja kisendas: «Päästke Mihkel! Raiuge uks eest maha, ta põleb, saage, sõgedad, aru, tema see ju on, kes keldris karjub.»

«Ärge minge, tormid,» keelas keegi, «ega need veeaamid ei ole — see on ju piiritus.»

Inimesed jäid seisma.

«Ärge oodake, tulge, päästke,» kisendas Jaak, lahutas käsi ja jooksis keldri poole.

«Püüdke, poisid, ta kinni!»

Mõned julged tõid Jaagu tagasi ja hoidsid ta tema visklemisest ja kisendamisest hoolimata kinni.

Nüüd kuuldusid mitmed hirmsad paugud. Mürin läks kohutavamaks: tuleleegid tõusid määratu kõrgele, sest õlgkatus põles täiesti. Igal pool oli valge ja rahvast oli murruna koos.

Jälle kuuldusid paugud. Keldri koht muutus lainetavaks tulemereks. Viiekümne sülla kaugusel sulatas higi ihust välja. Rahva mure oli lähedal seisva küüni katusele vett loopida. Palavus läks nii suureks, et mehed katuselt pea nõrkedes alla kukkusid.

Veel lugemata hulk paukusid. Nüüd läksid vaadid puha lõhki. Leegid sirutasid end veel kõrgemale, nagu oleksid tahtnud taevaruumi läbi sulatada. Sisin, susin, tule ja tuule mürin muutus põrgulikuks. Inimeste parv taganes kaugemale. Eemal vaatasid Valupere härrased.

Tore, hirmus suurepärane tulemäng. Tundus, nagu oleks päratu tulemeri taevaaluse soojaks kütnud, sest kätele ja näole kukkusid soojad veetilgad.

«Kuidas pidi ta ometi põlema minema?» küsis Valupere krahv hoolimatult, sest tal oli iga piisk ja õlekõrrekene kinnitatud, mis seal seda toredat tulevärki sünnitas.

Valitseja ei teadnud.

Seal astus keegi palja peaga krahvi ette ja ütles, et Jaaku olla siin kõige enne nähtud.

Härra käskis Jaagu enese ette tuua.

«Kas sa tead, kuidas see läks?» küsis krahv.

«Kuuled, ta kisendab — keegi ei aita — pista pea luugi august välja — anna — anna, jäta tühjad —»

«See mees on ju lolliks jäänud,» ütles härra ja ta häälest kuuldus ehmatus.

«Ah, arvate ehk mind,» rääkis Jaak, «aga ega minul tikku taskus pole, ma ei ole niisugune suur piibumees. Ah, te tahaksite teada? Ah-ah-ah, ma ei ütle.»

Jaagu hääl kostis võõrastavalt.

«Viige ta ära,» ütles krahv kannatamatult, sest ta tahtis kena tulevärki, mis nüüd juba tasasemaks jäi, veel näha.

Läbi rahvamurru rühkis naine. Ta näis midagi otsivat. Ta vanameest polnud keegi näinud, aga Jaagu juurde nad teda juhatasid.

Naine vaatas Jaagu silmadesse. Ta nägu oli külm ja hirmust tarretanud.

«Nägid meie Mihklit ka?»

«Aa — sina, tema naine, — kuule, ta kisendab, kuule — lähme päästame ta ära. Lööge uks maha, muidu ta põleb ära. Lähme, päästame.»

Ja Jaak tahtis ennast noorte meeste käest lahti kiskuda.

Naine ei saanud sõnagi suust välja. Ta sai asja seisukorrast aru. Ta teadis nüüd, et see, kes temal oli, seda tal enam ei ole, et see seal kõige hirmsamal viisil tuhaks põles.

Ka temagi kaotas oma võimu ja kukkus karjatades rahva hulka maha.

23

Õnnetu oli see Naari talu. Endine peremees oli seal ometi pea inimesepõlve tuigerdanud, aga selle võim oli nii lühikese ajaga väljas.

Väljas täiesti.

Ehk Arnold Vaik küll nägi, et ta täitsa lõksus oli, siis oli tal samasugune lugu kui hiirekeselgi. Ta tohtis küll siia-sinna liikuda, aga välja ta ei pääsenud. Ta oli koha liiga kõrge hinna eest ostnud ja esimestel aegadel raha

mõistmatul kombel otse välja loopinud. Ta oli päratu suured kompostihunnikud kokku kuhjanud, aga kasu ei saatnud talle nad nüüd poole kopika eestki; tal polnud enam seda jõudu, et neid oleks jaksanud põllule vedada. Seal mädanes suur palgihunnik maas, kaugelt veetud, palju raha makstud, aga tühi lootus, et nad ise oleksid seina läinud; seal oli kõrge karjatänava kivitee. Hea asi küll, aga kasu ei andnud ta praegu punast kopikat.

Ja nüüd rõhusid teda rasked võlad.

Raha oli juba otsas.

See oli väline külg.

Seesmine elu oli palju halvemaks muutunud.

Midagi polnud Arnoldil siin enam teadmata. Naine oli talle juba küllalt selgesti mõista andnud, et ta teda põlgab, et ta teda polegi armastanud. Ta heitis Arnoldile ettegi, et see teda üksnes meelitamise läbi endale saanud, kuna tal muidugi selle juures tubli rahasumma eesmärgiks olnud. Talle ei olevat mitte naist tarvis olnud, vaid raha, ja see oleks ükskõik olnud, missuguse tüdruku läbi ta selle raha oleks kätte saanud. Isegi oleks mõnel põlatud «kasuks» läinud tüdrukul niisugune summa raha olnud, poleks ta südametunnistus teda keelanud ka niisugust võtmast. Ta olevat hirmsa, külma südamega mees, tal polevatki südant. Seda võivat igaüks näha, sest ükski noor naisemees ei elavat niisugust elu.

Selle põhjal seisid Greeta süüdistused. Need oli ta aega olles välja mõtelnud ja enesele nii tõekindlalt ette meelestanud, et ta nende mõtete tõsiduse juures nüüd sugugi ei kahelnud.

Ja nooriku süda läks ütlemata vihaseks niisuguste asjade peale mõteldes.

Valitseja tõi ta elusse vähe lahutust. Nii meelitav, kui valitseja kõne ka oli, ometi mõistis ta seda tähendustega läbi põimida, mis noore naise ta mehest veel kaugemale kiskusid.

«Keegi ei või ilma armastuseta elada, nagu lill ilma päevavalguseta ja soojuseta õitseda ei või,» tähendas valitseja targalt. «Kui noored mehed oma naistest ei hooli, siis — siis nad võtavad mõne teise kaenlasse ja leiavad sealt armu. Ega neile seda süüks või panna.»

Valitseja tegi ilmsüüta näo, nagu oleks ta targa tähenduse üleüldse inimsoo kohta teinud, kuid naeratas kavalalt, sest noorik jõudis ta mõtetele järele.

Noore naisterahva süda kiskus vihaga kokku. «Muidugi, muidugi,» mõtles ta, «see on tõsi. Aga kes see siis minuga võistleb?» Olgu küll, et ta oma mehest suuremat ei hoolinud, aga kes see siis temast ette jõudis? Ta oli ju toredatest armastusjuttudest küllalt lugenud, kuidas paarisrahvad lahku läksid ja üksteisel lõpmatul armukadedusel elu lõpetasid. Niisugusest kohast oli jutustus alati õige mõrumagus ja äratas inimeses ihaldust niiviisi ka läbi elada. Ja nüüd oli tal niisugune järg käes. Ei, ta ei tahtnud lollikene olla, et tema mees oleks ilma armastuseta suutnud elada. Ei, need olid mõne teise huuled, kust ta armumett jõi ja sellega ennast üleliia toitis, et ta nüüd nagu väsinud oli.

Aga sellel mehel polnud ju õigust — kellelgi peale tema polnud luba teda armastada. Ja et ta nüüd oma meest põlgas, siis oleks see pidanud ilma naisterahva armastuseta närtsima, nagu põua ajal lillekene nõmme peal. Mitte sellepärast ei olnud Greeta ülivihane, et ta oma mehe armust ilma jäi, vaid keegi oli tema õigused ära võtnud, keegi oli võitlemisel teda ära võitnud.

Ta pidi ennast äravõidetuks tunnistama.

«Noh, kenad noorikud tunnevad vahest paremini armastusekunsti kui mehed,» rääkis valitseja kavalalt, «aga nad olla liig truud oma meestele. Ma arvan aga, see ei peaks mitte nõnda olema.»

Greetakene punastas ja vaatas oma väikese näputöö peale.

Valitseja silmitses heameelega seda mitte ilusat, siiski hästi ihaldamisväärilist noort naist.

Ta sosistas midagi aralt noorikule kõrva sisse.

«Mis te rääkisite?» küsis see ja tõstis vaate valitseja poole.

«Hm — hm,» tegi noormees ja ta enese süda peksis tugevasti. «Kui ilus näputöö.»

Valitseja haaras kirja kätte, aga ühtlasi ka Greeta peened valged sõrmed.

See sündis nagu kogemata.

«Olge hea, minge ära,» ütles Greeta, «minu mees tuleb.»

Kuid valitseja teadis, et see mees tänagi ei tulnud.

«Miks ma siis peaksin teie meest kartma,» ütles valitseja, «ma pole ju süüd teinud. Olgu siis nüüd!»

Tormiliselt pigistas ta Greeta oma rinnale ja suudles teda.

Tormihoog läks mööda ja häbenedes ei julgenud nad teineteisele otsa vaadata.

«Minge ära!»

«Jah, aga käige teie kord jälle ülehomme õhtu vanemate pool. Ma ootan siis lubjaahju juures.»

Ja valitseja ratsutas ära.

*

Raha oleks Arnoldil veel tarvis olnud. Jah, raha. Oleks tal niipalju, et ta neist esimestest raskustest üle saaks, küllap siis kõik läheks, küllap siis hakkaks ka tööst tasu saama. Siiamaale ei võinudki, oli alles asumise aeg.

Aga kust raha võtta?

Äia käest polnud tõesti loota, sest äi pidas teda talupidamises lihtsalt kerglaseks. Äi polnud nõnda pidanud, ei pidanud teised ka nõnda kohti, vaid igamees tegi tööd, nagu vanemad seda ees olid teinud. Pealegi oli Greeta vanematel noorpaari vahe juba tuttav ja ema valas silmapisaraid armsa tütre pärast ja isa oli vihane.

Nad teadsid ju, mis nende laps neile väärt oli ja pealegi oli see sõge tuhat rubla sinna Naarile mudasse tallanud. Esimest korda pidi Arnoldi äi tunnistama, et ta rumal oli olnud, et ta tuhat rubla kohe nende kätte andis. Aga nüüd polnud enam midagi parata.

Ümberkaudu olid naabrid vaesed, ehk kui neil ka olekski anda olnud, nende silmis oli Arnold samuti narrilane.

«Mis tahab ta nende kokkuloobitud mullakuhilate peale külvata,» irvitasid nad. «Ta on ka laisk. Meie teenisime talvel loomadega raha, nii et nüüd kopikas võtta on, aga tal väsisid hobused reial seistes ära. Mineval kevadel laskis rebaseliiva maa põhjast üles pöörda, katsugu, tänavu ei jaksa kamaratki katki vedada.»

Jah, olekski neil anda olnud, niisuguse narri kätte poleks keegi raha usaldanud.

Kuid õnneks neil polnudki raha anda.

Kuid kellegi juurde jäi Arnoldi mõte peatuma ja see oli Luige Tõnis. Mõne aasta eest olid nad Tõnisega üsna tuttavad, kui nad seltsis valda teenisid, aga pärastpoole olid nad rohkem teineteisest ära võõrdunud. Millest see tuli, et nad enam sõbralikult läbi ei käinud, ei saanud nad isegi aru, sest tõepoolest pidas Arnold Tõnist mõistlikuks meheks. Küllap see põhjus võis Tõnise poolt tulla, kes Arnoldit sellegipärast, et tal talukoht oli, «isandaks» pidas ja Tõnist jälle kõik põlgasid, et tal alaline saksa hais taga oli.

Tõnis oli ise aegamööda harjunud teistest inimestest eemale hoidma ja see läks tal seda paremini korda, et ta kellegi abi ei pruukinud ja ta enesel tundis kodus kõige lõbusama olevat.

Kuid Arnold tahtis nüüd selle tutvuse uuesti elusse äratada ja kui võimalik — seda ka oma kasuks pruukida.

Ta võttis ette näidata, et ta veel ei lõpe. Ta teadis, et nii mitmelt poolt heameelega selle peale vaadati, et ta oma majapidamisega edasi ei saanud, ta sai aru, et ta oma perekonnaõnne oli kaotanud, aga sellegipärast võis ta veel tööd teha. Ja ta uskus, et kõik viimaks veel talle tagasi pöörab.

Ta sai aru, et ta koha pidamisega võõriti oli peale hakanud: ta oli liiga palju teinud, ülejõu ennast kulutanud. Aga see võis veel heaks pöörata, sest ilmaasjata polnud ta ju kopikatki kulutanud.

Saaks ta aga nüüd niisuguse summa, millega ta võiks ennast tagantjärele aidata, millega oma endiste tööde peale kulutatud kapitali võimu uuesti päevavalgele tuua. Ta oli kallist kooliraha maksnud, nüüd tahtis ta targem olla.

Niisuguste tundmustega läks Arnold Luige Tõnise käest raha laenama.

Nii piinlik, kui see noormehele avaldada oli, ometi sai ta sellega viimaks sõbraliku mehe pool valmis. Nad rääkisid veel kõiksugu juttusid majapidamiseviiside üle ja Tõnis kuulis kahetsedes, et tema tarkus selle mehe oma kõrval ometi midagi ei olnud.

Kõik, mis Tõnis oma majapidamises oli uuendusi ette võtnud, oli na juhtumise kaupa, neil puudus, nagu Tõnis ise pidi tunnistama, kindel alus.

Ja kenasti olid need puudulikkude aluste peale põhjendatud uuendused korda läinud — mis siis veel niisugused säärase targa mehe juures.

Arnold võitis Tõnise usalduse ja viimane laenas talle viissada rubla.

Ehk Tõnis küll õigeid pabereid ei osanud nõudagi, oli Arnold kui asjatundja mees juba ette selle eest muretsenud: ta andis paberid, et kõik seaduslik ja kindel oleks.

Ega see sõprust ei suuda murda.

Uue jõu ja lootusega algas Arnold kohapidamist. Ta oli nagu ränga koorma alt lahti pääsenud. Ta polnud oma usku veel kaotanud, et mõistlik majapidamine ka meie maal suudab inimest hiilgavale oksale viia. Ta tahtis nüüd tasa ja targu astuda ja selle rahaga ennast kindlasti puudustest välja tõsta.

Ta püüdis nüüd ka oma abikaasat lepitada, aga see jäi ta vastu ühesuguseks külmaks. Niisugune tuimapoolne oli ta loomus ja Arnold ei hoolinud ta pahandusest, kui ta ütles: «Küllap ma sinust ikkagi kord armsa naisukese saan.»

Greeta käis nüüd tihti oma vanemate pool. Arnold oleks neile käikudele heameelega ka vastu rääkinud, aga ta ei teinud seda. Sealtap ta arvaski oma naise külmuse pärit olevat. Aga küllap nad mind edaspidi austama õpivad. «Tõesti, ma pole ju miskit moodi nende lugupidamist iseäralikult ära teeninud,» mõtles ta mõistlikult, «ja oma külmusega andsin ma talle põhjust küll minu juures igavust tunda.»

Kuid seda võttis ta nõuks kahekordse südidusega parandada.

Ka täna oli ta kodust ära. Oli juba õhtu hilja, aga polnud veel näha kedagi tulevat. Aga ta tuli harilikult ikka.

Lõpmata ilus õhtu, õhk värskusega ja lillelõhnaga täidetud.

Arnold tõusis üles ja läks pikkamööda kõndides teed mööda edasi, mida mööda ta arvatavasti koju tuleb.

Ta kõndis pikkamisi ja hinges oli niisugune hea tundmus, mäherdust ta polnud ammugi enam tundnud.

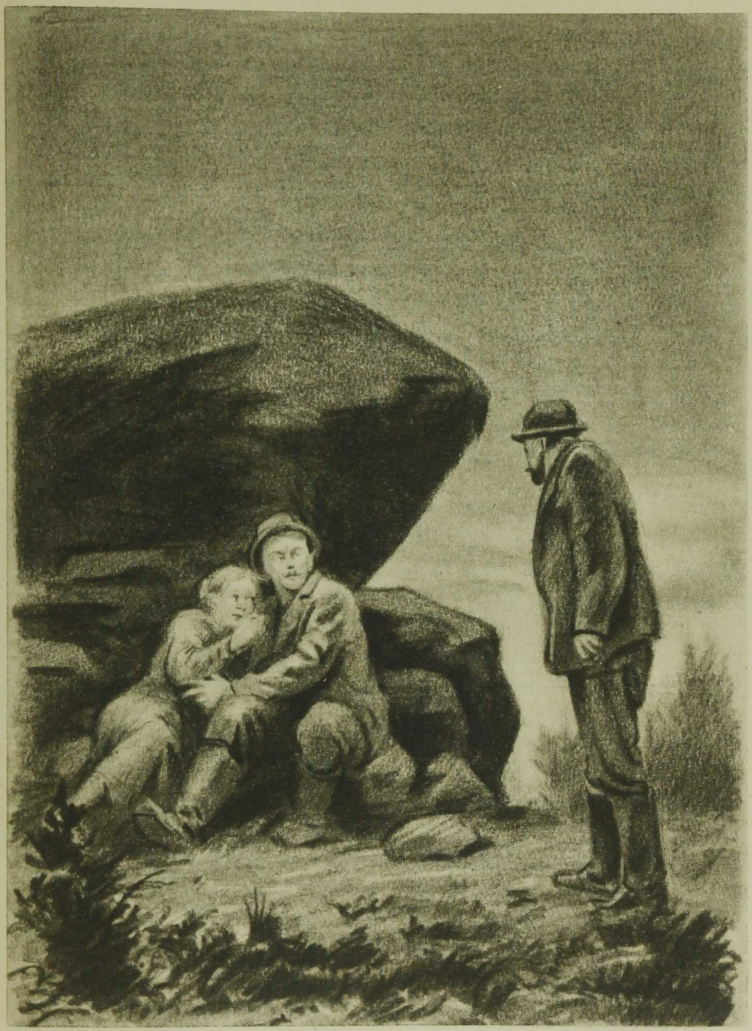

Arnold ei saanud viha pärast sõna suust, aga sest polnud ka lugugi. Ta ilmumine mõjus muidugi tublisti nende peale, nii et Greeta kiljatust ei suutnud tagasi hoida.

Isegi lillekesi võttis ta, mis nüüd rohkelt maad katsid.

Arnold sammus läbi heinamaa ja jõudis lagedale Nõmme karjamaa servale, mis kuni mõisa põlluni ulatus.

Kedagi polnud lagedal näha, ainult madalad kadakad ja suured kivid mustasid hämaral valgel.

Üle lagendiku puhus jahe tuul noormehele vastu.

Noormees sammus mööda tasast ja kuiva nõmmikumuru edasi. Ta mõtles kuni mõisapõlluni minna ja siis koju tagasi keerata.

Võib olla, et Greeta täna õhtul ei tulegi.

Läbi hämariku mustas suur kivi. See oli kuulus kivi siin karjamaal. Isegi kaugemalt oli seda siin vaatamas käidud ja karjased proovisid iga päev oma osavust tema otsa ronides.

See nali maksis vaeva, sest kivi oli järskude külgedega. Pealt oli ta lai, nii et pea kümmekonnal karjapoisil oli paras tuld teha ja veel soojendamiseks ruumi üle jäi.

Arnold teadis seda kivi väga hästi ja käänas teelt sinna kivi poole. Siin võis ju ka oodata.

Ta võis sammu viiskümmend kivist eemal olla, kui ta äkitselt seisma jäi. Ta kõrvu kostis salajane tagasihoitud kõne kivi juurest. Kõnelejad olid teinepool kivi ja arvatavasti polnud nad teda silmanud.

Aga ühtlasi käis ka kibe piste tal südamest läbi, sest ta aimas midagi.

«Kas tõesti tema?» tõusis ta sees küsimine, sest oli ta eest nii imelik sellest külma, otse tuima loomuga naisest nii mõtelda. Kas oli ta siis siiamaale pime ja märkamata olnud, kas polnud see peapõhjus, mis nende vahel oleva külmuse, põlgamise oli elusse kutsunud? Kas ehk temagi oli sellele naisele niisugused teravad sõnad suhu pannud, millega ta tahtis oma mehe südant läbi pista?

Piiritu viha asus Arnoldile südamesse.

«Aga need võivad ju mõned muud olla,» püüdis ta ennast trööstida, «ja ma olen päris narr, et iga sosinat tähele panen.»

Ta tahtis tagasi keerata.

Kuid süda ei lubanud. Ta himustas selgust.

Arnold astus julgesti, nagu tähele panemata kivi juurde. Ta tahtis teha, nagu oleks ta ilma teadmata,

kogemata siia tulnud, et siis vabandamiseks hea põhjus leida oleks. Sosistajad oleksid pidanud ta samme kuulma.

Aga need ei pannud tähele. Kui Arnold kivi äärde jõudis, kuulis ta naisterahva häält, mis Arnoldile väga tuttav oli:

«Edi, las mind nüüd minna, võib olla, et ootab mind koduski.»

«Ei ma lase, mu kallis,» ütles meesterahvas. «Igatsed siis nii ta järele?» lisas ta põnevalt, pilkavalt juurde.

«Kaua see nii siis läheb?» küsis naisterahvas.

Vaikus.

«Kas teil on siis minu rinnal vastumeelt?» ütles mehehääl kirglikult. «Kas teil on siis minu seltsis igav, mu mesimagus kallike?»

Ja kuulda oli, et nad teineteisel ümbert kinni võtsid ja ahnelt suudlesid.

Arnold seisis neist vaevalt paar sammu eemal, tarretunult, uimaselt. Tal tõusis korraga veri pähe, ta mõtted läksid segi. Ta käed, liikmed hakkasid kramplikult värisema, isegi kogu ümbrus nagu oleks tema silmade ees liikunud.

Ta oli siiamaale loll, pime olnud, aga nüüd oli ta kogemata nägijaks saanud.

Ta katsus ennast vähe rahustada.

Viimaks astus ta kivi tagant armastajapaari ette, kes karjapoistest üleslaotud kivitrepil istusid.

Arnold ei saanud viha pärast sõna suust, aga sest polnud ka lugugi. Ta ilmumine mõjus muidugi tublisti nende peale, nii et Greeta kiljatust ei suutnud tagasi hoida.

Kuid valitseja oli harjunud elumees. Ta teadis, et arguse ülesnäitamine teise viha ainult suurendab, kuid kõrkuse, uhkuse, kartmata oleku läbi võib seda maha suruda.

«Mis teie siit otsite?» küsis valitseja häbemata toonil Arnoldi käest. «Mistarvis peate öösel ümber nuuskima?»

Teise inimese kõne kuulmine äratas Arnoldis teadmise, et ta ka rääkida oskab.

«Sina siin, tule!»

Ta võttis kramplikult oma naise käsivarrest kinni.

Greeta langes kivi najale.

«Ma seisan selle naisterahva eest,» rääkis valitseja.

«Teie pole ta mees.»

See sütitas.

Täie hooga virutas Arnold valitsejale lapiti käega näkku.

Mees polnud ennast niisuguse hoobi vastu valmistanud. Tuikus tagasi kivi vastu.

Valitseja urises midagi läbi hammaste ja surus käe tasku.

«Ah sa kõlvatu koer!» kisendas nüüd Arnold, sest torm pääses paksu pilve tagant lahti. «Ma tahan sulle õige jalad alla teha.»

Arnold võttis maast tugeva pooleldi põlenud teibatüki kätte.

Valitseja arvas heaks taganeda.

Kuid piinlik oli mehel jooksu pista.

«Teil pole õigust enam selle naisterahva üle,» rääkis ta, «ta — ta...»

Valitseja pühkis käega ninast jooksvat verd.

«Ah sa, nurjatu, julged veel!» kisendas Arnold, jooksis valitseja poole ja andis sellele teibaga tugeva hoobi. Ta tõstis teiba teist korda löömiseks üles. Kuid valitseja pidas põgenemist kõige paremaks. Enne kui Arnold teda suutis teist korda tabada, pistis mees siledat nõmmemaad mööda jooksma.

«Niisugune kõlvatu,» urises Arnold ja pöördus naise poole, kes ilma liigutamata kivi ääres oli.

Arnoldi hinges vaheldusid imelikud tundmused: viha ja — hale meel.

Mis pidi ta selle naisega tegema — oliks tal selle juures liiga süüdi?

«Tule, lähme koju!» ütles ta uuesti ta käest kinni hakates. Kuid kalk ja vihane oli ta toon.

Greeta vahtis mehele julgelt ja vihaselt otsa.

«Tule koju!»

«Ei, — mine üksi. Ma ei tulegi enam sinna.»

Arnoldi südamest käis uuesti vihahoog läbi.

«Sa ei tule, aga selle nurjatu seltsis sa viibid öösel siin. Kas sa oled minu naine?»

«Ma ei tahagi olla — ta on parem kui sina.»

Arnold ei jaksanud midagi selle naise vastu, kes teda sugugi ei kartnud.

«Sina!» kisendas ta meelt heites. «Sina! Tema on parem! Ühed kõlvatud olete mõlemad! Mina tahan sind õpetada!»

Arnold tõmbas naist väevõimuga enesele järele.

«Sinul pole minuga asja!»

Greeta krapsas käe Arnoldi käest lahti ja tahtis mõisa poole joosta.

«Ei ma sind lase — tule koju!»

Arnold võttis sülega naise ümbert kinni ja hakkas teda kodu poole kandma. Aga kaua ta nõnda ei jaksanud. Mees pani naise maha.

«Ole nüüd mõistlik, tule koju. Ma annan sulle andeks, aga tema ma annan kohtu kätte.»

«Ah-ah-ah, mis on sul andeks anda,» irvitas naine, «lase mind lahti.»

Ta küünistas mehe kätt.

Algas tõsine võitlus.

Sedavõrd nõdraks, kui ta siiamaale oli väikest Greetat pidanud, nüüd nägi ta, et ta eksinud oli. Sitkelt painutas naine ennast ta käte vahelt välja, käristas enese riided meelega lõhki, nii et tükid Arnoldi kätte jäid, ja küünistas, kui mahti sai, mehe näo puruks.

Arnold võitles meelt ära heites. Nali oli siit ammugi kadunud, ta sai aru, et see inimene pole, vaid metsaline, kiskja kass, kes heameelega praegu ta puruks, tükkideks kisub.

Arnold pidi ennast juba rohkem hoidma, muu peale polnud enam mõteldagi. Näis, et naisel oli päris lõbus teda hirmsal viisil puruks küünistada, sellega ära teotada.

Tal polnud suurt himugi põgenema pista.

Arnold tundis juba ahastust. Kas on ta hulluks jäänud — kas januneb ta praegu ta elu järele?

Ise kähistas naine ähvardusi ja needmisi suust välja.

«Greeta!» hüüdis Arnold. Võttis oma täie jõu kokku, hoidis naise käed kinni ja vaatas hullule inimesele otsa.

Metsaline ei suutnud mehe pilku välja kannatada, rapsas käed lahti ja jooksis kui haavatud metsloom üle nõmme mõisa poole.

Arnold nagu oleks tuules irvitamist kuulnud.

Mees laskis seljakile kivi najale ja jahutas oma higist ja verest nõretavat palet.

Ta süda peksis arusaamatu jõuga.

Taeva serval näitas end juba koit.

24

Luige perenaine hakkas aeg-ajalt tööde ja toimetamiste juurest ennast eemale hoidma. Tugeva naise paled lõid kahvatuks ja isegi Tõnisel tuli tihti ta muutlikkude tujude pärast kannatada.

Kuid saladus oli ammugi välja nuusitud, sellepärast pani magus lootus mehe südame tihti iseäralikult tuksuma.

«Kas tõesti?» küsis ta enese käest ja pea arvas ta seda enese juures võimatuks, mis ju ilmas iseenesest nii võimalik on ja ühtelugu ette tuleb.

Viimaks jõudis aeg kätte.

Tõnis ei tihanud kaugele tööle minna. See oli ka ju perenaise soov, et ta siis lähedale jääb.

Tõnise hinges kerkis ja kees. Mis tõi talle praegune silmapilk? Oi, see võis ta elusse panna väikese rõõmu ja õnne päikese suurema kõrvale, aga ka — süda ei tihanud kaugemale edasi mõtelda.

«Annaks jumal, et kõik õnnelikult mööda läheks!»

Tõnis astus argselt ukse juurde. Kambrist kostis hale oigamine.

Südametunnistus kaebas Tõnise peale.

Kambrist kostis valurikas kaebamine, nagu hädas heitlemine.

Tõnis läks hirmus rahutuks. Ta ei suutnud seal enam seista, ta põgenes eemale.

Tõnis viibis natuke aega väljas. Seal tuli see vana kortsus näoga inimene uksele, vaatas teraselt mõlemale poole ja naeratas heameelega.

«Tulge ometi, aidake mind vanainimest ka,» ütles ta kelmikalt ja läks tuppa tagasi.

Tõnis sai sest näost ja toonist aru. Nagu oleks ränk kivi ta rinna pealt alla veerenud.

Tõnis läks kambri.

«Oled küll oodanud,» ütles kelmikas vanaeit, «säh, loe nüüd oma palve talle ka ära.»

Ja Tõnisele anti pisikene liikuv purikas.

Küllap see väike inimene ta oma laps vist oli.

Natukene kahju, et ta aga tütar oli. Soovitavam oleks poeg olnud. Aga noh — oskas tütar tulla, või siis poegki ära eksib.

Luige varrud tõotasid suurepärased saada. Pea terve eluaja oli ju Tõnis orjanud, korjanud, ja miks ei pidanud siis temagi oma rõõmu küllaga üles näitama. Asi oli ju ka seda väärt, sest niisuguseid varrulisi polnud enne vist siin ümberkaudu kellelgi olnud. Armuline parunipaar oli nii lahke olnud ja lubanud ise ka tulla.

Muidu oli ju ka tuttavate hulk suur ja rõõmust tuksuv süda ei tahtnud sõprugi ilma peatäieta jätta.

Ja kui hea oli paruniproua!

Kui ta asjast kuulda oli saanud, käskinud ta lapse ema, muidugi kui tervis juba lubab, mõisa tulla.

Seda Loise ka tegi.

Proual oli hea meel ja ta ütles mitu korda: «Vaata, vaata, mu kallis Loise, missuguse õnne osaline sa nüüd oled. Eks su süda pea minu ja armulise parunihärra vastu tänulik olema, kes sulle mehe ise valisid? Kas pole õnn väikest last süles hoida?»

Muidugi oli see õnn. Loise mõtted viibisid alati ta juures. Isegi vasikad, põrsad, kapsad ja kaalid ununesid tal meelest.

«Jaa, jaa, aga tead, mu kallis Loise,» ütles proua edasi, «sina olid mulle armas, ma tahan ka su lapse vastu armuline olla. Ma võtan su tütre enese ristitütreks. Ma saadan õpetajahärrale käsu, et ta teile tuleb last ristima.»

Loise ei osanud oma tänu niisuguse armu eest küllalt üles tunnistada.

«Jaa, jaa, vaata, mu kallis Loise,» kõneles proua ülevoolava tooniga edasi, «ma arvasin seda juba ette. Vaata, ma kingin su lapse jaoks ühe ilusa kalli teki.»

Tekki andes sirutas proua oma käe Loise poole, mida see palavalt, südamlikult suudles.

Kui hea see kõrge proua on!

Nii olid siis niisugused pidud oodata, mäherdusi siitnurga rahvas ei osanud ette mõteldagi: mõisasaksad tulevad ise talupojalapse varrule, proua võtab lapse enesele ristitütreks ja kirikuõpetaja tuleb koju last ristima.

Jah, need ilma asjad muutuvad. Kes enne seda nägi?

Auasjaks pidas igamees, kes kutse sai ja ükski ei mõtelnud seda südamest, et ta sinna ei lähe, olgu küll, et mõni esmalt nagu moepärast vastu tõrkus.

Mis need saksad ometi seal talupoegade seas ka teevad, mida nad ka peaksid sööma, kellega nad ka peaksid juttu ajama, kus nad peaksid ka viibima jne. Niisuguseid sajasuguseid küsimusi panid naabrid üksteisele ette ja püüdsid ise nende peale kostust leida.

Kuid lähenev pidu pidi kõik seletama.

Luige rahval polnud palju aega niisuguste asjadega pead vaevata, sest toimetusi oli kõik silmakarvad täis. Igapäevased inimesed oleksid siin muidugi pea kaotanud, aga vahva perenaine võttis korralduse oma valitsuse alla. Temal polnud teadmisest puudust, kuidas saksu vastu võtta, ainult sai ta kõik nii sisse seada, kuidas ta tahtis. Oleks ta üksi olnud, aga tuleb hulk inimesi kokku, väga võimalik on ju, et mõni kergesti niisugust rumalust teeb või ütleb, mis armulisi saksu pahandab.

Aga ehk läheb libedasti läbi.

Perenaine saatis Tõnise linna ja andis talle küünrapikkuse nimekirja kaasa, mis varrudeks tarvis tuua on. See oli tarvis ühte tuttavasse poodi ära anda, küllap seal pannakse valmis.

Nii oligi hea. Tõnis poleks kõiki neid asju ometi küsida osanud ja hinnast niisama hästi kui mitte midagi teadnud. Ja ega neid ka tuttavast põlluasjanduse poest poleks vist saada olnudki, kus lahke kaupmees oli, kes sõna, mis «keele peale kerkis», ise kohe meelde tuletas.

Perenaise osaval juhatusel omandas Luige talu päris piduliku näo.

Kes nüüd arvab, et sellel korraldusel maitse puudub, kõik segi, naeruväärne kirju kraam on, see eksib. Terane asjatundev silm oleks peagi aru saanud, et siin midagi suurepärast nagu järele teha osatud oli.

Nii ta ka oli. Endine mamsel Loise oli ju oma pikal teenistusajal mõisas nii mõndagi pidustust, sellega ühes

ka ehtimist näinud. Tema nüüd just kõike korrapärast enam ei mäletanud, aga mis ta mäletas, seda tahtis ta siin maksma panna.

Ja see tuli ometi viimaks kõik nõnda kena välja.

Tee oli kaugele ära puhastatud ja äärt mööda kangiga löödud aukudesse paraja mehe pikkused ilusad kuused pandud. Nii olid noored puukesed kui reas seisvad mehed alati kõrgeid võõraid vastu võtmas.

Väravapostid olid ümbert haljaste okstega ära punutud, niisama ka peapuu, mis kahte posti ühendas. Kummagi posti otsast läksid tugevad latid kesk väravat katuse viisil kokku. Need latid olid samuti pärgade sisse punutud ja kesk latte olid sõnad, muidugi saksa keeles: «Olge tervitatud tulemast» kõva papi sisse lõigatud ja tähtede kohta punane õhuke paber pandud. Oleks seal taga nüüd tuled olnud, küll ta siis ilusam oleks paistnud, aga ka nii võis kirja lugeda. Kes seda oli perenaisele teinud, pole meie asi välja uurida. Aga kõigega kokku oli lihtväravast täielik auvärav saanud.

Vähe oli siinpool inimesi, kes elus oli auväravat näinud.

See andis nüüd vaadata ja imestada.

Kuid suuremal osal külarahvast seisis see auvärav niiütelda ilutundmuse piiridest väljas, kõrgemal. Andis asja küll vaadata, aga niisuguseid tundmusi ei jaksanud ta ometi sünnitada, nagu ta tegija tundis, kui värav valmis oli.

Ja oligi ka niisuguseid totraid, kes sõnasid: «Tühi mängimine — mis see nüüd on.»

Õu oli kõige suurema hoolega puhtaks kasitud ja ümberringi kuuskedega täis istutatud. Ukse ees lehitsesid lihavad kased ja nende küljest ulatusid mitut karva paberist, haljastest lehtedest ja värvitud höövlilaastudest punutud krantsid kojaukseni.

Tuba, rohkem veel toa otsas olevad kambrid, olid kuuseoksade ja krantsidega otse üleni kaetud, nii et seinad ei paistnudki.

Kõik oli kõige suurema hoolega puhastatud, iga asi nõnda seatud, nii et asi ise näis vaatlejale ütlevat: «Jah, siin kohal pean ma seisma.»

Pidulised olid juba koos, aga mingi tume vaim rõhus piduliste lõbusa tuju alla. Inimene viibis esmalt vähe aega äraehitud kambris, aga siin oli tal raske, näis, nagu poleks ta siit pärit. Need ehted olid talle täiesti võõrad, seepärast põlgasid nad üksteist. Nagu oleksid need säravad krantsid pilgates ta peale alla vaadanud. Inimene tundis seda ja sai aru ka, et ta niisuguse salakeele vastu midagi ei jaksa ütelda. Inimene taganes ruumidest välja. Värske õhu käes oli hea hingata. Siia see piinlik olek ei puutunud.

Tuba, kambrid olid üsna tühjad, inimesed olid eemal lepikus või vaatasid koplis rohtu, mis hiireherne ja härjapeaga segatud oli ja praegu täiesti nähti kasvavat.

Tore, hea hein.

Saksad polnud veel tulnud, seepärast oli teistel pidulistel aega ümber uidata. Nad olid ka süüa saanud, aga see oli paljas eine, ootuse võtmine. Õigusepärast polnud üleüldse heagi enne lapse ristimist pidulistele süüa anda, aga et saksad oma tuleku hiljuti hiljemaks määrasid, kui nad alguses lubasid tulla, sellepärast anti kehakinnitust.

Polnud perevanematel aega lihtvõõrastega tegemist tehagi.

Tõnis ise ei julgenud toa uksest kaugemale minnagi, sest igal silmapilgul võivad nad ju tulla. Tõnise süda peksis rinnus, sest kuidas oskas ta seda mõtelda, et nii suured saksad tema majasse, tema lapse varrule tulevad. Mis küll peaksid teised inimesed külas mõtlema? Kahju aga, et Tõnis kõikide mõtteid ei suutnud läbi näha, vähemalt oleks ta niisugust võimu praegusel korral enesele soovinud. Tõnis ei osanud küll seda enesele ette kujutada, mis teised inimesed peaksid mõtlema, aga seda ta tundis, et iseäralik heameel ta südant täitis. Ja ta süda sosistas talle, et parunipaar õpetajaga ainult tema juurde tuleb, ometi kellegi muu juurde ei läheks. See mõte nagu oleks mehe jalad maa küljest lahti tõstnud.

Kuid iseäralikku arguse-, ärevusetundmust ei suutnud ta enesest eemale tõrjuda. Üsna ligi võib sakste tulemise aeg juba olla, aga Tõnis soovis, et see ikka kaugemale, kaugemale oleks nihkunud. Sellest sai ta aru, et ta niisuguse tundmusega praegu ei oota, nagu omasugust sõbrameest ootab. Ta kõikus heameele ja kartuse

vahel. Ta hing nagu oleks võllasse tõmmatud ja nüüd ta siples jalgadega siia-sinna, head, kindlat järge otsides. Mõni tuttavatest tuli Tõnise juurde ja püüdis temaga juttu teha, aga Tõnise mõtted oli sakste ootamisel. Tõnis läks vahel palja peaga kambri otsa, laskis rinnuli aia peale ja kuulatas, kas vankripõrin kostab.

Aga ainult tuule sahinat, väikeste rumalate laste kilkamist, kes pea olid sõbraks saanud ja ainukesed olid, kelle peale sakste ootamine mingit mõju ei avaldanud, oli kuulda. Mõisa poolt mitte midagi.

Ehk küll kuulda midagi veel polnud, ei uskunud Tõnis enesele sedavõrd aega võtta, et oleks piibu suitsugi teinud. Nii maias, kui ta selle peale ka oli, sedavõrd suuremat piina tegi see ilmaolemine talle. Kord pidi ta va piibunosi ette seadma, aga seal hoiatas perenaine parajal ajal: «Mis sa teed — tulevad äkisti, kui hirmus see on.»

«Pole ju veel kuulda,» ütles Tõnis ja pani sellegipärast arusaaja mehe moodi piibu tasku.

«Pole veel küll kuulda,» ütles perenaine, kes oma meest kuidagi nüüdsel ajal ei tahtnud kurvaks jätta, «aga pea nad siis tulevad. Nad tulevad kummiratastega. Kes seda siis eemale kuuleb.»

Jah, kummiratastega. Ja Tõnu pigistas tugevasti südamlikult taskus piipu ja ta meel läks nagu haledakski.

Aga polnud näha veel kedagi, kuulda ka mitte. Mis need kummirattad nüüd põrinat teevad.

Tõnis jäi edasi vahile ja ta vahtis hoolega.

Loise käis toas edasi-tagasi, läks vahel ka õue. Inimesed olid toast kõik ära põgenenud. Poleks siin ka taluinimesel kuskil head kohta istuda olnudki. Olid juba tuttavad naised ilusaid asju ja ehteid küllalt imestanud, mõnda särisevat lehte näpuga katsunud, kobisid nad tasakesi kambrist õue. Perenaisel oli kambris toimetada küll. Vahest kümme korda oli ta lauda ja toolisid seadnud, kuhu ta saksad istuma tahtis panna. Ehk ta neid küll mõni kümme korda paigast oli liigutanud, olid nimetatud asjad sellegipärast sinnasamasse kohta jäänud, kus nad enne olid. Pea arvas ta selle krantsi või pärja teistviisi paremini passivat ja seadis siis ruttu. Pärast

ta pani selle jälle vanaviisi. Kümme korda oli ta läikiva kummuti külgi puhta valge rätikuga üle pühkinud, aga iga kord, kui ta sealt mööda läks, näis ta eest, nagu oleks tolmukord jälle üle heitnud. Ägedusega ajas ta kärbseid taga, aga nad julgesid ometi sakste tooli leenile laskuda ja sakste jaoks määratud laual kõndida.

Võib olla, et kärbes ka nii tark loom ongi, et ta ise küll asjast aru saab ja vallatuses tahab mõisnikku mängida. Võib olla, et kärbes siis ka samuti tõuseb oma seesmise kärbse poolest, nagu see inimestki tõstab, kui ta enesele mõne endise aja kangelase vammuse selga topib. Seda olen ma katsunud, aga kärbse kohta ütlen võib olla, sest ega keegi meie seast pole ilmaski kärbes olnud.

Kui kärbsed nägid, et perenaine neid täna iseäralikult vihkas, tegid nad õige nalja. Ütle siis veel kärbse üle midagi — seal nad lasksid mitu tiiru ümber toa ja tegid, nagu poleks perenaist vehkiva rätikuga ilmas olemaski ja nagu ei leiaks kärbse silm suurt ukseauku.

Vist neile prilli tarvis.

Aga kui viimaks tiivakesed ära väsisid, lendasid nad teise kambri ja istusid kuhugi aknaraami servale või ahjusimsile ja siblisid, nagu kärbsed ikka, esimeste ja tagumiste jalgadega.

Kärbestel aega küll oma väsinud jalgu triikida.

Perenaine tegi kapi ukse lahti, nagu oleks tal sealt midagi otsida olnud, aga pea unustas ta ära, mis tal sealt otsida oli. Ometi oli silmal lõbus näha, kuidas sakste jaoks pandud peened vorstid, kallid kilud, peenikesed juustud ja muud kapi riiulilt uhkelt alla vaatasid.

Küllap nad teadsid, kelle jaoks nad siia seatud ja et niisuguste austatud isikute kõhtu päris auasi on pugeda.

Külalised viibisid omapead salkades siin ja seal ja ajasid mitmesugustest asjadest juttu. Nad ei võinud kiitust Tõnise viisaka majapidamisviisi kohta ütlemata jätta, sest koht oli viimase aja jooksul õige märksalt muutunud.

«Aga kus need koplivasikad siis on?» küsis keegi, kes tahtis teistele näidata, et terane silm nii mõnegi puuduse leiab. Neid polnud ju koplis näha, nagu siin talupoegade juures harilikult ikka, polnud neid kuulda ka tagapool karjumas.

«Oi, ta peab kogunisti vasikaid läbi suve kinni. Alles kui ädal koplis kasvab, laseb ta nad lahti.»

«Tühi heinaraiskamine, muud midagi,» tähendas keegi, ja see oli vana tubli peremees.

«Ei tea ütelda ka,» rääkis endine pererahva eest kostja, «ta niidab heina maha ja söödab neid sellesama heinaga. Tal on alati ilusad vasikad, pidada sööma heina küll. See perenaise tegemine puhas,» lisas mees juurde, nagu poleks ta isegi rahul niisuguse sisseseadega, mis siinsele rahvale võõras on.

Ah neid naiste tahtmisi.

«Mis nüüd loom võib kinni olles kosuda,» tähendas keegi, «mul kodus koplis praegu üsna ilus rohi, võib sealt oma suuga võtta, aga läheb üsna vägisi teine põnni. Mis ta siis laudas kasvab.»

«Eks me või vaadata, ega nad keela. Nad näitavad ise oma loomi heameelega.»

Piduliste salk liikus lauda poole, milles vasikaid teati olevat.

Juurde jõudes ütles üks naerdes: «Mis sa alpimist räägid, vasikate laudal nähaksegi aken peal olevat. Küllap klaasid siis kalliks läheksid, kui me kõik hakkaksime lautadele aknaid peale tegema.»

See oli ju ometi tõsi.

Mehed võtsid lauda ukse lahti ja keegi ei osanud midagi teisele ütelda. Sellepärast nad ei leidnud kohe kõne otsa üles, et nad teist eest leidsid, kui nad siiamaale olid mõtelnud. Ilusad prisked loomakesed magasid rahulikult kuivadel põhkudel. Pea tõusis üks neist üles ja tuli julgesti meeste lähedale ja nuusutas neid.

Polnud siin sugugi seda märgata, et see loom oleks «põnnis» olnud, vaid nende juures võis igamees lopsakat kasvu märgata.

«Päris ilusad vasikad,» ütlesid paar meest korraga. «Ja need pole veel tänavu jalaga välja saanud?»

«Pole, pole...»

Korraga käis äge liikumine rahvast läbi, nagu oleks karjapoiss kepiga sipelgapessa löönud.

«Saksad tulevad! Saksad tulevad!»

Greeta ei tulnud Naarile enam tagasi. Pea ei saanud see küll ümbruses tuttavaks, et Naari paar täiesti lahku on läinud, aga pea teadis rahvas mitmesugustest pöörastest põhjustest rääkida, mis nende elu sarnaseks tegevat, et nad teineteise juures enam ei suuda elada. Inimesed jagunesid pea kahte jakku. Ühed olid Arnoldi poolt, teised kostsid Greeta eest. Sagedasti tuli niisuguste vastaliste meelte juures ägedat sõnelemist ette. Seal püüti kummalgi pool teist hoopis hirmsaks kirjeldada ja talle niisuguseid omadusi juurde liita, mis igale inimesele pidi selgeks tegema, et säärase metsalisega seltsis elada hoopis võimatu on. Kergesti ei lõpnud niisugused arutused ja mida kauemini nad kestsid, seda imelikumaks, otse kohutavamaks nad muutusid.

Sel ajal, kui ilm õige korrutamistega ruttas, kannatas Arnold tõsist hingepiina. Ta polnud alguseski oma naist kirglikult armastanud, vähemalt polnud ta seda tundmust säärasel tormil tundnud südames leegitsevat, mis teda oleks sundinud imelikke, romaanilikke tegusid tegema.

Aga niisugused romaanilikud teod võivad ka selge luule olla, mis ainult peaajus, aga mitte südames on sündinud.

Aga seda tundmust, et ta oma naise vastu peab tänulik, hea olema, sest tema läbi on tal see, mis tal praegu on, ei suutnud ega tahtnud Arnold oma südamest ära tõrjuda. Ta pidas Greetast ka lugu ja lootis, et temast edaspidi hea naine saab, et ta pea majapidamisega ära harjub ja siis mõlemad seltsis tähendatud eesmärgile püüavad lähemale rühkida. Ta mõistis küll, et noorel naisel tema juures vist veidi raske elada on, sest tal ei jäänud palju aega naise jaoks järele, aga ta arvas edaspidi, kui oma asjaga rohkem joonde saab, ennast ka selle poolest parandada. Ta arvas, et Greeta praegu küllalt lõbu raamatute juurest leiab. Küll ei suutnud Arnold oma meelepaha varjata, mis mõnikord talle peale tuli, kus naise tööta olek talle iseäranis silma puutus, aga ta arvas seda pea mööda minevaks, ta arvas, et ta seda suurt tähele ei pane. Küll ihaldas ta süda mõnikord iseäraliku

armu järele — ta oleks heameelega enese kõrval nõuandjat, tröstijat tahtnud näha. Aga ta pidi ju ise mees olema, kes ometi palju teiste abi peale ei tohi loota.

Ja nüüd polnud tal teda enam. Pidi ta seda uskuma või pidi ta seda üheks kurja tähendusega uneks pidama. Aga uni oli pikk, pikk, paremat otsa polnud märgata.

Vahel mõtles Arnold jälle, et mis sest kõigest välja tuleb, lähen ometi ja räägin talle, ta on mõistlik inimene, saab asjast aru ja tuleb tagasi. Aga kaua niisugused mõtted ta peas ei püsinud. Talle tuli see imelik öö seal väljal meelde. Esmalt soe lämbunud õhk, siis kivine nõmm ja viimaks ta naine valitsejaga. Ja nüüd tõusis südames niisugune tundmus nagu selgi korral ja ta pigistas käed rusikasse ja pani imeks, kuidas ta midagi muud sel ööl ei teinud ja kuidas ta naine teda suutis veel sel ööl puruks küünistada. Siis läks see mõte, et ta läheb naist tagasi kutsuma, ta eest otse jälgiks, palju rohkem mõtles ta siia-sinna, kuidas neile võiks kätte tasuda, sest ta tundis, et talle hirmsat ülekohut oli tehtud. Ta tundis, kuidas ta sees midagi ikka suuremaks paisus ja kui ta sellest aru sai, siis oli see ta sees juba terveks mäeks paisunud ja see oleks kõik enese alla matnud. Aga ometi olid kõik teised ta juurest praegu eemal, nii et ta kellelegi midagi ei võinud teha. Ta ei võinud kuidagi parata, ta pidi kandma, mis talle ülekohut oli tehtud, ja kui ta inimeste naeru alla oli heidetud, siis pidi ta ka sinna jääma, tahtku ise või tahtmata.

Uue südidusega ruttas Arnold töö kallale ja ta tegi ilmväsimata ja armuheitmata, nii et ta selle läbi tahtis rahutuid tundmusi, mis südames tõusid, kinni matta, nagu lees leeki tuhaga püütakse kinni katta. Aga pea lõid vanad mälestused ja mõtted jälle uue jõuga üles. Nad tulid, nagu röövikud õunapuuoksadele ilmuvad, ilma et aednik isegi teaks, kus nad siiamaale peidus olid ja kust nad korraga välja ilmusid. Aga kui nad tulevad, siis söövad nad halastamatult kõik õied ja lehed, kõik, kõik, mis puu juures veel ilus ja tarvilik on. Niisugused tundmused ja mõtted, mis Arnoldile nüüd aeg-ajalt tulid, röövisid rahu, keerasid ta mõtted kõrvale ja tegid, et tal õiget tahtmist enam töö vastu polnudki. Ta sai aru, et ta palju selle sinise taeva all ei tähenda ja et sest ka lugu pole,

käigu ta käsi hästi või halvasti. Ja et ta oma käekäiku enam hea poole ei suuda juhtida, see oli ta eest üsna selge. Igalt poolt, kuhu ta mõtted ka iganes libisesid, paistis talle tühjus, nagu ilma eesmärgita elu vastu. Ta püüdis ennast küll trööstida ja kõneles enesele, et ta ometi Greetale ei ela, vaid elul hoopis kõrgem eesmärk on, niisugune suur eesmärk, mille kõrval naine tühi asi on, aga niisugune ilus trööstimine suutis teda ometi väga väheseks ajaks rahustada. Ja kui ta ka selle poolest olekski rahule jäänud, siis äratasid niisugused kõrvalised juhtumised need uuesti elavaks. Ja niisugused juhtumised andsid rahva seas juttudele jälle uut ainet ja kes ei tea, et rahvas mitmekordsest kõneheietisest väga hullu lõnga valmis keerutab. Asi ise oli ka niisugune, et Arnold seda poleks ennemini uskunud, aga kui ta äi kohtumehega õue tuli, siis alles aimas ta.

Äi oli kohtumehele kõrtsis õlut ostnud või olid nad ammugi head tuttavad, kuid pealt olid mehed igast küljest vaadates ühtemoodi. Nad ütlesid, et nad on Greeta kohvri ja teiste riiete järele tulnud, andku aga kätte, sest Greeta ju ometi niisugusesse pesasse enam tagasi ei tule.

Seal oli Arnoldi süda nüüd kahte moodi: ta oli vihane, aga ta süda oli kahju- ja haledusetundmust otsani täis. Ja et ta südames nii palju korraga oli, ei teadnud ta ise midagi, mida oleks pidanud tegema.

«Aga mina nõuan, et ta peab tagasi tulema. Teie ei tohi minu naist enda juures peidus hoida.»

Noh, niisugune seaduslik põhjendus pidi ju ometi mõjuma.

Vanamehe suunurkadesse ilmus midagi, aga ta oli kannatlik mölder. Ta ei tõstnud siis ka kära, kui keegi veskiline oli aganase vilja koti põhja pannud, nii et mölder kolust matti võttes ainult viletsat saaki sai, kuna allpool muidugi selge vili oli. Ta kannatas säärasel korral niisama, nagu ta nüüdki kannatas, ainult seda pidas ta oma isakohuseks tähendada:

«Ta vist küll ikka enam ei tule. Ta andis lahutamiseks palve sisse.»

Muidugi ei keelanud Arnold suuremeelselt naise asju ja viimaks küsis äi nõnda rahulikult, nagu räägiks ta igapäevast juttu vasikatest ja värssidest:

«Kuidas arvate selle kaasarahaga?»

Arnold ei teadnud midagi ütelda, ehk ta küll oleks võinud ütelda: see on ju minu — minu nimel oleva koha sees.

Kes teab, mis vanamees arvas, sellepärast arutas ta edasi:

«Jajah — ega me seda omavahel toime saa, eks see jääb kohtu õiendada.»

Ja kui äi eespool istus ja kohtumees tagapool ja Greeta kohver ja muud asjad nende vahel olid, siis oli Arnoldi eest, nagu oleksid kõik ta lootused ja soovid Naari õueväravast välja sõitnud ja muretult seal vankriotsal oma jalgu kõigutanud.

LISA

Jutustuse «Külamehed» esimesest kolmest peatükist on säilinud ka teine variant.

I

Oli ilus kevadine hommik, kui Valuvere valla kooliõpetaja ja vallakirjutaja oma perekonnaga söögilauda istus. Kooliõpetaja nagu oli kurb ja tusane ja alguses ei kõnelnud perekonnaliikmed isekeskis sõnagi.

«Kuhu siis Mihkel oma perekonnaga läheb?» küsis kooliõpetaja naine. «Tal on ju viis last. Kui sa veel kord oleksid mõisas ta eest kõnelnud.»

«Sellest ei ole midagi kasu. Parun ütles mulle selge sõnaga: ära sellest asjast kõnele. Mihkli kätte ma Naari kohta ei jäta.»

«Sa taevane jumal, kogu eluaja tee tööd ja nüüd mine lastega mööda ilma hulkuma.»

Kooliõpetaja abikaasa pehmes hääles kuuldus tõsine kaastundmus ja osavõtmine ligimese raskest seisukorrast. Võis uskuda, et see inimene, kes need sõnad kõneles, igal ajal oleks valmis olnud aitamas.

«Mina ei saa aru,» kõneles kooliõpetaja, «kuidas selle Mihkli käsi ometi nõnda käib. Ta ei ole laisk ega joodik, oskab nii mõndagi, aga kohapidamine, see ei lähe. On ju küll lapsine pere, aga teised niisugused saavad ikkagi läbi. Aga temа on nüüd otsas. Kui täna ta veel puupaljaks teeme, ma ei tea tõesti, mis ta edaspidi peale hakkab.»

«Kas Luige Tõnis tuleb meilt läbi?»

«Jah, meie läheme ühes.»

Nüüd jäi tükiks ajaks jutt vaiki. Kooliõpetaja abikaasa noomis noorukest tütart, et see söögi ajal mitte jalgadega ei vallataks ja lõpul ilusti käed risti paneks. Armastus ja rõõm vaatasid ta silmist õitsva 5-aastase tüdrukukese ja 10-aastase kahara peaga poisikese peale. See viimane oli hulk aastaid peale teisi tulnud, ta leiu puhul oli vanematel nagu häbigi. Kuid nüüd oli tast südamele kahekordne rõõm. Kui tarvis teda ka läks, sellest said vanemad alles nüüd aru. Olid ju esimesed kodust välja lennanud ja kui neid kahte poleks olnud, oleksid nad pidanud üksi olema.

See oleks aga igav elu olnud.

«Ma ei tahaks sinna täna kuidagi minna,» kõneles kooliõpetaja. «Ma tean, et see minu süü ei ole, et pean oma ametikohut täitma, aga südames tunned, nagu oleks tema hävitamise juures kaastegelane. Nii rasket päeva ei ole mul enne olnudki.»

«Kas ta siis kusagilt laenata ei saanud?»

«Kes see talle laenab. Mine küsi, siis nad surevad kõik, kellelgi ei ole võimalik anda. Ja mis peale sa annadki. Kust Mihkel võtab, mis ta sulle tagasi maksab.»

«Aga tal kasvavad ju ometi lapsed.»

«Kasvavad. Millal need kasvavad. Ega nendel lastel viga ole. Kusti on väga terase mõistusega, niisama ka Ants. Kui need saaksid koolis käia ja kasvada, neist tuleksid tublid inimesed. Aga kui nüüd Mihklile oksjon tehakse ja ta koha pealt minema kihutatakse, jumal teab, kuhu siis lapsed mööda ilma laiali lähevad. Nõnda see perekond kaob.»

Lapsed läksid söögilaualt ära; väike poiss õue ja tüdrukukene oma nukuga akna alla mängima.

«Mis sa, Liisi, teed seal?»

«Mu titel on hirmus unehäda,» ütles lapsukene. «Ma panen ta magama.»

«Noh, laula talle ometi ka unelaulu. Sa ju oskad.»

Ilma et laps oleks vanemate poole vaadanudki, võttis ta nuku käe peale ja hakkas teda peenikesel väriseval häälel lauldes unne suigutama.

Lapse peale vaadates ilmus vanemate nägudele kosutav naeratus ja päikesepaiste. Kui hea ja kui suur õnn, et nemad niisuguse saatuse osalised ei ole, kus inimese varandus käest võetakse ja ta ise mööda ilma hulkuma saadetakse.

Kooliõpetajal Mihkel Lauritsil oli täna raske päev. Kuidas pidi ta suutma näha neid silmapisaraid ja missuguse südamega suutma kuulda neid kibedaid kaebeid ja õhkeid. Aga ta ei saanud teisiti, sest vallakirjutajana pidi ta ka vallaametniku kohuseid täitma.

Pikkade aastate vältel oli ta südamega Valuvere valla külge kinni kasvanud. Sellest on umbes 30 aastat tagasi, kui ta ühel kevadisel päeval 20-aastase noormehena Valuveresse tuli, kus sel puhul valla kooliõpetaja ja kirjutaja koht vaba oli. Ta tegi kauba ära ja sellest ajast peale on ta siin teeninud, vallaga igasugust rõõmu ja muret kandnud, neid, kes ära väsisid, saatis ta viimasel teel ja uusi vallaelanikke võttis ta vastu tervitades. Murede päevadel aitas ta kanda osa nende muredest, aga ka rõõmu tõttas ta ühes maitsma. See vald oli ta tööpõld, aga oli ka ta riik, kus teda igal silmapilgul vaja läks. Vallas tunti teda kui arsti, kui head tröösti, kui osavat nõuandjat. Vahel tehti talle ka ülekohut, haiget, aga ta andis andeks, sest ta oli pika meelega. Pärast tulid ometigi needsamad, kes talle haiget tegid, ja palusid ta käest andeks.

Nüüdne põlv aga vaatas tema kui isa peale, sest oli ju tema selle üles kasvatanud.

Oli ju elus selle üle ka kõnet olnud, et võiks ümber vaadata, kas ei paistaks silmapiiril mõnda teist kohta, mis paremaid võimalusi elamiseks annaks. Oli isegi teda kutsutud, aga ometi ei suutnud

ta Valuverest lahkuda. Oli midagi, mis teda siia niivõrd katkematult kinni köitis, et ta ei suutnud Valuverest lahkuda. Mis oli selleks sidemeks, seda ei teadnud vahest Lauritside abielupaar isegi, aga iga kord jäi äraminek nõuks. Viimastel aastatel olid niisugused mõtted palju harvemaks jäänud ja ikka selgemini ja selgemini sai abielupaar sellest aru, et siin, kus nende elu paremad aastad on mööda läinud, nad ka selle lõpu ära kulutavad.

Valuvere vald oli kauge metsanurga vald. Üksikud viie-kuueperelised külad olid soode, rabade ja laante vahele laiali pillatud. Vanal ajal oli mõisa külje all suur Hargselja küla olnud, aga vana kindral Korn lõhkus selle laiali ja ajas talumehed mõisast kümmekond versta eemale sooviku servadele ja võhmastele. Sipelgausinusega olid elanikud aastate vältel rabadest läbi ajanud teed ja laiendanud põllud võhmastelt kanarbikunõmme. See kõik oli ometi lihtsalt vägisi võtmine looduse käest, sest punane rebaseliiv, mis adraraud üles keeras, oli ikkagi küll nii tõrges, et ta tööd hoopis napilt tasus.

Aga siiamaale elasid Valuvere valla elanikud ikkagi — vähemalt vana kindral Korni ajal. See oli mees, kes mingis asjas risti ette ei löönud ja kui ta kroonuteenistusest harva Valuveresse ilmus, siis ainult selleks, et siin lühikest aega hullata: peeti pidusid, käidi jahil, nii et metsad rõkkasid, puiestikus põlesid ilutuled, visati valla elanikkudele pidu ajal peoga vaskraha ja siis kadus ta jälle. Aga ometi saadi ta ajal elada. Kui peremees ta ette pääses ja roomavas alanduses ta kintsu paitas ja palus, et ta võlgu oleva rendirahaga viivitaks, siis kärkis kindral Korn: «Sind kuradit lasen ma läbi piitsutada. Sa kurat oled laisk võrss. Aga ma halastan su peale. Olgu siis tänavu, aga kui tuleval aastal seda veel ette tuleb, siis hoia oma nahk.»

Ometi ei avaldanud need sõnad Valuvere meeste peale suuremat mõju. Nad olid sellega harjunud. Kummardasid veel sügavamalt ja tulid välja, rõõmustades, et seekord pääsesid.

Aga see on õige — aastate jooksul ei olnud Valuveres ükski peremees koha pealt ära heidetud, olgugi et selleks nii mõni kord oleks põhjusi leidunud.

Talukohad olid Valuveres kõik müümata. Kui kord kohtade ostmisest vanale kindral Kornile juttu tehti, kahmas ta ratsapiitsa.

«Ma soen teie kuradite nahad läbi. Teie tahate kohti osta. Ons see maa siis teie arvates müüdav? Lollid! Kui veel mulle niisugust juttu kõnelete, siis pargin teil nahad tuliseks.»

Ja peale selle ei teinud kohtade ostmisest keegi juttu.

Aastat kolm tagasi suri vana Korn südamerabanduse teel raudteejaamast mõisa sõites. Kui trepi ees tõlla uks avati, leiti seest vana kindral surnult.

Lapsi tal ei olnud ja mõisa päris venna poeg, kes aga eluajal veel Eestis ei olnud käinud. Uus omanik viibis ka nädalat paar Valuveres, aga nähtavasti ei meeldinud talle siin ja ta müüs Valuvere rikkale von Blakenfeldtile ära.

Von Blakenfeldt asus Valuverre elama.

Ja sellest ajast peale muutus elu siin hoopis.

Kõigepealt leidis uus Valuvere omanik, et elu ja kord niihästi

mõisas kui ka vallas täitsa laokile oli jäänud. Seda hakkas ta kindla ja valju käega korraldama. Ja imestamisevääri kiirelt omandas mõis otse uue väljanägemise. Inimesed ütlesid: kogu mõisast nagu oleks puhastav tuul üle käinud, mis aastate jooksul kogunenud rämpsu ära kandis. Jõudes esialgsete puhastustöödega mõisa õues, aias, pargis, tiigis jne. lõpule, algas ta uute ehitustega peale. Maha kisti vanad aastasajased karjalaudad, tehti uued aiad, tallid ja tõllakuurid. Alaliselt kostsid põllult kivilõhkumiste suurtükipaugud ja sadade kaupa oli saarlasi põllul ja heinamaal kaevamas ja laastamas.

Igal pool kees tiidus tegevus.

«Kui meie endid ei suuda põllumajanduslikult kiirelt kindlale ja õitsvale alusele viia,» ütles von Blakenfeldt oma sõpradele, «siis meie kaome. Kas teie ei näe, et need seal võhmastel ja sooviku veergudel ka endid juba liigutavad. On ju meie hulgas ka neidki sõgedaid, kes nende edu heameelega näevad. Need on lühikese nägemisega inimesed. Mida rohkem nad edenevad, seda suurema jõuga murravad nad mõisate küljest kilde lahti, seda rohkem nõrgestavad nad meie seisuse jõudu. Meie peame neid surve all oskama hoida, aga et see võimalik, siis peame neist kaugel ees olema. Endised abinõud enam ei aita.»

Ja von Blakenfeldt oli niivõrd ägedasti oma töö küljes kinni, et ta lühemakski ajaks ei läbenud mõisast lahkuda.

Kõik need suurepärased tööd neelasid muidugi suuri summasid ära. Põld ja heinamaad ja kari olid ju alles asumise ajajärgus ja ei suutnud tarvisminevaid kapitale anda. Ka ei tahtnud ta ennast laenudega liiasti koormata. Tuli otsida uusi sissetulekuallikaid.

Neid võis leida.

Oli ju suur Valuvere vald alles kõik müümata. Sellel teel oleks võinud kergesti suuri summasid kokku võtta. Kuid von Blakenfeldt kahtles seda sammu astumast.

Ta katsus ette kujutada, mis oleks selle tagajärg, kui kohad müümiseks välja kuulutab.

See on kindel, et Valuvere peremeeste hulgas neid hoopis vähe on, kes suudaksid sada-paar sisse maksta. Kui nad nüüd kohad ostu nimele võtaksid, ei tooks see nende elusse põrmugi paremust. Nad peavad ikkagi endist viisi oma tööjõu temale ohverdama.

Kui aga väljastpoolt ostjaid tuleks? Sellest oleks temal küll ajutine kasu — saaks ehk suuremaid rahasummasid, aga sellel oleksid ikkagi halvad tagajärjed. Võõras element tooks siia nurka elu, liikumist, ärkamist — see oleks nagu pärm, mis siinse tukkuva mulla muhenema ajaks.

Ei — see oleks halb.

Lõpuks jõudis ta otsusele: ta kuulutab kohad müügiks. Võib-olla koguvad need temale mõne tuhande, millest ka omajagu kasu oleks, aga sellega seoks ta nad veel kõvemini orjusesse. Von Blakenfeldt oli selles kindel, et neid peremehi Valuveres ikkagi hoopis vähe on, kes oma põldude rebaseliiva pinnast ja sooheinamaadelt nii palju suudaksid koguda, et nad vähegi rahuloldavale järjele võiksid tõusta. Aja jooksul langevad nad ta kätte jälle tagasi ja siis viskab ta jumalapaljaks riisutud peremehe kõrvale.

Kohad müüb ta ainult oma valla peremeestele, et mujalt ilmast värsket pärmi Valuveresse ei pääseks.

Aga ega sellega häda ole. Esiteks vaja neil seal vallas kindel kord ja sõnakuulmine kätte õpetada.

Harjunud viisil tulid mehed rendimaksmiseks mõisa kokku. Paljudel puudus täielik summa ja nad palusid roomavas alanduses härrat kannatada.

See oli juba vanast Kornist sisseharjunud viis.

Kuid siin oli asjalugu teisiti.

«Mitte ühte kopikat ei jäta ma teile võlga. Puuduva summaga kannatan ma ainult kolm päeva. Kes kolme päeva pärast ära ei too, sellele lasen oksjoni teha. Pealegi on teil kohad muidu käes. Teatan ühtlasi, et tuleval aastal iga keskmise koha peale 50 rubla renti juurde panen ja tarvilikul hulgal ka tegu juurde lisan. Seda annan teile juba ette teada.»

Mõni katsus veel palvega, küürutas sügavamini, aga sellel kõigel ei olnud mingit tagajärge.

Kui mehed mõisast välja tulid, jäid nad köögiukse ees kasvavate haabade alla seisma. Laiad haavalehed klaperdasid. Sellel tundus ühist meeste südametega, sest ka need värisesid praegu.

«Jah, sai oma ajal kirutud ka vana Korni,» ütles Lausu Villem, «aga nüüd näete alles.»

«See ei ole ju inimene,» tähendas üks Luha küla mees, «see on ju püsti kurat. Näed, missugused silmad peas, ta sööks su kõige karvadega ära.»

«Võtaks kurat seda elu,» kõneles Konnaveski peremees. See oli alles noor mees ja pidas kohta kolmandat aastat. «Ega see ole kellegi elu. Mis sa saad sealt koha pealt. Sa orja ööd ja päevad, ega saa sa kõhtu täis ega riiet ümber. Siin ta on, kõik kohad hatul, käi nagu sant ja ise oled peremees. Viskame kohad ta kätte, söögu oma nahka — katsugu, palju siis saab.»

«Kulla poeg, pudru ei sööda mitte nii kuumalt,» tähendas vana lumivalge peaga Tiidu Rein. «Ma ei ütle, nagu ei oleks sul õigus. Nii ta küll on. Siin ma olen — eluaja olen orjanud, aga mis mul on. Aga ometi ei ole veel nälga surnud. Aga käest ära visata — see on küll kerge. Aga pärast uuesti võtta, seda juba ei saa.»

«Noh, kes neid ta käest tahab,» tähendas Konnaveski peremees vahele.

«Ega neid tule võtma keegi.»

«Ärge nüüd seda rääkige. Näete, seal on Vahupere vald. Kuulutati müügiks, oma mehed andsid ära. Nad arvasid ka — kes tühjasid tahtma tuleb. Aga näe, tulid sealt Tartu või Pärnu poolt. Ja oma inimesed läksid laiali, teiste heade inimeste saunadesse ja toanurkadesse.»

«Noh, mis nendel Vahupere meestel nüüd on? Vaesed teised nagu kirikurotid. Majad kukuvad kaela.»

«Ega ma ju seda ütle, et nende käsi hästi käib. Aga seda nad ikka tegid, et oma inimesed mööda ilma laiali pillati. Oleks praegused teadnud, et nad hakkama ei saa, võib-olla poleks siis ka tulnud. Aga nad ei teadnud. Eks see juhtu ikka nõnda.»

«Mida kuradile peab siis peale hakkama.»

«Ega maksa kurja hüüda. Eks aeg näita — ega siin praegu midagi otsustada saa.»

Ja pikkamisi valgusid mehed laiali.

Valuveres muutusid ajad raskeks. Ei lubanud ju vilets maapind ennemaltki lahedat elu, aga nüüd kõrgendatud rent ja rohkendatud tegu ajas inimesed otse meeleheitele. Võeti küll kokku viimane jõutagavara, ei suutnud ei talvel ega suvel ka kõige halvemad ilmad inimesi toas kinni hoida, aga sellest ikka ei olnud kasu: mõis riisus nende käest viimase kopika, ja nahkse silgu ja koreda leiva jaoks ei jäänud midagi üle.

Kõige raskem oli veel nende seisukord, kes kohad ostu nimele võtsid. Protsendid tegid veel palju suurema summa välja kui endine harilik rent.

Inimesed vaevasid endid tööd tehes poolsurnuks, nad jäid lahjaks ja kasvasid tokerdanud karva, kopikas oli nende eest väärtuslik nagu hingeõnnistus —, kuid kõik see ei aidanud. Tuli protsentide maksu aeg, leiti, et summast veel palju puudub. Esmalt katsuti laenu teel, kuid need võimalused kadusid pea.

Von Blakenfeldt jäi igasuguste palvete vastu kurdiks. Inimesed kaotasid ostu õigused, langesid tagasi rentnikkudeks, muidugi sissemakstud peast ilma jäädes.

Naari Mihkel oli ka üks nendest, kes paari aasta eest oma koha ostu nimele kirjutas. Ta naine oli kaasavaraks saanud 150 hõberubla ja neid oli abielupaar siiamaale hoidnud suures saladuses sügavas kirstu põhjas.

Mihkel viis selle raha härra kätte.

Kuid peagi sai Mihkel aru, et protsentide summa nagu päratu mägi tal ees seisab, millest tal võimatu üle jõuda. Laenu toetusel sai ta paar-kolm korda maksupäevadest üle, kuid tänavu kevadel ta enam ei saanud.

Ta langes von Blakenfeldti ette põlvili, palus hardalt, lubades edaspidi kõik maksud väga korralikult tasuda. Annaks armuline härra talle veidi mahti ennast veidigi jalule ajada. Ka olnud tal paar rasket õnnetust loomadega. Poleks neid olnud, oleks ta ilusti suutnud protsendid ära tasuda. Aga jumal hoiab, ega siis õnnetused iga aasta tule.

Von Blakenfeldti need hädaldamised ei liigutanud. Ta jäi kurdiks. Ta nõuab seda, mis ta oma, muud juttu ei taha ta kuulda. Tema teab väga hästi, et need Valuvere mehed laisad on, eluaja on nad oma maksud hooletult tasunud. Tema ei salli aga hooletust, vaid nõuab kindlat korda. Kui Mihklil ei ole tasuda, siis laseb ta lihtsalt oksjoni teha.

«Oksjoni? Oksjoni?» kordas talumees ja vaatas enese ette. «Aga kuidas ma siis edaspidi kohta pean?»

«Selle üle ei ole minul vaja pead murda.»

«Seda ei tohi teie teha. Seda ei tohi teha.»

Ja talumehe sinistest silmadest, mis siiamaale maha olid vaadanud, helkis arglik säde.

Von Blakenfeldt pani seda tähele.

«Kes mind võib keelata. Ma nõuan ju oma.»

«Aga kuhu mina oma perekonnaga lähen.»

«Hea küll. Ma ütlen sulle siis koha üles, kui sa teda ei saa pidada. Küllap mõni teine asub sisse.»

Von Blakenfeldt lõpetas jutu ja läks vastuvõtmisetoast välja. Uhtlasi avas teener ukse, näidates, et külamees peab välja minema.

Mihkel Naaris tuli välja. Ta karvane koon oli raskelt rinnale vajunud. Ilma kedagi tähele panemata sammus ta läbi pika koridori ja tuli nagu unes mööda treppi alla.

Õues oli varane kevade ja mustad rästad vilistasid vanade haabade ja pajude pool-raagus oksil.

II

Kättpidi talutas tuppa kooliõpetaja poeg Valuvere valla peakohtumehe Luige Tõnise.

«Onu tuli meile,» hüüdis poisikene ja jäi talumehe otsa vaatama, kelle kollaka paksu habemega kaetud näol ja helesinistel silmadel heameeleline naeratus mängles.

«Ei tahtnudki sisse pöörda,» kõneles Tõnis, «sest mõtlin, et oled juba ära läinud. Mul oli kodus üht-teist teha.»

«Ei tahtnud üksi minna,» vastas kooliõpetaja. «Ega see polegi na lõbus käik.»

«Seda ma usun küll.»

«Te olete tükk teed käinud,» ütles kooliõpetaja abikaasa. «Kas te ei sooviks suutäis leiba võtta. Me lõpetasime just praegu.»

Ta pani tooli laua äärde, tõstis puhta taldriku lauale, sellele kahvlit ja nuga kõrvale seades.

«Pole vaja, suur tänu. Ma kodus just sõin. Ega meil palju aega pole. Tükk maad veel minna. Mõisahärra tulla ju ise ka oksjonile.»

«Siis kulub küll hakata minema,» tähendas kooliõpetaja. «Eks see oleks paha, kui ta enne meid sinna jõuab.»

Ja mehed lähevad teele. Mööda päris teed, mis käib mööda sooseljandikku ja külad ühendab nagu kõidik, tuleb versta kuus Naarile. Aga kui otse läbi Kuresoo raba minna, siis ei ole sinna kolme verstagi. Ja nüüd on raba kuiv, nii et kergesti läbi pääseb.

Ja mehed valivad tee läbi Kuresoo raba.

Aga ega see ole ainult raba. Seda raba on kõigest pool versta. Muidu käib tee üle võhmaste, mõni aeg mööda seljandikku, läheb läbi tümade kohtade, kuni jõuab Ärgmäe laande. Laas ulatub Naari põllu aia taha.

Siin on need heinamaad. Kui uhked ja ilusad nad. Võhmastel kasvavad võililled ja soovik sinendab neitsitinadest. Aga see on ka kõik. Sammal on maakamara paksu tekina kinni katnud ja siin ja seal on suutnud üksik rohunõel sellest läbi tungida. Ja soos on ainult neitsitinad, muidu on aga maakamar ruske ja samblast virtsub vesi. Üks raudrohu uit ei ulatu teist nägema. Mõne mätta peal leidub veel jõhvheina pasmak, aga see on nii kare ja kõva, et isegi torkab läbi karilooma paanetanud keele.

Ja mõne nädala pärast tulevad nad külast siia ja niidavad päeva tõusust loodeni neid raudheina ja jõhvheina udemeid. Aga need langevad jalalt, vajuvad samblasse ja sealt ei saa neid kätte keegi.

Kuid ometi käivad nad vikati ja rehaga üle võhmaste, üle soode. Süda jääb ometi rahule, sest töö on tehtud.

«Vilets rohi,» lausus Luige Tõnis. «See ei tasu küll kellegi tööd. Need on küll Vahula meeste heinamaad?»

«Vahula meeste omad küll.»

«Kui imelik see on, kui selle peale mõtled. Enne olid Vahula pered sealsamas, kus see mõisa Liivasaare väli on. Heinamaad olnud Karja aasus. Mu isa teadis seda nii selgesti. On ju praegugi mõned ahervared näha. Vahula nõmmes olnud siis ainult üks pere. Mehed kihutatud sinna, ela või sure.»

«Ega ole vaja nii rutata. Küll on soe!»

Luige Tõnis võttis paksu halli villase pintsaku seljast ära. Higi oli teinud märjaks ta paksu, lumivalge linase särgi.

Tee viis läbi lodu. Siin kasvas pikk tuliterava-servaline luht. Kuid ka luha latv oli punane, justkui oleks tast üle käinud kõrvetav leek.

«Siit ei ole küll tänavu võtta mitte midagi,» tähendas Luik.

«Ei ma ole teda ilmaski siin teistsugusena, paremana näinud.»

«Kuidas see maa küll on,» jutustas Luik. «Ma tulin eila Karja aasust läbi. Seal on hein põlvi. Ju see vana küla ramm ikka veel mõjub.»

Mehed jõudsid heinamaalt välja palu äärde ja läksid jalgrada mööda läbi hästihoitud laane, mis ulatus Naari põllu aia taha.

Kõrge metsaparras piiras põlde ja varjas kasvavalt viljalt tuule ja päikesepaiste. Kümmekond sülda põllu ääres uitasid ainult rukki udemed, isegi umbrohi ei suutnud siin kasvada. Mets sõi siin alati vilja ära.

Vana talumaja oli mäel. Väikesed neljanurgelised aknad helkisid päikesekiirtes. Kambri otsas kasvas tugev pihlakas ja õues maaõunapuu. Mõlemad kandsid iga aasta rikkalikult mõru vilja.

Külamehi oli juba kaunisti kokku tulnud. Kõige suurem salkkond seisis sooviku serval karjatänaval oleva kaevu ääres.

Kooliõpetaja ja Luige Tõnis jäid nende hulka.

Enne nende juurdetulekut olid mehed elavas jutus, aga vaikisid nüüd veidiks.

Siit võis kogu talu hästi üle näha. Alt soopinnaliselt maalt tuli tee. Nüüd oli kuiv ja võis seda mööda hästi läbi saada. Kevadel ja sügisel vajus aga ratas rummuni porri ja Naarilt liikumine ei olnud sugugi hõlbus. Värava sambad olid juba läbi mädanenud, aga püsti nad ikka seisid. Kümnete kaupa oli neile abisambaid ja kiilusid kõrvale taotud. Värava kõrval olevad karjalaudad olid vanad. Roovikud olid katusest väljas. Näis, nagu oleksid rõõvlinnud liha ära nokkinud kontidelt. Need hooned näisid ootavat igatsusega tuulehoogu, mis nad jäädavalt kokku rõhub.

Pahemal pool oli sepapada. Endistel aastatel tegi Mihkel sepatööd. Aga sellest ajast peale, kus valda uus sepp asus, ei tulnud keegi enam Naarile sepile. Olid vist aastad mööda läinud, kus ääsi ette veel viimaks tuld tehti. Uks oli veel lukkus, aga müüri sees nii suured augud, et lambrised neist läbi sisse ronisid ja sepapajast kandilisi rauatükke ja plekiääri otsisid. Poisike võttis hoogsalt kinni lõõtsa vibust, tõmbas kõigest jõust, aga lõõts ei tõusnud. Temast oli järele jäänud ainult kolm kaant, mille küljes lipendasid naharäbalad.

«Aega vist ikka on veel,» tähendas Tiidu Laur. «Päike paistab, nii et ajab su sulama. Läheme õunapuu alla.»

Teistel polnud selle vastu midagi. Kobarasse kogusid mehed laiaoksalise maaõunapuu alla, kes laskis rõõtsakile aia najale, kes istus kivile või puupakule.

Mõni võttis mütsi ja laskis jahtuda kuuma otsaesist.

«Kas ei hakka siis juba peale,» küsis Laukamäe Siim. «Mis siis veel oodata. Rahvast on ju küllalt koos.»

«Ootame veel,» kõneles Konnaveski Andrus, kes tänavu esimest aastat talitaja ametit pidas. «Härra saatis sõna, et ta ise ka tuleb. Mihklit ennast ei ole ka kodu. Ehk maksab veel viimasel silmapilgul võla ära.»

«Ei ole suutnud siiamaale maksta, ei maksa ka nüüdki.»

«Eks see Mihkli asi ole ikka vilets küll. Tehakse sind puupaljaks, mille paganaga sa veel peale hakkad.»

«Mis tal siis vaja peale hakata ongi,» tähendas talitaja. «Ka koht võetakse käest ära. Pista aga hõlmad vöö vahele ja mine mööda ilma hulkuma.»

«Ega maksa Mihkli pärast hädaldada ühti,» tähendas Lausa Jaan. «Oodake, küllap meil kõigil peagi needsamad päevad käes. Kelle kuradiga sa elad. Mis kopika saad, see vii mõisa. Ise ela või sure, kes sellest küsib.»

See mõte leidis meeste hulgas elavat vastukõla.

«See on tõsi,» jatkas talitaja. «Sellest ajast saadik, kus kohad ostu peale jäid, muutus see elu siin päris põrguks. Rabele, mis sa rabeled, aga ega sellest ikka midagi välja tule. Mida kauemini sa vehkled, seda rohkem vajud sa ülepeakaela võlgadesse. Kurat võtaks, et ka keegi nende isule päitseid pähe ei aja.»

«See on õige küll,» tähendas Sookaela Tõnis. «Jumal seda teab, mis see ostmise kraam üleüldse tähendab. Tulin alles mineval nädalal linnast ära, käisin Patika kõrtsus sees. Seal oli leti ääres üks linnamees. Või ma nüüd tean, kes ta oli, aga siledasti oli teine riides ja rääkida oskas teine küll. See ütles: narrid olete, te ostate mõisniku käest maad. Kust ta selle võttis, et tema võib müüa. See on niisugune manööver. Pumpavad teie taskud tühjaks ja muud midagi. Pärast üteldakse, kes käskis teid nii lollid olla.»

«Seda võib uskuda,» arvas Konnaveski peremees. «Küllap on paljas pettusekraam kõik. Eks maa ole ju kroonu päralt, aga eks nad või siin kõik teha, mis tahavad. Kes see teab. Eks ole need ülemad ju kõik nende mesti mehed. Aga ega meiesugused ju midagi ei tea, muudkui topi aga raha nende tasku.»

Aga mis siis teha, mis peale hakata?

Selle küsimuse peale ei teadnud keegi kosta.

«Oleks kõige parem, kui kõik ühes meeles oleks,» arvas Mäe Siim, kes alles kolmat aastat peremees oli. «Ütleme kõik ühiselt: näe, nii ei lähe. See on otse riisumine. Kes see seda maksta suudab. Kui nii kõik ühiselt — mis ta siis võib teha.»

«Ära ütle midagi seda, poeg,» tähendas Liivaku Rein, üks vanematest peremeestest, kellel veidi ruskeks päevitanud raudkampsun seljas ja lühikesed vasknööpidega püksid jalas. «Ta ütleb kõikidele kohad üles ja ongi käes.»

«Noh, kuhu ta need paneb?» vaidles Siim.

«Pole tal neid vaja pakkuma minna, vaid need nopitakse niisama. Kas te ei näe siis, kui palju maa tahtjaid on. Sealt Mulgimaa poolt või Tartu poolt tuleb neid küll. Ons see Mäe vald siis kaugel. Seal ütlesid ju mehed ka kõik ühest suust — meie ei maksa. Kohad üteldi üles ja nüüd on uued sees. Kust nad tulid, mine tea, ei saa teiste kõnekeelestki aru, aga sees nad on. Omad läksid mööda ilma hulkuma.»

«Ega neil nüüdki sitem ole.»

«Sitem või mitte, ega mina nüüd seda tea. Aga seda ma tean, et nad kohtade pealt välja visati, ja mis head järge sa nüüd ilmast ikka kahe tühja käega õige kinni püüad.»

«Aga kellele paganale sa teed, kui ise sellejuures pead nälgas olema,» kõneles Konnaveski peremees. «Siin ta on, ei saa omale riiet ümber ega õiget pasteltki jalga. Millal sa oled lihasuutäit või jälle võikirmet näinud. Enne päikest ole väljas, aga ikka ei tule sellest välja midagi. Kelle paganale sa teed? Siin me täna oleme. Kas Mihkel pole tõömees, aga mis sa teed — täna tehakse ta puupaljaks. Õhtul istub naise ja lastega nelja seina vahel. Ela siis ja ole ja tee tööd. Kurat võtaks — kui inimesel terved käed, ega mujalgi inimene nälga sure. Ega siin siis kellegi seadust ole. Nagu seal mineval nädalal vana Kruusimäe Toomaga juhtus. Maksa 20 rubla trahvi ja tee seitse rukkilõikuse päeva. Kust kurat sa selle võtad. Või poo üles!»

Tooma lugu oli paljudel tundmata.

«Mis seal oli, mis seal oli — sai trahvi ja see on kõik. Ja oleks mehel jumala küüne väärt süüd. Teeme teed Härjanurme välja all. Te teate, kelle tarvis see tee on. Küla rahvas teda ei tarvita. Aina mõisa tee. Ta veski ja saeveski on seal taga ja aasta läbi käivad mõisa koormad ja pööravad rummust saadik tee üles. Ja mine vea need augud ja kaevud seal täis. «Mis kurat see on,» ütleb Toomas, «meie peame kolme versta tagant kruusa tooma, aga siinsamas mõnisada sülda Lubjaahju mäel on teda nagu soola. Võtan siitsamast, ega teda mulle enesele vaja lähe.» Toomas paneb koorma peale, keerab mäest alla ja sealsamas ongi härra kopsti ratsa vastus. «Kust sa tuled?» küsib härra, aga mida sa seal veel salgad, on ju kõik nagu peo peal selge. Vana Toomas, nii tõrges, kui ta ka on, aga ega aita midagi, muudkui paluma. Aga mine tee sa hundi süda pehmeks, kui tal südant ei olegi. «Ah sa varastasid kruusa,» käratab härra. «Sa maksad 20 rubla trahvi ja teed 7 rukkilõikuse päeva.» Seal ta nüüd on. Mine nõua oma õigust, käi kohut, kui sul omal leibagi ei ole suhu pista.»

«Ega meil kellelgi teisi aegu oodata ole,» tähendas Sarve Jaan õige ükskõikselt. «Siin ta tänavu on. Põllul nagu lee tuhk, rukis juba loonud, ise alles paari vaksa pikkune. Mis sa sealt edaspidi võtad. Kelle paganaga sa siis sintsid tasud, ei saa omalegi igapäevast leiba. Tõug juba kollane, ja kui pea vihma ei tule, ega ole ka sealt võtta midagi.»

Tahtmatult hulkusid meeste silmad üle taevalaotuse. Põua suits kattis kogu ilma ja veidi sumedalt, kuid kuumalt paistis päikene.

Kogu loodus ägas ja janunes vihma järele.

«See on imelik,» kõneles Sarve Jaan, «meie põldudel põleb ja

kõrbeb kõik, aga ma tulin eila mõisa Altaru välja äärest läbi, rukis sinine ja paks kui müür, viska või ratas teise nõjale.»

«Mis seal siis imet,» tähendas Konnaveski peremees, «eks see ole vana küla ase ja vili kasvab veel küla rammuga.»

«Näete, tulevadki.»

Mõisa poolt tulid kaks ratsameest. Aga pea tundsid külamehed ära, et kumbki nendest von Blakenfeldt ei olnud. Need olid valitseja Eduard Palch ja metsaisand Leo Kasberg.

Oli üsna hea, et pärishärra ise ei tulnud.

Ratsanikud tulid talumeeste juurde, pidasid hobused kinni ja valitseja küsis:

«Kas peremees on siin?»

«Ei. Teda ei olegi kodus,» tähendas talitaja ette astudes ja mitte teades, kas niisugusel puhul peab ka valitseja ees mütsi maha võtma või mitte.

Valitseja võttis hõbedast sigaritoosi taskust, avas selle pikkamisi mõõdukalt ja süütas paberossi põlema. Hobune oli parmude käes rahutu.

«Noh, Maks, pole viga,» patsutas ta hobusele kaela peale. Hüppasid siis mõlemad loomade seljast maha.

«Olge head, viige hobused kuhugi varju alla. Muidu panevad söödikud ta nahka. Aga mis siis veel oodata, eks alake juba peale.»

Ja oksjon algas Naari õues.

III

Eile õhtul hilja tuli Naari talu peremees Mihkel Naaris koju. Nii piinlik, kui see talle ka oli, käis ta sel päeval raha otsimas, et oma võlga tasuda. Aga ta leidis ainult kahetsevad näod eest, kehitati õlgu ja nuriseti vaese aja üle.

Niihästi vaimliselt kui ka ihuliselt väsinuna istus Mihkel kopli aial. Siinsamas tugeva kuuse all magasid vasikad, mäletsesid ja vaatasid oma rumalate silmadega muretult peremehele otsa.

«Kas mina tean, kelle päralt teie homme olete,» tuli Mihklile meelde. Ja nüüd tõusis ta kurku niisugune ummistus, mis tal otse ähvardas matta hinge kinni. Väike pulli-pruks nagu oleks mõistnud peremehe ahastust, tõusis üles ja hõõrus oma kimarat otsa ta põlve vastu.

Mihkel võttis mütsi peast. Nii hea oli jahe öötuule õhk.

Siin oligi see vilets Naari talu. Siia oli ta kogu oma elu matnud. Juba lapsena oli ta siin oma jõudu ja rammu kulutanud, ikka oli ta lootnud ja see oli talle uuesti hoogu andnud. Aga nüüd oli siis kõigel sellel lõpp. Homme tehakse ta paljaks ja siis mine nagu öömajaline talust tänavateedele rändama.

Olgugi et see talu kogu ta noorusejõu oli ära neelanud, kuid ometi ei saanud ta teda põlata. Leidusid ometi ta elus siin ka silmapilgud, mis nagu üksikud tähekesed sügiseöös vilkusid.

Kui ta noormees oli ja ta jõud nii suur alles, et talutöö seda ei suutnud raugestada, siis kosis ta enesele siin naise. See oli ilus Kuusenõmme Leena, kelle armastuse peale ta uhke oli. Küll oleks

Leena rikkamaid kosilasi võinud vastu võtta, aga nad armastasid teineteist. Olgugi et ta Leenale kuigi lahedat tulevikku ei suutnud anda, ometi ei olnud ta selle naise suust sõnagi nurisemiseks kuulnud. Isegi oli tal rasketel silmapilkudel leidunud paras sõna julgustamiseks ja troostiks.

Aga nüüd tundis Mihkel häbi ja tal oli piinlik oma perekonna ette astuda. Kui ta siit peab lahkuma, mida hakkab ta peale. Oli siin, mis ta oli, kuid ikkagi koha peremees ja perenaine. Aga mis siis edaspidi. Ka oli ta naine viimasel ajal vaiksem kui kunagi enne. Vististi ei suutnud ka temagi seda viletsust ja häbi alla neelata.

«Miks minul siis ei ole?» küsis ta eneselt kibedusega. «Kas poleks ma tahtnud anda teile kõike head, aga mul ei ole see võimalik.»

Mihkel oli usklik mees, aga nüüd tundis ta, et ei julge edasi mõtelda. Juba mõni aeg oli ta südames üles tõusnud nagu mingisugune süüdistus jumala vastu, kes tema tööd ei õnnista. Aga ometi ei saanud see süüdistus jalule pääseda, sest ka teiste Valuvere peremeeste käsi ei käinud paremini. Neil pidi kaela peal istuma mingisugune kaan, kes neilt imes välja nende vere, aga keda nad ei suutnud täita. Küll ei osanud Mihkel seda kokku võtta, kuidas teda välja kurnatakse, kuid siiski tundis ta, et temaga ülekohut sünnib ja see äratundmine täitis rinda kibeda vihaga. Iseäranis täitis ta südant pakitsev viha viimasel puhul, kui ta tahtis härra ette pääseda palvega, et see temaga kannataks sügiseni. Teda ei lastud ettegi. Toogu võlg ära viimse tengani, siis laseb härra teda jutule.

Temal ei ole sellest mingit hoolimist, kui siiamaalne peremees oma perega kas või nälga sureb või kui paljas hulgus teele rändama läheb, kui aga tema oma raha kätte saab.

Niisugune kibe viha täitis Mihkli südant, et talle pisarad silmi tulid. Aga ta oli ometi täiesti võimetu.

Mihkel läks üle kopli õue peale. Ta ees puhkas rahulikult sügavas unes vana talumaja. Väike krants koer jooksis talle saba liputades vastu, aga kui ta peremehe poolt mingit tähelepanu ei leidnud, läks ta pettunult kõrvale.

Ta astus läbi eeskoja tuppa.

Tuba täitis pimedus, sest läbi väheldaste akende ei suutnud koivalgus ruumikat talutuba kuigi palju valgustada.

Aga seal liigutas keegi:

«Sina tulid, isa?»

See oli kuue-aastane poisikene, kes hommikul erk oli.

«Mis sa tõid?» küsis poisike edasi.

«Mis sa tahad, eks maga edasi,» ütles ema. «Su kõht on muidugi tühi. Ma jätsin su jaoks toidu lauale.»

«Ma ei taha süüa.»

«Eks ole juba suur valge väljas. Eks heida siis magama.»

«Ei ma heida ühti. Ma lähen veel korraks kodust ära. Kui nad siia tulevad ja ma veel ei ole koju tulnud, eks sa siis ütle, et mind kodus ei ole.»

Naine sai mehe mõttest aru.

«Kui sa täna ei saanud, kuhu sa siis veel lähed?»

«Mis sa siis sellest küsid. Ma lähen. Mis mind siis siia vaja läheb.»

Ta tuli ette kambri. Liikmed olid täis tina, nii ülirasked. Ta istus õlgedest punutud põhjaga toolile ja toetas küünarnukid pea kandmiseks põlvedele. Oi missugune õnn, kui ta oleks nüüd heitnud rahulikult magama muresid unustades. Ta mõtted käisid peas pikkamisi, raskelt ringi, aga need olid segased nagu udukujud. Neil ei olnud kindlat nägu, olid katkelised, selguseta. Ta ei suutnud enam pead kanda, see libises käte vahelt norrakile, ikka allapoole, allapoole ja mees magas norinal.

«Kuule, tõuse üles,» ütles naine teda õlast puudutades. «Tule ometi voodi, su kael sureb ju nõnda norrakile ära.»

Mees ärkas ja tõusis püsti.

«Ah, ma jäin magama. Ei — ma natuke puhkasin. Ma lähen kodust ära.»

«Mis sa siis lähed. Sa oled ju väsinud. Eks puhka veidi aega — mine siis.»

«Ei ühtigi. Mis väsinud ma olen. Ma lähen.»

Ja mees astus uksest välja.

Õues oli õhk hommikune, jahe ja värske. Hommiku-taevakaar leegitses, loitis, kiirgas. Pilved olid nagu tules.

Täna ei heitnud Mihkel pilku taeva poole. Ükskõik, missugune ilm tuleb, mis see talle korda läheb.

Keset õuet jäi ta seisatama. Kuhu minna? Ta ei teadnud enesel ühtegi eesmärki. Ta teadis isegi, et tal kuhugi minna ei ole. Ainult kodust tahtis ta ära põgeneda. Ta ei suutnud seda enesele ette kujutada, kuidas ta peab siin juures olema, kui teda puupaljaks tehakse. Missuguste silmadega vaatab ta neile kõigile otsa.

Äkitselt tõmbusid talumehe käed rusikasse: «Kurat — ma kihutan kaikaga need röövlid siit minema. Mis õigus neil on. Kas ei ole see siin kõik minu oma. Mis olen ma teinud, et mind paljaks riisutakse. Röövlid, kuradid!»

Aga pikkamisi langes see vihahoog kurvameelseks kurbuseks.

Ja nüüd langes ta hing selle erutava mõtte järel veel rohkem kokku.

Mihkel läks uuesti läbi kopli. Paks kaste kattis lühikest rohtu ja põõsaste vahel ja rohuladvul olid öö vältel kudunud ämblikud tiidsasti võrgud.

Põõsaste vahelt astus talle vastu noor võik ruun, kes oli heast liigist, julge ja suurte sõbralikkude silmadega. Loom tundis peremehe, sest et see talle alati taskust leivatüki andis.

Täna ei olnud Mihklil midagi taskus. Loom vaatas küsivalt talle otsa.

«Mul ei ole,» ütles peremees, astus looma juurde ja patsutas ta hästi painutatud kaela. Aga selle juures täitis ta südant purev meelehärm. Vähekese aja pärast ei ole see loom enam tema oma. Võõrad panevad talle päitsed pähe ja ta viiakse välja väravast, ilma et tema käest midagi küsitaks.

Ta südames roomasid valu ja viha. Oleks ometi midagi, oleks kas püss, nii et ka teised seda looma ei peaks saama. Ei — see oli niisugune näriv valu, võta pael ja poo ennast üles. Ei ole muud teed.

Ta ei tahtnud enam siia jääda, hüppas üle aia karjamaale, kus kasvasid tihedad pikakasvulised kuused.

Päikesekiired heitsid helki puude ladvule ja hõreda metsa vahelt heitusid kastesele rohule päikesekiirte kuldvihud.

Tihnikust läbi sammudes jõudis ta pea lagendikule. See oli endine jäätmaa, lühikeserohuline ja teda piiras tihe samethaljaste kuuskede parras.

Siin oli ümberringi vaikne, välja arvatud käoraudsepa viilimine, mis kuuldus kaugemalt kasvavate suurte kuuskede oksilt.

Mihkel istus lagendiku äärde. Oli lühikene rohi. Pehme sammal oli juba roomanud metsast lagendikule. Pehme ja hea oli siin istuda. Ringi kasvavad sametpehmed rohelised kuused mõjusid masendavalt. Ta pilk püüdis kuuskede ladvult käbisid, millest olid mõned tumedad pruunid ja mõned jälle roosad nagu õrn iha. Äkitselt hakkas kogu elu nagu kaleidoskoobi pildirida ta eest läbi käima ja see koht oli kõigele sellele tsentrumiks. Ta teadis üksikuid juhtumisi väga varasest poisikesepõlvest ja see kõik oli nagu eile. Mingit aega ega ruumi ei olnud siin vahel. Aga nüüd oli kõigel sellel lõpp. Oli see surm? Just nii, sest päevad ja ajad on mööda läinud, nad on nagu käest ära varastatud. Ta on nüüd nagu põgeneja kusagil kõrbes, kaugel, kaugel, kes on üksi, abitu, mahajäetu. Aga ka neil seal ei ole abi, ka see neil seal ei lähe ilma pisarateta. Aga ta ei saa aidata. Ta ei suuda riisujaid õuest välja kihutada. Ta on teekäija ja nüüd riisutakse ta paljaks, puupaljaks. Jookse neile appi — kaitse neid! Millega? Millega?

Ta tundis enese nõrga olevat — nii nõrga, et ta ei suutnud tõusta üleski. Päike, see oli veel hea sõber, ta rammestas, ta uinutas, oli ometi see soojus nii ülihea.

Enam ei suutnud Mihkel enesele selgitada, mis hääled need olid. Kuuldusid Naari talu õuest: ...kes pakub juurde? Kümme rubla 30 kopikat esimest, kümme rubla kolmkümmend kopikat teist... 11 rubla esimest... 13 rubla esimest, 15 rubla esimest... Ühetaoliselt, väsimatult, tüütavalt heljusid need hüüded õhus vahetevahel arvude suurust vahetades.

Mihkel toetas kõhuli olles pea käsivarrele, kuulas, kuulas, kuni ta neid kuuldusi nägigi unes.

Oksjon oli Naaril täies hoos.

BIBLIOGRAAFILISI JA SELGITAVAID MÄRKUSI

Teosed «Meri ja armastus», «Katkiraiutud kaljas», «Velsandi plika» ja «Ohver» ilmusid esmakordselt novellikogus «Meri» 1914. a.; «Mere» II trüki jaoks töötas autor need ümber, jättes ära otseselt peategelaste hukkumisest kõnelevad lõppstseenid, nii et traagilised lõpplahendused muutuvad ainult aimatavateks.

Meri ja armastus

1. Kogus «Meri», «Noor-Eesti» kirj., Tartu 1914.
2. Sama, II tr. Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisuse kirj., Tallinn 1924.

Katkiraiutud kaljas

1. Kogus «Meri», «Noor-Eesti» kirj., Tartu 1914.
2. Mändmetsa «Kodumaa jutud» I valik, J. Ploompuu kirj., Tallinn [1919].
3. Kogus «Meri», II tr., Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisuse kirj., Tallinn 1924.
4. Seerias «K/Ü «Looduse» Eesti kirjandus koolidele» eraldi raamatuna, «Looduse» kirj., Tartu 1926.

Teos on tõlgitud läti, ungari ja esperanto keelde.

Velsandi plika

1. Kogus «Meri», «Noor-Eesti» kirj., Tartu 1914.
2. Sama, II tr., Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisuse kirj., Tallinn 1924.

Ohver

1. Kogus «Meri», «Noor-Eesti» kirj., Tartu 1914.
2. Mändmetsa «Kodumaa jutud» I valik, J. Ploompuu kirj., Tallinn [1919].
3. Kogus «Meri», II tr., Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisuse kirj., Tallinn 1924.

Teosed «Küla», «Mets», «Lumi», «Kaevuvõtja», «Kütisemaal», «Kõrts», «Needmine», «Vilkuv leek», «Talitaja», «Tuim rahvas» ja «Jõeääre Madis» ilmusid esmakordselt illustreeritud, kord nädalas

ilmuva ajakirja «Tallinna Kaja» joone all 1915. a. algupoolel üldpealkirjaga «Küla. Jutustused ja kirjeldused Eesti külast» ja murti sama trükilao järgi raamatuks «Küla».

Küla

1. «Tallinna Kaja» nr. 2, 1915.
2. Kogus «Küla», «Maa» kirj., Tallinn 1915.

Mets

1. «Tallinna Kaja» nr. 2, 3 ja 5, 1915.
2. Kogus «Küla», «Maa» kirj., Tallinn 1915.

Lumi

1. «Tallinna Kaja» nr. 8—9, 1915.
2. Kogus «Küla», «Maa» kirj., Tallinn 1915.

Kaevuvõtja

1. «Tallinna Kaja» nr. 9—10, 1915.
2. Kogus «Küla», «Maa» kirj., Tallinn 1915.

Kütisemaal

1. «Tallinna Kaja» nr. 10—12, 1915.
2. Kogus «Küla», «Maa» kirj., Tallinn 1915.

Kõrts

1. «Tallinna Kaja» nr. 14—15, 1915.
2. Kogus «Küla», «Maa» kirj., Tallinn 1915.
3. Mändmetsa «Kodumaa jutud» I valik, J. Ploompuu kirj., Tallinn [1919].

Teos on tõlgitud soome ja ungari keelde.

Needmine

1. «Tallinna Kaja» nr. 16 ja 18, 1915.
2. Kogus «Küla», «Maa» kirj., Tallinn 1915.

Vilkuv leek

1. «Tallinna Kaja» nr. 18—20, 1915.
2. Kogus «Küla», «Maa» kirj., Tallinn 1915.
3. Mändmetsa «Kodumaa jutud» I valik, J. Ploompuu kirj., Tallinn [1919].

Talitaja

1. «Tallinna Kaja» nr. 20—21, 1915.
2. Kogus «Küla», «Maa» kirj., Tallinn 1915.

Tuim rahvas

1. «Tallinna Kaja» nr. 21—22, 1915.
2. Kogus «Küla», «Maa» kirj., Tallinn 1915.

Jõeääre Madis

1. «Tallinna Kaja» nr. 22—24, 1915.
2. Kogus «Küla», «Maa» kirj., Tallinn 1915.

Kiir kaugusest

1. «Jõulu Album» 1916.
2. Mändmetsa «Kodumaa jutud» I valik, J. Ploompuu kirj., Tallinn [1919].
3. Kaksikteosena «Kiir kaugusest. Ei ole aega», J. Ploompuu kirj., Tallinn [1922].

Teosed «Vana püss», «Koera süü» ja «Kakskümmend viis aastat» ilmusid 1917. a. novembris kogus «Hingekarjane Römer ja teised jutustused» ning nagu teisedki selle kogu novellid peale nimijutu sama trükilao järgi ka eraldi brošüüridena.

Vana püss

1. Kogus «Hingekarjane Römer ja teised jutustused», «Mõtte» kirj., Tallinn 1917.
2. Eraldi raamatuna, «Mõtte» kirj., Tallinn 1917.
3. Mändmetsa «Kodumaa jutud» I valik, J. Ploompuu kirj., Tallinn [1919].
4. Kaksikteosena «Koera süü. Vana püss», J. Ploompuu kirj., Tallinn [1922].
5. Seerias «Kooli Kirjavara» kaksikteosena «Ahervare. Vana püss», Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1951.

Koera süü

1. Kogus «Hingekarjane Römer ja teised jutustused», «Mõtte» kirj., Tallinn 1917. (Pealkirjaga «Koera süü».)
2. Eraldi raamatuna, «Mõtte» kirj., Tallinn 1917. (Kaanel pealkiri «Süüdlane», tiitellehel «Süü».)
3. Mändmetsa «Kodumaa jutud» I valik, J. Ploompuu kirj., Tallinn [1919]. (Pealkirjaga «Koera süü».)
4. Kaksikteosena «Koera süü. Vana püss», J. Ploompuu kirj., Tallinn [1922]. (Sama pealkirjaga.)

Kakskümmend viis aastat

Teose kirjutamisel on Mändmets kasutanud ühe oma varasema jutu «Ametipäev» («Rahva Lõbuleht» nr. 11, 1905) — ainet, kuid seda hoopis teisiti käsitlenud ja andnud novellis «Kakskümmend viis aastat» eelmisest täiesti erineva, palju usutavama lõpplahenduse (mõisat teeninud koolmeister ei suuda asuda uuele teele ja jääb mõisniku käsilaseks), nii et «Kakskümmend viis aastat» osutub uueks, iseseisvaks teoseks.

1. Kogus «Hingekarjane Römer ja teised jutustused», «Mõtte» kirj., Tallinn 1917.
2. Eraldi raamatuna, «Mõtte» kirj., Tallinn 1917.

Talupoeg

1. «Maaliit» 1918, nr. 63—68.
2. Kogus «Maa jõud» («Maaliidu» trükilao järgi), «Noor-Eesti» kirj., Tartu 1918.

Teosed «Viljavihud», «Inimene ei ole jahiloom», «Raske ülesanne» ja «Pelgur» ilmusid kogus «Saatuse tujud», mis kannab ala-

pealkirja «Rida sõjamälestusi sõjaväelase Fr. U. päevaraamatust». Siin on Mändmets toetunud I maailmasõja ajal inseneriväegedes Karpaatide rindel teeninud «Päevalehe» ärijuhi Friedrich Uibopuu mälestustele, kes on ka ise mõningaid sõjamärkmeid ajakirjanduses avaldanud.

Viljavihud

1. «Kodu» nr. 3, 1920.
2. Kogus «Saatuse tujud», Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisuse kirj., Tallinn [1922].

Inimene ei ole jahiloom

1. Kogus «Saatuse tujud», Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisuse kirj., Tallinn [1922].

Raske ülesanne

1. Kogus «Saatuse tujud», Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisuse kirj., Tallinn [1922].

Pelgur

1. Kogus «Saatuse tujud», Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisuse kirj., Tallinn [1922].

Laanemetsa veskitalu

Teose kirjutamisel on Mändmets kasutanud ühe oma varasema jutu «Pööre» («Külaline» nr. 14, 1914) — süžeed (armastatud tütarlapse päästmine ujuvalt jäätükilt ja sellele järgnev õnnelik abielu), kuid endise vähenõudl.ku lihavõtteloo asemel andnud üksikasjalise miljöökirjeldusega väljaarendatud jutustuse, mida tuleb pidada uueks, iseseisvaks teoseks.

1. «Looming» nr. 7, 1926.
2. Kogus «Läbi rädi», «Looduse» kirj., Tartu 1927.

Raehärra Flemmingi tütre Katariina pulmad

Teose tegevusajaks on XVII sajand; kuninga all tuleb mõista Rootsi kuningat.

1. «Looming» nr. 10, 1926.
2. Kogus «Läbi rädi», «Looduse» kirj., Tartu 1927.

Kevadised veed

1. «Looming» nr. 2—3, 1927.
2. Kogus «Läbi rädi», «Looduse» kirj., Tartu 1927.
3. Eraldi raamatuna, A. Tõnisson ja Ko kirj., Tallinn 1944.

Kolm laipa lumisel väljal

Teos kandis esialgselt pealkirja «Uus Messias», alles pärast käsikirja lõpetamist on see autori poolt asendatud praeguse nimetusega.

... **mõisa rukis läinud põldu** — koristamata üliküps rukis variseb maha.

Palupera saadik olevat ühes teistega Tallinnas kinni võetud — mõeldud on Põhja-Eesti valdade saadikute koosolekut 11. detsembril 1905. a. Tallinnas «Volta» tehases, millest politsei sai teada ja korraldas haarangu. Ainult osal saadikuist õnnestus põgeneda, kuna enamik koosolekust osavõtjatest (22 inimest) vangistati.

... peksetavat just niisama, kui vanasti tehti Anija meestega — viide 1858. a. Tallinna kubermanguvalitsusse mõisniku peale kaebama läinud Anija ja Kurisoo talupoegade metsikule peksmisele Vene turul, mida üksikasjaliselt on kujutanud Ed. Vilde oma romaanis «Kui Anija mehed Tallinnas käisid».

«Meie Aeg» — mõeldud on A. Perti liberaalset ajalehte «Uus Aeg», mille toimetuses 1905. a. revolutsiooni ajal ka Mändmets ise töötas.

1. Kogus «Läbi rädi», «Looduse» kirj., Tartu 1927.

Mart Ormi jutustus

Käsikirjas kannab teos pealkirja «Külamehe jutustus»; käekirja ja ortograafia järgi otsustades on teos kirjutatud märksa varem ilmumisajast; trükis avaldades on kirjanik teose keelt ja stiili viimistlenud, nii et säilinud käsikiri ses suhtes tublisti erineb trükkimist leidnud redaktsioonist.

1. Albumis «Õitsituled» VIII, 1929.

Hobusevaras

J. Mändmetsa viimane autori eluajal trükis ilmunud teos; ka kirjutamisajalt kuulub kirjaniku viimaste tööde hulka, kuigi säilinud käsikiri erineb mõneti trükitud redaktsioonist, kus peale väiksemate muudatuste on ära jäetud hobusevarga hauda kirjeldav lõppepisood.

1. «Olion» nr. 11, 1930.

Alatu inimene

Teos on säilinud lõpetatud käsikirjana.

Külamehed

Teos on säilinud mustandkäsikirjana (312+20 lk. vihikuformaadis), mis kannab pealkirja «Kiriku ees» (ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakond, fond 91, mapp 2, üksus 1). Lahkuminevana korralikult musta tindiga kirjutatud teose muust tekstist on aga pealkiri «Kiriku ees» kirjutatud konarlikult punase pliiatsiga (ainult) käsikirja esimese leheküljе ülemisele vabale äärele ja selle kuuluvus Mändmetsale on küsitav. Hiljem, oma loomingulise tee lõppaastatel, on Mändmets hakanud teost ümber töötama, kuid nähtavasti oma varase surma tõttu pole selle tööga kaugele jõudnud, nii et ümbertöötlusest on valminud vaid 3 peatükki (36 lk. vihikuformaadis) pealkirja all «Külamehed»

(samas, fond 91, mapp 2, üksus 8), mis avaldatakse käesoleva kõite lisas.

Siitmaa rahvas on laisk rahvas — siin vihjab Mändmets mõningatele «Kalevipoja» arvustajatele, kes püüdsid eepost halvustada selles leiduvate rohkete magamisepisoodide pärast; tegelikult ei näita rahvaluulele põhineva «Kalevipoja» magamismotiivid mitte rahva laiskust, vaid kajastavad nii päevad kui ööd (öine rehepeks jne.) mõisat orjava rahva soovunelmat end korralikult välja puhata.

Kapitali või pea maksmisest polnud juttugi — talude päriseksostmisel suutsid talupojad kõrgest hinnast tavaliselt ära maksta vaid väikese osa, ülejäänud ostuhind, mida nimetati rahva seas kapitaliks või peaks (s. o. peaosaks), tuli kustutada perioodiliste osamaksudega teatud aja jooksul, kusjuures peale selle tuli ostuvõla eest mõisnikule maksta igal aastal kõrget protsenti. Tihti juba nende võlaprotsentide maksmine käis vaestele talupoegadele üle jõu, nii et ostuvõla kustutamisele ei saadud mõeldagi. Et sellisel juhul kätte saada oma võlaprotsente, laskis mõisnik oksjonil maha müüa talupoja inventari ja kihutas ta talust minema, omastades juba sissemakstud ostuhinna osa ning saades võimaluse talu uuesti müüa teisele ostjale.

Juba läheneb taevakaarelt öö ja laotab, nagu laulik ütleb, oma rahutiivad üle ilma laiali — viide Fr. Kuhlbarsi (1841—1924) luuletusele «Õhtulaul» («Öö nüüd tuleb jälle oma rahuga»), kus esineb vastav motiiv.

Pea eest maksate $5^1/_2$ protsenti kümme aastat — talu ostuvõla eest tuleb maksta 5,5% aastas ja tasuda osamaksudega ostuvõlg kümne aasta jooksul.

...kopikatki pead ei tasunud — ei tasunud talu ostuvõlast ühtegi osamaksu.

VÄHEMTUNTUD SÕNADE SELETUSI

hagerik — varjualune; osm, hurtsik.
hatul — villale kulunud; tokerdunud.
hiile — kaluritele märguandmiseks rannale süüdatud tuli.
hila — võrgu küljes olev ankrukivi.
juuk, [juuga] — virts, roiskvesi; seiskunud taari pära.
jäda, [jäda, *ka* jää] — peenar, rida, jada.
kahjama — mustaks värvima.
kalev — villpea (teat. taim).
kalk, [-lgi] — piip.
kangur, kivikangur — kivihunnik.
kare, [-rge] — kündmata, harimata maa; muru.
keebjas [põld] — pehme, allikane [põld].
kehik — puust või puukoorest anum.
kihm — iha, himu.
kilge — kaluritele märguandmiseks rannale süüdatud tuli.
kimar — kräsus, säbrus, lokkis; korts, kurd.
kogema — kartma, pelgama.
koivalge — eha; aovalgus.
konk — tigedaloomuline, ebasõbralik, järsk.
korraümber — ümberringi.
kuli — suur jahu- või viljakott; omaaegne viljamõõt (1 kuli rukkeid on 145 kg).
kõle — teivas, kepp.
kätik, [-u] — kõrgem koht keset lagedat raba.
lambrine — lambakarjane.
laulukoda — kiriku altaripoolne osa.
lauts, [-i], lautsik, [-u] — lavats, magamislava seina küljes.
läkk, [läku] — pori, muda.
maage, maakevesi — roostene soovesi.
nasv, [-a] — liivane madalik, leetseljak.
paanetama — panetama, tuimaks, kalgiks muutma.
pahuleib — armulaualeib.
piikuma — hingitsema, hinge vaakuma.
porsaõlu — õlu, mille valmistamisel on humalate asemel kasutatud porssi; **porss** — teat. sootaim.
porsutama — kohevile tõstma, paisutama; pehmeks tegema.
pärreldama — pärlendama.

reial, reiale, reialtse — rehe all, rehe alla, rehealuse; rehealune on elamiskambrite ja rehetarega ühe katuse all olev avar ruum, kus peksti reht ning hoiti tööriistu ja talvel ajutiselt ka kariloomi.
repetama — pehkima; mädanema.
rüma — mürin.
seerama — sättima; toimetama.
sirin — sirel.
soon, soonetis — allikane, raskesti läbipääsetav koht soos; oja.
taevamurre — horisont.
tiidsasti — kiiresti, ruttu, kärmelt; **tiidus, [-dsa]** — kiire, kärmas.
tojalik — salatige, järsku vihastuv.
tuher [lumi] — teraline, kare [lumi].
tüss, [-i] — paks, jäme kodukootud riie.
tüssijõkk, [-jõki] — tüssist jakk, pihtkuub, poolpalitu.
uisk — suur paat inimeste ja kraami veoks.
umbes — täpselt, täiesti (saarte murdes).
urmne — urbne, auklik, rabe; verine.
vabuaed — võrkude kuivatamise aed.
vastel — pannal.
võhmas — soosaar.
värik — jalgvärav.
västrik — västar, ahing.
ätse — karikakar.
änges [rinnad] — ängistatud olekus, takistatud hingamisega [rinnad].

SISUKORD

Meri ja armastus 5
Katkiraiutud kaljas 39
Velsandi plika 58
Ohver 81
Küla 99
Mets 103
Lumi 113
Kaevuvõtja 118
Kütisemaal 123
Kõrts 129
Needmine 135
Vilkuv leek 143
Talitaja 149
Tuim rahvas 156
Jõeääre Madis 160
Kiir kaugusest 167
Vana püss 177
Koera süü 187
Kakskümmend viis aastat 197
Talupoeg 208
Viljavihud 226
Inimene ei ole jahiloom 229
Raske ülesanne 236
Pelgur 240
Laanemetsa veskitalu 246
Raehärra Flemmingi tütre Katarina pulmad 278
Kevadised veed 302
Kolm laipa lumisel väljal 336
Mart Ormi jutustus 401
Hobusevaras 417

Avaldamata töid

Alatu inimene 439
Külamehed 457

Bibliograafilisi ja selgitavaid märkusi 703
Vähemtuntud sõnade seletusi 709

Koostanud ning bibliograafilised ja selgitavad märkused kirjutanud Oskar Kruus.

Якоб Мяндметс
СОЧИНЕНИЯ
Том II
На эстонском языке
Иллюстрации О. Кангиласки
Оформление П. Реэвеэра
Портрет Я. Мяндметса Р. Кальё
Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярну маантеэ 10

*

Toimetaja E. Puskar
Kunstiline toimetaja H. Vitsur
Tehniline toimetaja O. Kasemets
Korrektorid S. Ridala ja E. Toots

Ladumisele antud 27. II 1956. Trükkimisele antud 3. IV 1956. Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 44,5 + 11 lisalehte. Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 37,18. Arvutuspoognaid 39,57. Trükiarv 20 000. MB-02692. Tellimise nr. 1419.
Trükikoda «Kommunist», Tallinn, Pikk tän 2.

Hind rbl. 14.35

7—3

RBL. 14.35

A-20951